

Τῷ Αναγνωστῆρι ὁ Βενιαμίν
προσφέρει τὴν ἐν κειμένῳ συλλογὴν.
Α. ε. 9/11 1879

~~155~~

7/2 20.78

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ

ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ.

Received of _____

the sum of _____

for _____

£ _____

IN FULL PAYMENT OF

ACCOUNT OF _____

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ

ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ὑπο

ΜΑΡΙΝΟΥ Δ. ΒΕΡΓΩΤΗ.

—

1057

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ

178 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ — ΠΛΑΤΕΙΑ ΡΟΜΗΣ 9

—
1877

9

Enceintes de la Ville

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

ΑΝΑΤΡΕΧΟΝΤΕΣ εἰς τὸ παρελθόν, ὅπερ ἀναμιμνήσκει ἡμῖν εὐαρέστους ἢ θλιβεράς περιστάσεις καὶ ἐμβαθύνοντες εἰς τὸ μέλλον, ἐν ᾧ ζητοῦμεν ἐλπίδα καὶ παρηγορίαν, διερχόμεθα τὰς ὀλίγας τοῦ παρόντος στιγμᾶς· καὶ εἴτε ποθοῦμεν ὅ τι ἀπωλέσαμεν, εἴτε χαίρομεν δι' ὅ τι ἀπηλαύσαμεν, προσπαθοῦμεν πάντοτε νὰ παρειαδύσωμεν εἰς τὰ σκιερὰ τοῦ μέλλοντος βᾶθην, ἐν οἷς ἀνακαλύπτομεν ἢ νομίζομεν ὅτι ἀνακαλύπτομεν τὴν πλήρωσιν τῶν εὐχῶν ἡμῶν. Καὶ εἶναι μὲν ὁ τοῦ μέλλοντος ὀρίζων εὐρύς, πολλάκις ζοφερός, πάντοτε ἀφανής· ἔχομεν ὁμῶς ὁδηγὸν ἀσφαλῆ καὶ πιστὸν εἰς τὰς λαβυρινθώδεις αὐτοῦ διόδους αὐτὸ τοῦτο τὸ παρελθόν· «Μὴ ἀπελπίζεσθε, ἔλεγεν ὁ Μωϋσῆς πρὸς τοὺς δεινοπαθοῦντας Ἰουδαίους· ἡ θεία πρόνοια δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ ἡμᾶς. Ὁ προστάτης τῶν πατέρων ἐπηγγείλατο τὴν σωτηρίαν. Βλέπω εἰς τὸ μέλλον τὴν ἡμέραν τῆς ἀπολυτρώσεως.» — «Μὴ ἀθυμεῖτε, ἀνέκραζεν ὁ ποιητὴς Τυρταῖος πρὸς τοὺς περιφόβους διὰ τὰς ἥττας αὐτῶν Σπαρτιάτας· ἡ πόλις αὕτη, ἣν ἔδωκαν ὑμῖν οἱ θεοὶ καὶ ἣν τοσοῦτοι ἐδόξασαν ἥρωες, δὲν θὰ καταστραφῇ. Τὸ ἐνδοξον παρελθόν

ἐγγυᾶται λαμπρὸν τὸ μέλλον εἰς τοὺς ἀξίους τοῦ Ἡρακλέους ἀπογόνους.» Οὕτω ἡ ἐλπίς τοῦ μέλλοντος παρηγόρει τὸν ταπεινὸν τῶν Αἰγυπτίων δούλον τὸν ποθοῦντα τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν· ἡ ἐλπίς τοῦ μέλλοντος ἐνεθάρρυνε τὸν ἀχμαῖον τοῦ Ταυγέτου στρατιώτην εἰς ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας δόξης· τὴν δ' ἐλπίδα ταύτην παρεΐχεν ἡ ἀκριβὴς ἐκτίμησις τοῦ παρελθόντος. Καὶ τῷ ὄντι, ἂν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχομεν τὴν ἀγαθὴν ταύτην σύντροφον καὶ ἐν χαραῖς καὶ ἐν θλίψεσιν, ἂν ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ἐνισχυομένη ἡ καρδία ἡμῶν ἀντέχει εἰς τὰς περιπετείας τοῦ βίου, ἂν ὑπ' αὐτῆς περιλαμπόμενοι προβαίνομεν θαρράλατοι εἰς τὴν ζωὴν, τοῦτο ἀναντιρρήτως ὀφείλομεν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τοῦ παρελθόντος, τῆς ἱστορίας. Ἡ μελέτη δηλονότι τῆς ἱστορίας πολλαπλασιάζει τὰς γνώσεις ἡμῶν, ἀναπτύσσει τὴν διάνοιαν, ἀποκαλύπτει τοὺς γενικοὺς ἐκείνους νόμους καθ' οὓς διευθύνεται ἡ ἀνθρωπότης, καὶ οὕτω γίνεται ἡ κλεις δι' ἧς εἰσερχόμεθα καὶ εἰς αὐτὰ τοῦ μέλλοντος τὰ ἀδύτα. Εὐφυέστατα ἄρα τὸ παρελθὸν ἠνομάσθη κάτοπτρον τοῦ μέλλοντος, ἡ δὲ ἱστορία εὐλόγως ἀνεγνωρίσθη ὡς τὸ σπουδαιότατον καὶ διδακτικώτατον τῶν μαθημάτων.

Η ΒΑΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

Ἡ ἱστορία τῷ ὄντι ἐπιβεβαίωσι τὴν ὑπαρξιν τῶν ἠθικῶν ἐκείνων νόμων τῶν διεπόντων τὴν ἀνθρωπότητα,

καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἂν οὐχὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ἀλλ' ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα, βλέπομεν ἐναργῶς τὰς συνεπείας τῆς ἐφαρμογῆς ἢ τῆς παραμελήσεως αὐτῶν. Ἡ διδασκαλία αὕτη τῆς ἱστορίας εἶναι σπουδαιοτάτη. Ναὶ μὲν, νοῦς ἐλεύθερος πάσης προλήψεως δύναται νὰ διακρίνη τὸ δίκαιον ἀπὸ τοῦ ἀδίκου καὶ τὸ καλὸν ἀπὸ τοῦ αἰσχροῦ, καρδία δ' εὐαίσθητος ἀγαπᾷ τὸ δίκαιον τοῦτο καὶ τὸ καλόν· ἀλλ' ὑπὸ τῶν θλίψεων, τῶν ἀτυχιῶν, τῶν καταπίεσεων πολλάκις ἀθυμοῦντες, αἰσθανόμεθα τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἐκλειπούσας, τὰς πεποιθήσεις ἡμῶν ψυχραίνομένας· οὕτω ὁ ἀγαθὸς Ῥωμαῖος Βροῦτος ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ ἀνεφώνησεν·

«Ὁ κτῆμον ἀρετῆ, λόγος ἄρ' ἦσθ', ἐγὼ δὲ σε

ὡς ἔργον ἤτκουν· σὺ δ' ἄρα ἐδούλευες τύχη.»

Ἀπαιτεῖται λοιπὸν καὶ σταθερὰν πίστιν νὰ ἔχωμεν πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ὥστε αἱ πεποιθήσεις ἡμῶν νὰ ᾔναι ἀκράδαντοι· εἰς δὲ τὴν ἐνίσχυσιν ἡμῶν ταύτην συντείνει μάλιστα ἡ ἱστορία.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἅμα διανοητικῶς ἀναπτυχθεὶς καὶ παιδείας τινὸς τυχών, ἐπεζήτησε τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων, καὶ αὐτὰς ἔθετο ὡς βᾶσιν καὶ οἰκίας καὶ πόλεως καὶ ἔθνους. Καὶ ὁμως, θὰ ἔλεγέ τις μεμφίμοιρος, πόσαι διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ δικαίου καὶ καλοῦ ὑπάρχουσι μεταξὺ ἐθνῶν! Ὁ Σκύθης ἐνόμιζε δίκαιον τὴν σφαγὴν τῶν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ προσερχομένων ξένων· ὁ δὲ Μογγόλος, ἀτενίζων τὸ εἰδεχθὲς πρόσωπον τῆς πιθηκομόρφου Μογγολίδος, αἰσθάνεται παλμούς καρδίας ἐρωτικούς. Ἄλλ' ἡ ἱστορία λύει καὶ τὸ ζήτημα

τοῦτο, ἀποδεικνύουσα ὅτι πασῶν τῶν πεφωτισμένων κοινωνιῶν αἱ ἰδέαι περὶ τοῦ δικαίου καὶ καλοῦ ὑπῆρξαν αἱ αὐταί· ὁ αὐτὸς δὲ ἄνθρωπος, φύσει τείνων πρὸς τὸ ἀγαθόν, συναισθάνεται βαθμηδὸν καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ἀλήθειαν, καθ' ὅσον προάγεται εἰς τὸν πολιτισμόν. Ἄναντίρρητον λοιπὸν φαίνεται ὅτι αἱ ἀνθρώπινοι κοινωνίαι, ἐμπνεόμεναι ὑπὸ τῆς ἐμφύτου τῷ ἀνθρώπῳ κλίσεως πρὸς τὸ ἀγαθόν, χειραγωγούμεναι δὲ ὑπὸ πνευμάτων ἐξόχων καὶ ὑπὸ τῆς πείρας διδασκόμεναι, τὸ δίκαιον ἔθεντο ὡς βάσιν τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέσεως τῶν πολιτῶν· ἡ δὲ ἱστορία δεικνύει ὅτι καὶ εὐδαιμόνησαν, ὡςάκις πιστῶς ἠκολούθησαν τὰς σωτηρίους τοῦ δικαίου ἀρχάς. Καὶ τοιοῦτον βεβαίως ὤφειλε νὰ ᾖ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν· διότι ἄλλως οὐδεμία κοινωνία θὰ ἐζήτει τὴν ἑαυτῆς κακοδαιμονίαν, οὐδὲ θὰ ἐνέμενεν οἰκειοθελῶς ἐν αὐτῇ. Ἐπαναπαυόμεθα λοιπὸν διδασκόμενοι ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ὅτι ἡ εὐδαιμονία τῆς κοινωνίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης, ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι λόγος, ἀλλὰ σωτηριώδης ἀλήθεια, οἱ δὲ ἠθικοὶ νόμοι εἶναι οἱ μόνοι σύμφωνοι πρὸς τὸν κοινωνικὸν τοῦ ἀνθρώπου χαρακτῆρα.

Ἡ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΔΙΑΓΩΓΗ.

Ἄλλ' ἂν ἐξετασθῇ τὸ δίκαιον μόνον ὡς πρὸς τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἀποτελέσματα, κινδυνεύει νὰ νομισθῇ ὡς νόμος ἐπιβελλόμενος πρὸς διατήρησιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ὡς ἀνάγκη καὶ οὐχὶ ὡς

προαίρεσις, ὡς θυσία πρὸς τὸ κοινῆ συμφέρον καὶ οὐχὶ ὡς καθήκον διὰ τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν. Καὶ ναὶ μὲν, τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας εἶναι καὶ τοῦ ἀτόμου ἢ εὐτυχία· ἀλλ' ὑπάρχουσι, θὰ ἐλεγέ τις δύστροπος, ὑπάρχουσιν ὑποχρεώσεις, αἵτινες, ἀπαραίτητοι ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους σχέσεσιν, εἶναι περιτταὶ ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ. Αἱ περὶ πειθαρχίας καὶ τῆς λοιπῆς διαίτης, αὐστηραὶ διατάξεις στρατιωτικοῦ τινος ἢ μοναχικοῦ τάγματος εἶναι ἀναπόδραστοι εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ, ἀλλὰ θὰ ἦσαν ὑπερβολικαὶ ἐφαρμοζόμεναι ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἄν λοιπὸν καὶ τὸ δίκαιον κριθῆ ὡς ἀπλοῦς κοινωνικὸς νόμος, τότε ὁ δυνάμενος ἐμμέσως ἢ ἀμέσως, ἐν τῷ κρυπτῷ ἢ παρρησίᾳ ν' ἀποτεινάξῃ τὸν τοιοῦτον ζυγόν, βεβαίως δὲν θὰ ἐκωλύετο ὑπὸ τῆς ἀτελοῦς ταύτης περὶ δικαίου δοξασίας, εἰ μὴ ὑπήκουεν εἰς αἴσθημά τι εὐγενέστερον. Καὶ ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ ἄνθρωποι δοξάζοντες μὲν ὅτι ἡ δικαιοσύνη ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς κοινωνίας, διότι ἐμποδίζει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ ἀλληλομαχεῖν· πρεσβεύοντες ὅμως ὅτι τὸ ἄτομον εὐρίσκει τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἀδικίᾳ, ἂν δυνηθῆ νὰ πράξῃ αὐτὴν ἀτιμωρητί.

Κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα δύο ἔξοχοι στρατηγοὶ ἴσχυον ἐν Ῥώμῃ, ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ. Καὶ ὁ μὲν, ἐν τῇ πόλει διατρίβων, ἤκουε μετὰ τινος ἀνησυχίας τοὺς ἐν Γαλατία στρατιωτικοὺς τοῦ Καίσαρος θριάμβους, καὶ μετεχειρίσθη τὴν παρὰ τῇ Συγκλήτῳ ἰσχύν, ἵνα περιστείλῃ τὴν αὐξοῦσαν τοῦ ἀντιζήλου δύναμιν. Ὁ δὲ Καῖσαρ, μαθὼν τὰ γινόμενα, παραλαμβάνει τὰς ἀφωσιωμένας λεγεῶνας καὶ σπεύδει

κατὰ τῆς Ῥώμης. Ἄλλ' ἀφικόμενος εἰς τὸν ποταμὸν Ῥουβίκωνα, τὸν ὀρίζοντα τὴν Ἰταλίαν, ἔστη ἐπὶ τινα χρόνον τεταραγμένος καὶ σύννου, συσκεπτόμενος μετὰ τῶν φίλων περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ διελογίζετο μὲν ὅτι, ἂν μὴ διέβαινε τὸν ποταμὸν, πᾶσαι αὐτοῦ αἱ προσδοκίαι θὰ κατεστρέφοντο, ὠμολόγει δὲ συγχρόνως ὅτι ἡ διάβασις θὰ ἐγένετο αἰτία συμφορῶν πολλῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους. Ἄλλὰ τέλος ὡς ἔνθους ἀνακράξας τὸ κοινόν, « Ἀνερρίφθω ὁ κύβος » ὤρμησεν ἐπὶ τὰ πρόσω πρὸς ἐπιτυχίαν φιλοδόξων σκοπῶν, οὐδόλως περὶ τοῦ δικαίου μεριμνῶν, ἀλλὰ φρονῶν μάλιστα καὶ ὅτι ἡ τήρησις τῆς δικαιοσύνης θὰ συνεπήγετο τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ. Οὕτω ὁ μέγας στρατηγός, ὡς δὴ καὶ πάντες οἱ καταπίεσαντες τοὺς λαοὺς ἢ ἀρπάσαντες διὰ τῆς βίας τὴν ἀρχήν, συνεφώνει μετὰ τοῦ ἀρχαίου σοφιστοῦ, τοῦ εἰπόντος· « Ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ δίκαιον ἀλλότριον ἀγαθὸν τῷ ὄντι. » τοῦτ' ἔστιν, ὁ δίκαιος δὲν δύναται νὰ ἦναι εὐτυχής· διότι εἰς πάντα ἄλλον εἶναι ὠφέλιμος, οὐχὶ εἰς ἑαυτόν.

Ἄν δέ τις ἀναμνήσῃ εἰς τοὺς τοιοῦτους, ὅτι ὁ δίκαιος τιμᾶται παρὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀνταμείβεται παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ὁ ἄδικος μισεῖται μὲν ὑπὸ τῶν πολιτῶν, κολάζεται δὲ ὑπὸ τῆς θείας δίκης· οὗτοι ἴσως ἀντιτάξωσι τὸ πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων παρατηρηθῆναι, ὅτι δὲν εἶναι ἐπιζήλος πάντοτε ἡ τύχη τῶν δικαίων ἐν τῷ κόσμῳ· ἴσως ἀπαριθμήσωσι πλείστους ἐναρέτους ἄνδρας, οἵτινες ἐν πενίᾳ καὶ ταλαιπωρίᾳ διαβίωσαντες, ἐν γωνίᾳ καὶ παραβύστῳ διηλθον τὰς πικρὰς αὐτῶν ἡμέρας, ἐν ᾧ ἄδικοι καὶ μοχθηροὶ ἰσχύουσι καὶ ἀναβιβάζονται εἰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας. Καὶ

δὲν εἶναι ὀλίγοι οἱ ὑποπίπτοντες εἰς τὸν τοιοῦτον παραλογισμόν, καὶ αἰσθανόμενοι δισταγμόν τινα περὶ τῆς δικαιοσύνης· διότι λαμβάνουσι ὑπ' ὄψιν τὰς κοινὰς τῆς τύχης περιπετείας, ἧ δὲν ἀνιχνεύουσι τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ φαινομένων. Ἀναγινώσκοντες μάλιστα τὰ πανταχοῦ καὶ πάντοτε, τὰ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν σοφῶν ἐπαναλαμβανόμενα, ὅτι στενὴ καὶ δύσκολος ἡ πρὸς τὴν ἀρετὴν ὁδός, ὅτι ἀκανθώδης καὶ πολύπονος ἡ ζωὴ τοῦ δικαίου, ἀποθαρρύνονται παντελῶς καὶ προκρίνουσι τὴν προχειροτέραν καὶ εὐκολωτέραν ὁδὸν τῆς κακίας, ἣν ἐφρόντισαν οἱ αὐτοὶ πάλιν σοφοὶ νὰ περιγράψωσιν ὡς ὀμαλὴν καὶ ἄπονον καὶ τερπνὴν. Καὶ μὲν προσέθηκάν πάντοτε, ὅτι ἡ μὲν πρώτη φέρει εἰς τὴν αἰωνίαν εὐδαιμονίαν, ἡ δὲ τῆς κακίας εἰς ἀνεπανόρθωτον ὄλεθρον· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ προτεινόμενον τέλος τῆς ἀνθρωπίνου ὁδοιπορίας δὲν φαίνεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, οἱ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνυψωθῶσι πέραν τῶν ὀρίων τῆς προσκαιροῦ ταύτης ζωῆς, δὲν ἔχουσι τὴν δύναμιν ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰ θέληγτρα δι' ὧν δελεάζουσιν αὐτοὺς ἡ παραυτίκα ῥαστώνη καὶ τρυφή, ἀλλὰ παρασύρονται ὑπὸ τοῦ πάθους ἢ ὑπὸ τοῦ νομιζομένου συμφέροντος. Ἄν δὲ τὸ δίκαιον ἀντιμάχῃται πρὸς τὰς παραλόγους αὐτῶν ὀρέξεις, μειδιῶντες παραβλέπουσιν αὐτό, ὡς λόγον κενόν, ὡς ἀπατηλὴν τινα μόνον παρηγορίαν τῶν ἀπλουστέρων.

Καὶ ὅμως ἡ δικαιοσύνη μόνη δύναται νὰ γίνῃ βᾶσις τῆς διαγωγῆς τοῦ βουλομένου νὰ ζήσῃ εὐτυχῶς, ὅπως εἶναι καὶ τὸ θεμέλιον κοινωνίας εὐδαιμονούσης. Ἐρωτηθεὶς ποτε ὁ Σωκράτης, ἂν ἐνόμιζεν εὐτυχῆ τὸν μέγαν τῆς Περσίας βασιλέα, οὐδεμίαν ἀπεφάνητο γνώμην, ἀλλὰ,

« Ἄγνοῶ, εἶπεν, ὅποιος εἶναι ὡς πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν. » Περὶ δὲ τοῦ Ἀρχελάου, τοῦ πλουσίου καὶ μεγαλοπρεποῦς τῆς Μακεδονίας βασιλέως, ὅστις ὁμῶς εἶχεν ἀρπάσει τὸν θρόνον δολοφονῶν τοὺς νομίμους κληρονόμους, ἐρωτώμενος ὑπὸ τινος μαθητοῦ τοῦ περιφήμου σοφιστοῦ Γοργίου, δὲν ἐδίστασεν ὁ σοφὸς γέρων ν' ἀποκριθῆ, « Τοῦτον δ' οὐ μόνον δυστυχῆ, ἀλλὰ καὶ ἄθλιον ἐγὼ νομίζω. » Πῶς λοιπόν, πῶς νὰ πεισθῶμεν ὅτι ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ἐνυπάρχει ἡ εὐδαιμονία, πῶς νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι τὸ δίκαιον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀποτελεῖ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου;

Ο ΠΛΑΤΩΝ ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ.

Ἐν τινι τῶν φιλοσοφικῶν διαλόγων, οἵτινες πρῶτοι ἐδειξαν εἰς τὸν κόσμον τὰς ἀκτῖνας τῆς ἀληθείας, ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφος Πλάτων ἐπελήφθη καὶ τοῦ ζητήματος τούτου. « Ἐπειδὴ πρεσβεύεις, λέγει ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ Ἀδείμαντος πρὸς τὸν Σωκράτην, ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων ἀγαθῶν, ἅτινα ὀφείλομεν ν' ἀποκτήσωμεν ἕνεκα τῶν ἐξ αὐτῶν ἀποτελεσμάτων, πολλῶν δὲ μᾶλλον δι' αὐτὰ ταῦτα, ὡς τὴν ὑγίαν καὶ ὅσα ἄλλα εἶναι γόνιμα ἐξ ἑαυτῶν καὶ οὐχὶ διὰ τῆς δοξασίας τῶν ἀνθρώπων· διὰ τοῦτο ἐπαίνεσον τὴν δικαιοσύνην καθ' ὃ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον, καὶ κατάκρινον τὴν ἀδικίαν κατὰ τὸ ἐν αὐτῇ βλαβερόν. Ἄφες δ' εἰς ἄλλους τοὺς ἐπαίνους διὰ τὰς ἀμοιβὰς τῶν θεῶν

καὶ τὰς δοξασίας τῶν ἀνθρώπων. Μὴ δείξης μόνον ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι κρείττων τῆς ἀδικίας, ἀλλὰ φανέρωσον ἐπ' ἴσης καὶ τίνα ἐπιρροὴν ἐξασκεῖ ἑκατέρα ἐπὶ τοῦ ἔχοντος αὐτήν, ὥστε αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ μὲν εἶναι ἀγαθόν, ἢ δέ, κακόν· εἴτε ἄγνωστος εἶναι εἰς θεοὺς καὶ ἀνθρώπους ὁ ἔχων αὐτήν, εἴτε μή. »

Τοῦτο εἶναι τὸ ὑψιστον σημεῖον εἰς ὃ μετεωρίσθη ἡ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφία ἐπὶ Σωκράτους, καὶ περὶ τοῦτο περιστράφη ἡ ἀνθρωπότης ἐπὶ αἰῶνας πολλούς. Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ἐπεβεβαίωσε τὴν ἀρχήν, ὅτι τὴν ἀρετὴν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐξασκῇ οὐχὶ διὰ τὴν ἀμοιβὴν καὶ τὴν ἀνταπόδοσιν, ἀλλὰ δι' αὐτὴν μόνην τὴν ἀρετὴν. Τοιαύτη ὁμῶς φωνὴ ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς, ὑπὲρ τοῦ δικαίου ὡς καθήκοντος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μόνου ἀρμόζοντος εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἀξίαν λογικοῦ ὄντος, ὡς ἀπαραίτητος πρὸς εὐεξίαν τῆς ψυχῆς, ὅπως ἀπαραίτητος πρὸς εὐεξίαν τοῦ σώματος εἶναι ἡ ὑγεία, τοιαύτη φωνὴ εἶχεν ἤδη ἀκουσθῆ προ αἰῶνων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἀθηνῶν, ὅτε ὁ θεῖος Πλάτων, ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν τοῦ δαιμονίου διδασκάλου, καὶ διὰ τῆς ἰδίας μεγαλοφυΐας διορῶν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν ἐν τῇ ἐκλάμψει αὐτοῦ, ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν ἐκπεπληγμένην ἀνθρωπότητα τὰς αἰδίους τοῦ δικαίου ἀρχάς, τοὺς θεῖους τῆς ἠθικῆς νόμους ἀφανῶς καὶ ἀγράφως διέποντας τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ εὐρίσκομεν καὶ τὴν λύσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος, τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος τῆς ζωῆς, τῆς Σφιγγὸς ἐκείνης, ἣτις κατεσπάραττε καὶ κατασπαράττει τὸν ἀσύνητον βροτόν, ὅστις κλείει τοὺς

ὀφθαλμούς καὶ τὰ ὦτα βύει, ἵνα μὴ ἴδῃ τὸ φῶς, μηδ' ἀκούσῃ τὴν φωνὴν τῆς ἀληθείας. Οὗτος ἀπέδειξε μετὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ χάριτος ὅτι ἡ δικαιοσύνη, — καὶ ἐν αὐτῇ περιλαμβάνεται πᾶσα ἀρετή, — εἶναι τὸ φυσικώτατον αἰσθημα τῆς ψυχῆς, τὸ μόνον συμφωνοῦν πρὸς πάσας τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας αὐτῆς. Διὰ τοῦ αἰσθήματος τούτου ἡ ψυχὴ ἐνισχύεται, ἐξευγενίζεται, ὑψοῦται ὑπεράνω τοῦ ὕλικου κόσμου, καὶ διακρίνει μὲν τὴν ἀλήθειαν τῶν φυσικῶν νόμων, καθορᾷ δὲ τὸ καλὸν ἐν τῇ ἀρμονίᾳ τῆς φύσεως, ἀπολαύει τέρψεως ἀδόλου καὶ τελείας, εἶναι εὐτυχῆς. Ὁ δίκαιος λοιπὸν μόνον εὐδαιμονεῖ ἐν τῷ κόσμῳ· ὁ δὲ ἀδίκος, ἔστω καὶ ὁ πλουσιώτατος καὶ ἰσχυρότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐμπίπτει οὐδὲν ἥττον εἰς τὴν συμφορὰν, εἶναι δυστυχῆς... Δόγμα θεῖον! συνέχον τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῇ ἀρετῇ κατὰ πάσας τῆς ζωῆς τὰς περιπετείας· ἀλήθεια εὐεργετικὴ! διαλύουσα ὡς ἰσθὸν ἀράχνης τὸ φάσμα τῆς ἐξωτερικῆς λαμπρότητος καὶ δυνάμεως τοῦ ἀγύρτου.

Ἄλλ' ἵνα καταστήσῃ τὰς περὶ δικαίου ἀποδείξεις ἀνεπιδέκτους ἀντιρρήσεως, ὁ Πλάτων ἐξετάζει τὴν δικαιοσύνην κατὰ πρῶτον ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς κοινωνίας, ὥστε, ὡς ἐν μεγαλογραφίᾳ τινί, νὰ καταστή ἔναρθέστατον τί ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη.

ΑΡΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΥΔΑΙΜΩΝ ΠΟΛΙΣ ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΚΑΙΑ.

Ἄναντίρρητον εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη νὰ ζῇ ἐν κοινωνίᾳ, καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης βασιζόμενος ὁ

Πλάτων παραδέχεται ὡς αἰτίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν πόλεων, ὅτι ἕκαστος ἡμῶν δὲν εἶναι « αὐτάρκης, ἀλλὰ πολλῶν ἐνδεής. » Ἡ στέρησις λοιπὸν πραγμάτων τινῶν, ἅπερ ἄλλος κατέχει, ἢ ἡ ἀνικανότης περί τι ἔργον ἐν ᾧ ἕτερος εὐδοκιμεῖ, συνήθροισε πολλοὺς ἐν τῷ αὐτῷ καὶ συνέστησε τὰς πόλεις. Ὅθεν ἡ συνοίκησις αὕτη σκοπὸν ἔχει τὴν ἀμοιβαίαν βοήθειαν διὰ τὴν κοινὴν εὐτυχίαν, καὶ ἐπομένως ἀρίστη πόλις ἀναφαίνεται ἐκείνη ἧς οἱ κάτοικοι εἶναι εὐτυχεῖς. Ὅποια τις λοιπὸν εἶναι ἡ εὐδαίμων αὕτη πόλις.

Ἐπιθέσωμεν κοινωνίαν εὐαρίθμων ἀνθρώπων, ἐπιθυμούντων νὰ συζήσωσιν εὐδαιμόνως. Ἐκαστος αὐτῶν ἀσχολεῖται περί τινα τέχνην, οὐχὶ τὴν τυχοῦσαν, ἀλλὰ τὴν ἀναγκαιοτάτην εἰς συντήρησιν τῆς κοινωνίας, καὶ περὶ ἣν κέκτηται τινα δεξιότητα. Εἰς ζήτησιν δὲ παντὸς ὅ τι χρήσιμον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εἰς ἐπίβλεψιν τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως αὐτοῦ, εἰς διοίκησιν δηλονότι τῆς πόλεως ὑπάρχουσιν ἄνδρες ἱκανοί, εἰς οὓς ἀνατίθεται τὸ σπουδαῖον τοῦτο καθήκον. Ἄλλ' ἡ πόλις δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη ἐχθρῶν, ὥστε ἀνάγκη νὰ ἐξασκηθῶσι περὶ τὰ πολεμικά τινες τῶν πολιτῶν, ἵνα γίνωσιν ὑπερασπισταὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ σωτῆρες τῆς πατρίδος. Τὸ ἔργον ἐκάστου εἶναι σπουδαῖον· διότι εἶναι ἀναγκαιοτάτον εἰς ἕτερον πολίτην ἄλλην ἔχοντα ἀσχολίαν· εἶναι λοιπὸν καθήκον αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πόλις αὕτη ἀποβάλλουσα πᾶσαν πολυτέλειαν καὶ οὐδεμίαν ἀνεχομένη τέχνην ἀνωφελῆ, περιορίζεται εἰς τὰ ἀπολύτως μόνον ἀναγκαιοῦντα, συνάγεται ἐκ τούτου ὅτι ἡ ἐλαχίστη παραμέλησις τοῦ καθήκοντος γίνεται ἐπαισθητὴ εἰς τὴν πόλιν, στεροῦσα αὐτὴν

ἀπαραιτήτου τινὸς ἀγαθοῦ· πᾶσα δὲ παρεκτροπὴ ἐπιβα-
 ρύνει καὶ τοὺς ἄλλους πολίτας· διότι οὐδὲν γίνεται ἐπὶ
 ματαίῳ. Οὕτω ἐν μηχανῇ πολυσυνθέτῳ, ἂν τι τῶν ἄλ-
 ληλενδέτων αὐτῆς μερῶν πάθῃ, ἢ παραλύεται ἢ κίνησις
 τοῦ ὅλου ἢ ἐπαπειλεῖται τις θραῦσις καὶ τῶν λοιπῶν με-
 ρῶν. Ἄν δὲ οὐδεμίαν ἐπιφέρῃ βλάβην, τότε ἦτο περιτ-
 τόν, τότε οὐδ' ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ.

Πρὸς ὑπαρξιν λοιπὸν τῆς πόλεως ὀφείλει ἕκαστος
 νὰ ἐκπληροῖ ὡς ἄριστα τὸ ἑαυτοῦ ἔργον· ὅθεν ἀνάγκη
 νὰ ἦναι πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένος δι' ἐπιτηδεῖας καὶ
 καταλλήλου ἀσκήσεως. Ἀρμόζει δὲ μάλιστα εἰς μὲν τοὺς
 κυβερνήτας ἢ φρόνησις, εἰς δὲ τοὺς πολεμιστὰς ἢ ἀνδρία,
 εἰς πάντας ὁμῶς ἀνεξαιρέτως ἢ σωφροσύνη· ὁ περιορι-
 σμὸς δηλαδὴ, ὃν ἕκαστος θέτει εἰς τὰς ἰδίας ὀρέξεις καὶ
 ἐπιθυμίας, ἵνα μὴ παρεκτραπῶσι τοῦ πρέποντος. Καὶ
 οὕτω ἢ ἀφοσίωσις ἑκάστου εἰς τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ἢ εὐ-
 συνειδήτος ἐκπλήρωσις αὐτοῦ, ἢ ἀποχὴ ἀπὸ πάσης δια-
 ταράξεως τῶν ἀλλοτρίων, ταῦτα πάντα θὰ ἐπενέγκωσι
 τὴν γενικὴν ἁρμονίαν, ἐξ ἧς θὰ πηγᾶσῃ ἡ κοινὴ εὐτυχία.

Ἄλλὰ τί τὸ διατηροῦν τὴν σωτήριον ταύτην ἁρμο-
 νίαν; τί τὸ παρέχον δύναμιν εἰς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις
 τῆς κοινωνίας ἀρετάς; τί τὸ καθυποβάλλον τὸν πολίτην
 εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων; Ἡ δικαιο-
 σύνη, ἥτις ὡς αὔρα ζωογόνος ἐμψυχοῦσα τοὺς ἀνθρώ-
 πους ἐν τῷ σταδίῳ αὐτῶν, ὡς χάρις θεῖα ρυθμίζουσα τὰ
 συνέχοντα τὴν κοινωνίαν ἤθη, γίνεται ἡ σώτειρα τῆς
 πόλεως, ἢ πηγὴ τῆς εὐτυχίας αὐτῆς. Καὶ οὕτω εὐδαίμων
 καθίσταται μόνη ἡ δικαία πόλις, ἥτις εἶναι καὶ ἡ ἀρίστη.
 Ἐν αὐτῇ ὑπάρχῃ ἐλευθερία· διότι οὐδεὶς ἐπεμβαίνει εἰς

τὰ ἔργα τοῦ ἄλλου, — δὲν γίνονται δίκαι· διότι ἕκαστος ἐκπληροῖ τὸ καθήκον, — δὲν γράφονται νόμοι· διότι τὰ ἤθη τῶν πολιτῶν εἶναι ἡ ἀρίστη ἐγγύησις πρὸς εὐημερίαν, — διατηρεῖται δὲ ἡ ἄρμονία καὶ προλαμβάνεται πᾶσα ἀνάγκη· διότι ἄγρυπνοι ἐπιβλέπουσιν ἐπὶ τὴν πόλιν οἱ συνετώτατοι τῶν πολιτῶν καὶ σοφώτατοι, οἵτινες ἀνεδέξαντο τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς. Τοῦτο παρακινεῖ τὸν Πλάτωνα ν' ἀνακράξῃ τὸ περίφημον ἐκεῖνο, ὅτι αἱ πόλεις εὐδαιμονοῦσιν, ὅταν οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἢ οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσιν.

Πῶς δ' οἱ πολῖται θὰ μορφωθῶσιν, ὥστε ν' ἀποκτήσωσι καὶ τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν θέλησιν πρὸς διατήρησιν τῆς τοιαύτης κοινωνίας; Ὁ Πλάτων ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ σχεδιογραφίᾳ ἰδανικῆς τινος πολιτείας ἐνδιατρίβει περὶ τὸ σπουδαῖον τοῦτο τῆς μορφώσεως τῶν πολιτῶν ζήτημα, εἰς ὃ ἐν οἰκείῳ τόπῳ θὰ ἐπανέλθωμεν· ἤδη δὲ ὑποθέτοντες αὐτοὺς καὶ ἐπιθυμοῦντας καὶ δυναμένους νὰ πράττωσι τὸ ἑαυτῶν καθήκον, παρατηροῦμεν ὅτι ἐκ τῆς ἄρμονίας τῶν ἀποτελούντων τὴν πόλιν πηγάζει ἡ ἐν αὐτῇ εὐδαιμονία.

Ἡ ΛΑΙΚΟΣ ΠΟΛΙΣ ΕΙΝΑΙ ΔΥΣΤΥΧΗΣ.

Ἄν, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οἱ διέποντες τὰ τῆς πόλεως μὴ φανῶσι πάντοτε καὶ κατὰ πάντα ἄγρυπνοι καὶ ὀξυδερκεῖς φύλακες, κακῇ δέ τις συνήθεια παρεισδύσῃ μεταξύ τῶν πολιτῶν, τότε τὰ ἤθη τῆς πόλεως λελιθότως καὶ κατὰ μικρὸν διαφθείρονται,

ἡ δὲ κοινὴ τάξις καὶ εὐημερία κινδυνεύει. Φιλοδοξία τις ἢ μᾶλλον φιλοπρωτία ἀναφαίνεται ἐν τῇ πόλει, οἱ ἰσχυρότατοι ἐπικρατοῦσι, καὶ οὕτω ἀντὶ τῆς πρώτης ἀριστοκρατίας, δηλαδὴ τῆς κυβερνήσεως τῶν ἀρίστων πολιτῶν, ἰδρύεται τι εἶδος τιμαρχίας. Ἄλλὰ τὸ κακόν, ἀρξάμενον, προχωρεῖ. Οἱ ἰσχυροὶ περιορίζουσιν ἐν ἑαυτοῖς πᾶσαν τὴν ἀρχήν, καί, ἢ διὰ τὸ διατηρήσωσιν αὐτὴν ἢ διὰ τὸ ἀποκτήσωσι μέσσα εὐζωίας, προσφεύγουσιν εἰς τὸν πλοῦτον, ὃν καὶ ἐπιζητοῦσι διὰ παντός μέσου. Κατὰ συνέπειαν ἡ πόλις περιπίπτει εἰς ὀλιγαρχίαν καὶ διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλας μερίδας, τὴν τῶν πλουσίων καὶ τὴν τῶν πτωχῶν. Οὗτοι δ' ἀμφοτέρωτεροι παρεκτρέπονται, οἱ μὲν πιέζοντες τοὺς πένητας, οἱ δὲ ἐπιβουλεύουμένοι τοὺς πλουσίους· καὶ ἐπειδὴ οὗτοι εἶναι οἱ πλείστοι, ἡ στάσις εἶναι ἀναπόδραστος, καί, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς δημοκρατίας, ὀχλοκρατία ἀχαλίνωτος διαδέχεται τὴν σκληρὰν ὀλιγαρχίαν. Τί πράττει ὁ ὄχλος; Ὅτι ἀπαιτοῦσι τὰ πάθη αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον ὅτι ἐπιθυμοῦσιν οἱ ἄγοντες καὶ φέροντες αὐτὸν δημοκόποι, ἕως οὗ ὁ πονηρότατος τούτων καὶ ἀδίκωτος, κολακεύσας καὶ ἀπατήσας τὸν λαόν, ὡς τὸν ἵππον τοῦ αἰσωπείου μύθου ὁ ἄνθρωπος, τίθησι τὸν χαλινόν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ κηρύττεται τύραννος τῆς πόλεως. Τί γίνεται τότε ἡ ἀσύνητος πόλις, ἥτις, παραμελήσασα τὴν ἐν αὐτῇ ἁρμονίαν καὶ κλυδωνισθεῖσα μεταξὺ ταραχῶν καὶ παθῶν, περιέπεσεν εἰς τὴν ἀθλιωτάτην τῶν καταστάσεων; Τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος ὑπέκει εἰς τοὺς ὀλίγους διεφθαρμένους τοῦ τυράννου ὀπαδοῦς· οἱ σοφώτατοι τῶν πολιτῶν καταδιώκονται, οἱ λοιποὶ καθυποβάλλονται εἰς βαρείας ὑποχρεώσεις, καὶ ἡ πό-

λις στενάζει ὑπὸ αἰσχροῦν τοιαύτην δουλείαν. Ἡ τυραννία τὴν ρίπτει εἰς ἔνδειαν, τὰ πάθη διερεθίζουσι τὰς ὀρέξεις αὐτῆς, καὶ ἡ ἐκφραυλιζέται ταπεινουμένη ἐνώπιον τυράννου, ἡ κατασπαράσσεται ἐπαναστατοῦσα κατ' αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει διατελεῖ ἐν ἀθλιότητι καὶ ἀθυμῖα, . . . εἶναι δυστυχῆς.

Τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀλήθειαν, ἣν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Πλάτωνος ἀπεκάλυψε πρὸ αἰώνων, οἱ αἰῶνες ἀπέδειξαν ἀλάνθαστον ἐν τῇ πορείᾳ τῶν ἐθνῶν. . . Ἡ δικαία κοινωνία μόνη ἀκμάζει καὶ εὐτυχεῖ· ἅμα δὲ τῇ ἀδικίᾳ διεγείρονται ἐν αὐτῇ καὶ αἱ τῆς παρακμῆς καὶ δυστυχίας ἀφορμαί, αἵτινες ἐπὶ τέλους ἐξωθοῦσιν αὐτὴν εἰς τὴν εἰδόμεν θέσιν ὀλιβεράν.

ΣΥΓΚΡΙΣΙΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΩΣ.

"Ὅπως ὠνομάσαμεν πόλιν δικαίαν ἐκεῖνην, ἥς τὰ συστατικὰ μέρη εὐρίσκονται ἐν ἀρμονίᾳ, οὕτω δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν καὶ ἄνθρωπον δίκαιον, δηλαδὴ τέλειον περὶ τὰς ἀρετάς, ἐκεῖνον οὖτινος αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις εἶναι ἐντελεῖς καὶ ἐν ἀρμονίᾳ. Καὶ τῷ ὄντι, ἂν ἐκάστη αὐτῶν ἔχῃ τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως ἀπαιτουμένην ἀνάπτυξιν, καὶ ἐνεργῇ ἀναλόγως τοῦ δι' ὃν ἐπλάσθη σκοποῦ, μῆτε ὑπὸ τινος ἄλλης πιεζομένη, μῆτε αὐτὴ παραλύουσα τὴν ἐνεργεῖαν ἐτέρας, τότε ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ οὐδεμία συμβαίνει παρεκτροπὴ ἀπὸ τῆς φυσικῆς αὐτῆς πορείας, τότε ὁ ἄνθρωπος διάγει συμφῶνως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς θείας

προνοίας, ἣτις ἐνεφύσησεν εἰς αὐτὸν ψυχὴν τοιαύτας κατέχουσαν δυνάμεις, ὁποίας ὁ πάνσοφος δημιουργὸς ἐνόμισεν ἱκανὰς πρὸς διατήρησιν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ ἰδίου πλάσματος. Τίνες δὲ εἶναι αὗται;

Ὁ Πλάτων, παρομοιάζων τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν πόλιν διὰ νὰ δείξῃ ὅτι τ' ἀποτελέσματα τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας εἶναι τὰ αὐτά, ἀνευρίσκει τρεῖς θεμελιώδεις ἐν τῇ ψυχῇ δυνάμεις, ἀνταποκρινομένας εἰς τὰς τρεῖς τῶν πολιτῶν τάξεις. Ὅπως ἐν τῇ πόλει, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει ἡ διακρίνουσα τὸ πρέπον γνωστικὴ δύναμις, τοῦτ' ἔστιν ἡ φρόνησις· ἡ ρυθμιζουσα τὰς ἐπιθυμίας ἡμῶν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, δηλαδὴ ἡ σωφροσύνη· ἡ ἔμφυτος ὁρμὴ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ, ἣτοι ἡ βούλησις. Ἡ φυσικὴ ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἡ ἀρμονία αὐτῶν ἀποτελεῖ τὴν ἰσχύον τῆς ψυχῆς, ἣτις διευθύνει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄλλ' ἐνδιατρίψωμεν μικρὸν ἔτι ἐνταῦθα. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαιότητι οἱ Στωϊκοί, καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πολλοὶ τῶν φιλοσόφων δὲν ἐνέκριναν τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τρεῖς κυρίας τάξεις διαίρεσιν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, ἀς ἄλλοι ἄλλως διήρεσαν· ἀλλ' ἡ τοιαύτη διαφορὰ ὀλίγον νομίζομεν παραλλάσσει τὸ προκείμενον ζήτημα. Ἡ ἀρχὴ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ζωῆς εἶναι κατὰ πάντα σύμφωνος πρὸς τὰ ἀθάνατα τοῦ Πλάτωνος δόγματα, ὡς δύνανται ν' ἀποδείξωσι μικραὶ τινες παρατηρήσεις, ἐν αἷς ἐλπίζομεν ὅτι ὁ ἐπεικῆς ἀναγνώστης θὰ παρακολουθήσῃ ἡμᾶς.

ΑΙ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΨΥΧΙΚΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ.

Πάντες ἔχομεν ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας, ἅς ἐνεφύττευ-
 σεν ἡ προνοητικὴ φύσις ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ χάριν τῆς
 ἰδίας ἡμῶν συντηρήσεως, τῆς ἀναπτύξεως, τῆς προόδου.
 Πάντες αἰσθανόμεθα λύπην ἢ χαράν, ἀγάπην ἢ ἀπο-
 στροφὴν, θαυμασμόν ἢ περιφρόνησιν πρὸς τι πρόσωπον
 ἢ πρᾶγμα, ὅπερ παρίσταται ἡμῖν ὡς ὠφέλιμον ἢ βλα-
 βερὸν, καλὸν ἢ αἰσχρὸν, δίκαιον ἢ ἀδίκον. Διεγείρονται
 δ' ἐν ἡμῖν τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς προσωπικῆς ἀξιο-
 πρεπείας, τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, τῆς πρὸς τὸ
 ἀγαθὸν ἀφοσιώσεως· καὶ φωνή τις ἐνδόμυχος, ἡ φωνὴ
 τῆς συνειδήσεως ἐπιβάλλει ἡμῖν ταῦτα ὡς καθήκοντα.
 Ἄλλ' ὅμως αἰσθανόμεθα πολλάκις καὶ ἀλόγους ἐπιθυ-
 μίας, ἀφορώσας εἰς τὴν ἀπόλαυσιν νομιζομένου τινὸς
 ἀγαθοῦ· ἐπιθυμίας σφοδράς, αἰτινες, ἀκόλαστοι μένου-
 σαι, καταντῶσιν εἰς πάθος, εἰς τυφλὴν φιλαυτίαν, πρὸς
 ζημίαν τῶν ἄλλων καί, οὐχὶ σπανίως, ἐπὶ τῇ βλάβῃ
 ἡμῶν αὐτῶν. Οὕτω παρὰ τὸ εὐγενὲς αἰσθημα τῆς ἀγά-
 πης τῶν φίλων ἀναφαίνεται τὸ ταπεινὸν ἦθος τῆς κολα-
 κείας ἢ τὸ ἀποτρόπαιον πάθος τοῦ μίσους πρὸς τοὺς
 ἀνωτέρους· ὁ γινώσκων τὴν ἀγαθὴν χρῆσιν τοῦ πλοῦ-
 του γίνεται εὐεργετικὸς καὶ εἶναι ἐλευθέριος, ἀλλὰ καὶ
 ὁ φιλάργυρος καὶ ὁ ἄσωτος διατείνονται ὅτι ἀνεγνώρι-
 σαν τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τῶν χρημάτων· τόλμη καὶ σύνε-
 σις χαρακτηρίζουσι τὴν εὐψυχίαν, ἀλλ' ἡ μὲν ἀτολμος
 σύνεσις γεννᾷ τὸν φόβον τοῦ δειλοῦ, ἐκ δὲ τῆς ἀσυνέτου
 τόλμης προέρχεται τὸ θράσος τοῦ ῥιψοκινδύνου. Πῶς

λοιπόν τὸ ἀγαθὸν αἴσθημα διακρίνεται τῆς ἀγενοῦς ὁρμῆς;

Ἡ θεία πρόνοια, ἣτις δὲν ἠδύνατο ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῆς ψυχῆς τὸ ὁρμέμφυτον ἀνευ κινδύνου τῆς διατηρήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐθωράκισεν αὐτὸν κατὰ πάσης τῶν παθῶν παρεκτροπῆς, ὀπλίσας διὰ τοῦ λογικοῦ, τῆς δυνάμεως δηλονότι ἐκείνης δι' ἧς καὶ ὁ μᾶλλον ἀπονενοημένος, ὡς ὁ ἄσωτος υἱὸς τῆς παραβολῆς, συνέρχεται εἰς ἑαυτὸν, διορθᾷ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, συναισθάνεται τὸ δίκαιον καὶ τὸ καθήκον. Οἰαδῆποτε καὶ ἂν ᾖναι ἡ τῶν παθῶν ἔξαψις, ὁ στιγμιαίος αὐτῶν πάταγος, ὡς εἶπέ τις τῶν νεωτέρων, θάττον ἢ βράδιον ἐξαφανίζεται ἐνώπιον τοῦ σοβαροῦ τῆς συνειδήσεως τόνου. Ἡ γνωστικὴ λοιπὸν αὕτη δύναμις, δι' ἧς ἅμα μὲν συλλογιζόμεθα, ἅμα δὲ ἔχομεν συνειδήσιν ἡμῶν αὐτῶν, ὁ νοῦς, ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, διευθύνει ἢ περιστέλλει τὰς ὁρμὰς τῆς ψυχῆς, καὶ οὕτω γίνεται ἡ βάσις τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως.

Ἄλλ' ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ, ὡς ἐφαρμογὴν δηλαδὴ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἐν ταῖς πράξεσιν ἡμῶν, δὲν θὰ ἤρκει ἡ διάκρισις καὶ ἀναγνώρισις αὐτῶν διότι ἡ πάθους σφοδρότης ἢ ἐξωτερικόν τι κώλυμα, ἢ ἐπιχείμενόν τι δεινὸν δύνανται νὰ ματαιώσωσι τὰς ἀγαθὰς ἡμῶν διαθέσεις. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν δύναμις τις διὰ νὰ κατασιγάσωμεν τὰς ἀλόγους ἡμῶν ὁρμὰς, νὰ ὑπερνηκίσωμεν τὰς ἀναφυσόμενας δυσκολίας, νὰ μὴ ἀποδειλιάσωμεν ἐνώπιον τοῦ κινδύνου. Ἡ δὲ δύναμις αὕτη ἐνουπάρχει ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, φαινομένη μὲν μικρὰ καὶ ἀνεπαρκῆς, τοσαύτης ὁμως ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικῆ, ὥστε καὶ εἰς

καρτερίαν καὶ εὐστάθειαν καὶ μεγαλοφυχίαν ἀνυψοῦται. Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη βούλησις· οὐχὶ ὁμως ἡ ἀπλή ἐκείνη θέλησις ἡ συνταυτιζομένη μετὰ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ τερπνοῦ καὶ συμφέροντος, ἀλλ' ἡ καθαρὰ, ἡ ἐλευθέρα τῆς ψυχῆς βούλησις, ἣτις δὲν ὑπείκει εἰς πάθη, ἀλλ' εἰς μόνον τὸ λογικόν. Ἐκ τῶν δύο Ἑλλήνων συστρατῆγων, Πausανίου τοῦ Λακεδαιμονίου καὶ Ἀριστείδου τοῦ Ἀθηναίου, ὁ μὲν δὲν ἀντέσχεν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐπιβρόχην τῆς πολυτελείας καὶ τῆς τρυφῆς, ἀλλὰ περιέπεσεν εἰς τὸ ἀνοσιώτατον ἔγκλημα, δείξας ἐκ τούτου ὅτι, ὑπὸ τοῦ πάθους τυφλωθεὶς, οὐδεμίαν διέσωξε δύναμιν βουλήσεως· ὁ δὲ Ἀριστείδης, ὁ τοσαῦτα διαχειρισθεὶς χρήματα, καὶ τὴν περὶ συμμαχικῶν φόρων ὑπόθεσιν διεξαγαγὼν καὶ πολλάκις στρατηγήσας, ἀπέδειξε βούλησιν ψυχῆς ἰσχυράν· διότι ἐπάλαψε κατὰ τῶν πειρασμῶν τῆς φιλοδοξίας, τῆς τρυφῆς, τῆς δωροδοκίας, καὶ διετήρησε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρος.

Αὗται εἶναι αἱ τρεῖς θεμελιώδεις δυνάμεις, ἃς ἡ θεία πρόνοια ἐνεφύτευσεν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα γίνωνται ἡ βᾶσις τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ.

Η ΑΡΜΟΝΙΑ ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ.

Ἡ ἐλευθέρα καὶ ἁρμονικὴ ἐνέργεια τῶν ψυχικῶν δυνάμεων εἶναι ἡ φυσικωτάτη κατάστασις τῆς ψυχῆς. Ὅθεν, ἂν ἡ γνωστικὴ δύναμις, ὁ νοῦς, διακρίνη εὐκόλως καὶ

ἀπταιστώως τὸ ὀρθόν, δηλαδὴ ἔχωμεν φρόνησιν· ἂν αἱ ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμῖαι κανονίζονται κατὰ τὰς ἀποφάσεις τοῦ λογικοῦ, ἂν δηλαδὴ ἀγαπῶμεν ὅ τι κρίνομεν καλόν καὶ ἀγαθόν, καὶ ἐπομένως ἔχωμεν σωφροσύνην· ἂν ἡ βούλησις ἡμῶν ἦναι ἀρκούντως ἰσχυρά, ὥστε νὰ ἐκτελῶμεν πᾶν ὅ τι ὁ νοῦς ἔκρινε πρέπον, ἤγουν ἂν ὑπάρχῃ ἐν τῇ ψυχῇ ἀνδρία· ἂν δηλαδὴ αἱ τρεῖς αὗται φυσικαὶ τῆς ψυχῆς δυνάμεις δὲν ἀλλοιωθῶσιν, ἀλλὰ, τὴν ἀπαιτουμένην ἀνάπτυξιν λαβοῦσαι, διατελῶσιν ἐν ἀρμονίᾳ, τότε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κατέχομεν τὴν ἀρχὴν πίσης ἀρετῆς. Ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ἐν τοιαύτῃ ὑγιεῖ καταστάσει, διαγινώσκει, ἀγαπᾷ, ἀποδέχεται πᾶν ὅ τι συμφωνεῖ πρὸς τὰς αἰδίους τοῦ δικαίου ἀρχάς.

Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι σύμφωνον πρὸς τὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς, καὶ ἐπομένως συντελεῖ εἰς διατήρησιν τῆς ἀρμονίας τῶν δυνάμεων αὐτῆς· τὸ δὲ ἄδικον ἀντίκειται πρὸς τὴν φυσικὴν ταύτην τάσιν τῆς ψυχῆς, καὶ διὰ τοῦτο διαστρέφει αὐτήν. Ὅθεν αἱ ἄδικοι πράξεις διαφθείρουσι τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, ὅπως τὰ νοσερὰ ἀντικείμενα καταστρέφουσι τὴν σωματικὴν εὐεξίαν· ἐν ᾧ τὰ δίκαια ἔργα εἶναι τοιαῦτα πρὸς τὴν ψυχὴν, ὅποια εἶναι πρὸς τὸ σῶμα τὰ σώζοντα τὴν ὑγιάν αὐτοῦ. Ἡ δικαιοσύνη λοιπόν, ἐν ἣ περιλαμβάνεται ἡ φρόνησις, ἡ σωφροσύνη, ἡ εὐψυχία, καὶ πᾶσα ἐν γένει ἀρετὴ, εἶναι ἡ ὑγεία τῆς ψυχῆς, καὶ ἐπομένως τὸ κάλλος καὶ ἡ ἰσχύς αὐτῆς· ἡ δὲ ἀδικία, ἧτις συνεπάγεται τὴν ἀφροσύνην, τὴν ἀκράτειαν, τὴν δειλίαν, καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν κακίαν, γίνεται νόσος τῆς ψυχῆς, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀσχημοσύνη καὶ ἀσθένεια αὐτῆς.

Ἄλλ' ἂν ἡ δικαιοσύνη ᾖ τῆς τηλικούτου ἀγαθόν, μόνη δὲ ἡ κανονικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἐπομένως ἡ ἄρμονία τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς παρέχει αὐτήν, ὅποια τις εἶναι ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆ, ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου;

Η ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ.

Ἡ γνωστικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἡ ἐν γένει ὁ νοῦς εἶναι τοιοῦτος, ὥστε οὐ μόνον ἀποκτᾷ γνώσεις ἐξ ἀντιλήψεως, δηλαδή λαμβανομένας διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐξετάζει καὶ κρίνει αὐτάς, τοῦτ' ἔστι διανοεῖται· καὶ οὕτω ἀνευρίσκει γενικὰς τινὰς ἀρχάς, νόμους ἀμεταβλήτους, καθ' οὓς παρουσιάζονται τὰ ἐν τῷ κόσμῳ φαινόμενα, καθ' οὓς καὶ αὐταὶ αἱ ιδέαι τοῦ ἀνθρώπου σχηματίζονται. Οὐ μόνον δὲ τὴν ἐρευνητικὴν ταύτην δύναμιν κατέχει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐξάσκησιν αὐτῆς τείνει, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἀπλὴν τῶν φαινομένων γνῶσιν. Μόνος ὁ ἡλίθιος, ὁ ἀπολέσας ἤδη τὴν ἀνωτέραν ταύτην τῆς ψυχῆς δύναμιν, διακρίνει μὲν τὰ προσβάλλοντα τὰς αἰσθήσεις ἀντικείμενα, καὶ διατίθεται εὐαρέστως ἢ δυσαρέστως πρὸς αὐτά· ἀλλ' οὔτε τὰς αἰτίας ἀναζητεῖ, οὔτε τὰς συνεπείας αὐτῶν· διότι οὐδὲ νὰ διανοηθῆ δύναται. Ὁ ἔχων ὁμως τὸν νοῦν ὑγιᾶ οὐδέποτε ἐπαναπαύεται ἐν τῇ ἀπλῇ θεᾷ τῶν πραγμάτων, οὐδ' ἀφίνει ἀνεξέλεγκτον τὴν διδομένην ἐρμηνείαν, ἀλλὰ προβαίνει ἐρευνῶν μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ἀληθείας, ἥτις μόνη ἐντελῶς ἱκανοποιεῖ αὐτόν.

Ἡ ἐλευθέρα καὶ φυσικὴ αὐτὴ πνευματικὴ ἐνέργεια, πλουτίζουσα τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου διὰ πολλῶν γνώσεων, ἐνισχύει ἐν ταύτῳ καὶ ἀναπτύσσει καὶ αὐτὴν τὴν διανοητικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν· διότι τὸ πνεῦμα ἡμῶν ὅσω ἐρευνᾷ, τοσούτῳ μᾶλλον εὐρύνει τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, προσκτᾶται νέας δυνάμεις, ἀνευρίσκει καὶ ἐννοεῖ ὃ τι πρότερον ἠγνόει. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρόοδος αὐτοῦ δὲν ἔχει ὄρια, ὃ δὲ φυσικὸς καὶ ἠθικὸς κόσμος εἶναι ἀντικείμενον σπουδῆς ἀνεξάντλητον, ὃ ὀρίζων τῶν γνώσεων διανοίγεται ἀπέραντος ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ὁ βαθμὸς τῆς διανοητικῆς δυνάμεως εἶναι ἀπεριόριστος. Τοῦτο εἶναι τὸ θαυμασιώτατον ἔργον τῆς φύσεως, τοῦτο εἶναι τὸ σπουδαιότατον τέλος τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο εἶναι τὸ ἐξευγενίζον καὶ παρηγοροῦν τὸν ἄλλως πολυτλήμονα αὐτοῦ βίον. Ὅθεν καὶ τις τῶν νεωτέρων σοφῶν ἐν τῷ ἐnthουσιασμῷ αὐτοῦ, « Πάνσοφε Θεέ, ἀνέκραξεν, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι, δούς μοι νοῦν προσθευτικόν, ἀνέθηκας ἐμοὶ τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας. Ἡ ζήτησις αὐτὴ γίνεται ὁ σωτήριος τῆς ζωῆς μου σκοπός, ἀνευ αὐτῆς θά διῆγον βίον ἡλιθίου, βίον κτηνώδη. »

Ἡ εἰλικρινὴς λοιπὸν ἐρευνα τῶν πραγμάτων πρὸς ἀκριβῆ γνώσιν αὐτῶν εἶναι ἡ προσήκουσα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνασχόλησις. Μόνη αὐτὴ ἀνυφοῖ τὸ πνεῦμα εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐ μόνον ἐπὶ τῶν φυσικῶν νόμων τῆς τάξεως τοῦ παντός, ἀλλὰ καὶ τῶν ἠθικῶν κανόνων τῆς ἀνθρωπίνου κοινωνίας· μόνη αὐτὴ παρέχει τὴν διορατικὴν ἐκείνην ἰσχύν, δι' ἧς καθαρώτερον διαγιγνώσκωμεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ μετὰ σταθερότητος ἀκραδάντου ἀποδεχόμεθα αὐτήν.

Ἡ ἀγνοία ἢ ἡ ἐπιπόλαιος τῶν πραγμάτων ἐξετάσις οὐ μόνον ἐμποδίζει τὴν δυνατὴν τῆς ψυχῆς ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ διαστρέφει τὰς καλὰς αὐτῆς διαθέσεις. Καὶ ἂν μὲν ἡ ψυχὴ ᾖ φῶσει ἀπλῆ καὶ ἀσθενής, οὐδέποτε κατ' οὐδὲν θὰ γίνῃ ἰκανή· ἂν δὲ τύχῃ εὐφυῆς καὶ ζωηρά, τότε κινδυνεύει νὰ ἐξοκείλῃ εἰς πονηρίαν ἄκρατον καὶ εἰς πάντα τ' ἀδικήματα. Συνέπειαι αὗται τῆς ἀμαθείας ὀλέθριαι, πανταχοῦ καὶ ἐν πάσαις τῆς κοινωνίας ταῖς τάξεσιν ἀναφαινόμεναι, παρὰ τοῖς πένησι καὶ τοῖς ἰδιώταις, ὡς καὶ παρὰ τοῖς πλουσίοις καὶ τοῖς ἄρχουσι, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς τελευταίοις τούτοις. Ἐν τῇ πενίᾳ, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνασχολήσεως εἰς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ὁ ἔνεκα τῆς ἐργασίας περιορισμὸς πολλῶν παθῶν, ἡ ἐπιθυμία τῆς βελτιώσεως ἐπιμόχθου ἔργου, πάντα ταῦτα παρέχουσι ἐλπίδα διανοητικῆς τινος ἀναπτύξεως καὶ ἠθικῆς μορφώσεως τοῦ πένητος καὶ τοῦ ἰδιώτου. Ἄλλ' ὁ ἐν ἀμαθείᾳ διατελῶν πλούσιος, ἄρχων, βασιλόπαις, ἔνεκα τῆς ἀνέτου ζωῆς καὶ ῥαστώνης γίνεται νωθρός· διὰ τὴν θεραπείαν δὲ, τοὺς ἐπαίνους, τὰς κολακείας τῶν περὶ αὐτόν, καθίσταται ἀλαζών, κενόδοξος, κουφόνους.

Ὁ ἐν τῇ ἐμβριθεῖ ἄρα ἐξετάσει τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου εἰλικρινῶς καὶ μετ' ἀκριβείας ζητήσας τὴν ἀλήθειαν, οὗτος μόνος ἠκολούθησε τὴν φυσικὴν πορείαν τοῦ πνεύματος, πρὸς ἐπέκτασιν τῶν γνώσεων καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων· οὗτος μόνος κέκτηται τὴν ὀρθότητα τῆς κρίσεως καὶ τὴν σταθερότητα τῶν πεποιθήσεων, ἐκτελεῖ δὲ ἀφόβως καὶ ἀδιστακτικῶς ὅ τι ὁ ὀρθὸς λόγος ὑπαγορεύει. Δὲν ἐξομοιοῦται πρὸς τὸν ἄφρονα

ἐκείνον, τὸν παραμελήσαντα τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, καὶ οὐδεμίαν ἔχοντα δύνωμιν οὔτε διανοητικὴν οὔτε ἠθικὴν· πρὸς ἐκείνον, ὅστις, ἀναποφάσιτος καὶ ἀμφιγνωμῶν, ταλαντεύεται πάντοτε μεταξὺ δύο ἰδεῶν, καί, ἐν ᾧ κλίνει ὑπὲρ ταύτης, μεταβαίνει πρὸς τὴν ἐτέραν, διὰ τὴν ἐπανελάθη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν πρώτην, καὶ τὴν μετανόησιν αὐτοῦ, ἂν τρίτη τις ἰδέα παρουσιασθῇ ἢ τι πρόσκομμα πραγματικὸν ἢ φαντασιῶδες παρεμβληθῇ. Ὁ ἐπιμεληθεὶς ἑαυτοῦ, καὶ φρόνησιν ἀποκτᾷ καὶ εὐψυχίαν· ὑπ' οὐδενός δὲ κωλύματος, ὑπ' οὐδεμιᾶς δυσκολίας μεταβάλλει γνώμην· εἶναι ἀκράδαντος ἐν ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ, καὶ ἐκτίθεται μὲν εἰς κινδύνους, ὑπομένει δὲ συμφοράς, ἀλλ' ἐκπληροῖ πάντοτε τὸ καθήκον αὐτοῦ, τὸ πρέπον, τὸ δίκαιον.

Τοιαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἡμετέρου πνεύματος τάσις πρὸς ἀνάπτυξιν, τοσοῦτον ἀγαθὰ τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς. Ἡ δ' ἱστορία διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἡ τάσις αὕτη, ἐπειδὴ εἶναι ἡ φυσικωτάτη, καθίσταται καὶ τόσω ἰσχυρά, ὥστε ὁ ἄνθρωπος δι' αὐτῆς ἠδυνήθη ν' ἀντιπαλαίση κατὰ παντός προσκόμματος, καὶ οὔτε ἐν τῷ σκότει τῆς ἀμαθείας νὰ ταφῇ αἰωνίως, οὔτε ἐκ τῆς σύγχρούσεως δεινῶν παθῶν νὰ περιπέσῃ εἰς ἀνεπανόρθωτον διαφθοράν. Τὸ πνεῦμα διέρρηξεν ἐκάστοτε τὴν περικαλύπτουσαν αὐτὸ ἀγλύνην, καὶ περιαιγαζόμενον ὑπὸ τοῦ φωτός τῆς ἀληθείας, ἀνέλαβε τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν καὶ δύναμιν· ὁ δὲ ἄνθρωπος κατάρθρωσε τὴν εἰσδύσην εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως, ν' ἀνακαλύψῃ τοὺς νόμους αὐτῆς, νὰ μορφώσῃ τὰς ἐπιστήμας.

Η ΤΟΥ ΑΛΗΘΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΓΝΩΣΙΣ.

Εἶδομεν ὅτι ἡ καταλληλοτάτη πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἐνασχόλησις εἶναι ἡ ἀκριβὴς τῶν ὄντων ἔρευνα καὶ ἡ εἰλικρινὴς τῆς ἀληθείας ζήτησις· ἀλλὰ τοιοῦτος εἶναι καὶ τῆς ἐπιστήμης ὁ σκοπός. Ἡ ἐπιστήμη ἐξετάζει τὰς ιδιότητες τῶν ὄντων, ἀναζητεῖ τὰς αἰτίας καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἀνακαλύπτει τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς φύσεως, προβαίνει μέχρι τῆς ἐρεύνης τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, ἡ μαθηματικὴ, οὐχὶ ὅταν ἐφαρμόζηται ἐπὶ τῆς ἀενάως μεταβαλλομένης ὕλης, ἀλλ' ὅταν διαμένῃ ὡς ἄσκησις τοῦ πνεύματος, φέρει εἰς ἐξαγόμενα σοφά, καὶ ἀνυψοῖ τὸν παρατηρητὴν ὑπὲρ τὸν αἰσθητὸν τοῦτον κόσμον εἰς τὴν θεωρίαν καὶ τὸν θαυμασμὸν ἀγνώστων ἀληθειῶν, ἐξ ὧν πηγάζουσι τοσαῦτα φαινόμενα ἄλλως ἀνεξήγητα. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διὰ τί καὶ ὁ Πλάτων ἐπέγραψεν ἐπὶ τῆς εἰσόδου τῆς Ἀκαδημίας, «Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίστω.» μηδεὶς δηλονότι ἀδιάφορος πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Καὶ ἐν αὐταῖς δὲ ταῖς ἠθικαῖς ἰδέαις ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν διάκρισιν δικαίας τινὸς πράξεως· ἐξαίρεται μέχρι τῆς ἰδέας τοῦ ἀπολύτου δικαίου, αὐτὸ θεωρεῖ καὶ θαυμάζει, πρὸς αὐτὸ συγκρίνει πᾶν φαινόμενον. Τοιοῦτος δὴ τῆς ἐπιστήμης ὁ σκοπός· ἡ γνῶσις καὶ ὁ θαυμασμός τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ.

Ἄλλ' ὁ ζητῶν τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην ἀλήθειαν τῶν τε αἰωνίων καὶ ἀμετατρέπτων νόμων τῆς φύσεως,

τῶν τε αἰδίων καὶ ἀλανθάστων κανόνων τῆς ἠθικῆς, τῆς ἁρμονίας ἐν γένει καὶ εὐρυθμίας τοῦ παντός, ἀνευρίσκει τὸ κάλλος ἐκεῖνο, ὅπερ διεγείρει ἐν αὐτῷ τὰ συγκινητικὰ αἰσθήματα τοῦ θαυμασμοῦ, τῆς συμπαθείας, τῆς χαρμονῆς. Καὶ ναὶ μὲν ἐνώπιον τοῦ μεγαλείου τῶν φυσικῶν φαινομένων ἢ ἐξαισίου τινὸς καλλιτεχνικοῦ ἔργου, ἐνώπιον πράξεώς τινος ἡρωϊκῆς ἢ σεμνοπρεποῦς τινος ἀρετῆς πᾶς τις εὐαίσθητος συγκινεῖται καὶ διατίθεται εὐαρέστως· ἀλλ' ἢ ἐπιστήμη ἢ ζητοῦσα τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν, σπουδάζει καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ καλόν· τὸ ἐννοεῖ, τὸ θαυμάζει, τὸ διορᾷ καὶ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ.

Ὁ οὕτω διὰ τῆς ἐπιστήμης ἀνυψούμενος ὑπεράνω τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκπλαγῇ καὶ ὑπὸ τῆς θαυμασίας τοῦ Παντός σκοπιμότητος, ἀδύνατον νὰ μὴ κατανοήσῃ τὴν πηγὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, τὴν ἀρχὴν πάσης σοφίας. Ὑπὸ τῆς φαινῆς δὲ ταύτης ιδέας ἐλλαμπόμενος, συναισθάνεται διεγειρόμενον ἐν ἑαυτῷ τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο αἶσθημα, τὸ ἀνώτατον πάντων, οὗ ἄνευ καὶ ἀληθὲς καὶ καλὸν ἀμαυροῦται, τὸ αἶσθημα τῆς ἀγαθότητος. Τὸ ἀγαθὸν ζωοποιεῖ πᾶσαν γνῶσιν, παρέχει τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἰσχὺν εἰς τὸν ἐρευνητὴν. Ὅπως ἐν τῷ ὄρατῷ κόσμῳ ὁ ἥλιος διὰ τοῦ φωτός καὶ τῆς θερμότητος ὑποβοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον, καθιστᾷ τὰ ἀντικείμενα ὄρατά, γίνεται ἡ αἰτία τῆς γενέσεως, τῆς αὐξήσεως, τῆς τροφῆς· οὕτω καὶ ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ τὸ ἀγαθὸν φωτίζει καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν ν' ἀτενίσῃ πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, νὰ ἐννοήσῃ τὸ

μυστήριον τοῦ κόσμου, νὰ φαντασθῇ τὴν πρώτην τῶν ὄντων ἀρχήν.

Ἐνταῦθα ὁ Πλάτων, ὡς ὑπὸ θεοῦ περιουγαζόμενος πνεύματος, ἐκτίθησι τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην ἀλληγορικὴν εἰκόνα, ἣν ἐθαύμασαν οἱ αἰῶνες. Ἐν ταύτῃ λύει τὸ μέγα τῆς ζωῆς αἰνίγμα, ἀποφαινόμενος ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ φθαρτῷ τούτῳ κόσμῳ εἶναι ἀβέβαια καὶ ἀπατηλά, μόνος δὲ ὁ δυνάμενος διὰ τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας νὰ ὑψωθῇ ὑπὲρ αὐτόν, ἐννοεῖ τὴν ἀλήθειαν, διορᾷ τὸ ὄντως καλὸν καὶ ἀγαθόν.

Η ΕΙΚΟΝ ΤΗΣ ΖΩΗΣ.

Κύριος καὶ τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ συναισθανομένου τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, εἶναι ἡ ἔρευνα τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἀνεύρεσις τῆς πηγῆς πασῶν τῶν ἀρετῶν, ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως ὀνομάζει αὐτὴν ὁ Πλάτων, ἡ τοῦ Θεοῦ δηλονότι γνῶσις, δι' ἣν ὁ κόσμος ἦτο ἀπαρασκευος ἔτι, ἀλλ' ἦτις ἐμελλε βραδύτερον νὰ σώσῃ τὸν κόσμον. Ἄνευ τῆς γνῶσεως αὐτοῦ τὰ πάντα ματαιότης. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἐναργέστατα ὁ Πλάτων ἐν τῇ ἀπαρχμύλλῳ αὐτοῦ ἀλληγορίᾳ, ἐν ἣ τοιαῦτά τινα ἐν περιλήψει λέγει.

« Ὑποθέσωμεν κατώγειόν τι οἶκημα σπηλαιῶδες, ἀπὸ τῆς εἰσόδου μόνον φωτιζόμενον, καὶ ἐν αὐτῷ ἀνθρώπους ἐκ παίδων κεκλεισμένους καὶ οὕτω δεδεμένους, ὥστε νὰ μένωσιν ἀκίνητοι βλέποντες πάντοτε πρὸς τὰ ἔνδον τοῦ

σπηλαίου. Ἄν δ' ἔξωθεν καὶ πρὸς τὰ ἄνω τῆς εἰσόδου πῦρ καιόμενον φωτίζει τὸ σπήλαιον, μεταξύ δὲ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν δεσμωτῶν διέρχονται ἄνθρωποι παντοίας ἔχοντες μορφάς, καὶ ζῶα διάφορα σκεύη φέροντα, τί ἄλλο θὰ βλέπωσιν οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ πλὴν τὰς τῶν διαβαιόντων σκιάς προσπιπτούσας ἐπὶ τοῦ ἔμπροσθεν αὐτῶν τείχους τοῦ σπηλαίου; Ἄν δ' ὑπάρχη ἡχώ ἐν αὐτῷ, θ' ἀκούωσι διὰ τῆς ἀντανακλάσεως καὶ τὴν φωνὴν τῶν ὀπίσθεν διαβαιόντων. Ἄλλ' οὐδέποτε ἰδόντες τὸν ἔξω κόσμον, νομίζουσιν ὅτι αἱ ἐνώπιον αὐτῶν παρουσιαζόμεναι σκιαί εἶναι ὄντα ἀληθῆ καὶ πραγματικά· καὶ ἂν τις ἀνήγγελλεν αὐτοῖς τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου, οὐ τὸ φάσμα μόνον βλέπουσιν, οὗτοι θὰ ἐνόμιζον μύθους τὰς περὶ ἡλίου καὶ γῆς καὶ ἀνθρώπων διηγήσεις. Ἄν δέ τις αὐτῶν ἐξήρχετο αἴφνης τοῦ σπηλαίου καὶ ἐξετίθετο ἀμέσως εἰς τὰς ἡλιακὰς ἀκτίνας καὶ εἰς τὴν θεάν τοῦ ἀπεράντου ὀρίζοντος, θὰ ἐθαμβοῦτο ὑπὸ τῆς λαμπρότητος τοῦ φωτός, θὰ ἐξεπλήττετο ὑπὸ τοῦ μεγαλείου τῆς φύσεως, καὶ νομίζων ὅτι ἀπατᾶται ἢ κινδυνεύει, θὰ ἐζήτει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ κατώγειον αὐτοῦ. Μόνον δ' ὅταν κατὰ μικρὸν συνειθίσῃ τὸ μέγα θέαμα, καὶ ἡ μὲν ὄρασις αὐτοῦ καταστῆ ἱκανὴ νὰ ὑποφέρῃ τὸ ἡλιακὸν φῶς, ὁ δὲ νοῦς κατορθώσῃ νὰ διακρίνῃ τὰ εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτοῦ προσπιπτόντα ἀντικείμενα, τότε μόνον θὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀλήθειαν, τότε θὰ αἰσθανθῇ τὸ κάλλος αὐτῆς· καὶ συγκρίνων αὐτὸ πρὸς τὴν προτέραν κατάστασιν, θὰ φρικιάσῃ ἀναλογιζόμενος, πῶς ἔζη ἐν τῷ σκότει δεσμώτης. Ἄν δ' ἠναγκάζετο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ σπήλαιον, τὴν μὲν ἐν αὐτῷ διατριβὴν θὰ ἐνόμιζεν ἀνυπόφορον, τοὺς δὲ

δεσμώτας ἀλλίους, καὶ ἑαυτὸν δυστυχῆ. Καὶ οἱ μὲν συνδεσμῶται βλέποντες τὴν ταραχὴν τῆς ὀράσεως αὐτοῦ ἕνεκα τῆς ἐκ τοῦ φωτός εἰς τὸ σκότος μεταβάσεως, παρατηροῦντες δὲ καὶ τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἀδημονίαν διὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ ἄντρον ἐκεῖνο τῆς κολάσεως, θὰ καταγελῶσιν αὐτοῦ, νομίζοντες ὅτι ἡ ἀνάβασις τὸν κατέστησε δυστυχῆ, καὶ οὐδεὶς θ' ἀποφασίση νὰ ἐξέλθῃ τοῦ σκότους, φοβούμενος μὴ πάθῃ τι δεινόν, ὡς ὁ ἤδη ἀναβάς. Οὗτος ὅμως οἰκτεῖρει τοὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς τιμὰς καὶ δόξας περιφρονεῖ, πρὸς τὰ ἄνω ἔχων τὴν ψυχὴν ἀφωσιωμένην καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς διατριβὴν ποθῶν. »

Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ τί τὸ σπήλαιον καὶ τίνα τὰ ἐν αὐτῷ; Τίς δὲν ἐνόησεν ἤδη τὴν ἀλληγορικὴν παράστασιν τοῦ κάτω τούτου κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀτελῶς γινομένων ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἀπόλυτον καλόν καὶ ἀγαθόν; Καὶ δεσμῶται μὲν εἴμεθα ἡμεῖς· τὰ δὲ φάσματα, αἱ περὶ τῶν πραγμάτων ἀπατηλαὶ ἡμῶν ιδέαι καὶ τὰ δεσμὰ, αἱ προλήψεις καὶ τὰ πάθη τὰ κατακρατοῦντα ἡμᾶς ἐν τῇ ἀμαθίᾳ καὶ τῇ ἀθλιότητι. Ὁ ἐξελθὼν τοῦ σπηλαίου δεσμώτης εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κατορθώσαντος νὰ διαρρήξῃ τὰς ἀλύσεις τῆς ἀπαιδευσίας, ν' ἀτενίσῃ διὰ τῶν νοερῶν ὀφθαλμῶν πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, ν' ἀποκτήσῃ ἀκριβῆ γινῶσιν τῶν γινομένων. Εὐτυχῆς ὅστις, ἀναγνωρίσας οὕτω τὴν ἀλήθειαν, διακρίνει καὶ θαυμάζει τὸ καλόν, καὶ αἰσθάνεται διεγειρόμενα ἐν ἑαυτῷ τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα αἰσθήματα, ἅτινα τὸ ὕψιστον καὶ πάνσοφον ὄν, ὁ Θεός, ἐνισχύει ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀνατείνοντος τὸν νοῦν· ὁ Θεός, ὅστις ἐνεφύσησεν

εἰς τὸν ἄνθρωπον ψυχὴν ζῶσαν καὶ περιέχουσαν τὰς ἀρχὰς πάσης ἀρετῆς καὶ σοφίας.

Ὅθεν ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι ἡ φυσικωτάτη τάσις τῆς ἀνθρωπίνου ψυχῆς, εἶναι τὸ ἀσφαλέςτατον μέσον τὸ ἐξευγενίζον αὐτήν. Πρὸς ταῦτα εἶναι ἀτενῆς πᾶς νουεχῆς καὶ συνετός, τούτων τὴν λαμπρότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον θαυμάζει, ταῦτα ἀγαπᾷ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τι θεωρεῖ τις μετ' ἀγάπης, αὐτὸ καὶ μιμεῖται, ἀδύνατον νὰ μὴ λάβῃ τὰς αἰδίους ταύτας ἀρχὰς ὡς βάσιν καὶ ὑπογραμμὸν τῆς ἑαυτοῦ διαγωγῆς.

Ο ΔΙΚΑΙΟΣ.

Δυνάμεθα ἤδη νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ οὕτω διὰ τῆς ἐπιστήμης μορφωθείς, ἀνέπτυξεν ἀρκούντως τὰς διανοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, κατέχει ἐπομένως τὰς τρεῖς θεμελιώδεις τῆς ψυχῆς ἀρετάς. Διακρίνει τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, δηλαδὴ ἔχει φρόνησιν· ἕνεκα τῆς πεποιθήσεως πρὸς τὰς ἑαυτοῦ ἀρχὰς ἐνισχύει τὴν βούλησιν, κατέχει δηλονότι τὴν ἀνδρείαν· διὰ τῆς ἰσχυρᾶς βουλήσεως ρυθμίζει τὰς ὀρέξεις αὐτοῦ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, τοῦτ' ἔστιν αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῷ τὴν σωφροσύνην. Ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἡ ἁρμονία τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἡ βάσις τῆς ἀρίστης καὶ κατὰ φύσιν ζωῆς, ἡ δικαιοσύνη. Οὗτος μόνος ζῆ, ὡς προώρισεν ἡ θεία πρόνοια, ἥτις, γνωρίζουσα τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ

εἶναι ἐποίησε τὸ πᾶν, κατέστησε πᾶσαν τὴν δημιουργίαν ἱκανὴν ν' ἀκολουθῇ τοὺς σοφοὺς καὶ αἰωνίους τῆς φύσεως νόμους, ἔδωκε καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὴν δύναμιν νὰ ἐννοῇ τὰς αἰδίους τῆς ἀληθείας ἀρχάς, καθ' ἃς μόνον προώρισταί φύσει νὰ διάγη. Ἐλεύθερος ὢν παντὸς πάθους ὁ ἀνθρώπος διακρίνει τὸ δίκαιον καὶ ἐφαρμόζει αὐτὸ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ, διατηρῶν οὕτω τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν γαλήνην τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἧτις ἐπὶ τῆς ἀρετῆς μόνης ἐπαναπαύεται. Ἐννοεῖ τὰ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, τὰ ἐκπληροῖ ἀκριβῶς, γίνεται τὸ πρότυπον τελείου ἀνθρώπου, ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἡ κοινω- νία, ἡ φύσις, ὁ Θεός.

Ἡ ἄρμονία λοιπὸν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἀποτε- λεῖ τὸν τέλειον ἀνθρώπον, ὅπως ἡ ἄρμονία τῶν συνι- στάντων τὴν πόλιν γίνεται βᾶσις τῆς τελειότητος αὐ- τῆς. Ὁ τέλειος οὗτος ἀνθρώπος παριστᾷ τὴν θελκτικὴν τοῦ δικαίου εἰκόνα· διατηρεῖ δὲ τὴν δικαιοσύνην ἐν ὅσῳ ἔχει ὁδηγὸν τὸν ὀρθὸν λόγον, τὴν φρόνησιν, τὸν νοῦν· διὸ καὶ εἶπεν ὁ σοφός· «Νοῦν ἡγεμόνα ποιοῦ.»

 Ο ΔΙΚΟΣ.

Ἄν ὁ δίκαιος ἐπὶ μίαν μόνην στιγμὴν ἀπολέσῃ τὴν ἐφ' ἑαυτοῦ ἐπαγρύπνησιν, καὶ τις κακία εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, δὲν θὰ βραδύνη νὰ γίνῃ ἐρμαιον τοῦ αὔξοντος ἐλαττώματος, ἀν μὴ προφθάσας ἐγκαίρως ἐκ- ριζώσῃ αὐτό· δὲν θὰ βραδύνη νὰ ὑποστῇ τὰ δεινὰ τῆς

τοῦ πάθους τυραννίας, ὡς ἡ πόλις ἡ ὑπὸ τὸν ζυγὸν εὐρισκομένη. Καὶ ὅπως αὕτη, ἀποβαλοῦσα τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων, μεταπίπτει ληληθότως ἀπὸ παρεκτροπῆς εἰς παρεκτροπὴν μέχρι τῆς δουλείας, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ ὀδηγούμενος ὑπὸ τῆς φρονήσεως, περιπίπτει μὲν κατὰ πρῶτον εἰς τινὰ ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ φαίνηται ὅτι δὲν εἶναι, εἰς τινὰ δηλαδὴ ματαιότητα καὶ δοξομανίαν, ἣτις ἄγει αὐτὸν εἰς τὸν πόθον τῆς εὐζωίας καὶ ἐπομένως τοῦ πλοῦτου. Ἄλλὰ μὴ ἀκούων τὴν φωνὴν τῆς μετριότητος, — διότι ὁ νοῦς δὲν ὀδηγεῖ, — γίνεται φιλάργυρος καὶ ἀκόρεστος, ὑπὸ δὲ τῆς ἀπληστίας ῥίπτεται εἰς ἀκολασίαν καὶ ἀνοιαν. Ἐντεῦθεν ἐξοκέλλει εἰς πᾶσαν ἀδικίαν, γινόμενος παίγιον καὶ δούλος τῶν παθῶν.

Ἄφρων ἄρα ἐκεῖνος, ὅστις παρασυρόμενος ὑπὸ τινος πάθους, παραμελεῖ τὴν εὐθείαν ὁδόν, ἣν διεχάραξεν αὐτῷ ἡ φύσις. Μὴ δυνάμενος νὰ κατασιγάσῃ τὰς ἑαυτοῦ ὀρμάς, σπεύδει νὰ κορέσῃ αὐτὰς παραβαίνων τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἄλλ' ἢ ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ παρεκτρέπεται, θάπτων ἢ βράδιον θὰ ἐννοήσῃ ὅτι αὐτὸς πρῶτος γίνεται τὸ θῦμα τῆς ἰδίας ἀνοίας ἢ πονηρίας, καὶ νομίζων ὅτι ἀπατᾷ τοὺς ἄλλους, ἑαυτὸν μάλιστα ἠπάτησε· διότι ὑπέλαβεν ὁ νάνος οὗτος βροτὸς ὅτι δύναται νὰ φανῇ τῆς φύσεως σοφώτερος. Τὸ εὐγενέστερον μέρος τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ὑπέκει εἰς τὸ κτηνώδες καὶ μαυικόν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἶναι δούλη· διότι δὲν πράττει ὅ τι ἢ λογικὴ αὐτῆς φύσις ἀπαιτεῖ, ἀλλ' εἰς ὅ τι τὴν παρασύρει ἢ σφοδρότης τῶν παθῶν. Μεταπίπτει ἀδιαλείπτως ἀπὸ τῆς παραφορᾶς εἰς τὴν μεταμέλειαν· διότι

ἡ στιγμιαία αὐτοῦ τέρψις ἔχει πάντοτε συνεπείας θλιβεράς. Πένης καὶ ἐν τῷ πλούτῳ, διότι εἶναι ἀκόρεστος· ταπεινός καὶ ἐν τοῖς ἀξιώμασι, διότι ἀποβάλλει τὸ φρόνημα αὐτοῦ. Πλήρης ταραχῆς καὶ φόβου μήπως ἀπολέσῃ καὶ αὐτὸ τὸ ἐρεθίζον τὰς ἐκνευρισμένας αὐτοῦ δυνάμεις, ρίπτεται ἀκράτητος εἰς τὰς ἀπολαύσεις, ζητῶν νὰ σβέσῃ τὴν δίψαν διὰ τοῦ μέσου ἐκείνου, ὅπερ δίδει τροφήν εἰς τὴν φλόγα τὴν καταβιβρώσκουσαν αὐτόν. Εἶναι δυστυχῆς. Καὶ ἂν, ἄρχων ἀπολύτως ἐπὶ τοῦ λαοῦ καὶ δεσπόζων αὐτοῦ, ἐκτελῇ πᾶσαν ἐπιθυμίαν ἀκωλύτως, καὶ τότε ὁ ἀδίκος εἶναι οὐδὲν ἥττον δυστυχῆς, ἢ μᾶλλον εἶναι ἀθλιώτατος· διότι ἀφαιρῶν τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἰδίων συμπολιτῶν, γίνεται τύραννος τῆς πόλεως, καὶ ἀναφαίνεται τέλειος κακοῦργος, ὁ ἀληθῆριος. Πᾶν αἶσθημα αἰδοῦς ἀποβαλὼν περιπίπτει εἰς τὰ αἰσχιστὰ τῶν ἀδικημάτων. Ἄπληστος πάντων, ἐπ' οὐδενὶ εὐχαριστεῖται. Ἄσεβῆς καὶ ἄπιστος πρὸς πάντας, ὑπὸ πάντων μισεῖται, καὶ οὕτω μεταξὺ πολλῶν, ἔρημος διέρχεται τὰς τεταραγμένας τοῦ βίου αὐτοῦ στιγμάς. Ἀφάρεσον τὸ ἀπατηλὸν περικάλυμμα τῆς ἐξωτερικῆς λαμπρότητος, καὶ θὰ ἴδῃς ἄνθρωπον τυραννούμενον ὑπὸ τῶν παθῶν, ὅπως ἢ ὑπ' αὐτοῦ τυραννομένη πόλις.

Τούτων πάντων εἶναι ἀπηλλαγμένοι οἱ ἐμμένοντες ἐν τῇ δικαιοσύνῃ· διότι ζῆ συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν, πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Καὶ ἔτι πλέον, οὗτος ἀπολαύει καὶ τῶν ἡδονῶν τῶν βελτίστων, τῶν μόνων ἀληθῶν τέρψεων· ἐν ᾧ αἱ τοῦ ἀδίκου ἀπολαύσεις εἶναι ταπεινωτικαὶ καὶ ὀλέθρια.

ΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΤΟΥ ΑΔΙΚΟΥ ΤΕΡΨΕΙΣ.

Οἱ ἀγνοοῦντες τὴν ἀλήθειαν καὶ παραβλέποντες τὴν σωφροσύνην δελεάζονται μὲν ὑπὸ τῶν ὕλικῶν ἀπολαύσεων, παρασύρονται δὲ ὑπὸ τοῦ ἐξ αὐτῶν πηγάζοντος πάθους, καὶ ἐπομένως ἐν ταύταις ἐπιζητῶσι τὰς τέρψεις αὐτῶν. Ἄλλ' αἱ κατ' αἴσθησιν ἡδοναὶ δὲν παρέχουσι τέρψιν ἐντελεῖ· διότι παροξυσμὸν προξενοῦσι μόνον καὶ ἐπιθυμίαν ἀκόρεστον διεγείρουσιν· οὔτε ὁ μέθυσος ἐκορέσθη ποτὲ πίνων, οὔτε ὁ φίλαρχος ἠρέσθη εἰς ὄσσην ἀπέκτησεν ἰσχύν. Ἐπειτα οὐδὲ περὶ ἡδονῆς καὶ λύπης ἔχουσιν ὑγιεῖς δοξασίας· διότι οὔτε γινώσκουσιν οὔτε δύνανται νὰ αἰσθανθῶσι τὴν ἀγνὴν καὶ ἀληθῆ χαρὰν.

Ἡ ἡδονὴ ἔγκειται ἐν τῇ ἀπολαύσει παντὸς ὃ τι ἀναγκαιότατον εἰς τὸν ἄνθρωπον, τροφῆς μὲν διὰ τὸ σῶμα πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς πείνης καὶ δίψης, σοφίας δὲ διὰ τὸ πνεῦμα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀνοίας καὶ ἀφροσύνης. Ἄλλ' ἢ ἐκ τῆς σοφίας τέρψις, ἢ πηγάζουσα δηλαδὴ ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι καθυπερτέρα τῆς ἐκ τῶν σιτίων καὶ ποτῶν προερχομένης· διότι αὕτη μὲν ἐδόθη ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ τὴν ὑγίαν καὶ εὐεξίαν τοῦ σώματος, ἡ δὲ πνευματικὴ τέρψις ἀρμόζει εἰς τὴν ψυχὴν, τὸ ἀθάνατον καὶ ἀμετάβλητον ὄν, εἰς ὃ ὑπηρετεῖ καὶ αὐτὸ τὸ θνητὸν σῶμα· εἶναι λοιπὸν καὶ ἀνωτέρα τῆς ὕλικῆς. Ταύτην ὁμως δὲν ζητοῦσιν οἱ παραδιδόμενοι εἰς τὰς ὕλικὰς ἀπολαύσεις, ἀλλὰ προτιμῶσι τὴν σωματικὴν τέρψιν, μὴ ἀπολαμβάνοντες ἐν τούτοις οὐδ' ἐκ ταύτης, ἄν τι

δύναται νὰ προκύψῃ ἀγαθόν· διότι παρ' αὐτοῖς πᾶσα ἐπιθυμία παρεκβαίνει εἰς πάθος. Τίς δὲ ἢ τέρψις ἐκείνων, οἵτινες ζητοῦσι νὰ κορέσωσι τ' ἀδιαλείπτως ἀναρρίπιζόμενα πάθη, ἢ περιμένουσιν ἐκ τῆς ἀενάως μεταβαλλομένης ὕλης τὰς ἑαυτῶν εὐχαριστήσεις; Ἡ χαρὰ καὶ εὐτυχία αὐτῶν εἶναι φανταστική· εἶναι οὐχὶ χαρὰ, ἀλλὰ στιγμαῖος πάθους κατευνασμός. Περιπίπτοντες εἰς τι ὀλιθερόν, νομίζουσιν ἑαυτοὺς δυστυχεῖς, καὶ πράγματι πάσχουσιν· ἀλλ' ὅταν τὸ κακὸν παρέλθῃ, φαντάζονται ὅτι ἐπέτυχον τὴν μεγίστην εὐδαιμονίαν· διότι συγκρίνουνσι τὴν παροῦσαν αὐτῶν κατάστασιν μόνον πρὸς τὴν παρελθοῦσαν λύπην, ἀγνοοῦντες τὴν ἀληθῆ χαρὰν, ὡς οἱ μηδέποτε ἰδόντες χρῶμα λευκόν, ὑπολαμβάνουσιν ὡς τοιοῦτον τὸ φαῖόν· διότι συγκρίνουνσι αὐτὸ πρὸς τὸ μέλαν. Ὅθεν πάντες οἱ ἄπειροι φρονήσεως καὶ ἀρετῆς, οἱ ἀφωσιωμένοι εἰς μόνας τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀπολαύσεις, κλυδωνίζονται μεταξὺ στερήσεων καὶ ἀπολαύσεων, ἢ περιπίπτοντες εἰς λύπην ἢ ἀπαλλαττόμενοι τῆς λύπης, ὅπερ νομίζουσι χαρὰν· διὸ καὶ πολλάκις διὰ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, ὅτε μὲν χαίρουσιν, ὅτε δὲ λυποῦνται. Πρὸς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν οὐδέποτε ἀπέβλεψαν, ἐπομένως οὐδὲ χαρᾶς ἐντελοῦς ἤξιώθησαν, οὐδὲ τέρψεως βεβαίας καὶ εὐγενοῦς ἀπήλαυσαν. « Ἄλλ' ὡς κτήνη, λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῇ ζωηρᾷ περιγραφῇ τῶν τέρψεων τοῦ κακοῦ, ὡς κτήνη βόσκοντες καὶ κάτω πρὸς τὴν γῆν κεκυφότες, καὶ εἰς τὴν τρυφήν κυλιόμενοι, διαπληκτίζονται πρὸς ἀλλήλους διὰ τὴν ἑαυτῶν ἀπληστίαν, ἢ καταβιβρώσκονται ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες εἶναι ἀκόρεστοι. Ζητοῦσι τὰς ἑαυτῶν τέρψεις εἰς ἡδονὰς με-

μιγμένες μετὰ πικρίας, ἀλλὰ τὸ φάσμα μόνον τῆς ἀληθοῦς ἡδονῆς ἀπαντῶσι, φάσμα διὰ στιγμιαίας λάμπειως διεγείρον εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀφρόνων ἔρωτα τοσοῦτω σφοδρόν, ὄρμᾶς τοσοῦτω παραφόρους, ὥστε μάχονται πρὸς ἀλλήλους, ὡς οἱ ἐν Τροίᾳ, κατὰ τὸν Σησίχορον, ἐμάχοντο διὰ τὸ φάσμα τῆς Ἑλένης, ἐν ἐλλείψει τῆς Ἑλένης αὐτῆς.»

Ἡ ἀδικία λοιπόν, πλὴν τῆς ἄλλης βλάβης ἦν προξενεῖ, δεσμεύουσα τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ἀμαθείᾳ καὶ τῇ ἀνανδρίᾳ καὶ τοῖς πάθεσιν, παρέχει καὶ τέρψεις πεπλασμένες καὶ ὀλεθρίας, δι' ὧν ἀπατᾷ τὰς αἰσθήσεις, ἀποτελειοῖ τὴν πώρωσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν καθιστᾷ δυστυχῆ. Τοῦναντίον αἱ νοεραὶ καὶ ἠθικαὶ τέρψεις τοῦ συνετοῦ καὶ σώφρονος εἶναι αἱ μόναι ἀληθεῖς καὶ προσήκουσαι· διότι ἅμα μὲν εὐαρεστοῦσιν εἰς τὴν ψυχὴν, ἅμα δὲ ἐξευγενίζουσιν αὐτήν. Αἰώνιοι δ' οὔσαι καὶ ἀμετάβλητοι, παρέχουσιν ἀγνωστάτην καὶ ἀναλλοίωτον χαρὰν, τὴν χαρὰν τοῦ δικαίου. Ὅθεν ἡ δικαιοσύνη, ἣτις προπαρασκευάζει τὸν ἄνθρωπον εἰς βίον ἄξιον τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, πορίζει αὐτῷ καὶ τὰς μόνας ἀληθεῖς καὶ ἀγνάς τέρψεις, τὸν καθιστᾷ εὐτυχῆ.

Ο ΔΙΚΑΙΟΣ ΜΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΕΥΤΥΧΗΣ.

Ἀπεδείχθη ὅτι ἡ εὐτυχία δὲν εἶναι τι ἐξωτερικόν ἢ ὕλικόν ἀγαθόν, ἀλλὰ πηγάζει ἐκ τῆς ψυχικῆς τοῦ ἀνθρώπου διαθέσεως. Ὁ μέγιστος τῶν ἡγεμόνων τῆς γῆς

εἶναι καὶ ὁ δυστυχέστατος τῶν ἀνθρώπων, ἂν στερῆται τῆς γαλήνης καὶ ἡσυχίας τῆς ψυχῆς, ἣν κέκτηται ἴσως ὁ ἐλάχιστος τῶν ὑπερκίων αὐτοῦ. Τὴν δὲ ἠθικὴν ταύτην ἐπανάπαυσιν εἶδομεν ὅτι παρέχει μόνῃ ἡ δικαιοσύνη.

« Μισθώσωμεν λοιπόν, ἐρωτᾷ ὡς ἐν θριάμβῳ ὁ Σωκράτης τὸν μαθητὴν τὸν ἀπαιτήσαντα ν' ἀποδειχθῆ, ἂν ὁ δίκαιος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι εὐτυχῆς· μισθώσωμεν κήρυκα, ἡ ἐγὼ αὐτὸς νὰ κηρύξω πανταχοῦ ὅτι, ὁ μὲν ἀριστος καὶ δικαιοτάτος εἶναι εὐδαιμονέστατος, οὗτος δὲ εἶναι ὁ συνετῶς διευθύνων ἑαυτὸν καὶ τὴν πόλιν· ὁ δὲ κάκιστος καὶ ἀδικώτατος γίνεται ἀθλιώτατος, καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ τυραννῶν καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους; Θέλεις δὲ νὰ πρῶσθῃς ὅτι διατελοῦσι τοιοῦτοι, εἴτε ἀγνωστοὶ εἶναι εἴτε γνωστοί;... » Ἐνθους ἐπευφήμησεν ὁ Ἀδείμαντος, πεπεισμένος ἤδη ὅτι ὁ δίκαιος δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ τῶν τιμῶν τοῦ κόσμου διὰ νὰ εὐδαιμονῆ, οὐδεμία δὲ τῆς τύχης ἢ τῶν ἀνθρώπων καταδρομὴ δύναται ν' ἀφαιρέσῃ τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ. Ὁ δίκαιος ἀφ' ἑαυτοῦ εἶναι εὐτυχῆς.

Ἄλλ' ὁ Πλάτων δὲν ἀρκεῖται ἀποδείξας ὅτι ὁ δίκαιος μόνον εἶναι εὐτυχῆς· ἀναιρεῖ καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν δόξαν ὅτι συνήθως παραγνωρίζεται καὶ πάσχει. Ὁ δίκαιος, λέγει, ὅσον καὶ ἂν παραμεληθῆ ἔρχεται ἡμέρα, καθ' ἣν γίνεται γνωστός καὶ ἐκτιμᾶται. Εἰ καὶ δι' αὐτὴν μόνην ἀγαπᾷ τὴν δικαιοσύνην, θ' ἀπολαύσῃ ὅμως τὴν προσήκουσαν τιμὴν παρὰ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκόντες ἀέκοντες κλίνουσι γόνυ ἐνώπιον τῆς ἀρετῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἂν, ὑπὸ ἐκτάκτου συμπτώσεως δυσχερῶν περιστάσεων, περιπέσῃ εἰς ἔνδειαν ἢ ὑποστῇ

καταδρομάς, ἢ πῆν, ὡς Σωκράτης, τὸ ποτήριον τοῦ μαρτυρίου, ἢ ψυχὴ αὐτοῦ, ἢ ἀθάνατος ψυχῆ, θὰ λάβῃ τὸν στέφανον τῆς δόξης, θ' ἀξιωθῇ τῆς αἰωνίου μακαριότητος ἐκεῖ ἔνθα ἡτοιμάσται τόπος τοῖς δικαίοις. Ὁ δίκαιος λοιπὸν εἶναι μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ εὐτυχῆς, ἀπολαμβάνει δὲ τὸν ἔπαινον παρὰ τῶν φρονίμων, καὶ ἔχει περὶ τοῦ μέλλοντος σπουδαίας ἐλπίδας. Λόγος μέγας, ὅστις πληροῖ χαρᾶς τὴν καρδίαν τοῦ ἐπιθυμοῦντος νὰ ζήσῃ συμφώνως πρὸς τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον καὶ πρὸς τὸ θέλημα τῆς θείας προνοίας· φιλοσοφία, ἥτις ἐμελλε νὰ προετοιμάσῃ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς ἀκρόασιν τῶν ὑψηλῶν τῆς **Πίστεως** δογμάτων διδασκαλία, ἧς ἀνάγκην ἔχομεν ἔτι καὶ νῦν πρὸς τὴν τελείαν πάντων ἠθικὴν ἀναμόρφωσιν.

Ὅποια τῶ ὄντι εὐδαιμονία εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ἂν ἕκαστος ἐμάνθανε τίς εἶναι αὐτὴ ἡ εὐδαιμονία! Οἱ πλεῖστοι ἐπιδιώκουσι μόνον τὸν πλοῦτον, τὴν δόξαν, τὴν ἀρχὴν· διότι νομίζουσιν αὐτὰ ὡς τὴν μόνην εὐτυχίαν. Καὶ δὲν εἶναι μὲν τὰ χρήματα διὰ τοῦτο περιττά· τοῦναντίον παρέχουσιν ἄνεσιν τινα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ πολλὰ μέσα εἰς ταχυτέραν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν. Ἄν δ' ἡ τύχη καὶ ἡ ἐπιμέλεια βοηθήσωσιν τινα δίκαιον, ὥστε νὰ γίνῃ καὶ πλοῦσιος, τότε θὰ δύναται οὗτος οὐ μόνον ἑαυτόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους νὰ ὠφελῇ, ν' ἀνακουφίξῃ τοὺς δυστυχεῖς, νὰ περιθάλῃ τοὺς πάσχοντας, καὶ οὕτω ν' ἀπολαμβάνῃ τὴν ἀνεκτίμητον εὐφροσύνην, ἣν παρέχει ἡ ἐπευφημία τοῦ εὐεργετουμένου, τὸ δάκρυον τῆς εὐγνωμοσύνης. Ὁ πλοῦτος ὁμῶς καθ' ἑαυτόν δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐπιζητοῦσι μόνον αὐτόν, διότι δὲν ἔχουσιν ἀκριθεὶς ἰδέαν περὶ εὐτυχίας· διότι φοβοῦνται μήπως

γίνωσι τὸ θῦμα τῶν πονηρῶν ἐκείνων, οἵτινες, διδάσκοντες τὴν δικαιοσύνην δὲν ἐφαρμόζουσιν αὐτήν· διότι ὑποπεύουσιν μήπως ἡ ἀρετὴ εἶναι μόνον μέσον καθησυχίας τῶν πολλῶν ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἐνός, τοῦ δυναμένου νὰ ὠφελῆθῃ ἀπὸ τῆς εὐπιστίας τῶν ἀπλουστέρων. Ἀποκαλύψατε αὐτοῖς τὴν ἀλήθειαν, καὶ θ' ἀσπασθῶσιν αὐτήν· ἀποδείξατε ὅτι ἡ φαινομένη εὐδαιμονία τοῦ ἀδίκου εἶναι ματαιαία, ὅτι ἡ κηρυττομένη δυστυχία τοῦ δικαίου δὲν ὑπάρχει, καὶ θὰ γίνωσιν ἱκανοὶ νὰ ὑποστῶσι τὰ πάντα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Πόσας στερήσεις, πόσα παθήματα δὲν ὑπέφερον ὑπὲρ δόξης καὶ μεγαλείου οἱ ἄνθρωποι! Διὰ τί δὲν θὰ ὑπομείνωσιν αὐτὰ καὶ ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς; Πᾶν ὑλικὸν συμφέρον θυσιάζομεν ὑπὲρ τῆς ὑγείας τοῦ σώματος, οὐχὶ μόνον διότι δι' αὐτῆς ἐργαζόμεθα ἢ ἀπολαύομεν τῶν τέρψεων τοῦ κόσμου, ἀλλὰ πρὸ πάντων, διότι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ὑγεία εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθὸν τῆς ζωῆς. Διὰ τί δὲν θὰ δείξωμεν τοιαύτην προθυμίαν καὶ ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς, ὅταν ἐννοήσωμεν ὅτι εἶναι προτιμητέα παντὸς ἄλλου ἀγαθοῦ, οὐχὶ διὰ τὰς τιμὰς τοῦ κόσμου, οὐχὶ διὰ τὴν ἐλπιζομένην ἀμοιβήν, ἀλλὰ διότι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἄλλ' ἂν τις καὶ ἤδη ἐπιμένη τὴν μὲν εὐδαιμονίαν ἀνατιθέμενος εἰς μόνα τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, τὴν δ' ἀρετὴν ὑπολαμβάνων ὡς λόγον κενόν καὶ μάταιον, καταλίπωμεν αὐτὸν νὰ διδαχθῇ ὑπὸ τῆς σκληρᾶς πείρας ὅποσον ἀπώλεσεν ἀγαθόν, ἢ καὶ νὰ μένη ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὡς οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ καθαιρεγμένοι· ἡμεῖς δὲ πεποιθότες ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ ἀφευκτος πρὸς ἐξευγενισμόν τῆς ψυχῆς ἰδιότης, καὶ ἐπομένως ἡ ὑψίστη τοῦ ἀνθρώπου εὐτυχία,

ἐξετάσωμεν πῶς αὕτη ἀποκτᾶται, πῶς δι' αὐτῆς μορ-
φοῦνται αἱ νέαι γενεαὶ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος.

—

Ἡ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΑΠΟΚΤΑΤΑΙ ΔΙΑ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ.

Νοῦς σοφός καὶ βούλησις ἰσχυρὰ καὶ ἐπιθυμίαι ἀγα-
θαί, ταῦτα πάντα γίνονται ἢ βάσεις τῆς εὐδαιμονίας· διότι
ἐπὶ τούτων στηρίζεται ἡ δικαιοσύνη. Ἄλλὰ τίς θὰ παρά-
σχη τὴν σοφίαν εἰς τὸν νοῦν, διὰ νὰ δύνηται οὗτος ἀσφα-
λῶς ἐκάστοτε ν' ἀνευρίσκη τὸ πρέπον. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ
συγκρίσει τοῦ τελείου ἀνθρώπου πρὸς τινα εὐδαίμονα
πόλιν λύει μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας καὶ τὸ σπουδαῖον
τοῦτο ζήτημα. Ἀποφαινόμενος ὅτι πρέπει οἱ φιλόσοφοι
νὰ βασιλεύσωσιν ἢ οἱ βασιλεῖς νὰ φιλοσοφήσωσιν, ὑπο-
δεικνύει ἀμέσως ὅτι ἡ φιλοσοφία, τοῦτ' ἐστὶν ἡ παιδεία,
θὰ καταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἰκανοὺς νὰ διευθύνωσι
τὰς τύχας τῆς ἑαυτῶν πατρίδος. Οὕτω δὲ καὶ ὁ νοῦς,
διὰ νὰ ᾔῃαι ἄξιος ἡγεμὼν τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει ν' ἀνα-
πτυχθῇ ἐπ' ἴσης διὰ τῆς παιδείας· καὶ εἶδομεν τῷ ὄντι
ἀνωτέρω ὅτι εἰς γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ ὁδη-
γεὶ ἀσφαλῶς ἡ ἐπιστήμη.

Ἡ πόλις ὁμῶς ἔχει ἀνάγκην καὶ βραχιόνων πρὸς
ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας, ἔχει ἀνάγκην πολιτῶν σω-
φρόνων πρὸς διατήρησιν τῆς γενικῆς ἁρμονίας, ὅπως καὶ
ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ἔχη καὶ ἀνδρείαν καὶ σωφροσύνην
πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ νοῦς. Καὶ ἐνταῦθα

ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ διαλάμψη ἐμφιλοχωροῦσα εἰς τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐξετάζουσα μετὰ θαυμαστῆς τέχνης τὰς λεπτοτάτας τῆς καρδίας διαθέσεις, ἀνευρίσκουσα τ' ἀλάνθαστα τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς μέσα. Τὰ μέσα ταῦτα περιλαμβάνονται ἅπαντα ἐν τῇ καταλλήλῳ ἀγωγῇ, ἣτις μόνη δύναται νὰ μορφώσῃ τὸν χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων, ἣτις, παρακολουθοῦσα τὴν πορείαν τῆς φύσεως εἰς τὴν σωματικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, δύναται μόνη εἰς μὲν τὸ σῶμα νὰ δώσῃ ὑγείαν καὶ εὐρωστίαν, εἰς δὲ τὴν ψυχὴν τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς τὴν ἀρετὴν ἰσχύν. Καὶ οὕτω ὁ ἄνθρωπος, «εὖ ἔχων τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν,» νὰ καταστῇ ἱκανός, ὡς πολίτης μὲν νὰ ἐκτελῇ τὰ ὑπὸ τῶν πατρίων νόμων διαταττόμενα, ὡς ἄτομον δὲ νὰ ἐφαρμόζῃ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ πᾶν ὃ τι ὑπαγορεύει ὁ ὀρθὸς λόγος.

Ἄγωγή λοιπὸν καὶ παιδεία, ταῦτα εἶναι τὰ δύο ἀσφαλίστατα μέσα τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως, ταῦτα εἶναι καὶ ἡ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ. Ὁ δὲ τοῦ Πλάτωνος δαιμόνιος νοῦς, ὅστις ὑψώθη μέχρι τῆς γνώσεως αὐτοῦ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, καὶ ὡς θεόπνευστος ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν κόσμον τὰς ὑψηλὰς αὐτοῦ θεωρίας περὶ τῶν αἰδίων τῆς φύσεως νόμων, δὲν ἀπηξίωσε νὰ εἰσέλθῃ καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν δίδεται ἡ ἀρίστη ἀγωγή καὶ παιδεία. Παραλαμβάνει τὸν παῖδα ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐν τῇ κοιτίδι αὐτοῦ ἐκδηλοῖ κατὰ πρῶτον, διὰ τῶν κλαυθμυρισμῶν ἢ τοῦ μειδιάματος, τὰς βρεφικὰς διαθέσεις ἢ ἐντυπώσεις· ἐξετάζει ἀκολούθως καθ' ἐκάστην τῆς παιδικῆς ἡλικίας

φάσιν, ὅποια τὰ κατάλληλα μέσα, ἵνα κατορθωθῇ ὡς ἄριστα καὶ φυσικώτατα ἢ σωματικὴ καὶ διανοητικὴ τοῦ παιδὸς αὐξήσις· παρακολουθεῖ αὐτὸν ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ, ἵνα διευθύνῃ μεθ' ἀπάσης τῆς δυνατῆς αὐστηρότητος τὴν παιδευσιν αὐτοῦ διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, διὰ τῆς ἐμπνεύσεως γενναίων αἰσθημάτων, διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν σωματικῶν δυνάμεων. Οὐδ' ἐγκαταλείπει αὐτὸν ἄνδρα γενόμενον, ἀλλὰ δι' ἐλευθερίων ἐπιτηδευμάτων καὶ ἀσχολιῶν κρατύνει τὰ κεκτημένα ἤδη τῆς παιδείας ἀγαθὰ. Οὕτω μετὰ τῶν περὶ δικαιοσύνης καὶ εὐδαιμονίας ἀρχῶν παρέδωκεν εἰς τὸν κόσμον καὶ πολύτιμον περὶ ἀγωγῆς πραγματείαν, ἐξ ἧς ἠρύσαντο τὰ πλεῖστα πάντες οἱ κατὰ καιροὺς συγγράψαντες περὶ παιδαγωγίας. Καὶ ὅμως πολλοὶ ἀγνοοῦσι τὸ φιλοτέχνημα τοῦτο τῆς ἀρχαίας σοφίας, προκατελιημένοι ὑπὸ τῆς ἰδέας ὅτι αἱ περὶ πολιτείας ἀρχαὶ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου εἶναι παίγνιον κινδυνώδες ἐξημμένης φαντασίας, καὶ οὐδ' ἐννοήσαντες ὅτι ἐν τῷ ἀθανάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ ἠθέλησε νὰ δείξῃ μόνον τὰς γενικὰς τοῦ δικαίου ἀρχὰς καὶ οὐχὶ τοὺς θεσμοὺς, καθ' οὓς οἱ ἄνθρωποι ὤρισαν τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις. Καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων ἐν ἄλλῳ τινὶ διαλόγῳ, ἐν τοῖς Νόμοις, πραγματεύεται περὶ διοργανώσεως κυβερνητικῆς καὶ κοινωνικῆς συμφώνου κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὰς ὑπαρχούσας πολιτείας· καὶ ἔτι πλεόν, ἀναγγέλλει ὅτι ἐν τρίτῳ συγγράμματι, ὅπερ ὅμως ἀτυχῶς δὲν περιεσώθη, ἐμελλε νὰ πραγματευθῇ πρακτικώτερον περὶ τοῦ ζητήματος. Ἄλλ' ἐν τῇ Πολιτεία ἐπεχείρησε μόνον νὰ δείξῃ τί τὸ δίκαιον, διὰ τί ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς εἰς

τόν ἄνθρωπον, πῶς ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ· ἐπομένως νὰ διδάξῃ, ὅτι τότε μόνον μορφοῦνται κατ' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι καὶ εὐδαιμονοῦσι, προάγονται δὲ ἢ ἀναγεννῶνται αἱ κοινωνίαι, ὅταν ἐπιμεληθῶσι δεόντως τῆς ἑαυτῶν ἀγωγῆς καὶ παιδείας.

Ἐπανερχόμεθα λοιπὸν εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ ἀγωγή καὶ ἡ παιδεία εἶναι αἱ δύο ἀκράδαντοι βάσεις, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τῆς πόλεως, τοῦ ἔθνους, τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅθεν ἔργον παντός λογίου, παντός πολιτικοῦ ἀνδρός, αὐτῶν ἰδίως οἵτινες ἔχουσιν ἀνά χειρας τὸ πηδάλιον τοῦ ἔθνους, ἔργον αὐτῶν καὶ καθήκον εἶναι νὰ ἐνεργήσωσιν ὑπὲρ τῆς μορφώσεως πολιτῶν τελείων διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς παιδαγωγίας, διὰ τῆς διαδόσεως τῶν γραμμάτων. Ἄν ὁ πολιτικός, ἂν ὁ ἀξιωθεὶς διὰ τῆς ἰδίας εὐφυΐας ἢ τῆς παιδείας ν' ἀναφανῇ ἀνώτερος τῶν συμπολιτῶν, ἀντὶ νὰ μεταδώσῃ αὐτοῖς τὰς μεγάλας τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ιδέας, ἀπ' ἐναντίας παρασυρόμενος ὑπὸ φιλοδοξίας ἢ πάθους ἄλλου, καταχρᾶται ποταπῶς τὰ ἑαυτοῦ πλεονεκτήματα, ἐκμεταλλεύεται δὲ ἀνάνδρως τὴν ἀμάθειαν τοῦ λαοῦ, ὁ τοιοῦτος ἴσως μὲν ἐπιτύχῃ πρὸς στιγμὴν τὴν πλήρωσιν ματαίας δοξομανίας, ἀλλὰ βραδύτερον περιπίπτει εἰς τὴν ἀθλιότητα τοῦ μοχθηροῦ καὶ ἀδίκου, ἐπισύρει δὲ καθ' ἑαυτοῦ τὴν περιφρόνησιν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ τῶν εὐγενῶν πάσης ἐποχῆς καρδιῶν. Ἐπειτα οὐδὲ τὸν κίνδυνον θὰ διαφύγῃ, ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ περιώνυμός τις μεταφραστῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν κίνδυνον τὸν ἐκ τῆς παραφορᾶς τοῦ ὄχλου, ὅστις οὐδ' ἐγκαίρως οὐδὲ καταλλήλως μορφω-

Θεῖς, παραδίδεται εἰς ἀγρίαν ἐνίοτε ὄρμην καὶ παραφοράν. Μόνοι οἱ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ εἰλικρινῶς μοχθήσαντες, μόνοι οἱ ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης ἀνενδότως ἀγωνισάμενοι, καὶ ζῶντες ἐτιμήθησαν ὡς πατέρες τοῦ ἔθνους, καὶ θανόντες μακαρίζονται ὑπὸ πασῶν τῶν γενεῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὀλόκληρος διὰ μιᾶς ἡ κοινωμία δὲν δύναται νὰ μεταβληθῆ, ἀνάγκη νὰ προπαρασκευασθῆ εἰς τοῦτο διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας τῆς νέας γενεᾶς, καὶ οὕτω βαθμηδὸν βελτιουμένη κραταιοῦται ἐν τῇ ἀρετῇ καὶ εὐδαιμονεῖ. Ὅθεν ἡ τῶν παιδῶν ἀγωγή καὶ ἡ τῶν νεωτέρων παιδεία πρέπει νὰ γίνῃ τὸ σπουδαιότατον μέλημα παντὸς φίλου τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς πατρίδος.

ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΟΥ.

Ἄλλὰ πῶς ὁ πτωχὸς ἐργάτης ὁ τὴν ἡμέραν διερχόμενος ἐν ἀσχολίαις βαρυτάταις, τὴν δ' ἐσπέραν ἐπιστρέφων εἰς τὸν οἶκον κεκμηκῶς, πῶς θὰ ἐπιβλέψῃ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων, ἢ πῶς, τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀπολαμβάνων μόλις, θὰ δαπανήσῃ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν; Ἐπειτα, στερούμενος καὶ αὐτὸς τῆς δεούσης ἀγωγῆς, πῶς θὰ μεταδώσῃ εἰς ἄλλον ὅ τι αὐτὸς δὲν ἔχει, ἢ πῶς θὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀνάγκην πράγματος ὅπερ ἀγνοεῖ; Οἱ πλεῖστοι τῶν πενήτων εἶναι καταδικασμένοι ἐν τῇ ἀγνοίᾳ καὶ ἀμαθείᾳ, ἧτις εἶναι δυστυχία δεινότερα τῆς πενίας αὐτῶν. Ἡ ὅσοι τῶ ὄντι δὲν διέρχονται τὸν βίον οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀναλογισθέντες ὅτι εἶναι δυστυχεῖς

οὐχὶ διότι ἐσθίουσι ξηρὸν ἄρτον, ἀλλὰ διότι στεροῦνται ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως! Καὶ ὁμως ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἰκανὰ τῆς εὐδαιμονίας στοιχεῖα, ὧν ἡ ἀνάπτυξις οὔτε πλοῦτον ἀπαιτεῖ, οὔτε ἐπιστήμην, οὔτε χρόνον μακρὸν, ἀλλὰ θέλησιν εἰλικρινῆ καὶ σταθεράν.

Ναὶ μὲν, εἴπομεν ὅτι τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ μόνῃ ἡ ἐπιστήμη δίδει· ἀλλὰ δὲν ἐξάγεται ἐκ τούτου ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ᾔῃ πανεπιστήμων. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀπαιτεῖ τὴν κατοχὴν πασῶν τῶν γνῶσεων, ἀλλὰ τὴν μετὰ λόγου καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν ὅσων ἕκαστος δύναται πραγμάτων, καὶ τὴν εἰλικρινῆ ζήτησιν τῆς ἀληθείας, χάριν αὐτῆς τῆς ἀληθείας καὶ οὐχὶ πρὸς ἐπιτυχίαν ἄλλου σκοποῦ. Αὐτὸς ὁ Πλάτων, οὗ τὴν θαυμασίαν περὶ ἐπιστήμης εἰκόνα ἐσκιαγραφῆσαμεν ἀνωτέρω, κατὰ πολλὰς γεωλογικὰς ἢ ἀστρονομικὰς γνῶσεις ἦτο ἴσως ὑποδεέστερός τινος φοιτητοῦ τῶν καθ' ἡμᾶς πανεπιστημίων· ἀλλ' ὁμως τοῦτο δὲν ἐκώλυσεν αὐτὸν ν' ἀναβῆ μέχρι τῶν ὑψίστων βαθμίδων τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Καὶ ἂν ἐξαίρεσωμεν τὸν δαιμόνιον ἐκεῖνον νοῦν τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ἀκαδημίας, οἱ σοφοὶ ἐν γένει τῆς ἀρχαιότητος, αὐτοὶ οἱ ἑπτὰ τῆς Ἑλλάδος σοφοί, δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ καυχῆθῶσιν ἐπὶ πληθύι γνῶσεων· πολλὰ δ' ἀλήθεια ἐπιστημονικαί, κοινόταται σήμερον καὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς, ἦσαν τότε καὶ τοῖς σοφοῖς ἄγνωστοι· καὶ ὁμως ἡ ἀπλότης ἐκείνη καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν γνῶσεων δὲν ἐστέρησαν αὐτοὺς τῆς περὶ τὸ διανοεῖσθαι ἰσχύος, ἣν παρέχει ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας· τῆς εὐψυχίας, ἣν ἐμπνέει ἡ γνῶσις τοῦ δικαίου· τῆς σωφροσύνης, ἣν ὑπαγορεύει ὁ ὀρθὸς λόγος. Πᾶς ὁ

δυνάμενος νὰ σκέπτηται καὶ νὰ αἰσθάνηται, ἐὰν εἰλικρινῶς ποθῆ τὴν ἀλήθειαν, εὐρίσκει ἐν ἑαυτῷ τὸ μέσον τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Ἐρευνῶν καὶ ἐξετάζων τὰ περὶ αὐτόν, προσπαθῶν νὰ καταστῆ κρείττων καὶ περὶ τὰ ἦθη καὶ περὶ τοὺς τρόπους, ἀσχολούμενος ἐπιμελῶς περὶ τὴν τελείωσιν τῆς ἑαυτοῦ τέχνης, ἥτις συνεπάγεται καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ θέσεως, ἀγωνιζόμενος ἐν γένει ὑπὲρ τῆς ἰδίας προόδου, ἀναπτύσσει ἀνεπαισθήτως τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, καὶ ἐκτελεῖ οἶκοθεν ὅτι διὰ πολυχρονίου σπουδῆς θὰ ἐπετύγχανε μόλις. Ἀπολαμβάνων δὲ τὰ πρὸς τὸ ζῆν δι' ἐργασίας, ἥτις ὑποχρεοῖ αὐτόν εἰς ἐξάσκησιν πασῶν τῶν δυνάμεων, καὶ παρασκευαζόμενος δι' ὑπομονῆς καὶ καρτερίας τὰς μὲν συμφορὰς τοῦ βίου νὰ ὑποστῆ, τὸν δὲ πειρασμὸν τῶν παθῶν ν' ἀποφύγῃ, ἐνισχύει τὰ ἐν ἑαυτῷ ἠθικὰ στοιχεῖα εὐκολώτερον ἢ διὰ σχολαστικῶς διατετυπωμένων ἀρχῶν. Δύναται λοιπὸν ἕκαστος καὶ μὴ προσελθὼν εἰς πανεπιστήμια, νὰ μορφώσῃ ἑαυτόν, ν' ἀπαλλαγῆ τῶν δεινῶν τῆς ἀμαθείας, ν' ἀναφανῆ καὶ ἀνώτερος πολλῶν κατατριψάντων ἀνωφελῶς χρόνον μακρὸν περὶ τὰ γράμματα. «Οὕτω ἀπλοῦς τις ἐργάτης, λέγει σοφὸς τις Ἀμερικανός, ὁ Κιάνιγκ, ὅστις πολλὰ καὶ πλείστου ἄξια συνέγραψε περὶ βελτιώσεως τῆς ἐργατικῆς τοῦ λαοῦ τάξεως, ἀπλοῦς τις ἐργάτης, παρασκευασθεὶς δι' ἄσημον ἐπάγγελμα, περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν οἰκογενείας πάντοτε αὐξανούσης, δύναται, ἐν τῷ στενῷ αὐτοῦ κύκλῳ, νὰ διορᾷ καθαρώτερον, νὰ διακρίνη εὐχερέστερον, νὰ σκέπτηται ὀρθότερον, καί, ἐν δυσχερεῖ τινι περιστάσει, νὰ δείξῃ μείζονα διαγγνωστικὴν

ίκανότητα, έτοιμότητα πνεύματος πλείονα, ἢ λογιώτατός τις συσσωρεύσας δι' ἐνδελεχοῦς σπουδῆς θησαυρόν γνώσεων.» Ἐπειδὴ λοιπὸν πρόκειται περὶ τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκείνης δυνάμεως, ἣτις βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς γνῶσιν τῆς ἀληθείας, τοῦ δικαίου, τοῦ καθήκοντος, οὐδεὶς φρόνιμος καὶ ἐπιμελὴς ἐργάτης, ὅσον πένης καὶ ἄν ἦναι, δικαιούται νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἰσχὺς αὐτῆ τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας δὲν εἶναι εἰς αὐτὸν ἐφικτή. Ἄν δ' εἰς τὰ ἐσωτερικά, οὕτως εἴπειν, ταῦτα τῆς ἀναπτύξεως μέσα τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς ἰδίας προθυμίας εἰς βελτίωσιν ἡμῶν αὐτῶν, ἂν εἰς ταῦτα προσθέσωμεν καί τι ἐξωτερικὸν μέσον τὰ μάλιστα συντεῖνον πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τοῖς πᾶσι δυνατὸν, ἀφαιρεῖται πᾶσα πρόφασις κωλύουσα τὴν πρόοδον τῶν ἐργατικῶν τάξεων. Ἐκαστος δ' ἐννοεῖ ἀμέσως τὸ σπουδαιότατον ἅμα καὶ προχειρότατον ἐκεῖνο μέσον, ὅπερ ὅμως συνήθως παραμελεῖται· τὸ διδάσκον ἅμα καὶ τέρπον ἡμᾶς, τὸ παρηγοροῦν ἐν ταῖς θλίψεσι, τὸ φωτίζον ἐν ταῖς ἀπορίαις, τὸ βιβλίον.

Η ΑΝΑΓΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ.

Ἐν τοῖς βιβλίοις, τοῖς σπουδαίοις βεβαίως, ἀναγινώσκοντες ὅσα τοσοῦτοι σοφοὶ ἄνδρες ἀπεθησαύρισαν, ἀναπτύσσομεν τὴν διάνοιαν ἡμῶν, ὡς εἰ ἐδιδασκόμεθα ὑπὸ τῶν ἐξόχων ἐκείνων πνευμάτων, ὧν τὰ συγγράμματα ἔχομεν ὑπ' ὄψιν. Ἐν αὐτοῖς σπουδάζομεν τοὺς βίους τῶν σοφῶν, θαυμάζομεν τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, παρηγορού-

μεθα βλέποντες ὅτι ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἀταραξία δὲν ἐγκατέλιπε τοὺς μακαρίους ἐκείνους ἀνδρας οὔτ' ἐν πενίᾳ, οὔτ' ἐν συμφοραῖς, οὔτ' ἐν θλίψεσιν. Ἐν τοῖς βιβλίοις ὡσαύτως εὐρίσκομεν τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας, ὅσας ἡ θεία πρόνοια ἠυδόκησε ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀναλαμβάνομεν φρόνημα ὑψηλότερον καὶ εὐγενέστερον, ἐννοοῦντες ὅτι ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀξία στηρίζεται ἐπὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως, ἥτις εἶναι τὸ κάλλιστον τῶν θαυμασίων τῆς φύσεως. Ὅθεν ὁ ἀγαπῶν τὴν ἀνάγνωσιν καὶ προτιμῶν τὰ σπουδαῖα βιβλία καὶ ἀναγινώσκων διὰ νὰ μάθῃ, εὐρίσκει ἐν τῇ τοιαύτῃ σπουδῇ καὶ ἀλάνθαστον μέσον ἀναπτύξεως καὶ ἐνασχόλησιν τερπνὴν καὶ παρήγορον. Τὸ βιβλίον, διὰ νὰ εἴπωμεν κατὰ τὸν σοφὸν Ἀμερικανόν, οὗ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, τὸ βιβλίον καθιστᾷ ἡμᾶς κληρονόμους τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν παρελθόντων αἰώνων, τὸ βιβλίον παρέχει ἡμῖν τὸ μέσον τῆς νοερᾶς συνομιλίας μετὰ τῶν σοφωτάτων τῆς ἐποχῆς ἀνδρῶν. Διὰ τί ν' ἀδμονῶ ὅτι δὲν ἐφοίτησα εἰς πανεπιστήμια, ἀφ' οὗ Πλούταρχος καὶ Χρυσόστομος καὶ Θεοτόκης μὲ κρίνουσιν ἄξιον τῆς διδασκαλίας αὐτῶν; ἢ διὰ τί νὰ μὲ καθιστᾷ μελαγχολικὸν ἢ πενιχρὰ μου καλύβη, ἀφ' οὗ αἱ Γραφαὶ καταξιούσιν νὰ κοσμήσωσι τὴν κατοικίαν μου, καὶ νὰ διαχέωσιν ἐν αὐτῇ τὸ παρήγορον φῶς τῶν εὐαγγελικῶν ἀληθειῶν; Ἐχων λοιπὸν τὸ βιβλίον ἀνά χειράς, διδάσκομαι, τέρπομαι, εἶμαι εὐτυχῆς. — Ἄλλ' ἐὰν γνωρίζω ν' ἀναγινώσκω, θ' ἀνέκραξέ τις ἀγράμματος χωρικός. — Καὶ ἂν δὲν γνωρίζεις, θὰ τῷ ἀπεκρινόμεν, σπεῦσον ἀνευ ἀναβολῆς νὰ μάθῃς.

Ἄναγνώστα, μὴ μειδιάσης ἀναλογιζόμενος τὰς πρὸς τοῦτο δυσκολίας, οὐδὲ τὸν γράφοντα διέλαθον αἱ ἀναφύμεναι δυσχέρειαι, ἀλλ' οὐδέποτε ἐνόμισεν αὐτὰς ἀνυπερβλήτους. Ἐν ᾧ ζῶμεν αἰῶνι, καὶ μετὰ τοιαύτην διάδοσιν τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως, εἶναι ἀμάρτημα ἀσύγγνωστον ἢ ἔλλειψις τῆς στοιχειώδους καὶ ὁμῶς πολυτίμου ταύτης γνώσεως. Οὐδεὶς δὲ θὰ τολμήσῃ νὰ προτείνῃ προφάσεις. Γυνή τις χωρική, ἄγουσα τὸ τεσσαρακοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος, ἔβαλε κατὰ νοῦν ν' ἀποκτήσῃ τὸ καλὸν τοῦτο τῆς ἀναγνώσεως πλεονέκτημα, καὶ προσέλαβεν ὡς διδάσκαλον τὸν νεώτερον αὐτῆς υἱόν, παιδα ἔτι ὄντα καὶ φοιτῶντα εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Τρεῖς δ' ἐργάται, προβεβηκότες ἤδη τὴν ἡλικίαν, συνεβουλεύοντό ποτε τὸν διδάσκαλον τοῦ χωρίου περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θὰ ἠδύναντο νὰ διδαχθῶσι τὴν ἀνάγνωσιν. Ἐλθετε, εἶπεν ἐκεῖνος, ἐπὶ τινὰς ἐσπέρας εἰς τὴν οἰκίαν μου, διὰ νὰ δοκιμάσωμεν. Μικρὸς δὲ χρόνος δοκιμῆς, ὡς πρόβλεπεν ὁ φιλόανθρωπος διδάσκαλος, ἤρκεσε διὰ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀγαθοὺς χωρικοὺς ἱκανοὺς ν' ἀναγινώσκωσι. Κατεγοητεύθησαν οἱ πτωχοὶ ἐργάται ἐκ τοῦ νέου κόσμου ὅστις ἠνεώχθη πρὸ αὐτῶν, καὶ διήγειραν τὴν ἐπιθυμίαν τῶν συναδέλφων ἢ δὲ κατοικία τοῦ διδασκάλου καὶ ἡ τοῦ ἐφημερίου δὲν ἐβράδυναν νὰ μετασχηματισθῶσιν εἰς σχολεῖα ἑσπερινά. Οὐδεὶς λοιπὸν δύναται νὰ ὑπολάβῃ τὴν ἡλικίαν ἢ τὸ ἐπάγγελμα, τὸν χρόνον ἢ τὴν πενίαν ὡς σπουδαῖα κωλύματα τῆς γνώσεως εἰκοσιτεσσάρων γραμμάτων, καὶ ὡς ἀνυπερβλήτους φραγμοὺς ἐγκλείοντας αὐτὸν αἰωνίως ἐν τῇ ἀγνοίᾳ καὶ ἀμαθείᾳ.

Ἐν μόνον, ἀλλὰ μέγα, ἐλλείπει ἔτι παρ' ἡμῖν ἡ πληθὺς τῶν βιβλίων, ἵνα δύναται ἕκαστος νὰ ἐκλέγῃ ἀνάγνωσιν κατάλληλον εἰς τὴν τάξιν, εἰς τὸ ἔργον, εἰς τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Καὶ τοιαύτη μὲν ἐκλογή βιβλίων προσφορωτάτων εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ ἀπαιτήσεις ἐκάστης ἀκριβῶς τάξεως καὶ ἡλικίας, οὐδὲ παρὰ τοῖς μᾶλλον πεφωτισμένοις ἔθνεσιν εἶναι πάντοτε εὐκολος· ἀλλὰ τὰ παρὰ τούτοις ἐκδιδόμενα κατ' ἔτος ἀπειράριθμα βιβλία παρέχουσιν ἀφθονον ὕλην εἰς τὸν βουλόμενον νὰ διδαχθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἀναγνώσεως. Παρ' ἡμῖν οὔτε πολλά, οὔτε εὐωνα εἶναι εἰσέτι τὰ εἰδικῶς πρὸς ἀνάγνωσιν χάριν τῶν ἐργατικῶν τάξεων δημοσιευόμενα συγγράμματα. Ἐν τούτοις ἡ φιλολογία ἡμῶν, καὶ οὕτω πτωχὴ οὔσα, παρέχει τροφὴν τινα εἰς τὸν πάσης τάξεως φιλομαθῆ, ὅστις μετὰ πόθου ζητήσῃ τὸ κατάλληλον αὐτῷ βιβλίον. Ἐπειτα καθ' ὅσον αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν φιλιαναγνωστῶν, θὰ παρακινῶνται καὶ οἱ ἔξοχοι τοῦ ἡμετέρου ἔθνους συγγραφεῖς καὶ ποιηταί, ὧν ὁ γλαφυρὸς κάλαμος ἐθέλξῃ πάντοτε τοὺς ἀναγνώστας, θὰ παρακινῶνται νὰ δημοσιεύωσι πλείονα ἔτι προϊόντα τῆς παιδείας καὶ εὐφυίας αὐτῶν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἀναγεννωμένου ἔθνους.

ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ.

Ἄλλ' ὅταν μετὰ μόχθους βαρεῖς καὶ στερήσεις δεινὰς ὁ ἀτυχὴς ἐργάτης μόλις κερδαίνει γλίσχρα τινὰ κερμάτια πρὸς ἀγορὰν ὀλίγου ξηροῦ ἄρτου διὰ τὰ πει-

νῶντα τέκνα, ἢ εὐτελοῦς τινος ὑφάσματος διὰ τὸ τρέμον αὐτοῦ σῶμα, — ὅταν, ἐκτεθειμένος εἰς τὰς φλογεράς τοῦ ἡλίου ἀκτίνας ἢ τὸν ὀριμὸν τοῦ χειμῶνος παγετόν, οὔτε ἄνεσιν ἔχει ἱκανήν, οὔτε τροφήν ἀποχρῶσαν διὰ τὰ ἐνισχύση τὰ κεκμηκότα αὐτοῦ μέλη, — ὅταν εἰς τὰς σκληρὰς ταύτας δοκιμασίας ὑποβαλλόμενος καὶ κατὰ τῆς ἀπορίας καθ' ἑκάστην παλαιῶν, οὐδεμίαν εὐρίσκει ἀνακούφισιν ἐν τῇ ἀνεπαρκεῖ καὶ ἀγνώμονι ἐργασίᾳ, ὅποιαν τότε ἡσυχίαν, ὅποιαν ἐλπίδα εὐρίσκει ὁ ταλαιπώρος ἐργάτης, τί δὲ θάρρος διὰ τὰ ζητήση καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ βελτίωσιν! Ἀλήθειαι αὗται πικραί, ὧν μάρτυς εἶναι ἡ κοινωνία, καὶ ἡ πλουσιωτάτη μάλιστα καὶ μεγίστη· διότι ἐν αὐτῇ κυρίως ὑπάρχουσι τὰ ἀπέραντα ἐργαστάσια, ἐν οἷς διέρχονται οἰκτρῶς τὸν βίον μυριάδες μόλις ἀποζώντων ἐργατῶν.

Ἀλλὰ δὲν ὀφείλομεν ἄρα γε δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα νὰ σκεφθῶμεν περὶ τῆς βελτιώσεως τῶν ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εὐρισκομένων, καὶ νὰ ζητήσωμεν τὴν βελτίωσιν ταύτην ἐκεῖ ἔνθα σπουδαίαν καὶ ἀσφαλῆ εὐρίσκομεν αὐτήν; Ἀντὶ νὰ ὀλοφυρώμεθα ἀνωφελῶς διὰ τὴν δεινὴν θέσιν ἐν ἣ εὐρέθημεν, καὶ νὰ δυσανασχετῶμεν κατὰ τῆς τύχης, ἢ νὰ αἰτιώμεθα τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας, δὲν θὰ ἦτο ἄρα γε ἐπωφελέστερον νὰ ζητήσωμεν τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως ἡμῶν διὰ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἀναπτύξεως, καὶ νὰ θηρεύσωμεν τινα τέρψιν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἐν ἐξωτερικῷ καὶ ἐπισφαλεῖ πάντοτε ἀντικειμένῳ; Ἐν ὅσω ὁ ἄφρων γεωργός, ἐσταυρωμένος ἔχων τὰς χεῖρας, διατελεῖ ἐν ἀργίᾳ· διότι δὲν ὑποφέρει νὰ καλλιεργῇ ἄφορον γῆν, καὶ καταβαλλόμενος ὑπὸ ἀθυμίας πίπτει κατὰ μικρὸν

εις ἔνδειαν καὶ μαρασμὸν καὶ τὴν ἐσχάτην ἀθλιότητα, ὁ δραστήριος αὐτοῦ γείτων, ὁ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις διατελῶν, εὐρίσκεται εἰς ἀένναον κίνησιν, σκέπτεται, ἐρωτᾷ, μαυθάνει τὰ μέσα τῆς τελειοποιήσεως τῆς καλλιεργείας, καθιστᾷ αὐτὴν γονιμωτέραν, ἀπολαμβάνει ἐπὶ τέλους ἀμοιβὴν τινα τῶν μόχθων αὐτοῦ, σώζεται ἀπὸ τοῦ λιμοῦ, βελτιοῖ μάλιστα τὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ ἴσως μετ' οὐ πολὺ ἴδη προσμειδιῶσαν τὴν τύχην, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ γείτων ἀποθνήσκει τῆς πείνης ὀργιζόμενος καὶ βλασφημῶν κατὰ τῆς ἀδίκου μοίρας. Παραδεχόμενοι λοιπὸν ἐν ὑπομονῇ τὴν θέσιν ἡμῶν, ἃς σπεύσωμεν εἰς βελτίωσιν αὐτῆς διὰ τῶν καταλλήλων μέσων, ἅτινα ἐν μόνῃ τῇ διανοητικῇ ἡμῶν ἀναπτύξει καὶ τῇ ἠθικῇ μορφώσει δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν. Ἡ πνευματικὴ αὕτη ἀνύψωσις θὰ καταστήσῃ ἡμᾶς ἱκανοὺς καὶ τέρψιν τινα νὰ αἰσθανθῶμεν, καὶ ἀνακούφισιν ἐν τῷ πολυμόχθῳ βίῳ νὰ ἐπιτύχωμεν· τοῦτο εἶναι τὸ καθῆκον παντός συνετοῦ, τοῦτο εἶναι καὶ τὸ συμφέρον αὐτοῦ.

Ἄν δὲ ὁ ἐργάτης, συναισθανθεὶς τὴν ἑαυτοῦ ἀθλιότητα ἐν τῇ ἀμαθείᾳ, ὀφείλει ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τοῦ ὀλεθρίου τούτου κακοῦ, ὅποια εὐθύνη δὲν ἐπιβαρύνει αὐτόν τε καὶ τὴν κοινωνίαν διὰ τὰ δυστυχῆ παιδιὰ τὰ στερούμενα καὶ τῆς στοιχειωδεστάτης ἀγωγῆς; Ἐν ἡλικίᾳ μικροτάτῃ ὑποβαλλόμενα εἰς ἐπίπονον καὶ ἀδιάκοπον βαναυσουργίαν ἐν τοῖς βαράθροις τῶν μεταλλείων ἢ εἰς τὸ βᾶθος τινὸς ἐργοστασίου, ἀποκτηνοῦνται τὰ ταλαίπωρα παιδιὰ, καταδικάζονται εἰς θάνατόν τινα ψυχικόν. Ἡ φιλάνθρωπία ἀπαιτεῖ νὰ δοθῇ τις ἠθικὴ παρηγορία εἰς τὰ δυστυχῆ ταῦτα ὄντα, διδασκαλία τις

στοιχειώδης, ἥτις θὰ χρησιμεύσῃ ὡς πολύτιμον τοῦ βίου αὐτῶν ἐφόδιον.

Οὕτω καὶ εἰς τὸν πενέστατον ἐργάτην εἶναι δυνατὴ ἀγωγὴ τις καὶ παιδεῖα, ἥτις θὰ ἐνθαρρύνῃ, θὰ παρηγορήσῃ, θὰ καθιστᾷ αὐτὸν εὐτυχῆ· ἀλλ' εἶδομεν ὅτι καὶ πλοῦτος καὶ δύναμις εἶναι μὴδὲν ἄνευ δικαιοσύνης, τὴν δὲ δικαιοσύνην μόνῃ ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ παιδεῖα παρέχει. Καὶ πλούσιοι ἄρα καὶ πένητες, καὶ ἄρχοντες καὶ ἰδιῶται, πάντες ὁμοίως εὐρίσκουσι τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ αὐτῇ πολυτίμῳ ἀρετῇ. Αὕτη εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἣν ἐδίδαξεν ἡ ἐπιστήμη, ἣν ἐπεκύρωσεν ἡ πείρα, ἣν ἀπεκάλυψεν αὐτὴ ἡ θεία πρόνοια. Οὐδεὶς δὲ παρέβη αὐτὴν ἄνευ τιμωρίας πικρᾶς, ἄνευ μεταμελείας ματαίας. Εὐκόλον εἶναι ἤδη νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ μέγιστον ἅμα καὶ ἀναγκαιότατον ἀγαθὸν εἰς τὸν εἰσερχόμενον ἐν τῷ βίῳ, εἶναι ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ παιδεῖα, ἥτις διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἶναι καὶ τὸ πρῶτιστον τῶν γονέων καθήκον πρὸς τὰ τέκνα.

Οὐδεὶς, οὔτε πένης, οὔτε πλούσιος, δικαιοῦται νὰ παραβλέψῃ τὴν αὐστηρὰν τῶν τέκνων ἀγωγὴν ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅ μὲν, ὅτι ἡ ἀγωγὴ δὲν ἀπαλλάσσει τὸν ἐργάτην ἀπὸ τῶν δεινῶν, ὁ δὲ, ὅτι τὰ χρήματα ἐπανορθοῦσι τὰς ἠθικὰς ἐλλείψεις. Ἄς ἔχωσιν οἰανδήποτε ιδέαν περὶ τοῦ κόσμου προτιμῶσιν, ἀλλὰ διὰ τὰ τέκνα, ἅτινα εἶναι καὶ αὐτὰ ὄντα ἐλεύθερα, αὐτοτελεῆ, πλάσματα Θεοῦ, ὀφείλουσι νὰ σεβασθῶσι τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος τότε εὐδαιμονεῖ, ὅταν ἔχῃ ἀνεπτυγμένα τὰ ἐν ἑαυτῷ ἠθικὰ στοιχεῖα τὰ ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς φύσεως δεδομένα. Ἄν παραμελήσωσιν αὐτά, θὰ πράξωσιν ἔγκλημα καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ τέκνα καὶ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὸν

Θεόν. Καὶ τοὺς θησαυροὺς τοῦ Κροίσου καὶ τὸ κράτος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἂν καταλίπωσιν αὐτοῖς, δὲν θ' ἀντικαταστήσωσι τὴν ἔλλειψιν τῆς φρονήσεως, τῆς σωφροσύνης, τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων.... Πλούσιοι τοῦ κόσμου, ὦν τὴν ἀξιότητα ἐβράβευσεν ἡ ἀγαθὴ τύχη, μὴ καταστήσετε τὰ τέκνα ἡμῶν δυστυχῆ· ἐπαγρυπνήσατε εἰς τὴν ἀγαθὴν μὀρφωσιν αὐτῶν: ὁ πλοῦτος δὲν ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀρετὴν.... Πένητες, οἱ ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου ἀπολαμβάνοντες τὸν ἄρτον ὑμῶν, παρασκευάσατε τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ὑμετέρων τέκνων, χρησιμοποιοῦντες τοὺς ἐν αὐτοῖς θησαυροὺς τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας: ἡ πενία δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀρετὴν.... Ἀμφότεροι εἴσθε ὑπεύθυνοι τῆς ἀμελείας ἧτις στερεῖ τὰ τέκνα ὑμῶν τῆς μόνης ἀληθοῦς εὐδαιμονίας, καὶ ἰδίᾳ τὸν μὲν πλούσιον, τῆς καλῆς χρήσεως τῶν ὑπαρχόντων ἀγαθῶν· τὸν δὲ πτωχόν, τῆς παρηγορίας ἐν τοῖς κόποις καὶ ταῖς ταλαιπωρίαις.

Ἄγωγὴ λοιπὸν καὶ παιδεία! αὕτη ἡ ἀκράδαντος βᾶσις τῆς τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίας, τὸ ἀσφαλέςτατον θεμέλιον εὐημερούσης κοινωνίας, εἶναι ἀναντιβῆρῆτως καὶ τὸ ἱερώτατον πρὸς τοὺς νεωτέρους καθήκον.

ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΜΗΤΕΡΑΣ.

Πρὸς ὑμᾶς ἤδη τὰς ἐκθύμως ἀφοσιουμένας εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν ἀγαπητῶν τέκνων, τὰς μετ' ἀξιαγάστου αὐταπαρνήσεως μεριμνώσας ὑπὲρ τῶν ἀθῶων ἐκείνων

πλασμάτων, ἅτινα ἡ θεία πρόνοια ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μητρικὴν στοργήν· πρὸς ὑμᾶς, μητέρες ἀγαθαὶ καὶ εὐαίσθητοι, ἀποτείνω τὸν λόγον· διότι ὑμᾶς ἰδίως ἐξελέξατο ὁ Ποιητὴς τοῦ κόσμου πρὸς ἀνατροφὴν καὶ διδασκαλίαν τῶν παιδῶν, καὶ ἐπομένως πρὸς μόρφωσιν τῆς νέας γενεᾶς. Ἡ τῶν παιδῶν ἀγωγή εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ὁδὸς πρὸς εὐδαιμονίαν, τὴν δ' ἀρίστην ἀγωγήν ὑμεῖς μόναι δύνασθε νὰ ἐκτελέσητε· διότι μόναι ὑμεῖς ἔχετε τὸ πλεονέκτημα νὰ μεταδίδητε εἰς τὴν ἀθώαν τοῦ παιδίου καρδίαν τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα, ἅτινα ὑπαγορεύει ἡ φιλόστοργος ὑμῶν ψυχὴ. Διατηρήσατε τὴν ὑψηλὴν θέσιν, εἰς ἣν ὁ πάνσοφος Θεὸς προώρισεν ὑμᾶς, καὶ ἧς ἀνεδείχθητε πάντοτε ἄξιοι. Ἐν τῷ πλούτῳ καὶ ταῖς ἀπολαύσεσι δὲν παρασύρεσθε ὑπὸ τῶν γοητευτικῶν τῆς εὐζωίας τέρψεων εἰς ὀλιγωρίαν τῶν πρὸς τὰ τέκνα καθηκόντων, ἀλλ' ἀγωνίζεσθε συντόνως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ὑγιοῦς ἀνατροφῆς. Ἐν τῇ πενίᾳ καὶ ταῖς στερήσεσι, περιεστοιχισμένοι ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν οἰκογενείας πολυμελοῦς, ἀντιτάσσετε καρτερίαν ἐκπληκτικὴν κατὰ τῶν σκληρῶν τῆς εἰμαρμένης δοκιμασιῶν, ἐπαγρυπνοῦσαι εἰς τὴν διατροφὴν καὶ μόρφωσιν τῶν τέκνων, καὶ ἐμπνεύσαι αὐτοῖς τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα δι' ὧν ἀντέχουσι βραδύτερον εἰς τὰς ἐναντιοτροπίας τῆς τύχης. Ἐξακολουθεῖτε λοιπὸν τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα τῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς, τελειοποιῦσαι αὐτὴν δι' ὅσων μέσων ἢ πείρα καὶ ἡ ἐπιστήμη προήγαγον τὴν παιδαγωγίαν, καὶ οὕτω ἐκπληροῦτε τὴν θεῖαν ἐντολήν, γίνεσθε εὐεργέτιδες καὶ σώτῃραι τῆς κοινωρίας.

Εἰς τοῦτο ὑμῶν τὸ ἀνεκτίμητον ἔργον βουλόμενος

καὶ ἐγώ, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον νὰ συντελέσω, δημοσιεύω συνοπτικὴν τινα πραγματείαν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξετελεῖτο ἡ ἀγωγή καὶ ἡ παιδεία κατὰ τὰς ἐπισημοτάτας τῆς ἱστορίας ἐποχάς, ἀκροθιγῶς πως ἐξετάζων καὶ τὴν μετ' αὐτῶν συνδεομένην φιλολογικὴν πρόοδον τῶν κυριωτάτων ἐθνῶν, καὶ ἐν παρόδῳ ὑποδεικνύων τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις ὡς ἄμεσον ἢ ἔμμεσον συνέπειαν τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως. Ἴσως ἀπέτυχον, ἀλλ' ἡ προαίρεσίς μου ὑπῆρξε νὰ συνδράμω εἰς ἐμψύχωσιν τοῦ ὑμετέρου ἔργου, τῆς ἐθνικῆς δηλονότι ἀγωγῆς καὶ παιδείας.

Πρὸς ὑμᾶς λοιπόν, σεβασταὶ καὶ ἀγαπηταὶ μητέρες τῆς πεφιλημένης πατρίδος, ἀφιερῶ τὰς ὀλίγας ταύτας περὶ ἀγωγῆς μελέτας, ἃς ἡ μικρὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου σπουδὴ μοὶ ἐπέτρεψε νὰ γράψω, τὸ δὲ πρὸς τὰς μητέρας αἴσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης μ' ἐνεθάρρυνε νὰ δημοσιεύσω ὡς φόρον υἱικὸν ὀφειλόμενον πρὸς ὑμᾶς. Ἐὰν δὲ τὸ ἱστορικόν μου τοῦτο δοκίμιον προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν ὑμῶν, ἐὰν εὔρητ' ἐν αὐτῷ τινὰ τέρψιν καὶ γραμμὰς τινὰς ἀξίας τῶν προσδοκιῶν ὑμῶν, τοῦτο θὰ πληρώσῃ τὰς εὐχὰς τοῦ συγγραφέως, τοῦτο θὰ ἦναι ὁ εὐγενέστατος τίτλος αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἐπὶ ταῖς χρῆσταῖς ταύταις ἐλπίσι τολμῶ νὰ παρουσιάσω εὐτελὲς προῖόν βραχυχρονίου σπουδῆς παρὰ τὰ σοφὰ πονήματα ἀνδρῶν εἰδημόνων καὶ πολυμαθῶν· εἰς δὲ τὴν ἀμερόληπτον ἀλλ' ἐπιεικῆ κριτικὴν ἀνήκει ἡ περὶ αὐτοῦ δικαία ψῆφος.

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΕΘΝΩΝ.

Η ΕΞΕΤΑΣΙΣ τῶν διαφορῶν κατὰ καιροῦς τρόπων τῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας δύναται, πλὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς σπουδῆς αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ν' ἀποκαλύψῃ καὶ τὰς αἰτίας τοσοῦτων κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, καὶ συνάμα νὰ ὑποδείξῃ τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ. Σπουδαιότατον ἄρα θὰ ᾔτο νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ περὶ ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῶν ἀρχηγόνων κοινωνικῶν, ἵνα ἴδωμεν τὰ πρῶτα τοῦ ἀνθρώπου βήματα πρὸς φωτισμόν, τὰς πρῶτας ἀποπείρας πρὸς βελτίωσιν αὐτοῦ· ἐπομένως τὴν πηγὴν τῆς διανοητικῆς τῶν μεταγενεστέρων προόδου.

Ἐκ τῶν παναρχαίων ὁμως καὶ βαρβάρων ἐθνῶν, καθὼς καὶ ἐκ τῶν ἔτι καὶ νῦν ἐν ἀγρία καταστάσει διατελούντων, ἐλάχιστα ἢ οὐδόλως ὠφελούμεθα· διότι ἡ παρ' αὐτοῖς ἔλλειψις ἀγωγῆς, ἢ ὄλως πρακτικῆ ἐκμάθησις τῆς γλώσσης, ἢ χρῆσις βιομηχανίας τινὸς πάντη βαναύσου μικρὸν συντείνουσι πρὸς τὸν σκοπόν. Καὶ

ἀναφαίνεται μὲν ὅπωςδὴποτε καὶ παρὰ τούτοις ἡ τοῦ πνεύματος τάσις πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἀνάπτυξιν, καὶ ἡ τῆς καρδίας διάθεσις πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ὑπὸ τοῦ καλοῦ γεννωμένων αἰσθημάτων. «Αὐτὴ ἡ ἕξις τοῦ διδόναι σχήματα διάφορα εἰς τινὰ μέλη τοῦ σώματος, τοῦ χρωματίζειν αὐτά, τοῦ κοσμεῖν ποικιλοτρόπως, ὅσον γελοία καὶ ἄν ᾗναι, λέγει ὁ σοφὸς Βλαῖρος, ἔχει πάντοτε σκοπὸν τὸ καλόν· ἡ δὲ ἀνδρεία, ἡ ἐν τοῖς κόποις καρτερία, ἡ ἐν τοῖς κινδύνοις τόλμη, ἅτινα πολὺ τιμῶνται παρ' αὐτοῖς, δεικνύουσιν ὡσαύτως πνεῦμα ἀναγνωρίζον ἡ τεινον τοῦλάχιστον ν' ἀναγνωρίσῃ πᾶν ὃ τι ἀξίον θαυμασμοῦ.» Ἄλλὰ πάντα δὲν εἶναι ἱκανὰ ν' ἀποτελέσωσιν εἶδός τι ἀγωγῆς καὶ παιδείας, καὶ ἐπομένως ἡ περὶ αὐτῶν σπουδὴ δὲν δύναται νὰ συνταύτισθῇ μετὰ τοῦ ἀντικειμένου ἡμῶν.

Καὶ πολλὰ δὲ ἄλλα τῆς ἀρχαιότητος ἔθνη, ἅτινα προήχθησαν ὅπωςοῦν εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ περὶ ὧν ἔχομέν τινας, εἰ καὶ ἀσαφεῖς, εἰδήσεις, δὲν παρέχουσιν οὐδὲ ταῦτα σπουδαῖον ἀντικείμενον μελέτης ὡς πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν. Ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν δὲν ὑπερέβη ὄριά τινὰ στενά, διαχαραχθέντα ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ἢ ὑπὸ ἐξωτερικῶν περιστάσεων· ἔπειτα καὶ αἱ μετὰ τῶν γειτόνων σχέσεις ἦσαν τοιαῦται, ὥστε ἀδῆλον κατὰ πόσον ὠφελήθη ἀπ' αὐτῶν ἡ πρώτη πεφωτισμένη τῆς ἀρχαιότητος κοινωνία.

Αἱ τῶν νεωτέρων σοφῶν ἔρευναι περὶ τῆς συγγενείας τῶν γλωσσῶν, ἐπέχεον ἱκανὸν φῶς εἰς τὸ περὶ καταγωγῆς τῶν ἐθνῶν ζήτημα, καὶ οὕτω πολλαὶ ἱστορικαὶ ἀπορίαι διευκρινήθησαν, πολλὰ δὲ τεκμήρια περὶ τῆς πρὸς

ἄλληλα σχέσεως τῶν παναρχαίων ἐθνῶν ἀνεκαλύφθησαν. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας ἐρευνᾶν, καίτοι σπουδαιόταται περὶ τὴν ἀρχαιομάθειαν, δὲν δύνανται δυστυχῶς νὰ δώσωσιν ἀκριβῆ τινα ἰδέαν περὶ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων ὡς πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἀντικείμενον. Τὰ ἀσιατικὰ ἔθνη πρῶτα ἐσχημάτισάν τινα κοινωνίαν, ἐμόρφωσαν γλῶσσαν, ἐφεύρον τὴν γραφὴν, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἀρχέγονος οὗτος πολιτισμός μετεδόθη εἰς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ λαούς. Ἡ ἑλληνικὴ ἀλφάβητος, καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ ἐκ τῆς τάξεως καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, φαίνεται προελθοῦσα ἀπὸ τῆς τῶν Φοινίκων, οἵτινες λέγονται ἐφευρεταὶ τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀσιατικὴ ἔξις τοῦ γράφειν ἀπὸ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά, ἣτις ἐπεκράτει κατ' ἀρχὰς καὶ παρ' Ἑλλῆσι, συμμαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀπ' ἀνατολῶν καταγωγῆς. Ἡ δ' ἀκριβεστέρα σπουδὴ τῆς σανσκριτικῆς ἀπέδειξε τὴν πρὸς αὐτὴν συγγένειαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ κατὰ τὰς ρίζας τῶν λέξεων καὶ κατὰ τὸν σχηματισμὸν αὐτῶν, ὥστε ἀναντιρρήτως φαίνεται ἡ ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ἐνότης τῶν φυλῶν, ἀφ' ὧν κατάγονται τ' ἀποτελοῦντα τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμογλωσσίαν ἔθνη. Ἄλλ' ὡς ἐρρέθη, ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις, προῖόν ἀκμαζούσης ὀπωσοῦν κοινωνίας, καὶ ἡ εἰς ἄλλα ἔθνη διάδοσις, ἀπαιτοῦσα σταθερὰς τινας ἀλληλεθνεῖς σχέσεις, δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἐρεύνης οὔτε κατὰ τὴν παναρχαίαν ἱστορικὴν περίοδον, οὔτε παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἰδιορρύθμως ἀναπτυχθέντων ἐθνῶν.

Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἀσίας ἐθνῶν δύο ὑπάρ-

χουσιν ἔτι, οἱ Σῖναι καὶ οἱ Ἰνδοί· οἱ μὲν ἐλεύθεροι καὶ ἰσχυροί, οἱ δὲ ὑποτεταγμένοι καὶ ἀσθενέστατοι. Ἄλλ' οὔτε οἱ πρῶτοι διὰ τοῦ θετικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ αὐτῶν πνεύματος, οὔτε οἱ ἄλλοι διὰ τῆς ποιητικῆς αὐτῶν εἰς ἐκστάσεις καὶ ῥεμβασμοὺς τάσεως, συνέτειναν ἀμέσως πῶς εἰς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν. Μόλις διὰ τῆς ἐκστρεπείας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένοντο γνωστοὶ οἱ Ἰνδοί, καὶ διεδόθησάν τινες γνώσεις αὐτῶν μετὰ τῆς χαλδαϊκῆς φιλοσοφίας τῶν Ἀσσυρίων· βραδύτερον δὲ διὰ τῶν Ἀρσῶν ἐγνώσθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ διανοητικαὶ πρόοδοι καὶ τῶν Ἰνδῶν καὶ τῶν Σινῶν περὶ τινὰς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἄλλ' αἱ πρόοδοι αὗται διέμειναν στάσιμοι παρὰ τοῖς Σίναϊς· διότι ὁ μὲν χαρακτήρ αὐτῶν εἶναι κατ' ἐξοχὴν συντηρητικὸς, ἡ δὲ θεοκρατικὴ κυβέρνησις τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ υἱοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ τῶν πρώτων τοῦ Κράτους λειτουργῶν, τῶν Μανδαρίνων, ἀποκλείει πάντα νεωτερισμόν. Τῆς ἐκ οἰκογενείας ἀπόλυτος κύριος εἶναι ὁ πατήρ, ὅστις ἔχει πᾶν δικαίωμα ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς, τοῦ ἐπιτηδεύματος, τῆς διαίτης, καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου τῶν τέκνων. Ὅθεν καὶ ἐλλείπει ἀπὸ τῆς ἀγωγῆς πᾶν ἐλευθέριον αἴσθημα· σχολαστικὴ μόνον κοσμιότης καὶ τυφλὴ ὑπακοὴ ἀποτελοῦσι τὰς ἀρετὰς αὐτῆς.

Ἐπὶ τοιοῦτον περίπου σιδηροῦν ζυγὸν διατελοῦσι καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Ἰνδιῶν, ἐνθα δεσπόζουσι τὰ ἱερὰ βιβλία, ὡς ἐν Σινικῇ ὁ αὐτοκράτωρ. Ἡ διαίρεσις τοῦ λαοῦ εἰς τέσσαρας τάξεις κληρονομικὰς ἐμποδίζει ὀλιθρίως τὴν ἀτομικὴν ἀνάπτυξιν, τὰ δὲ σχολεῖα, ἀνήκοντα εἰς μόναν τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις, διδάκουσι μετὰ

τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς τὰς ἀρχὰς τῆς δεισιδαίμονος ἠθικῆς, ὅποιαν ἐξασκοῦσιν ἰδίως οἱ Βραχμᾶνες, οἱ ἱερεῖς δηλαδὴ οἱ περὶ τὴν ἐρμηνεϊάν τῶν ἱερῶν βιβλίων ἀσχολούμενοι.

Τοιαύτη τοῦ λαοῦ διαίρεσις εἰς φυλάς, ὧν ἐκάστη ἐχωρίζετο ἀπὸ τῶν ἄλλων διὰ φραγμοῦ ἀνυπερβλήτου, ἐκώλυε καὶ ἐν Αἰγύπτῳ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας· ἡ δὲ αὐστηρὰ ὑποχρέωσις τῶν τέκνων εἰς τὸ ν' ἀκολουθῶσι πάντοτε τὸ ἐπάγγελμα τῶν πατέρων, παρενέβαλλεν ἐμπόδιον φοβερόν εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἰκανότητος. Πολλὰ λέγονται περὶ τῆς σοφίας τῶν ἱερέων· ἀλλ' ἡ κεκρυμμένη αὕτη παιδεία τῆς ζηλοτύπου ἱερατικῆς τάξεως, ἥτις καὶ ἰδίαν πρὸς τοῦτο ἐφεῦρε γραφὴν, τὴν ἱερογλυφικὴν, ἡ παιδεία αὕτη διέμεινε μυστηριώδης, ὁ δὲ λαὸς διετέλει ἐν ἀμαθείᾳ καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τυραννίας δεινῆς.

Ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης πίεσεως καὶ τῆς εἰς τάξεις διαίρεσεως ἦσαν ἀπηλλαγμένοι, οἱ Φοῖνικες, ἀλλ' ἡ ἀγωγή καὶ παιδεία αὐτῶν δὲν διέλαμψαν. Ναὶ μὲν ἐτελείωσαν τὴν ἀλφαβητικὴν γραφὴν, ἣν ἐπενόησαν οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλ' ἡ ἐκπαίδευσις αὐτῶν περιωρίσθη εἰς μικρὰν περὶ τὴν γλῶσσαν ἀσκησιν· διότι ἡ μεγάλη πρὸς τὰς ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις τάσις, ἔστρεψε πᾶσαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν πρὸς τὴν λογιστικὴν, καὶ κατέστησε τὴν ἐκπαίδευσιν μέσον πρὸς κερδοσκοπικοὺς ὑπολογισμούς. Τοιαύτη τις ἐκπαίδευσις διετηρήθη καὶ παρὰ τοῖς Καρχηδονίοις, οἵτινες ἦσαν Φοῖνικες ἀποικίσαντες εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἀφρικῆς παράλια. Ὁ θετικὸς καὶ τολμηρὸς συνάμα χαρακτήρ τῶν ἀποίκων τούτων κατέστησε τὴν

Καρχηδόνα ἔνδοξον καὶ διὰ τῆς πολιτικῆς συνέσεως καὶ διὰ τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων, ἅτινα μαρτυροῦσι στρατιωτικὴν τινα ἀγωγὴν.

Στρατιωτικὴ ὁμῶς ἀγωγή ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς τακτικῶς διευθυνομένη ἀναφαίνεται ἡ περσικὴ, λαβοῦσα ἴσως τὴν ἀρχὴν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς μεγάλης περσικῆς ἐπικρατείας, τοῦ Κύρου. Ἄλλὰ περὶ τῆς οἰκιακῆς ἀγωγῆς καὶ περὶ τῆς παιδείας οὐδὲν γνωρίζομεν, ἴσως διότι οὐδὲ πολὺ ἀνεπτυγμένη ἦτο. Ὅσα δὲ ὁ Ξενοφῶν γράφει περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν Περσῶν, ἀναφέρονται εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἰδίως τάξιν τῶν πολιτῶν.

Ἄγωγή τις οἰκιακὴ ἀναφαίνεται μόνον παρ' ἑτέρῳ ἔθνει, ὅπερ, ἐν πολλοῖς διάφορον τῶν λοιπῶν περὶ τὸν βίον καὶ τὰ ἥθη, διήλθε τὰς ποικίλας τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ φάσεις κειρωρισμένον συνήθως ἀπ' αὐτῶν καὶ περιορισμένον. Τὸ ἔθνος τοῦτο, περιβόητον διὰ τὴν θαυματότεσσαν αὐτοῦ καταγωγὴν, τὰς ὑγιεῖς περὶ Θεοῦ δοξασίας, τὴν θρησκευτικὴν παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσιν ἀποστολήν, εἶναι τὸ ἰουδαϊκόν. Τῷ ὄντι πρῶτον παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις γίνεται τακτικωτέρα ἢ κατ' οἶκον ἀγωγή τῶν παίδων διότι ἡ πρὸς τὴν οἰκογενειακὴν ἔστιαν ἀφοσίωσις αὐτῶν ἦτο μεγίστη καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν συνήθειαν βίου ἰδιωτικοῦ καὶ μεμονωμένου. Ἐπειτα αἱ ἀλλεπάλληλοι ἔθνικαὶ συμφοραί, αἱ περὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τῶν προγόνων βίου παραδόσεις, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ταῦτα πάντα συνέτεινον εἰς μείζονα συνένωσιν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας. Ἐκ τούτων προήρχετο καὶ ἡ περὶ τῶν τεχνῶν φροντίς, ἣν διέττατε καὶ αὐτὸς ὁ

θειος νόμος. Ἄλλ' ἡ διδασκαλία περιωρίζετο εἰς τὰς στοιχειωδεστάτας γνώσεις, καὶ ταύτας διὰ τὰ ἄρβρενα· διότι ἡ τῶν θηλέων ἐκπαίδευσις ἦτο ἐντελῶς παρημελημένη. Βραδύτερον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ξένου πολιτισμοῦ, ἠλλοιώθη ἐν πολλοῖς ὁ ἀρχικὸς τύπος τῆς ἰουδαϊκῆς παιδείας, ἀλλ' ἐναπέμεινε πάντοτε ἰδιάζων τις εἰς αὐτὴν χαρακτήρ, ὅστις διεκώλυε τὴν μετὰ τῶν ἄλλων σχέσιν καὶ συγκοινωνίαν. Διὸ καὶ τὸ ἔθνος τοῦτο, εἰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ αὐτοῦ ποίησις εἶναι ἡ τελειοτάτη, τὰ δὲ ἱερά βιβλία πλήρη σοφίας, μικρὸν συνετέλεσεν εἰς τὸν γενικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐξετάζοντες λοιπὸν καὶ ἀνερευνῶντες τὰ περὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀσιατικῶν ἐθνῶν, οὐδὲν εὐρίσκομεν μέγα καὶ εὐγενὲς προῖόν πεφωτισμένης κοινωρίας. Πανταχοῦ πνεῦμα ἀσθενὲς καὶ ὑπὸ ἐξωτερικῶν περιστάσεων καταθλιβόμενον, οὐδὲν ἄλλο παριστᾷ εἰ μὴ τὰ σημεῖα ἐθνικοῦ μαρασμοῦ, ἢ τὴν θλιβεράν εἰκόνα μακρᾶς μέν, ἀλλ' ἀφανοῦς καὶ ἀδόξου ζωῆς. Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς λαοὶ δοῦλοι καὶ ἄγριοι κατῴκησαν ἀλληλοδιδοχῶς ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲν ἕτερον καταλιπόντες ἢ τὰ σημεῖα τῶν συμφορῶν καὶ τῆς βαρβαρότητος. Οὐδ' αὐτοὶ οἱ διανοητικῶς ἀναπτυχθέντες ἀνυψώθησαν εἰς σφαῖραν αἰσθημάτων εὐγενεστέρων καὶ φρονήματος γενναίου: οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ γυμνοσοφισταὶ τῶν Ἰνδιῶν ἐδέσμευσαν τὴν ταλαίπωρον ἀνθρωπότητα δι' ἀλύσεων χαλκευομένων ὑπὸ τῆς ἡμιμαθείας καὶ δεισιδαιμονίας. Ἡ σπουδὴ τῆς οἰκτρᾶς τῶν λαῶν ἐκείνων τύχης προξενεῖ ἀλγεينوτάτην ἐντύπωσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐρευνητοῦ, ὅστις ἀναζητεῖ πανταχοῦ τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρω-

πίνου πνεύματος. Ἄλλ' ὡς ὁ διερχόμενος ἔρημον ἀχανή καὶ αὐχμηράν, αἰσθάνεται ἀναψυχὴν καὶ ἀνακούφισιν, ὅταν ἀπαντήσῃ ὅασιν τινα σωτήριον, ἢ τόπον σύσκιοι καὶ χλοερὸν, οὕτω καὶ ὁ ἐρευνητὴν τὸν ἀγρον τῶν παναρχαίων λαῶν βίον ἀναλαμβάνει τὸ θάρρος καὶ αἰσθάνεται τὴν προσδοκωμένην ἐκ τῆς ἱστορίας τέρψιν, ὅταν κατέλθῃ εἰς τὸν εὐτυχῆ ἐκεῖνον αἰῶνα, καθ' ὃν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπεδείξατο τὰ κάλλιστα προϊόντα τῆς ἐλευθέρου αὐτοῦ πτήσεως· εἰς τὴν μακαρίαν ἐκείνην χώραν, ἐν ἣ ἐτέθησαν αἱ βράσεις πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, ἀνεπτύχθησαν αἱ πλείεσται, ἐτελειοποιήθησαν πολλά. Ὁ αἰὼν οὗτος εἶναι ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Σωκράτους, ἢ δὲ χώρα αὕτη εἶναι ἡ πατρίς τῶν φιλελευθέρων καὶ μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἀπαλλάξαντες τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τῶν δεινῶν τῆς δουλείας καὶ ἀμαθείας, ἔδειξαν εἰς τὸν κόσμον νέαν ἐποχὴν, τὴν ἐποχὴν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς λοιπὸν ταύτης ἀρχόμεθα καὶ ἡμεῖς τῶν ἱστορικῶν μελετῶν περὶ ζητήματος, ὅπερ ἐγένετο ἐν αὐτῇ ἀντικείμενον ἰδιαιτήρας σπουδῆς καὶ μερίμνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Η ΕΛΛΑΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.

ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἥ τε πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ, ἀμιγῆς πάσης μυθικῆς παραδόσεως, ἄρχεται ἐν ἐποχῇ πολὺ μεταγενεστέρᾳ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως· διότι αἱ ἀρχαιόταται εἰδήσεις περὶ τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, καὶ τὰ πρῶτα γνωστὰ ἡμῖν διανοητικὰ ἔργα ἀποδεικνύουσι πολιτικὴν πρόοδον πρὸ πολλοῦ ἤδη ὑπάρχουσαν, καὶ οὕτω παραγαγοῦσαν καρποὺς εἰς τηλικούτον τελειότητος βαθμόν. Τὰ ἔπη δηλονότι τοῦ Ὀμήρου παριστῶσι τοιοῦτον κάλλος γλώσσης καὶ ὕψος ἰδεῶν καὶ τέχνην ποιητικὴν, ὥστε ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ταῦτα ἦσαν οἱ πρῶτοι φθόγγοι ἀρτισυστάτου κοινωνίας· ἡ δὲ τάξις τῶν πολιτικῶν θεσμῶν καὶ ἡ ῥύθμισις τῶν ἰδιωτικῶν ἔξεων τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς εἶναι ἀναμφιβόλως συνέπεια πολιτικῆς μορφώσεως πολὺ προγενεστέρως.

Τὸ ἔθνος λοιπὸν καὶ κατὰ τὴν προϊστορικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν προήχθη εἰς τὸν πολιτισμόν· ἀλλ' εἰς τὰ ἄδυνα ἐκεῖνα τῆς παναρχαίας αὐτοῦ καταστάσεως ἀδύνατον ἰὰ εἰσδύσῃ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἀρχαιολόγου. Οὐδ' αὐτὴν δὲ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν, καίτοι ἀποθανατισθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου, δύναται ὁ ἱστορικός ἀκριβῶς νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ σπουδάσῃ. Ἡ μὲν κοινωνικὴ κατάστασις καὶ ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρ καταφάνονται βεβαίως ἐν τῇ ἀμιμῆτῳ εἰκόνι, ἣν περὶ τῶν χρόνων τούτων τοσοῦτον θαυμασίως διέγραψεν ἡ ποίησις, ἀλλὰ περὶ γεγονότων ἱστορικῶν, ἅπερ ἡ ποιητικὴ φαντασία περικοσμεῖ ἀναμιγνύουσα καὶ μετὰ μύθων, περὶ τούτων μικρὸν βασιζόμεθα ἐπὶ τῶν ἄλλως χαριστάτων διηγήσεων τῆς ὀμηρικῆς μούσης.

Ἄλλ' ἂν περὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, καὶ αὐτῶν τῶν μεγίστων, τοσαύτη ἐπικρατεῖ ἀσάφεια, ἔπεται φυσικῶ τῷ λόγῳ, ὅτι οὐδεμίαν γινώσκιν δυνάμεθα ν' ἀπατήσωμεν περὶ τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς ἀντικειμένου, περὶ οὗ καὶ ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις πολλάκις ὀλίγας ἔχουμεν εἰδήσεις. Ἐπειτα καὶ ἐν τῇ νηπιαζούσῃ ἔτι ἡλικίᾳ ἐκεῖνη τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, δὲν εἶναι πιθανόν νὰ διενηργεῖτο κατὰ θεσμοὺς τακτικὸς ἢ τῶν παίδων ἀγωγή καὶ παιδεία, ἣτις εἶναι μᾶλλον προῖόν κοινωνίας ἤδη πεφωτισμένης, καὶ ἴσως μάλιστα τὸ ἀσφαλέςτατον τεκμήριον αὐτῆς. Ἐν τούτοις οὐδὲ παντελῆς ἔλλειψις φροντίδος περὶ τὴν μόρφωσιν τῶν νεωτέρων εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ· διότι ἡ γοητευτικὴ εἰκὼν τοῦ βίου κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, ἢ μετὰ τῆς ἀρχαϊκῆς ἀφελείας καὶ ἀπλότητος πανταχοῦ ἐκδηλοῦσα τὴν τε λεπτότητα τῶν

αίσθημάτων καὶ τὴν χάριν τῶν τρόπων, ἀδύνατον νὰ προήλθον ἐξ αὐτομάτου καὶ τυχαίας ὁρμῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν ἀγωγῆς τινος ῥυθμιζούσης τὰ ἦθη καὶ τὰς ἐξείεις. Εἰς τοῦτο δὲ συμμαρτυρεῖ καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτός τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, οἱ θρησκευτικοὶ δηλονότι δεσμοὶ οἱ συνδέοντες πρὸς ἀλλήλους πάντας τοὺς τὴν οἰκογένειαν συμπληροῦντας, καθὼς καὶ τοὺς συναποτελοῦντας τὴν πόλιν ὡς μέλη αὐτῆς ἀναπόσπαστα.

ΟΙΚΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΣ.

Τῷ ὄντι ἡ τῶν παναρχαίων χρόνων κοινωνία φαίνεται ὅτι κατεῖχεν ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἰσχύει τὸ ἀγαθὸν ἐκεῖνο, ὅπερ ἐγένετο ἀναμφιβόλως ἡ σωτηριώδης βάσις τῆς προόδου καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐνότητα δηλονότι τῆς οἰκογενείας, τὴν ἐντελῆ τῶν μελῶν αὐτῆς ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν ἰδίαν ἐστίαν. Καὶ ἐπισκιάζεται μὲν πολλαχοῦ τὸ κοινωνικὸν τοῦτο πλεονέκτημα ὑπὸ τῶν νηπιωδῶν ὄλως φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἡ οἰκογένεια ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κοινωνιῶν, ἡ πρώτη βάσις τῶν πολιτικῶν θεσμῶν· αὕτη ἐπομένως παρήγαγε πολλὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἔθιμα, καὶ αὐτὴν μέχρι τινός τὴν περὶ παίδων ἀγωγῆς ἐπιμέλειαν. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐκεῖναι τῆς ἀρτιγενούς κοινωνίας δοξασίαι καὶ συνήθειαι, προτόντος τοῦ

χρόνου, εξέλιπον· ἀλλ' οὐδὲν ἀποθνήσκει τοσοῦτον ἀμέσως καὶ ἀποτόμως, ὥστε νὰ μὴ ἀπομείνωσιν τινὰ ἴχνη αὐτοῦ ἐν ταῖς ἐπερχομέναις γενεαῖς· διὸ καὶ πολλὰ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων γεγονότα ἐξηγοῦνται εὐκόλως, ἐὰν ὑποτεθῶσι πηγάζοντα ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, ἃς ἐνέπνεον ὁ οἰκογενειακὸς βίος, ὁ μέχρι θρησκευτικῆς λατρείας σεβασμὸς πρὸς τὴν πατρικὴν ἐστίαν.

Καθ' ὅσον ἀνατρέχομεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, τοσοῦτω ζωηρότερον εὐρίσκομεν τὸν τοιοῦτον σεβασμὸν· διότι συνεταυτίζετο μετὰ τῆς λατρείας προστάτιδός τινος θεότητος: ἐκάστη οἰκογένεια ἀνεβίβαζε τὴν ἑαυτῆς ἀρχὴν εἰς θεόν, ὅστις ἦτο ὁ προστάτης αὐτῆς καὶ οὐ ἡ λατρεία τῇ ἀνήκεν ἀποκλειστικῶς. Δι' αὐτὸν ὑπάρχει ἐν ἐκάστῃ οἰκίᾳ ἐστία, ἐφ' ἧς διατηρεῖται ἀσβεστον τὸ ἱερὸν πῦρ, τὸ σύμβολον τῆς θεότητος· πρὸς αὐτὸν δὲ ἀναπέμπονται αἱ εὐχαὶ καὶ προσφέρονται αἱ θυσίαι ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας, καὶ ὑπὸ τούτου μόνου. Εὐχαὶ καὶ θυσίαι ἐκτελούμεναι ὑπὸ τινὸς μέλους ἄλλης οἰκογενείας, οὐχὶ μόνον εὐπρόσδεκτοι δὲν ἦσαν, ἀλλ' ἐξελαμβάνοντο ὡς τόλμη ἀσεβῆς, ἱκανὴ νὰ διεγείρῃ τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ παραμέλησις ὀφειλομένων πρὸς τὸν ἐφέστιον θεὸν δειγμάτων τῆς λατρείας ἐλογίζετο ὡς ἀσύγγνωστον καὶ ἀνεπανόρθωτον ἀμάρτημα· διότι οὐδεὶς ξένος ἠδύνατο ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν.

Ἐὰν φαντασθῶμεν τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην πατριαρχικὴν, οὕτως εἰπεῖν, οἰκογένειαν, θὰ ἴδωμεν ἐν πρώτοις κατὰ τὴν ἐωθινὴν τῆς ἐξεγέρσεως ὥραν τὸν ἀρχηγὸν τῆς οἰκίας, τὸν οἰκοδεσπότην, καὶ πλησίον αὐτοῦ τὴν

οικοδοεσποιναν, καθημένους παρὰ τὴν ἐστίαν, ἐφ' ἧς λάμπει τὸ ἄσβεστον πῦρ, σημαῖνον ὅτι ὁ προστάτης θεὸς ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τὴν οἰκίαν. Περὶ αὐτοὺς συναθροίζονται μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης τὰ τέκνα, ἀκούοντα εὐλαβῶς τὴν προσευχὴν τῶν γονέων, μεθ' ὧν ἐνοῦσι καὶ αὐτὰ τὰς ἀθώας τῆς νεαρᾶς ἡλικίας εὐχάς, ψάλλοντα ᾠδὰς καὶ ὕμνους, ὡς ἔμαθον αὐτοὺς παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός. Τὸ αὐτὸ δὲ θρησκευτικὸν πνεῦμα ἐπεκράτει καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τροφῆς, καὶ δὴ τὸν τοῦ δεῖπνου, ὅπερ ἦτο ἡ κυριωτάτη θρησκευτικὴ πρᾶξις ἐν τῇ οἰκίᾳ· διότι τότε ἐγένετο σπονδὴ καὶ προσεφέρετο θυσία πρὸς τὸν θεὸν τὸν χορηγοῦντα πάντα τῆς οἰκίας τὰγαθά, καὶ ἀπαιτοῦντα ἐπομένως νὰ μετᾶσχη τοῦ δεῖπνου ὅπερ διὰ τοῦτο καθηγιάζετο, ἐθεωρεῖτο ἱερόν. Ὅθεν ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βᾶσις, ὁ πατὴρ καὶ προστάτης τῆς οἰκίας ἦτο ὁ ἐφέστιος θεός, ὁ ἀνῆκων εἰς αὐτὴν μόνην τὴν οἰκίαν, διὸ καὶ ὑπ' αὐτῆς μόνης τιμώμενος καὶ λατρευόμενος. Ὁ ἄνθρωπος μέχρις οὗ συλλάβῃ τὸν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐπιβλέποντος ἐπὶ πᾶν τὸ ἀνθρώπινον γένος, διετῆρει διὰ τῆς παραδόσεως τὴν λατρείαν τοῦ ἰδιαιτέρου ἐκάστης οἰκογενείας προστάτου θεοῦ.

Ἡ λατρεία αὕτη παρήχθη ἴσως ἡ καὶ συνεβιάσθη μετὰ τῶν ἀπονεμομένων εἰς τοὺς θανόντας, καὶ μάλιστα τὸν προεστῶτα τῆς οἰκίας, ἐξαιρετικῶν τιμῶν. Κατὰ τὰς ἐπικρατούσας δηλαδή τότε ιδέας, ἡ ψυχὴ τοῦ οἰκογενειάρχου, ὃν ἀφήρπασεν ὁ θάνατος, οὐ μόνον δὲν συναποθνήσκει μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδ' ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοῦ τάφου· διὸ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τόπου τῆς ταφῆς ἐγίνοντο κατὰ καιροῦς σπονδαὶ καὶ θυσίαι, οὐχὶ ἀπλῶς εἰς

μνήμην τοῦ τεθνεῶτος, ἀλλὰ κυρίως, διότι ἡ ἐν τῇ γῆ ἀναπαυομένη ψυχὴ ἀπῆτει προσφορὰν τοιαύτην. Ἐπιστεύετο μάλιστα ὅτι ἡ ψυχὴ, μὴ ἀπολαύουσα τῶν νενομισμένων τιμῶν, δὲν εὑρίσκειν ἀνάπαυσιν, ἀλλὰ περιπλανᾶτο πάσχουσα, βασανιζομένη, καταντῶσα φάσμα πονηρὸν καὶ κακοποιόν· ὅταν δ' οἱ ἐπιζῶντες ἀποδώσωσιν αὐτῇ τὰ νόμιμα, ταφὴν δηλαδὴ κατὰ πρῶτον, καὶ ἔπειτα καθ' ὠρισμένον χρόνον θυσίας ἢ σπονδᾶς, τότε ἡ ψυχὴ τυγχάνει ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως, καὶ ἔτι πλέον ἐξαγιαάζεται, ἀποθεοῦται, διατελεῖ ὡς πνεῦμα θεῖον ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τοὺς οἰκείους καὶ προστατεύον αὐτούς.

Διὰ τοῦτο οὐχὶ μακρὰν ἐκάστης οἰκίας ἦτο ὁ τόπος, ὅπου κατετίθετο ἡ ἱερά τῶν πατέρων κόνις, ὅπου ἀνεπαύετο ἡ μακαρία αὐτῶν ψυχὴ· ὁ τόπος ὁ καλούμενος πατρῶοι τάφοι. Ἐπ' αὐτῶν ἐτέλει μετὰ θρησκευτικῆς τάξεως καὶ εὐλαθείας τὰς νενομισμένας σπονδᾶς καὶ θυσίας ὁ νέος τοῦ γένους ἀρχηγός, ἡ ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον τῆς οἰκογενείας μέλος· διότι ξένος οὐδέποτε ἀνελάμβανε τὸ εὐσεβὲς τοῦτο ἔργον. Καὶ τῷ ὄντι, ὅπως ἡ λατρεία τοῦ ἐφεστίου θεοῦ, οὕτω καὶ αἱ ἀπονεμόμεναι εἰς τὴν μνήμην τοῦ θανόντος τιμαὶ ἦσαν ἀποκλειστικὸν μιᾶς οἰκογενείας δικαίωμα. Σπονδαὶ καὶ θυσίαι παρὰ ξένου προσφερόμεναι, οὐδεμίαν παρεῖχον εὐτυχίαν εἰς τὴν ἀποδημοῦσαν ψυχὴν, ὁ δ' ἐπεμβαίνων οὕτω εἰς καθήκοντα ἀλλότρια, ἐνομιζέτο ὡς τὰ μάλιστα ἀσεβῶν. Ὅθεν ἂν ἡ οἰκογένεια ἔμενεν ἀνευ κληρονόμου, τὸ ἱερόν τῆς ἐστίας πῦρ ἐσβέννυτο, ἡ τε λατρεία τοῦ θεοῦ ἐπαύετο, καὶ οὐδεὶς ἐμερίμνα περὶ τῆς ψυχῆς τῶν τεθνεώτων. Αὕτη

δ' ἐνομιζέτο ἡ δεινοτάτη ἀτυχία, ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, ἡ ἐσχάτη τῆς οἰκογενείας ἀτιμία καὶ καταδίκη.

Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἱερότης ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν γάμον, καὶ γάμον νόμιμον καὶ ἄμεμπτον· διότι μόνον εἰς τιμὰς προσφερομένας ὑπὸ τῶν γεννωμένων ἐκ τοιοῦτου γάμου τέκνων, εὐηρεστεῖτο τὸ θεῖον καὶ ἡ τῶν πατέρων ψυχὴ. Ἐντεῦθεν ἐπήγασε καὶ ἡ κατ' ἄρρενα διαδοχὴ· διότι ἡ κόρη, μέλλουσα διὰ τοῦ γάμου νὰ εἰσέλθῃ εἰς οἰκίαν ξένην, καὶ νὰ μετᾶσχη τῶν ὑπὸ τοῦ συζύγου αὐτῆς προσφερομένων θυσιῶν, ἐνομιζέτο ἤδη ὡς προωρισμένη δι' ἑτέραν λατρείαν, καὶ ἐπομένως ἀνίκανος νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ νενομισμένα. Οὐδ' ἐν τῇ νέᾳ ὅμως αὐτῆς οἰκίᾳ ἐξετέλει θυσίας· διότι πρᾶγματι δὲν κατήγετο ἐκ τοῦ γένους ἐκείνου πρὸς ὃν ἀνεπέμποντο εὐχαὶ καὶ δεήσεις. Ἄλλ' ἡ πρὸς τὸν γάμον εὐλάβεια ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἡ γυνή, καίτοι μὴ διευθύνουσα αὐτὴ τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, ἀπολαύει ὅμως πασῶν τῶν τιμῶν τοῦ οἰκοδεσπότου, καὶ καλεῖται οἰκοδέσποινα. Αὕτη ἐπιστατεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἐφεστίου πυρός, ἔχει θέσιν ἰδίαν παρὰ τῇ ἐστίᾳ, καὶ ἄνευ αὐτῆς αἱ θρησκευτικαὶ τελεταὶ εἶναι ἀτελεῖς· ἐπομένως ἡ ἔλλειψις τῆς δεσποίνης εἶναι συμφορὰ τοῦ οἴκου. Τὰ ἄρρενα ὅμως τῆς οἰκογενείας μέλη δὲν ἀπεξένου ὁ γάμος, ἀλλὰ διετῆρει τὸν σύνδεσμον πολλῶν οἰκογενειῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ αὐτὸ γένος. Ὅτε δὲ πάντες εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀποτελοῦντες, εὐλαβῶς περὶ τὴν πατρικὴν ἐστίαν συμπεπικνωμένοι, ἀπηύθυνον ἐν κατανύξει δεήσεις πρὸς τὸν προστάτην Θεόν· ἡ ὅτε, εὐσεβῶς περὶ τὴν τράπεζαν παρακαθήμενοι, ἐλάμβανον τὴν τροφήν ἣν ἠυλόγει καὶ

ἦς μετεῖχε καὶ αὐτὸς ὁ Θεός· ἢ ὅτε, ἐκεῖ πλησίον ἐπὶ τῶν πατρῶων τάφων μετὰ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ περιεστάμενοι, προσέφερον τὰ ὀφειλόμενα εἰς τὴν ἱεράν τῶν πατέρων μνήμην, τότε θὰ παρίστων βεβαίως θέαμα κατανυκτικώτατον, ἀποδεικνύον τὴν ἱερότητα οὐ μόνον τοῦ συνδέοντος τοὺς συγγενεῖς δεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἐξετελοῦντο τοιαῦτα εὐσεβῆ ἔργα.

Ἡ οἰκία τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο ἀπλοῦν κατάλυμα, δὲν ἦτο μόνον ἀπλοῦς τόπος ἐν ᾧ κατῴκει ἡ οἰκογενεῖα, καὶ ὃν ἠδύνατο νὰ ἐγκαταλίπη πρὸς ἐκλογὴν ἐτέρας κατοικίας, ἡ οἰκία ἦτο ἱερά· διότι ταύτην καθηγάσεν ὁ προστάτης Θεός, ἐν αὐτῇ ὑπῆρχεν ἡ ἑστία τῆς οἰκογενείας· ταύτην κατῴκησαν οἱ πατέρες, παρ' αὐτὴν κεῖνται οἱ πατρῷοι τάφοι, αὕτη μόνη ἦτο τῆς οἰκογενείας τὸ ἄσυλον. Ὅθεν καὶ ἱεράν ἐνόμιζον τὴν οἰκίαν, καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐτίμων καὶ ἠγάπων αὐτήν. Ἡ δ' ἐγκατάλειψις τῆς πατρικῆς οἰκίας ἐνομίζετο ὡς ἀσέβεια πρὸς τὸ θεῖον καὶ πρὸς τοὺς προγόνους, ὡς ἡ τῆς οἰκογενείας ἀπώλεια.

Ἡ ἐνότης αὕτη τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ἡ πολλῶν οἰκογενειῶν ἀποτελουσῶν τὸ αὐτὸ γένος, καθὼς καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ξενῶν ἀποχωρισμὸς αὐτῆς ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ οἰκείου θεοῦ καὶ ταῖς ἐπιταφίσις τελεταῖς, δὲν ἐκώλυε τὴν ἔνωσιν πολλῶν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ κατοικοῦσῶν οἰκογενειῶν, εἰ καὶ μὴ συγγενῶν, εἰς τέλεσιν θυσίας πρὸς μέγαν τινὰ ἥρωα, παρ' οὗ πᾶσαι εἶχον εὐεργετηθῆ, καὶ ὃν δικαίως ἐνόμιζον κοινόν προστάτην. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐνώσεως ἐπήγασαν αἱ φυλαὶ καὶ φρατρίαί, λαβοῦσαι πολλαχίς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ προστάτου ἥρωος, καὶ ἔχου-

σαι ὡς βάσιν αὐτῶν τὴν κοινὴν ταύτην θρησκευτικὴν λατρείαν, καθ' ἣν ὠρίζον καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις. Πολλὰ δὲ τοιαῦτα κοινότητες, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀμοιβαίας ὑπερασπίσεως ὠθούμεναι, ἢ καὶ ὑπέικουσαι εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν ἐξόχου τινὸς στρατηγοῦ ἢ σοφοῦ νομοθέτου, συνεδέθησαν πρὸς ἀλλήλας διὰ τῶν κοινῶν συμφερόντων, καὶ ἀπετέλεσαν, προϊόντος τοῦ χρόνου, μίαν κοινωνίαν, τὸ ἄστυ, τὴν πόλιν. Οἱ δὲ ἥρωες οἱ ἀγωνισάμενοι ὑπὲρ τῆς νέας ταύτης κοινωνίας, καὶ οἱ σοφοὶ οἱ διὰ συνετῶν θεσμῶν διοργανώσαντες αὐτήν, ἐνομίσθησαν ὡς θεόπνευστοι προστάται τῆς πόλεως, καὶ μετὰ θάνατον ἐτιμῆθησαν ὡς θεοὶ πολιούχοι. Τοιοῦτόν τι συνέβη, ὡς φαίνεται, ἐπὶ Θησέως ἐν Ἀττικῇ, ἧς οἱ κάτοικοι ἀποτελοῦντες πρότερον φυλὰς ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένας, συνηνώθησαν ὑπὸ τοῦ ἥρωος εἰς μίαν κοινωνίαν, ἐσχημάτισαν ἐν τῷ ἄστει κοινὸν τῶν φυλαρχῶν συνέδριον, τὸ πρυτανεῖον, ἐνθα διετηρεῖτο ἔκτοτε τὸ ἐφέστιον πῦρ, ἡ κοινὴ δηλαδή πασῶν τῶν φυλῶν Ἑστία, ἐφ' ἧς ἐτέλουν τὰς θυσίας οἱ πρυτάνεις, καὶ περὶ ἣν ἐγίνετο τὸ ἱερόν δαῖπνον ὑπ' αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν μεγάλων τῆς πόλεως εὐεργετῶν. Ἀλλὰ τὸ κοινὸν τοῦτο πρυτανεῖον δὲν ἀνήρесе τὰς ἰδιαίτερας οἰκογενειακάς ἐστίας, καὶ οὕτω ἐν Ἀθήναις διετηρήθη ἐπὶ πολὺν ἔπειτα χρόνον ἡ θρησκευτικὴ διαίρεσις τῶν πολιτῶν εἰς γένη καὶ φρατρίδας. Τὸ θρησκευτικὸν λοιπὸν πνεῦμα συνέδεε πολλὰ ἄτομα ὡς μέλη τοῦ αὐτοῦ γένους, αὐτὸ συνήνωσε καὶ πολλὰς οἰκογενείας ὡς ἀποτελούσας κοινὸν τι ἄσυλον, τὴν πόλιν. Ἐπομένως τὰ αἰσθήματα τὰ παραχθέντα ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ συνέχοντα τὰ μέλη αὐτῆς,

ἀνεπτύχθησαν διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους καὶ μεταξύ τῶν πολιτῶν καὶ συνεκράτουν αὐτούς. Τῷ ὄντι ἐκ τῆς λατρείας τοῦ προστάτου τῆς οἰκίας Θεοῦ προήλθεν ἡ τῆς πολιούχου θεότητος προσκύνησις, ὃ δὲ πρὸς τὸν γενάρχην σεβασμὸς παρήγαγε τὴν πρὸς τὸν ἄρχοντα τῆς πόλεως ὑπακοήν, καὶ ἐκ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν πατρικὴν ἐστίαν ἐγεννήθη ἡ πρὸς τὴν πόλιν, ἥτοι τὴν πατρίδα ἀγάπη. Διὰ τὴν πατρίδα ἀπολαύουσι τῆς προστασίας τοῦ πολιούχου Θεοῦ, εἰς ταύτην ὀφείλουσι τὴν ἀσφάλειαν καὶ εὐδαιμονίαν αὐτῶν, ἐν αὐτῇ εὐρίσκουσι τὰς γλυκείας τοῦ παρελθόντος ἀναμνήσεις· ταύτην λοιπὸν ἀγαπῶσι καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίζονται καὶ προκινδυνεύουσιν, ἵνα μὴ ἀπολεσθῇ ἡ λατρεία τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, ἵνα μὴ ἐξαφανισθῇ ἡ ἱερὰ μνήμη τῶν πατέρων, ἵνα μὴ τέλος στερηθῶσι καὶ αὐτοὶ τοῦ μόνου ἀσφαλούς ἀσύλου. Ὁ ἄπολις, ὃ ἀνέστιος, ὃ περιπλανώμενος ἐν ξέναις πόλεσι, παρίστα τὸ οἰκτρὸν θέαμα ἀνθρώπου περιφρονουμένου, ὡς ἀσεβοῦντος πρὸς τὰ θεῖα, ὡς ἀτιμάζοντος τὸ ἑαυτοῦ γένος.

Βραδύτερον πόλεις καὶ γῶραι γειτνιαζουσαι, ὧν οἱ κάτοικοι διετήρουν ἐκ παραδόσεως τὴν λατρείαν κοινοῦ τινος Θεοῦ, συνῆψαν συμμαχίαν καὶ ἔνωσιν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν τῆς κοινῆς αὐτῆς λατρείας καὶ τήρησιν τῶν κοινῶν νόμων. Ἐκ τούτου ἐσχηματίσθησαν αἱ λεγόμεναι ἀμφικτυονίαι, ὧν ἐπισημοτάτη ἀπέβη ἡ ἔχουσα τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν αὐτόθι τελουμένων ἀγώνων. Καὶ πάντες δὲ οἱ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν λαλοῦντες, οἱ ἔχοντες τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς ἀρχάς, τὰ αὐτὰ ἤθη, τὴν αὐτὴν καταγωγὴν,

ἐνομίσθησαν ὡς ἀποτελοῦντες ἐν ἔθνος, διακρινόμενον καὶ δι' ἰδιαίτερου ὀνόματος, τὸ Ἑλληνικόν. Κοινοὶ ἀγῶνες καὶ πανηγύρεις καὶ τελεταὶ θρησκευτικαί, ὧν ἀπεκλείοντο οἱ ξένοι, ἐπεκύρουν τὴν τοιαύτην ἐθνικὴν ἐνότητα, διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἐθνικῶν θεῶν καὶ ἡρώων, ἢ ἰδιαίτερου τινός θεοῦ, ἃν ἡ λατρεία αὐτοῦ καθίστατο κοινὴ, ὡς ἡ τοῦ Διός, ὅστις ἐκαλεῖτο διὰ τοῦτο Πανελλήνιος. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐθνικὴ ἐνότης διέμεινε πάντοτε μόνον ἠθικὴ καὶ ἐν μέρει θρησκευτικὴ, οὐδόλως ἐλαττώσασα τὴν ἰσχὺν τῶν θεσμῶν, οἵτινες εἶχον καταστήσει τὴν οἰκογένειαν καὶ συστήσει τὴν πόλιν. Πάντες οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώριζον ἑαυτοὺς ὡς ἀποτελοῦντας ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος, διὸ καὶ διέκρινον τοὺς μὴ Ἕλληνας διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ βαρβάρου· ἀλλ' ἕκαστος ἀνήκεν ἰδίως εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν, ὡς καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκογένειαν, καὶ αὕτη μόνη ἦτο τὸ φυσικὸν ἄσυλον αὐτοῦ. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἢ εἰς πόλεις αὐτονόμους διαίσεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ δυσκολία εἰς ἐντελῆ κατὰ πάντα ἐθνικὴν ἰσότητα καὶ συνένωσιν. Τὸ εὐσεβὲς αἶσθημα, τὸ διατηρήσαν τοσοῦτον συνδεδεμένους τοὺς συναποτελοῦντας τὴν οἰκογένειαν, δὲν κατάρθωσε νὰ συναφομοιώσῃ καὶ πάντας τοὺς εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος ἀνήκοντας, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ἐν ὅλον συμπαγὲς καὶ ἀδιάσπαστον· τοῦτο ἔμελλε νὰ ᾔηται ἔργον τῶν αἰώνων, καὶ αἰώνων πολλῶν. Προέβη μόνον μέχρι τῆς συνενώσεως τῶν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει συνοικούντων, ἀλλὰ ταύτην ὁμως τὴν ἐνωσιν παρήγαγε καὶ ἐντελῆ καὶ σταθεράν.

Ἄνερευνῶντες τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους θεσμοὺς καὶ τὰ ἤθη τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, συνάγομεν ὅτι καὶ ἡ τῶν παίδων ἀγωγή δὲν θὰ ἦτο βεβαίως παρειμένη. Ὁ πατὴρ ἐμερίμνα σπουδαίως περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων καὶ ὑπὸ τῆς φυσικῆς στοργῆς ὠθούμενος, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς ιδέας ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ διάδοχος καὶ κληρονόμος, ὠφείλε νὰ καταστῆ ἱκανὸς εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς πατρικῆς οἰκίας. Ὁ υἱὸς οὗτος ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀφωσιωμένος εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ, καὶ τοσοῦτον εὐσεβῆς πρὸς τοὺς γονεῖς, ὥστε οὐχὶ μόνον νὰ περιθάλλῃ αὐτοὺς εἰς τὸ γῆρας, ἀλλὰ, τὸ σπουδαιότατον, ὅταν θὰ ἤρχετο τὸ πεπρωμένον τέλος, ν' ἀποδώσῃ τὰς νενομισμένας τιμὰς εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἧτις τότε μόνον, ὡς εἶδομεν, ἀπέλαυε τῆς δυνατῆς ἡσυχίας καὶ μακαριότητος. Ὅθεν οἱ γονεῖς καὶ ὠφείλον νὰ ἐπιμεληθῶσι, καὶ πράγματι ἐφρόντιζον περὶ τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς.

Τῷ ὄντι καὶ ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος ποιητής, ὁ Ὅμηρος, διὰ τῶν δύο ἀπαραμίλλων αὐτοῦ ἐπῶν, τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ ὁ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀκμάσας Ἡσίοδος ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, τοῖς ἐπιγραφομένοις Ἔργα καὶ Ἡμέραι, καὶ Θεογονία, κατέλιπον ἡμῖν πολύτιμον περὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας εἰκόνα, ἐν ἣ καταφαίνεται καὶ ἡ τοιαύτη περὶ ἀγωγῆς μέριμνα τῶν γονέων. Ἡ μήτηρ ἰδίως καὶ ἐν τῇ ὑψηλῇ τῆς κοινωνίας σφαίρᾳ ἀνήκουσα, καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου καθημένη, δὲν ἐλησμόνει τὸ σπουδαιότατον τῶν καθηκόντων, οὐδ' ἀποπνίγουσα τὸ

φυσικόν καὶ γλυκὺ αἶσθημα τῆς πρὸς τὰ τέκνα στοργῆς, παρέδιδεν εἰς ἄλλας τὴν ἀγωγὴν ἢ καὶ τὴν τροφὴν τῶν φιλότατων τῆς καρδίας αὐτῆς. Οὕτω ὁ Τηλέμαχος ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἀποκρινόμενος πρὸς τὸν Ἄντινοον ἀπαιτοῦντα τὴν ἀποχώρησιν τῆς Πηνελόπης, διακηρύττει ὅτι θὰ σεβασθῇ τὴν θέλησιν τῆς μητρός· διότι αὕτη ἔτεκε καὶ αὕτη ἔθρεψεν αὐτόν,

«Ἦ μ' ἔτεχ' ἢ μ' ἔθρεψε»

ἀνακράζων. Ὁ δὲ Ἡσίοδος λέγει πού ἐν τοῖς Ἔργοις καὶ Ἡμέραις, ὅτι παρὰ τῇ σεβαστῇ μητρὶ ἐτρέφετο σκιρτῶν ὑπὸ χαρᾶς ὁ παῖς, ὡς αἰσθανόμενος τὴν εὐτυχίαν

« . . . Παρὰ μητέρι κιδῶνῃ

• ἐτρέφετ' ἀτάλλων . . . »

Καὶ προσεκαλεῖτο μὲν ἐν ἀνάγκῃ ἑτέρα τροφὸς ἢ τιθήνη, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ἐκλογὴν αὐτῆς μεγάλη κατεβάλλετο φροντίς· διότι ἔμελλε ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν μητέρα, ὅθεν καὶ παρέμενον ἀγαπητὴ καὶ ἐτιμᾶτο καθ' ὅλην τὴν ζωὴν. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπανακάμψας εἰς Ἰθάκην καὶ εἰσελθὼν ὡς ξένος ἄγνωστος εἰς τὰ ἑαυτοῦ ἀνάκτορα, ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῆς ζώσης ἔτι, καὶ ἐν τοῖς βασιλείοις πάντοτε διαμενούσης τροφοῦ αὐτοῦ, τῆς γραίας Εὐρυκλείας, ἣν παρακαλεῖ νὰ μὴ τὸν φανερώσῃ, ἐξορκίζων αὐτὴν εἰς τὸν συνδέοντα ἀμφοτέρους δεσμόν. «Σὺ δὲ μ' ἔτρεφες αὐτή,» λέγει, διὰ νὰ τῇ ἐπενθυμίσῃ τὴν ἰερότητα τῆς ἀμοιβαίως ὀφειλομένης ἀγάπης.

Ἐν δὲ τῇ παιδείᾳ αὐτὸς ὁ πατὴρ ἐπελαμβάνετο τοῦ

ἔργου. Ὅθεν καὶ ὁ Ἑλπήνωρ ἐν τῷ ἄδῃ ἀπαιτῶν τὰς προσηκούσας ἐπικηδεῖους τιμάς, ἐπικαλεῖται τὴν μεσιτείαν τοῦ Ὀδυσσέως ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς, ὅστις εἶχεν ἀναθρέψει αὐτόν. «Καὶ πατρός, ὅς σ' ἔτρεφε τιτθὸν ἐόντα.» Ἐν ἐλλείψει ὁμοῦ τοῦ πατρὸς καὶ ἕτερος συγγενῆς ἀνεδέχετο τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἔργον, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος λέγων ἐν Ἰλιάδι, ὅτι ὁ Φύλας ἀνέλαβε τὴν ἀνατροφὴν τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ Εὐδῶρου.

« Τὸν δ' ὁ γέρον Φύλας εὖ ἔτρεφεν, ἠδ' ἀτίταλλεν
 Ἀμφαγαπαζόμενος, ὡσεὶ δ' ἐὼν υἷον ἐόντα. »

Πολλάκις δὲ καὶ ἄνδρες ἐπίσημοι παρεκαλοῦντο εἰς τὰς οἰκίας τῶν εὐπορούντων, ἵνα διδάξωσι τὰ τέχνα αὐτῶν, ὡς ὁ Φοῖνιξ εἰς τὴν τοῦ Πηλέως, διὰ τὰ ἐκπαιδεύσῃ τὸν Ἀχιλλέα, καὶ τὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἱκανὸν οὐ μόνον περὶ τὰ πολεμικά, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν τέχνην τοῦ λόγου

« Μόθων τε βῆτιρ' ἔμεναι, πρῆκτιρὰ τε ἔργων. »

Ὁ δ' Ἡρακλῆς ἐλέγετο διδασκῆς ὑπὸ Ἀτλαντος τὴν φυσικὴν, ὑπὸ Λίνου τὰ γράμματα, ὑπὸ Εὐμόλπου τὴν κιθαρωδίαν, ὑπὸ Κάστορος καὶ ἄλλων τινῶν ἀθλητῶν, τὰ πολεμικά. Ὅθεν ἡ τῶν παίδων ἀγωγὴ καὶ παιδεία πρωϊμώτατα ἐνομίσθη ἀντικείμενον φροντίδος σπουδαίας τῶν γονέων, ἢ ὑπ' αὐτῶν ἐνεργουμένη ἢ καὶ διὰ συνδρομῆς ἐτέρων πρὸς τὸ ἔργον ἱκανῶν.

Καὶ ὁ μὲν τρόπος τῆς ἀγωγῆς θὰ ἦτο ἀπλούστατος, καὶ ἡ παιδεία θὰ περιστρέφετο εἰς πράγματα στοιχειωδέστατα· διότι ἐν τῇ παναρχαίᾳ ἐκείνῃ ἐποχῇ

περὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν ὑπῆρχον τοσοῦτον νηπιώδεις γνώσεις, ὥστε καὶ περὶ τὸν δέκατον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, καθ' ὃν ὑποτίθεται ὅτι ἐποιήθησαν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἀμφιβάλλεται ἂν καὶ ἡ τέχνη αὐτῆ τῆς γραφῆς ἦτο γνωστή. Τοῦτο ὁμως δὲν ἐκώλυε τοὺς γονεῖς ἀπὸ τῆς ἐπιμελείας περὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων· διότι τῇ ἀληθείᾳ πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν τοῦ παιδὸς διανοητικῶν δυνάμεων δὲν εἶναι ἀναπόφευκτος ἡ πληθὺς τῶν γνώσεων, οὐδ' ἡ ἐναγώνιος περὶ τὴν σπουδὴν τῶν γλωσσῶν ἐνασχόλησις. Ἔστω δ' ὅτι ἡ διδασκαλία ἦτο ἀτελεστάτη· ἀλλ' ἡ ἐκμάθησις καὶ ἡ ἀπὸ μνήμης ἀπαγγελία ποιημάτων διδακτικῶν, ἡρωϊκῶν ἐπῶν, ὕμνων θρησκευτικῶν ἦτο ἱκανὴ καὶ τὸν νοῦν ν' ἀναπτύσσει, καὶ αἰσθήματα ὑψηλὰ νὰ ἐμπνέῃ καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν νὰ ἐξασκῇ τοὺς νέους. Τὰ δ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περισωζόμενα ἡμῖν ποιητικὰ ἔργα ἀποδεικνύουσι τὴν διανοητικὴν τῆς κοινωνίας ἀνάπτυξιν, ἣν παρεσκεύαζεν ἡ τοιαύτη διὰ τῆς ποιήσεως ἀγωγὴ.

Ἄλλὰ τὰ ἔπη ταῦτα καὶ οἱ ὕμνοι συνήθως ἐψάλλοντο, ὥστε μέρος τῆς ἀνατροφῆς ἀπετέλεσε καὶ ἡ μουσική, πρὸς ἣν ἀνέκαθεν οἱ ἀρχαῖοι εἶχον κλίσιν ἀπεριόριστον. Ἡ μουσικὴ καθίστα κατασκευαστικῶς τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, ἐφαίδρυνε τὰ συμπόσια καὶ τὰς πανηγύρεις, παρηγόρει καὶ ἐξήγειρε τὴν ἀθυμοῦσαν ψυχὴν. Διὰ τοῦτο μουσικὴν καὶ ποίησιν, τὰς ἀδιαχωρίστους πάντοτε ταύτας τέχνας, μετεχειρίζοντο μετὰ πλείστης εὐλαβείας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἠθοποιὸν αὐτῶν δύναμιν. Ὑμνοὶ θεῶν, ἡρώων ἐγκώμια, γνῶμαι σοφῶν καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἐνομίζοντο, κατὰ τὴν πρώτην

εκείνην τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίαν, ὡς τὰ μόνον ἀρμόζοντα εἰς τὰς δύο ὑφίστας τῶν καλῶν τεχνῶν ἱεροσυλία δὲ πάντως θὰ ἦτο ἡ καταβίβασις τῶν Μουσῶν εἰς τὴν ταπεινωτικὴν θεραπείαν ἀγενοῦς τέρψεως καὶ ἡδονῆς φαύλης δι' εὐτραπέλων καὶ ἀσέμνων ἀσμάτων. Διὸ καὶ οἱ ἔργον ἔχοντες τὸ ἄδειν ἢ ἀπαγγέλλειν ποιήματα, οἱ ἀοιδοὶ λεγόμενοι ἢ ῥαψῳδοί, διεκρίνοντο ἐπὶ τῇ χρηστότητι τῶν ἠθῶν ὡς καὶ ἐπὶ τῇ σοφίᾳ, καὶ ἐτιμῶντο διὰ τοῦτο ὡς ἔξοχοι ἄνδρες. «Τὸ ἀρχαῖον οἱ ἀοιδοὶ φιλοσόφου τάξιν ἐπέιχον,» λέγει που ὁ τοῦ Ὀμήρου σχολιαστής. Ὡς δεῖγμα δὲ τῆς σωφροσύνης καὶ ἐν γένει τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἀρκεῖ ν' ἀναμνησθῶμεν ὅτι εἰς αὐτοὺς πολλὰκις ἀνετίθετο ἡ διδασκαλία τῶν παιδῶν καὶ ἡ ἐπιστάσις τῆς οἰκογενείας. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀναχωρῶν ἐπὶ Τροίαν, κατέλιπε τῇ συζύγῳ Κλυταιμνήστρᾳ ὡς σύμβουλον καὶ κηδεμόνα ἀοιδόν τινα, ὅστις καὶ ἀνεφάνη ἀξίος τῶν προσδοκιῶν τοῦ βασιλέως. Ὁ δ' ἐπίβουλος Αἰγισθος τότε μόνον ἡδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τὰ πονηρὰ αὐτοῦ βουλευμάτα, ὅτε ἀπεμάχρυνε τῶν ἀναχτόρων καὶ ἐδολοφόνησε τὸν χρηστότατον τοῦτον καὶ ἀγρυπνον φύλακα τῆς οἰκογενείας.

Μετὰ τῆς μουσικῆς, μάλιστα ἐν πανηγύρεσι καὶ συμποσίοις, συνεδέετο καὶ ἡ ὄρχησις, τὸ εὐρυθμον δηλαδὴ καὶ ἐπίχαρι ἐκεῖνο βᾶδισμα, τὸ ῥυθμιζόμενον κατὰ τὸν ἦχον τῆς φόρμιγγος καὶ παραγαγόν βραδύτερον τὸν ἐντελῆ μιμητικὸν χορὸν. Οὕτω ἐν Ὀδυσσεΐᾳ Ἀλκίνοος, ὁ βασιλεὺς τῶν Φαιάκων, ἀφ' οὗ μετὰ τῶν λοιπῶν μέγιστάνων ἠχροάσθη τοῦ Ὀδυσσεύως διηγουμένου τὰς ἑαυτοῦ τύχας, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ συμποσίου δια-

τάττει τοὺς παρόντας νεανίας νὰ χορεύσωσι καὶ νὰ ψάλλωσι, τὸν δὲ Δημόδοκον νὰ δώσῃ αὐτοῖς τὸν ῥυθμὸν διὰ τῆς φόρμιγγος. Καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς θαυμάζει τὴν εὐστροφίαν καὶ χάριν αὐτῶν.

* Αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς

Μαρμαρυγὰς θυεῖτο ποδῶν, θαύμαζε δὲ θυμῷ. »

Καὶ εἶναι μὲν ἀρχαιότατον τὸ ἔθος τῆς ὀρχήσεως, ἀποτελούσης μέρος τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας τῶν θεῶν ἐν Δήλῳ καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαγῶν, συνεταυτίσθη δὲ μετὰ τῶν ἐξεῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις ὑπερηγάπησεν αὐτὴν καὶ ὡς διασκέδασιν τερπνοτάτην καὶ ὡς ἀπονωτάτην ἄσκησιν. Προετίμα δ' ἐκεῖνα τοῦ χοροῦ τὰ εἶδη, ὅσα συνετέλουν εἰς τὴν τοῦ σώματος εὐστροφίαν, τὴν χαρίεσσαν στάσιν, τὴν κανονικὴν τῶν μελῶν ἀνάπτυξιν ὅθεν ὁ ἀγαθὸς χορευτὴς ἐνομιζέτο πολλάκις καὶ ὡς ἀνδρείος πολεμιστῆς. Οὕτω ἐν Ἰλιάδι ὁ Αἰνεΐας ἀκοντίσας τὸν Μηριόνην καὶ ἀποτυχῶν, ἀνέκραξεν ὅτι, ἂν τὸν εἴψαυε τὸ ἔγχος ἐκεῖνο, δὲν θ' ἀπέφευγε τὸν θάνατον, εἰ καὶ ἦτο ὀρχηστῆς· «καὶ ὀρχηστήν περ ἰόντα.» Τούναντίον, χοροὺς μαλθακότητα ὑποδεικνύοντας ἀπέκρουον οἱ τὸ φρόνημα ἔχοντες εὐγενές, τοὺς δ' ἐν αὐτοῖς ἐνασμενιζομένους περιεφρόνουν ὡς ἀνάνδρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ βραψῶδι τῆς Ἰλιάδος παρίσταται ὁ γέρων Πρίαμος τεθλιμμένος διὰ τὸν θάνατον τοῦ πολεμικοῦ Ἑκτορος, καὶ ἐν τῇ ἐξάψει τοῦ πένθους λέγων πρὸς τοὺς ἄλλους υἱοὺς· «Εἶθε νὰ ἐπίπτετε νεκροὶ ἀντὶ τοῦ ἀγαπητοῦ Ἑκτορος ὑμεῖς πάντες,»

* Ψεῖσται τ' ὀρχησται τε χοροῖσι πύρην ἄριστοι.»

Περὶ τὸν καλὸν λοιπὸν καὶ ἀνδρικόν, οὕτως εἰπεῖν, χορόν ἐξήσκουν ἐγκαίρως τοὺς παῖδας, προπαρασκευάζοντες οὕτω αὐτοὺς καὶ εἰς σπουδαιοτέρας ἀσκήσεις πρὸς μὲν ἑαυτῶν εὐρώστου ἀνδρός καὶ κρατεροῦ στρατιώτου.

Μεταξὺ τῶν ἔργων περὶ ἃ ἐνησχολεῖτο ὁ νεανίας ἐξερχόμενος ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἦτο καὶ ἡ γυμναστική, ἡ διὰ κανονικῶν δηλαδὴ καὶ ὠρισμένων ἀσκήσεων ἐνίσχυσις τῶν σωματικῶν δυνάμεων. Αἱ τακτικά καὶ διηνηκεῖς τοῦ σώματος ἀσκήσεις εἶναι ἀρχαιοτάται παρὰ τοῖς Ἕλλησιν· ἡ δὲ μεγάλη περὶ τὴν γυμναστικὴν σπουδὴ καταφαίνεται ἐκ τῆς συστάσεως ἀγώνων δημοσίων, καὶ ἐκ τῆς τιμῆς τῆς ἀπονεμομένης εἰς τοὺς ἐν αὐτοῖς νικῶντας ἀθλητάς. Συνιστῶντο δὲ μάλιστα ἀγῶνες εἰς τιμὴν θεῶν καὶ ἡρώων ἐν θρησκευτικαῖς τελεταῖς, καὶ ἐν ἄλλαις δημοτελέσι πανηγύρεσιν. Οὕτω ὁ ποιητὴς τοῦ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνου λέγει περὶ Ἰώνων, ὅτι δι' ἀγώνων καὶ χοροῦ καὶ ᾠδῆς τέρπουσι τὸν θεόν· ὁ δὲ Ὅμηρος ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι περιγράφει ἀγῶνα συνιστάμενον εἰς τιμὴν τοῦ Πατρόκλου κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ὁ Ἀλκίνοος εἰς τιμὴν τοῦ παρ' αὐτῷ ξένου διατάττει νὰ σχηματισθῇ ἀγὼν τῶν ἀρίστων νεανιῶν. Οὐ μόνον δὲ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τούτους παρεσκεύαζε τοὺς νεωτέρους ἡ γυμναστική, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς μάχας ἐξήσκει αὐτοὺς καὶ καθίστα ἀνδρείους. Ὑπῆρχεν ὁμοίως καὶ ἄλλος ὑπολανθάνων σκοπὸς τῆς γυμναστικῆς, ὅτι δηλαδὴ αἱ κανονικαὶ ἐκεῖναι ἀσκήσεις συνετέλουν εἰς τὴν ὠραίαν καὶ κανονικὴν τοῦ σώματος ἀνάπτυξιν, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες τοσοῦτον ὑπέβησαν τὰ λοιπὰ ἔθνη. Ἐπειτα καὶ εἰς τὸ πνεῦμα ἐνέ-

βαλλε βαθμηδὸν δύναμιν καὶ λεπτότητα· διότι οἱ περι-
καλλεῖς τύποι καὶ αἱ χαρίεσσαι θέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου
σώματος ἐδίδαξαν ἀναμφιβόλως βραδύτερον τοὺς καλ-
λιτέχνους τὴν ἐλαστικότητα ἐκείνην καὶ πλαστικὴν χάριν,
ἥτις διακρίνει κυρίως τὴν ἑλληνικὴν τέχνην.

Εἶδος γυμναστικῆς ἐξασκούσης ἔτι μᾶλλον τοὺς
νέους περὶ τὰ πολεμικά, ἦτο καὶ ἡ θηρευτική· διὸ καὶ
πάντες οἱ ἐλευθέρως ἀνατρεφόμενοι ἠσχολοῦντο περὶ
τὰ κυνηγέσια ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας. Ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θη-
σεύς, πάντες ἐν γένει οἱ ἥρωες ἀναφέρονται ἐξερχόμε-
νοι εἰς θήραν καὶ νεώτατοι ἔτι ὄντες. Ἐν δὲ τῇ Ὀδυσ-
σεΐα ὁ ποιητὴς διηγεῖται ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς, ἐφηβος μόλις,
ἔλθων πρὸς τὸν πάππον Αὐτόλυκον, ἐπορεύθη κατὰ τὸ
ἔθος μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ εἰς θήραν ἐπὶ τοῦ ὄρους Παρ-
νασοῦ, ὅπου θηρεύων ἄγριον σὺν, ἐπλήγη μὲν ὑπ' αὐ-
τοῦ, διεπέρασεν ὁμως διὰ τοῦ δόρατος τὸ θηρίον καὶ ἐβ-
ρίψεν ἄπνουν κατὰ γῆς. Τὸ δ' ἔθος τοῦτο λαβὼν ἴσως
ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ἀνάγκης αὐτῆς τοῦ νὰ ἐξαφανισθῶσι τὰ
λυμαινόμενα τὴν χώραν φοβερὰ θηρία, παρέμεινεν ἔπειτα
εἰς τὰς ἕξεις τῶν ἀρχαίων ὡς ἐνασχόλησις τερπνὴ, ὡς
ἄσκησις ἐπιτυχῆς τῶν νεωτέρων, ἐπομένως ὡς μέρος
ἀναπόφευκτον τῆς ἀνατροφῆς. Καὶ εὐλόγως· διότι οὐχὶ
μόνον πρὸς εὐεξίαν καὶ εὐψυχίαν συντείνει ἡ θήρα,
ἀλλ' εἶναι καὶ ἡ ἀρίστη ἐνασχόλησις τῶν ζωηρῶν νεα-
νίσκων, καταναλίσκουσα τὸ ὑπερβάλλον τοῦ ὄργασμοῦ
αὐτῶν, καὶ κατευνάζουσα οὕτω τὰς ὀρμὰς ἐν τῇ ἀκμῇ
τῆς ἡλικίας ἐκείνη, καθ' ἣν γίνονται πολλάκις ὀλέθρια.

Ἄνακεφαλαιοῦντες ὅσα ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ σκιαγραφίᾳ ἠδυνήθημεν νὰ εἰπώμεν περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν παίδων κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ ἀνατροφή καὶ παιδεία τῶν τέκνων ὑπὸ τὰ βλέμματα τῶν γονέων καὶ ἐνίοτε ὑπ' αὐτῶν τούτων, διετῆρει ἀκραδάντους τοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμούς, καὶ παρέδιδεν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ τὰς ἠθικὰς ἀρχάς. Καὶ ἡ μὲν ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ ἀνύφουν τὸ φρόνημα καὶ ἐξηυγνίζον τὴν καρδίαν· αἱ δὲ σωματικαὶ καὶ πολεμικαὶ ἀσκήσεις καθίστων τὸ σῶμα ὑγιὲς καὶ ῥωμαλέον. Ἐντεῦθεν προήλθεν ὁ ἰδιάζων ἐκεῖνος χαρακτήρ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς· εὐσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς μετὰ χαριεστάτης ἐκτελέσεως τῶν περὶ τὴν λατρείαν, ἀφοσίωσις εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, πραότης καὶ φιλανθρωπία, μὴ καταστρεφομένη ὑπὸ τῆς ἐν πολέμῳ ἀκαθέκτου ὀρμῆς, ὑψηλὸν διὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἀξίας φρόνημα, συνδιαζόμενον μετὰ τινος ἐρασμίας ἀπλότητος καὶ ἀφελείας, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ, ὅπερ ἕκτοτε ἀπετέλει τὸ πρῶτιστον χαρακτηριστικὸν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἐπὶ τοιούτων δὲ βάσεων στηριζομένη ἡ ὀμηρικὴ κοινωνία, περιείχεν ἕκτοτε τὰ στοιχεῖα τῆς μελλούσης τοῦ ἔθνους προόδου καὶ ἀκμῆς.

Τῷ ὄντι τὸ μέγα τοῦ πατρὸς ἀξίωμα ἐν τῇ οἰκίᾳ παρεσκεύασε τὸ τοῦ βασιλέως ἐν τῇ πόλει· ἀλλ' οὔτε ἡ πατρικὴ ἐξουσία κατήντησε δεσποτικὴ, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ οἰκογενείᾳ, οὔτε ἡ βασιλικὴ ἀρχὴ μετετρέπη

εις τυραννίαν. Ὁ βασιλεύς, ἂν καὶ ἀπόλυτος ἄρχων, ὠδηγεῖτο ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τῶν ἀρίστων πολιτῶν, ὧν φαίνεται σεβόμενος τὴν γνώμην· τὰς δ' ἀποφάσεις αὐτοῦ, τοῦλάχιστον τὰς σπουδαιοτάτας, δὲν ἐπιβάλλει ἀποτόμως εἰς τὸν λαόν. Συγκαλεῖ πρῶτον αὐτὸν εἰς συνέλευσιν, ἀγορὰν λεγομένην, καὶ τότε καθυποβάλλει τὴν πρότασιν τοῦ συμβουλίου, ὃ δὲ λαὸς δι' ἐπευφημιῶν ἢ θορύβου παρεδέχετο, ἢ ἀπεδοκίμαζεν αὐτήν. Παράδειγμα τοιαύτης ἀγορᾶς εὐρίσκομεν ἐν Β τῆς Ἰλιάδος, ἐνθα ὁ Νέστωρ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, οἱ περὶ τὸ λέγειν δεινότατοι ἐν τῷ στρατῷ, ἀγωνίζονται νὰ καταπέσωσι τοὺς συνελθόντας. Καὶ εἶναι μὲν ἀφελεῖς καὶ ἀπλούσταται αἱ τοιαῦται συνεδριάσεις καὶ συζητήσεις, ἀλλὰ περιέχουσι τὰ σπέρματα τῆς βραδύτερον σχηματισθείσης βουλῆς καὶ ἐκκλησίας τοῦ δήμου.

Τοιαύτη ἀτέλεια παρατηρεῖται καὶ περὶ τοὺς ἄλλους θεσμοὺς τῆς πολιτείας, καὶ περὶ τὰς σχέσεις τῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας. Ἀναφαίνονται ὅμως ἔκτοτε φιλικοὶ δεσμοὶ καὶ συνθηκαί, δι' ὧν ἐξησφαλίζοντο τὰ βασίλεια ἀπὸ πάσης ἀδικαιολογήτου προσβολῆς. Καὶ δὲν εἶχον μὲν ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, ὡς οὐδὲ κοινὸν ὄνομα· ἀλλ' ἔορταὶ καὶ ἀγῶνες καὶ ἀμφικτυονίαι συνέδεον, ὡς εἶδομεν, τὰς ἐλληνικὰς πόλεις· κοιναὶ δ' ἐκστρατεῖαι, καὶ δὴ ὁ κατὰ τῆς Τρωάδος πόλεμος, ἔλαβον χαρακτῆρα ἐθνικόν.

Αἱ περὶ θεοῦ ἀσαφεῖς καὶ πολλακίς νηπιώδεις ἰδέαι, ὑποθάλλουσαι τὴν δεισιδαιμονίαν· καὶ οἱ στοιχειώδεις ὅλως γνώσεις τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, αἱ ἀναχαιτίζουσαι τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, δὲν ἠδύναντο

ν' ἀπαλλάξωσι τὴν κοινωνίαν ἀπὸ πολλῶν προλήψεων καὶ ἠθῶν τραχέων. Ἄλλὰ τὸ φυσικὸν τοῦ ἔθνους πνεῦμα καὶ ἡ κατάλληλος ἀγωγή ἐπενήργουν εὐτυχῶς ἐπὶ τῆς κοινωνίας, ἐν ἣ ἀπαντῶνται ἤδη ἀρεταὶ πλείστου ἀξίαι. Ἡ πρὸς τὴν πόλιν καὶ τὴν οἰκίαν ἀφοσίωσις ἐξεικονίζε-
ται ἐν Ὀδυσσεΐα διὰ τοῦ ἥρωος τῆς ἐποποιίας αὐτοῦ, ὅστις εἰς οὐδὲν λογιζόμενος τὰ θέλγητρα ἀπράγμονος καὶ ἀλύπου βίου ἐν τῇ νήσῳ τῆς καλλίστης τῶν Νυμφῶν, ἀδιαλείπτως τὴν πατρίδα ποθεῖ, καὶ τέλος ἐκτίθε-
ται εἰς τὸν μέγιστον κίνδυνον τῆς θαλασσοπορίας ἐπι-
τινος ἀπλῆς σχεδίας, ἵνα ἐπανεέλθῃ ἐκεῖ, ἐνθα μόνον ἠδύνατο νὰ ἀπολαύσῃ ἀληθῆ εὐδαιμονίαν, παρὰ τῆ πα-
τρικῆ ἐστία, πλησίον συζύγου ἀγαπητῆς. Ἡ δὲ συζυγικὴ
πίστις καὶ ἀγάπη μετὰ τῆς γυναικειᾶς σεμνότητος καὶ
ἀξιοπροσπεΐας δεικνύεται τελειοτάτῃ καὶ ἐν τῇ ἀμετατρέ-
πτῳ τῆς Πηνελόπης πίστει καὶ ἐν τῇ τρυφερᾷ τῆς Ἄν-
δρομάχης ἀγάπῃ. Πολλὰ ἐπ' ἴσης παραδείγματα τῆς πρὸς
τὰ τέκνα στοργῆς τῶν γονέων, τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς
εὐσεβείας τῶν τέκνων, τῆς σταθερότητος τοῦ φιλικοῦ
δεσμοῦ μαρτυροῦσι τὴν ἡμερότητα τῶν ἠθῶν· ἡ δὲ πρὸς
τὸν οἰκέτην συμπάθεια καὶ προστασία, καὶ ἔτι μᾶλλον
τὸ εὐγενὲς τῆς φιλοξενείας αἴσθημα, ἦσαν καλαὶ ἀφορ-
μαὶ πρὸς τὴν μετριοπάθειαν τῶν ἰσχυρῶν καὶ τὴν ἀνά-
πτυξιν τῶν πρὸς ξένους σχέσεων. Ταῦτα πάντ' ἀποδει-
κνύουσι χαρακτῆρα ἐπιδεκτικὸν τελειότητος, καὶ ἦσαν
οἰωνοὶ ἀγαθοὶ διὰ τὸ μέλλον, ὅτε τὸ ἔθνος θὰ προήγετο
εἰς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, θὰ ἐξεπαιδεύετο.

Ἡ παιδεία βεβαίως ἦτο κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους
ἀτελεστάτῃ διὸ καὶ φιλολογικὰ ἔργα ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ

δὲν ὑπάρχουσι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν καὶ αὐτὴ ἡ γραφή, ἂν οὐχὶ ἄγνωστος, ἦτο ὁμοῦς τοσοῦτον ἀτελής καὶ δύσκολος, ὥστε ἡ χρῆσις αὐτῆς δὲν θὰ ἦτο πολὺ κοινή. Ἀλλὰ, καθὼς συνήθως παρατηρεῖται ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ τῶν ἔθνων, ἡ ποίησις ἤκμασε πρῶτῳτάτα· διότι ὁ ἄνθρωπος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην ν' ἀναπέμψῃ εὐχὰς καὶ δεήσεις πρὸς τὸν Θεόν, τὸν ποιητὴν τοσοῦτων θαυμασίων τῆς φύσεως, ἢ νὰ ἐξυμνήσῃ τοὺς ἥρωας τοὺς δοξάσαντας τὸ ἔθνος, ἢ τέλος νὰ ἐκδηλώσῃ τὰς εὐαρέστους ἢ θλιβεράς διαθέσεις τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς· ταῦτα δὲ πάντα ἐξήγγειλε διὰ τῶν ὕμνων καὶ τῶν ᾠσμάτων, καὶ οὕτω ἐμόρφωσε τὰς δύο ἀρχαιοτάτας τῶν καλῶν τεχνῶν, τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν. Ὁρφεὺς καὶ Δαβὶδ ἐξέφρασαν τὰ εὐσεβῆ αὐτῶν αἰσθήματα συναρμόττοντες πρὸς τοὺς γλυκεροὺς τῆς λύρας ἤχους τοὺς μελιβρύτους αὐτῶν φθόγγους ἐν τῇ θεῖα ἐκείνῃ μολπῇ. Ἐν τούτοις τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἀξία λόγου ἔργα δὲν ἀναφαίνονται ἐν τῇ λυρικῇ ταύτῃ ποιήσει. Ὁ Ὁρφεὺς, ὁ Ὡλήν, ὁ Εὐμόλπος, ὁ Μουσαῖος καὶ ἄλλοι ποιηταὶ καὶ ἀοιδοὶ συνέταξαν ὕμνους θρησκευτικούς, παιᾶνας χαρμολύνους, λίνους θρηνώδεις· ἀλλὰ τὰ ποιήματα ταῦτα μεταδιδόμενα προφορικῶς, ἐξέλιπον βαθμηδόν. Τὰ δὲ διασωθέντα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνήκουσιν εἰς τὸ ἐπικὸν εἶδος τῆς ποιήσεως καὶ ἰδίως εἰς τὸ ἠρωϊκὸν ἔπος· διότι τὸ εἶδος τοῦτο, ὅπερ ἤρμοζεν εἰς τὸν πολεμικὸν τοῦ ἔθνους χαρακτῆρα, καὶ διαιώνιζε τὰ μεγάλα τῶν πατέρων κατορθώματα, ἤρρασκε μᾶλλον εἰς τοὺς Ἕλληνας· καὶ διὰ τοῦτο ἤκμασε καὶ ἐτελειώθη παρ' αὐτοῖς. Ἀθηναῖοι δὲ αὐτὸ τὰ δύο τοῦ Ὀμήρου ἀριστοῦ-

γήματα, ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, ἃς ἠγάπησε κατ' ἐξοχὴν τὸ ἔθνος, ἀνέγνωσε δὲ καὶ ἀναγινώσκει μετὰ πολλοῦ διαφέροντος ὁ πεφωτισμένος κόσμος, ὡς τοὺς καλλίστους τύπους ἐπικῆς ποιήσεως. Τὰ ποιήματα ὁμοῦ ταῦτα δὲν παρήχθησαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐστία τῶν μεγάλων τοῦ ἡρωϊκοῦ αἰῶνος οἴκων, ἀλλ' ἐν Μικρᾷ Ἀσσᾷ, ἔνθα μετέβησαν καὶ συνέστησαν ἀποικίας οἱ ὑπὸ τῶν Δωριέων ἐκδιωχθέντες ἀπὸ Πελοποννήσου ἀπόγονοι τῶν ἡρώων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Οὗτοι μετήνεγκον μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν νέαν πατρίδα τὰς ἀναμνήσεις τῆς παρελθούσης δόξης καὶ τοὺς πόθους, οὓς ἐξέφραζον ἐν τοῖς ἐημοτικοῖς, οὕτως εἰπεῖν, ἄσμασιν αὐτῶν. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐγενοῦς ταύτης κοινωνίας καὶ ὑπὸ τὸν αἴθριον τῆς ποιητικῆς Ἰωνίας οὐρανὸν ἐγεννήθη ὁ μεγαλοφυέστατος τῶν ποιητῶν, ὁ Ὅμηρος, ὅστις ἐμπνευσθεὶς ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων περὶ τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος, ἐποίησε τὰ ἀπαράμιλλα ἐκεῖνα ἔπη τὰ ἐξυμνήσαντα τὴν πρώτην τοῦ ἔθνους ἡρωϊκὴν ἡλικίαν. Καὶ ἐν τῇ ἐνταίθα δ' Ἑλλάδι, ἐν Βοιωτίᾳ, ὁ Ἡσίοδος, συνέταξε τὰ Ἔργα καὶ Ἡμέρας καὶ τὴν Θεογονίαν, ποιήματα διδακτικά, ἐν οἷς φαίνεται μὲν ὁ ποιητὴς συναισθανόμενος ὅτι γράφει παρὰ τὸν Ἑλικῶνα, ἀλλ' ἡ ποίησις αὐτοῦ δὲν εἰλιχθη ἐνάμιλλος τοῦ μεγάλου τῆς Ἰωνίας ἐποποιοῦ· δότι οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ προσεγγίσῃ τὸ ὕψος τῆς ὁμηρικῆς μούσης.

Μετὰ τοιαύτην λοιπὸν ἀνάπτυξιν τὸ ἔθνος ἐφαίνετο εἰσερχόμενον εἰς ἐκείνην τοῦ βίου τὴν περίοδον, καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ λάβῃσι τὴν ἀπαιτουμένην τελειότητα καὶ ἀκμὴν τὰ ἐν αὐτῷ στοιχεῖα τῆς προόδου. Καὶ ἡ ἐν

προσδοκωμένη αὔτη ἀκμή ἐπῆλθε μετὰ τοσαύτης λάμψεως, ὥστε ἐξέπληξε τὸν κόσμον· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἥρωϊκῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς ἐδραιώσεως τῶν πολιτειῶν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, περιλαμβάνεται διάστημα χρονικὸν καθ' ὃ φαίνεται τις διακοπὴ ἢ στάσις τῆς προόδου τῶν φώτων, προελθοῦσα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν μετὰ τὰ τρωϊκὰ πολιτικῶν μεταβολῶν. Καὶ τῶ ὄντι αἱ ἐπιδρομαὶ διαφόρων φυλῶν ἐπὶ τοὺς γείτονας, καὶ πρὸ πάντων ἡ τῶν Δωριέων εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἡ κοινῶς λεγομένη Κάθοδος τῶν Ἑρακλειδῶν, παρήγαγον τὴν ἀναστάτῳσιν ἐκείνην τῶν πολιτειῶν καὶ τὰς τῶν λαῶν μεταναστεύσεις, δι' ὧν νέαι ἰδρύθησαν πόλεις ἐν Ἑλλάδι, μεγάλαι δὲ συνεστάθησαν ἀποικίαι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἐν γένει μετεβλήθη ἡ ὄψις τοῦ τόπου. Ὅποια δὲ ὑπῆρξεν ἡ βᾶσις τῶν νέων τούτων πολιτειῶν καὶ ἡ κοινωνικὴ αὐτῶν κατάστασις, ἡ μᾶλλον ἐπὶ τίνων ἀρχῶν ἐστήριξαν τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων καὶ τὴν παιδεῖαν, περὶ ὧν ἡμῖν ὁ λόγος, ἐπιχειροῦμεν ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ.

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ.

ΜΕΤΑ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν διαφόρων φυλῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ τὴν ἰδρυσιν τῶν ἀποικιῶν, ἠλλοιώθη μὲν ἐπαισθητῶς ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος τοῦ ἡρωικοῦ αἰῶνος χαρακτήρ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, παρέμειναν ὁμως ὡς βάσις αὐτῶν ἡ θρησκευτικὴ πίστις, οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοί, ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη. Πατρίς δὲ εἶναι ἡ γενέθλιος πόλις, ἡ συγκροτηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὴν αὐτὴν καταγωγὴν, τοὺς αὐτοὺς προμάχους ἤρωας, τὸν αὐτὸν προστάτην θεόν, καὶ δυναμένους ἐπομένως νὰ συμετάσχωσι τῶν πρὸς τὴν πολιούχον θεότητα θυσιῶν. Καὶ ἡ μὲν ἰδέα μιᾶς ἐθνότητος διετηρήθη καὶ ἐνισχύθη· διότι πάντες οἱ ἑλληνιστὶ λαλοῦντες, οἱ ἀνάγοντες τὸ γένος εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχήν, οἱ τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις διαφυλάττοντες, ἐνομιζοντο ὁμογενεῖς, συνήρχοντο δὲ εἰς ἀγῶνας καὶ πανηγύρεις

πανελληνίους, ἀφ' ὧν ἀπεκλείοντο οἱ ξένοι, καὶ διεκρίνοντο ἤδη διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος Ἑλληνας, ὅθεν καὶ πολλακίς συνηνώθησαν πρὸς ἐθνικὴν ἄμυναν κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων ξένων. Ἄλλ' ἢ ἰδίως πατρίς, ἢ ἱερὰ ἐκείνη πατρίς ὑπὲρ ἧς ὄφειλεν ἕκαστος καὶ ἑαυτὸν νὰ θυσιάσῃ, ἦτο ἢ πόλις τῆς γεννήσεως· ἐκεῖ ὅπου εὕρισκετο ἢ πατρικὴ ἐστία, οἱ πατρῶοι τάφοι, οἱ ναοὶ τῶν προμάχων τῆς πόλεως θεῶν. Ὁ δὲ θρησκευτικὸς δεσμός, ὃν εἶδομεν συνάπτοντα τοὺς πολίτας τῆς ἠρωϊκῆς κοινωνίας, παραμένει καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ, ἐνισχυόμενος μάλιστα, καθ' ὅσον ἢ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ἐπεκτείνει τὰς κοινωνικὰς σχέσεις. Καὶ οὐδὲ αὕτη ἀρκεῖ. Νέα δύναμις ἀπαιτεῖται ἵνα ὑποχρέωσῃ τοὺς πολίτας εἰς περιορισμὸν τινα τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου ἐλευθερίας πρὸς τὴν γενικὴν ἁρμονίαν, ἵνα διδάξῃ ὅτι τὸ ἄτομον ὀφείλει αὐταπάρνησιν πρὸς σωτηρίαν τῶν πάντων, τῆς πόλεως, τῆς πατρίδος. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἡ νομοθεσία, ἧς ἴχνη εὕρισκομεν καὶ ἐν τῇ ἠρωϊκῇ ἐποχῇ, ἀλλ' ἦτις ἤδη ἀναφαίνεται ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ ἰσχύϊ. Πᾶσα πόλις σχηματίζει βαθμηδὸν τὴν νομοθεσίαν καὶ τὴν πολιτείαν καθ' ἣν κυβερνᾶται, οὐδόλως ἀπομακρυνομένη ἀπὸ τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς θρησκείας. Ὁ ἄρχων τῆς πόλεως εἶναι καὶ ὁ ἀνώτατος τῶν ἱερῶν ἐπιστάτης, προεδρεύων ἐν ταῖς θυσίαις καὶ τελεταῖς. Ὁ ἄρχων ὁμως οὗτος δὲν ὁμοιάζει ἤδη πρὸς τὸν ἀπόλυτον τῆς ἀρχαίας πατριαρχικῆς κοινωνίας βασιλέα. Πολιτικαὶ μεταρρυθμίσεις ἐνεργοῦνται πανταχοῦ. Οἱ ἐν Σπάρτῃ ἐγκατασταθέντες Δωριεῖς ἰδρύουσι μὲν τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ περιορίζουσιν αὐτὴν μετ' ὀλίγον, καὶ ἐπὶ τέλους καθιστῶσιν αὐτὴν

ἀνίσχυρον διὰ τοῦ λυκουργείου πολιτεύματος. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἀττικῇ, ἔνθα οὐδεμία εἶχε γίνει ξένων ἐπιδρομή, ἡ βασιλεία ἀποβάλλει μέγα μέρος τῆς δυνάμεως αὐτῆς· διότι οἱ εὐπατρίδαι, δηλαδή οἱ ἐκ μεγάλων γενῶν καταγόμενοι, γίνονται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἰσχυρότεροι καὶ ἐπιζητοῦσι τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως. Ὅθεν ὅτε συνέβη ὁ ἥρωϊκός τοῦ Κόδρου θάνατος, οἱ εὐπατρίδαι οὗτοι, λαβόντες ὡς πρόφασιν τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός καὶ οὐδένα νομίζοντες ἄξιον αὐτοῦ, κατήργησαν τὴν βασιλικὴν ἀξίαν. Ἀλλὰ τὸ ἰσχυρὸν εἰσέτι θρησκευτικὸν πνεῦμα ἀναγκάζει τοὺς μεταρρυθμιστὰς ν' ἀποδώσωσι τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα τοῦ ἰσοβίου ἄρχοντος εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως· διότι ἡ τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων ἐκπλήρωσις ἀνήκει κατὰ τὰ πάτρια εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν.

Ὅπως δ' ἐν τῇ προηγηθείσῃ περιόδῳ ὁ πατὴρ νομίζει καθήκον ἱερὸν τὴν προπαρασκευὴν τοῦ διαδεξομένου τὴν τῆς οἰκίας διεύθυνσιν, ἤδη ὁ τῆς πόλεως νόμος ἔχει καὶ τὸ καθήκον καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς μορφώσεως τῶν πολιτῶν· διότι πρὸ παντός ἄλλου πρέπει νὰ εὐημερῇ ἡ πατρίς, ἡ δ' εὐτυχία αὐτῆς τότε μόνον θὰ ὑπάρξῃ, ὅταν οἱ πολῖται διάγῃσι συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως. Ἡ πολιτεία λοιπὸν ἀναλαμβάνει τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἔργον, ὀρίζουσα τὸν τρόπον τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας, ἡ διευθύνουσα αὐτὴ δημοσία καὶ κοινῶς τὴν ἀνατροφὴν τῶν νεωτέρων, ὡς ἐν Κρήτῃ, ἐν Σπάρτῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐπειδὴ ἡ διοργάνωσις τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη, ἡ δ' ἐν Σπάρτῃ

ἀγωγή κατέστη περιβόητος, διὰ τοῦτο ἀρχόμεθα ἀπὸ αὐτῶν.

ΤΟ ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ.

Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἡ πρώτη παρουσιάζουσα τύπον ἀκριβῆ δημοσίας ἀγωγῆς εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ τῆς Σπάρτης πόλις, ἣτις καὶ το πολίτευμα αὐτῆς πρωιμώτατα διωργάνωσεν. Ἀδύνατον ὅμως νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν κατηρτίσθη ἡ σπαρτιατικὴ νομοθεσία· διότι εὐρίσκεται ἐν χρήσει καὶ καθ' αὐτὸς χρόνους αἱ ἱστορικαὶ εἰδήσεις εἶναι σπάνιαι καὶ ἀσαφεῖς. Δὲν εἶναι δ' εὐκολώτερον νὰ ἐξακριβωθῇ ἂν προηλθεν ἐκ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῶν κατοίκων, ἢ ἂν πρέπη νὰ ὑποληφθῇ ὡς ἔργον ἀνδρός ἑνὸς μεγαλοφυοῦς. Ὁ λαὸς διετήρησεν ἐκ παραδόσεως τὴν μνήμην μεγάλου νομοθέτου, τοῦ Λυκούργου, ὅστις ἔθεσε τοὺς νόμους τῆς Σπάρτης, ἐκύρωσε δ' αὐτοὺς διὰ τῆς ἐγκρίσεως τοῦ ἐν Δελφοῖς χρηστήριου, καὶ ὑπεχρέωσε δι' ὄρκου τοὺς πολίτας νὰ διατηρήσωσιν αὐτούς. Ὁ δὲ ἱστορικὸς Πλούταρχος συλλέξας ὅσα περὶ αὐτοῦ ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, συνέγραψεν ἐν τοῖς παραλλήλοις τὴν βιογραφίαν τοῦ ἀνδρός, παριστῶν αὐτόν ὡς κεκτιμένον νοῦν ἐξοχόν καὶ καρδίαν ἀγαθωτάτην, ἔχοντα δὲ τοσαύτην πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσιν καὶ ἀγάπην, ὥστε ὑπὲρ αὐτῆς τὰ πάντα νὰ ὑποστῇ. Οὕτω ὁ Λυκούργος, ἕνεκα τῶν ὄραματικῶν τοῦ βίου περιπετειῶν, καθ' ἃς ἀνέδειξεν ὑπομονὴν καὶ καρτερίαν ἐξαιρετικὴν, ἕνεκα τῆς ἐπιτυχίας περὶ τὴν ἐφαρμογὴν ἐκ-

πληκτικῆς νομοθεσίας καὶ τοῦ θριάμβου τῶν περὶ τῆς αὐστηροτάτης ἐκείνης ἀνατροφῆς ἀρχῶν, ἀναγνωρίζεται δικαίως ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν νομοθέτης, ὡς προστάτης ἰδίως τῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς.

Ἄλλ' ὅσον μέγα καὶ ἂν παρουσιάζῃ ἡμῖν ἡ παράδοσις τὸ ὄνομα τοῦ ἀναμορφωτοῦ τῆς σπαρτιατικῆς κοινωνίας, ἄπορον φαίνεται πῶς ἀνδρὸς ἐνός ἢ μεγαλοφυΐα ἤρκεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιβάλλῃ θεσμοὺς τοσοῦτον σκληροῦς, ἐνίοτε τυραννικούς, πάντοτε δυσφορήτους. Ἡ κριτικὴ παραδέχεται μᾶλλον τὴν γνώμην ὅτι τὸ πολίτευμα τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῶν ἐξέων καὶ τοῦ ἰδιοφυοῦς χαρακτῆρος τῶν κατοίκων τῆς Σπάρτης, διειτηρήθη δὲ διὰ συνδρομῆς ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Τῷ ὄντι λαὸς πένης καὶ μικρὸς τὸν ἀριθμὸν, κατορθώσας διὰ τῆς σώφρονος καὶ στρατιωτικῆς αὐτοῦ ζωῆς νὰ καθυποτάξῃ τοὺς γείτονας πάντας, οὐ μόνον κατενόησεν ἐκ πείρας τὴν ἀξίαν τῆς αὐστηρᾶς ἐκείνης διαίτης, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνάγκης ὤφειλε διὰ παντός μέσου νὰ διατηρήσῃ τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν, ἵνα δυνηθῇ νὰ κατακρατῇ εἰς ὑποταγὴν τοσοῦτον πλῆθος ὑπηκόων καὶ Εἰλώτων, ἐτοιμῶν πάντοτε ν' ἀποστατήσωσι πρὸς ἐξολόθρευσιν τῶν δεσποτῶν. Οὕτω καὶ ἐν ἄλλαις μὲν περιστάσεσιν, ἀλλ' ἰδίως ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 469 συμβάντος τρομεροῦ σεισμοῦ, καθ' ὃν τὸ πλεῖστον τῶν οἰκιῶν κατέπεσεν, ἡ δὲ πόλις ἦτο πλήρης τετραυματισμένων καὶ νεκρῶν, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου καὶ τῆς ταραχῆς, ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος προεἶδε νέον κίνδυνον καὶ διέταξε νὰ σημάνωσι τὸ πολεμικόν. Πάντες ἔδραμον ἔνοπλοι καὶ ἔτοιμοι εἰς ἀμυναν, ἡ δὲ πειθαρχία καὶ δραστηριότης αὕτη ἔσωσε τὴν πόλιν·

διότι οί Είλωτες, μαθόντες τήν συμφοράν, ὤρμησαν πανταχόθεν κατά τῆς κυριάρχου πόλεως, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπό τῶν Σπαρτιατῶν, ἐνόπλων εὐρεθέντων καί εἰς μάχην παρατεταγμένων. Ἡ στρατιωτική λοιπὸν ἰσχὺς ἦτο διὰ τοὺς Σπαρτιάτας ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου· διὸ καὶ μετὰ τῆς εὐλαβείας ὑπεβλήθησαν εἰς τὰ σκληρὰ ἐκεῖνα τῆς διαίτης καὶ τοῦ πολιτεύματος δεσμά. Καὶ ἐνταῦθα ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ὑπερβολικὴ τῶν νόμων αὐστηρότης καὶ ὁ ἀποκλειστικὸς αὐτῶν χαρακτήρ ἀποδεικνύουσι πολίτευμα ἐλαττωματικόν· διότι ὀλίγοι μόνον ἄνδρες, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως Σπάρτης, ἐδέσποζον ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς· οἱ δὲ τῶν ἄλλων πόλεων, ἢ δοῦλοι ἢ ἐλεύθεροι, οὐδὲν πολιτικὸν δικαίωμα εἶχον.

Ἐστω ὅμως οἰαδῆποτε ἡ αἰτία τῆς ἀρχῆς καὶ διατηρήσεως τῶν θεσμῶν τούτων· ὁ τρόπος δὲ οὗ ἐπετυγχάνετο ὁ σκοπός, ἦτο κυρίως ἡ τῶν παιδῶν ἀγωγή, ἥτις διὰ τοῦτο καθίσταται σπουδαῖον ἀντικείμενον μελέτης· διότι πλὴν τῆς ἱστορικῆς ἀξίας, παρουσιάζει καὶ τὸ μέγα πλεονέκτημα τῆς μορφώσεως πολιτῶν ἀνδρείων καὶ ἐγκρατεστάτων, καὶ ἐν γένει ἱκανῶν νὰ βαστάζωσι τὸν εἰς ἄλλους ἀφόρητον ἐκεῖνον ζυγὸν τῆς φοβερᾶς νομοθεσίας.

Η ΟΙΚΙΑΚΗ ΑΝΑΤΡΟΦΗ.

Ἡ Σπάρτη πρὸς διατήρησιν τῆς ἐπὶ τῶν Εἰλώτων δεσποτείας καὶ τῆς ἐπὶ τῶν λοιπῶν γειτόνων ὑπεροχῆς,

ἐν ἄλλαις λέξεσι πρὸς διάσωσιν τῆς ἰδίας ἐαυτῆς ὑπάρ-
 ξεως εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην ἀνδρείων ὑπερασπιστῶν,
 πολεμιστῶν ἐξόχων καὶ ἀητητῆτων. Ἐνεκα δὲ τῆς ὀλι-
 γανθρωπίας πάντες οἱ πολῖται ὤφειλον νὰ ᾔηται στρα-
 τιῶται τῆς πατρίδος, καὶ στρατιῶται δυνάμενοι καὶ θέ-
 λοντες νὰ ἐκτεθῶσιν εἰς πάντα κίνδυνον ὑπὲρ αὐτῆς.
 Ὅθεν ὁ πρῶτιστος τοῦ νομοθέτου σκοπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀπό-
 κτησις εὐρώστων καὶ ὠραίων παίδων, ἵνα δυνηθῆ ἔπειτα
 διὰ τῆς ἀγωγῆς νὰ μορφώσῃ μαχητὰς ἀκαταγωνίστους·
 ἐπελάβετο δὲ τοῦ ἔργου σκοπιμώτατα.

Γινώσκων ὅπόσον ἡ ὑγεία καὶ ἡ εὐεξία τῶν γονέων
 εἶναι σπουδαία πρὸς τὰ τέκνα, ὅπόσον δὲ καὶ ἡ ἡλικία
 ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς υγείας, διέταξεν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας
 νὰ συνάπτηται ὁ γάμος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν νεᾶνις περι τὸ
 εἰκοστὸν ἔτος μόλις ἀποκτᾷ ὅλην τὴν σωματικὴν καὶ
 νοητικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, ὁ δ' ἀνὴρ δὲν φθάνει εἰς τε-
 λείαν αὐτοῦ ἀκμὴν πρὸ τοῦ τριακοστοῦ, αὕτη ἡ ἡλικία
 ἐκρίθη καταλληλοτάτη διὰ τὴν συζυγικὴν ἔνωσιν.

Τοσαύτη δὲ κατεβάλλετο ἐπιμέλεια καὶ φροντίς περὶ
 τὴν ὑγείαν τῶν παίδων, ὥστε, ἂν κατὰ δυστυχίαν ἐγεν-
 νᾷτο ποτε παιδίον ὄλως δύσμορφον καὶ ἀνάπηρον, φαι-
 νόμενον ἔκτοτε ὅτι ἔμελλε νὰ μείνῃ ἀνίκανον εἰς τὴν
 ὑπηρεσίαν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῆς πόλεως, ἀντὶ ν' ἀφεθῶσιν
 ἐν τῇ κοινωνίᾳ δυστυχεῖ ὄντα, δυνάμενα ἴσως νὰ διαιω-
 νίσωσι κρᾶσιν καχεκτικὴν καὶ νοσώδη, κατέφευγον εἰς
 τὸ σκληρὸν μέσον τῆς ἀπαλλαγῆς διὰ τῆς ἀποθέσεως
 αὐτῶν εἰς τι βαρᾶθῶδες μέρος τοῦ ὄρους Ταυγέτου. Τοι-
 αῦται ὁμως ἔκτακτοι δύσμορφοίαι παρουσιάζονται κατ' εὐ-
 τυχίαν σπανίως, τὸ δὲ συνηθέστερον εἶναι ὅτι ἐκ γο-

νέων υγιῶν καὶ ἀκμαίων, ὅποιοι οἱ Σπαρτιᾶται, γεννῶνται τέκνα εὐρωστα καὶ καλὰ.

Τὸ οὕτω λοιπὸν γεννώμενον υγιῆς παιδίον, ἀναγνωρίζομενον ἐπισήμως ὡς τέκνον τῆς πατρίδος, παρεδίδοτο εἰς τὴν μητέρα, καὶ ἐπεδαψιλεύετο αὐτῷ πᾶσα φροντίς ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ. Αὐτὴ ἡ μήτηρ ἔτρεφε τὸ παιδίον, καὶ ἐπηγρύπνει εἰς τὴν ἀνατροφήν αὐτοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ τῆς ἡλικίας ἔτη. Οὕτω, πλὴν τῶν φυσιολογικῶν ὠφελημάτων τοῦ μητρικοῦ γάλακτος, τὸ πρῶτον μειδίωμα τοῦ βρέφους καὶ τὸ πρῶτον σημεῖον τῆς στοργῆς ἀπηρθύνετο πρὸς ἐκείνην, ἣτις τῷ ἔδωκε τὴν ζωὴν, καὶ ἣτις μόνη ἔμελλε νὰ τὸ ἀναθρέψῃ. Ἡ στοργὴ αὕτη καὶ ἡ ἀφροσύνη οὐδέποτε διεκόπτετο, ἀλλ' ἀνεπτύσσετο καὶ κῦζανε μετὰ τοῦ χρόνου· διότι τὸ παιδίον συνηθάνετο τὴν πρὸς τὴν μητέρα ἀγάπην, οὐ μόνον αὐθορμήτως καὶ φυσικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου, ὅτι τὰ πάντα ἐλάμβανε παρ' αὐτῆς καὶ εἰς αὐτὴν ἐχρεώσται τὸ πᾶν. Ἐγίνωσκον καλῶς αἱ μητέρες ὅτι ἢ εἰς ἄλλην τροφὴν παράδοσις τοῦ τέκνου καταστρέφει τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα, καὶ δίδει ἀνεπαισθήτως εἰς τὰ παιδιά τὸ πρῶτον μάθημα τῆς ἀγνωμοσύνης.

Καίτοι δ' ἀνατιθεμένη ἡ πολιτεία τὴν περὶ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς μέριμναν εἰς τὴν φιλοστοργίαν τῆς μητρὸς, διὰ νόμων ἰδιαιτέρων προεφύλαττε τὸ παιδίον ἀπὸ καταχρήσεως τῆς μητρικῆς τρυφερότητος καὶ ἀδυναμίας. Δὲν ὑπῆρχεν ὁμως μέγας κίνδυνος εἰς τοῦτο· διότι καὶ οἱ γυναῖκες τῆς Σπάρτης, ἀνατεθραμμέναι κατὰ τὰς αὐτὰς ὡς οἱ ἄνδρες ἀρχάς, ἦσαν εἰθισμέναι εἰς τὴν αὐστηρὰν δίαιταν, καὶ ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἀπεριόριστου

ἐκείνου πρὸς τὴν πατρίδα ἔρωτος, ἔρωτος ἱεροῦ, ὅστις διήγειρε τὴν ἐπιθυμίαν καὶ παρεῖχε τὴν δύναμιν τοῦ νὰ θουσιάῳσι τὰ πάντα ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας καὶ δόξης τῆς πόλεως· ἔρωτος, ὅστις ὠμοίαζε μᾶλλον πρὸς θεϊὰν συγκίνησιν, καὶ ἦτο τῶ ὄντι ὡς τις θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμός. Κατὰ τινὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐκστρατεῖαν ἀνησυχοῦν ἐν τῇ πόλει περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς μάχης, καὶ ἀνυπομόνως περιέμενον ἀγγελίαν περὶ αὐτῆς. Καί ποτέ τινες Σπαρτιάτιδες ἐκτὸς τῆς πόλεως εὐρισκόμεναι εἶδον Εἰλωτα μετὰ σπουδῆς ἐρχόμενον, μία δέ τις ἐξ αὐτῶν, ἧς τὰ τέκνα ἦσαν ἐν τῇ μάχῃ, ἐδραμε νὰ ἐρωτήσῃ περὶ τοῦ στρατοῦ. Καὶ ὁ μὲν Εἰλωτὸς τῇ ἀναγγέλλει τὸν θάνατον τῶν τέκνων, ἐκείνη τεθορυβημένη, «Κακὸν ἀνδράποδον, ὑπέλαβεν, οὐ τοῦτο σ' ἐρωτῶ, ἀλλὰ τί πράσσει ἡ πατρίς;» Καὶ μόνον ἀφ' οὗ ἔμαθεν ὅτι νικᾷ, «Τώρα, εἶπε, θὰ ἔχω τὴν δύναμιν νὰ ὑποφέρω τὴν στέρησιν τῶν φιλιτάτων.» — Τοιαῦται γυναῖκες ἀνευ δυσκολίας ἐφαίνοντο ἀνώτεραι πάσης μητρικῆς ἀδυναμίας, ἦν μάλιστα καὶ ἀνανδρίαν ἐνόμιζον, οὐδ' εἶχον ἀνάγκην νόμου ὑποχρεοῦντος αὐτὰς ν' ἀνατρέφωσι τὰ τέκνα, ὅπως ἤθελεν ἡ πατρίς.

Τὸ πρῶτον μέρος ἐφ' οὗ κατεκλίνετο τὸ νεογνόν, ἦτο ἡ ἀσπίς· τὸ δὲ πρῶτον δεικνυόμενον ἀντικείμενον ἦτο ξίφος, ὅπερ ἐτίθετο παρῑθύς πλησίον αὐτοῦ. Ταῦτα ἦσαν τὰ σύμβολα τοῦ προορισμοῦ παντός πολίτου, πρὸς ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐξοικειωθῇ τὸ παιδίον ἐκ πρώτης ἀρχῆς. Ἐνταῦθα δ' ἐγκεῖται τὸ μυστήριον τῆς καλῆς ἀνατροφῆς, ὅτι ἀρχεται ἀπ' αὐτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου. Πρὶν ὀμιλήσῃ, πρὶν εἶτι ἀρχίσῃ νὰ ἐννοῇ,

βλέπει τὰ ἀντικείμενα ὅσα θὰ τῷ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸ μέλλον, τὰ συνειθίζει, τὰ ἀγαπᾷ· καθὼς ἐπ' ἴσης καὶ ἀντικείμενα δυσειδή, ἀλλόκοτα, ἀμορφα, ὥστε οὐδόλως φοβίζεται ἔπειτα εἰς τὴν θεῖαν οἰουδήποτε πράγματος φοβεροῦ. Ἐν γένει δ' ὁ Σπαρτιάτης δὲν ἐνόμιζεν ὅτι ὑπάρχει στιγμή, καθ' ἣν ἠδύνατο νὰ παραμελήσῃ τὴν ἀνατροφήν τοῦ τέκνου ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο βρέφος· ἐγνώριζε καλῶς ὅτι σπουδαιότατον εἶναι, νὰ μὴ λάβῃ τὸ παιδίον ἐξείς ἐναντίας εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ παιδαγωγοῦ· διὰ τοῦτο δὲν παρημέλει τὸ ἔργον οὐδ' ἐν τῇ βρεφικῇ ἡλικίᾳ.

Ἐχοντες δὲ πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν υἰεῖαν τοῦ σώματος, ἀπηγόρευον αὐστηρῶς τὴν διὰ περιδέσμων σύσφιγξιν τοῦ βρέφους, ἵνα μὴ κωλύηται ἡ ἐλευθέρα τῶν μελῶν αὐτοῦ ἀνάπτυξις. Ἡ Σπαρτιάτις περιέβαλλε μὲν καὶ αὐτὴ τὸ νεογέννητον παιδίον διὰ σπαργάνων, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπέιξε τὸ τρυφερόν αὐτοῦ σῶμα, οὐδ' ἐνέκλειε χεῖρας καὶ πόδας ἐν αὐτοῖς, φοβουμένη τὰ δυσάρεστα μὲν πάντοτε, πολλάκις δ' ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης δεσμεύσεως. Ναι μὲν, τὸ οὕτω σφικτῶς ἐσπαργανωμένον βρέφος καὶ εὐκολώτερον κρατεῖται, καὶ ἄνευ κινδύνου ἐγκαταλείπεται μόνον, καὶ ἐπὶ πλείονα χρόνον δυνατόν νὰ παραμελήται ῥυπαρόν· ἀλλ' ἡ μήτηρ τοῦ Σπαρτιάτου δὲν ἀπέφευγε τὸν κόπον, ἦτο φύλαξ πάντοτε ἄγρυπνος τοῦ τέκνου, ὅπερ περιπαθῶς ἠγάπα, διὸ καὶ οὐδ' εἰς ξένας μισθωτάς τροφούς ἀνετίθετο τὴν προσφιλεῖ αὐτὴν φροντίδα. Ἐν τούτοις ἡ ἀφοσιωμένη αὕτη μήτηρ, ἡ τοσοῦτον ὑπὲρ τοῦ ἀσθενοῦς μεριμνῶσα βρέφους, δὲν ἐλησμόνευε καὶ τὸ καθήκον πρὸς τὸν μέλλοντα ἄνθρω-

πον, τὸν μέλλοντα πολίτην· ἀλλ' ἐνταῦθα μάλιστα ἐδείκνυεν ἅπασαν τὴν αὐστηρότητα αὐτῆς. Δὲν παρεσύρετο ὑπὸ τυφλῆς πρὸς τὸ τέκνον στοργῆς, ὥστε νὰ ὑποθάλη τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ· ἀλλ' ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ἡ ὑπερβολὴ τῶν θωπειῶν καθιστᾷ τὸ παιδίον μαλθακόν, ἡ δ' αὐστηρὰ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ πάσης κακῆς ἕξως εἶναι σωτηρία αὐτοῦ. Ἐφήρμοζεν οὕτω τὸν εὐφυᾶ μῦθον τῆς Θέτιδος, ἣτις ἐβάπτιζε τὸν μονογενῆ υἱὸν εἰς τὴν Στύγα, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν ἀθάνατον. Ἐβύβιζον ἐπ' ἴσης τὰ τέκνα εἰς τὴν Στύγα τῆς ὑγείας, εἰς τινα δηλονότι σκληραγωγίαν ἀκίνδυνον, διὰ νὰ ἐνισχύσωσι τὸ σῶμα, ὥστε νὰ ὑποφέρῃ βραδύτερον εὐκόλως πᾶσαν μεταβολήν. Οὐδὲ παρεδέχοντο τὴν ἀπατηλὴν ἀρχὴν ὅτι ὤφειλον νὰ περιμένωσι τὴν ἡλικίαν διὰ νὰ συνειθίσωσι ζῶν σκληροτέραν· διότι ἐβλεπον ὅτι εὐκολον μὲν εἶναι νὰ ἐξασκήσῃ τις τὸ μικρὸν παιδίον εἰς πολλά, δυσκολώτατον ὅμως, καὶ ἐνίοτε ἐπικίνδυνον νὰ μεταβάλλῃ ἔπειτα ἕξεις ἀποκτηθείσας. Ἡ ἀπλότης ὅμως τῆς ἐνδυμασίας, ἡ λιτότης τῆς τροφῆς, ἡ ἐλευθερία περὶ τὰς κινήσεις ἐνομιζοντο ἀναπόφευκτα εἰς ἐνίσχυσιν τῶν σωματικῶν τοῦ παιδίου δυνάμεων. Ταῦτα πάντα διετήρει ἀκριβῶς ἡ Σπαρτιάτις, ἣτις καὶ περὶ τὰς λοιπὰς συνηθείας τῆς βρεφικῆς ἡλικίας οὐδεμίαν ἐδείκνυεν ἀδυναμίαν.

Τῶ ὄντι, μητέρες ἀσθενοῦς χαρακτῆρος, φοβούμεναι μὴ λυπήσωσι τὸ τέκνον αὐτῶν τὸ προσφιλές, ἐνδίδουσιν εὐκόλως εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ, καὶ οὕτω ὑποτρέφουσι τὰς ἕξεις, αἵτινες βραδύτερον γίνονται ἐλαττώματα. Ὅσάκις τὸ βρέφος κλαίῃ, τῷ ἐπιδαψιλεύουσιν ἐν τῷ ἄμα παντός εἶδους θεραπείας ἕως οὗ καταπραύ-

νωσιν αὐτό· εἰ δὲ μὴ, τὸ κατακλίνουσιν ἐν τῇ κοιτίδι, τὸ κινουσι βιαίως, ναννουρίζουσιν ὀπωσοῦν θορυβωδῶς, μεταχειρίζονται ἐνίοτε καὶ τι ναρκωτικόν, τὸ δὲ δυστυχὲς βρέφος ἰλιγγιᾷ, σιωπᾷ, ἀποκοιμᾶται. Τὸ παιδίον αὐξάνει, αἰσθάνεται, ζητεῖ νὰ λάβῃ διὰ τῆς χειρὸς ὅ τι βλέπει, δὲν δύναται, κλαίει. Ἡ δὲ μήτηρ ἢ ἡ τροφὸς σπεύδουσι νὰ εὐχαριστήσωσι τὸ παιδίον, ἢ μὲν, συγκινομένη ὑπὸ τοῦ κλαυθμοῦ· ἢ δέ, ἵνα ἀπαλλαγῇ αὐτοῦ. Βραδύτερον τὸ παιδίον γίνεται ἀπαιτητικώτερον, ζητεῖ τὰ ἀδύνατα, ἐκβάλλει φωνὰς γοεράς· καὶ ἡ μὲν μήτηρ θωπεύει καὶ κολακεύει αὐτό, ἢ δὲ μισθωτὴ τροφὸς ἀγανακτεῖ, ἀπειλεῖ, ἐκφοβίζει, καὶ πολλάκις ἐπιβάλλει χεῖρα ἐπὶ τὸ ἄθῳον ἐκεῖνο πλάσμα.

Ἡ Σπαρτιᾶτις ἦτο ἀνδρειοτέρα καὶ συνετωτέρα. Ἄν τὸ βρέφος ἐκλαυθμῆριζεν, ἐγένετο προσεκτικὴ καὶ παρῆχεν αὐτῷ πᾶσαν δυνατὴν περίθαλψιν· ἂν δ' ἐκεῖνο δὲν ἐπαύετο, τότε προετίμα νὰ τὸ ἀφήσῃ κλαῖον, ἢ διὰ θωπειῶν ἢ ἀπειλῶν νὰ καθησυχάσῃ αὐτό· διότι τὸ μὲν αὐξάνει τὴν δυστροπίαν τοῦ παιδός, τὸ δὲ καὶ ἐρεθίζει ἔτι μᾶλλον τὸ ἤδη τεταραγμένον βρέφος. Δὲν ἐφοβεῖτο δὲ μήπως πάθῃ ὑπὸ τοῦ κλαύματος, γινώσκουσα ὅτι παιδίον τακτικῶς καὶ ἐπιμελῶς ἀνατρεφόμενον σπανιώτατα παραδίδεται εἰς παραφόρους καὶ ἐπομένως ἐπικινδύνους κλαυθμούς. Ἐπειτα ἐν Σπάρτῃ ἐπεκράτει ἡ ἰδέα ὅτι καὶ τὰ δάκρυα δὲν εἶναι ἀνωφελῆ εἰς τὰ παιδιά· καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἀμφισβητήσιμον, ἀλλὰ βρέφος μὴ πάσχον, ταχύτερον θὰ ἡσυχάσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ ἢ θωπευόμενον ἢ ἀπειλούμενον ὑπ' ἄλλου. Ὅπωςδὴποτε ὁμως ἢ συνετὴ καὶ καρτερόψυχος μήτηρ κατῶρθου, ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἐκεῖ-

νης ηλικίας, νὰ ἐξασκῆ ἀπόλυτον ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ παιδίου, ἐπαγρυπνοῦσα μὲν ἐπ' αὐτοῦ καὶ προλαμβάνουσα πᾶσαν ἀνάγκην, ἀλλ' οὐδέποτε κολακεύουσα τὴν ἰδιοτροπίαν· ὅθεν καὶ βρέφος ἔτι, διηύθυνεν αὐτὸ κατὰ τὸ δοκοῦν, καὶ ἀρχόμενον νὰ ἐννοῆ καλῶς καὶ νὰ ὀμιλῆ, τὸ εἶχεν ἤδη συνειθισμένον εἰς τὴν ὑπακοήν. Ἐν τούτοις καὶ τότε διέμενεν αὐστηρὰ καὶ προφυλακτικῆ. Οὐδέποτε ἔνεδιδεν εἰς τὰς φαντασιοκόπους θελήσεις τοῦ παιδίου, διὰ νὰ μὴ τὸ καταστήσῃ ἰσχυρογνώμον καὶ δεσποτικόν· ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἐπέβαλλεν αὐτῷ ἀδίκως τὴν ἑαυτῆς θέλησιν, ἵνα μὴ παροξύνῃ ἢ ἐξευτελίσῃ αὐτό. Ὅτι ὁμως ἐνόμιζε πρέπον, εἰς τοῦτο βαθμηδόν, ἀλλ' ἀδιστακτικῶς συνείθιζε τὸ παιδίον, ἐπιβάλλουσα τὴν ἑαυτῆς θέλησιν ὡς νόμον, καὶ οὐχὶ ζητοῦσα νὰ τὸ καταπέισῃ διὰ λόγων· διότι τὸ παιδίον δὲν δύναται νὰ κρίνῃ καὶ νὰ συλλογίζηται. Ἡ τοιαύτη μάλιστα σιωπηρὰ πολλάκις διεύθυνσις ἦτο θαυμαστὴ ἐν Σπάρτῃ, ὅπου πᾶς λόγος μάταιος ἐνομιζέτο περιττός. Δὲν ἀπέβαινεν ὁμως καὶ αὐθαίρετος· διότι τότε ἡ ἀνατροφή θὰ ἔστερεῖτο τῆς ἐτέρας τῶν ἀρετῶν αὐτῆς, τοῦ ν' ἀνυψοῖ δηλαδὴ τὸ φρόνημα τοῦ παιδός. Διὸ καὶ ἐν Σπάρτῃ, ἔνθα ἡ ὑπακοή καὶ ἡ πειθαρχία κατέστησαν παροιμιακαί, ἡ ἀξιοπρέπεια ὡσαύτως καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη δὲν ἦσαν σπάνιαι τῶν πολιτῶν ἀρεταί. Τὸ δὲ διπλοῦν τοῦτο ἀποτέλεσμα ἐπιτυγχάνει μόνον ὁ ἐπιτηδεῖως διευθύνων τὰς ὀρέξεις καὶ διαθέσεις τῶν παιδῶν. Μὴ ἀπόβαλλε ἀθῶαν τινὰ καὶ ἀβλαβῆ τοῦ παιδός αἵτησιν, ἧτις θὰ τέρψῃ καὶ θὰ εὐχαριστήσῃ αὐτόν· παραχώρησον ἀμέσως καὶ ἀδιστακτικῶς καὶ ἄνευ ὄρων τὸ αἰτούμενον, ἀλλ' ἀπόρριψον ἄνευ ἀνα-

βολῆς καὶ ἀμετακλήτως πᾶσαν αἴτησιν βλαβεράν ἢ καὶ ἀπλῶς ἀνωφελῆ ἢ γινομένην ἐξ ἰδιοτροπίας. Ὁ παῖς θὰ μάθῃ κατὰ μικρὸν νὰ ὑποτάσσεται ἀγογγύστως· διότι θὰ διακρίνῃ τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ οὕτω καὶ εὐπειθὴς γίνεται καὶ δὲν ταπεινοῦται. Ἄπαξ τούτου κατορθωθέντος, εὐκολώτερον τότε ὁ παῖς ἐθίζεται εἰς ὅτι πρόσφορον καὶ κατάλληλον πρὸς τὸ μέλλον.

Καὶ ἐνταῦθα ἡ Σπαρτιατὶς ἐδείκνυεν ἰκανότητα οὐ τὴν τυχοῦσαν, παρασκευάζουσα τὸ παιδίον νὰ ὑποστῇ τὴν σκληρὰν ἐκείνην καὶ δυσφόρητον δίαιταν τῶν ἐφήβων. Τούτου ἕνεκα δὲν ἦτο μικρολόγος εἰς τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ παιδίου. Προφυλάττουσα δηλαδὴ αὐτὸ ἀπὸ κινδυνῶν σπουδαίων, δὲν τὸ περιώριζεν εἰς τὰς φυσικὰς καὶ ἐλευθέρας κινήσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ ἄφινε μόνον νὰ παίζῃ, νὰ σύρῃται κατὰ γῆς, ν' ἀνορθῶται, νὰ πίπτῃ· καὶ γνωρίζουσα ὅτι ὁ φόβος μᾶλλον ἢ ὁ πόνος προκαλεῖ τὰς φωνὰς καὶ τὰ δάκρυα, ἂν προσέκρουέ που τὸ παιδίον καὶ ἐκλαίε, δὲν ἔτρεχε μετὰ σπουδῆς καὶ τρόμου πρὸς αὐτό, ἀλλὰ βραδέως καὶ ἡσυχῶς ἐπλησίαζε διὰ νὰ τῷ παράσχη τὴν δέουσαν φροντίδα, συνιστῶσα αὐτῷ μετὰ πραότητος νὰ ἦναι προσεκτικώτερον. Οὕτω εἰθιζέτο ἐγκαίρως τὸ παιδίον νὰ μὴ ἐκπλήττῃται ὑπὸ μικρῶν παθημάτων. Ταύτην δὲ τὴν ἀφοβίαν ἐνίσχυε καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει, συνειθίζουσα τὸν παῖδα βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ βλέπῃ ἀδιαφόρως ἀντικείμενα, ἅτινα φοβίζουσι συνήθως τὰ παιδιά, ν' ἀκούῃ ἀνευ τρόμου ἤχους καὶ φωνᾶς, νὰ μὴ δειλιᾷ εὐρισκόμενος ἐν τόπῳ σκοτεινῷ, καὶ ἐν γένει καθιστῶν αὐτὸ θαρραλέον καὶ σχεδὸν μὴ

έννοοῦν τί ἐστὶ φόβος. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἐκ τῶν δυσκολωτάτων· διότι ἀποφεύγων τις τὰς τρομακτικὰς διηγήσεις καὶ πᾶν κίνημα ἐκπληκτικὸν ἢ χάριν παιδιᾶς ἢ πρὸς ἀπειλήν, οὐδὲ κἂν ὑποδεικνύων ὅτι ὑπάρχει ἀφορμὴ φόβου, δύναται ν' ἀπαλλάξῃ τὸ παιδίον ἀπὸ τοῦ εἶδους τούτου τῆς δειλίας.

Εἶχεν ὁμως καὶ ἐν Σπάρτῃ τὸ παιδίον ἓνα φόβον, φόβον ἠθικόν, τὸν ὑπὸ τῶν γονέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἐμπνεόμενον, φόβον, ὅστις ἦτο μᾶλλον σέβας βαθὺ πρὸς τοὺς δοτῆρας τῆς ζωῆς, πρὸς τοὺς ἀνωτέρους. Καὶ τῷ ὄντι ἐν καιρῷ, καὶ πρὶν εἶτι ἀποπερατωθῇ ἡ οἰκιακὴ ἀνατροφή, ὑπεδεικνυον εἰς τὸ παιδίον καὶ τῷ ἔϊδιον ἀφορμὰς διὰ νὰ ἐννοήσῃ καλῶς ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῶν ἄλλων, ὅτι ὀφείλει τὰ πάντα εἰς τοὺς γονεῖς. Ἐκ τούτου τὸ παιδίον μετὰ τῆς φυσικῆς ἀγάπης συνησθάνετο καὶ σεβασμὸν πρὸς αὐτοὺς ἀπεριόριστον, ὃν ἐνέπνεον καὶ ὑπέθαλπον οἱ πρεσβύτεροι μετὰ πολλῆς φροντίδος· διότι ἐγνώριζον ὅτι ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου καὶ εὐγενοῦς αἰσθήματος ἐμελλε βραδύτερον νὰ στηριχθῇ τὸ πρὸς τοὺς ἀνωτέρους σέβας, ὁ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρωσ, ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ. Οὐδέποτε ἐπεπλήττετο ἀδίκως, οὐδέποτε περιωριζετο εἰς τὰ ἀβλαβῆ αὐτοῦ κινήματα, ἐπομένως οὐδέποτε ἔτρεμε ἐνώπιον τῶν ἄλλων· οὐδ' ἐφοβεῖτο μήπως ὑποβλήθῃ εἰς ἐργασίαν ἐπίπονον, ὀχληράν, βαρυντικὴν ὑπὸ τὴν πρόφασιν σπουδῆς καὶ διδασκαλίας· διότι τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἀνατροφῆς ἦτο ἀπλοῦν καὶ εὐκόλον καὶ οὐχὶ ἀτερπές.

Ἄξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐν ᾗ τοσοῦτον αὐστηρῶς ἐπετηρεῖτο ἡ ἀνατροφή, τὸ παιδίον

εις οὐδεμίαν καθυπεβάλλετο ἐπίμοχθον ἢ λίαν σπουδαίαν ἐνασχόλησιν μέχρι τοῦ ἐβδόμου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Μόλις περὶ τὸ 5^{ον} ἔτος ἤρχιζε τακτικὰς τινὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, καὶ ταύτας ἀπλᾶς: εἶδος χοροῦ ὑπὸ τὸν ἦχον τοῦ αὐλοῦ, συνδυασμὸς τις δηλαδὴ ἐβ-
 ρύθμων κινήσεων ἐπιτήδειος νὰ ἐξασκήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ σῶμα, ἐν ᾧ τῷ ἔδιδε καὶ εὐστροφίαν καὶ χάριν. Ὡς πρὸς τὴν διανοητικὴν δὲ ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν, ἧτις ἐν γένει δὲν ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῶν γραμμάτων, αἱ μητέρες ἤρκοοντο νὰ διδάσκωσι τὰ ἑαυτῶν τέκνα ὕμνους θρησκευτικούς καὶ ἄσματα ἔθνικα. Τὰ δὲ παιδιά ἄδοντα τὰ ποιημάτια ταῦτα, καὶ ἀνεπτύσσοντο διανοητικῶς καὶ ἠθικῶς ἐμορφοῦντο καὶ πρὸς τὸ ψυχαγωγικόν τῆς μουσικῆς γύμνασμα ἐξωκειοῦντο. Γράμματα ὅμως δὲν ἐμάνθανον, ἀλλ' ἐλάμβανον πρακτικῶς διὰ τῆς πείρας στοιχειώδεις τινὰς γνώσεις περὶ τῶν οὐσιωδεστάτων πραγμάτων, ἤκουον δὲ παρὰ τῶν γονέων καὶ τῶν συγγενῶν διηγήσεις περὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, καὶ ἐξησκοῦντο εἰς τὸ ν' ἀποκρίνωνται συντομώτατα καὶ εὐκρινέστατα περὶ ὧν ἐγνώριζον. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸ παράδειγμα τῶν πρεσβυτέρων τοσοῦτον εὐλαβῶς τὰ πάτρια τηρούντων, συνεπλήρου τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀγωγῆς τοῦ νέου Σπαρτιάτου, δηλαδὴ τὴν οἰκιακὴν ἀνατροφὴν.

Οὕτω δ' ὁ παῖς, εὐρωστος καὶ ἄφοβος, εὐκίνητος καὶ χαρίεις, εὐπειθὴς καὶ λιτός, ἦτο ἔτοιμος νὰ ὑποστῇ τὰ βάρη τῆς δημοσίας ἀγωγῆς ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν οὐχὶ μὲν ἐτι τῆς μητρὸς, ἀλλ' ὅμως ἐπιστασίαν σπουδαίαν, τὴν τῶν ἀρίστων πολιτῶν. Οὐδέποτε τῷ ὄντι ὁ νέος

Σπαρτιάτης ἐλάμβανεν ὡς παιδαγωγὸν ὑπὲρ ἑτέραν μισθωτόν ἢ ὠνητόν δοῦλον· διότι ἢ θὰ περιεφρόνει τὸν παιδαγωγὸν ἢ θὰ ἐξηχρειοῦτο ὑπ' αὐτοῦ, ἀμφότερα ὀλέθρια εἰς τὴν ἀνατροφὴν. Ἡ περὶ τῶν παίδων φροντίς, μετὰ τὸ ἑβδομον τῆς ἡλικίας ἔτος, ἀνετίθετο εἰς νεανίσκους διακεκριμένους ἐπὶ τῇ φρονήσει καὶ τῇ ἐπιτηδειότητι ἐν τοῖς σωματικοῖς γυμνάσμασι, καὶ ἐνηργεῖτο ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐποπτείαν τῶν ἀρχόντων, ὡς τὸ σπουδαιότατον τῶν καθήκοντων.

Οἱ ΕΦΗΒΟΙ.

Ὅτε συνεπληροῦτο τὸ ἑβδομον τῆς ἡλικίας ἔτος, ὁ παῖς παρεδίδοτο εἰς τὴν πόλιν διὰ ν' ἀνατραφῆ δημοσίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων συμπολιτῶν. Πάντα δὲ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὴν νέαν ταύτην περίοδον τῆς ἀνατροφῆς παιδία κατετάσσοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ, τοῦ καλουμένου παιδονόμου, εἰς τάξεις, ὧν ἑκάστη διευθύνετο ὑπὸ νεανίου εἰκοσαετοῦς, διακεκριμένου ἐπὶ συνέσει καὶ ἀνδρείᾳ. Οἱ νέοι οὗτοι προγυμνασταὶ οὕτως εἶπεν τῶν τάξεων ἔργον εἶχον νὰ ἐξασκῶσιν εἰς τὰ ὠρισμένα γυμνάσια καὶ νὰ ἐπιτηρῶσιν εἰς τὴν διαγωγὴν, ἕκαστος τοὺς παῖδας τῆς ἑαυτοῦ τάξεως, καὶ τοῦτο ὑπὸ τὴν γενικὴν τοῦ παιδονόμου ἐποπτείαν. Οὕτω οἱ παῖδες ἀποκεχωρισμένοι τῆς πατρικῆς οἰκίας διημέρευον ἐν τοῖς γυμνασίοις, τὴν δὲ νόκτα κατεκλίνοντο ἐντός εὐρυχώρων κοιτῶνων κατὰ τάξεις, ὥστε πᾶσα αὐτῶν ἡ ζωὴ διευθύνετο τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν παιδονόμων· οἱ δὲ γονεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι

ἐν γένει, ἐπεσκόπουν τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν νενομισμένων.

Ἡ ἀνατροφή κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, καὶ πρὸ πάντων ἀφ' οὗ οἱ παῖδες ἔφθανον εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν ἐφήβων μέχρι τοῦ 20^{ου} ἔτους, σκοπὸν εἶχε τὴν μόρφωσιν ἀνδρῶν δυναμένων νὰ ὑποστῶσι κινδύνους καὶ ταλαιπωρίας, νὰ ζῶσι πάντοτε ἐν πολέμῳ καὶ ἐν μέσῳ στερήσεων καὶ κόπων, ὑπερνικῶντες πᾶν πρόσκομμα, ὑπ' οὐδενὸς πτοούμενοι, ἔτοιμοι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν θάνατον πρὸς διατήρησιν τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς.

Ὅθεν τὰ πάντα συνέτεινον εἰς τὴν ἐξάσκησιν ταύτην. Ἡ τροφή αὐτῶν ἦτο γλίσχρος, ἡ ἐνδυμασία ἐλαφρά καὶ ἡ αὐτὴ ἐν χειμῶνι καὶ ἐν θέρει, ὁ ὕπνος μέτριος ἐπὶ στιβάδος καλάμων, οὓς αὐτοὶ συνῆγον ἐπὶ τῶν ὄχλων τοῦ Εὐρώτα. Τὰ γυμνάσια, κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπλῶς σωματικά, ἔπειτα δὲ καὶ στρατιωτικά, ἦσαν διηνεκῆ καὶ ἠῤῥξανον κατὰ τὴν ἡλικίαν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐγένοντο τραχύτατα. Ἡλὴν δὲ τούτων συνεπλέκοντο πολλῶκις πρὸς ἀλλήλους χάριν ἀσκήσεως, καὶ ἐπάλαιον ὡς λισσῶντες ἕνεκα τῆς ἐκάστου φιλοτιμίας τοῦ ν' ἀναφενῆ νικητῆς. Ἐνίοτε δὲ καὶ ἐσχημάτιζον ἀγῶνας, ἐν οἷς ἐτυπτον ἀλλήλους διὰ μαστίγων, περιφερόμενοι περὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος. Καὶ τὸ μὲν αἷμα ἔρρεεν ἐπὶ τῶν πληγῶν, τὰ δὲ πρόσωπα αὐτῶν ἦσαν ἰλαρά· διότι ὡς δειλὸς καὶ ἄνανδρος ἐχαρακτηριζετο ὁ δειξας σημεῖον ἀλγηδόνης. Ἐχοντες δ' οὕτω τὸ σῶμα καθημεγμένον ἐρρίπτοντο μετὰ τὸν ἀγῶνα εἰς τὸν Εὐρώταν, καὶ ἐπέρων κολυμβῶντες εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην. Τοιοῦτω τρόπῳ ἀπέκτιν οἱ νέοι τὴν ἐκπληκτικὴν ἐκείνην

βώμην τῆς ψυχῆς, τὴν δύναμιν τοῦ σώματος, τὴν χάριν καὶ ἐπιτηδεϊότητα περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὄπλων.

Ἡ δὲ διανοητικὴ τῶν παιδῶν ἀνάπτυξις ἐγίνετο κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς πρώτης ἀγωγῆς· διότι τέχνας καὶ γράμματα ἢ οὐδόλως ἢ ὀλίγα ἐμάνθανον. Ἡκροῶντο τῶν πατέρων διηγουμένων τὰ μεγάλα τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν ἔργα, ἀνεγίνωσκον ἢ ἀπήγγελλον ποιήματα ἠρωϊκὰ καὶ ἰδίως τὰ Ὀμήρου ἔπη, ἐψαλλον ἄσματα πολεμικὰ καὶ ὕμνους τῶν προμάχων τῆς πατρίδος. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὀλίγων τούτων μέσων κατωρθοῦτο ὁ κύριος τῆς ἀνατροφῆς σκοπός, δηλαδή ἡ ἐμπνευσις αἰσθημάτων εὐγενῶν· διότι ὁ νέος πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ ὑπὸ πάντων ἤκουε προφερόμενον μετὰ σεβασμοῦ τὸ ἱερόν τῆς πατρίδος ὄνομα, ἐθαύμαζε καὶ ἐζήλου τὴν δόξαν τῶν ἠρωϊκῶς ἀγωνισαμένων, ἐβλέπε μετὰ συγκινήσεως τὴν πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὰ πάτρια θρησκευτικὴν πάντων εὐλάβειαν. Ἐκ τούτων συνησθάνετο καὶ αὐτὸς τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀναφανῆ ἀγλαὸν τῆς πατρίδος τέκνον, καὶ διὰ τοῦτο μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὑπέμενε τὴν φρικτὴν ἐκείνην σκληραγωγίαν, ἣν ἐπὶ τέλους ἐνόμιζε καὶ καύχημα ἑαυτοῦ καὶ δόξαν. Μετὰ τοσαύτης δ' ἀκριβείας ἐπετήρουν τὴν τοιαύτην ἀνατροφὴν καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἄρχοντες, καὶ τοσοῦτον ἀναπόφευκτον ἐνόμιζον αὐτὴν, ὥστε καὶ ὅτε μετὰ τινος αἰῶνας τὸ αὐστηρὸν τοῦ Λυκούργου πολίτευμα παρημελήθη, ἡ τῶν παιδῶν ἀγωγή διέσωζεν ἔτι ἅπασαν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Μετὰ τὴν Ἀγίδος ἐν τῷ κατὰ Μακεδόνων πολέμῳ ἦτταν, ὁ νικητὴς Ἀντίπατρος ἀπῆτει ὡς ὀμήρους πεντήκοντα παῖδας, ἀλλ' οἱ ἔφοροι ἠρνήθησαν εἰπόντες, ὅτι τελείους μόνον ἀνδρας ἡ πρε-

σβύτας δύνανται νὰ παραδώσωσι· διότι οἱ παῖδες μακρὰν τῆς πόλεως θὰ ἑστεροῦντο τῆς πατρίου ἀγωγῆς. Ἴκείνου δ' ἀπειλοῦντος τὰ πάνδεινα, « Χαλεπώτερα θανάτου ἐπιτάττεις, ἀπεκρίθησαν ἐντόνως οἱ Σπαρτιᾶται, εὐκολώτερον ἀποθανούμεθα. » Ὡστε καὶ θανάτου δεινοτέραν ὑπελάμβανον τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀνατροφῆς. Ἀλλὰ τίνος ἀνατροφῆς! θὰ ἔλεγέ τις, ἀνατροφῆς στρατιώτου! Ἔστω ὅμως οἰοσδήποτε ὁ σκοπός· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπιτυχία πληρεστάτη ἀπέδειξεν ἐναργῶς, ὅποια εἶναι ἡ δύναμις αὐτῆς εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν πολιτῶν. Ἐπειτα δὲν πρέπει νὰ ὑπολαμβάνωμεν τὸν νέον Σπαρτιάτην ὡς τραχὺν καὶ βάνανσον ὀπλομάχον· ἡ διανοητικὴ αὐτοῦ ἀνάπτυξις δὲν ἦτο ὄλως παρημελημένη. Καὶ γράμματα μὲν ὀλίγα ἐμάνθανον, ἀλλ' ἐξησκούντο ὑπὸ τῶν παιδονόμων εἰς τὴν σαφῆ καὶ γλαφυρὰν ἔκθεσιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, εἰς τὰς διὰ βραχέων ἀποκρίσεις, εἰς τὸν ὀρθὸν συλλογισμόν· ἐφιλοτιμοῦντο δὲ τίς εὐφυστέρα καὶ καταλληλότερα ν' ἀποκριθῆ ἢ τίς σπουδαιότερον καὶ συντομώτερον νὰ λαλήσῃ. Ἐπὶ τούτῳ προσήρχοντο μετὰ τοῦ παιδονόμου εἰς τὰ κοινὰ τῶν ἀνδρῶν δεῖπνα, διὰ ν' ἀκροῶνται τῶν ἐν αὐτοῖς συνδιαλέξεων, αἵτινες περιστρέφοντο πάντοτε περὶ σπουδαῖα ἀντικείμενα. Οὕτω δὲ οἱ παῖδες καὶ διανοητικῶς ἀνεπτύσσοντο καὶ ἠθικῶς ἐμορφοῦντο, ὡς μαρτυροῦσι τὰ εὐγενέστατα πολλάκις αἰσθήματα αὐτῶν. Γνωστὴ τοῖς πᾶσιν εἶναι ἡ εὐπειθεια εἰς τοὺς ἀνωτέρους καὶ ἡ κοσμιότης τοῦ ἄλλως ζωηροῦ καὶ σφριγῶντος ἐκείνου νεανίου, ὅστις ὅμως ὡς κοράσιον συνεσταλμένος καὶ ἐρυθριῶν διήρχετο ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων. Διὸ καὶ τὸ πρὸς τοὺς γέροντας τοῦτο σέβας

κατέστη δικαίως παροϊμιακόν. Τίς δὲν ἀνέγνωσε τὸ ἀνέκδοτον τῶν Ὀλυμπίων, ὅτε, συνηθροισμένων τῶν Ἑλλήνων πάντων, ἄγνωστός τις γέρων προθυμούμενος νὰ ἴδῃ τοὺς ἀγῶνας περιήρχετο ζητῶν θέσιν. Καί οἱ μὲν ἄλλοι ἔβλεπον μετ' ἀδιαφορίας ἢ καὶ ἔσχωπτον τὸν ἀμηχανοῦντα πρεσβύτην· ἀλλ' ὅτε ἤλθε πλησίον τοῦ σπαρτιατικοῦ τμήματος, πάντες οἱ παῖδες αὐθορμήτως ἀνηγέρθησαν, ἵνα παραχωρήσωσι θέσιν εἰς τὸν γερασρόν ξένον. Ἐν τῇ εὐγενεῖ ταύτῃ ἐνδείξει τοῦ πρὸς τὸν γέροντα σεβασμοῦ ἐχειροκρότησαν οἱ παρεστῶτες πάντες, ὁ δὲ πρεσβύτης συγκεκινημένος, « Ἄπαντες μὲν οἱ Ἕλληνες, ἀνέκραξε, διακρίνουσι τὰ καλὰ, πράττουσι δ' αὐτὰ μόνον οἱ Λακεδαιμόνιοι. » Ὅθεν ἐδικαιοῦτο νὰ εἴπῃ καὶ τις ἄλλος ἰδὼν τὴν τοσαύτην πρὸς τὴν ἡλικίαν τιμὴν. « Ἐν Σπάρτῃ μόνῃ λυσιτελεῖ γηράσκειν. » Καὶ πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ διαγωγὴ τοῦ νέου Σπαρτιάτου ἦτο χρηστοτάτη καὶ ἐρασμία, ὥστε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παρακμῇ τῆς πόλεως, ὁ μέγας τῶν Ἀθηνῶν πολίτης, ὁ Φωκίων, ἐπεμψε τὸν υἱὸν εἰς Σπάρτην πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ. Ὁ δὲ εὐφρέστατος Διογένης ἐρωτηθεὶς ποτε, ποῦ εἶδεν ἀνθρώπους, « Ἐῖ ἄληθεία, ἀπεκρίθη, ἀνθρώπους μὲν οὐδαμοῦ, παῖδας δ' εἶδον ἐν Σπάρτῃ. »

Εἰς μόρφωσιν τοῦ σπουδαίου τούτου χαρακτῆρος τῶν νέων συνέτεινον τὰ μέγιστα καὶ ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσική, αἵτινες μετὰ τοῦ χοροῦ ἦσαν αἱ μόναι τῶν καλῶν τεχνῶν ἀρεσταὶ ἐν Σπάρτῃ· διότι καὶ διὰ τούτων ἐπεδιώκετο ὁ πρῶτιστος τοῦ Σπαρτιάτου σκοπός, ἡ ἐμπνευσις δηλονότι αἰσθημάτων γενναίων καὶ φρονήματος ὑψηλοῦ. Διὰ τοῦτο ἐθαυμάσθησαν μὲν καὶ ἠγαπήθησαν τὰ ἥρωϊκὰ τοῦ Ὀμήρου ἔπη καὶ ἐγένοντο ἡ ἀποκλειστικὴ

τῶν νέων σπουδή· ἐτιμήθη δ' ὑπερβαλλόντως ὁ ποιη-
 τῆς Τυρταῖος, οὐ μόνον ὡς τῆς πόλεως εὐεργέτης,
 ἀλλὰ καὶ ὡς παροτρύνων τοὺς νέους νὰ προτιμήσωσι
 καὶ τὸν θάνατον αὐτὸν μᾶλλον ἢ τὴν ἀδοξον τῆς δου-
 λείας ζωῆν. Ἀπεδιώχθη ὁμῶς κακὴν κακῶς ὁ σατυρικός
 Ἀρχίλοχος ὁ τολμήσας νὰ εἶπῃ ὅτι προετίμα τὸν ῥίψα-
 σπιν καὶ σώζοντα τὴν ζωῆν, ἢ τὸν ἀνωφελῶς πίπτοντα
 ἐν τῇ μάχῃ. Ἐν δὲ τῇ μουσικῇ ἀπέκρουον μετ' αὐστη-
 ρότητος πᾶσαν μαλακὴν καὶ ἀνειμένην ἁρμονίαν, ἠσπά-
 ζοντο δ' ἐξαιρέτως τὴν Δωρικὴν, ὡς σεμνοτάτην καὶ
 συγκινητικὴν, καὶ δι' αὐτῆς ἔψαλλον τὰς πρὸς τοὺς
 θεοὺς ᾠδὰς, τοὺς ὑπὲρ τῶν ἡρώων ὕμνους, τὰ ἐμβατή-
 ρια ᾄσματα. Ὅθεν ἐκπαλαί προήχθη παρ' αὐτῆς ἡ μου-
 σικὴ καὶ συνέστη ἐπὶ τούτῳ ἴδιος ἀγὼν, ἐν τῇ πανηγύ-
 ρει τῶν Καρνείων. Ὁ δὲ περιβόητος τῆς νήσου Λέσβου
 μουσικός Τέρπανδρος μετέβη εἰς Σπάρτην, ὡς ὑπερέ-
 χουσαν τῶν ἄλλων πόλεων, καὶ ἔλαβε μάλιστα τὸ γέρας
 ἐν τῷ πρώτῳ μουσικῷ ἀγῶνι τῷ 676^ο ἔτει. Καὶ ἐν αὐτῇ
 δὲ προσέτι τῇ ὀρχηστικῇ συνέδεον τὸ τερπνὸν μετὰ τοῦ
 ἡρωϊκοῦ, ὥστε ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει νὰ λησμονῶσιν,
 ὅτι ὁ Σπαρτιάτης καὶ ζῶν εἶναι τὸ πρότυπον τῆς ἀν-
 δρείας, καὶ ἀποθνήσκων γίνεται τὸ παράδειγμα τοῦ ἡρωϊ-
 σμοῦ. Τούτου ἕνεκα συνέστησαν τὴν πανηγυριν τῶν Γυ-
 μνοπαιδιῶν, καθ' ἣν οἱ παῖδες μετὰ πολλῆς δεξιότητος
 καὶ χάριτος ἀπεμιμοῦντο διὰ τοῦ χοροῦ τὰς δυσκολω-
 τάτας τῆς πάλης κινήσεις καὶ θέσεις. Ἐντεῦθεν βεβαίως
 παρήχθη καὶ ἡ λεγομένη πυρρὴ ῥίχη, ὁ ἔνοπλος χορός,
 ὃν τοσοῦτον ἠγάπων οἱ Σπαρτιάται. Γνωστότατος δὲ
 εἶναι καὶ ὁ χορὸς καθ' ὃν αἱ τρεῖς τῶν πολιτῶν τάξεις

ἔψαλλον ἐν ἀρχῇ τὸ πολυθρόλλητον ἐκεῖνο· ἡ μὲν τῶν γερόντων· « Ἄμμες ποκ' ἤμες ἀλκιμοὶ νεανίαι· » ἡ δὲ τῶν νέων· « Ἄμμες δὲ γ' εἰμές· αἱ δὲ λῆς, πείραν λάβε· » ἡ δὲ τῶν παιδῶν· « Ἄμμες δὲ γ' ἐσσόμεθα πολλῶ κάρβρονες. » Οὕτω καὶ αὐταὶ αἱ καλαὶ τέχναι ἐχρησίμευον ἰδίως εἰς ἐξεγερσιν αἰσθημάτων ἡρωϊκῶν· ὥστε πᾶσα ἡ ζωὴ τοῦ Σπαρτιατοῦ ἦτο διηνεκῆς διδασκαλία τῶν καθόντων αὐτοῦ, καθόντων τεραστίων, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐκπληρουμένων. Τοῦτο δὲ δεικνύει τὴν δύναμιν τῆς ἀνατροφῆς, ὅταν αὐτὴ καὶ σκοπίμως ἐνεργεῖται, καὶ ἐγκαίρως ἀρχεται, ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, ἀπ' αὐτῆς τῆς κοιτίδος ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν εὐαισθήτου, ἀλλ' ἀνδρείας μητρός.

 Αἱ Νεανίδες.

Εἶδομεν ὅτι αἱ μητέρες ἠύδοκίμου περι τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδῶν ἐν Σπάρτῃ· διότι καὶ αὐταὶ ἦσαν κατὰ τὰς αὐτὰς ἀνατεθραμμέναι ἀρχάς. Τῷ ὄντι ἡ ἀνατροφή τῶν νεανίδων ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν ἐφήβων, μετὰ τῆς διαφορᾶς μόνης ὅτι αὐταὶ παρέμενον ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ. Καθυπεβάλλοντο ὁμῶς καὶ αὐταὶ εἰς σωματικὰς ἀσκήσεις καὶ αὐστηρὰν διαίταν, ὅποια σχεδὸν ἡ τῶν ἀνδρῶν. Κατήρχοντο δὲ πολλάκις εἰς τὰ δημόσια γυμνάσια διὰ νὰ συναγωνισθῶσι μετὰ τῶν νέων, εἰς ὃ ἐπεδείκνυσον μεγίστην ἐπιδεξιότητα καὶ χάριν. Ἡ αὐτὴ ἐπ' ἴσης ἐπιμέλεια κατεβάλλετο, ἵνα ἐξεγείρωσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν γυναικῶν αἰσθήματα γενναῖα, καὶ ἐμπνεύσωσι φρό-

νημα ύψηλόν, ὅπερ δὴ εὐκόλως κατωρθοῦτο διὰ τε τὸ εὐαίσθητον φύσει καὶ τὸ εὐγενές τοῦ γυναικείου φύλου. Ἄλλὰ τὸ ἕκτακτον καὶ ἑνιαῖον ἴσως ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ καρτεροψυχία καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη, ἣν ἐπεδείξαντο αἱ γυναῖκες τῆς Σπάρτης περὶ παντός τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν δόξαν τῆς πατρίδος ἢ τὴν ἰδίαν ἀξιοπρέπειαν. Τίς ἀγνοεῖ τὸ ἀλγεινὸν ἀλλὰ μέγα δεῖγμα φιλοπατρίας τῆς τοῦ Πausανίου μητρός, ἣτις ἐθῆκε τὸν πρῶτον λίθον εἰς τὴν θύραν τοῦ ναοῦ, ἐν ᾧ ἀπεκλείετο ὁ προδότης, θέλουσα νὰ τιμωρήσῃ καὶ αὐτὴ τὸν ἀνάξιον ἐκείνον υἱόν; Παροιμιώδης δὲ κατήνησεν ἡ ἐντολὴ ἦν ἡ Γοργῶ ἔδωκε πρὸς τὸν υἱὸν ἀναχωροῦντα εἰς πόλεμον· διότι ἐγχειρίζουσα τὴν ἀσπίδα, « Ἦ τάν, ἢ ἐπὶ τάν. » εἶπεν, ὑπομιμνήσκουσα αὐτῷ ὅτι ὁ στρατιώτης τῆς πατρίδος ἢ νικηφόρως ἐπανέρχεται ἢ ἐνδόξως πίπτει. Πόσον δὲ συγκινητικὴ εἶναι ἡ παραμυθία τῆς μητρός, ἣτις, βλέπουσα τὸν υἱὸν λυπούμενον ὅτι ἐχολώθη ἐν τῇ μάχῃ, « Μὴ λυποῦ, τέκνον, εἶπε· διότι καθ' ἕκαστον βῆμα θ' ἀναμιμνήσκῃ τῆς ἀνδρείας σου. » Μηδεὶς δ' ὑπολάβῃ ὅτι, διὰ τὸ ἀρρενωπὸν τοῦτο τοῦ ἥθους, ἐφαίνοντο ψυχρότεροι ἐν τοῖς οἰκιακοῖς, ἢ δὲν ἠσθάνοντο ἀγάπην πρὸς τὰ τέκνα ζωηράν. Ὁ Πλούταρχος λέγει πού ἐν τοῖς Λακωνικοῖς, ὅτι γυνὴ τις ἐξ Ἰωνίας ἐπεδείκνυεν εἰς Λάκαιναν τὸ εὐτελὲς πολυτελὲς ἔνδυμα, ἐλέγχουσα τρόπον τινα τὴν εὐτελεῖ ἐκείνης περιβολῆν· ἀλλ' ἡ μετριόφρων Σπαρτιάτις δεικνύουσα τοὺς ἐκεῖ τυχόντας τέσσαρας αὐτῆς υἱούς, καλοὺς κάγαθοὺς ὄντας· « Ἴδού, ἀπεκρίθη, καὶ ἡ ἐμὴ πολυτέλεια καὶ ἔπαρσις. » Καὶ ὤφειλε νὰ ᾔηται τοιαύτη, ἐπειδὴ εἰς αὐτὴν ἀφιερῶτο ἡ

τῶν παίδων ἀγωγή καὶ ἡ οἰκιακὴ εὐδαιμονία, ὥστε καὶ τὸ διευθύνειν καλῶς τὸν οἶκον ἦτο ἐκ τῶν καυχημάτων τῆς γυναικός. Οὕτω αἰχμάλωτός τις Σπαρτιατὶς ἐρωτηθεῖσα τί γινώριζει; «Εὖ οἰκεῖν οἶκον.» ἀπεκρίθη.

Τοσοῦτῳ δ' ἀνεγνωρίζετο ἡ τοιαύτη τῆς γυναικός ἀξία, ὥστε κατὰ νόμον οὐδὲ προῖκα ἔφερον ὑπανδρευομένη· διότι ἰκανός διὰ τὸν ἄνδρα θησαυρός ἦσαν τὰ πλεονεκτήματα, ὅσα ἐκόσμουσιν συνετὴν οἰκοδόμοισιν. Ἐπειτα καὶ ἡ ἰσότης τῶν περιουσιῶν ἦτο ἡ κυριωτάτη βᾶσις τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ὅθεν οὐ μόνον οὐδεμία κατεβάλλετο φροντίς εἰς συσσώρευσιν χρημάτων, ἀλλὰ καὶ ἀπέφευγον τὸν πλοῦτον, καὶ κατὰ συνέπειαν πᾶσαν πολυτέλειαν. Αἱ νεάνιδες ἐν Σπάρτῃ ἦσαν ἀπλοῦστατα ἐνδεδυμένοιαι, καὶ ὡς ἐναντίον τῆς σεμνότητος καὶ τοῦ καλοῦ ἐνομίζετο πᾶν εἶδος καλλωπισμοῦ· διὸ καὶ ὁ Ἄρχίδαμος, τοῦ τυράννου τῆς Σικελίας Διονυσίου πέμψαντος εἰς τὰς θυγατέρας αὐτοῦ ἱματισμὸν πολυτελεῆ, δὲν ἐδέχθη, εἰπὼν· «Φοβοῦμαι μὴ αἱ κόραι, φέρουσαι αὐτόν, φανῶσί μοι αἰσχυραί.» Ἐν ᾧ δὲ μετὰ μεγίστης ἀπλότητος ἀνετρέφοντο αἱ Σπαρτιατίτιδες, καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ ἀπολύτῳ διῆγον τὸν βίον, διετήρουν τὸ σεμνοπρεπὲς τοῦ χαρακτήρος αὐτῶν, καὶ γενόμεναι μητέρες, καθίσταντο σεβασταὶ πρὸς τοὺς ἄνδρας, οὓς αὐταὶ ἐδίδασκον καὶ ἐμόρφουν. Διὸ καὶ ὅτε ξένη τις, ἀποροῦσα διὰ τὴν τοιαύτην τῶν γυναικῶν ἰσχύν, εἶπεν εἰς τὴν Γοργῶ, τὴν γυναῖκα τοῦ Λεωνίδου· «Μόνοι ὑμεῖς αἱ Λάκαιναι ἀρχετε τῶν ἀνδρῶν!» — «Ναί, ἀπεκρίθη ὑπερηφάνως ἡ Σπαρτιατὶς, διότι καὶ μόνοι ἡμεῖς τίκτομεν ἄνδρας.» Ἄν δ' ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει πολλὰ εἰς τὰς γυναῖκας τῆς Σπάρ-

της ἐλαττώματα, ἴσως παρεκινήθη ἔκ τινων παραδειγμάτων τῆς ἑαυτοῦ ἐποχῆς, ὅτε καὶ τὸ λυκούργειον πολίτευμα εἶχε παρακμάσει, καὶ ὁ ἔξοχος τῆς Σπαρτιάτιδος χαρακτήρ συνδιεφθάρη καὶ αὐτός· ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαίους τῆς ἀκμῆς χρόνους, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀξιόπρεπεια τῶν θυγατέρων τοῦ Εὐρώτα εἶναι ἀναντίρρητος. Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν παρακμὴν, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ πλοῦτος μετὰ τῆς πολυτελείας παρεισδύσας εἰς Σπάρτην παρέσυρεν εἰς τὴν τρυφὴν καὶ τὰς μᾶλλον πολεμίας τῷ καλλωπισμῷ γυναικας, καὶ τότε ἀνεφαίνοντο πολλάκις Σπαρτιάτιδες ἀναμιμνήσκουσαι διὰ τῆς ἀρετῆς τοὺς ἀρχαίους τῆς πόλεως χρόνους. Ἄξια τῷ ὄντι τῆς πατρίδος ἀνεδείχθη ἡ αὐταπάρνησις τῆς μητρὸς τοῦ βασιλέως Ἀγιδος Ἀγησιστράτης, ἣτις παρέδωκε τὴν μεγάλην αὐτῆς περιουσίαν εἰς τὴν πόλιν, καὶ πρὸς τὸν θάνατον ἀγομένη, παρὰ τὸν νεκρὸν τοῦ ἰδίου υἱοῦ· «Μόνον, εἶπεν ἀταράχως, μόνον συνενέγκαι ταῦτα τῇ Σπάρτῃ.» Ἡ δὲ σύζυγος τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, ἡ χαριστάτη καὶ εὐφυῆς Ἀγιάτις, καθυποβληθεῖσα αὐτῇ πρώτη εἰς τοὺς αὐστηροὺς τῶν πατέρων νόμους, προσεἰλκυσεν εἰς τὰς φιλελευθέρους ἀρχὰς τὸν δεύτερον σύζυγον Κλεομένην, ὅστις καὶ κατώρθωσε τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Κλεομένου μητήρ, ἡ καρτερόφυχος Κρατησίκλεια, ἔδωκε μέγα φιλοπατρίας δείγμα προσενεγκοῦσα εἰς τὸν βωμόν τῆς πατρίδος τὴν ἑαυτῆς ἐλευθερίαν καὶ τὴν ζῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως. Ἀναμφίβολον λοιπὸν εἶναι ὅτι μέχρι τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἡ ἀγωγή τῶν Σπαρτιατίδων ἐπετύγχανεν εἰς τὴν μόρφωσιν γυναικῶν εὐαισθη-

των καὶ μεγαλοφρόνων· τοιαῦται δὲ καὶ ὤφειλον ν' ἀναδειχθῶσι διὰ νὰ γίνωσι μητέρες καὶ τροφοὶ καὶ διδάσκαλοι τοιούτων τέκνων, ὅποια ἐγέννησεν ἡ Σπάρτη ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς.

ΟΙ ΑΝΔΡΕΣ.

Ἡ ἀγωγή τοῦ νέου Σπαρτιάτου συνεπληροῦτο περὶ τὸ 20^{ον} τῆς ἡλικίας ἔτος, καθ' ὃ ἤρχετο ἡ στρατιωτικὴ αὐτοῦ ὑπηρεσία. Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον μέχρι τοῦ 30^{ου} ἔτους ἐξηκολούθουν πάντοτε τὴν αὐτὴν ὑπὸ τοὺς παιδονόμους ζωὴν, προστιθεμένων ἤδη στρατιωτικῶν ἀσκήσεων σπουδαιότερων, καὶ ἐκδρομῶν εἰς τὰ περίχωρα ἢ πρὸς πολεμικοὺς ἐξελιγμοὺς ἢ πρὸς θήραν ἀγρίων ζώων. Ἀπηλλάσσετο δὲ τῆς μετὰ τῶν συνηλικιωτῶν συμβιώσεως καὶ τῆς τῶν παιδονόμων ἐξουσίας, ἅμα γενόμενος τριακοντούτης, ὅτε μετέβαινεν μὲν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀνδρῶν, ἐπετρέπετο δ' αὐτῷ καὶ ὁ γάμος. Καὶ οὐ μόνον ἐπετρέπετο, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς πῶς ἐπεβάλλετο· διότι ὁ ἄγαμος περιεφρονεῖτο ἐν Σπάρτῃ πολλαχῶς. Ἐν τούτοις καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἡλικίαν, καὶ ἔγγαμος, διατέλει ὁ Σπαρτιάτης ὑπηρετῶν στρατιωτικῶς μέχρι τοῦ 60^{ου} ἔτους, οὐδεμίαν δ' ἐνασχόλησιν ἄλλην εἶχεν, εἰμὴ τὴν ἐξάσκησιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ καθήκοντων. Ὅθεν οὐδὲ βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα μετήρχετο οὐδέν, ἀλλ' ἀπελάμβανε τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐκ τῶν ἐν Λακωνίᾳ γαιῶν, αἵτινες εἶχον διανεμηθῆ εἰς τοὺς πολίτας τῆς Σπάρτης, ἐκαλλιεργοῦντο δὲ ὑπὸ τῶν

Εἰλώτων. Ἡ στρατιωτικὴ ὁμως αὐτῆ ζωὴ δὲν ἐξηφάνιζε τὸν οἰκογενειακὸν βίον· διότι ὁ ἐγγαμος πολίτης, καθὼς πᾶς ὁ ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη γεγονώς, ἀνῆκε μὲν εἰς τὸν στρατὸν καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἐνωμοτίαν αὐτοῦ, ὅπως ὁ νῦν στρατιώτης εἰς τὸν λόχον, ἀλλ' ἠδύνατο κατὰ τὰς ὥρας τῆς τῶν γυμνασίων παύσεως νὰ διάγῃ παρὰ τῆ οἰκογενεῖα αὐτοῦ. Ἴνα μὴ παρεκτραπῆ ὁμως εἰς τρυφὴν ζωὴν ἐν τῇ οἰκιακῇ ἀναπαύσει, μηδὲ λησμονήσῃ τὴν ἰσότητά καὶ ἀδελφότητα, ἧτις ἦτο ἐκ τῶν κυριωτάτων συστατικῶν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ὠφείλε νὰ παρευρίσκηται εἰς τὰ δημόσια δεῖπνα, τὰ συσσίτια λεγόμενα, ἐν οἷς πάντες οἱ πολῖται, ἀνὰ πεντεκαίδεκα ἐν ἐκάστῳ, συνειστιῶντο, ὑποβαλλόμενοι εἰς τὴν λιτότητα τῆς τροφῆς τὴν διαγεγραμμένην ὑπὸ τοῦ νόμου. Ἐκαστος πολίτης ὑπεχρεοῦτο νὰ συνεισφέρῃ εἰς ὃ ἀνῆκε συσσίτιον ὠρισμένον τι ποσὸν σίτου καὶ χρημάτων κατὰ μῆνα πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ· ἄλλως ἀπεκλείετο τοῦ συσσιτίου καὶ ἐπομένως ἐστερεῖτο τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ὅθεν πάντες οἱ Σπαρτιάται ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ κατατάσσωνται εἰς τι συσσίτιον, καὶ νὰ παρευρίσκωνται ταχτικῶς ἐν τῷ δεῖπνῳ, ὅστις ἐγίνετο ἅπαξ τῆς ἡμέρας περὶ τὸ ἑσπέρας. Μόνον δ' ὅτε ὑπηρεσία σπουδαία, ὡς θυσία τις φέρ' εἰπεῖν ἢ θῆρα, ἀπασχόλει τὸν Σπαρτιάτην, ἐπετρέπετο ἢ ἀπὸ τοῦ συσσιτίου ἀπουσία. Ἡ αὐστηρότης αὐτῆ ἐξηγεῖται· διότι πλὴν τοῦ κυρίου σκοποῦ τῆς λιτότητος καὶ τοῦ φιλικοῦ δεσμοῦ, τὰ συσσίτια ἐχρησίμευον καὶ ὡς τόπος συνδιαλέξεως καὶ τινος διδασκαλίας. Τῷ ὄντι ἐν αὐτοῖς ἐγίνοντο συνδιαλέξεις περὶ πολλῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτικῶν ζητη-

μάτων, ιδίως δὲ μάλιστα περὶ ἱστορικῶν πράξεων· πλάκας δὲ καὶ περὶ ἀστείων καὶ τερπνῶν ἀντικειμένων, ὥστε σπουδαιότης καὶ εὐθυμία ἐπεκράτει κατὰ τὸ δεῖπνον. Ἐμπιστοσύνη δ' ἀμοιβαία καὶ ὁμόνοια ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀδελφικὴν ταύτην συμβίωσιν· διότι οὐδεὶς ἐγένετο δεκτὸς εἰς τι συσσίτιον, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε τὰς ψήφους πάντων ἀνεξαίρετως τῶν συνδαιτυμόνων. Ἐπειτα καὶ ἐχεμυθία αὐστηρὰ διετηρεῖτο, ἵνα μὴ δεσμεύηται ἡ ἐλευθερία ἐν ταῖς συνδιαλέξεσιν· ὅθεν καὶ τις τῶν πρεσβυτέρων, ἀνιστάμενος ἐν ἀρχῇ τοῦ δείπνου καὶ δεικνύων τὰς θύρας, « Ἀπὸ τούτων, ἔλεγε, λόγος ἔξω οὐκ ἐκπορεύεται. » Ἐλευθερία λοιπὸν καὶ ἰσότης καὶ ἀδελφότης συνέδεε τοὺς συνδαιτυμόνας, ἡ δὲ λιτότης καὶ ἡ τάξις καὶ ἡ εὐπρέπεια ἐν τοῖς συσσιτίοις συνέτεινον εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κοσμιότητος τῶν ἡθῶν καὶ τῆς τοῦ χαρακτῆρος σπουδαιότητος. Αὕτη τῶν συσσιτίων ἡ σεμνοπρεπῆς διατριβὴ ἐπέτρεπεν, ὡς εἶδομεν, καὶ τὴν τῶν νεωτέρων εἰσαγωγὴν πρὸς ἀκρόασιν τῶν ἐν αὐτοῖς συνδιαλέξεων. Τῷ ὄντι, οἱ παῖδες ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ παιδονόμου, προσήρχοντο εἰς τὰ συσσίτια καὶ μετὰ πολλῆς συστολῆς ἐκάθηντο παρὰ τοὺς πρεσβυτέρους, ὧν τὰς ὁμιλίας ἤκουον ἐν σιωπῇ. Οἱ μικροὶ δὲ οὗτοι ἀκροαταὶ καθίστων τοὺς συνδιαλεγομένους ἔτι μᾶλλον προσεκτικούς, ὥστε πᾶς λόγος νὰ περιέχη τι διδακτικὸν καὶ ἐνδιαφέρον, οὐδέποτε δὲ μάταιον καὶ ἀνωφελές. Ἐτιμᾶτο δὲ ἰδίως παρ' αὐτοῖς καὶ ἐπεζητεῖτο ἡ βραχυλογία καὶ αἱ ἀποφθεγματικαὶ ἀποκρίσεις, ὥστε καὶ τὸ ὁμιλεῖν λακωνικῶς κατήντησε συνώνυμον τῷ συντόμως. Ἀλλ' ἡ σπουδαιότης αὕτη τῶν συνδιαλέξεων δὲν ἀπέκλειεν, ὡς

εἶπομεν, τὸ χαρίεν καὶ ἀστείον· ἀπ' ἐναντίας ὁ Σπαρτιάτης ἦτο κατ' ἐξοχὴν εὐθυμος καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς δεινοῖς, ἰλαρὸς δὲ καὶ μειδιῶν καὶ ἐν μόχθοις καὶ ἐν κινδύνοις. Τίς λησμονεῖ τὴν πολυθρύλλητον ἐκείνην ἀπόκρισιν τοῦ Σπαρτιάτου ἐν Θερμοπύλαις, ὅτε καὶ ἐν ᾧρα κρίσιμῳ καὶ ἐνώπιον ἐχθροῦ φοβεροῦ, δὲν ἀπώλεσε τὴν γαλήνην αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ πρέσβεις τοῦ βασιλέως ἔλεγον ὅτι τοσοῦτους ἔχουσι στρατιώτας, ὥστε τὰ βέλη αὐτῶν θὰ σκιάσωσι τὸν ἥλιον. «Χαρίεν, ἀπεκρίθη ἐκεῖνος, θὰ πολεμήσωμεν καὶ ὑπὸ σκιάν.» Καὶ μυρία δ' ἄλλα ἀνέκδοτα μαρτυροῦσι τὴν εὐθυμον τοῦ Σπαρτιάτου σπουδαιότητα, ὁποῖαν ἀπεδείκνυε πάντοτε, καὶ δὴ καὶ ἐν ταῖς φιλικαῖς συνδιαλέξεσιν, ὥστε ἢ ἐν τοῖς συσσιτίοις διατριβὴ ἀπέβαινε τερπνοτάτη ἅμα καὶ διδακτικὴ, καὶ διὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν νόμων ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀποτελεῦσα μέρος τῆς δημοσίας ἀγωγῆς διὰ τε τοὺς ἐν ἡλικίᾳ ὄντας καὶ διὰ τοὺς νεωτέρους.

Οὕτω ἅπασα ἡ τοῦ Σπαρτιάτου ζωὴ ἦτο διηνεκῆς ἀσκησις πολεμικὴ καὶ ἀδιάλειπτος διδασκαλία τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος. Ὁ Σπαρτιάτης ὤφειλε νὰ διασώζη τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πόλεως ἢ ν' ἀποθνήσκη ὑπὲρ αὐτῆς· ὁ δὲ ζητήσας τὴν ἰδίαν σωτηρίαν καὶ ἐν τῇ μάχῃ προτιμήσας τὴν φυγὴν μᾶλλον ἢ τὸν θάνατον, περιεφρονεῖτο ἐν Σπάρτῃ ὡς δειλὸς καὶ προδότης, οὐδὲ κατεδέχετό τις νὰ συνομιλήσῃ μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντες ἀπεστρέφοντο καὶ ἐβδελύσσοντο τὸν τοιοῦτον, ὡς ἀνάξιον τῆς πόλεως. Καὶ τοιαῦτα μὲν παραδείγματα ἦσαν σπανιώταται ἐξαιρέσεις, ἐν γένει δὲ οἱ ἀτρόμητοι τοῦ Ταυγέτου στρατιῶται ἀντεπεξῆρχοντο κατὰ

τῶν ἐχθρῶν ἢ πρὸς νίκην ἢ πρὸς θάνατον, οὐδόλως πτοούμενοι τὸ πλῆθος ἢ τὴν δύναμιν αὐτῶν· ὄθεν καὶ δικαίως ἐκαυχῶντο ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἐρωτῶσι πόσοι εἶναι, ἀλλὰ ποῦ εἶναι οἱ πολέμιοι. Τοσοῦτον δὲ διεβοήθη τὸ ὄνομα τῆς Σπάρτης, καὶ τοσοῦτον ἐσεμνύοντο ἐπ' αὐτῇ οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὥστε πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ φανῶσιν ἀξιοὶ τῆς πόλεως παρώτρυνε πολλάκις ἐπὶ πράξεις ἡρωϊκάς. « Μὴ φανῶμεν ἀνάξιοι τῆς Σπάρτης, » ἀνέκραζεν ὁ ἀγαθὸς Καλλικρατίδας ἐπιχειρῶν ναυμαχίαν κινδυνώδη. « Ἀποθάνωμεν ἀξίως τῆς πατρίδος, » εἶπε πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ὁ Κλεομένης ἐν Αἰγύπτῳ διατελῶν. Ὁ δὲ τοιοῦτος πρὸς τὴν πόλιν σεβασμὸς παρετηρεῖτο καὶ εἰς τοὺς ἀπλουστάτους τῶν πολιτῶν, ὥστε καὶ τις εἰς αἰχμαλωσίαν περιπεσὼν καὶ πωλούμενος, ἐπειδὴ ὁ κήρυξ ἀνεφώνησεν, ὅτι Σπαρτιάτην πωλεῖ, « Αἰχμάλωτον λέγε, » ὑπέλαβεν ὀργίλως ὁ πωλούμενος. Ἡ δὲ μήτηρ τοῦ Βρασιίδου Ἀργιλεωνίς μετὰ συγκινήσεως ἤκροατο τῶν Ἀμφιπολιτῶν ἐκθροιάζοντων τὰ κατορθώματα τοῦ υἱοῦ. Ἄλλ' ὅτε ἐκεῖνοι εἶπον ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ἐν Σπάρτῃ ὑπάρχει τοιοῦτος, « Ἀγνοεῖτε, φίλοι, ὑπέλαβεν ἡ φιλόπατρις Σπαρτιάτις, ὅτι ἀγαθὸς μὲν ὁ Βρασιίδας, ἀλλ' ἡ Σπάρτη ἔχει καὶ αὐτοῦ κρείττονας. » Καὶ ἔπρεπε τῷ ὄντι τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐκείνης νὰ ᾔηται τόσῳ σεβαστόν, ἵνα ἐξεγεῖρῃ τὴν φιλοτιμίαν τῶν κατοίκων καὶ ἐνισχύῃ εἰς ἀνοχὴν καὶ διατήρησιν τοῦ τεραστίου αὐτῆς πολιτεύματος.

Ἡ ἀνατροφή ἐν Σπάρτῃ παρουσιάζει τὸ ἰδιάζον τοῦτο χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ πολιτεία νομίζουσα τοὺς πολίτας πάντας ἀνήκοντας εἰς αὐτήν, ἀνέλαβε τὴν μόρφωσιν αὐτῶν, καὶ διωργάνωσε τὰ τῆς ἀγωγῆς ἀναλόγως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως, ἀρχομένη ἀπ' αὐτῆς τῆς γεννήσεως, καὶ αὐστηρῶς ἐπιτηροῦσα τὴν ὠρισμένην δίαιταν τοῦ πολίτου καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον.

Ἡ ἀγωγή αὕτη εἶχε πολλὰς ἀρετάς· σωματικῶς μὲν καθίστα τοὺς νέους ὑγιεῖς καὶ εὐρώστους, ῥωμαλέους καὶ εὐκινήτους· ἠθικῶς δ' ἀνεδείκνυεν εὐπειθεῖς καὶ ἐγκρατεστάτους, φιλοπάτριδας καὶ καρτεροφύχους. Ἀνέπτυσσεν ἱκανῶς τὴν νοητικότητα καὶ τὴν κρίσιν, παρεῖχε φρόνημα ὑψηλόν, ἐμόρφου τὸν σπουδαῖον ἐκείνον τοῦ Σπαρτιάτου χαρακτήρα. Εἶχεν ὅμως καὶ ἐλαττώματα πολυάριθμα, ἐξ ὧν δύο μόνον, ἡ ὑπερβολὴ τῆς σωμασκίας καὶ ἡ στέρησις παιδείας, ἀρκοῦσιν, ἵνα ἐπισκιάσωσι τὰς ἀρετάς αὐτῆς. Ἡ περὶ τὰς ἀσκήσεις σκληραγωγία, ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τοῦ μετρίου, καθιστᾷ τοὺς ἀνδρας οὐχὶ θαρράλέους, ἀλλὰ θηριώδεις· ἡ δ' ἔλλειψις τῆς παιδείσεως ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς τέχναις ἀποστερεῖ τὸν ἄνθρωπον τῶν μέσων, ἅτινα ἐξευγενίζουσιν, ἀνυψοῦσι, διασώζουσι πολλάκις αὐτόν. Καὶ ναὶ μὲν τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀνεπλήρου, ὡς εἶδομεν, ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ διὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠρωϊκῶν ἀσμάτων, τὰ δ' εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς τιμῆς καὶ τῆς φιλοπατρίας ἐξήρουν τὸν Σπαρτιάτην ἀπὸ τῆς ταπεινῆς θέσεως βαναύσου ἀθλητοῦ, ἀλλ' ἀμφοτέρω ἀπεδείχθησαν ἀσθενῆ,

ὡς μὴ στηριζόμενα ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς παιδείας, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῶν ἐξέων καὶ τῆς ἀνάγκης. Τοῦτου δ' ἕνεκα ἡ πολιτεία ὤφειλε νὰ ἐπαγρυπνῆ εἰς τὴν τελείαν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων, ἵνα οἱ πολῖται κατακρατῶνται ὑπὸ τὴν δεσποτείαν αὐτῶν, ὡς ὑπὸ ἀλύσεων ἀδιαβρόχτων δεδεμένοι, καὶ οὕτω σώζηται ἡ πόλις· διότι καὶ ἡ ἐλαχίστη ἀμέλεια ἂν ὑπεφαίνετο, ἡ θελκτικὴ τῆς τρυφῆς ἀπόλαυσις θὰ συνεπήγετο ἀμέσως τὴν διαφθοράν. Ψυχῆ, ἧτις εἶναι ἄπειρος καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωοτάτων τέρψεων τοῦ νοός καὶ τῆς καρδίας, στηρίζεται ἐπὶ ἠθικῶν ἀρχῶν ἀτελῶν, ὡς μὴ ἐνισχυομένων ὑπὸ τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἡ ψυχὴ αὕτη παραδίδεται ἀπροφυλάκτως εἰς τὰς ἡδονὰς τῶν ὕλικῶν ἀπολαύσεων, ἅμ' ἀπαλλαγείσα τῶν ἐξωτερικῶν περιορισμῶν. Διὰ τοῦτο ἐν Σπάρτῃ οἱ περιορισμοὶ οὗτοι ἦσαν αὐστηρότατοι· ὁ Σπαρτιάτης, ἀρχῶν μὲν, ἦτο ἄκαμπτος· ἀρχόμενος δέ, εὐπειθέστατος· διὸ καὶ ὅτε ὁ Ἀγησίλαος ἠρωτήθη· διὰ τί εὐδοκίμοισιν οἱ Σπαρτιάται; « Διότι, εἶπε, πρὸ πάντων ἐξασκοῦνται καὶ νὰ ἄρχωσι καὶ νὰ ἄρχωνται. » Ἐντεῦθεν προῆλθε τὸ ἀμετάβλητον τῶν νόμων, καὶ ἡ στασιμότης ἐκείνη, ἧτις ἐκώλυε πᾶσαν βελτίωσιν. « Οἱ νόμοι, ἔλεγεν ὁ αὐτός Ἀγησίλαος, οἱ νόμοι εἶναι κύριοι τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι κύριοι τῶν νόμων. » Ἡ αὕτη λοιπὸν πάντοτε τάξις τῶν πραγμάτων διετηρεῖτο ἐν Σπάρτῃ, καὶ ἦτο ἐκ προοιμίῶν καταδεδικασμένη πᾶσα μεταρρύθμισις· διότι οὔτε ξένους ἐπὶ πολὺ διαμένοντας ἐν τῇ πόλει ἐδέχοντο οἱ Σπαρτιάται, οὔτ' αὐτοὶ ἀπεδήμουν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, νεωτερισμον δὲ οὐδένα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπέτρεπον.

Τὸ ἀποκλειστικὸν ὁμῶς τοῦτο πολίτευμα ἦτο ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ ἀναλλοίωτον. Ἡ βᾶσις αὐτοῦ, ἡ ἰσότης τῶν περιουσιῶν, ταχέως ἐξέλιπεν, ἡ δὲ συσσώρευσις τοῦ πλοῦτου εἰς ὀλίγους μόνον, κατέστησε τοὺς ἄλλους πενεστάτους καὶ παντελῶς ἀπόρους, ὅπερ διέταραξε τὴν τῶν συσσιτίων τάξιν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν στρατιωτικῶν καθηκόντων. Ὅτε δὲ μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον ἡ Σπάρτη κατέστη ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, ἐγένετο σιωπηρῶς πῶς ἀνεκτὴ ἡ πολυτέλεια, ἣτις συνεπήγετο καὶ τὸν πόθον τοῦ νὰ ἐλαφρυνθῇ ὁ βαρὺς, ἀλλὰ σωτήριος ζυγὸς τῶν λυκουργείων νόμων. Ὁ παντοδύναμος Λύσανδρος, θέλων νὰ προσδοποιήσῃ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν, ἐσχεδίαζε τὴν κατάργησιν τοῦ δικαίωματος τῆς βασιλικῆς διαδοχῆς, καὶ διέδιδεν οὕτω μεταρρυθμιστικὰς ἀρχάς. Ἐπειτα καὶ ἡ ὀλιγανθρωπία εἰς ἣν περιήλθεν ἡ Σπάρτη ἐταπεινώσε τὸ φρόνημα αὐτῆς· διότι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ταύτης περιωρίζετο ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ εἰς χιλίους μόνον πολίτας. Οὕτω ἡ ἀγέρωχος ἐκείνη πόλις, ἣτις ἀνεδείχθη κατ' ἀρχάς τὸ πρότυπον τῆς αὐστηρᾶς διαίτης καὶ τῆς ἀνδρείας, ἣτις ἐνόμιζεν ἑαυτὴν τὸ κλέος τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ φόβητρον τοῦ κόσμου, ἅμα παραμελήσασα τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς θεσμοὺς, ἐξώκειλεν εἰς τρυφὴν, ἀπώλεσε τὸ ἀρεϊμάνιον αὐτῆς ἦθος, περιέπεσεν εἰς δεινὴν παρακμῆν. Ἦδη ἐπὶ Ἀγησιλάου, ἐν ἔτει 371^ω, ὅτε κατὰ πρῶτον οἱ Σπαρτιαῖται ἐνίκηθησαν ὑπὸ τῶν Θηβαίων ἐν Λεύκτροις, πολλοὶ ἐσώθησαν διὰ τῆς φυγῆς, ἀλλ' οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἔφροροι δὲν ἐτιμώρησαν τοὺς ῥιψάσπιδας, οἱ

δὲ συμπολιταὶ ἀπεδέξαντο αὐτοὺς ἄνευ μομφῆς. Αἱ περιστάσεις ἦσαν δειναί, ἢ δὲ Σπάρτη εἶχεν ἀνάγκην μαχητῶν· ἐσίγησαν λοιπὸν οἱ νόμοι καὶ ἐδείχθησαν ἐπεικεῖς οἱ πολῖται. Αἱ δὲ γυναῖκες, αἱ ἡρώιδες ἐκεῖναι τοῦ Ταυγέτου, αἱ πάλαι ποτὲ ἀτρόμητοι εἰς τὰ δεινά, καὶ μετὰ τοσαύτης καρτεροψυχίας ἀκούουσαι τὸν θάνατον τῶν τέκνων, παρηγγέλθησαν ἤδη ὑπὸ τῶν ἀρχόντων νὰ ὑπομείνωσιν ἀθορύβως τὸ πάθημα, ἵνα μὴ διὰ τῶν ἰδίων οἰμωγῶν αὐξήσωσι τὴν ἀθυμίαν τῆς πόλεως· ἐξ οὗ δῆλον ὅτι οὐδ' αὐταὶ ἦσαν ἔτι αἱ ἀρχαῖαι καὶ μεγαλόφρονες τῶν Σπαρτιατῶν μητέρες. Καὶ ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται τὸ πλημμελὲς τῆς σπαρτιατικῆς διαίτης, ἧτις μόνον διὰ τοῦ σιδηροῦ ἐκείνου ζυγοῦ τῆς λυκούργειο νομοθεσίας ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ.

Βραδύτερον ἔτι, περὶ τὰ τέλη τῆς 3^{ης} ἑκατονταετηρίδος, τὰ ἐν Σπάρτῃ κατήνησαν εἰς ἐντελῆ παραλυσίαν, ὁ δὲ τότε βασιλεύων Ἄγις ἀναγνωρίζων τὴν αἰτίαν τῆς παρακμῆς, ἐπιχειρεῖ τὴν αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τοῦ Λυκούργου καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀρχαίας διαίτης, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς ἴσης μεταξὺ τῶν πολιτῶν διανομῆς τῶν γαιῶν. Ἡ μήτηρ καὶ ἡ μάμμη προσφέρουσι γενναιοφρόνως εἰς τὸ κοινόν, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεύς, τὴν μεγάλην αὐτῶν περιουσίαν, ὀλίγοι δὲ τινες μιμοῦνται τὸ σωτήριον τοῦτο ἔργον, οἱ πλεῖστοι ὁμῶς τῶν πλουσίων κατεξανίστανται καὶ διὰ συνωμοσίας φοβερῶς φονεύουσι μὲν τὸν Ἄγιν καὶ τοὺς οἰκείους, ματαιοῦσι δὲ τὸ ἐπιχείρημα. Ἡ χήρα τοῦ Ἄγιδος, ἡ ἐρασιμωτάτη καὶ μεγαλόφρων Ἀγιάτις, συζευθεῖσα μετὰ τοῦ λαμπροτάτου τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν τῶν

χρόνων ἐκείνων ἀνδρός, τοῦ Κλεομένους, συνεργεῖ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν σκοπῶν τοῦ πρώτου συζύγου· καὶ ὁ Κλεομένης, νικητὴς τῶν Ἀχαιῶν καὶ μέγα ἰσχύων ἐν Σπάρτῃ, ἐπιτυγχάνει ἤδη ὅτι ὁ Ἅγις δὲν ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ. Ἐπανέρχεται λοιπὸν αὐθις τὸ λυκούργειον πολίτευμα ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ αὐστηρότητι· ἀλλ' ἐλπίδες μάταιαι! Ὁ Κλεομένης νικηθεὶς μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ Μακεδόνων, καταφεύγει εἰς Αἴγυπτον πρὸς ζήτησιν βοθηθείας· καὶ ὁ μὲν φιλόπατρις οὗτος καὶ ἄξιος τῆς πατρίδος υἱὸς ἀποθνήσκει ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἡ δὲ Σπάρτη ἐπαναπίπτει αὐθις εἰς τὴν προτέραν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν παρακμὴν καὶ παραλυσίαν. Ἐκτοτε ἡ ἱστορία αὐτῆς δὲν εἶναι ἄξια τοῦ προτέρου μεγαλείου οὐδ' ἐν αὐτοῖς τοῖς στρατιωτικοῖς· ἐν δὲ τῇ πολιτικῇ τοῦ ἔθνους ἱστορία οὐδεμίαν ἐκτήσατο σημασίαν, οὐδ' ἐπενήργησέ πως εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους, ἀφ' οὗ ἀπώλεσε τὴν μόνην αὐτῆς ἀρετὴν, τὴν κατὰ τὰ πάτρια σκληρὰν ἐκείνην ἀγωγὴν καὶ δίαιταν. Καὶ παράδοξον μὲν δὲν εἶναι ὅτι ἐπῆλθεν ἡ τοιαύτη πτώσις τοῦ πολιτεύματος καὶ μετ' αὐτῆς ἡ παρακμὴ· παραδοξότατον ὁμως, καὶ ἐκπληκτικὸν μάλιστα φαίνεται, πῶς κοινωνία ἀνθρώπων ἐλευθέρων αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς περιεβλήθη ὑπὸ τοιούτων δεσμῶν, καὶ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας διετήρησεν αὐτά. Διὸ δὲν ἐκρίναμεν ἀνάξιον νὰ ρίψωμεν τὸ βλέμμα ἐπὶ τῆς πρωτοφανοῦς ἐκείνης πολιτείας, τὸ μὲν, ὡς πρώτου βήματος τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς σύστασιν τακτικῆς πολιτείας· τὸ δέ, ὡς ἐναργοῦς ἀποδείξεως τοῦ τί δύναται ἡ ἀγωγή ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κοινωνιῶν. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν ἔμεινεν ἐν αὐτῷ τῷ σημείῳ,

οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ περιωρισθῇ ἐν τοιούτῳ στενῷ κύκλῳ ἐνεργείας, ἐν τοιαύτῃ ἀτελεῖ πολιτεία. Ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πολιτειῶν παρέχει ἡμῖν τὰ δείγματα τῆς προόδου.

The first part of the report is devoted to a general description of the country and its resources. It is followed by a detailed account of the various industries and occupations of the people. The report concludes with a summary of the principal results of the investigation.

The second part of the report contains a list of the names of the various places and persons mentioned in the text. This list is arranged in alphabetical order and includes the names of the principal towns and villages, as well as the names of the most important individuals who have been mentioned in the report.

The third part of the report is a list of the names of the various places and persons mentioned in the text. This list is arranged in alphabetical order and includes the names of the principal towns and villages, as well as the names of the most important individuals who have been mentioned in the report.

The fourth part of the report is a list of the names of the various places and persons mentioned in the text. This list is arranged in alphabetical order and includes the names of the principal towns and villages, as well as the names of the most important individuals who have been mentioned in the report.

The fifth part of the report is a list of the names of the various places and persons mentioned in the text. This list is arranged in alphabetical order and includes the names of the principal towns and villages, as well as the names of the most important individuals who have been mentioned in the report.

The sixth part of the report is a list of the names of the various places and persons mentioned in the text. This list is arranged in alphabetical order and includes the names of the principal towns and villages, as well as the names of the most important individuals who have been mentioned in the report.

The seventh part of the report is a list of the names of the various places and persons mentioned in the text. This list is arranged in alphabetical order and includes the names of the principal towns and villages, as well as the names of the most important individuals who have been mentioned in the report.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΑΙ.

ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

ΜΕΤΑ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐν Ἑλλάδι φυλῶν καὶ τὴν ἰδρύσιν τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ἐπαύσαντο μὲν αἱ μεταναστάσεις, προήγοντο δὲ διὰ τῆς εἰρήνης καὶ ἡσυχίας αἱ ἀπανταχοῦ ἑλληνικαὶ πόλεις. Καὶ τὸ μὲν ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία ἤρξανον τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐζωίαν, τὰ δὲ γράμματα καὶ αἱ τέχναι ἀνέπτυσσον διανοητικῶς καὶ ἠθικῶς τὰς ἀρτισυστάτους κοινωνίας. Αἱ ἰωνικαὶ μάλιστα ἀποικίαι κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὑπερέβαλον κατὰ τε τὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ τὰ ἠθικά πλεονεκτήματα· διότι τὸ ἐπιχειρηματικὸν τῶν Ἰώνων πνεῦμα, ἢ πρὸς τὸ νεωτερίζειν τόλμη, ἢ εὐφυΐα ἐν γένει καὶ δεξιότης δὲν ἠνείχετο τὴν εἰς πᾶσαν ἀνεξαιρέτως παράδοσιν εὐλάβειαν, τὸν ζυγὸν τῶν προλήψεων, τὴν βραδύτητα καὶ ἀτολμίαν, ἅτινα ἦσαν ὁ ἰδιάζων τῶν Δωριέων χαρακτήρ.

Ἄοκνως δ' ἐργαζόμενοι καὶ εὐδοκίμως ἀνερευνῶν-

τες πᾶν μέσον προόδου, ταχέως μὲν ηὔξησαν τὰς κτήσεις καὶ ἐβελτίωσαν τὰ περὶ τὸν βίον, ταχέως δ' ἀνεπτυξάν τὰς ἤδη γνωστάς τέχνας ἢ καὶ ἐφεύρουν ἐτέρας ὥστε πρῶτοι οὗτοι ἐφθασαν εἰς βαθμὸν τινα ἀκμῆς, ὅσον οἱ καιροὶ ἐπέτρεπον. Οὕτω κατὰ τὴν 6^{ην} πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα ἤκμαζον πολλαὶ αὐτῶν πόλεις, μάλιστα δ' ἡ Μίλητος, περὶ ἧς εἶπον ὅτι, ἂν οἱ κάτοικοι δὲν παρεδίδοντο εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἠδυσπάθειαν καὶ μαλθακότητα, ἀλλὰ διετήρουν ἄδολον τὴν ἀρχαίαν σωφροσύνην καὶ ἀνδρείαν μετὰ τῆς πατρίου ἀγωγῆς, ἡ τοῦ Θάλητος πατὴρ θ' ἀπέβαινε ἡ ἐστία τῶν φώτων, καὶ οὐχὶ ἡ τοῦ Θησέως πόλις. Τῷ ὄντι πολλαὶ γνώσεις ἐπιστημονικαὶ κοιναὶ ἐν Ἰωνίᾳ, ἦσαν ἐτι ὄλως νηπιώδεις ἐν Ἀθήναις, ὁ δὲ σοφὸς αὐτῶν νομοθέτης περιοδεύων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, παρέλαβεν ἐκ τῶν ἰωνικῶν ἀποικιῶν τὰς πλείστας τῶν οἰκονομολογικῶν καὶ ἄλλων πρακτικῶν γνώσεων, αἵτινες τὰ μέγιστα συνέτειναν εἰς λύσιν πολλῶν ἐν Ἀττικῇ διαφιλονεικούμενων ζητημάτων.

ΠΟΙΗΣΙΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ.

Ἄλλὰ πλὴν τοῦ πλούτου καὶ τῶν ἀμέσως μετ' αὐτοῦ συνδεομένων γνώσεων, οἱ Ἴωνες ἐπεδόθησαν καὶ εἰς τὰς καλὰς τέχνας, ὅσαι κοσμοῦσι τὰς κοινωνίας καὶ ἐξευγενίζουσιν αὐτάς. Παρ' αὐτοῖς πάλαι ποτ' ἐψάλλε τὰ κλέα τῶν ἀρχαίων ἡρώων, διὰ τῶν ἀμιμήτων αὐτοῦ ᾠσμάτων, ὁ ἀθάνατος τῆς Ἰλιάδος ποιητῆς παρ' αὐτοῖς

ἀνεφάνησαν καὶ τόσοι ἄλλοι ῥαψῳδοὶ καὶ ποιηταί, μαθηταὶ ἢ μιμηταὶ τοῦ Ὀμήρου, οἱ λεγόμενοι Ὀμηρίδαι καὶ οἱ Κυκλικοὶ ποιηταί, ἐξυμνοῦντες τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις τῆς παρελθούσης γενεᾶς. Ὅτε δὲ μετὰ τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν νέον στάδιον ἠνοιγέτο εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, οἱ νεώτεροι ποιηταί, καταλιπόντες τὸ ἐπικὸν τῆς ποιήσεως εἶδος, ἀπεπειρῶντο νὰ ἐκφράσωσι τὰ ἴδια αὐτῶν συναισθήματα καὶ πάθη, καὶ ἐμόρφωσαν οὕτω τὴν λυρικήν ποιήσιν. Ἐν Ἰωνίᾳ καὶ τότε κατὰ πρῶτον ἐψάλλεν ἐλεγείας Καλλίνος ὁ Ἐφέσιος, ὅστις, ἀφωσιωμένος ἔτι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, ἐξῆπτε διὰ τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ᾠδῶν τὴν φιλοπατρίαν τῶν συμπολιτῶν. Τοιοῦτος ἀνεδείχθη περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι ὁ Ἀθηναῖος Τυρταῖος, ὅστις, μεταβάς εἰς Σπάρτην, ἠδυνήθη διὰ τῶν ἐθνουσιαστικῶν αὐτοῦ ἁσμάτων, νὰ ἐμψυχῶσιν τοὺς ἀθυμήσαντας τῆς πόλεως ἐκείνης κατοίκους, καὶ νὰ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν νίκην.

Ἡ λυρική ποιήσις ἐμελλε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, νὰ ἐπαγάγῃ καὶ τὴν πρόοδον τῆς μουσικῆς, ἥτις, ἀχώριστος οὖσα τῆς ποιήσεως, ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐναρμόζηται πρὸς τὰ ποικίλα τῶν ἁσμάτων μέτρα, τὰ ἐκφράζοντα τὰς διαφόρους διαθέσεις τῆς ψυχῆς. Ἡ δ' ἀνάπτυξις τῆς μουσικῆς ἀνήκει καὶ αὕτη εἰς τὰς ἀποικίας, ἰδίως τὰς αἰολικὰς, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Λέσβον, τὴν ποιητικὴν ἐκείνην νῆσον, ἥτις καὶ ἐπρώτευσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τοῖς μουσικοῖς ἀγῶσι τῶν μεγάλων ἐν Ἑλλάδι πανηγύρεων. Ὅθεν καὶ ὁ μῦθος, ὅτι τοῦ Ὀρφέως ἡ κεφαλὴ, ἀποκοπεῖσα ὑπὸ τῶν Μαινάδων ἐν Θράκῃ καὶ

ρίφθεισα μετὰ τῆς λύρας εἰς τὴν θάλασσαν, ἐξεβράσθη ὑπὸ τῶν κυμάτων εἰς τὴν Λέσβον. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Λέσβιος Τέρπανδρος ἐρρύθμισε τὴν μουσικὴν κατὰ κανόνας, καὶ πρῶτος μετεχειρίσθη σημεῖα μουσικὰ εἰς τὴν μελοποίησιν ποιημάτων. Καὶ τὴν μὲν κιθάραν, ἣτις ἦτο πρὶν τετράχορδος, κατέστησεν ἐπτάχορδον κατὰ τοὺς ἑπτὰ τόνους τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν λεγομένην διαπασῶν, τὰ δὲ γένη τῆς μουσικῆς διετήρησεν ὅπως εἶχον, τό τε διατονικόν καὶ τὸ χρωματικόν· διότι τὸ τρίτον, τὸ ἐναρμόνιον, προσετέθη μικρόν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ὀλύμπου, ἐτέρου διασήμου μουσικοῦ. Ἐνταῦθα δ' ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν καὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ μουσικοῦ, Θαλήτα τοῦ Κρητός, ὅστις περὶ τὰ τέλη τῆς 7^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ἐτελειοποίησε τὴν ἤδη ρυθμισθεῖσαν μουσικὴν, καὶ διὰ τοῦτο δικαίως ἀποτελεῖ μετὰ τῶν δύο προειρημένων τὴν τριάδα τῶν δημιουργῶν τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς. Οἱ Λέσβιοι μουσικοὶ ὡσαύτως, καὶ ἰδίως ὁ Τέρπανδρος, ἐκανόνισαν καὶ τὰς ἀτάκτους ξενικὰς ἁρμονίας, μάλιστα δὲ τὴν Φρυγιστὶ καὶ τὴν Λυδιστὶ, καὶ προσήρμοσαν αὐτὰς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, τὴν καλουμένην Δωριστὶ ἁρμονίαν, καὶ οὕτω διεκρίθησαν αἱ τρεῖς ἁρμονίαι, ἡ σεμνοπρεπὴς Δωριστὶ, ἡ ἐνθουσιαστικὴ Φρυγιστὶ, ἡ ἥπια Λυδιστὶ· εἰς ταύτας δὲ βραδύτερον προσετέθησαν ἡ μαλακωτάτη καὶ παθητικὴ Ἰαστὶ ἁρμονία, καθὼς καὶ ἡ ἔντονος καὶ ζωηρὰ Αἰολιστὶ. Οὕτω διεμορφώθη ἡ μουσικὴ, ἣ τε φωνητικὴ καὶ ἡ ὀργανικὴ, ἱκανὴ πρὸς ἐκφρασιν τῶν ποικίλων τῆς ψυχῆς διαθέσεων· παρέμεινε δὲ πάντοτε σύντροφος ἀχώριστος τῆς ποιήσεως, προ-

λαμβάνουσα πολλάκις καὶ τὸν χορὸν εἰς ζωηροτέραν ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων· διότι οἱ ἀρχαῖοι, διὰ τῶν μελωδημάτων ἅτινα ἐκαλοῦντο ὑπορχήματα, συνεδύζον εὐφυστάτα τὰς τρεῖς ἀδελφὰς τέχνας, τὴν ποιήσιν, τὴν μουσικὴν, τὴν ὀρχιστικὴν.

Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τῆς μουσικῆς συνεβάδισε μετὰ τῆς προόδου τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἐν ἣ προ πάντων διεμορφώθησαν τὰ δύο κυριώτατα μέλη, τὸ Αἰολικὸν καὶ τὸ Δῶριον, διαφέροντα ἀπ' ἀλλήλων καὶ κατ' ἄλλα, μάλιστα δὲ κατὰ τὸν χορὸν, ὅστις συνήθως συνῶδευε τὸ Δῶριον μέλος. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῶν ἀποικιῶν, περιοριζόμεθα μόνον ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς γοργῆς καὶ χαρῆσσης Αἰολικῆς ποιήσεως, ἐν ἣ τοσοῦτοι ποιηταὶ ἐξέφρασαν τὰ ἐκυτῶν αἰσθήματα καὶ τὰς συγκινήσεις. Ἐν αὐτῇ ἔγραψεν ὁ Λέσβιος Ἀλκαῖος, ὁ μεταξὺ πολιτικῶν καὶ ἀτομικῶν παθῶν κλυδωνισθεὶς, καὶ ὅτε μὲν τὸν Ἄρην, ὅτε δὲ τὸν Ἐρωτα ἐξυμνῶν· ἐν αὐτῇ ἐξέφρασε τοὺς πόθους τῆς καρδίας ἢ εὐαίσθητος Σαπφῶ, ἣτις ἐγένετο ἀρχηγὸς σχολῆς μελοποιῶν καὶ διέπρεψεν ἐπὶ δεινότητι ποιητικῇ. Ἡ Σαπφῶ εἶναι ὡσαύτως τὸ κάλλιστον παράδειγμα τῆς ἀγνῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πνευματικῆς χάριτος τῶν γυναικῶν τῆς Αἰολίας· ἀλλ' ἡ ἐλευθερία αὕτη καὶ παρρησία, ἣν εἶδομεν καὶ παρὰ ταῖς γυναίξει τῶν Δωριέων, παρεξηγήθη καὶ κατεκρίθη ὑπὸ τῶν Ἰώνων· διότι αἱ γυναῖκες αὐτῶν διετήρησαν καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις τὸν αὐστηρὸν καὶ περιορισμένον βίον τῶν ἐν Ἀθήναις γυναικῶν. « Παρὰ τοῖς Αἰολεῦσιν ὅμως, λέγει που ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ὁ διάσημος φιλολόγος Μύλλερως, παρέμεινεν ἡ παλαιὰ ἑλλη-

νική δίαιτα, ἣν περιγράφουσιν ἡ μυθολογία καὶ αἱ ἐποποιίαι, καθ' ἣν αἱ γυναῖκες μετεῖχον ὄχι μόνον τῶν ψυχαγωγικῶν καὶ τέρψεων ἐν οἴκῳ τε καὶ δημοσίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἶχον τὴν ἐλευθερίαν ν' ἀποδεικνύη ἐκάστη ἐν αὐτοῖς τὸ ἴδιον ἦθος καὶ τὴν εὐφυΐαν. Προβιβαζομένης δὲ ἐν τῷ χρόνῳ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ἐκοινώνουν τῆς προόδου καὶ αἱ γυναῖκες τῶν Αἰολέων, ὅπως καὶ αἱ Δωριίδες ἐν τε Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι, ὧν τινες ὄχι μόνον ἐφάνησαν ἐπὶ ποιήσεσι ἐπίσημοι, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πυθαγόρου, καὶ περὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφίαν.» Ἡ ἐλευθέρα αὕτη τοῦ γυναικείου φύλου διαίτα ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν θιάσου ἢ συλλόγου παρθένων χάριν σπουδῆς ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν ἐξόχου τινός ἐπὶ παιδείᾳ δεσποίνης. Τοιοῦτόν τι συνέβαινε καὶ ἐν Σπάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ νήσῳ Λέσβῳ οἱ σύλλογοι οὗτοι ἀπέβησαν ἐπίσημοι, διότι ἀνέδειξαν πολλὰς ἐξόχους ποιητρίας, ὁποῖαι ὑπῆρξαν αἱ μαθήτριάς τῆς Σαπφούς ἢ Ἑριννα, ἢ Δαμοφίλα καὶ ἄλλαι Λέσβιαι ἢ καὶ ξέναι. Τέκνον τῆς αὐτῆς νήσου, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον ἀλλαχοῦ βιώσας καὶ δοξασθεῖς, εἶναι ὁ Ἀρίων, ποιητῆς διθυράμβων καὶ διδάσκων χοροῦς ψαλμῶδων. Διέτριψε δ' ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Κορίνθῳ περὶ τὰ 600 πρὸ Χριστοῦ, καὶ ἐποίησε τοὺς διθυράμβους αὐτοῦ κατὰ τὸ Δώριον μέλος, ἴσως διότι ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ ἐν Σπάρτῃ Ἀλκμᾶνος τοῦ Λυδοῦ, τοῦ πρώτου ἐπιφανοῦς τῶν Δωριέων μελοποιῦ. Τοιαύτη ἀνάπτυξις φαίνεται καὶ κατὰ τὰς ἐν Μεγάλῃ Ἑλλάδι ἀποικίας, ἐνθα ὁ Ἴμεραῖος Στησίχορος ἐδοξάσθη ὡς ἐξοχος χοροδιδάσκαλος, αὐτός πρῶτος εἰσαγαγὼν τὴν χρῆσιν τῶν τριῶν ἐν τοῖς

ἄσμασι μερῶν, τῆς στροφῆς, τῆς ἀντιστροφῆς, τῆς ἐπωδοῦ.

Ἐν Ἴωνίᾳ καὶ κατὰ τὰς παρ' αὐτὴν νήσους ἐμορφώθη καὶ τὸ ἕτερον εἶδος τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ὁ ἴαμβος, ἡ σατυρική δηλονότι ποίησις διὰ τοῦ Παρίου Ἀρχιλόχου καὶ Σιμωνίδου τοῦ Ἀμοργίνου, ἀμφοτέρων περὶ τὰ 650 ἀκμασάντων, καὶ διὰ τοῦ νεωτέρου αὐτῶν Ἰππώνακτος τοῦ Ἐφεσίου. Ἐν τῇ Ἴωνικῇ νήσῳ Σάμῳ ἐποίησε βραδύτερον τὰς ᾠδὰς αὐτοῦ, κατὰ τὸ Αἰολικὸν μέλος, καὶ ὁ πατήρ τῆς ἰλαρᾶς ποιήσεως, Ἀνακρέων ὁ Τήσιος, οὗ ἡ φήμη ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε προσεκλήθη πολλαχοῦ, καὶ δὴ καὶ εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἀλλ' αὕτη ἡ τερπνὴ καὶ χαρίεσσα τοῦ εὐθύμου γέροντος ποίησις, περὶ ἣν ἐνησμένιζον ἤδη οἱ Ἴωνες, ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν σοβαρὰν τοῦ Καλλίνου μοῦσαν, δεικνύει ὅτι ὁ ἐν τῷ μεταξύ παρελθὼν αἰὼν μετέβαλεν ἐπαισθητῶς τὸ φρόνημα τῶν κατοίκων. Πρὶν ὅμως ἰδῶμεν τὴν μεταβολὴν, ἐξετάσωμεν καὶ τὴν ἄλλην διανοητικὴν τῶν ἀποικιῶν πρόοδον.

ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ ΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ.

Καὶ ἱκανὴ μὲν ὑπῆρξεν, ὡς εἶδομεν, ἡ πρόοδος τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καὶ ὅτε ἡ κοινωνία, παραιτησασα ἤδη τὴν δι' ἐπῶν ἐξύμνησιν τῶν γεγονότων, ἐπεχείρησε διὰ τοῦ πεζοῦ λόγου νὰ ἐξιστορήσῃ αὐτά, ἐν Ἴωνίᾳ ἐφάνησαν τὰ πρῶτα τῆς ἱστορίας δοκίμια. Μιλήσιος ἦτο

Κάδμος, ὁ πρῶτος ἱστοριογράφος, ὁ περὶ τὰ 540 ἀκμάσας, ἐκ Μιλήτου ὠσαύτως καὶ ὁ μικρόν βραδύτερον ζήσας Ἐκαταῖος, τῆς Μικρᾶς δ' Ἀσίας γόνος ἦτο καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, Ἡρόδοτος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὅστις, εἰ καὶ Δωριεὺς, ἔλαβεν ὅμως τὸν ἰωνικὸν χαρακτῆρα διὰ τῆς ἐν Σάμῳ διατριβῆς αὐτοῦ.

Οἱ Ἴωνες, οἵτινες περὶ τὰ θετικώτατα τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων καθὼς καὶ περὶ τὰς καλὰς τέχνας ἐδείχθησαν ἐρευνητικοὶ καὶ νεωτερισταί, ἀνεφάνησαν ἐπ' ἴσης τολμηροὶ καὶ πρὸς τὰς ὑψηλοτάτας τῆς ἐπιστήμης θεωρίας. Ὅθεν ἀφ' οὗ ἡ περὶ τοῦ κόσμου θεωρία καὶ διδασκαλία παρήτησε τὸν στενὸν κύκλον τῆς φιλοσοφίας τῶν ποιητῶν, καὶ ἐμορφώθη εἰς ἰδίαν ἐπιστήμην ἐξετάζουσαν οὐ μόνον τὴν φυσικὴν τῶν ὄντων ἀρχὴν, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτείας τὰς βάσεις, ἐν ταῖς ἀποικίαις ἀνεφάνησαν οἱ πρῶτοι πολιτικοὶ φιλόσοφοι, οἱ ἀνήκοντες εἰς τοὺς ἐπτὰ λεγομένους Σοφούς, ὅποιοι Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, Βίαις ὁ Πριηνεὺς, Πιπτακὸς ὁ Μιτυληναῖος, Κλεόβουλος ὁ Ῥόδιος. Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἰδίως ἀσχοληθεῖσα φιλοσοφία εὔρε παρ' αὐτοῖς γῆν εὐφορον ἵνα καρποφορήσῃ. Οὕτω ὁ πρῶτος ὑψωθείς εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων, ὁ προμνημονευθεὶς σοφὸς Θαλῆς, ἦτο Μιλήσιος, ὡς καὶ ὁ μετ' αὐτὸν κατατασσόμενος φυσιολόγος Ἀναξίμανδρος· ὁ δ' ἐπιφανέστατος ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς ζητήμασιν Ἡράκλειτος ἐγεννήθη ἐν Ἐφέσῳ, καὶ ἡ Σάμος ἦτο ἡ πατρίς τοῦ κορυφαίου τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων τοῦ Πυθαγόρου· μικρόν δὲ βραδύτερον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐγεννήθη καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, ὁ μέγας τῆς φιλοσοφίας ἀναμορφωτής.

Καὶ αἱ τέχναι προσέτι, καὶ αἱ καλαὶ καὶ αἱ ὠφέλιμοι, προήχθησαν ἱκανῶς· διότι ὁ μὲν Χῆος Γλαῦκος ἐφεῦρε τὴν τέχνην τῆς χωνεύσεως τοῦ σιδήρου, οἱ δὲ Σάμιοι Ῥοϊκος καὶ Θεόδωρος τὴν τοῦ χαλκοῦ. Οἱ δύο μάλιστα οὗτοι ἦσαν καὶ ἀρχιτέκτονες ἀριστοί, ὁ μὲν Ῥοϊκος ἐπιστατήσας εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ἡρας ἐν Σάμῳ, ὁ δὲ υἱὸς Θεόδωρος εἰς τὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐφέσῳ.

Παρὰ τοῖς Ἴωσι λοιπόν, ὧν ἡ πρὸς τὸν φωτισμὸν πρόοδος ἐγένετο τοσοῦτον ταχεῖα καὶ θαυμαστή, παρὰ τοῖς Ἴωσι τῶν ἀποικιῶν θὰ ἦτο δίκαιον νὰ ζητήσῃ ὁ σπουδαστὴς τῆς ἱστορίας τὴν κατάστασιν τῆς παιδείας καὶ ἀγωγῆς, ἀφ' οὗ ἠρεύνησεν ἤδη τὰς περὶ αὐτῶν ἀρχὰς ἐν τῇ τῶν Δωριέων φυλῇ. Ἀλλ' οὔτε ὑπάρχουσι περὶ τούτου εἰδήσεις, οὔτ' ἂν διεσώζοντο, θὰ ἐπαρουσίαζον ἡμῖν σπουδαίαν τινὰ βᾶσιν τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς. Οἱ Ἴωνες ταχέως παρέκλιναν πρὸς τὴν μαλθακὴν τῶν Ἀσιανῶν ζωὴν, ταχέως ἐπελάθοντο τῆς αὐστηρᾶς ἑλληνικῆς διαίτης, ἐπομένως δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι ἐστήριξαν τὴν ἀνατροφὴν τῆς νεολαίας ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐγκρατείας καὶ τῶν ἀσκήσεων, ἧ καὶ ὅτι ἔδωκαν πολλὴν εἰς αὐτὰς προσοχὴν· διὰ τοῦτο δὲ ταχέως παρακμὴ καὶ ὑποδούλωσις κατέστρεψε πάντα ἐκεῖνα τὰ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀγαθὰ. Ἀλλ' ἂν ἡ κοινωνία ἐκείνη ἅπασα ἐπιπτεν οὕτω καὶ ἐμαραίνετο, τὰ ἔξοχα ὁμῶς πνεύματα, ὅσα παρήγαγε, δὲν ἠδύναντο νὰ μεινωσιν, οὐδ' ἔμειναν ἀργα καὶ ἄνευ τινὸς ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωποτητος. Οἱ σοφοὶ ἐδίδαξαν καὶ ἔγραψαν· εἰς ο' ἐξ αὐτῶν ὁ σοφώτατος πάντων, ὅστις ὑπὸ μετριοφροσύνης οὐδὲ σοφόν ὠνό-

μαζεν ἑαυτόν, ἀλλ' ἀπλῶς φίλον τῆς σοφίας, φιλόσοφον· οὐ μόνον εἰς ὕψος μέγα μετεωρίσθη ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς αὐτοῦ θεωρίαις· ἀλλὰ καὶ τῆς ἠθικῆς διδάσκαλος ἀνεφάνη ἀπαράμιλλος, καὶ ἑαυτόν ἀπέδειξε τῆς ἐγκρατείας τὸ πρότυπον. Καὶ ἔτι πλέον· αἰσθανόμενος τὴν ἔλλειψιν βασίμου καὶ καλῆς ἀγωγῆς, καὶ προβλέπων τὰς ὀλεθρίας τοῦ τοιοῦτου ἐλαττώματος συνεπειάς, συνέλαθε τὴν τολμηρὰν ἰδέαν τῆς ἰδρύσεως ἐκπαιδευτηρίου πρὸς μόρφωσιν τῆς νεολαίας, καὶ τῆς συστάσεως ἑταιρίας, ἧς οἱ μετέχοντες, εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, ὤφειλον νὰ τηρῶσιν ἀναλλοίωτα τὰ παραγγέλματα τῆς αὐστηρᾶς ἠθικῆς, καὶ νὰ διαδίδωσι τοὺς σωτηρίους αὐτῆς νόμους εἰς τὴν κλυδωνιζομένην κοινωσίαν. Σκοπὸς εὐγενής, ὃν καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ καιροὺς ἄνδρες σοφοί, ζωηρὸν ἔχοντες τὸ αἶσθημα τῆς φιλανθρωπίας, προέθεντο μετὰ ἥρωϊκῆς αὐταπαρνήσεως, ἐπιδοθέντες εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωσίας, εἰ καὶ μυρία ὑφιστάμενοι διὰ τοῦτο δεινά. Τῶν τοιούτων ἀνδρῶν ἡ βιογραφία εἶναι τερπνοτάτη ἅμα καὶ λυσιτελής· διότι ὁ βίος αὐτῶν σχηματίζει ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ διότι εὐαρέστως ἀτενίζει τις πρὸς τὴν εἰκόνα τῶν φίλων ἐκείνων τῆς ἀνθρωπότητος, τῶν σαφῶς μαρτυρούντων, ὅτι οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς γῆς τὸ ἀληθές, τὸ καλόν, τὸ ἀγαθόν. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ἐν πρώτοις ὁ περὶ οὗ ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω φιλόσοφος τῆς Ἰωνίας, ὁ Πυθαγόρας· διὸ καὶ λέγομεν βραχέα τινὰ περὶ αὐτοῦ, ὡς ἐν ἀπλῇ σκιαγραφίᾳ ἐκθέτοντες τὰς περὶ αὐτοῦ διασωθείσας βιογραφικὰς εἰδήσεις.

Ὁ Πυθαγόρας, ὃν ἐθαύμασαν πᾶσαι αἱ γενεαὶ διὰ τε τὰς ἀπείρους αὐτοῦ γνώσεις καὶ τὴν αὐστηρὰν ἠθικὴν, εἶναι ὁ πρῶτος ἐν τῇ ἀρχαιότητι συλλαβὼν τὴν τολμηρὰν ιδέαν τῆς ἀναμορφώσεως τῆς κοινωνίας διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας, διὰ τῆς διαδόσεως τῶν ὑγιῶν τῆς φιλοσοφίας ἀρχῶν. Ὅθεν δικαίως ἠξιώθη τῆς τιμῆς, ἣν ἀπέδωκαν αὐτῷ πάντες οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι. Οἱ δύο φωστῆρες τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός· οἱ δὲ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἰδρυταὶ παρουσιάζουσιν αὐτὸν ὡς τὸ πρότυπον τοῦ ἠθικοῦ φιλοσόφου. Ἐν τῇ ἀναγεννήσει τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, οἱ φιλόσοφοι μετ' εὐφημιῶν προφέρουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ· κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἑταιρίαι φιλανθρωπικαί, συστᾶσαι πρὸς ἠθικοποίησιν τῆς κοινωνίας, ἐκήρυξαν ὅτι ἀναλαμβάνουσι τὸ τοῦ Πυθαγόρου ἔργον.

Ὁ Πυθαγόρας ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ, ἐξοπαιδεύθη δὲ περιηγούμενος ἐν τῇ τότε ἀκμαζούσῃ Ἰωνίᾳ, ὅπου ἤκροάσατο τῶν ἐνδοξοτάτων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους φιλοσόφων, Θάλητος, Φερεκύδου καὶ ἄλλων. Ἡ παιδεία αὐτοῦ ἠύξησε διὰ τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι καὶ τῶν ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ περιηγήσεων, καθ' ἃς λέγουσιν ὅτι συνωμίλησε μετὰ τῶν σοφωτάτων τῆς ἐποχῆς ἀνδρῶν· ἰδίως δὲ μετὰ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων, ὧν τὰ μυστήρια ἐμύθηθη, καὶ τὴν σοφίαν ἐδιδάχθη καὶ ἐξηρεύνησεν. Ἐπανελθὼν δ' εἰς τὴν πατρίδα μετὰ πολλὰ ἔτη,

ἐπεχείρησε νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν τὸν σκοπὸν αὐτοῦ διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐκπαιδευτηρίου· ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Σάμου κατάστασις, ὑπὸ τὴν τυραννίαν τοῦ Πολυκράτους, δὲν ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν τελείωσιν τοῦ ἔργου. Ἐστρεψε τότε τὸ βλέμμα πρὸς τὴν γειτνιαζούσαν Ἰωνίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἡ ἐλευθερία εἶχεν ἐκπνεύσει, ὁ δ' Ἀσιατικὸς ζυγὸς ἐπεβάρυνε τὰς πρὸ μικροῦ ἀκμαζούσας ἐκείνας χώρας, ὥστε καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων ἀνεχώρουν πρὸς τὴν Δύσιν, εἰς τὰς ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ συστηθείσας ἐκπαλαί ἑλληνικὰς ἀποικίας. Τὸ πολιταγωγικὸν καὶ ἀκατάσχετον τῶν Ἑλλήνων πνεῦμα εἶχεν ἀναφανῆ καὶ ἐνταῦθα· διότι αἱ οἰκισθεῖσαι πόλεις τοσοῦτον προώδευσαν, ἐπλούτησαν, ἤχμασαν, καὶ τοσοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν, ὥστε τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς κάτω Ἰταλίας ἐκλήθη Μεγάλῃ Ἑλλάδι.

Πρὸς ταύτας λοιπὸν κατευθύνεται καὶ ὁ Πυθαγόρας, καὶ ἐπὶ τῶν τερπνῶν τοῦ περικαλλοῦς ἐκείνου τόπου ἀκτῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ πλουσίᾳ πόλει, τῷ Κρότωνι, ἐνθα ὑπῆρχε καὶ σχολὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀποφασίζει νὰ ἐγκαταβιῶσῃ. Οἱ εὐφρεῖς τῆς πόλεως ταύτης κάτοικοι δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐννοήσωσι τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός, καί, πολιτογραφήσαντες ἐν τάχει αὐτόν, τῷ ἀνέθηκαν τὸ σπουδαιότατον καθῆκον τῆς τῶν ἡθῶν ἐπιτηρήσεως. Τότε ἰδρύσατο ἐκπαιδευτήριον, εἰς ὃ συνέρρηε πλῆθος ἄπειρον πρὸς ἀκρόασιν τοῦ μεγάλου διδασκάλου. Ὁ θαυμασμὸς μετετράπη εἰς ἐνθουσιασμόν, καὶ πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἔσπευδον εἰς τὸ ἀκροατήριον τοῦ Πυθαγόρου. Ἐκεῖ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐφοίτα τακτικῶς καὶ ἡ διὰ τὴν εὐφύϊαν καὶ τὸ κάλλος

αὐτῆς ὀνομαστὴ Θεανώ, ἣτις ἔπειτα καὶ ἠξιώθη νὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ μεγάλου φιλοσόφου.

Ἐν τῷ ἐκπαιδευτηρίῳ τούτῳ συνήγαγε περὶ ἑαυτὸν τοὺς εὐλιχρινεῖς θιασώτας τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀρετῆς, καὶ ἀπεκάλυπτεν αὐτοῖς τοὺς θησαυροὺς τῆς ἑαυτοῦ σοφίας, ἐνισχύων εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρετῆς διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος. Οὕτω διέδωκεν, ὡς διὰ μαγικῆς ῥάβδου, καθ' ὅλην τὴν πόλιν τὰς ἀρχὰς καὶ δοξασίας αὐτοῦ, καὶ μετέτρεψεν, ὡς ἐκ θαύματος, εἰς ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην τοὺς πλουσίους καὶ ἀβροδιαίτους τοῦ Κρότωνος κατοίκους. Καὶ ἡ μὲν εἴσοδος καὶ ἀκρόασις εἰς τὸ ἐκπαιδευτήριον ἦτο εἰς πάντας ἐφικτή· οἱ δὲ τακτικῶς εἰς αὐτὸ φοιτῶντες διηροῦντο εἰς δύο τάξεις, τοὺς ἐν αὐτῷ συνδιδαιτωμένους, καὶ τοὺς ἐξωθεν πρὸς ἀκρόασιν μόνον φοιτῶντας, τοὺς συνόνοντας δηλαδὴ καὶ τοὺς ἀκουσματικούς.

Ἄλλ' ἡ ἀπανταχοῦ τότε τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατοῦσα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πάλη μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων, τοῦ δημοκρατικοῦ καὶ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ, διήρει καὶ ἐν ταῖς ἰταλιωτικαῖς ἀποικίαις τοὺς κατοίκους εἰς δύο ἀλληλομαχοῦντα στρατόπεδα. Ἡ ἐμφύλιος αὕτη στάσις ἐξεβράβη μάλιστα ἀκράτητος ἐν Συβάρει, ἐνθα ὑπερیشύσαντες οἱ πολλοί, ἀπεδίωξαν τοὺς εὐπατρίδας, οἵτινες καὶ κατέφυγον εἰς Κρότωνα ζητοῦντες προστασίαν. Ἐκ τούτου προέκυψεν ὁ μέγας ἐκεῖνος μεταξὺ τῶν δύο πόλεων πόλεμος, ἀπολήξας εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Συβάρεως, ἧς αἱ γαῖαι ἐδημεύθησαν καὶ διενεμήθησαν. Μέρους δὲ τῆς χώρας εὐρὺ καὶ καλόν, περιβρύτον καὶ κατάφυτον, παρεχωρήθη εἰς τὸν Πυθαγόραν πρὸς ἰδρυσιν μεγαλο-

πρεπεστέρου ἐκπαιδευτηρίου, καὶ μεμακρυσμένου τῆς πόλεως, ὡς καὶ ἐκεῖνος ἐπόθει. Ὅθεν λαβὼν καὶ κληροδότημα πλούσιον παρά τινος φίλου ἀποθανόντος ἐν Κρότωνι, οἰκοδομεῖ τὴν περιβόητον ἐκείνην σχολήν, ἣτις περιεῖχε πᾶν ὃ τι χρήσιμον πρὸς τὴν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν τῶν νέων.

Τὸ μέγα τοῦτο οἰκοδόμημα συνεκροτεῖτο ὑπὸ τῶν αἰθουσῶν τῆς ἀκροάσεως, τοῦ γυμνασίου διὰ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ περιστυλίου, ἐν οἷς διέτριβον οἱ μαθηταὶ περιπατοῦντες ἢ παίζοντες ἐν ὥρᾳ σχολῆς. Μέρος τοῦ οἰκοδομήματος καθιερώθη ὡς ἐστιατόριον, ἐνθα πάντες ὁμοῦ οἱ συνόντες ἐλάμβανον τὴν λιτὴν αὐτῶν τροφήν· ἕτερον δὲ πάλιν κατεῖχον οἱ κοιτῶνες, ὧν ἕκαστος περιεῖχε πολλὰς κλινάς, ἵνα μὴ κοιμῶνται οἱ μαθηταὶ μεμονωμένοι. Ἡ δ' ἐσωτερικὴ αὐτοῦ διεύθυνσις, καὶ κατὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ κατὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, ἦτο τοσοῦτον σοφῶς διωργανωμένη, ὥστε ἡ φήμη τοῦ νέου καθιδρύματος ὑπερέβαλε ταχέως τὴν τοῦ πρώτου. Τῷ ὄντι ἡ μεγάλη τοῦ ἱδρυτοῦ σοφία, ἡ νέα καὶ ὑψηλὴ περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων διδασκαλία, ἡ χρηστότης τῶν ἠθῶν, αὐτὸ τὸ πρωτοφανές τοῦ ἐκπαιδευτηρίου εἶδος, τὰ πάντα προσεῖλκυον μὲν τὸ σέβας τῶν κατοίκων τῶν ἰταλικῶν πόλεων, κατεγοήτευον δὲ τοὺς σπουδάζοντας νέους, οἵτινες προθύμως ἀφωσιώθησαν εἰς τὰς νέας ιδέας.

Καὶ ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ ἀξίαι νὰ θέλξωσι τὰς ψυχὰς τῶν νέων αἱ ἀρχαί, ἐφ' ἃς ἐστηρίζετο ἡ ἐκπαίδευσις. Πάντες οἱ συσπουδασταὶ ὤφειλον νὰ ἦναι φίλοι ἀλλήλων, καὶ νὰ προσελκύωσι διὰ τῆς κοσμιότητος τὴν ἀγά-

πην τῶν ξένων. Συνεβοηθοῦντο δ' ἀμοιβαίως διὰ μεγίστης αὐταπαρνήσεως, οὐδ' ὑπῆρχέ τι ἴδιον, ἀλλὰ πάντες πάντων συμμετεῖχον· ὅθεν καὶ τὸ παράγγελμα, «Τὰ τῶν φίλων κοινά.» ἐτηρεῖτο μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαθείας. Καὶ οὗτος τῶν Πυθαγορείων ὁ φιλικὸς δεσμὸς οὐ μόνον ἐν τῇ σχολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τῷ βίῳ διετηρεῖτο. Τίς ἀγνοεῖ τὴν γοητευτικὴν φιλίαν τοῦ Φιντίου καὶ Δάμωνος, καὶ δὲν συνεκινήθη διὰ τὸ μέγα ἐκεῖνο δεῖγμα φιλικῆς ἀφοσιώσεως; Πλὴν δὲ τοῦ εὐγενοῦς τούτου τῆς φιλίας αἰσθήματος, ὁ Πυθαγόρας ἐνέπνεεν εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐλάβεια, τὸ πρὸς τοὺς γονεῖς σέβας, ἡ δικαιοσύνη, ἡ χρηστότης, ἡ μετριοφροσύνη ἦσαν αἱ βάσεις τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Σύντομοι δὲ φράσεις, περιχλείουσαι μεγάλας φιλοσοφικὰς ἀληθείας, ὡς τὰ γνωμικὰ τῶν ἑπτὰ σοφῶν, ἀπεμνημονεύοντο ὑπὸ πάντων, καὶ ἐτηροῦντο ὡς κανόνες τῆς διαγωγῆς· ταῦτα εἶναι τὰ λεγόμενα Χρυσᾶ ἔπη τοῦ Πυθαγόρου. Ἄλλα πάλιν ἀποφθέγματα ἀλληγορικῶς πως ἐξέφραζον τὴν διδομένην συμβουλὴν, ὅπερ ἐμφαίνει τὴν πρὸς τὰ συμβολικὰ τάσιν τῶν Πυθαγορείων. Οὕτω, ἔν' ἀποτρέψωσι τοὺς νέους ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ἔριδας, ἔλεγον· «Κυάμων ἀπέχεσθαι.» — πρὸς ἀπαλλαγὴν φροντίδων θλιβουσῶν τὴν ψυχὴν, «Μὴ ἐσθίειν καρδίαν.» καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐπὶ πᾶσι δὲ γνώμων καὶ κανὼν ἦτο αὕτη τοῦ διδασκάλου ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ σοφία, ἣτις ἐκίνει τὸν θαυμασμόν πάντων· ὅθεν καὶ τὸ ἀπεριόριστον ἐκεῖνο σέβας καὶ ἡ ὑπακοὴ εἰς πάντα τοῦ διδασκάλου λόγον, ὃν ἐνόμιζον ὡς νόμον ἀπαράβατον, ἐπιλέγοντες τὸ γνωστόν, «Αὐτὸς ἔφα.»

Ἡ δὲ σπουδὴ ἦτο πενταετής. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα δύο ἔτη οἱ νέοι ἐξησχοῦντο εἰς τὰ σωματικά γυμνάσια πρὸς διαφύλαξιν τῆς ὑγείας καὶ ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεων αὐτῶν, ἠκροῶντο ὁμῶς καὶ τῶν διδασκάλων, οἵτινες διὰ καταλλήλων μαθημάτων καὶ παραδειγμάτων ἐβόηθουν τὴν διανοητικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν· ἀλλ' οἱ νέοι ὤφειλον νὰ ἦναι σιωπηλοί, ἀκούοντες μόνον καὶ πειθόμενοι. Μετὰ δὲ τὰ δύο ταῦτα τῆς δοκιμασίας ἔτη, ἂν ὁ μαθητὴς ἐκρίνετο ἄξιος, μετέβαινεν εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις, ἐν αἷς διέτριβε τρία ἔτη διδασκόμενος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πυθαγόρου· ἂν δ' ἐνομιζέτο ἀνάξιος, ἀπεπέμπετο τῆς σχολῆς, καὶ περιεφρονεῖτο ὑπὸ τῆς κοινωνίας ἀπάσης. Καὶ τοιαῦται μὲν ἀποπομπαὶ ὀλίγα συνέβαινον διότι τσσαύτη ἦτο ἡ ἐπιθυμία τῶν μαθητῶν ν' ἀξιωθῶσι τῆς τιμῆς καὶ τῆς εὐτυχίας τῶν ἀκρατῶν τοῦ Πυθαγόρου, ὥστε ἡλίθιός τις μόνον καὶ μοχθηρὸς ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἀδιάφορος εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀμίλλαν. Οἱ δὲ εἰσαγόμενοι εἰς τὴν ἀνωτέραν λεγομένην ἐκπαίδευσιν ἐνόμιζον τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην ὡς πλήρωσιν τῶν ζωηροτάτων αὐτῶν εὐχῶν, καὶ ἡ ἡμέρα τῆς εἰσαγωγῆς ἐπανηγυρίζετο ὡς ἑορτὴ ἐπίσημος καὶ μεγάλη. Ἐπὶ τρία ἔτη ἐδιδάσκοντο τὰς περὶ Θεοῦ, περὶ κόσμου, περὶ ψυχῆς θεωρίας τοῦ μεγάλου διδασκάλου, καὶ ἐσπούδαζον ἀκριβέστερον τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς. Ἐλάμβανον δὲ καὶ πολλὰς γνώσεις φυσιολογικὰς καὶ μαθηματικὰς· διότι ὁ Πυθαγόρας ἐνησχολεῖτο ἰδίως περὶ τοὺς μαθηματικούς ὑπολογισμούς τσοῦτον, ὥστε καὶ πολλὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ἐπεχείρει νὰ λύσῃ διὰ τῶν ἀριθμῶν. Αὐτὸς πρῶτος ἐδίδαξε κατὰ τινα τάξιν τὴν ἀριθμητικὴν

καὶ γεωμετρίαν· ἐν δὲ ταῖς ἀστρονομικαῖς παρατηρήσεσιν ἀνεδείχθη ἀνώτερος τοῦ αἰῶνος, διότι οὐ μόνον τὴν περὶ τὸν ἄξονα περιστροφὴν τῆς γῆς ἐπρέσβευεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς περὶ τὸν ἥλιον περιστροφῆς ἐζήτει νὰ ἐξηγήσῃ τὰ οὐράνια φαινόμενα. Καὶ περὶ τὴν ἀκριβεστέραν ἐκμάθησιν καὶ εὐχερεστέραν χρῆσιν τῆς γλώσσης ἐγίνοντο ἀσκήσεις, αἱ λεγόμεναι διαλεκτικαὶ ἐρωτήσεις, αἵτινες ἐνίσχυον καὶ τὴν κρίσιν τῶν μαθητῶν. Ἄλλ' ὡς ἐπίμετρον τῶν μαθημάτων ὑπῆρχεν ἡ τακτικὴ καὶ ἀδιάλειπτος σπουδὴ τῆς μουσικῆς, ἣν ὁ Πυθαγόρας ἐνόμιζεν ἀναγκασιότατην εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἀγωγῆς, ὡς διαπλάττουσαν τὴν καρδίαν διὰ τῶν ὑπ' αὐτῆς διεγειρομένων αἰσθημάτων, ὡς πρᾶνουςαν τὸν χαρακτήρα διὰ τῆς φαιδρότητος, ἣν προξενεῖ, καὶ ὡς ἐξευγενίζουσαν ἐν γένει τὸν ἄνθρωπον. Ἐν γένει δὲ ὁ Πυθαγόρας μετεχειρίζετο πᾶν κατάλληλον μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μορφώσεως τῶν νέων· ἡ πενταετής ἐν τῇ σχολῇ αὐστηρὰ διαίτα ἦτο ὡς ἐφαρμογὴ τῆς πρακτικῆς τῶν περὶ ἠθικῆς θεωριῶν· ἡ ἀδιάλειπτος σπουδὴ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἦτο ἡ βασιμωτάτη ἀπόκτησις πραγματικῶν γνώσεων ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς φύσεως βίβλῳ· αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι διήνοιγον ὀρίζοντα εὐρύν σχέψεων καὶ ἐρευνῶν καὶ μελέτης· ἡ μουσικὴ ἔτερπε συνάμα καὶ ἐψυχαγῶγει τοὺς νέους.

Τοιοῦτον ὑπῆρξεν ἐν συνόψει τὸ πρόγραμμα τῆς πυθαγορικῆς διδασκαλίας, δι' ἧς τοσοῦτοι ἐμορφώθησαν μαθηταί, διαδώσαντες πανταχοῦ τὰς ἀρχὰς τοῦ διδασκάλου. Πάντες δ' οἱ σοφοὶ ὁμοφώνως, ὡς ἐν ἀρχῇ εἵπομεν, ὁμολογοῦσι τὸν θαυμασμὸν αὐτῶν πρὸς τὸν μέγαν τῆς Ἰωνίας φιλόσοφον.

Ἄλλὰ καὶ ὑπεράνθρωπον δύναμιν καὶ σοφίαν ἂν ἔχη τις, πάλιν δὲν θὰ δυνήθῃ διὰ μιᾶς νὰ μεταβάλῃ τὸν κόσμον, ὁ δ' ἐμμένων ἐν τῇ πλάνῃ καὶ μισεῖ καὶ πολεμεῖ ὁ τι δὲν ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθῃ· τοῦθ' ὅπερ συνέβη καὶ κατὰ τῆς πυθαγορείου σχολῆς. Ὁ ὄχλος καὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἱκανὴν ψυχῆς ῥώμην, ὥστε νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοὺς αὐστηροὺς τῆς ἠθικῆς κανόνας, ὑπερεπιζόμενοι καὶ ὑπὸ τινων μοχθηρῶν, δεδιωγμένων ἀπὸ τῆς σχολῆς, ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὡς ὑποθάλλοντος ὄθην τὰς ἀξιώσεις τῶν ὀλιγαρχικῶν κατὰ τοῦ λαοῦ. Τοσοῦτον δὲ διὰ τοῦ χρόνου παρώξυναν τὰ πνεύματα τῶν ἀμοθῶν, ὥστε μανιώδης ἐπανίσταται ὁ ὄχλος καὶ ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἐκπαιδευτηρίου ὡς ἐπιβουλεύοντος αὐτῷ. Καὶ ἡ μὲν περιβόητος σχολὴ γίνεται παρανάλωμα τοῦ πυρός, φονεύονται δ' ὅσοι συνελήφθησαν μαθηταί, καὶ οἱ λοιποὶ διασπείρονται ζητοῦντες ἄσυλον πανταχοῦ. Ὁ δὲ γέρων διδάσκαλος μόλις σώζεται, καὶ περιπλανᾶται μὴ ἔχων καταφυγὴν, ἕως οὗ ἐλθὼν εἰς Τάραντα, ἔτυχεν ἐκεῖ συμπαθητικῆς τιнос ὑποδοχῆς καὶ περιθάλψεως.

Ἐνταῦθα διήλθε τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμέρας, ἐργαζόμενος πάντοτε καὶ ἐρευνῶν καὶ σπουδάζων· διότι λέγουσιν ὅτι τότε ἐσχέδιασεν ἐπὶ χαλκοῦ τοπογραφικόν τινα πίνακα τῶν γνωστῶν μερῶν τῆς γῆς. ἀπέθανε δὲ εἰς βαθύτατον γῆρας τῷ 472^ο πρὸ Χρ., λυπούμενος μὲν διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν, ἔχων ὁμως τὴν παρήγορον ἐλπίδα, ὅτι ὁ σπόρος, ὃν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἔσπειρε, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ ἄγονος, ἀλλ' ὅτι ἐμελλέ ποτε νὰ δώσῃ τοὺς προσδοκωμένους

καρπούς. Καί ἐδείχθησαν τῷ ὄντι τὰ θαυμάσια τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἀποτελέσματα· διό καί αἱ ἐπελθοῦσαι γενεαὶ ἀπέδωκαν εἰς τὸν ἄνδρα τὴν ὀφειλομένην ἀμοιβήν, σεβόμεναι καὶ τιμῶσαι τὴν μνήμην αὐτοῦ· ἡ δὲ παιδαγωγία ὀφείλει αὐτῷ τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς πρόοδον καὶ τελειοποίησιν τῆς σπουδαίας ταύτης ἐπιστήμης.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΠΟΙΚΙΩΝ.

Ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξις τῶν πρώτων μεταβάντων εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς παρακειμένας νήσους, ἵνα συστήσωσιν ἐκεῖ ἀποικίας, ἀνάπτυξις πηγάζουσα ἀπὸ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων, ἐγένετο βεβαίως εὐτυχῆς βάσις τῆς προόδου τῶν ἀποικιῶν αὐτῶν. Τὸ δ' εὐκραὲς κλίμα καὶ ἡ εὐφορία τοῦ ἐδάφους μετὰ τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων συνέτειναν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς εὐημερίας, ἣν ἐπεβοήθει διαρκῆς εἰρήνη καὶ ἡσυχία, ἕνεκα τῆς μικρότητος καὶ ἀσθενείας τῶν ἐγγχωρίων φυλῶν. Τοιαῦτα αἷτια ἐπενήργησαν εἰς τὴν αὔξησιν καὶ κραταίωσιν τῶν λοιπῶν ἀποικιῶν, καὶ δὴ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, ἐνθα πολλαὶ πόλεις, ὡς ἡ Σύβαρις, ὁ Κρότων, ὁ Τάρας, ἐφθασαν εἰς μέγαν δυνάμειος βαθμόν. Καὶ ὡς ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἀποικίαις, οὕτω καὶ ἐν ταῖς ἰταλιωτικαῖς ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις συνεβάδιζε μετὰ τῆς ὕλικῆς προόδου, πρὸ πάντων ἀφ' οὗ ὁ Πυθαγόρας συνέστησεν ἐκεῖ τὴν πολυθρύλητον σχολήν. Τῷ ὄντι μαθηταὶ αὐτοῦ ἦσαν οἱ ἐν-

δοξοὶ νομοθέται Ζάλευκος καὶ Χαρώνδας· καὶ ὁπαδοὶ τῆς πυθαγορικῆς φιλοσοφίας ἐγένοντο ἐπίσημοι φιλόσοφοι, ὅποιοι Ἄρχύτας ὁ Ταραντῖνος, Φιλόλαος ὁ Κροτωνιάτης, Ὁκελλος ὁ Λευκανός. Ἐκεῖ ἐν τῇ πόλει Ἐλέα ἐγεννήθησαν οἱ περιώνυμοι ἰδρυταὶ τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας Παρμανίδης καὶ Ζήνων· ἐν δὲ τῇ παρακειμένη Σικελίᾳ ἤχμασεν ὁ φιλόσοφος Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος, ἐκεῖ ὁ πρῶτος διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς Κόραξ ὁ Συρακούσιος καὶ οἱ τούτου μαθηταί, ὧν πρωτεύει ὁ περίφημος σοφιστὴς Γοργίας ὁ Λεοντῖνος. Ὅστε αἱ ἀποικίαι κατὰ πάντα ὑπερέχουσι τῆς κυρίως Ἑλλάδος τοῦλάχιστον καθ' ἣν εὕρισκόμεθα ἐποχὴν, τουτέστι κατὰ τὸν ἑβδομον καὶ ἕκτον αἰῶνα· ἂν δὲ πολλοὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων σοφῶν ἤχμασαν κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα, εἶναι ὁμῶς προϊόντα τῆς προηγουμένης ἐπιδόσεως, ἧτις ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἄρχεται μαραινομένη.

Τῷ ὄντι, οὔτε αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οὔτε αἱ πρὸς τὴν Δύσει ἀποικίαι ἐνόησαν τὸν κίνδυνον τὸν ἀπὸ τοῦ ἰθαγενεοῦς στοιχείου, ὥστε καὶ οἱ πολιτικοὶ αὐτῶν δεσμοὶ ἦσαν χαλαροὶ καὶ ἡ δίαιτα ἀνειμένη μᾶλλον ἢ στρατιωτική. Εἰς μάτην ὑψωσε τὴν φωνὴν ὁ σοφὸς Θαλῆς ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἐνώσεως τῶν Ἰώνων· εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν ἄνδρες συνετοὶ νὰ ἐμποδίσωσι τὸν μεταξὺ Κροτωνιατῶν καὶ Συβαριτῶν πόλεμον. Ἡ μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ τῆς Συβάρεως πόλις ἔπεσε, καὶ ἠφανίσθη οὕτω ἐν σπουδαῖον προπύργιον τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν λοιπῶν πόλεων. Ἐκτοτε φυλαὶ ἰταλικαί, ἐρχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ, περιώριζον κατὰ μικρὸν τὰς ἄλλοτε τοσοῦ-

τον ἐκτεταμέναν τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος ἀποικίας. Ἐν Ἀσίᾳ δὲ ὁ πλούσιος καὶ ἰσχυρὸς τῆς Λυδίας βασιλεὺς Κροῖσος κυριεύει βαθυμηδὸν πάσας τὰς ἰωνικὰς πόλεις, αἵτινες μένουσιν ὑποτεταγμέναι καὶ εἰς τοὺς Πέρσας, ἀφ' οὗ ὁ Κῦρος ἐσχημάτισε τὸ μεγα περσικὸν κράτος. Οὕτω ἡ ἑλλειψις πολιτικῆς ἐνότητος, καὶ ἡ ὀλιγωρία πρὸς τὴν αὐστηρὰν ἀγωγὴν καὶ δίκαιαν ἐπήγαγον τὴν δουλείαν, ἡ δ' ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας ἐμάρανε τὸν ἀκμαῖον ἐκεῖνον πολιτισμόν. Ὡς δένδρον τρυφερόν καὶ νεάζον, θάλλει μὲν ἐν ὄσῳ ἢ γλυκεῖα τοῦ ἔαρος αὔρα ζωογονεῖ αὐτό, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐλαχίστης προσβολῆς ἀνέμου ζοφεροῦ, μαραίνεται καὶ πίπτει, ἐὰν μὴ ᾖναι βαθέως ἐρρίζωμένον, ἢ ἂν μὴ ἀρδεύηται τακτικῶς· οὕτω καὶ τὰ καλὰ ἐκεῖνα προϊόντα τῆς ἀκμῆς τῶν Ἰώνων ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ τοῦ πνιγηροῦ τῆς ἀσιατικῆς δεσποτείας πνεύματος, διότι δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ αὐστηρῶν ἠθῶν, τὰ δὲ ἤθη δὲν ἐνισχύοντο ὑπὸ τῆς δεούσης ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν ἐμελλε νὰ περιορισθῇ ἢ νὰ παρακμάσῃ τοσοῦτον ταχέως. Ἐν Ἑλλάδι μάλιστα, ἧς οἱ κάτοικοι πρωίμως ἀπέδειξαν τὴν εὐφυΐαν ἐκείνην καὶ τὴν δραστηριότητα, δι' ὧν μεγαλοουργοὺσι τὰ ἔθνη, ἐν Ἑλλάδι ἐμελλε νὰ ἐπέλθῃ καὶ ἡ ἀνάλογος πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἢ ἀπαιτουμένη διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀφ' οὗ δὲ τὰ ἄκρα τοῦ ἑλληνισμοῦ κατέπιπτον, πᾶσα ἡ δύναμις τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος συνεκεντρώθη περὶ τὴν ἐστίαν αὐτοῦ· ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἢ κυρίως Ἑλλάδος γίνεται αὖθις τὸ κέντρον τῆς προόδου. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐθνικὴ ἀκμὴ προϋποθέτει τὴν τε πρόοδον τῶν

τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, καὶ τὴν ῥύθμισιν τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας, περὶ ὧν ἰδίως ὁ λόγος, ἐξετάσωμεν ὅποια ὑπῆρξεν ἡ διοργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ ἐν γένει ἡ κοινωρία ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἣτις ἀπὸ τοῦδε ἀντιπροσωπεύει τὸν ἐλληνισμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΑΘΗΝΑΙ.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ.

Ἡ ΠΟΛΙΣ, ἣτις μέχρι τοῦ ἕκτου αἰῶνος οὔτε τὴν στρατιωτικὴν ἰσχύν, οὔτε τὴν πολιτικὴν τάξιν τῆς Σπάρτης εἶχεν, οὔτε ὀλβία καὶ εὐδαίμων ἦτο, ὡς αἱ ἰωνικαὶ καὶ ἰταλιωτικαὶ ἀποικίαι, ἀνεφάνη ὁμως ἕκτοτε καθυπερέτερα πασῶν, ἡ πόλις αὕτη εἶναι αἱ Ἀθηναί. Καὶ ἡ μὲν πατρίς τοῦ Λυκούργου, πρὸς διάσωσιν τοῦ πολυτίμου αὐτῆς κειμηλίου, τῆς νομοθεσίας δηλονότι καὶ τῆς αὐστηρᾶς διαίτης, οὔτε βελτίωσιν τινα ἐτόλμα νὰ ἐπενέγκῃ εἰς τὰς ἕξεις, οὔτ' ἐπιμιξίαν πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς ἐκτεταμένην νὰ ἔχῃ, ἀλλ' ἔμενε στάσιμος εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀπλότητα. Αἱ δ' ἑλληνικαὶ ἀποικίαι λαβοῦσαι τὴν ὀλως ἀντίθετον ὁδόν, ἀνεπτύχθησαν μὲν μέχρι τινός καὶ ἐπλούτησαν, ἐξώκειλαν ὁμως εἰς τρυφὴν καὶ παρήκμασαν. Μόνῃ ἡ μικρὰ καὶ λεπτόγειος Ἀττικὴ, ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου, καὶ μέγεθος βίου πνευματι-

κοῦ παρήγαγε, καὶ δύναιεν στρατιωτικοῦ ἐμπειροπολέμου ἐκτίησαστο, καὶ πλοῦτον μέγαν ἤθροισεν ἐν τῷ μικρῷ ἐκείνῳ τόπῳ, ὥστε κατέστη τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὁ πνευματώδης καὶ ἐνεργητικὸς τῆς Ἀττικῆς λαός, ὁ αἰσθανόμενος τὸ καλὸν μέχρις ἐνθουσιασμοῦ, καὶ δυσανασχετῶν ἐν τῷ περιορισμῷ καὶ τῇ μονιμότητι, ὥστε καὶ ὡς ἀψίκορος καὶ ἄστατος νὰ κατακριθῆ, ἔσπευσε μετ' ἀκατασχέτου ὀρμῆς πρὸς τὴν πρόοδον, ἀμ' ἀπαλλαγίς τῶν κυβερνητικῶν καὶ κοινωνικῶν δεσμῶν, ἅτινα περιώριζον πᾶσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ. Καὶ ναὶ μὲν, ἐγένετό τις, ὡς εἶδομεν, πολιτικὴ καὶ ἐνταῦθα μεταρρύθμισις, ἀλλ' ἡ ὀλιγαρχία μόνον ὠφελήθη ἀπ' αὐτῆς· διότι οἱ εὐπατρίδαι ἐσφετερίσθησαν τὸ δικαίωμα καὶ τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι, καὶ ἀπεμάκρυναν οὕτω τὸν λαόν ἀπὸ πάσης εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου ἐπεμβάσεως. Διὰ τῆς ἰδιοτρόπου δὲ τῶν πραγμάτων διευθύνσεως, ἠῤῥξανον μὲν τὰ ἑαυτῶν προνόμια, κατεπίεζον δὲ τοὺς ἀπλοῦς ἰδιώτας· ὥστε καὶ πᾶς ὁ πλοῦτος τῆς χώρας συνεσωρεύθη εἰς χεῖρας τῆς προνομιοῦχου τάξεως, περιέπεσε δὲ εἰς τὴν ἐσχάτην ἐνδειαν τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων μέρος, τὸ ἐργατικόν. Τοῦτο διηρέθισεν ἔτι μᾶλλον τὰ πνεύματα, καὶ πολιτικὴ τις μεταβολὴ ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος. Ὁ δὲ Σόλων, ὁ συνετώτατος τῶν εὐπατριδῶν, καὶ ἄξιος νὰ καταταχθῆ μετὰ τῶν σοφωτάτων τοῦ κόσμου ἀνδρῶν, συνιδῶν τὰς αἰτίας τοῦ κακοῦ, παρέστησεν εἰς τοὺς λοιποὺς εὐπατρίδας τὰς φοβεράς συνεπειάς, καὶ κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ παραδεχθῶσι τινα μεταρρύθμισιν. Ἐκλεχθεὶς δ' ἄρχων τῷ 595" ἔπει, ἀνέλαβε τὴν σύνταξιν νέων νόμων, πρὸς ῥύθμισιν τῆς πολιτείας καὶ

κατεύουσαν τῶν ἐξημμένων φατριῶν· καὶ ἀνεδείχθη ἄξιος τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου. Ἐλυσε τὰ δυσχερέστατα τῶν οἰκονομολογικῶν ζητημάτων μεταξύ πλουσιῶν δανειστῶν καὶ χρεωστῶν πενήτων, διήρесе δὲ τοὺς πολίτας εἰς τέσσαρας ἀναλόγως τῆς περιουσίας τάξεις, ὧν ἑκάστη εἶχε κατάλληλα πολιτικά δικαιώματα· διότι οἱ μὲν εὐπορώτεροι μόνον ἐλάμβανον ἀμισθὶ τὰς ἀρχάς, ἡ δ' ἐκλογή αὐτῶν καὶ ἡ ἐξέλεξις ἀνήκεν εἰς πάντας τοὺς πολίτας, ὥστε οὐδεμία διατάραξις ἐγένετο τῶν βάσεων τῆς κοινωνίας. Ἐπὶ πᾶσι δ' ἐμερίμνησε περὶ τῆς τῶν νέων ἀγωγῆς καὶ παιδείας, γινώσκων καλῶς, ὡς ὁ Λυκοῦργος, ὅτι ἄνευ τῆς ἀρετῆς τῶν πολιτῶν, καὶ ἡ ἀρίστη νομοθεσία εἶναι ἀνωφελής.

Τὸ νέον ὁμως πολίτευμα δὲν ἠδύνατο ἐν τῷ ἄμα νὰ μεταμορφώσῃ τὴν πόλιν, οὐδὲ νὰ μεταβάλῃ παρευθὺς τοὺς χαρακτήρας, ὥστε μετὰ τινα ἔτη ὁ Πεισίστρατος διὰ πεντήκοντα μόνον ῥοπαλοφόρων, οὓς δι' ἀπάτης ἔλαβεν ὡς σωματοφύλακας, κατώρθωσε ν' ἀρπάσῃ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν καὶ νὰ γείνη τύραννος τῆς πόλεως. Ἐζη ἔτι ὁ Σόλων καὶ ἠγωνίσθη ν' ἀνατρέψῃ τὰ σχέδια τοῦ Πεισιστράτου, ἀλλ' οἱ πολλοὶ κατ' ἀρχάς δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν ὑποσχέσεων τοῦ πονηροῦ εὐπατρίδου, ἔπειτα δὲ φοβούμενοι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, δὲν ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τοὺς λόγους τοῦ συνετοῦ γέροντος. Τὸ δὲ πρῶτον ἔτος τῆς τυραννίας ἀπέθανεν ὁ μέγας νομοθέτης, τεθλιμμένος μὲν διὰ τὴν παραβίασιν τῶν νόμων, ἀλλὰ βεβαίως ἔχων τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θ' ἀπαιτήσωσι ποτε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ πολιτεύματος αὐτοῦ. Καὶ τῷ ὄντι ὁ λαός, ἀναπτυχθεὶς διὰ τῶν κτηθεισῶν ἐλευθεριῶν,

δσας καὶ αὐτὸς ὁ τύραννος ἠναγκάσθη νὰ σεβασθῆ, ἀπέσεισε μετὰ πεντήκοντα περίπου ἔτη τὸν ζυγὸν τῶν Πεισιστρατιδῶν, καὶ ἀνέλαβεν αὐθις, τῆ πρωτοβουλία τοῦ Κλεισθένους, τὸ σολώνειον πολίτευμα, ὅπερ, θαυμασίως συνεννοῦν τὰς δημοκρατικὰς ἀρχὰς μετὰ τῆς ἐγγυήσεως τοῦ πρὸς τὴν ἰκανότητα σεβασμοῦ, ἦτο τὸ προσφορώτατον εἰς πρόοδον καὶ ἀσφάλειαν. Ἐκτοτε παρέμεινεν ἀναλλοίωτον ἐπὶ ἔτη πολλὰ, καὶ ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ ἐν καιρῷ τοὺς καρποὺς αὐτοῦ, καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις τοῦ μεγαλείου τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολέως. Ἄτυχῶς αἱ περιστάσεις βραδύτερον ἀπήτησάν τινα μεταβολὴν, ἥτις ἠνέωξε τὸ στάδιον εἰς τὴν δημαγωγίαν, ἀλλ' εἶχεν ἤδη προλάβει ἡ πόλις νὰ δείξῃ πᾶσαν τὴν λαμπρότητα αὐτῆς, καὶ νὰ φθάσῃ εἰς μέγαν ἀκμῆς βαθμόν. Ἴδωμεν λοιπὸν ὅποια τις ἦτο ἡ κοινωνία ἐκείνη, ἵνα εὐκολώτερον νοήσωμεν καὶ τὰ τῆς δημοσίας ἀγωγῆς, ἥτις ἐγένετο ἡ κρηπίς καὶ τὸ θεμέλιον τοῦ ὅλου πολιτικοῦ οἰκοδομήματος.

Ἡ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἀρχαιοτάτη, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς διατήρησαν τὸν ἰθαγενῆ χαρακτήρα· διότι ἐν Ἀττικῇ, διὰ τὸ λεπτόγειον αὐτῆς, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, ὀλίγιστα ἐγένοντο ξένων ἐπιδρομαί. Ὑπὲρ πᾶσαν λοιπὸν ἄλλην διεφύλαξε τὰς ἀρχαίας θρησκευτικὰς παραδόσεις, αἵτινες, ὡς εἶδομεν, ὑπῆρξαν αἱ βᾶσεις τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, καὶ τῆς τῶν οἰκογενειῶν συνενώ-

σεως εἰς σχηματισμὸν τῆς πόλεως. Τὸ ἐφέστιον πῦρ, τὸ ἀπεικονίζον τὸ θεῖον ἐκεῖνο, τὸ πάντας προστατεύον πνεῦμα, ὅπερ ἦτο ἡ ἀποθεωθεῖσα πάντων ψυχὴ, ὁ φύλαξ πάντων Θεός, τὸ πῦρ τοῦτο διετηρεῖτο εὐλαβῶς ἄσβεστον ἐν τῷ Πρυτανείῳ, εἰς ὃ προσήρχοντο οἱ Πρυτάνεις καὶ οἱ ἐκλελεγμένοι ἐκ τῶν φυλῶν, ἵνα προσενέγκωσι θυσίας, καὶ λάβωσι περὶ τὴν ἐστίαν κοινόν τι δεῖπνον πρὸς ἀνάμνησιν τῶν ἀρχαίων τῆς οἰκογενείας ἱερῶν ἐστιάσεων. Ὅθεν θεὸς καὶ πατὴρ συνεταυτίζοντο, τὸ δὲ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ ἡ φιλοπατρία ἀπετέλουν τὴν βᾶσιν τῆς πολιτείας. Ἐπὶ μοναρχίᾳ, ὁ βασιλεὺς ἦτο καὶ τῆς πόλεως ἀρχηγὸς καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἐπιστάτης· ἐπὶ δημοκρατίας, ὁ δεῦτερος τῶν ἀρχόντων, ὁ καὶ αὖθις βασιλεὺς καλούμενος, εἶχε τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο προνόμιον. Οὐδεὶς ξένος ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς νόμιμα, οὐδ' εὐπρόσδεκτος θὰ ἦτο ἡ θυσία αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ θὰ παρώργιζε μάλιστα τοὺς θεοὺς ἡ τοιαύτη τόλμη. Καὶ αἱ μὲν παχυλαὶ ἐκείναι τῆς παναρχαίας κοινωνίας ἰδέαι περὶ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἐξέλειπον ἤδη βαθμηδόν, διετηροῦντο ὅμως πάντοτε αἱ διατυπώσεις, εἰς αἷς ἀπεδίδετο ὑψηλότερός τις χαρακτήρ. Ὅπως δὴποτε ὅμως τὸ καθῆκον τῶν πολιτῶν πρὸς τὴν πολιούχον θεότητα παρέμενε πάντοτε ἀποκλειστικὸν αὐτῶν καθῆκον· ὅθεν ἡ καταστροφὴ τῆς πόλεως θὰ συνεπέφερε καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς τῶν πατρῶν θεῶν λατρείας, τῆς μόνης τῶν ζώντων προστασίας. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἀπεριόριστος ἐκείνη πρὸς τὴν γενέθλιον γῆν ἀφωσίωσις καὶ τὸ ἀποκλειστικὸν τοῦ πολίτου δικαίωμα. Ὁ ξένος δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ Ἄθη-

ναῖος, οἱ πατρῶσι αὐτοῦ θεοὶ δὲν ἦσαν αἱ πολιούχοι τῶν Ἀθηνῶν θεότητες.

Ὁ τοσοῦτον λοιπὸν ἀφωσιωμένος εἰς τὴν πατρικὴν ἐστίαν πολίτης, ὁ εἰς αὐτὴν μόνον ἀνήκων, ὁ δι' αὐτὴν ζῶν, ὠφείλε νὰ μορφωθῆ καὶ νὰ διάγῃ ὅπως ἡ πατρίς ἀπῆται, διὰ νὰ ἦναι ἰκανὸς ν' ἀγωνισθῆ καὶ ἔτοιμος ν' ἀποθάνῃ ὑπὲρ αὐτῆς. Διὸ καὶ κατὰ τὸ 18^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας, ὅτε δηλαδὴ οἱ παῖδες ἐγίνοντο ἔφηβοι, καὶ ἀπεπεράτουν ἤδη τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, ἐπαρουσιάζοντο ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῶν εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον, ὅπου ἐξητάζοντο, καὶ ἂν ἦσαν γνήσιοι Ἀθηναῖοι καὶ εἶχον ἰκανότητα νὰ ὑπηρετήσωσι τὴν πατρίδα, κατεγράφοντο ὡς τακτικοὶ πολῖται, καὶ ἔδιδον τὸν πρὸς τὴν πατρίδα ὄρκον. Ὅθεν τὸ πρῶτον παντὸς πολίτου ἔργον ἦτο νὰ ὀρκισθῆ, ὅτι μέχρι θανάτου θὰ ὑπερασπισθῆ τὰ ἱερά, τὴν ἐστίαν, τὴν πόλιν, καὶ θὰ συντελῆ εἰς πᾶν ὃ τι ἀποτελεῖ τὴν δόξαν αὐτῆς, καὶ τότε μόνον ἐνομιζέτο ὡς γνήσιον τῆς πατρίδος τέκνον.

Οὕτω ἀναφαίνεται καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ χαρακτήρ τῶν ἀρχαίων πόλεων, ὀρησκειτικὴ δηλαδὴ εὐλάβεια πρὸς τὴν πόλιν, ὑπὲρ ἧς θυσιάζεται πᾶν ἀτομικὸν συμφέρον. Ὅθεν δικαίως θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν Σπάρτῃ, ἡ τῶν παίδων ἀγωγὴ διευθύνεται κατ' εὐθεῖαν ὑπὸ τῆς πόλεως, πρὸς μὀρφωσιν πολιτῶν συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου. Ἀλλ' αἱ Ἀθηναῖοι παρουσιάζουσιν ἰδιάζοντα πρὸς τοῦτο χαρακτῆρα, συνδυασμὸν τινα δηλαδὴ τῆς τοῦ νόμου ἐξουσίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου.

Οἱ νόμοι ἐν Ἀθήναις ἀπαιτοῦσι τὴν ὑπαρξιν μικρῶν

διὰ τοὺς παῖδας σχολείων, τῶν καλουμένων διδασκαλειῶν, ὀρίζουσι δὲ τὰ περὶ τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς διδασκαλίαν, καὶ ἐπιβλέπουσιν ἐπιμελῶς τὴν εὐκοσμίαν καὶ τάξιν τῶν σπουδαζόντων. Διατάττουσιν ὡσαύτως καί, διὰ τὰς σωματικὰς τῶν νέων ἀσκήσεις, τὴν ἔδρυσιν γυμνασίων διὰ πολλῆς φροντίδος διευθυνομένων, καὶ αὐστηρότατα ἐπιτηρουμένων ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν. Ἀφίνουσιν ὁμως τοὺς γονεῖς ἐλευθέρους νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας τῶν ἰδίων τέκνων.

Δίδουσι προσέτι συμβουλὰς τινὰς περὶ τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς καὶ προτροπᾶς, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐπιβάλλουσιν εἰς τοὺς γονεῖς τὸ καθήκον τοῦτο· διότι, κατ' ἐξαιρέσειν δὲν τιμωροῦσι τὸν μὴ γηροκομοῦντα τὸν πατέρα, ἂν οὗτος παρημέλησε νὰ διδάξῃ τι ἐπιτήδευμα τὸν υἱόν. Κυρίως δ' εἶπειν, ἡ ἐκπαίδευσις δὲν ἐπεβάλλετο, οὔτε ἡ ἐν τοῖς διδασκαλείοις διδομένη ἦτο ἀμισθος. Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἐλευθερία οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἡλάττου τὴν προθυμίαν τῶν γονέων πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων, καὶ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῆς πατρίου ἀγωγῆς. Διὰ τῆς ἐμοθύμου δὲ πάντων ὑποταγῆς εἰς τοὺς ἀνεγνωρισμένους ἤδη ὑπὸ τῆς πείρας κανόνας καὶ ὅρους, καθιερώθη ἐν Ἀθήναις ἰδιόν τι ἀγωγῆς καὶ παιδείας σύστημα, ὅπερ συνετόν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἦτο σύμφωνον καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν πολιτῶν. Καὶ εἶχε μὲν τὸ πλεονέκτημα τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, διότι τὰ πάντα ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν ἀρχόντων· ἦτο δὲ καὶ ὑποχρεωτικόν, διότι ἡ πρὸς τὰ πάτρια εὐλάβεια ἐφαίνετο μεγίστη, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς μορφώσεως πολιτῶν ἀνδρείων ἦτο ἰσχυροτάτη. Ἐξέ-

κτητο δὲ καὶ τὰγαθὰ τῆς ἐλευθερίας· διότι τὸ φρόνημα δὲν ἐταπεινοῦτο ὑπὸ δυσφορήτου τῶν νόμων τυραννίας, ἡ δὲ ἀτομικὴ ἀξιοπρέπεια ἀνεδείκνυε τοὺς ἀγαθοὺς πολίτας ἀνωτέρους ἑαυτῶν καὶ καθυπερτέρους τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, «Μόνοι γάρ, λέγει που ἐν τοῖς Νόμοις ὁ Πλάτων, ἀνευ ἀνάγκης αὐτοφυῶς καὶ οὐχὶ πλαστῶς εἰσὶν ἀγαθοί.»

ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ.

Τὸ παιδίον ἐτρέφετο συνήθως ὑπὸ τῆς μητρός, καὶ ἔμενεν, ὡς καὶ ἐν Σπάρτῃ, ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν γονέων μέχρι τοῦ ἔκτου τῆς ἡλικίας ἔτους, ὅτε ἐνομιζέτο τετελειωμένη ἡ πρώτη οἰκιακὴ ἀγωγή. Τότε ἤρχετο κυρίως ἡ παιδεία τῶν τε ἀρρένων καὶ τῶν κορασιῶν καὶ τούτων μὲν ἐξεχολούθει κατ' οἶκον γινομένη, τὰ δ' ἀρρένενα, ὀδηγούμενα ὑπὸ παιδαγωγῶν ἐπέμποντο καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰ γυμνάσια. Οὕτω κατωρθοῦτο ἡ συνένωσις τῆς τε δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς οἰκιακῆς ἀγωγῆς, εἰς ἃς προσετιθετο καὶ ἡ ἐπιτήρησις τοῦ παιδαγωγοῦ, ὅστις ἦτο δυστυχῶς πολλάκις τις τῶν δούλων, εἰ καὶ ἐξελέγετο συνήθως ὁ σπουδαιότατος αὐτῶν.

Ἡ παιδεία συνίστατο εἰς τὴν μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν. Καὶ ἡ μὲν γυμναστικὴ, μετριωτέρα καὶ ἀπλουστέρα τῆς ἐν Σπάρτῃ, σκοπὸν εἶχε τὴν διατήρησιν τῆς υἰείας, καὶ τὴν κανονικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος πρὸς ἐπίτευξιν κάλλους καὶ ἀνδρείας, ἢ, ὡς ἔλεγον οἱ

ἀρχαῖοι, διὰ τὴν γίνῃ ὁ παῖς καλὸς καὶ ἀγαθός. Ἡ δὲ μουσικὴ περιελάμβανε πάσας τὰς γνώσεις, αἵτινες συντελοῦν εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν τῶν νέων, τὰς τέχνας δηλαδὴ καὶ ἐπιστήμας, ὧν ἔφοροι ἦσαν αἱ ὡς θεαὶ λατρευόμεναι ἑννέα Μοῦσαι, ἐξ ὧν καὶ τὸ ὄνομα μουσική.

Καὶ πρῶτον μὲν ὠδηγοῦντο οἱ παῖδες εἰς τὰ γυμνάσια, ὅπου κατεγίνοντο εἰς τὰς διὰ τὴν ἡλικίαν ἐκάστου ὠρισμένας ἀσκήσεις, ὥστε τὴν διευκολύνωσιν ἀρκούντως τοῦ σώματος τὴν ἀνάπτυξιν, καὶ τὴν ἐνισχύσωσιν αὐτό. Μόνον δὲ κατὰ τὸ δέκατον ἔτος προσήρχοντο εἰς τὰ διδασκαλεῖα, διὰ τὴν διδαχθῶσι τὰ γράμματα καὶ τὴν ἀριθμητικὴν, περὶ δὲ τὸ 13^{ον} προσετίθετο ἡ ἰδίως μουσικὴ καὶ αἱ ἄλλαι συντελεστικαὶ εἰς ἀνάπτυξιν γνώσεις μέχρι τοῦ 18^{ου} ἔτους, ὅτε ἐφηβοὶ γενόμενοι κατετάσσοντο εἰς τοὺς περιπόλους. Οὕτω ἡ παιδεία ἐν Ἀθῆναις συνέκειτο ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀναποφεύκτων γνώσεων, τῶν γραμμάτων, τῆς γυμναστικῆς, τῆς μουσικῆς, εἰς ἃς βραδύτερον προσετέθη καὶ ἡ γραφικὴ.

Πρὸς ἀνωτέραν δ' ἐκπαίδευσιν ἐφοίτων οἱ νέοι εἰς τὰς ἐντελῶς ἐλευθέρως σχολὰς τῶν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν. Ἐξηκολούθουν δὲ τὰς ἐν τῷ γυμνασίῳ ἀσκήσεις τὰς μᾶλλον σπουδαίας, εἰς ἃς προσετίθετο ἤδη καὶ ἡ ἱππευτικὴ καὶ ἡ θήρα, ἡ τὰ ἐν ταῖς παλαισταῖς ἰδίως διὰ τοὺς ἀθλητὰς γυμνάσματα. Ἐννοεῖται δ' εὐκόλως ὅτι ταύτην τὴν ἐκπαίδευσιν ἐπεδίωκον οἱ εὐποροὶ· οἱ ἐπενέστεροι ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἀπλὴν φοίτησιν παρὰ τοῖς γραμματοδιδασκάλοις, ἐτρέποντο εἰς βιοποριστικόν τι,

καὶ συνήθως τὸ τοῦ πατρὸς ἐπάγγελμα, περὶ οὗ καὶ ὁ νόμος ἐμερίμνα· διότι ὁ μὴ διδάξας τὸν υἱὸν τι ἐπιτήδευμα, δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ γηροκομηθῇ ὑπ' αὐτοῦ.

Καὶ ἡ μὲν ἐκπαίδευσις αὕτη δὲν ἦτο ἐντελής ἐν ἀρχῇ. Ἐπὶ Σόλωνος τὰ ἐν Ἀθήναις διδασκόμενα μαθήματα ἦσαν τοσοῦτον ἀπλά, ὥστε ὁ μέγας νομοθέτης ἤρυσαστο τὰς πλείστας τῶν γνώσεων αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐν Ἰωνίᾳ περιηγήσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ πολλῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, παρέχοντες ἀφθονον πνευματικὴν τροφὴν εἰς τοὺς ὀργῶντας εἰς μάθησιν νεανίας.

Καὶ ἅπας ὁμῶς ὁ λοιπὸς βίος ἐν Ἀθήναις ἦτο ἀφορμὴ σπουδῆς καὶ μαθήσεως. Ἐν ταῖς στοαῖς καὶ παρὰ τὰ γυμνάσια, ὅπου, χάριν διασκεδάσεως ἢ καὶ μικρᾶς ἀναψυχῆς, συνήρχοντο οἱ πολῖται, εὕρισκον φιλοσόφους καὶ καλλιτέχνας συνδιαλεγομένους περὶ σπουδαίων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης ἀντικειμένων. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου καὶ τῇ βουλῇ καὶ τοῖς δικαστηρίοις ἤκουον τοὺς διασημοτάτους τῶν ρητόρων· ἐν τοῖς θεάτροις ἐβλεπον τὰ ἀρίστα τῶν δραμάτων, ἐν τῇ πόλει ἀπεθαύμαζον τὰ μεγάλα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ὥστε πάντα ταῦτα συνέτεινον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἀττικοῦ ἐκείνου λαοῦ, ὅστις δικαίως ἐκτίησαστο τοσαύτην φήμην διὰ τὴν εὐφροίαν, καὶ τὴν λεπτότητα περὶ τὴν διάκρισιν τοῦ καλοῦ.

Ἡ δ' αὐστηρότης τῶν ἡθῶν, ὧν τὴν ἐπιμέλειαν εἶχον ἀναθέσει εἰς τὸ πολυθρόλητον δικαστήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου· ἢ πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πατρίδα ἀγάπη, ἢ ζωογονουμένη ὑπὸ τῆς ἐπιτηδεΐας πρὸς τοῦτο

ἀγωγῆς· ὁ πρὸς τὴν θρησκείαν σεβασμός, ὁ ἐνισχυόμενος ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν πατέρων· ταῦτα ἀνέπτυξαν τοὺς μεγάλους καὶ εὐγενεῖς χαρακτῆρας τοῦ περιουσίου ἐκείνου λαοῦ τῆς Ἀττικῆς, ἐφ' ὅσον διετηρεῖτο ἡ πίστις καὶ ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὰ πάτρια.

Ἄλλ' ἵνα ἐκτιμήσωμεν ἔτι μᾶλλον τὴν σπουδαιότητα τῆς τῶν Ἀθηναίων ἀγωγῆς καὶ παιδείας, ἐξετάσωμεν ἰδίᾳ ἕκαστον τῶν κλάδων αὐτῆς.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ.

Τὰ διδασκαλεῖα, ἤτοι τὰ προκαταρκτικὰ σχολεῖα ἦσαν ἰδιωτικὰ· οἱ δὲ διδάσκαλοι ἐλάμβανον ἀπὸ τῶν προσερχομένων μαθητῶν δίδακτρα, οὐχὶ ὠρισμένα, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς ἑαυτῶν ἀξίας, ἢ τῆς χρηματικῆς τῶν μαθητῶν καταστάσεως. Τὴν διακόσμησιν ὁμως καὶ τάξιν τῶν σχολείων τούτων ὠρίζον νόμοι αὐστηροί, καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν εἰς αὐτὰ φοιτῶντων ἐπετήρουν δημόσιοι παιδονόμοι. Ὁ διδάσκαλος καθυπεβάλλετο εἰς πολλὰς ὑποχρεώσεις ἐν τῇ διευθύνσει τοῦ σχολείου, ἀλλ' εἶχε πλήρη ἐλευθερίαν ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας. Ἐφοίτων δ' οἱ παῖδες δις τῆς ἡμέρας· ἀπὸ τῆς πρωίας, οὐχὶ ὁμως πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου· μέχρι τοῦ ἀρίστου, καὶ μετὰ μεσημβρίαν μέχρι μικροῦ πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου.

Ἐν αὐτοῖς ἐδιδάσκοντο ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν. Ὁ

δὲ Ἀθήναιος, συγγραφεὺς ἀκμάσας περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 3^{ης} ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διέσωσεν ἡμῖν ἀλφάβητον ἐμμέτρως γεγραμμένην καὶ πίνακας συλλαβισμού, ὅπως βεβαίως ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τῶν γραμματοδιδασκάλων.

Ἐγγραφον δ' ἐπὶ δερμάτων κατειργασμένων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, τῶν λεγομένων διφθερῶν· συνηθέστερον ὁμως ἐπὶ τῆς βύβλου τῆς ἀπὸ τοῦ αἰγυπτιακοῦ παπύρου κατασκευαζομένης, καὶ ἐπὶ πινακίδων ξυλίνων ἢ ἐξ ἄλλης ὕλης κατεσκευασμένων. Κονδύλια δὲ μετεχειρίζοντο τὰς γραφικὰς καλὰ μους, ἐμβάπτοντες αὐτὰς εἰς τὸ μέλαν. Εἰς πρόχειρον ὁμως γραφὴν μετεχειρίζοντο πινακίδας ξυλίνας κεκαλυμμένας ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος κηροῦ, ἐφ' οὗ ἐχάραττον τὰ γράμματα δι' ὀξείας τινὸς γραφίδος, ἔπειτα δ' ἐξήλειφον τὰ γεγραμμένα διὰ τοῦ ἐτέρου τῆς γραφίδος ἄκρου, ὅπερ ἦτο ἐπίτηδες πλατὺ καὶ κυρτόν. Ἐκ τούτων εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη δυσκολία τῆς γραφικῆς ὕλης καθίστα τὸν χάρτην βαρύτερον, ἀλλὰ διὰ τὰς περὶ τούτου λεπτομερείας παραπέμπομεν εἰς τὴν περὶ χάρτου παράγραφον.

Καὶ ἕτερα δὲ τινὰ στοιχειώδη μαθήματα, καὶ συντελεστικά εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παίδων, ἐδιδάσκοντο ἐν τοῖς διδασκαλείοις, ὡς ἡ ἀριθμητικὴ, δι' ἣν μετεχειρίζοντο οὐχὶ μόνον σημεῖα, ἀλλὰ καὶ πράγματα στερεά, διὰ νὰ ἐννοῶσι τὰ παιδία εὐκολώτερον τὴν ἀριθμῆσιν.

Ἀφ' οὗ οἱ παῖδες ἤρχιζον ν' ἀναγινώσκωσιν ἐλευθέρως, ἐδίδοτο αὐτοῖς συλλογὴ ἀποφθεγμάτων ἐκ τῶν ἀρίστων ποιητῶν, οἷον Σόλωνος, Θεόγνιδος, Φωκυλί-

δου ἢ σύντομοι ποιήσεις, ἐν αἷς ἐξυμνοῦντο τὰ ἔργα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ δὴ τῶν ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων. Ἐπειτα δὲ ὅτε ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἐννοῶσι τὰ ἔπη τοῦ Ὅμηρου, ἀπεστήθιζον αὐτὰ διὰ νὰ προσκτῶνται μὲν ἰδέας ὑψηλὰς καὶ φρόνημα γενναῖον, ἐξοικειῶνται δὲ καὶ πρὸς τὸ καλὸν λεκτικόν καὶ τὴν χάριν τοῦ λόγου. Τοσοῦτον μάλιστα ἐπέμενον εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ὥστε δὲν ἦτο σπάνιον νὰ εὑρεθῶσι νέοι γνωρίζοντες ἀμφοτέρας τὰς ἐποποιίας ἀπὸ μνήμης· οὕτω ὁ Ξενοφῶν ἐν τῷ Συμποσίῳ μνημονεύει νεανίσκου λέγοντος, ὅτι ὁ πατὴρ ἠνάγκασεν αὐτὸν ν' ἀποστηθίσῃ πᾶσαν τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν, καὶ ὅτι ἦτο ἐτοιμὸς ν' ἀπαγγεῖλῃ ἀπὸ στόματος αὐτάς. Οὕτω ἐπερατοῦτο ἡ πρώτη καὶ στοιχειώδης τῶν παιδῶν διδασκαλία.

Ἦδη δὲ νεανίσκοι γενόμενοι, ἐπαύοντο φοιτῶντες εἰς τὰ διδασκαλεῖα, καὶ μετέβαινον εἰς ἀκρόασιν τῶν σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων. Ἐνταῦθα οὐδεὶς ἐτίθετο περιορισμός, οὐδεμίᾳ ἐπιβλεψίᾳ ἐγίνετο, ἀλλ' ἦσαν ἐλεύθεροι καὶ αὐτοὶ καὶ ξένοι νὰ διδάσκωσιν, ὅπως ἐβούλοντο. Εἰς μόνος ἐπεβάλλετο ὄρος, τηρούμενος αὐστηρότατα, ἡ ἀπαγόρευσις πάσης ἐναντίον τῶν θεῶν ὁμιλίας· διότι τότε ὁ διδάσκων ἐνομιζέτο διαφθορεὺς τῶν ἡθῶν τῆς νεολαίας, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου. Ἐκ τούτου δ' ἐξηγεῖται διὰ τί ἀπεδιώχθησαν ἢ κατεδικάσθησαν φιλόσοφοι ἐνδοξοὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἧτις εἰ πέρ τις καὶ ἄλλη ἐτίμα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου. Καὶ ἐσεβάσθη ἀείποτε τὴν ἐλευθερίαν ταύτην τῶν φιλοσόφων, πλὴν μιᾶς μόνης περιστάσεως, ἀλλὰ καὶ ταύτης ἐπὶ μικρὸν

χρόνον καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν οὐδ' ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ὑφίστατο ἐν τῇ πόλει. Ἦδη ὁμως αἱ σχολαὶ τῶν φιλοσόφων ἦσαν ἀπαραβίαστοι.

Ἐν ταῖς σχολαῖς ταύταις, ἃς ὠνόμαζον διατριβάς, οἱ νέοι ἐδιδάσκοντο τὴν φιλοσοφίαν, περιλαμβάνουσαν πᾶσαν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν περὶ κοινωνικῶν, πολιτικῶν, φυσιολογικῶν ζητημάτων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οὐδεμία ἐγένετο ὀριστικὴ διάκρισις τῶν ἐπιστημῶν, βραδύτερον δὲ κατὰ μικρὸν διεκρίθησαν οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς γενικῆς ταύτης ἐπιστήμης. Ἐν τούτοις καὶ τότε παρέμενον ἔτι ἠνωμέναι μετὰ τῆς φιλοσοφίας πολλαὶ γνώσεις μὴ ἀνήκουσαι ἀκριβῶς εἰς αὐτήν, ὡς ἡ φυσιολογία, ἡ μαθηματικὴ, ἡ ἀστρονομία. Μόνον δὲ κατὰ τὸν δεύτερον πρὸ Χρ. αἰῶνα, ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς λεγομένης ἐποχῆς, ἀνεφάνησαν ἄνδρες εἰδικῶς περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἀσχολούμενοι.

Ἄλλ' ἡ ἐπιστήμη, ἣτις προἰμώτατα ἐμορφώθη καὶ ἀνεπτύχθη, ἦτο ἡ περὶ τοὺς λόγους τέχνη, ἡ καλουμένη ῥητορικὴ, μεθ' ἧς συνηνοῦτο καὶ ἡ πολιτικὴ, ἡ γενικῶς πως περὶ πολιτευμάτων καὶ νόμων πραγματευομένη. Ἐδίδασκον δ' αὐτὴν ἰδιαιτέρως οἱ σοφισταὶ ἢ ῥήτορες, ὧν οἱ πλεῖστοι καὶ ἐλάμβανον χρηματικὴν ἀντιμισθίαν παρὰ τῶν προσερχομένων μαθητῶν. Ἐν τούτοις ἡ λέξις σοφιστής δὲν εἶχεν ἔτι τὴν κακὴν ἐκείνην τοῦ ἀγύρτου σημασίαν, εἰς ἣν περιέπεσεν ἀκολούθως· ἐσημαινεν ἀπλῶς τὸν σοφόν· διὸ καὶ ὁ Ἡρόδοτος δὲν διστάζει νὰ ὀνομάσῃ σοφιστὰς τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Σόλωνα. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν σοφῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, το-

σαύτην εὐλάβειαν εἶχον πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τοσοῦτον ἱεράν ὑπελάμβανον τὴν τῶν Μουσῶν θεραπείαν, ὥστε δὲν ἐτόλμων νὰ καταβιβάσωσι τὴν εὐγενῆ τοῦ διδάσκοντος κλησιν εἰς τὴν εὐτελεῆ θέσιν τοῦ μισθωτοῦ. Ἐθεώρουν μάλιστα μετὰ περιφρονήσεως τοὺς ἐπ' ἀργυρίῳ μεταδίδοντας τὰ μυστήρια τῆς ἐπιστήμης. Ὅθεν καὶ οἱ μετερχόμενοι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμμίσθου σοφιστοῦ ἦσαν συνήθως οἱ ἥκιστα σπουδαῖοι μεταξὺ τῶν σοφῶν· εἰς τοὺς ἀχρωμένους δ' ἀπέκειτο νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν ἀξίαν ἐκάστου, καὶ νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν διατριβὴν τοῦ ἀρίστου.

Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου πολλοὶ ὁμοῦ σοφισταὶ ἢ φιλόσοφοι ἀπετέλεσαν σχολὰς ἐντελεστέρας, ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο διάφοροι κλάδοι τῆς ἐπιστήμης. Εἷς τῶν διδασκόντων ἀνεγνωρίζετο διὰ βίου ὡς ὁ διευθύνων τὴν σχολὴν, μετὰ δὲ τὸν θάνατον ἢ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, οἱ τὴν σχολὴν ἀποτελοῦντες φιλόσοφοι ὠνόμαζον τὸν κατάλληλον διάδοχον, ἂν μὴ ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ προκατόχου. Ὁ δ' οὕτως ἢ ἄλλως ἐκλεχθεὶς διετήρει δικαιοματικῶς τὴν θέσιν τοῦ διευθυντοῦ ἐφ' ὄρου ζωῆς. Ἡ πόλις οὐδ' ἐνταῦθα ἀνεμιγνύετο, οὔτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν διδασκάλων, οὔτε περὶ τὴν τάξιν τῶν μαθημάτων ἤρκει μόνη ἢ μνημονευθεῖσα ἤδη ἀπαίτησις τοῦ μὴ κατὰ τῶν θεῶν ὀμιλεῖν. Αἱ δὲ τοιαῦται σχολαί, ἀτελεῖς βεβαίως ἐν ἀρχῇ, ἀπέβησαν, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, σημαντικώταται ἔνεκα τῆς διδασκαλίας ἐξόχων φιλοσόφων. Ἐν ταύταις οἱ πολῖται, καὶ πληθὺς ξένων, ἐτελειοποιοῦν τὰς γνώσεις αὐτῶν ἐπὶ πολλὰ φοιτῶντες ἔτη, καὶ πολλάκις καὶ ἐν προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ. Ἦδη δὲ

μεταβῶμεν εἰς τὸ δεύτερον τῆς παιδείας μέρος ἐπ' ἕσσης σπουδαῖον ὡς τὸ πρῶτον.

ΜΟΥΣΙΚΗ.

Εἶπομεν τί ὠνόμαζον οἱ ἀρχαῖοι μουσικὴν ἐν γένει ταύτης δ' ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος καὶ ἡ ἰδίως μουσική, τὸ ᾄδειν δηλονότι ἢ κιθαρίζειν, ἢ αὐλεῖν. Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας συνειθίζοντο οἱ παῖδες νὰ ᾄδωσι· διότι ἐν τοῖς σχολείοις ἀπομνημονεύοντες ποιήματα, ἐψαλλον πολλάκις τὰς ᾠδὰς καὶ τοὺς ὕμνους. Ἄλλ' ἢ τακτικὴ καὶ μεθοδικὴ τῆς μουσικῆς σπουδὴ ἤρχετο ἀπὸ τοῦ τρισκαιδεκάτου ἔτους, ὅτε εἰδικὸς διδάσκαλος, ὁ κιθαριστής, ἐδίδασκε τοὺς παῖδας. Ἐδίδασκε δὲ τὴν φωνητικὴν μουσικὴν, τὸ ᾄδειν, καὶ τὴν ὀργανικὴν, τὸ κιθαρίζειν· διότι, κατὰ προτίμησιν, εἶχον ἐν χρήσει τὴν λύραν, καὶ τοῦτο οὐχὶ ἄνευ λόγου. Οἱ ἀρχαῖοι ὑπελάμβανον τὴν μουσικὴν ὡς μέσον διασκεδαστικὸν μὲν, ἀλλ' ἐνταυτῷ καὶ ψυχαγωγικόν, καὶ δυνάμενον νὰ πραύνη τὰ πάθη, νὰ διεγείρῃ τὸν ἐνθουσιασμόν, νὰ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν. Τοῦτο δ' ἐπετυγχάνετο μᾶλλον διὰ τοῦ ᾄσματος· διότι ἡ μὲν τῆς μουσικῆς μελωδία παρέχει εἰς τὴν ποίησιν ἰσχύον μείζονα, αἱ δ' ὑπὸ τῆς ποιήσεως ἐκφραζόμεναι ὑψηλαὶ ἰδέαι ζωοποιοῦσι τὸ ὑπὸ τῆς μουσικῆς διεγειρόμενον αἶσθημα. Ὄφειλον λοιπὸν νὰ μεταχειρίζωνται τὰ ἐγχορδα ὄργανα τὰ δυνάμενα νὰ συνοδεύωσι τὸ ᾄσμα, ἐν ᾧ τὰ ἐμπνευστά, ὡς ὁ αὐλός, δὲν

ἐπιτρέπουσιν εἰς τὸν ἀυλοῦντα νὰ ᾄδῃ. Διὰ τοῦτο, ἐρευνῶντες περὶ τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τῆς μουσικῆς, εἶδομεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἀπέφευγον τὸν χωρισμὸν τῆς μελωδίας ἀπὸ τοῦ ᾄσματος, τῆς μουσικῆς δηλαδή ἀπὸ τῆς ποιήσεως, ἵνα μὴ ἀπολέσῃ ἡ μουσικὴ τὸν ἠθικὸν αὐτῆς χαρακτήρα, καὶ καταντήσῃ ἀπλή μελωδία τέρπουσα ἢ καὶ διερεθίζουσα μᾶλλον τὰς αἰσθήσεις ἀντὶ νὰ διεγείρῃ αἰσθήματα εὐγενῆ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ διὰ τί δὲν ὑπεχρέουν τοὺς παῖδας εἰς τὴν τελείαν ἐκμάθησιν τῆς μουσικῆς, ὡς θὰ ἔπραττον οἱ βουλόμενοι νὰ γίνωσι τεχνῖται ἢ διδάσκαλοι τῆς τέχνης. Ἡ μουσικὴ, ὡς μέρος τῆς παιδείας, ἐδιδάσκετο μόνον ἕως οὗ καταστῆ ὁ μαθητὴς ἱκανὸς εἰς τὸ ᾄδειν ἀπλοῦς τινὰς ὕμνους, καὶ εἰς τὸ κρούειν τὴν λύραν πρὸς ὑπήχησιν.

Ἀπὸ ταύτης ὀρμώμενοι τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ μουσικὴ οὐ μόνον τέρπει, ἀλλὰ καὶ διαθέτει τὴν καρδίαν διὰ τῶν ἐν αὐτῇ διεγειρομένων αἰσθημάτων, ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦ μέλους καὶ τοῦ ῥυθμοῦ. Ἐγίνωσκον ὅτι ἡ μουσικὴ εἶναι ἡ ζωηροτάτη ἐκφρασις τοῦ αἰσθήματος, ἡ φωνὴ οὕτως εἰπεῖν τῆς καρδίας, καὶ τὸ πιστότατον ἀπομίμημα τοῦ πάθους· τοιαύτη δὲ οὖσα, ἐπενεργεῖ ἀναλόγως ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἐζήτησαν λοιπὸν ἀκριβέστατα τοὺς ῥυθμοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἠδύναντο νὰ διεγείρωσιν αἰσθήματα ὁμαλὰ καὶ σταθερά, λελογισμένα καὶ ἀνδρεία· καὶ τούτους ἐσπούδαζον νὰ διαφυλάξωσιν ἀδιαφθόρους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐζήτησαν ἐν τῷ ᾄσματι νὰ ὑπάρχῃ μὲν μελωδία ἱκανὴ νὰ τέρψῃ καρδίαν εὐαίσθητον, νὰ ὑπάρχῃ δὲ φρόνημα γενναῖον διευθύνον τὴν μελωδίαν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀληθοῦς τῆς μουσικῆς σκοποῦ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συντελεστικωτάτην ἐνόμιζον τὴν Δωριστὶ λεγομένην ἄρμονίαν, ἣτις, ἀπλῆ μὲν, ἀλλὰ σεμνὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς, δεξιῶς ἤρμηνευε τὰς ἀγαθὰς τῆς ψυχῆς διαθέσεις, καὶ ἐπιτυχῶς διήγειρε τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων. Βραδύτερον ὅμως τὸ ρεῦμα τοῦ νεωτερισμοῦ συμπαρέσυρε καὶ ἐν τῇ μουσικῇ, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις, τοὺς φραγμοὺς τοὺς συνετῶς τεθέντας πρὸς ἀποφυγὴν καταχρήσεως καὶ διαφθορᾶς. Πολλοὶ διαμφισβητοῦντες τὴν ἠθοποιὸν τῆς μουσικῆς δύναμιν, ὑπελάμβανον ὡς τέχνην μόνον τὸ τερπνὸν ἐπιζητοῦσαν, καὶ ἐνθουσιωδῶς ἀπεδέχθησαν τοὺς νεωτερισμοὺς, οἵτινες ἐφάνησαν θελκτικώτεροι. Τῷ ὄντι κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα πρὸ Χρ. ἡ Ἰαστὶ λεγομένη ἄρμονία, ἡ Ἰωνικὴ δηλαδὴ μουσικὴ, ὑπερίσχυσε, καὶ διὰ πολυφωνίας καὶ ὀργάνων πολυπληθῶν καὶ ἄλλης ἐξωθεν θεατρικῆς παρασκευῆς, τέρπουσα καὶ κολακεύουσα τὴν ἀκοήν, ἐδέσποσε πανταχοῦ, καὶ ἐξήσκησεν ὀλεθρίαν ἐπιρροήν ἐπὶ τὴν παιδείαν καὶ τὰ ἤθη. Τοῦτο δὲ προβλέπων ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ πάλῃ ἐκείνῃ τῶν νεωτεριστῶν καὶ ἀρχαϊζόντων, εἶπέ ποτε ἐν θεάτρῳ περὶ τοῦ ἀποτυχόντος καινοτόμου μουσικοῦ Τιμοθέου, ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐμελλόν νὰ ἐπευφημήσωσιν αὐτόν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ἀλλὰ κατ' ἐκείνην εἰσέτι τὴν ἐποχὴν ὁ Τιμόθεος ἐσυρίχθη καὶ ἀπεπέμφθη· διότι διεσώζετο ἡ εὐλάβεια πρὸς τὴν σπουδαίαν μουσικὴν, ἣτις ἀπετέλει μέρος ἀναπόσπαστον τῆς ὑγιοῦς καὶ ἐλευθερίου ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Καὶ ταύτης σπεύδομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὸ τρίτον καὶ σπουδαιότατον μέρος.

Εἶδομεν ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέρος σπουδαιότατον τῆς ἀνατροφῆς ἦτο ἡ γυμναστική, ἣν μάλιστα οἱ Σπαρτιᾶται κατέστησαν πρωτίστην αὐτῶν ἐνασχόλησιν. Ἄλλ' ἐν Ἀθήναις διετηρήθη μὲν ὡς ἀναπόφευκτος εἰς τὴν τῶν παιδῶν ἀγωγὴν, ἐρρυθμίσθη ὁμως προσφύεστερον διὰ τοὺς μέλλοντας νὰ ἐξασκήσωσιν ἐν τῷ βίῳ καὶ ἄλλο τι ἐπάγγελμα, καὶ οὐχὶ νὰ διέλθωσιν ἀποκλειστικῶς στρατιωτικὴν ζωὴν. Ὅθεν ἐκ παλαιοῦ ἐφρόντισεν ἡ πόλις περὶ τῆς ἰδρύσεως καταστημάτων καταλλήλων πρὸς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, τῶν γυμνασίων, ὧν τὴν διεύθυνσιν μετὰ πλείστης ἐπετήρει ἐπιμελείας. Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὁ νομοθέτης ἤρκεσθη εἰς ἀπλὴν προτροπὴν καὶ νοουθεσίαν, ἀφίνων εἰς τοὺς γονεῖς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νὰ στέλλωσι τὰ ἑαυτῶν τέκνα εἰς τὰ γυμνάσια, ὅπερ ὁμως ἐξετελεῖτο ἀνελλιπῶς καὶ προθύμως δι' οὓς ἀνωτέρω ἐξεθέμεθα λόγους. Ἐπειτα καὶ ἡ τέρψις, ἣν αὐτοὶ οἱ παῖδες ἠσθάνοντο ἐν ταῖς τακτικαῖς ἐκείναις ἀσκήσεσι, δὲν ἦτο μικρὰ πρὸς τὴν γυμναστικὴν ὥθησιν. Τὰ δὲ πρὸς τοῦτο οἰκοδομήματα ἦσαν καὶ εὐφυέστατα πρὸς τὸν σκοπὸν διωργανωμένα καὶ μεγαλοπρεπῆ.

Τὰ ἐπισημότατα τῶν ἐν Ἀθήναις γυμνασίων ἦσαν τρία· ἡ Ἀκαδημία, πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως, ὀνομασθεῖσα οὕτω ὑπὸ τινος Ἀκαδήμου ἰδρυτοῦ· τὸ Λύκειον, οἰκοδομηθὲν ὑπὸ Πεισιστράτου πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως παρὰ τὸν ναόν τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνος· τὸ Κυνόσαργες, οὐ μακρὰν τοῦ Λυκείου κείμε-

νον, λαβὸν τὸ ὄνομα ὑπό τινος ἀγρίας λευκῆς κυνός, ἣτις ἐστρέβλωσε κατὰ τὴν μυθώδη παράδοσιν περὶ τὴν θέσιν ταύτην πολλοὺς κυνηγούς.

Οὐδὲν τῶν γυμνασίων τούτων περιεσώθη ἡμῖν, ἀλλ' ἐξ ἐρείπιων τινῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ παρομοίων ἰδρυμάτων, ἠδυνήθησαν οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ διαγράψωσιν αὐτά. Ἦσαν δὲ μέγιστοι περιβολοὶ, σχῆμα ἔχοντες περίπου τετράγωνον καὶ περίμετρον δύο σταδίων (185 πήχεων). Παρ' ἐκάστην δὲ τῶν πλευρῶν ἐσχηματίζοντο, διὰ περιστυλίων ἐσωτερικῶν, στοαί, ἐξ ὧν τρεῖς, ἢ πρὸς βορρᾶν καὶ ἢ πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἢ πρὸς δυσμὰς, περιείχον ἐξέδρας εὐρυχώρους, χρησιμεύουσας εἰς τὰς συνεντεύξεις τῶν φιλοσόφων καὶ ῥητόρων καὶ ἄλλων λογίων ἀνδρῶν. Ἡ πρὸς μεσημβρίαν στοὰ ἦτο διπλῆ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐνοχλήσεων ἐκ τοῦ δυσχειμέρου τῆς ὥρας, καὶ περιείχεν ἱκανὰς αἰθούσας διὰ τε τὰς ἀσκήσεις τῶν παιδῶν καὶ διὰ πᾶν ὃ τι χρῆσιμον εἰς τὴν γυμναστικὴν. Ἐν αὐταῖς λοιπόν, ἐν μὲν τῷ μέσῳ ἦτο τὸ ἐφηβεῖον δεξιᾷ δὲ, τὸ κωρύκιον, τὸ κονιστήριον, ὁ ψυχρὸς λουτρῶν καὶ ἀριστερᾷ, τὸ ἐλαιοθέσιον, τὸ ψυκτῆριον, τὸ προπνιγεῖον, τὸ πυριακτῆριον, τὸ λακωνικόν, ὁ θερμὸς λουτρῶν. Ἐντὸς δὲ τοῦ τετραγώνου οἰκοδομήματος πρὸς δυσμὰς ὑπῆρχον τρεῖς ἕτεραι στοαί, ἢ μὲν παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ γυμνασίου, αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἐκατέρωθεν, ἔχουσαι μῆκος ἑνὸς σταδίου καὶ χρησιμεύουσαι ὡς χειμερινὰ γυμνάσια. Τὸ δὲ μεταξὺ αὐτῶν διάστημα, ἔχον πλάτος ὅσον τὸ τοῦ γυμνασίου, καὶ μῆκος ἑνὸς σταδίου, ἦτο κατάφυτον καὶ κατάλληλον εἰς περιδιάβασιν. Εἰς τὴν ἄκραν τοῦ συσκίου

τούτου περιπάτου καὶ τῶν δύο στοῶν ἐξετείνετο ὀριζον-
 τείως τὸ μέγα τῶν ἀγώνων στάδιον, ὅπου συνήρχετο
 καὶ πλῆθος θεατῶν, ἵνα θεωρήσωσι τοὺς ἀγωνιζομένους.
 Τὰ γυμνάσια ταῦτα ἦσαν κεκοσμημένα καὶ διὰ καλλι-
 τεχνικῶν ἔργων, δι' ἀγαλμάτων θεῶν, καὶ δὴ τοῦ Ἑρ-
 μοῦ, τοῦ προστάτου τῶν γυμνασίων· δι' ἀνδριάντων
 ἡρώων, δι' ἀναγλύφων, διὰ παντός ἐν γένει δυναμένου
 νὰ περικαλλύνη τὰ γυμνάσια, καὶ νὰ καταστήσῃ εὐάρε-
 στον τὴν ἐν αὐτοῖς διατριβήν. Τοιοῦτοτρόπως ἐφιλοτι-
 μήθη νὰ περικοσμήσῃ τὸ ἐν Ἀκαδημία γυμνάσιον ὁ Πει-
 σιστρατίδης Ἴππαρχος καὶ ἔπειτα ὁ Κίμων, ὅστις διο-
 χετεύσας ἐκεῖ ὕδατα πολλὰ, καὶ φυτεύσας πλατάνους
 καὶ ἄλλα δένδρα ἀειθαλῆ, μετεσχημάτισε τὴν Ἀκαδη-
 μίαν εἰς κήπον τερπνόν καὶ περικαλλέστατον. Ἔτερον
 δὲ κατάστημα γυμναστικῆς ἦσαν αἱ παλαιστραι, ἐν
 αἷς ἠσκούντο ἰδίως οἱ ἀθληταί, καὶ αἵτινες ἀνήκον εἰς
 ἰδιώτας, ὡς καὶ τινὰ ἄλλα μικρὰ ἐν τῇ πόλει γυμνάσια.

Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου διὰ τῆς γυμνα-
 στικῆς σκοποῦ, ἡ πολιτεία κατέβαλλε πᾶσαν φροντίδα,
 διορίζουσα γυμνασιάρχην διὰ τὴν γενικὴν τῶν γυ-
 μνασίων ἐπιστάσιαν, καὶ δέκα σωφρονιστὰς διὰ τὴν
 ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τῶν ἡθῶν. Ἐν δὲ τοῖς περὶ τούτου
 νόμοις τοῦ Σόλωνος ὑπάρχουσιν ὄροι αὐστηροὶ διὰ τὴν
 ἠθικὴν τῶν παίδων, καὶ ποινὴ θανάτου κατὰ τοῦ παρα-
 βάντος τὰς διατάξεις ταύτας. Ὑπῆρχον προσέτι ἐν τοῖς
 γυμνασίοις, διὰ τὴν τακτικὴν καὶ εὐστοχον ἀσκήσιν, οἱ
 παιδοτρίβαι, ἐπιτετραμμένοι τὴν διεύθυνσιν τῶν γυ-
 μναζομένων, καὶ οἱ γυμνασταί, οἱ ὀριζοντες τὸ εἶδος
 καὶ τὴν τάξιν τῶν γυμνασμάτων δι' ἕκαστον παιδα, ἀνα-

λόγως τῆς κράσεως καὶ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Καὶ ἐδίδασκον οὕτως εἰπεῖν ἀμφοτέρω τὴν γυμναστικὴν, οἱ μὲν θεωρητικῶς, οἱ δὲ πρακτικῶς οὐδὲ ἤρχοντο εἰς μόνας ἀπλῶς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, ἀλλ' ἐπετῆρουν καὶ τὴν κοσμιότητα καὶ τὴν εὐσχημοσύνην καὶ ἐν στάσει καὶ ἐν βαδίσματι καὶ ἐν πάσῃ κινήσει. Ἡ δὲ τοιαύτη ἐπιβλεψὶς οὐ μόνον πρὸς τὴν εὐπρέπειαν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν χάριν ἀπέβλεπεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν νέων διήγειρε τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ. Ἡ γυμναστικὴ ὁμῶς εἶχε καὶ ἕτερον θετικώτερον σκοπὸν, ἐνομιζέτο δηλαδὴ ὡς θεραπευτικὴ, καὶ συνεδέετο διὰ τοῦτο μετὰ τῆς ἰατρικῆς. Ὅθεν καὶ οἱ γυμνασταὶ εἶχον γνώσεις ἰατρικὰς, καὶ ὠρίζον τὴν διαίταν τῶν γυμναζομένων, τὴν τε ἐργασίαν καὶ τὴν ἀνάπαυσιν, τὴν τε τροφήν καὶ τὸν ὕπνον, καὶ πᾶν ὃ τι ἀπῆται ἢ ὑγιεινῇ. Ὁ Πλάτων μνημονεύει μετ' ἐπαίνων τοῦ Ταραντίνου Ἴκκου, ὅστις, συνενῶν τὴν ἰατρικὴν μετὰ τῆς γυμναστικῆς, συνείθιζε τοὺς γυμναζομένους εἰς ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, ὧν αὐτὸς πρῶτος παρῆχε τέλειον παράδειγμα. Ἐκ τούτου τὰ γυμνάσια ἐνομιζέοντο ὡς ἱερὰ τῷ Ἀπόλλωνι, τῷ ἰατρῷ τῶν θεῶν. Ὑγεία λοιπὸν καὶ εὐρωστία, εὐκίνησία καὶ ἰσχύς, εὐπρέπεια καὶ κάλλος ἦσαν ὁ σκοπὸς τῆς γυμναστικῆς, διὸ καὶ ἐκ παίδων ἐγένετο ἡ ἀρχὴ τῶν ἀσκήσεων, ἵνα κανονικώτερον καὶ ἀσφαλέστερον γίνεταί ἡ αὔξησις τοῦ σώματος.

Τῷ ὄντι ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, καὶ πρὶν ἔτι ἀρχίσωσι τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς μουσικῆς, ἐστέλλοντο οἱ παῖδες εἰς τὸ γυμνάσιον καὶ ἀφ' οὗ, κατὰ τὸ 18^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας, ἐπεράτουν τὰ δύο ἄλλα μέρη

τῆς παιδείας, ἐξηκολούθουν ἔτι τὴν γυμναστικὴν ἐπὶ διαιτίαν. Καὶ οἱ μὲν παιδαγωγοὶ συνώδευον τοὺς παῖδας εἰς τὰ γυμνάσια καθ' ὥρισμένας ὥρας, ἵνα μὴ γυμνάζωνται ὁμοῦ πάσης ἡλικίας νεανίαι, εἰ καὶ ἐν τοῖς εὐρυχώροις ἐκεῖνοις οἰκοδομήμασιν ὑπῆρχον αἰθουσαι ἰδιαίτεραι δι' ἐκάστην ἡλικίαν. Τὰ δὲ γυμνάσματα ἦσαν ποικίλα καὶ ἐντέχνως συνδυαζόμενα, ὥστε εἰς μὲν τὸ σῶμα νὰ δώσωσιν, ὡς εἴπωμεν, εὐεξίαν καὶ κάλλος, εἰς δὲ τὴν ψυχὴν νὰ ἐμπνεύσωσι καλαισθησίαν καὶ θάρρος. Ἐκ τῶν γυμνασμάτων τούτων πέντε: ὁ δρόμος, τὸ ἄλμα, ἡ πάλη, ἡ δισκοβολία, τὸ ἀκόντιον ἀπετέλουν ἐν τοῖς δημοσίοις ἀγῶσι τὸ λεγόμενον πένταθλον. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ἀσκήσεων, ἢ ἀνέκαθεν ἐν χρήσει, ἢ μετὰ ταῦτα προστεθεισῶν, ἀξιοσημεῖωτοι εἶναι ἡ ὄρχησις, ὁ περίπατος, ἡ ἵππικὴ, ἡ σφαιριστικὴ, τὸ κολυμβᾶν καὶ ἄλλαι τινὲς εἰς τὴν ὑγίαν τοῦ σώματος συντείνουσαι· ἔπειτα δὲ ἡ ὀπλάσκησις, τὸ παγκράτιον, καὶ αἱ ἄλλαι εἰς τὴν πολεμικὴν κατ' ἐξοχὴν ἀφορῶσαι ἀσκήσεις.

Ἐν ταύταις γυμνασθεὶς ὁ νεανίας μέχρι τοῦ 18^{ου} τῆς ἡλικίας ἔτους, κατετάσσετο ἔπειτα εἰς τοὺς περιπόλους πρὸς τελείωσιν τῆς στρατιωτικῆς κυρίως ἐξασκήσεως, κατετάσσετο δηλαδὴ εἰς τὸ ἐφηβεῖον περὶ οὗ ἤδη ἡμῖν ὁ λόγος.

Η ΔΙΑΙΤΑ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ.

Πάντες οἱ νεανίσκοι τῆς Ἀττικῆς, γινόμενοι δεκα-

επταετείς, ὠφείλον νὰ καταταχθῶσιν ἐπὶ δύο ἔτη εἰς τὸ ἐφηβείον, ὡς εἰς σχολεῖον στρατιωτικόν, ἵνα ἐξασκηθῶσιν ἰδίως εἰς τὰ πολεμικὰ γυμνάσματα καὶ νὰ προπαρασκευασθῶσι διὰ τὴν τακτικὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν.

Κατ' ἔτος λοιπόν, ἐν μηνὶ Βοηδρομιῶνι, συνήγοντο οἱ ἔφηβοι εἰς τὰς κοινὰς τοῦ δήμου ἐστίας, ὅπου καθυπεβάλλοντο εἰς δοκιμασίας, ἀν δηλαδὴ ἦναι γνήσιοι Ἀθηναῖοι καὶ ἀν ἔχῳσι τὰς ἀποχρώσας σωματικὰς δυνάμεις πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐπιβαλλομένων αὐτοῖς καθηκόντων. Τότε παρεδίδετο αὐτοῖς ἐπ' ἐκκλησίας δόρυ καὶ ἀσπίς, ὡς τὰ σύμβολα τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης, καὶ μετὰ ταῦτα προσήρχοντο εἰς τὸν ναόν τῆς Ἀγραύλου, ἵνα δώσωσι τὸν νενομισμένον τοῦ πολίτου ὄρκον. Ἡ τελετὴ ἦτο πανηγυρικὴ. Εὐχαὶ καὶ θυσίαι προηγοῦντο τοῦ ὄρκου, ὁ δὲ ἱερεὺς τῶν Χαρίτων ἐπεκαλεῖτο τοὺς θεοὺς, μεθ' ὃ οἱ ἔφηβοι, ἐνώπιον τοῦ ἡθροισμένου πλήθους, ἀπήγγελλον τὸν ἐξῆς ὄρκον. « Οὐ κατασχυνῶ τὰ ὄπλα τὰ ἱερά, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην, ὅτῳ ἀν στοιχήσω. Ἄμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὑπὲρ ὀσίων καὶ μόνος καὶ μετ' ἄλλων· τὴν πατρίδα δὲ οὐκ ἐλάσσω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὄσσην ἀν παραδέξωμαι. Καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεικρινόντων ἐμφορόνως καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ οὐστινας ἀν ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσεται ὁμοφρόνως. Καὶ ἀν τις ἀναιρῆ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθεται οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων καὶ ἱερά τὰ πάτρια τιμήσω. Ἱστορες θεοὶ τούτων.» Ἐκτοτε κατετάσσετο εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐφήβων, καί, κατὰ τὴν γνώμην τῶν πλείστων, ἀπέλαυνεν ἤδη καὶ τὰ τοῦ πολίτου δικαιώματα· ἀλλὰ τὴν στρατιωτικὴν ὑπη-

ρειαίν δὲν ἀνελάμβανε πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν δύο τῆς περιπολίας ἐτῶν. Καὶ ὁ μὲν χρόνος τῶν ὄρκων τούτων ἐκαλεῖτο ἐφήβια, ἐγγραφαὶ δὲ ἡ συγκινητικὴ αὕτη τελετή.

Κατανυκτικωτέρα ὁμως ἦτο ἡ τῶν ὄρφανῶν, ὧν οἱ πατέρες εἶχον πέσει ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης· διότι εἰς τούτους δὲν ἐδίδοτο μόνον δύρου καὶ ἀσπίς, ἀλλ' ἐντελής πανοπλία, καὶ οὐχὶ ἐν ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ, διὰ πλείονα τιμὴν, ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ Διονύσου, ἐπὶ τῆς παραστάσεως τῶν νέων τραγωδιῶν, ὅτε πλῆθος ἄπειρον συνέρροεν ἐκεῖ. Τότε ὁ τῆς πόλεως κήρυξ, παρουσιάσας τοὺς ὄρφανούς, κεκοσμημένους τῇ πανοπλίᾳ, ἔλεγεν ὅτι «Τούσδε τοὺς νεανίσκους, ὧν οἱ πατέρες ἐτελεύτησαν ἐν τῷ πολέμῳ, ἄνδρες ἀγαθοὶ γενόμενοι, μέχρι μὲν ἦβης ὁ δῆμος ἔτρεφε, νυνὶ δὲ καθοπλίσας τῆδε τῇ πανοπλίᾳ, ἀφίησιν ἀγαθὴ τύχη τρέπεσθαι ἐπὶ τὰ ἑαυτῶν, καὶ καλεῖ εἰς προεδρίαν.» Μετὰ δὲ ταῦτα κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἐφήβους, καὶ κατεγράφοντο μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον.

Κατὰ τὸ διετές τῆς ἐφηβείας διάστημα οἱ νέοι ἐξησκοῦντο ἰδίως εἰς τὰ ὄπλα, παρασκευαζόμενοι εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τοῦ τελείου πολίτου. Ἐσκήνουν πολλάκις ἐπὶ τοῦ ὄρους Πάρνηθος καὶ ἐπὶ τοῦ Πεντελικοῦ, ἐξετέλουν ἐκδρομὰς στρατιωτικὰς περὶ τὴν χώραν, ἐστέλλοντο πρὸς φύλαξιν τῶν παραλίων καὶ τῶν κατὰ ξηρὰν μεθορίων, ἐν γένει δὲ περιεπόλουν χάριν ἀσκήσεως ἡ στρατιωτικῆς φρουρᾶς, διὸ καὶ ἐλέγοντο περὶ πολοὶ.

Ἄλλ' ἡ περὶ τὰ ὄπλα ἐξάσκησις αὕτη δὲν ἐκώλυεν αὐτοὺς τῆς εἰς τὰ γυμνάσια παρουσίας καὶ τῆς εἰς τὰς

σκολὰς φοιτήσεως. Ἐν σώματι προσήρχοντο διὰ νὰ ἐκτελέσωσι τὰς ὠρισμένας σωματικὰς ἀσκήσεις, ἔπειτα δὲ διὰ ν' ἀκροασθῶσι τοὺς σοφιστὰς καὶ φιλοσόφους, καὶ πανταχοῦ ἐγένοντο τὸ παράδειγμα τῆς εὐπρεπείας καὶ τῆς προόδου. Ἰδιαιτέρως δ' ἐνησχολοῦντο περὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν καὶ εἶχον ἰδίαν βιβλιοθήκην, σχηματίζοντες ἐνίοτε καὶ διαγωνισμούς, ἐν οἷς ὁ στρατηγὸς ἔδιδε τὰς ἀμοιβάς. Καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς δὲ τελετὰς παρευρίσκοντο πάσας, καὶ εἰς τὰς ἐπικηδεῖους διὰ τοὺς ὑπὲρ πατρίδος θανόντας ὑπεχρεοῦντο νὰ ᾔναι παρόντες, διὰ νὰ μὴ λησμονῶσι τὴν ὀφειλομένην πρὸς τοὺς εὐεργέτας τοῦ ἔθνους τιμὴν, καὶ διὰ νὰ ἀναμιμνήσκωνται καὶ αὐτοὶ τὰ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντα. Καὶ τὰ δικαιώματα ὁμῶς αὐτῶν ἐμάνθανον, καὶ παρεσκευάζοντο νὰ τὰ ἐξασκήσωσιν ἐν καιρῷ· διότι καὶ εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου παρευρίσκοντο, καὶ εἰς τὰ δικαστήρια προσήρχοντο, ὥστε ἐγκαίρως ἐδιδάσκοντο ὅποιοί τινες πρέπει νὰ ᾔναι οἱ πολῖται κράτους αὐτοδιοικουμένου. Οὕτω δὲ διελθόντες τὰ δύο ἔτη τῆς ἐφηβείας, κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἄνδρας καὶ ἀπελύοντο τῆς ὑποχρεωτικῆς ὑπηρεσίας, ὧφειλον ὁμῶς εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ λάβωσι τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Ἐνταῦθα ἐπερατοῦτο ἡ τοῦ Ἀθηναίου πολίτου ἀγωγή καὶ παιδεία, ὅποιαν ἡ μὲν νομοθεσία διέγραψεν, ἡ δὲ τῆς πατρίδος εὐημερία ἀπήτει, καὶ ἡ συνετὴ τῶν πολιτῶν ὁμοφροσύνη κατέστησε σιωπηρῶς ὑποχρεωτικὴν· διότι, ὡς ἐβρέθη, πλὴν τῆς ἐφηβείας, εἰς οὐδὲν ὁ νόμος κατηνάγκαζε τοὺς πολίτας. Μετὰ ταῦτα ὁ νεανίας γενό-

μενος ἤδη εἰκοσαετής καὶ καταταχθεὶς εἰς τοὺς ἄνδρας, ἢ ἐτρέπετο εἰς βιοποριστικόν τι ἐπάγγελμα ἢ παρέτεινε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ παρὰ τοῖς φιλοσόφοις. Διετῆρει ὅμως πάντοτε τὰ ἐκ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας προσκτηθέντα ἀγαθὰ, νοῦν δηλαδὴ ὑγιᾶ καὶ καρδίαν ἀγαθὴν καὶ ψυχὴν ἀνδρείαν ἐν σώματι ὑγιεῖ καὶ εὐρώστω καὶ καλῶ. Ἐκτοτε, μέχρι τοῦ ἐξηκοστοῦ τῆς ἡλικίας ἔτους, ἦτο τακτικὸς τῆς πόλεως στρατιώτης, μὴ ὑποχρεούμενος μὲν εἰς διηνεκὴ ὑπηρεσίαν ὡς ἐν Σπάρτῃ, ἀλλ' ὀφείλων εἰς πᾶσαν τῆς πατρίδος πρόσκλησιν νὰ λάβῃ τὰ ὄπλα ὑπὲρ αὐτῆς.

Ἄλλ' εἴπομεν ὅτι τὴν πρώτην μέχρι τοῦ ἕκτου ἔτους ἀγωγὴν ἐλάμβανεν ὁ παῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ παρὰ τῇ μητρὶ ὅποια ὅμως ἦτο ἢ μήτηρ αὐτῆ; ὅποια δηλαδὴ ἦτο ἐν Ἀθήναις ἢ τῶν γυναικῶν ἀγωγή καὶ παιδεία;

Η ΤΩΝ ΚΟΡΑΣΙΩΝ ΑΝΑΤΡΟΦΗ.

Ὅλως διάφορος τῆς τῶν ἀνδρῶν ἦτο ἡ διαίτα καὶ ἡ ἀνατροφή τῶν κορασίων ἐν Ἀθήναις· διότι ὁ πρὸς τὰς γυναῖκας σεβασμὸς τῶν ἀρχαίων καὶ ἰδίως τῶν Ἰώνων, καὶ αὐτὴ ἡ γυναικεία αἰδῶς καὶ ἀξιοπρέπεια, δὲν ἐπέτρεπε τὴν συχνὴν παρουσίαν τῶν ἀθῶων καὶ ἀγνῶν νεανίδων ἐκεῖ ὅπου οἱ ὀπωσθήποτε ζωηρότεροι ἄνδρες ἠδύναντο, διὰ λόγων ἢ τρόπων ὀπωσοῦν ἐλευθέρων, νὰ γίνωσιν ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν κοσμιότητα τοῦ γυναικείου ἤθους. Ἡ κόρη λοιπόν, ὡς ἄνθος καλὸν προφυλαττό-

μενον ἀπὸ τοῦ δυσχειμέρου τῶν ὥρων, ἔμενε πάντοτε ἐν τῇ οἰκίᾳ παρὰ τῇ μητρὶ, ἣτις ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας αὐτῆς. Ἦτο δὲ ἡ ἀνατροφή ἀπλουστάτη· διότι ἐδιδάσκοντο μὲν πρακτικῶς πῶς τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν, ἐμάνθανον δὲ νὰ κατασκευάζωσιν ἐπιτηδεῖως ἐργόχειρα μέχρι τοῦ τεχνικωτάτου κεντήματος ἢ ποικιλματος, ἐσπούδαζον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινῶν ἱστορικῶν παραδόσεων, τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν, καὶ ἐξησκοῦντο περὶ τινὰ τερπνὰ καὶ ψυχαγωγικὰ ἔργα, ὅποια ἢ ὄρχησις καὶ ἢ μουσική. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐν τῇ οἰκίᾳ, σπανίως ἐξερχόμεναι καὶ πάντοτε ἐν συνοδίᾳ τῆς μητρὸς ἢ τῆς τροφοῦ. Μόνον δ' ἐν θρησκευτικαῖς τελεταῖς καὶ πανηγύρεσιν ἐλάμβανον τὴν ἐλευθερίαν νὰ παρουσιασθῶσιν ἐνώπιον πάντων τῶν πολιτῶν· εἰς ἄλλας ὁμως συναθροίσεις, εἰς περιπάτους δημοσίους, εἰς θεάματα κοινὰ, εἰς τὰ γυμνάσια, οὐδέποτε ἢ γυναικεία συστολὴ καὶ ἢ τοῦ αἰσθηματος λεπτότης ἠνείχοντο τὴν παρουσίαν τῶν κορασιῶν. Οὕτω δὲ προητοιμασμένη διὰ τῶν ἀρετῶν, αἰτινες χαρακτηρίζουσι τὸ γυναικεῖον φύλον, τὴν συστολὴν δηλαδὴ, τὴν κοσμιότητα, τὴν σωφροσύνην, ἐγκαίρως ἤρχετο εἰς γάμον, ἱκανὴ νὰ γίνῃ εὐρέτις τῆς οἰκιακῆς εὐδαιμονίας διὰ τῆς πρὸς τὸν σύζυγον ἀφοσιώσεως, τῆς περὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων ἐπιμελείας, τῆς περὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ οἴκου μερίμνης. Καὶ ὕπανδρος δὲ οὔσα, διετήρει πάντοτε τὸν προορισμὸν ἐκεῖνον τῆς νεάνιδος, οὔτε εἰς τὰς συναναστροφὰς καὶ τὰ συμπόσια τῶν ἀνδρῶν παρουσιαζομένη, οὔτε εἰς τὰ δημόσια θεάματα, ἐξαιρουμένων μόνων τῶν σπουδαιοτέρων τραγωδιῶν, δι' ἃς φαί-

νεται ὅτι προσήρχοντο εἰς τὸ θέατρον καὶ γυναῖκες. Ἐν γένει δὲ ὁ περιορισμὸς τῶν γυναικῶν ἐν Ἀθήναις ἦτο αὐστηρὸς, συνέπεια τῆς ἀξιοπρεπείας ἐκείνης, ἥτις ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων· διὸ καὶ ὁ Περικλῆς ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ ἀποτείνων ἐν τέλει παραμυθητικούς τινὰς λόγους πρὸς τὰς συζύγους τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πεσόντων, δὲν διστάζει νὰ κηρύξῃ ὡς μεγάλην δόξαν διὰ τὴν γυναικείαν ἀρετὴν, ἂν οἱ ἄνδρες λαμβάνωσιν ὀλιγωτέρας ἀφορμὰς νὰ λαλῶσι περὶ γυναικὸς εἴτε πρὸς ἔπαινον εἴτε πρὸς ψόγον.

Οὕτω ἡ γυνὴ τῶν Ἀθηναίων ἐνόμιζε τὸν συνεσταλμένον βίον ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν ἐν τῇ κοινῶνίᾳ προσρισμὸν τῆς γυναικὸς, καὶ οὔτε τὸν ἀρρενωπὸν τῆς Σπαρτιάτιδος χαρακτῆρα ἠνείχετο, οὔτε τὸ ποιητικὸν ἦθος τῆς αἰσθηματικῆς Λεσβίας, ἀλλ' ἔστεργε μᾶλλον τὴν κατ' οἶκον ζωὴν, ἥτις θὰ ἦτο συνετωτάτη, ἂν δὲν παρεξέκλινεν εἰς ἀποχωρισμὸν καὶ ἀπαιδευσίαν. Καὶ τούτου μὲν συνέπεια ὑπῆρξεν ὅτι, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἀκμὴν τῶν Ἀθηναίων οἱ ἄνδρες ἀνεδείχθησαν τέλειοι περὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, Ἀτθίδος ἔργον φιλολογικὸν οὐδὲν μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ὁ δ' ἀποχωρισμὸς τῶν γυναικῶν ἀπὸ τῆς συναναστροφῆς τῶν ἀνδρῶν ἐστέρει τοὺς Ἀθηναίους τῆς ἐρασμίας ἐκείνης ἀγαθότητος, τῆς λεπτότητος τοῦ αἰσθήματος, τῆς περὶ τοὺς τρόπους χάριτος, ἧς φύσει κέκτηται τὸ γυναικεῖον φύλον. Μικρὰ δέ τις τραχύτης τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἀπότομος ἐνίοτε ἐλευθερία, παρατηρουμένη μεταξὺ τῶν ἄλλως πνευματοδεσπῶν καὶ εὐαισθητῶν τέκνων τῆς εὐάνδρου Ἀττικῆς, ἀποδοτέα βεβαίως εἰς τὴν ἔλλειψιν τῆς συνανα-

στροφῆς ταύτης. Ἐὰν ἀποτελέσματα αὐτῆς ἀνευρίσκει εὐκόλως ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς φιλολογίας, τὰ ἄριστα πολλάκις, ὡς φέρ' εἶπεν ἐν ταῖς πλείσταις τοῦ Ἀριστοφάνους κωμωδίαις.

Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι συνηθάνθησαν τὴν ἔλλειψιν ταύτην, οὐδὲ ἠδύναντο, οἱ εὐγενέστατοι αὐτοὶ τῶν ἀνθρώπων νὰ μείνωσιν ἀπαθεῖς πρὸς τὴν χάριν καὶ εὐαισθησίαν τῆς γυναικός. Ὅθεν, ὅτε ἐκ τῆς ποιητικῆς Ἰωνίας, ἢ ἐκ τῶν αἰολικῶν νήσων, ἔνθα, ὡς εἶδομεν, ἢ ἀγωγὴ καὶ παιδεία τῶν κορασίων ὑπ' οὐδενός παρεκωλύετο δεσμοῦ, γυναικὲς ἔξοχοι ἐπὶ σοφίᾳ καὶ κάλλει ἤλθον εἰς Ἀθήνας, ἐμορφώθη τάξις ἰδία γυναικῶν ἐλευθέρων, αἵτινες, μὴ ὑποβαλλόμεναι εἰς τοὺς περιορισμοὺς τῆς Ἀττικῆς δεσποίνης, ἐξεπαιδεύοντο λαμπρῶς, καὶ μετὰ παρρησίας ἀπροκαλύπτου ἐφοίτων εἰς τὰς διατριβὰς τῶν σοφῶν ἢ παρευρίσκοντο εἰς τὰς συναναστροφὰς ἀνδρῶν διακεκριμένων. Αἱ γυναῖκες αὗται οὐ μόνον ἐγένοντο ἀνεκταί, ἀλλὰ καὶ ἐτιμῶντο ὑπὸ τῶν πολιτῶν διὰ τὴν πνευματικὴν εὐφυίαν καὶ χάριν, ἣτις ἐκάλλυνε τοὺς λόγους καὶ τὴν συμπεριφορὰν αὐτῶν. Φιλόσοφοι καὶ καλλιτέχναι, πολιτικοὶ καὶ ῥήτορες πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, προσήρχοντο εἰς ἀκρόασιν πεπαιδευμένων γυναικῶν, ὁποίας ἢ Ἀττικὴ δὲν ἦτο εἰθισμένη νὰ βλέπῃ. Μία δ' ἐξ αὐτῶν, ἢ περιβόητος Ἀσπασία, τοσοῦτον ἐξέπληξε τοὺς ἀκροατὰς αὐτῆς διὰ τῆς εὐγλωττίας, τῶν ποικίλων γνώσεων, τοῦ ἐξόχου νοός, ὥστε οἱ ἄριστοι τῆς πόλεως συνῆρβον εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς, ὡς εἰς διατριβὴν φιλοσόφου. Ὁ Σωκράτης ἠκροᾶτο αὐτῆς, καὶ ὁ σοβαρὸς Ξενοφῶν δὲν ἀπηξίου καὶ τὴν ἑαυτοῦ σύζυγον νὰ εἰσάγῃ εἰς τὰς διαλέξεις

τῆς καλλίστης τῶν γυναικῶν. Ὁ δὲ Περικλῆς, ὅστις ἴσως καὶ ὠφελήθη κατὰ τὴν ῥητορικὴν ἀπὸ τῶν ἀκροάσεων τῆς εὐγλώττου Μιλησίας, γοητευθεὶς ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν θελγῆτρων τῆς ἀπαραμίλλου ἐκείνης γυναικός, ἔλαβεν αὐτὴν ὡς νόμιμον σύζυγον. Καὶ τότε ἡ οἰκία τοῦ Περικλέους ὠμοιάζε πρὸς φιλολογικὸν σύλλογον· διότι παρ' αὐτῷ συνήρχοντο οἱ ἐπισημότατοι τῶν σοφῶν συνδιαλεγόμενοι καὶ φιλοσοφοῦντες περὶ σπουδαιῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης ζητημάτων, προεξάρχοντος τοῦ δαιμονίου ἐκείνου ἀνδρὸς καὶ τῆς ἐρασμίας αὐτοῦ συντρόφου. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἔξοχα πλεονεκτήματα δὲν ἦσαν πολὺ κοινά, ἀλλὰ καὶ ἂν πᾶσαι αἱ γυναῖκες αὐταὶ ἐκοσμοῦντο ὑπὸ τῶν χαρίτων, καὶ τότε θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὰς αὐστηρὰς τῶν Ἀθηνῶν δεσποίνας, αἵτινες ἀπεστρέφοντο τὴν ἐλευθέραν δίαίταν τῶν γυναικῶν. Πολλὰ ὁμως ἐξ αὐτῶν ἐστεροῦντο μεγάλων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρετῶν, ἐξώκειλαν εἰς βίον ἄτακτον, τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐδυσφημίσθη ὥστε καὶ ἐκ ταύτης τῆς περιστάσεως ἀπεδόθη εἰς πάσας ἡ αὐτὴ μομφὴ καὶ κατάκρισις, μὴ ἐξαιρεθείσης οὐδ' αὐτῆς τῆς περιωνύμου τοῦ Περικλέους συζύγου. Κωμικοὶ δὲ σύγχρονοι καὶ σατυρισταὶ ἐσυκοφάντησαν καὶ διέσυραν καὶ τὰς ἀθωοτάτας, καὶ πολλοὶ μεταγενέστεροι ἀνεξετάστως ἐῤῥύψαν τὴν μέλαιναν ψῆφον κατὰ πασῶν· ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα, ἑταῖραι, δι' οὗ διεκρίνοντο, μετέπεσε καὶ αὐτὸ εἰς κακὴν σημασίαν. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς παρακμῆς τὸ κακὸν ἐγενικεύθη, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὑπεύθυνος ἡ τὰ μάλιστα μεγαλόφρων τῆς ἀρχαιότητος γυνὴ καὶ αἱ ὁμοίαι αὐτῆ.

Οὐδ' αἱ ὑπερήφανοι ὅμως δέσποιναι τῆς Ἀττικῆς εἶναι κατακριτέαι, ὅτι ἀπεστράφησαν τρόπον βίου ἀλλότριον πρὸς τὸν ἑαυτῶν· ὀλιβερὸν μόνον εἶναι ὅτι αἱ νεάνιδες τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐλάμβανον ἀνωτέραν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν διὰ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν εὐγενεστέρων τεχνῶν, ὥστε ὁ οἶκος νὰ παρέχῃ πλείονας πνευματικὰς τέρψεις, καὶ μάλιστα ὅτε παρημελήθη καὶ ἡ πρώτη ἐκείνη οἰκιακὴ ἀγωγή. Καθ' ἣν ὅμως ἐποχὴν εὐρισκόμεθα, περὶ τὰ τέλη δηλαδὴ τοῦ ἕκτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου πρὸ Χρ. αἰῶνος, διετηρεῖτο ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ ἀκμῇ ἡ ἀπλῆ μὲν, ἀλλὰ σπουδαία τῶν γυναικῶν ἀνατροφή καὶ ἡ αὐστηρὰ δίαιτα, δι' ἧς ἠδύναντο αἱ σεμναὶ Ἀτθίδες νὰ διευθύνωσι τὴν πρώτην τῶν τέκνων ἀγωγὴν, καὶ νὰ προ-τοιμάζωσι πολίτας ἀγαθοὺς πρὸς δόξαν τῆς πατρίδος.

ΑΓΑΘΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.

Τοιαύτη ἐν περιλήψει ἦτο ἡ παρά τοῖς Ἀθηναίοις ἀγωγή καὶ παιδεία, ἀφ' οὔ ἔκανονίσθη διὰ τῆς σολωνείου νομοθεσίας, μέχρις οὔ ἀπώλεσε τὰς ἀρχὰς καὶ βάσεις αὐτῆς ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς πόλεως πτώσει, εἰς διάστημα δηλονότι τριῶν σχεδὸν αἰῶνων, ἢ μᾶλλον, ἐπειδὴ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον ἐμορφοῦτο, κατὰ δὲ τὸν τρίτον ἐπιπτεν, εἰς διάστημα ἑνὸς μόνου. Περίοδος χρόνου βραχεῖα, ἀλλὰ γόνιμος μεγάλων γεγονότων, καὶ μεγάλων διανοίας προϊόντων.

Κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἕκτην

πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, αἱ μὲν γνώσεις ἦσαν ἐπιπεριωρισμέναι, αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἐν τῇ νηπιότητι αὐτῶν· ἀλλ' ἡ ἀρίστη ἀγωγή καὶ παιδεία, ἐξ ἧς ἐπήγαγε τὸ εὐγενές καὶ γενναῖον τῶν πολιτῶν φρόνημα, καὶ ἡ πρὸς τὰ πάτρια γενικὴ πάντων εὐλάβεια, ἀνεπλήρωσαν τὴν ἔλλειψιν τῆς σοφίας καὶ ἀνέδειξαν τὴν ἑσαεὶ ἔνδοξον ἐκείνην γενεάν, ἧτις ἔθετο τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος. Καὶ πρῶτον μὲν καθήρσεν, ὡς εἶδομεν, τὴν τυραννίαν· ἔπειτα ἰδρύσασα ἐπὶ σταθερῶν βάσεων τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἐμερίμνησεν ἰδίως περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν πολιτῶν, καὶ ἀπέδωκεν αὐτοῖς εἰς τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλήν τὸ δικαίωμα τῆς τῶν ἡθῶν ἐπιτηρήσεως, ὥστε χρηστότης καὶ φρόνημα εὐγενές νὰ ἦναι ἡ βάσις τοῦ ὅλου βίου τῶν πολιτῶν.

Ἦτο δὲ ὥρα τῆς τοιαύτης ρυθμίσεως καὶ τάξεως. Μετ' οὐ πολὺ φοβερὰ καταγίγς ἐμελλε νὰ ἐκραγῇ κατὰ τῆς πόλεως, καὶ κίνδυνος νὰ ἐπιβρεμασθῇ μέγας, ἀφ' οὗ ἀνδρεία καὶ τόλμη ἡρωικὴ μετὰ τέχνης καὶ ἐμπειρίας πολεμικῆς ἠδύνατο μόνη νὰ σώσῃ αὐτήν.

Καὶ τῷ ὄντι ὁ ἕτερος αἰὼν, ὁ τοσοῦτον ἐπίσημος εἰς τὰ χρονικὰ τοῦ κόσμου, ὁ πέμπτος πρὸ Χριστοῦ, ἀρχεται μετὰ τῆς ἀνηκούστου ἐκείνης πάλης μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, πάλης γιγαντιαίας, ἧτις διήρκεσε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ αἰῶνος, καὶ ἠπέιλησε τὴν καταστροφὴν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, συνετέλεσε δ' ἔπειτα εἰς τὸ κλέος καὶ τὴν δύναμιν αὐτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἰδίως καὶ ἐκινδύνευσαν μᾶλλον τῶν ἄλλων, καὶ ἀνέδειξαν τὰς μεγίστας ἀρετάς, ἐν μάχαις ἡρωισμόν, ἐν κινδύνοις

μεγαλοφυχίαν, ἐν συμβουλίαις σύνεσιν, καὶ ἐν πάσῃ ἐν γένει περιστάσει φιλοπατρίαν καὶ αὐταπάρνησιν. Ἐντεῦθεν δὲ κατέστη προφανές, ὅποια θαυμάσια προξενεῖ ἡ αὐστηρὰ ἀγωγή καὶ ἡ ἠθικὴ μόρφωσις λαοῦ δραστηρίου καὶ εὐφυοῦς.

Μετὰ δὲ τοὺς πολέμους καὶ τὰς ἐκστρατείας ἐτρέπησαν μετὰ τῆς αὐτῆς δραστηριότητος ἐπὶ τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης, τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ὅθεν καὶ κατέστησαν τὴν πόλιν οὐ μόνον τὴν ἰσχυροτάτην καὶ πλουσιωτάτην, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὑπερέχουσαν κατὰ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ὥστε καὶ ὡς πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἔθνους ν' ἀναγνωρισθῆ, ὡς ἡ ἐστία τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὡς τὸ πρυτανεῖον τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τὰ ἐνδοξα δηλαδὴ κατὰ βαρβάρων τρόπαια, καὶ ἡ ἐπίδοσις εἰς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας εἶναι τὰ κάλλιστα δείγματα τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ὅπως ἐγένοντο αἱ ἀριστα συνέπειαι τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ὁ δὲ φιλόκαλος ἀναγνώστης θὰ παρακολουθήσῃ ἡμᾶς ἐν τῇ λεπτομερεστέρᾳ ἐρεύνη τῆς προόδου ταύτης καὶ ἀκμῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἄλλ' ἐπειδὴ κέντρον μὲν τῆς προόδου εἶναι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, συνεργεῖ δὲ πρὸς ταύτην καὶ βοηθεῖ καὶ ὁ λοιπὸς ἑλληνικὸς λαός, ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, παρουσιάζομεν ὅμως τὴν συνοπτικὴν ταύτην διατριβὴν ὡς ἀνήκουσαν εἰς ἅπαν τὸ ἔθνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.

ΟΙ ΥΠΕΡ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΓΩΝΕΣ.

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ σωτήριον ἀποτέλεσμα τῆς ἐν Ἀθήναις ἀνατροφῆς λαμπρότατα ἐξεδηλώθη κατὰ τὴν πρώτην τῶν Περσῶν ἐπιδρομὴν. Δέκα χιλιάδες ἀνδρείων πολιτῶν εὐρέθησαν ἀμέσως ἐν τῇ μικρᾷ πόλει τῶν Ἀθηνῶν ἑτοιμοὶ ν' ἀγωνισθῶσι περὶ τῶν ὅλων. Ἐχοντες δὲ τὴν ἐπικουρίαν χιλίων Πλαταιέων, ἀντεπαρετάχθησαν ἐν Μαραθῶνι κατὰ 110 χιλιάδων Περσῶν. Τὰ ἀθλητικὰ σώματα, ἡ στρατιωτικὴ ἐμπειρία, ὁ καλὸς ὀπλισμὸς, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸ εὐγενὲς αἴσθημα τῆς φιλοπατρίας κατίσχυσαν τοῦ πλήθους τῶν πολεμίων, καὶ νίκη περιφανὴς ἔστεψε τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα. Ἡ ἔνδοξος ἐκείνη τοῦ Μαραθῶνος νίκη κατέστησε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν περίβλεπτον μεταξὺ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, εἰς δὲ τοὺς ἀειμνήστους ἐκείνους μαχητὰς ἐνέπνευσε θάρρος καὶ πεποίθησιν.

Ἄλλ' ἡ ἐκστρατεία αὕτη τοῦ 490^{ου} ἔτους ἦτο ἀρχαὶ

οδύνων. Ἀπὸ Ἀσίας ἀνηγγέλλετο ὅτι παρασκευαί κολοσσιαῖαι ἐνεργοῦνται πρὸς δευτέραν ἐκστρατείαν, ἣν ἐμελλεν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Ξέρξης νὰ διευθύνῃ. Οἱ πολιτικοὶ τῶν Ἀθηῶν ἄνδρες ἐσκέπτοντο σπουδαίως περὶ τῆς ἀμύνης, καὶ ὁ μὲν στρατηγῆσας ἐν Μαραθῶνι Μιλτιάδης εἶχεν ἀποθάνει, τῶν δὲ λοιπῶν ἐν τοῖς πράγμασιν ἀνδρῶν ἐπιφανέστατοι ἦσαν ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, οἵτινες ὁμῶς δὲν ἦσαν σύμφωνοι περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀμύνης. Ὁ μὲν προέτεινε τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἤδη νικήσαντος στρατοῦ, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, νομιζῶν ἀνεπαρκῆ τὴν κατὰ ξηρὰν δύναμιν, ἐπέμενε ἐπὶ τὸν σχηματισμὸν ναυτικοῦ. Ἡ στιγμή ἦτο κρίσιμος καὶ αἱ γνώμαι ἀντίθετοι. Ἐνταῦθα δ' ἀπεδείχθη ἡ ὀρθοφροσύνη τοῦ εὐφυοῦς ἐκείνου τῆς Ἀττικῆς λαοῦ· διότι μετὰ τριετῆς συζητήσεως καὶ ἔριδας, προσκληθεὶς ν' ἀποφασίσῃ διὰ τοῦ ὀστρακισμοῦ, ἠσπάσατο τὴν μεγαλειόβολον τοῦ Θεμιστοκλέους γνώμην, ἣτις καὶ ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα. Καὶ οὕτω, ὅτε κατὰ τὸ 480 ἐπῆλθεν ὁ φοβερός στρατὸς καὶ στόλος τῶν Περσῶν, ἡ πόλις εἶχεν ἤδη ναυτικὸν ἰκανὸν ν' ἀποκρούσῃ τὸν ἐχθρόν. Ἀλλ' ὥρα ἤδη νὰ μνησθῶμεν καὶ τῆς ἄλλης ἐκείνης πόλεως, ἣς τὴν στρατιωτικὴν ἐθαυμάσαμεν ἀγωγὴν. Ὁ ἀτρόμητος τῆς Σπάρτης βασιλεὺς Λεωνίδας, μετὰ τριακοσίων Σπαρτιατῶν καὶ τετρακισχιλίων ἄλλων Ἑλλήνων, ἐστρατοπέδευεν ἐν Θερμοπύλαις διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διάβασιν τοῦ ἐχθροῦ. Πάντες γινώσκουσι τὴν γενναίαν τῶν προμάχων τούτων ἀντίστασιν, καὶ τὸν ἥρωϊκον τοῦ Λεωνίδου μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν θάνατον. Ἡ αὐταπάρνησις αὕτη καὶ ἡ θυσία τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος εἶναι τὸ εὐγενέστατον τεκμήριον

φιλοπατρίας, εἶναι τὸ μέγιστον κλέος τῆς σπαρτιατικῆς ἀγωγῆς. Ἐνταῦθα δὲ δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ τι ὁ συγγραφεὺς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἶπε περὶ τινος ἐνδόξου στρατηγοῦ τῆς νέας Ἑλλάδος, ὅτι «Ἵπὸ τοιαύτας περιστάσεις ἡ ἀνθρωπότης ὑπερβαίνει τὴν ἀσθενῆ φύσιν της.» Ἄλλ' ὁ Ξέρξης κατέχει πᾶσαν τὴν στερεὰν Ἑλλάδα· διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν αὐτῶν. Ἀπὸ τοῦ στόλου ἤδη ἐξαρτᾶται ἡ τοῦ πολέμου ἔκβασις· ἡ δὲ περιώλυμος ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία καὶ ὁ λαμπρὸς τῶν Ἑλλήνων θρίαμβος ἀπέδειξαν πόσον ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους ἐνόησε τὸ ἀδηλον μέλλον, πόσον δὲ καὶ ὁ Ἀθηναϊκὸς λαὸς ἐξετίμησε τὰ τολμηρὰ σχέδια τοῦ στρατηγοῦ. Τὸ τραῦμα ἦτο δεινόν, ὁ δὲ Ξέρξης ἐντρομος γενόμενος παρεσκευάσθη νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Ἀσίαν, ἐγκαταλείπων τὸν Μαρδόνιον εἰς Μακεδονίαν μετὰ ἰσχυροῦ στρατοῦ, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸν πόλεμον.

Μὴ λησμονήσωμεν τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο δεῖγμα τῆς φιλοπατρίας τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, ἐπανελθόντες εἰς τὴν πυρποληθεῖσαν αὐτῶν πόλιν, βλέποντες τὴν περίξω χῶραν κατεστραμμένην, τὴν δὲ χρηματικὴν περιουσίαν εἰς τὸν πόλεμον δαπανήσαντες, καὶ ἤδη στερούμενοι πάντων, δὲν ἐδέχθησαν ὅμως τὰς ἐπαγωγοὺς προτάσεις τοῦ Μαρδονίου περὶ συμμαχίας, ἀλλ' ἔμειναν σταθεροὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ ν' ἀποκρούσωσι πάσῃ δυνάμει τὸν ἐχθρόν. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπεμψαν τὸν στόλον αὐτῶν ὑπὸ τὸν Ξάνθιππον εἰς Ἀσίαν, ἔστειλαν καὶ στρατὸν ἱκανὸν ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην εἰς Πλαταιάς. Ἐνταῦθα δὲ ἀνέβρευσεν ἀπὸ παντός σχεδὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ

μέγας καὶ ἐνθουσιῶν, ὑπὸ τὴν στρατηγίαν τοῦ Σπαρτιάτου Πausανίου, καὶ διὰ νίκης λαμπρᾶς ἀπήλλαξε τὴν πατρίδα ἀπὸ τῆς στυγερᾶς δουλοσύνης. Ἀπέδειξαν τότε τὴν ἀνυπέβλητον αὐτῶν ἀνδρείαν οἱ Σπαρτιάται, ἠρίστευσαν δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐν γένει λαμπρῶς ἠγωνίσθησαν πάντες οἱ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας πρόμαχοι. Τούτων τὰ ὀνόματα δύναται τις καὶ σήμερον ν' ἀναγνώσῃ ἐπὶ τῆς χαλκῆς ὀφιοειδοῦς στήλης τῆς ἀνατεθείσης μετὰ τὴν μάχην εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς ναόν, ἔπειτα δὲ μετενεχθείσης κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα μετὰ Χριστὸν εἰς Βυζάντιον, ἐκεῖ ὅπου μετεβιβάσθη καὶ ἡ τύχη τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καθ' ἣν δὲ ἡμέραν οἱ Ἕλληνες ἐνίκων τοὺς Πέρσας ἐν Πλαταιαῖς, κατεστρέφετο καὶ ἐν Μυκάλῃ ὑπὸ τοῦ Ξανθίππου ὁ στόλος ὁ περσικός.

Ἄλλὰ ποῦ εἶναι ὁ Θεμιστοκλῆς; Ὁ πρὸ μικροῦ σώσας τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐξελέχθη ἤδη στρατηγός. Ὁ ἀναγνώστης δὲν θὰ ἐκπλαγῇ διὰ τὴν φαινομένην ταύτην ἀχαριστίαν, ὅταν ἐνθυμηθῇ ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς, μέγας εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, δὲν ἦτο ἀκριβολόγος εἰς τὰς λεπτομερείας, ἀλλὰ παρέβλεπε πολλάκις τὸ δίκαιον, καὶ ἐγένετο οὐχὶ σπανίως ἀπότομος καὶ βίαιος. Τότε δ' οἱ Ἀθηναῖοι μαθόντες τὴν πρὸς τοὺς Εὐβοεῖς καὶ τοὺς Ἀνδρίους ἐπιλήψιμον αὐτοῦ διαγωγὴν, ἠθέλησαν νὰ δείξωσιν ὅτι οὐδ' ὁ σωτὴρ τῆς πατρίδος δικαιούται νὰ ἀτιμάσῃ αὐτήν. «Μάθημα ἀξιοσημείωτον, λέγει ὁ πολυμαθὴς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας συγγραφεὺς, μάθημα ἀξιοσημείωτον καὶ μαρτυροῦν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα τῆς πολιτικῆς συνέσεως καὶ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως. Τῶ ὄντι, ὑπάρ-

χουσιν ἔθνη ἀνίκανα νὰ γεννήσωσι μεγάλους ἀνδρας· ὑπάρχουσιν ἔθνη ἱκανὰ νὰ παραγάγωσιν ἀνδρας μεγάλους, ἀλλὰ παιδαγωγούμενα ὑπ' αὐτῶν, ἅπαξ ἀναδειχθέντων· τελευταῖον ὑπάρχουσιν ἔθνη τὰ ὅποια δὲν ἄγονται καὶ φέρονται ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οὓς παράγουσιν, ὅσον μεγάλοι καὶ ἂν ἦναι, αὐτὰ δὲ τούτους μᾶλλον χειραγωγοῦσι, καὶ τοῦτο εἶναι τῆς ὑπάτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀκμῆς ἀλάνθαστον τεκμήριον.» Δὲν ἐλησμόνησαν ὁμως τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρός, καὶ τὸ ἐπιὸν ἔτος ἀνέθηκαν αὐθις τὴν διαχείρισιν τῶν τῆς πόλεως εἰς τὸν προπαρασκευάσαντα τὴν δόξαν καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἀνεζάνη ἀξίος τῆς τοιαύτης ἐμπιστοσύνης· διότι προορῶν τὸ ἐνδοξον τῆς πατρίδος μέλλον, ἐνήργησε νὰ ὀχυρωθῇ μὲν ἡ πόλις διὰ μεγάλων τειχῶν, νὰ μετατεθῇ δὲ ὁ ναύσταθμος ἐν Πειραιεῖ, ὅστις, περιτειχιζόμενος καὶ αὐτός, νὰ καταστῇ ἀσφαλῆστατος λιμῆν. Ἐνταῦθα ὁμως δύνει ὁ ἀστὴρ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός. Εἰς τὸ νέον καὶ μεγαλεπήβολον ἐπιχείρημα τῆς ἀπελευθερώσεως πάντων τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ περσικοῦ ζυγοῦ, οἱ Ἀθηναῖοι μετ' ἀξιεπαίνου τῆ ἀληθείᾳ συνέσεως προεχειρίσαντο στρατηγὸν τὸν Ἀριστείδην, οὗ τὸ φιλοδίκαιον καὶ ὁ ἀκέραιος χαρακτήρ ἦσαν πολὺ πρὸς τὸν σκοπὸν καταλληλότερα ἢ τὸ αὐθαίρετον πολλάκις καὶ παράτολμον τοῦ Θεμιστοκλέους ἦθος. Καὶ δὲν ἠπατήθησαν.

Τῷ ὄντι μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ τῶν Περσῶν ἐν Ἑλλάδι καταστροφὴν, οἱ Ἕλληνες ἐνθουσιῶντες ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἔσπευσαν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων καὶ ἐξασφάλισιν τοῦ ἔθνους ἀπὸ πάσης ἄλλης

εισβολῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου στρατηγούμενοι, καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ὑπὸ Πausανίου μετὰ καὶ ἄλλων συμμάχων ἀνέλαβον κοινῶς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου ἔργου. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐφάνη εἰπέρ ποτε ἄλλοτε ἢ τῆς ἀθηναϊκῆς ἀγωγῆς ὑπεροχή. Ὁ παρὰ τὸν Εὐρώταν σκληραγωγούμενος Σπαρτιάτης δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰ θέλητρα τοῦ πλούτου καὶ τῆς πολυτελείας, ἀλλ' ἔπαθεν ὁ τι ἐλέγομεν πραγματευόμενοι περὶ τοῦ ἄγαν σπαρτιατικοῦ περιορισμοῦ· ἐξώκειλε, διεφθάρη. Ἐν Σπάρτῃ ἤκουσαν μετὰ φρίκης τὴν ἀλλοίωσιν τῶν ἡθῶν τοῦ ἐν Βυζαντίῳ στρατηγοῦ Πausανίου, καὶ τὰ προδοτικὰ αὐτοῦ σχέδια. Ὁ προδότης ἀνεκλήθη καὶ ἀπέθανεν ἐλευσιῶς ὑπὸ πάντων καταδικασθεῖς, οὐδ' αὐτῆς τῆς μητρὸς ἐξαιρουμένης. Ἡ αὐστηρότης αὐτῆ τιμᾶ τὴν Σπάρτην, ἀλλὰ καὶ ἡ διαφθορὰ τοῦ ἀνδρός ἀπέδειξε πόσον πλημμελῆς ἦτο ἡ αὐστηρὰ δίαιτα αὐτῆς. Ἐκτοτε οἱ Σπαρτιᾶται ἀπεχώρησαν τοῦ πολέμου, ὃν ἐξηκολούθησαν μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν ἐλευθερουμένων Ἑλλήνων, ἡ δὲ περίστασις αὐτῆ προωδοποίησε τὸ μέγα ἀθηναϊκὸν κράτος. Οἱ ἐλευθερούμενοι συνεμάχουν μετὰ τῶν Ἀθηναίων προσφέροντες χρήματα ἀντὶ στρατοῦ καὶ στόλου εἰς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Τῆς δὲ συμμαχίας ταύτης ἔθετο τὰς βάσεις ὁ ἀξίος τῶν Ἀθηναίων στρατηγός, ὁ Ἀριστείδης, οὗ τὰς συνετὰς ἀποφάσεις πάντες ἀσμενῶς ἀπεδέχοντο, καὶ ὅστις ἔδωκεν ἐκ τούτου δείγματα λαμπρότατα τῆς παραδειγματικῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης. Ὅτε δὲ μετὰ τὸν Ἀριστείδην, ὁ ἐνδοξος τοῦ Μιλιτιάδου υἱὸς Κίμων ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν, πάντες οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες ἀπηλλάχθη-

σαν τῆς δουλείας, καὶ ἡ Ἑλλάς ἀνεδείχθη κραταιοτάτη. Καὶ ἂν μὲν ἐγράφη ἢ μὴ ἢ περιβόητος Κιμώνειος συνθήκη μικρὸν διαφέρει, ἀληθὲς ὁμως εἶναι ὅτι μετὰ τὴν ἐν Εὐρυμέδοντι διπλὴν τοῦ Κίμωνος νίκη, οὔτε στρατός περσικὸς ἐπλησίαζε τὰς ἐν Ἀσίᾳ ἀποικίας, οὔτε στόλος εἰσῆρχετο εἰς τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἔχοντες οὕτω ἐν τῇ συμμαχίᾳ αὐτῶν τοὺς πλείστους τῶν Ἑλλήνων, διατηροῦντες στόλον μέγαν καὶ στρατὸν ἀπὸ τῶν φόρων τῶν συμμάχων, ἔφθασαν εἰς περιωπὴν ἰσχύος καὶ δόξης.

 ΑΚΜΗ ΑΘΗΝΩΝ.

Ἄλλ' ἐμελλεν ἤδη ν' ἀναφανῆ καὶ ὁ ἕτερος μέγας τῶν Ἀθηνῶν πολίτης, ἵνα ἐπενέγκῃ τὴν τελειότητα εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς πατρίδος οἰκοδόμημα. Περικλῆς ὁ Ξανθίππου, στρατηγὸς ἐμπειρὸς, ἀλλὰ πρὸ πάντων ῥήτωρ δεινότατος καὶ εὐφυέστατος πολιτικός, ἴσχυσε τοσοῦτον μετὰ τὸν Κίμωνα ἐν Ἀθήναις, ὥστε δι' αὐτοῦ ἐγίνοντο τὰ πάντα. Καὶ ἀφ' οὗ ἐνήργησε τὴν ἐντελῆ ὀχύρωσιν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν, ἔστρεψεν ἅπασαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν καλλωπισμὸν αὐτῆς. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἐνδοξότατον ἔργον τοῦ ἀνδρός· διότι διὰ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐκείνων, ἐδίδετο μὲν πόρος ζωῆς εἰς τὸν ἐργατικὸν λαόν, ἀνεπτύσσοντο δὲ αἱ τέχναι, καί, μετὰ τῆς κοσμήσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐδιδάσκετο πρακτικῶς πως καὶ ὁ λαὸς νὰ ἐννοῆ καὶ

ν' ἀγαπᾶ τὸ καλόν. Εἰς τὸν Περικλέα ὁμοῦς πρέπει ν' ἀποδοθῆ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Ἀθηνῶν μεταβρύθμισις ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον. Ναὶ μὲν αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης, ὁ ἀριστοκρατικὸς ἐκεῖνος τῆς δημοκρατίας προστάτης, ὄρων, λέγει ὁ Πλούταρχος, τὸν δῆμον μέγα φρονοῦντα ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι καὶ ἀπαιτοῦντα ἴσα προνόμια πολιτικά, γράφει ψήφισμα, δι' οὗ ἀπεδίδετο εἰς πάντα ἀδιακρίτως Ἀθηναῖον πολίτην τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς πάσας τὰς ἀρχάς. Ἄλλ' ὁ Περικλῆς συμπληρώσας ἀκριβέστερον τὴν κυβερνητικὴν τῶν Ἀθηνῶν διοργανώσιν, προέτεινε καὶ νόμους, δι' ὧν ἐμισθοδοτοῦντο οἱ λαμβάνοντες τὰς ἀρχάς, ἐγίνοντο δὲ αἱ ἐκλογαὶ διὰ κληρώσεως ἀντὶ τῆς προτέρας χειροτονίας, καὶ παρεχωροῦντο ἄλλα τινὰ εἰς τὸν δῆμον προνόμια. Ἐν ταύτῳ ἀφῆρθησαν ἀπὸ τῆς ἀριστοκρατικῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου βουλῆς δικαιώματά τινα περιορίζοντα τὴν ἀπόλυτον τοῦ λαοῦ ἐλευθερίαν, ὥστε ἡ συνετὴ τοῦ Σόλωνος δημοκρατία ἐκινδύνευε νὰ μετατραπῆ εἰς ἄκρατον ὀχλοκρατίαν. Ἄλλ' ἔζη ἔτι ἡ ἐνδοξος ἐκείνη γενεὰ τῶν Μαραθωνομάχων, ἡ ἀγωγή καὶ διαίτα τῶν πολιτῶν διετέλει αὐστηρὰ καὶ ἀναλλοίωτος, τὰ ἔτι πρόσφατα μεγάλα κατορθώματα διετήρουν τὸ ὑψηλὸν τῶν πολιτῶν φρόνημα, ἄνδρες δ' ἱκανώτατοι, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Περικλῆς, διηύθυνον τὸν λαόν, ὥστε αἱ δοθεῖσαι ἐλευθερίαι διήγειραν μὲν τὴν κοινὴν εὐαρέσκειαν, οὐδὲν δὲ θλιβερόν ἀποτέλεσμα ἔσχον ἐπὶ τοῦ παρόντος. Βραδύτερον, ὅτε ἡ δημοσία ἀγωγή καὶ παιδεία ἠλλοιώθη, καὶ αἱ ἐλευθερίαι αὗται ἀπέβησαν ὀλέθριαι· ἀλλ' ἤδη καὶ ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως, καὶ εἰς τὴν γενικὴν καὶ

ἐνθουσιώδη ὄρμην πρὸς τὴν πρόοδον. Ταύτης δὲ καὶ ἐξιστοροῦμεν ἐν συνόψει τὴν πορείαν, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν τεχνῶν.

ΓΑΥΠΤΙΚΗ.

Ὑπὸ τὰς ζωογόνους τῆς ἐλευθερίας ἀκτῖνας, μεταξὺ τοῦ πάντοτε μὲν εὐαισθήτου, τότε δὲ διὰ τὴν τοσαύτην δόξαν ἐνθουσιῶντος λαοῦ τῆς Ἀττικῆς, ἤκμασαν θαυμασίως αἱ τέχναι, δι' ὧν ἀπῆθανατίσθησαν καὶ τὰ ὑπὲρ πατρίδος ἡρωϊκὰ τῶν Ἀθηναίων κατορθώματα. Ὁ διακαῆς πόθος τῆς ἀνεγέρσεως μνημείων ἀξίων τοῦ κλέους τῆς πόλεως, καὶ τὸ εὐγενές τοῦ καλοῦ αἶσθημα ἔδωκαν τὴν πρώτην ὠθησιν εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν τῆς πόλεως ἀκμὴν. Διέλαμψε δὲ πρὸ πάντων ἡ τέχνη ἐκείνη, δι' ἧς μᾶλλον ἐκδηλοῦται τὸ αἶσθημα καρδίας εὐπαθοῦς, δι' ἧς ἐκφράζεται σαφέστερον ἡ ἰδέα νοός μεγαλοφυοῦς. Τὸ μέγα τῶν Μαραθωνομάχων κλέος διήγειρεν εἰς τὴν ψυχὴν εὐαισθήτου καὶ ἐξόχου καλλιτέχνου τὴν ἀπεικόνισιν τῆς θεᾶς ἐκείνης, ἣτις ὠδήγησεν εἰς τὴν νίκην τοῦς μαχητάς. Καὶ οὕτω ἀπὸ τῆς δεκάτης τῶν ἐν Μαραθῶνι λαφύρων κατεσκευάσθη ἡ Ἡρόμαχος Ἀθηναῖα, ἣν, ὡς λέγει πού ὁ Δημοσθένης, «ἀριστεῖον ἡ πόλις τοῦ πρὸς βαρβάρους πολέμου ἀνέθηκεν.» Κατὰ τινα δὲ εὐτυχῶν περιστάσεων συνδρομὴν μετὰ τὰ μεγάλα τῆς πόλεως κατορθώματα, ἀναφαίνεται καὶ τῶν καλλιτεχνῶν ὁ ἐπισημότερος, ὁ Φειδίας, ἵνα, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐπισημοτάτου τῶν πολιτικῶν, διευθύνῃ τὰ μεγάλα τῆς τέχνης ἔργα.

Ὁ Φειδίας ὕψωσεν εἰς τὴν τελειότητα τὴν γλυπτικὴν τέχνην. Βαθέως αἰσθανόμενος τὸ κατὰ φύσιν ἀληθές καὶ καλόν, ἠδυνήθη νὰ παραστήσῃ αὐτὸ ἐπὶ τῆς ὕλης διὰ τῆς αὐτῆς ἀναλογίας καὶ ἁρμονίας, ὥστε ἐφαίνετο ὡς ἐμφυσῶν ζωὴν εἰς τὰ καλλιτεχνικὰ αὐτοῦ ἔργα. Ὁ δαιμόνιος δ' οὗτος νοῦς, οὐ μόνον περὶ τὴν γλυπτικὴν ἀνεφάνη μέγας, ἀλλὰ καὶ παντός ἄλλου καλλιτεχνικοῦ ἔργου εἰδήμων καὶ ἐπιδέξιος κριτῆς· ὅθεν καὶ εἰς αὐτὸν ἀνέθηκεν ὁ Περικλῆς τὴν γενικὴν ἐποπτείαν καὶ τὴν διεύθυνσιν πάντων τῶν ἐν τῇ πόλει ἀνεγειρομένων μνημείων τῆς τέχνης. Εἰργάσθη δὲ καὶ αὐτὸς ἰδίως εἰς ἐπικόσμησην τῶν ναῶν καὶ τῆς πόλεως δι' ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων.

Τὸ κάλλιστον τοῦ Φειδίου ἔργον ἦτο ἡ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος Ἀθηνᾶ, ἡ ἀξίως ἀπεικονίζουσα τὴν πολιοῦχον ἐκείνην θεάν, δι' ἣν κατεσκευάσθη καὶ ὁ κάλλιστος τῶν ναῶν, ὁ Παρθενῶν. Ἐντὸς δὲ τοῦ ναοῦ τούτου ἐτέθη τὸ τοῦ Φειδίου ἀριστούργημα, οὗ μόνις δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀτελεῖ τινα ἰδέαν, ἀναγινώσκοντες τὰς περὶ αὐτοῦ ὑπαρχούσας περιγραφάς, καὶ βλέποντες τινα εὐτελέστατα καὶ μικρὰ ἀντίγραφα, ὡς τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐν τῇ Ἀλβανικῇ ἐπαύλει καὶ τὸ ἐν Νεαπόλει, ἀκριθέστερον δὲ τὸ πρὸ εἰκοσαετίας ἐν Ἀθήναις εὑρεθὲν ἀγαλμάτιον καὶ πολλὰ ἀνάγλυφα. Ἐξώθεν δὲ τοῦ Παρθενῶνος πρὸς τὰ Προπύλαια ὑψοῦτο τὸ κολοσσαῖον χαλκοῦν τῆς Ἀθηνᾶς ἀγαλμα, μεγαλοπρεπὲς καὶ φοβερόν ὡς παριστῶν τὴν πρόμαχον τῆς ἐλευθερίας, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν. Τοῦ μεγίστου τούτου ἀγάλματος τὸ κρᾶνος καὶ ἡ τῆς λόγχης αἰχμὴ, ὑπερέχοντα τῶν λοι-

πῶν οἰκοδομημάτων, ἦσαν ὁρατὰ καὶ εἰς τοὺς πλέοντας παρὰ τὸ Φάληρον. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας ἐμπνεόμενος ἐποίησεν ὁμοίαν κατὰ τὸ μέγεθος Ἀθηνᾶν ἐν Πλαταιαῖς ἐκ τῶν περσικῶν καὶ ταύτην λαφύρων. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀρειμάνιον Πρόμαχον ἀνετέθη ἐν Ἀκροπόλει καὶ ἡ τὴν ἔκφρασιν ἔχουσα ἠπιωτάτην καὶ γλυκεῖαν Λυμνία Ἀθηνᾶ, ἔργον καὶ αὐτὸ τοῦ Φειδίου τὸ κάλλιστον κατὰ τὸν περιηγητὴν Πausanίαν, καὶ διὰ τοῦτο Καλλιμόρφος ὀνομαζομένη. Ἡ τέχνη τοῦ ἐξόχου τούτου γλύπτου δύναται καὶ σήμερον νὰ δειχθῇ ἐκ τῶν σωζομένων τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος ἀναγλύφων, ἅτινα κατεσκευάσθησαν κατὰ σχέδιον καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Φειδίου, τινὰ δὲ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου. Ἀλλὰ τὰ ἀριστοτεχνήματα ταῦτα ἐν μέρει μὲν κατεστράφησαν ἐν τῇ πτώσει τοῦ ναοῦ κατὰ τὰ 1687, ἕτερα δὲ ἀπεκόπησαν ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Ἐλγιν ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ μετεκομίσθησαν εἰς Ἀγγλίαν· μία δ' ἐκ τῶν μετοπῶν τούτου εὐρίσκεται ἐν τῷ Λούβρῳ τῶν Παρισίων, ἀντὶ 25000 φράγκων ἀγορασθεῖσα. Ὀλίγαι τινές, καὶ αὐταὶ ἠκρωτηριασμέναι μένουσιν ἔτι ἐν τῇ θέσει αὐτῶν, ἐκεῖ ὅπου προσέρχονται μετὰ σεβασμοῦ οἱ ἐρασταὶ τοῦ καλοῦ νὰ θεωρήσωσι τὰ μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια τῆς τέχνης. Ὁμοίας καλλονῆς ἦσαν καὶ τὰ ἀνάγλυφα τοῦ μικροῦ ἀλλὰ κομψοτάτου παρὰ τὰ Προπύλαια ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης· τὰ δὲ τοῦ Θεσείου ὑποδεικνύουσιν ἀρχαιοτέραν ὁπωσοῦν τέχνην.

Ἀλλ' ἂν τὸ τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς ἄγαλμα παρέστῃ τὴν ἐντέλειαν τῆς ἡρέμου καὶ σεμνῆς καλλονῆς, τὸ μεγαλοπρεπέστατον ὁμῶς ἔργον τοῦ Φειδίου,

καὶ τὸ ἄριστον ὄσων παρήγαγεν ἡ γλυπτικὴ τέχνη ἦτο ἀναντιρρήτως τὸ χρυσοελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ναῷ τῆς Ὀλυμπίας. Ὁ θεὸς ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου, καὶ κατεσκευάσθη τοσοῦτω μέγας, ὥστε, ἂν ἠγείρετο, τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ δὲν θὰ ἤρκει διὰ νὰ χωρέσῃ τὸν πατέρα θεῶν τε καὶ ἀνδρῶν. Μετὰ δὲ τοῦ ἐξαισιῦ κάλλους εἶχε καὶ ὑπεράνθρωπὸν τινα ἔκφρασιν, ὥστε, ἂν εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ ἔδωκαν ἀφορμὴν οἱ περὶ θείας δυνάμεως ὁμηρικοὶ στίχοι, οἱ λέγοντες ὅτι μικρὰ νεῦσις τῆς ἀθανάτου κεφαλῆς τοῦ Διός «μέγαν ὀλόλυξεν Ὀλυμπον» βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν καλλιτεχνῶν ἐπιτυχῶς παρέστησε τὴν ἰδέαν τοῦ ὑπάτου τῶν ποιητῶν. Τοῦ μεγαλουργήματος τούτου, ὅπερ οἱ παλαιοὶ κατέτασσον μεταξὺ τῶν ἑπτὰ θαυμάτων τοῦ κόσμου, ἀτελέστατα ἀποτυπώματα ἐγένοντο ἐπὶ νομισμάτων ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς· ἐν δὲ τῷ Βατικανῷ τῆς Ῥώμης, διατηρεῖται μικρὸν ἄγαλμα, ὁ Βερόσπιος Ζεὺς, καί τις προτομή, δίδοντά τινα ἰδέαν ἀμυδρὰν τῆς στάσεως τοῦ φειδαϊκοῦ ἔργου. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ κατεσκευάσεν ὁ Φειδίας ἕτερα ἔργα, καὶ ἀπὸ τοῦ ἐργαστηρίου αὐτοῦ ἐξῆλθον τεχνῖται ἐπίσημοι, ἧ καὶ ἐκ τῶν συγχρόνων πολλοὶ ἀπεμιμήθησαν τὸν τέλειον τοῦτον ῥυθμὸν τῆς γλυπτικῆς. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ συμμαθητῆς τοῦ Φειδίου Μύρων, ὅστις ἐποίησεν ἐκ χαλκοῦ ἀνδριάντας μαχητῶν, ἐπέδωκε δὲ μᾶλλον εἰς τὴν τῶν ζώων παράστασιν· διότι ἡ Μυκωμένη αὐτοῦ Βοῦς ἐθαυμάζετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ὁ δὲ σύγχρονος ὡσαύτως Ἀλκαμένης ἠμιλλᾶτο πρὸς τὸν Φειδίαν καί ποτε λέγουσιν ὅτι καὶ συνηγωνίσθη μετ' αὐτοῦ· τούτου τὸ

ἀριστούργημα ἦτο ἢ ἐν Κήποις Ἀφροδίτη, ἐφ' ἧς ἀριστα ἀπεικονίσθη σεμνὸν κάλλος καὶ θέληματρον εὐγενές, ὅθεν καὶ ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ Οὐρανία. Τούτων νεώτερος ὅπως οὖν εἶναι ὁ Καλλιμάχος, ὅστις ἐπεμελήθη ἰδίως τὴν τῶν μερῶν ἐπικόσμησιν καὶ ὄν θα ἴδωμεν ἐπινοοῦντα τὸν Κορίνθιον τῶν κιόνων ῥυθμόν. Καὶ ὁ Σωκράτης δὲ ἐν τῇ τέχνῃ ἐμιμήθη τὸν σπουδαῖον τοῦ Φειδίου χαρακτηρα· διότι αἱ τρεῖς ἐνδεδυμένοι Χάριτες αὐτοῦ ἀναφέρονται μετ' εὐφημίας ὡς ἤθους ἐμβριθοῦς καὶ σεμνοῦ, ὅπερ ἔκτοτε προεμήνυε τὴν βαθειᾶν τοῦ μετὰ ταῦτα φιλοσόφου διάνοιαν. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν ἄλλων τῆς ἐποχῆς ταύτης καλλιτεχνῶν σημειοῦμεν τὸν Ἀθηναῖον Ἀπολλόδωρον, ὅστις, ἦτο μὲν ἐπιτήδειος τεχνίτης, ἀλλὰ τοσαύτην εἶχε τάσιν πρὸς τὸ ἰδανικὸν καλόν, ὥστε οὐδέποτε ἠὲ χαριστεῖτο ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ, καὶ ἐπομένως συνέτριβεν αὐτά· ὅθεν καὶ μαινόμενος ἐκλήθη.

Ἐφάμιλλον τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἐργαστηρίου ἀνεδείχθη καὶ τὸ ἐν Ἄργει, τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἧτις, περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμάζουσα πολιτικῶς, συνεχέντρωσεν ἐν ἑαυτῇ πᾶσαν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ καλλιτεχνικὴν ἐργασίαν. Τὸ ἐργαστήριον τοῦτο κατέστη γνωστὸν καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ἑκατονταετηρίδα, ὅτε ὁ Κάναχος καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ Ἀγελάδας, παρ' ᾧ ἐμαθήτευσεν καὶ ὁ Φειδίας, προητοίμασαν τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης· ὅπως ἐν Ἀθήναις ὁ Κάλαμος καὶ ὁ Ἠγίας, ὁ ἕτερος τοῦ κορυφαίου τῶν γλυπτῶν διδάσκαλος. Ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας δὲ ταύτης ἐποχῆς καλλιτεχνικὰ ἔργα εἶναι τὰ λεγόμενα Αἰγινητικά, τὰ ἀγάλματα δηλαδὴ τὰ κείμενα ἐν τῷ

αετώματι τοῦ ἐν Αἰγίνη ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ἄτινα εὐρίσκονται ἤδη ἐν τῇ γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου. Τὸ ἐργαστήριον ὁμοῦ τοῦ Ἄργου ἤκμασε καὶ αὐτὸ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα· διότι εἰργάσθη ἐν αὐτῷ ὁ Πολύκλειτος, ὅστις διέπρεψεν ἐν τῇ γλυπτικῇ, καὶ οὗ τὰ ἔργα ἀπεθαυμάσθησαν ὡς τὰ τοῦ φειδαϊκοῦ ἐργαστηρίου. Τὸ περιφημότερον αὐτοῦ ἔργον ἦτο ἡ Ἥρα, χρυσοελεφάντινον καὶ κολοσσαῖον ἄγαλμα, ὡς ὁ τοῦ Φειδίου Ζεὺς, καὶ κείμενον ἐν τῷ φερωνύμῳ ναῷ, τῷ Ἡραίῳ, οὗ τὴν διακόσμησιν καὶ αὐτοῦ ἀνέλαβεν ὁ Πολύκλειτος, ὅπως ὁ Φειδίας τὴν τοῦ Παρθενῶνος. Ἔτερα δὲ τοῦ Ἀργείου καλλιτέχνου ἔργα ἐπίσημα ἀναφέρονται οἱ ἀθληταί, οἷος ὁ Ἀποξυόμενος, οὗ ἀπομίμησις εἶναι ἴσως ὁ ἐν Βατικανῷ εὐρισκόμενος· ὁ Διαδούμενος, ὃν ἴσως ἀπομιμεῖται ὁ τῆς Φαρνεσιανῆς Ἐπαύλεως· ὁ Δορυφόρος, ὅπερ ἦτο κάλλιστον συμμετρίας ἔργον, ὅθεν καὶ οἱ παλαιοὶ αὐτὸ ἐλάμβανον ὡς κανόνα τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Μαθηταὶ δὲ καὶ μιμηταὶ τοῦ Πολυκλείτου ὑπῆρξαν πολλοί, ὡς οἱ τοῦ Φειδίου· ἀλλὰ θὰ ὑπερβαίνομεν τὰ ὄρια τῆς πραγματείας ἡμῶν, ἂν ἠριθμοῦμεν πάντας τοὺς καλλιτέχνους τούτους. Σκοπὸς ἡμῶν εἶναι νὰ δώσωμεν ἀμυδρὰν τινα μόνον ἰδέαν τῆς ἀκμῆς τῶν χρόνων ἐκείνων, ἵν' ἀκριβέστερον ἀποδειχθῇ ἡ πορεία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν ὀλίγων τούτων ἐννοεῖται εὐκόλως ὅτι κατὰ τὴν γλυπτικὴν ὁ αἰὼν ἐκεῖνος ἔφθασεν εἰς βαθμὸν τελειότητος, ὃν δὲν ὑπερέβησαν αἱ ἐπελοῦσαι γενεαί.

Ἄλλ' ἂν περὶ τὴν δύσκολον ταύτην τῆς ἀνδριαντο-

ποιίας τέχνην οἱ Ἕλληνες ἐδειξαν ἐξοχον εὐφυΐαν, ἐπό-
μενον ἦτο ὅτι καὶ περὶ τὸν ἕτερον τῆς καλλιτεχνίας
κλάδον, τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν, ἔμελλον ν' ἀναφανῶ-
σιν ἐνδοξοὶ καὶ περὶ τούτου ἐπιφέρομέν τινα ἐν συντόμῳ.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.

Ἡ πρὸς τὸ καλὸν ἔμφυτος κλίσις τοῦ ἑλληνικοῦ
ἔθνους τάχιστα ἐξεδηλώθη καὶ διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.
Καὶ εἶδομεν τῷ ὄντι ἐξετάζοντες τὴν κοινωνικὴν κατά-
στασιν τῶν ἀποικιῶν, τοὺς Σαμίους Ῥοῖκον καὶ Θεόδω-
ρον οἰκοδομοῦντας ναοὺς μεθ' ἱκανῆς ἀρχιτεκτονικῆς,
τοὺς αὐτοὺς δὲ καὶ τὸν Χίον Γλαῦκον μεταχειριζομένους
μέταλλα εἰς καλλιτεχνικὰ ἔργα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρώτη
ἀνάγκη ὤθησε τοὺς ἀνθρώπους εἰς ναῶν οἰκοδομὴν, ἡ
νεωδομία ἔλαβε πρωϊμοτέραν ἀνάπτυξιν.

Ὁ πρῶτος καὶ ἀπλούστατος ρυθμὸς τῆς νεωδομίας
εἶναι ὁ Δωρικὸς λεγόμενος· διότι αὐτὸν εἶχον ἐν χρή-
σει κυρίως οἱ Δωριεῖς. Ὁ τοιοῦτου ρυθμοῦ ναὸς, ὅπως
ἐπὶ τέλους διεμορφώθη, συνίστατο ἐκ τετραπλεύρου ἐπι-
μήκους οἰκοδομήματος, ἀνευ θυρίδων, ἀλλὰ φωτιζομέ-
νου μόνον ὑπὸ τῆς μεγάλης πύλης, ἡ καὶ ἐξ ὀπῶν ἐπὶ
τῆς ὀροφῆς. Πολλάκις ὁμως οἱ μεγάλοι ναοὶ ἦσαν ὑπαι-
θροὶ, ἀνευ στέγης δηλαδή, διὰ τὴν ὑπάρχην ἐπαρκέστερος
φωτισμός, καὶ εὐκολώτερον νὰ ἐξέρχεται ὁ καπνὸς τῶν
θυμιατηρίων. Διηρεῖτο δ' εἰς τρία μέρη· τὸ ἔμπροσθεν,
ἡ τὸν πρόναον· τὸ ὀπίσθεν, ἡ ὀπισθόδομον· τὸ μέ-

σον τὸ καὶ μεγαλείτερον, δηλαδὴ τὸν σηκόν, ἔνθα ἐτίθετο καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ. Ἔῤιχε πρὸς τούτοις στήλας πρὸ τῆς εἰσόδου ἢ καὶ ὄπισθεν ἢ καὶ πανταχόθεν, ὅτε ἐκαλεῖτο περίπτερος, οὐχὶ δὲ σπανίως περιεβάλλετο καὶ ὑπὸ διπλῆς κίωνων σειρᾶς. Οἱ δὲ κίονες οὗτοι ἦσαν στρογγύλοι, ὀλίγον μειούμενοι πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ῥαβδῶτοι μετὰ εἴκοσι διαξεσμάτων κοίλων ἀνεγείροντο δ' ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐδάφους, ἀνευ βάσεως. Ἐπ' αὐτῶν ἐτίθετο τὸ κιονόκρανον συγκείμενον ἐκ τοῦ ὑποτραχηλίου, τοῦ ἐχίνου, τῆς πλίνθου ἢ ἄβακος· ἐπὶ δὲ τῶν κιονοκράνων ἐξετείνεται ἀπὸ κίονος εἰς κίονα τὸ περιστύλιον, ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο τὰ πέρατα τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς. Τὰ πέρατα ταῦτα ἐκαλοῦντο τρίγλυφα· διότι ἦσαν κεκοσμημένα διὰ καθέτων γλυφῶν, αἵτινες ἀπέληγον εἰς τινα ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου σημεῖα καλούμενα σταγόνες. Εἰς δὲ τὰ μεταξὺ τῶν τριγλύφων διαστήματα ἐτίθεντο πλάκες λίθιναι, καλούμεναι μετόπαι, αἵτινες ἦσαν συνήθως δι' ἀναγλύφων κεκοσμημένα. Τοῦτο τὸ ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου μέρος ἐκαλεῖτο διάζωμα ἢ ζωφόρος, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔκειτο τὸ γείσον, ἢ προέχουσα δηλαδὴ τῆς ὀροφῆς ἄκρα, κεκοσμημένη καὶ αὐτὴ ποικιλοτρόπως. Τὸ γείσον τοῦτο μετὰ τοῦ διαζώματος καὶ τοῦ ἐπιστηλίου ὠνομάζετο ὁμοῦ θριγγός. Ἡ δ' ὀροφή, κεκλιμένη ἐκατέρωθεν πρὸς τὰς δύο μακρὰς πλευράς, ἐσχημάτιζε πρὸς τὰ ἔμπροσθεν καὶ τὰ ὄπισθεν τοῦ ναοῦ τρίγωνον, ὅπερ ἐκαλεῖτο ἀέτωμα, κοσμούμενον διὰ γλυπτικῶν συμπλεγμάτων. Ἐστέγαζον δὲ τὸν ναὸν διὰ δοκῶν διασταυρουμένων, ὧν τὰ μεταξὺ διαστήματα, φατνώματα καλούμενα, ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ἐπιπέδων

κεραμίδων ἢ πλακῶν λιθίνων κεκοσμημένων πολλάκις δι' ἀστέρων ἢ ἄλλων σημείων. Τοιοῦτος ἐν περιλήψει ἦτο ὁ Δωρίος ρυθμός τῶν ναῶν, ὅπως διεμορφώθη μέχρι τῶν Μηδικῶν τοιοῦτος δὲ καὶ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων, ἐν οἷς ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ.

Παραλλαγή τούτου μικρὰ ἐπὶ τὸ εὐκοσμότερον εἶναι ὁ Ἴωνικός ρυθμός, ὃν διεμόρφωσαν οἱ τὸ εὐχαρὶ καὶ τὸ κομψὸν ἐπιζητοῦντες Ἴωνες. Αἱ στήλαι εἶναι λεπτότεραι καὶ ὑψηλότεραι, ἐπὶ βάσεων βαίνουσαι καὶ ἔχουσαι πλειοτέρας καὶ ἐπομένως βαθυτέρας ραβδώσεις. Τὸ δὲ κιονόκρανον διαφέρει κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ μὲν ὑποτραχήλιον καὶ ὁ ἐχῆνος εἶναι πεποικιλμένα, ἐπ' αὐτῶν δὲ τίθεται ὁ ἀστράγαλος καὶ ἔπειτα ὁ ἀβαξ χαριέντως κεκοσμημένος ὡς καὶ τὰ λοιπὰ μέρη. Ὁ δὲ θριγγός εἶναι ταπεινότερος καὶ ἦττον ὀγκώδης τοῦ δωρίου, ἔχων τὸ ἐπιστύλιον διηρημένον εἰς τρεῖς ταινίας, καὶ τήνζωοφόρον μετὰ γλυφῶν μόνον ἐν τοῖς μεγάλοις ναοῖς. Ἐν γένει δὲ τὰ μέρη τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ εἶναι μᾶλλον πεποικιλμένα ἢ τὰ τοῦ δωρίου, καὶ τὸ ὅλον φαίνεται κομψότερον καὶ χαριέστερον.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ᾠκοδομήθη ἐν Ἀθήναις ἡ Ἐννεάκρουνος κρήνη, ἤρξατο ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Πανθέου καὶ τοῦ Ὀλυμπίου, κατεσκευάσθη ὁ ἐν Σουνίῳ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ἐν Αἰγίνῃ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ἄλλοι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἀποικιῶν. Τότε ἀνηγέρθη, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ ἐν Ἐφέσῳ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ ἄλλοι κατὰ τὴν Ἴωνίαν ναοί.

Ἄλλ' ἔμελλεν ἡ τέχνη νὰ λάβῃ τὴν μεγίστην ἐπί-

δοσιν αὐτῆς ἐν Ἀθήναις, ἀφ' ὅτου ἡ πόλις αὕτη ὑψώθη διὰ τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων εἰς ὕπατον βαθμὸν δόξης. Καὶ ὁ μὲν δῶριος ρυθμὸς ἐτελειοποιήθη καὶ ἐγένετο χαριέστατος ἅμα καὶ μεγαλοπρεπής, ὁ δὲ ἰωνικὸς ἐκοσμήθη πλειότερον καὶ κατέστη πλουσιώτερος καὶ περικαλής. Ὅθεν προέκυψε τρίτος ρυθμὸς, ὁ Κορινθιακός, διαφέρων ἰδίως ὡς πρὸς τὸ κιονόκρανον, ὅπερ ἔχει τὸ σχῆμα καλάθου περικεκοσμημένου ὑπὸ φύλλων ἀκάνθου. Λέγεται δὲ ὅτι τὸ χαριέστατον τοῦτο κιονόκρανον ἐπενοήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Καλλιμάχου, ὅτε ἐπὶ τοῦ τάφου νέας κόρης εἶδε καλάθον περιβεβλημένον ὑπὸ φύλλων ἀκάνθου παραφύεντος, περιέχοντα δὲ τὰ παιδικὰ τῆς κόρης ἀθύρματα, καὶ εὐσεβῶς ἐκεῖ κατατεθέντα ὑπὸ τῆς τεθλιμμένης τροφοῦ. Σῶζεται ἔτι ἐν Ἀθήναις οἰκοδόμημα κατὰ τὸν Κορινθιακὸν ρυθμὸν, τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, ὅπερ, εἰ καὶ ἠκρωτηριασμένον, δεικνύει ἀρκούντως τὴν χάριν καὶ τὴν εὐγένειαν τῆς τέχνης. Πάντες δὲ οἱ ρυθμοὶ ἐκοσμοῦντο καὶ διὰ τῆς ζωγραφικῆς: αἱ τρίγλυφοὶ ἐχρωματίζοντο διὰ κυανοῦ, αἱ δὲ γλυφαὶ τῶν μετοπῶν καὶ τοῦ ἀετώματος διὰ ποικίλων χρωμάτων. Αἱ δὲ ταινίαι καὶ τὰ ἄλλα γλυπτικὰ κοσμήματα ἐζωγραφοῦντο διὰ μαϊάνδρων καὶ ἄλλων παντοδαπῶν σχημάτων· ἴσως δὲ καὶ οἱ τοῖχοι καὶ οἱ κίονες ἐβάφοντο διὰ λεπτοῦ τινος καὶ ἐλαφροῦ χρώματος.

Κατὰ τὸν διασκευασθέντα τοῦτον δῶριον ρυθμὸν ὠκοδομήθη, ἐπιστασία τοῦ Κίμωνος, τὸ ἔτι σωζόμενον Θησεῖον, καὶ μαρτυροῦν τὴν ἐντέλειαν τῆς τέχνης. « Ἀλλὰ τὸ μεγαλόρρημα τῆς ἐποχῆς, λέγει ἐν τῇ

Ἱστορίᾳ τῆς Ἀρχαίας Καλλιτεχνίας ὁ Κ. Ραγκαβῆς, τὸ μεγαλοῦργημα τῆς ἐποχῆς ταύτης συνέλαβε κυρίως τοῦ Περικλέους ἢ μεγαλόνοια. Αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις κατέστησε τὰς Ἀθήνας πολιτικὸν κέντρον καὶ πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος, αὐτὸς, ἀνεγείρων αὐτὰς ἀπὸ τῶν ἐρειπίων ἃ ἐσώρευσεν ἡ μηδικὴ εἰσβολή, ἠθέλησε ν' ἀποδείξῃ αὐτὰς συγχρόνως παντὸς τοῦ ἀρχαίου κόσμου κέντρον καὶ προσκύνημα καλλιτεχνικόν, καὶ ἰδίως νὰ ἐπιθέσῃ αὐταῖς, ὡς διάδημα βασιλικόν, τὸν κόσμον τῶν ἀθανάτων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως.» Καὶ αὐτὴ ἡ εἴσοδος τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἐκ τῶν θαυμασιωτάτων τῆς τέχνης προϊόντων, τὰ Προπύλαια, ὑπὸ Μνησικλέους οἰκοδομηθέντα, καὶ διὰ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀκρίβειαν ἐκπλήττοντα τὸν θεατὴν. Ἄλλ' ἡ ἐσωτερικὴ τῆς Ἀκροπόλεως θεὰ κατεγοήτευε τὸν ἐραστὴν τοῦ καλοῦ. Ὁ μεταξὺ ἄλλων ἀριστουργημάτων θεωρῶν ἀνυψούμενον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τὸν μεγαλοπρεπῆ τοῦ Παρθενῶνος ναόν, καὶ ἀριστερᾶ τὸ περικαλλῆς Ἐρέχθειον περικυκλούμενα ὑπὸ τοσοῦτων ἄλλων ἔργων ἐξαισίου κάλλους, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα τῶν τεχνιτῶν ἐκείνων καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ παρ' αὐτοῖς ἦτό τι μυστηριῶδες. Ὁ ἀριστος συνδυασμὸς τοῦ ὀωρίου ῥυθμοῦ ἐξωτερικῶς μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἰωνικοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι, καὶ ἡ ἐντέλεια τῆς τέχνης, ἥτις καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἐρειπίων φαίνεται ἀνυπέρβλητος, θὰ διατηρῆ ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἀνθρώπων σεβαστὰ τὰ ὀνόματα τοῦ Καλλικράτους καὶ τοῦ Ἴκτινου, τῶν ἐνδόξων αὐτοῦ οἰκοδόμων.

Ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσίνι, ὁ τῆς Νεμέ-

σεως ἐν Ῥαμνοῦντι, ὁ τῆς Ἀφροδίτης ἐν Πειραιεῖ καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἀττικῆς ναοὶ συνεπλήρουν τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τῆς φιλοκάλου ἐκείνης χώρας πλοῦτον. Καὶ ἐκτὸς δὲ τῆς Ἀττικῆς μετεδόθη ἡ ἐντέλεια τῆς τέχνης διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις μαθητευόντων, ὥστε κάλλιστοι ναοὶ ἀνηγέρθησαν πολλαχοῦ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῆς ἀκμῆς, ὡς ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ τοῦ Διός, ὁ ἐν Φιγαλίᾳ ἰδιόρρυθμος τοῦ Ἀπόλλωνος ναός, ἔργον καὶ αὐτὸ τοῦ Ἰκτίου, ὁ ἐν Δήλῳ περιβόητος τοῦ Ἀπόλλωνος ναός, καὶ οἱ ἐν πολλαῖς ἄλλαις ἐλληνικαῖς πόλεσιν, ἐνθα ἡμιλλῶντο νὰ συμβαδίωσι μετὰ τῆς προόδου τῆς ἐποχῆς.

Ἄλλ' ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν ἐφηρμόσθη μόνον ἐπὶ τῶν ναῶν. Τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, τὸ Ὄδειον, τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον, αἱ Στοαί, τὰ Γυμνάσια, ἀνεγείροντο κατὰ τὸν ἐντελῆ ἐκείνον τοῦ Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ρυθμόν. Καὶ εἰς τὴν ρυμοτομίαν δὲ τῶν πόλεων, καὶ τὴν κατασκευὴν ὠφελίμων ἄλλων οἰκοδομημάτων, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀκρίβεια καὶ χάρις ἐφηρμόζετο, ὡς ἔπραξεν Ἴπποδάμος ὁ Σάμιος, ὅστις ἐν Πειραιεῖ κατεσκεύασεν ἀγοράν, κληθεῖσαν Ἴπποδάμειαν, καὶ ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ὀρθογώνιον τομὴν τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως.

Οὕτω ἐτελειοποιήθη ἡ τέχνη, ἧς ἡ ἐντελής συμμετρία καὶ ἀρμονία ὑπῆρξαν τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔδειξαν τὸν πρὸς τὸν θεὸν σεβασμὸν μόνον δι' οἰκοδομῆς ναῶν καὶ κατασκευῆς ἀγαλλμάτων· οὐδὲ διαιώνισαν τὴν μνήμην ἐνδόξων γεγονότων διὰ τῆς ἰδρύσεως μόνον μνημείων θριαμβευτικῶν καὶ τῆς ἀνεγέρσεως ἀνδριάντων· ἐξεδήλωσαν τὰ εὐσεβῆ

ταῦτα αἰσθήματα καὶ διὰ τῆς ἐτέρας ἀδελφῆς τέχνης, τῆς γραφικῆς. Ἐπειτα καὶ αὐτὰ τὰ ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐκοσμήθησαν, ὡς εἶδομεν, διὰ ποικιλιμάτων καὶ γραφῶν, ὥστε καὶ ἡ τέχνη αὕτη ἤρξατο νὰ παράγῃ κάλλιστα ἔργα ἐν Ἀθήναις περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους.

 ΓΡΑΦΙΚΗ.

Εἶχον ἤδη ἀναπτυχθῆ ἀρκούντως ἢ τε γλυπτικὴ καὶ ἢ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐν ᾧ ἡ γραφικὴ, ἀτελής ἐτιϋσα, ἐχρησίμευεν ἀπλῶς εἰς κόσμησιν τῶν ἄλλων καλλιτεχνικῶν ἔργων. Καὶ εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν καὶ εἰς τιμὴν τῶν ἡρώων, τὰς δύο ταύτας πηγὰς τῆς τέχνης, οἱ ἄνθρωποι μετεχειρίσθησαν τὰς δύο πρώτας τέχνας, καὶ δὴ τὴν γλυπτικὴν· εἴτε διότι τὰ δι' αὐτῆς ἔργα διατηροῦνται ἐσασεῖ, εἴτε διότι ἡ τῶν χρωμάτων χρῆσις ἦτο δυσκολωτάτη, πολλῶν δὲ ἡ κατασκευὴ ἄγνωστος. Ὅπωςδὴποτε κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα καὶ περὶ αὐτοὺς τοὺς Μηδικοὺς πολέμους ἡ ζωγραφικὴ ἐνηπίαζεν ἔτι, πρῶτος δ' ἀναφέρεται ἐπιμεληθεὶς τῆς τέχνης ταύτης ὁ ἐκ Κλεωνῶν Κίμων, ὅστις λέγεται σπουδάσας περὶ τὴν ἀκριβῆ παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἀλλ' οὐδὲν σώζεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δεῖγμα γραφικῆς, εἰ μὴ κεραμογραφίαι, γραφαὶ δηλαδὴ ἐπὶ ἀγγείων κατασκευαζομένων ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κορίνθῳ. Τὰ πλεῖστα καὶ ἐντελέστατα τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι ἐρυθρὰ καὶ ἔχουσι μελαίνας καὶ στιλπνὰς γραφάς.

Ἄλλ' ἡ ζωγραφικὴ παρουσιάζεται εἰς βαθμὸν τελειότητος ἰκανῆς νὰ παραστήσῃ κάλλος καὶ ῥυθμὸν, ὅτε ἀμέσως μετὰ τὰ Μηδικὰ ἀναφαίνεται ἐν Ἀθήναις ὁ Θάσιος Πολύγνωτος, οὗ ὁ πατὴρ Ἀγλαοφῶν ἦτο καὶ αὐτὸς ζωγράφος. Αἱ τοῦ μεγαλοφυοῦς τούτου καλλιτέχνου γραφαὶ ἐθαυμάζοντο πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀκρίθειαν περὶ τὸ διάγραμμα καὶ τὴν τοῦ ἤθους παράστασιν. Ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ τῶν πρὸ μικροῦ ἐθνικῶν ἀγώνων, φίλος δὲ τοῦ Κίμωνος, τοῦ ἐγειράντος τὰ μέγιστα κατὰ Περσῶν τρόπαια, ἔλαβεν ὡς ἀντικείμενον τῶν μεγαλογραφιῶν αὐτοῦ τὰ ἐνδοξότατα ἐπεισόδια τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, καὶ ἐπεμελήθη νὰ παραστήσῃ ἐμβριθῆ καὶ σπουδαῖον τὸν χαρακτῆρα τῶν εἰκονιζομένων, ὅπως ὁ Φειδίας ἐξεδήλωσεν αὐτὸν διὰ τῆς γλυπτικῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πραγματευόμενος περὶ ζωγραφικῆς, ὡς μέρος τῆς παιδείας, συνιστᾷ τὰς τοῦ Πολυγνώτου γραφὰς εἰς διδασκαλίαν τῶν νέων διὰ τὴν ἐν αὐταῖς ἀκριβῆ παράστασιν ἤθους εὐγενοῦς.

Ἐξωγράφησε δ' ὁ Πολύγνωτος τὸ Θησεῖον διὰ μεγάλων τοιχογραφιῶν, καὶ πίνακας ἀνέθηκεν ἐν τοῖς Προπυλαίοις, διὰ μεγαλογραφιῶν δ' ἐκόσμησε τὴν Ποικίλην στοάν, ἣτις εἶχεν ἐπὶ τὸ τεχνικώτερον διασκευασθῆ ἀναλώμασι τοῦ Κίμωνος. Λέγεται δ' ὅτι παριστῶν ἐν σκηνῇ τινι τοῦ τρωικοῦ πολέμου τὴν «εἶδος ἀρίστην» Λαοδίκην, ἀφῆκε τὴν γραφίδα νὰ παραστήσῃ δι' αὐτῆς τὸ εὐεῖδές πρόσωπον τῆς ὡραίας τοῦ Κίμωνος ἀδελφῆς Ἑλπινίχης, πρὸς ἣν ὁ καλλιτέχνης ἔτρεφεν ἴσως τρυφερώτερόν τι αἶσθημα. Καὶ ἀλλαχοῦ

δ' ἐποίησεν εἰκόνας ὁ Πολύγνωτος, καὶ μάλιστα ἐν τῷ ναῷ τῶν Δελφῶν δωρεὰν ἐξετέλεσε μεγαλογραφίας, δι' ἧς οἱ Ἀμφικτύονες ἀπένειμαν πολλὰς τιμὰς εἰς τὸν ἐλευθέριον ἀριστοτέχνην.

Μετὰ τοῦ Πολυγνώτου συνειργάζοντο ἐν τῷ Θεσίῳ καὶ τῇ Ποικίλῃ ἐπίσημοι καλλιτέχναι, ὁ Μίκων καὶ ὁ Πάναινος, οἵτινες καὶ μόνοι ἔπειτα ἀπεπεράτωσαν τὴν διακόσμησιν τῶν οἰκοδομημάτων ἐκείνων. Καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πολυγνώτου Ἀριστοφῶν ἠσπάσατο τὴν αὐτὴν τέχνην, εἰ καὶ μὴ ἔχων τὴν αὐτὴν δεξιότητα· ἕτερος ὁμῶς καλλιτέχνης, ὁ Ἀπολλόδωρος, οὐ μόνον ἀξίως ἀνεφάνη τῶν προειρημένων, ἀλλὰ καὶ τὴν τέχνην προήγαγεν, ἐπιμεληθεὶς ἰδίᾳ τὴν τῆς σκιᾶς παράστασιν. Ἄλλ' ἢ περὶ τὸν χρωματισμὸν τελειότης ἐπεφυλάττετο εἰς τὴν ἐπερχομένην γενεάν.

Τῷ ὄντι, καθ' ἣν εὐρισκόμεθα ἐποχὴν, ἡ μηλιὰς, δηλαδὴ τὸ λευκὸν χρῶμα· ἡ μίλτος, τοῦτέστι τὸ ἐρυθρόν· ἡ ὄχρα καὶ τὸ μέλαν ἦσαν ἐν ἀρχῇ τὰ κυριώτατα χρώματα· ἔπειτα δὲ καὶ τὸ πορφυροῦν, τὸ πράσινον, τὸ κυανοῦν καὶ τινὰ ἄλλα κατεσκευάζοντο ἐν Ἀθήναις. Ἡ δὲ χρῆσις αὐτῶν ἦτο ἢ δι' ὑγρῶν, δηλαδὴ ἢ ἀνάλυσις αὐτῶν ἐν ὕδατι μεμιγμένῳ μετὰ κόμμειως, ἢ ἢ ἐγκαυστική, τοῦτέστιν ἢ διὰ γλυφίδος κεκαυμένης ἐγγάραξις εἰκόνων ἐπὶ ἐλέφαντος ἢ ξύλου, ἐφ' οὗ ἐτίθετο καὶ κηρὸς μεμιγμένος μετὰ χρώματος. Καὶ ἦσαν μὲν ταῦτα ἔτι ἀπλᾶ· ἀλλ' ἡ μεγαλοφυΐα τῶν καλλιτεχνῶν ἠδυνήθη ἔκτοτε νὰ παραστήσῃ καὶ διὰ τῆς ζωγραφικῆς, ἐν ταῖς τοιχογραφίαις ἰδίως, τὰ ἐνδοξα τῶν πατέρων κατορθώματα, ἢ τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα ὅσα διήγειρεν ἡ

πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις. Ἡ δ' ὄρμη αὕτη τοῦ ἔθνους εἰς διαιώνισιν τῶν μεγάλων πράξεων διὰ περικαλλεστάτων τῆς τέχνης ἔργων, ἀνεφάνη καὶ ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ ἄλλῃ φιλολογίᾳ, ἧτις ἤκμασε τότε καὶ αὐτὴ ἐν Ἀθήναις, καὶ εἰς ἣν μεταβαίνομεν ἤδη.

ΠΟΙΗΣΙΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ.

Ἡ φοβερὰ πάλη μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς βαρβαρότητος, ἡ μεταξὺ δηλονότι Ἑλλήνων καὶ Περσῶν πάλη, ἐν ἣ διέπρεψαν τὰ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι, ἐξήγειραν τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ ὑψίστου τῶν λυρικῶν ποιητῶν, ἵνα ἐξυμνήσῃ τὸν ἡρωισμόν τῶν γενναίων τῆς πατρίδος προμάχων. Δὲν εἶναι Ἀθηναῖος, καὶ οὕτω δύναται ἀνευ φόβου φιλαυτίας ν' ἀποδώσῃ τὸν δίκαιον τοῦ ἐπαίνου φόρον εἰς τοὺς διασώσαντας τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἀποκαλῶν τὰς Ἀθήνας κλεινάς, αἰοδίμους, Ἑλλάδος ἔρεισμα, καὶ ψάλλων τὰς μάχας

* Ὅθι παῖδες Ἀθηναίων ἐβέλλοντο φαινὰν
κρηπίδ' ἐλευθερίας . . . *

Τὸν ἱερόν τοῦτον ἐνθουσιασμόν ἐκδηλῶν ὁ Θηβαῖος Πίνδαρος διὰ τῶν ᾠδῶν αὐτοῦ, προήγαγεν εἰς τὴν τελειότητα τὴν λυρικὴν ποίησιν, ἐν ἣ πολλάκις μετεωρίσθη καὶ εἰς ὕψος μέγα φιλοσοφικῶν ἰδεῶν περὶ Θεοῦ,

περὶ κόσμου, περὶ ματαιότητος. Ὁ κορυφαῖος οὗτος τῶν λυρικῶν ποιητῶν δύο ἔκρουσε χορδὰς τῆς ποιητικῆς βαρβίτου, τὴν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος· τὰ δ' ἐπινίκια αὐτοῦ εἰς τοὺς νικητὰς τῶν ἀγώνων δὲν πρέπει νὰ ἐκκληφθῶσιν ὡς ἀπλῆ ἐπὶ μισθῷ στιχουργία. Δι' αὐτῶν ἐξυμνεῖ τὴν πατρίδα τῶν νικητῶν, ἀναζητεῖ δ' ἐν τῷ παρελθόντι πᾶν ὃ τι μέγα καὶ ἔνδοξον ἢ πόλις ἔχει, καὶ ἐξαίρει οὕτω τὸ φρόνημα αὐτῆς· διὸ καὶ αἱ ᾠδαὶ αὗται ἔλαβον κοινόν τινα καὶ ἐθνικὸν χαρακτήρα. Τὸ δὲ ἦθος τοῦ ποιητοῦ ὑπῆρξε πάντοτε εὐγενές, καὶ τὸ φρόνημα αὐτοῦ μέγα, ὥστε καὶ τῶν τυράννων καὶ τῶν ἀρχόντων τὰς αὐτὰς ἀπέφευγεν, ἵνα μὴ ταπεινωθῇ κολακεύων τὴν ματαιότητα αὐτῶν. Ὁ Πίνδαρος ἔγραψε δωριστί, καὶ ἀνήκει οὕτω εἰς τὴν τάξιν τῶν ποιητῶν τοῦ δωρίου μέλους· ὠφελήθη δ' ἐν τῇ ποιήσει τῶν ᾠδῶν ἀπὸ τῶν συμβουλῶν τῆς ἐκ Τανάγρας περιφήμου ποιητρίας Κορίννης, ἥτις ἐπενθυμίζει ἡμῖν τὴν ἀρχαιοτέραν ποιητικὴν ἀκμὴν τῶν Αἰολίδων γυναικῶν.

Ἡ λυρική ποιήσις ἔλαβεν ἱκανὴν ἀνάπτυξιν ἐν τῇ ἐλεγείᾳ διὰ τοῦ Ἀθηναίου Σόλωνος, οὗ τὸ ὕψος τῆς φαντασίας καὶ τὴν ζωηρότητα τῶν εἰκόνων ἀνευρίσκει τις καὶ ἐν τοῖς περισωθειῖσιν ἀποσπάσμασιν. Εἰς δὲ τὴν πρόοδον ταύτην τῆς ἐλεγειακῆς ποιήσεως συνέτεινε καὶ ὁ εὐαίσθητος καὶ πολυπαθὴς ποιητὴς τῶν Μεγάρων, ὁ Θεόγνης, ὅστις γενόμενος θῦμα τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ φρονημάτων κατὰ τὴν περὶ τὰ 500 πολιτικὴν τῶν Μεγάρων μεταβολήν, παρήτησιν ἔκτοτε τοὺς ὀλιγαρχικούς, καὶ συνετάχθη μετὰ τῆς σώφρονος μερίδος τῶν ἐπιζητούντων τὴν βαθμιαίαν διάδοσιν τῶν ἐλευθέρων

Θεσμῶν. Τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν ποιημάτων ἐκδηλοῦσι τὰς διαφορὰς περιπετειᾶς αὐτοῦ.

Σύγχρονοι δὲ τοῦ Πινδάρου, οἱ λυρικοὶ ποιηταὶ Σιμωνίδης καὶ Βακχυλίδης, διεκρίθησαν μὲν διὰ τὴν γλαφυρότητα τῆς γλώσσης καὶ τὴν ποιητικὴν χάριν, δὲν ἔδειξαν ὁμῶς τὴν αὐτὴν ὡς ἐκεῖνος σπουδαιότητα χαρακτῆρος, εἰ καὶ ὁ πρῶτος συνέταξε πάντα σχεδὸν τὰ ἐπιγράμματα, ὅσα ἐτέθησαν ἐπὶ τῶν θριαμβικῶν ἀναθημάτων.

Ἄλλ' ἔμελλον αὖθις αἱ Ἀθηναὶ νὰ καταστῶσι τὸ κέντρον νέου τῆς ποιήσεως εἶδους, δι' οὗ ἀνεζητήθη καὶ ζωηρῶς παρεστάθη πᾶσα τοῦ παρελθόντος ἐπίσημος πρᾶξις, ἐδιδάσκετο δὲ καὶ ἐμορφοῦτο ὁ λαὸς διὰ τῆς συγκινητικῆς θείας τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας, τῆς ἀνδρείας ἢ τῆς δειλίας, τῆς μεγαλοφυχίας ἢ τῶν παθῶν. Τῷ ὄντι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεμορφώθη καὶ ἤκμασε τὸ δράμα, τὸ τελευταῖον καὶ ἐντελέστατον εἶδος τῆς ποιήσεως.

Ὁ Αἰσχύλος, ὅστις ἀνήκεν εἰς τὴν ἐνδοξὸν ἐκείνην γενεάν τῶν Μαραθωνομάχων, ἀφ' οὗ ὡς στρατιώτης τῆς πατρίδος ἠγωνίατο ὑπὲρ αὐτῆς, ἐξεδήλωσε τὰς ὑψηλὰς αὐτοῦ περὶ τῆς κοινωνίας θεωρίας ἐν τῇ τραγωδίᾳ, ἧς δικαίως ἐκλήθη πατήρ. Πρὸ αὐτοῦ ὁ Θέσπις καὶ ὁ Φρόνιχος, περὶ τὰ 500, ἐμόρφωσαν ἐκ τῶν ποιητικῶν καὶ μουσικῶν κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Διονύσου ἀγώνων· ἀπέκειτο ὁμῶς εἰς τὴν μεγαλοφυίαν τοῦ Αἰσχύλου νὰ παρουσιάσῃ ἐντελῆ τραγωδίαν.

Ἄλλ' ὁ αἰὼν τῆς προόδου βαίνει γιγαντιαίοις βήμασι. Σύγχρονος τοῦ Αἰσχύλου, εἰ καὶ νεώτερος αὐτοῦ,

εἶναι ὁ Σοφοκλῆς ὁ ἐπενεγκῶν τὴν τελειότητα εἰς τὴν τραγωδίαν. Ἡ ἔντεχνος πλοκή, ἡ ἔντελής τῆς πράξεως ἐνότης, ἡ κατάλληλος χρῆσις τῶν ἐπεισοδίων, ἡ φυσικωτάτη τῶν χαρακτήρων παράστασις, τὸ λυρικὸν ὕψος τῶν χορικῶν ᾄσμάτων, ἡ ἀβίαστος καὶ διδακτικὴ λύσις τῆς δραματικῆς πράξεως, τὰ πάντα παρουσιάζονται μετ' ἀπαραμίλλου χάριτος καὶ ἐντελείας. Τὰ δὲ περισωθέντα δράματα αὐτοῦ θὰ διαμένωσιν αἰωνίως πρότυπα τῆς δραματικῆς τέχνης.

Ἡ ταχεῖα αὐτῆ ἀκμὴ ἐφάνη ἀναστελλομένη ἐπὶ τοῦ σχεδὸν συγχρόνου Εὐριπίδου, τοῦ τελευταίου τῆς ἐνδόξου τριάδος τῶν τραγικῶν τῆς Ἀττικῆς ποιητῶν. Ὁ Εὐριπίδης, ἐπιζητήσας πανταχοῦ τὴν ψυχολογικὴν ἀλληλουχίαν τῶν παθῶν, κατέστη ἐν πολλοῖς ψυχρολόγος, συνεχῶς φιλοσοφῶν· διὸ καὶ ἐκλήθη ἀπὸ σκηνῆς φιλόσοφος. Ἐν τούτοις αἱ εἰκόνες αὐτοῦ εἶναι δραματικώταται, οἱ χαρακτήρες ἀληθεῖς, ὁ σκοπὸς ἠθοποιητικός. Δυστυχῶς οὔτε τοῦ Εὐριπίδου, οὔτε τῶν δύο ἄλλων μεγάλων τραγικῶν περιεσώθησαν ἅπαντα τὰ ἔργα· πολλῶν δ' ἄλλων ποιητῶν ἐπισήμων, τοῦ Φίλοκλέους, τοῦ Εὐφορίωνος, τοῦ Νικομάχου, τοῦ Ἴωνος καὶ ἄλλων, τὰ ὀνόματα μόνον εἶναι γνωστὰ καὶ τινα ἀνεπαρκῆ ἀποσπάσματα.

Μετὰ τοῦ δράματος συννεοῦται καὶ ἡ μουσική· διότι τὰ χορικὰ ᾄσματα ἐψάλλοντο. Ἐκ δὲ τῆς ποικιλίας τῶν μέτρων τῆς ποιήσεως αὐτῶν, καὶ τῆς εὐστόχου ἐφαρμογῆς πρὸς ἔκφρασιν τῶν διαφόρων αἰσθημάτων, εἰκάζεται ὅτι καὶ ἡ μουσικὴ θὰ ἦτο ἀναλόγως ἀνεπτυγμένη διὰ νὰ συμβιβάζηται μετὰ τοῦ ὕψους τῆς ποιήσεως. Καὶ

εἶδομεν τῷ ὄντι ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς κοινωνικῆς τῶν ἀποικῶν καταστάσεως τὴν γενομένην ἤδη ἀνάπτυξιν τῆς μουσικῆς, ὥστε δὲν ἐπανερχόμεθα αὖθις εἰς τὸ αὐτὸ ζήτημα· παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι ἡ δωριστὶ ἀρμονία ἦτο ἐν χρήσει ἐν τῇ σοβαρᾷ τραγωδίᾳ. Ἰδίως ὁμως διὰ τὴν μουσικὴν, ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις ἀγῶνες, ὠκοδομήθη δὲ πρὸς τοῦτο καὶ τὸ Ὀδεῖον, ὥστε ταχέως ἡ τέχνη αὕτη ἐφθασεν εἰς ἰκανὴν τελειότητα, εἰ καὶ παρεκκλίνασα, ὡς εἶδομεν, πρὸς τὸ τερπνόν.

Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ θεάτρου δὲν ἐδιδάσκετο μόνον τὸ δράμα, ἡ παράστασις δηλαδὴ σπουδαίας καὶ συγκινητικῆς πράξεως· ἐπ' αὐτοῦ παριστῶντο καὶ σκηναὶ σατυρικαὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὑπαινιττόμεναι πάντοτε κακίαν τινὰ συνήθως πολιτικὴν, ἣν ὁ ποιητὴς ἠγωνίζετο νὰ καταπολεμήσῃ καθιστῶν αὐτὴν γελοίαν. Ἐκ τούτου ἐγεννήθη ἡ κωμῳδία, ἣτις μορφωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Εὐπόλιδος, ἐτελειοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ εὐφυεστάτου καὶ δηκτικωτάτου τῶν κωμικῶν. Αἱ κωμῳδαὶ τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι πολιτικαί, τείνουσαι πάντοτε εἰς χλευασμὸν τῶν δημαγωγῶν καὶ τῆς ὀχλοκρατίας, τινὲς δὲ καὶ κατ' ἄλλων κοινωνικῶν ζητημάτων, ὡς τῆς φιλοσοφικῆς ἀρχῆς τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν τοιούτων ὥστε ἐχρησίμευεν ἐνίοτε ἡ πολιτικὴ κωμῳδία, ὡς δημοσιογραφία τις διδάσκουσα τὸν λαόν.

Οὕτω καὶ ἐν τῇ σεμνῇ τραγωδίᾳ καὶ ἐν ταῖς σατυρικαῖς τῆς κωμῳδίας σκηναῖς ὁ λαὸς εὕρισκεν ἀφορμὴν ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως· ὅθεν καὶ ἐλέγετο ὅτι τὸ δράμα διδάσκεται, τὸ δὲ θέατρον ἐνομιζέτο ὡς τόπος ἱερός, ἐν ᾧ καὶ θυσίαι ἐξετελοῦντο, καὶ συνειλεύσεις

συνεκροτοῦντο, καὶ ἀγῶνες ποιητικοὶ καὶ μουσικοὶ διεξήγοντο. Νέον ὁμῶς μάθημα παρεσκευάζετο διδακτικὸν ἅμα καὶ τερπνόν διὰ τὸν λαὸν ἐκείνιον, ὅστις ἐν τῷ ὠφελίμῳ ἐζήτει πάντοτε καὶ τὸ καλόν.

ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ.

Ἐν ἔτει 446 πρ. Χρ. κατὰ τὴν μεγάλην τῶν Παναθηναίων ἑορτὴν, ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν συνέρρεεν εἰς ἀκρόασιν ἐπισήμου τινὸς ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας περιηγητοῦ, ὅστις ἔμελλε ν' ἀναγνώσῃ μέρος τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ. Τὸ ἄκουσμα ἦτο πρωτοφανές· διότι κατὰ πρῶτον ἤδη ἐπαρουσιάζετο ἐν πεζῷ λόγῳ ἱστορικὴ διήγησις. Ὅτε δὲ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀνυπομόνου ἀκροατηρίου ὁ Ἀλικαρνασεὺς Ἡρόδοτος, ἀνέγνωσε περικοπὴν τινὰ τῆς ἱστορίας τῶν περσικῶν πολέμων, ὁ λαὸς τοσοῦτον ἐγοητεύθη ὑπὸ τῆς χαριεστάτης διηγήσεως καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἱστορουμένων, ὥστε ἔνθους ἐπευφήμησε τὸν μέγαν ἱστορικόν, καί, εἰς ἐνδειξιν τῆς πρὸς αὐτὸν τιμῆς, ἐψηφίσαστο νὰ δοθῇ αὐτῷ ὡς δῶρον τὸ οὐχὶ εὐκαταφρόνητον ποσὸν 10 ταλάντων, ἰσοδυναμούντων πρὸς 400000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. Ὁ Ἡρόδοτος ἔγραψεν ἰωνιστὶ μετὰ πολλῆς ἀφελείας καὶ χάριτος τοὺς μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἑλλήνων πολέμους, παρενείρων πολλαχοῦ ἀξιολόγους εἰδήσεις περὶ τῶν ἀρχαίων· νεώτεροι δὲ γραμματικοὶ διήρσαν τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ εἰς ἐννέα βιβλία, εἰς ἃ πρὸς τιμὴν ἀπέδωκαν τὰ ὀνόματα τῶν ἐννέα Μου-

σών. Τὸ δὲ σύγγραμμα τοῦτο διὰ τὴν ἄρμονικὴν καὶ ἔντεχνον ἐνότητα εἶναι τὸ πρῶτον τέλειον ἱστορικὸν ἔργον, ὅθεν καὶ ὠνομάσθη ὁ Ἡρόδοτος πατὴρ τῆς ἱστορίας.

Ἄκροατὴς ἴσως τοῦ Ἡροδότου ἦτο καὶ ὁ νέος υἱὸς τοῦ Ἀθηναίου Ὀλόρου, ὁ Θεουκιδίδης, ὅστις ἐμελλε νὰ πλουτίσῃ τὴν φιλολογίαν διὰ πολυτίμου συγγράμματος, ἐν ᾧ καταφαίνεται ἡ ἱστορικὴ τέχνη τελειοτάτη. Ἡ ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κατέχει τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν τοιοῦτου εἶδους συγγραφῶν, καὶ ἀναγινώσκεται μέχρι τοῦδε ὡς τὸ πρότυπον τῆς ἱστοριογραφίας. Εἶναι δὲ γεγραμμένη κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἀττικὴν διάλεκτον· καὶ ἔνεκα μὲν τῆς μεγάλης συντομίας καὶ συσσωρεύσεως τῶν ἐννοιῶν γίνεται ἐνίοτε στρυφνὴ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐμβρίθειαν τῶν κρίσεων καὶ τὴν δραματικὴν τῶν ἱστορουμένων χάριν θὰ μείνῃ ἔσασι περισπούδαστον ἀνάγνωσμα. Τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τῆς ἱστορικῆς τέχνης ἐδημοσιεύθη κατὰ τὸ τέλος τῆς 4^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης, ἀλλ' ὅπως δὴποτε ὁ Θεουκιδίδης καὶ ἤχημασε καὶ συνέγραψε κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν μεγάλων ἔργων.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ μούσα τῆς ἱστορίας ἀνέγραφεν ἐν ταῖς δέλτοις αὐτῆς διὰ τοῦ γλαφυροῦ τοῦ Ἡροδότου καλάμου τοὺς ἐνδόξους ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας, ἀντήχει καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἡ φωνὴ εὐγλώττων πολιτικῶν ῥητόρων, τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θεουκιδίδου, συζητούντων τὰς σπουδαιότατας περὶ πολιτείας θεωρίας. Αἱ δὲ δημηγορίαι τῶν ἐξόχων τούτων ῥητόρων εἶναι τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτοι, καθόσον ἐν αὐταῖς ὑπῆρχε καὶ ὁ εὐγενὴς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς

ἐξασκήσεως περὶ τὴν ἔρευναν τῶν πολιτικῶν ζητημάτων, καὶ περὶ τὴν διάκρισιν τοῦ καλοῦ ἐν τῇ ῥητορείᾳ. Παρεσκευάζοντο τότε εἰς διδασκαλίαν τῆς ῥητορικῆς, ὡς ἰδίας τέχνης, ὁ Λυσίας καὶ ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Ἰσαῖος, οἵτινες ἀκροώμενοι τῶν πολιτικῶν ῥητόρων καὶ ἐξασκούμενοι ἐν τοῖς δικαστηρίοις, συνήργησαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἀττικῆς λεγομένης ῥητορικῆς. Ταύτην ἐμελλε μετ' ὀλίγον τὸ πολιτικὸν αὐθις βῆμα τῶν Ἀθηναίων ν' ἀναδείξῃ τελειοτάτην, ὅτε Δημοσθένης καὶ Λυκοῦργος, καὶ ἡ λοιπὴ ἔνδοξος χορεία τῶν μεγάλων τῆς Ἀττικῆς ῥητόρων, ἀνέλαβον τὴν ὑπεράσπισιν τῆς κινδυνευούσης ἐλευθερίας. Ἡ σεμνὴ αὕτη καὶ ἐντεχνος ῥητορικὴ ἐκλήθη Ἀττικὴ πρὸς ἀντιθεσιν τῆς λεγομένης Σικελικῆς, τῆς ἐπιτετηδευμένης δηλαδὴ τῶν σοφιστῶν ῥητορικῆς. Ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ῥήτορες ὠφελήθησαν οὐχὶ μικρὸν καὶ ἀπὸ τῆς περὶ το λέγειν δεινότητος τῶν ξένων τούτων λογίων.

Ἐξ ἀπάσης τῷ ὄντι τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ τῶν ἀποικιῶν συνέββεν τότε εἰς Ἀθήνας πάντες οἱ ἔχοντές τινα ἱκανότητα νὰ ἐπιδείξωσιν, ἐκεῖ δ' εὕρισκον καὶ ἀφορμὴν εἰς αὐξήσιν τῆς παιδείας αὐτῶν, ὥστε συνήργησαν οὕτω εἰς τὴν μείζονα πνευματικὴν τῆς πόλεως ἀνάπτυξιν. Ἐπειτα καὶ αἱ ὑποθέσεις τῶν συμμάχων καὶ τῶν ὑποτελῶν, αἱ συζητούμεναι ὑπὸ τοῦ κυριάρχου λαοῦ τῆς Ἀττικῆς, προσείλκυον εἰς Ἀθήνας πολλοὺς ἐξόχους ἀνδρας, οἵτινες ἤρχοντο νὰ συνηγορήσωσιν ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς ἑαυτῶν πατρίδος. Καὶ ὡς πρέσβεις δὲ πολλὰκις, ἔνεκα πολιτικῶν ἢ πολεμικῶν αἰτίων, ἐστέλλοντο ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην πόλιν

οί ἀριστοὶ βεβαίως τῶν πολιτῶν, διὰ νὰ εὐδοκιμήσωσι παρὰ τῷ πνευματώδει τῶν Ἀθηνῶν δῆμῳ· ὥστε ἐκ πασῶν τούτων τῶν ἀφορμῶν αἱ Ἀθηναὶ κατέστησαν τὸ κέντρον τῶν πεπαιδευμένων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, περὶ τὰ μέσα δηλαδὴ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἤλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Πρωταγόρας ἐξ Ἀβδήρων τῆς Θράκης, ὁ τοῦ Δημοκρίτου μαθητῆς, οὕτινος ἡ ἐξωτερικὴ χάρις, ἡ εὐφράδεια τῆς γλώσσης, τὸ ποικίλον τῶν γνώσεων κατέθειλξαν τοὺς φιλοκάλους τῶν Ἀθηνῶν κατοίκους. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν προτερημάτων τῶν Ἀθηναίων ἦτο καὶ ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης, ἐπέστησαν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἰκανότητα τοῦ φιλοσόφου περὶ τὴν ῥητορικὴν, δι' ἣν καὶ ἠγάσθησαν καὶ ἐτίμησαν αὐτόν. Τῷ ὄντι ὁ Πρωταγόρας ἐπηγγέλλετο μὲν τὴν διδασκαλίαν ἐν γένει τῆς σοφίας, πάσης δηλονότι ἀρετῆς καὶ παιδείας· διὸ καὶ ὠνόμασεν ἑαυτὸν ἀντὶ σοφοῦ σοφιστῆν· ἀλλ' ἀπέδιδε τοσαύτην πρὸς τὸ λεκτικὸν ἀξίαν, ὥστε ὡς ἀντικείμενον διδασκαλίας ἔθετο κυρίως τὴν περὶ τὸ λέγειν τέχνην. Τοιαύτην δὲ τάσιν, ἀλλ' ἔτι μείζονα εὐγλωττίαν, εἶχε καὶ ὁ βραδύτερον, ἐν ἔτει 422*, ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, ὡς πρεσβευτῆς τῶν συμπολιτῶν. Ὁ Γοργίας, καθ' ἃ περὶ αὐτοῦ λέγει Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἦτο δεινότατος περὶ τὸ λέγειν, καὶ κατεγοήτευσεν τοὺς Ἀθηναίους ἐπιτηδευόμενος νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον αὐτοῦ ὅσον οἶόν τε εὐχαριν καὶ ἁρμονικόν. Αἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἀγορεύσεις, ὁ ἐπικῆδειος λόγος, αἱ ἰδιαιτέραι μεταξὺ φίλων ὀμιλῖαι κατέστησαν περιβόητον τὸ ὄνομα τοῦ νέου ῥήτορος, ὥστε πλεῖστοι νέοι συνέρ-

ρεον πρὸς ἀκρόασιν τῶν χαριεστάτων αὐτοῦ λόγων, καὶ
 πρὸς ἐκμάθησιν τῆς δαιμονίου ἐκείνης τέχνης. Πολυμα-
 θέστερος ὁμῶς τοῦ Γοργίου, καὶ οὐχὶ ὑποδεέστερος ἴσως
 τὴν εὐγλωττίαν ἦτο Ἴππίας ὁ Ἡλείος συγχρόνως σχε-
 δὸν ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας, ἀφ' οὗ περιηγήθη ἄλλας τινὰς
 ἐπισήμους τῆς Ἑλλάδος πόλεις. Ἐνησχολήθη μὲν ἰδίως,
 ὡς καὶ εἰ προειρημένοι, περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥητο-
 ρικῆς, ἐδίδασκεν ὁμῶς καὶ πολλὰς ἄλλας γνώσεις, καυ-
 χώμενος ὅτι οὐδεμία τέχνη ἢ ἐπιστήμη ἦτο ἄγνωστος
 αὐτῷ. Ὅθεν καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀπεθαύμασαν πάντες οἱ ἐν
 τοῖς ἀγῶσι συνηγμένοι τὴν ἀπέραντον τοῦ ἀνδρός σο-
 φίαν. Ἀλλ' ὁ ἀριστος πάντων κατὰ τε τὴν σοφίαν καὶ
 τὸν ἠθικὸν χαρακτήρα ἦτο Πρόδικος ὁ Κεῖος, ὅστις περὶ
 τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὡς πρεσβευτής,
 καὶ οὗ ἕνεκα ἔλεγον ἔπειτα οἱ Ἀθηναῖοι παροιμιακῶς
 διὰ τοὺς πολὺ σοφοὺς· «Καὶ Προδίκου σοφώτερος.» Ἰδίως
 δὲ μάλιστα κατέθελεξεν ὁ Πρόδικος τοὺς ἑαυτοῦ ἀκρα-
 τὰς οὐ μόνον διὰ τὴν ἀκρίθειαν αὐτοῦ περὶ τὴν ὀρθοέ-
 πειαν καὶ τὴν κυριολεξίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἠθικὸν σκο-
 πὸν τῶν ὀμιλιῶν αὐτοῦ· ὥστε κάλλος λόγου καὶ σπου-
 δαιότης νοημάτων καὶ αἴσθημα εὐγενές ἐνεφαίνετο ἐν τῇ
 διδασκαλίᾳ τοῦ ἐκ Κέας σοφιστοῦ. Τοῦτο γίνεται δῆλον
 ἐκ τοῦ παρὰ Ξενοφῶντι διασωθέντος μύθου περὶ Ἡρα-
 κλέους ἢ περὶ Ἀρετῆς καὶ Κακίας. Καὶ ἄλλοι δὲ
 σοφοὶ ἄνδρες ἦλθον εἰς Ἀθήνας, ὅπαδοι τοῦ αὐτοῦ εἴ-
 δους τῆς διδασκαλίας, δηλαδὴ πῶς διὰ τεχνικῶν λόγων
 δύναται τις ζωηρότερον νὰ ἐκφράσῃ τὰς ἑαυτοῦ ἰδέας,
 καὶ διὰ κομψῆς καὶ ἁρμονικῆς λέξεως καὶ ἀπαγγελίας
 νὰ εὐαρεστήσῃ εἰς τοὺς ἀκρατὰς καὶ νὰ καταπέισῃ

αυτούς. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, οἵτινες, φύσει θαυμασταὶ τοῦ καλοῦ καὶ τῶν λόγων ἐρασταί, ἦσαν ἤδη αἰσθητικῶς ἀνεπτυγμένοι, διέκριναν καὶ ἠσπάσθησαν τὴν τέχνην τῶν σοφιστῶν. Μετὰ σπουδῆς μάλιστα πλειοτέρας ἴσως τοῦ δέοντος ἐπεδόθησαν εἰς τὴν περὶ τοὺς λόγους ἀσκησιν, σπουδῆς, ἣτις ἐμελλε διὰ λεπτολόγου ἐπιτηδεύσεως καὶ στωμυλίας νὰ παραβιάψῃ τὸ ἀληθές τῆς γλώσσης κάλλος. Μετὰ δὲ τοῦ κινδύνου τούτου συνηνεῦτο καὶ ἕτερος ἠθικός, ἔνεκα τῶν σαφερῶν φιλοσοφικῶν τῆς σοφιστικῆς ἀρχῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱ πρῶτοι σοφισταὶ συνήργησαν εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῆς γλώσσης σπουδὴν καὶ εἰς τὴν τολμηροτέραν ἔρευναν τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων.

Ἐτεροι δὲ σοφοὶ ἰδίως περὶ τὴν ἔρευναν φιλοσοφικῶν καὶ φυσιολογικῶν ζητημάτων ἀσχολούμενοι ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ὥστε ἐγένετο εὐρυτέρα ἢ ἐν ταῖς στοαῖς καὶ τοῖς γυμνασίοις διδασκαλία. Οὕτω ὁ Ἐλεάτης Ζήνων, διατρίψας ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐνταῦθα, ἔδωκεν ἰσχὺν καὶ σπουδαιότητα εἰς τὴν διαλεκτικὴν, διὰ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ διαλέξεων. Ἐξέλαμψαν δὲ αἱ φιλοσοφικαὶ ἀκροάσεις, ὅτε ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, ὁ ἐπικληθεὶς Νοῦς διὰ τὰς περὶ ἐνός δημιουργοῦ τοῦ παντός θεωρίας αὐτοῦ. Ἡ ἰατρικὴ ἀνυψώθη ἀπὸ ἐμπειρικῆς τέχνης εἰς ἐπιστήμην διὰ τοῦ περιωνύμου Ἴπποκράτους, ὅστις διέτριψεν ἐν Ἀθήναις ἱκανὸν χρόνον καὶ κατέλιπεν αὐτόθι μαθητὰς καὶ ὁπαδοὺς τῆς σχολῆς αὐτοῦ. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Ἀθηναῖος ἀστρονόμος Μέτων ἐρρύθμισε τὸ αἰτικὸν ἡμερολόγιον ἐπὶ βάσεων φυσικωτέρων

καὶ δι' ἀκριβεστέρων καταμετρήσεων τοῦ ἔτους. Τότε δ' ἤρξατο τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ ὁ ἀνδρῶν ἀπάντων, ὡς εἶπεν ἡ Πυθία, σοφώτατος Σωκράτης, οὗ μαθηταὶ ἐγένοντο οἱ ἀριστοὶ τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος.

Οὕτω μετὰ τῶν ἄλλων ἐλευθερίων τεχνῶν συνήκμασε καὶ ἡ δραματικὴ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ, ἐμορφώθη δὲ ἡ ἱστορία καὶ ἡ ῥητορικὴ, καὶ ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ὥστε ἡ τῶν Ἀθηνῶν κοινωνία, καὶ μετ' αὐτῆς πᾶσα ἡ λοιπὴ ἐλληνικὴ, ἐφαίνετο ἀκμάζουσα καὶ δυναμένη ἀνεμποδίστως νὰ βαδίσῃ εἰς τὸ στάδιον τῆς προόδου· πρὸ πάντων δὲ ἡ τῶν Ἀθηνῶν, « Ἐνθα, ὡς λέγει ὁ σοφὸς φιλολόγος Δοναλδσὼν, ὡς ἐν ἰδίᾳ ἐστὶν, ἀνεφλέγετο τὸ κεντρικὸν πῦρ, ἐξ οὗ διεδίδετο φῶς καὶ θερμότης ἀνά πᾶσαν τὴν χώραν τῆς Ἑλλάδος. »

ΠΡΟΜΗΝΥΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ.

Ἡ ἀκμὴ εἰς ἣν περιήλθον αἱ Ἀθηναὶ προσεῖλκυσεν, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν πόλιν ταύτην πολλοὺς καλλιτέχνας, φιλοσόφους, σοφιστὰς καὶ ἄλλους λογίους ἀνδρας, οἵτινες ἐν αὐτῇ μόνῃ ἠδύναντο νὰ ἐκτιμηθῶσι καὶ νὰ βραβευθῶσιν ἐπαξίως. Ἀλλὰ, μεταξὺ τῶν ἀληθῶς πεπαιδευμένων, συνέβρυσαν καὶ πολλοὶ ἡμιμαθεῖς, ἐλπίζοντες δι' ἐπιδεικτικῶν τινῶν πλεονεκτημάτων, νὰ εὐδοκιμήσωσι καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει. Ἡ συμφορὰ αὕτη τοσοῦτων ξένων, συμβιβαζομένη μετὰ τῆς ἀκατασχέτου τῶν πολιτῶν τάσεως εἰς τὴν πρόοδον, ἐκινδύνευε

νά καταστῆ ἀληθῆς συμφορά· διότι ἡ ἀπεριόριστος ὄρμη εἰς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς μεταβολὰς δὲν εἶναι πάντοτε πρόοδος. Ἦδη δὲ καὶ ἡ νέα τοῦ πέμπτου αἰῶνος γενεά, ἡ ἀνατραφεῖσα ἐν τῇ ἀκμῇ ἐκείνῃ καὶ τῇ δόξῃ τῆς πόλεως, ἐνόμιζεν ὅτι οὐδεὶς ἠδύνατο ν' ἀντιταχθῆ εἰς τὴν δύναμιν αὐτῆς, καὶ ἀμερίμνως παρεδίδετο εἰς τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, ἀφόβως δ' ἀπεδέχετο πᾶσαν καινοτομίαν.

Ἐν τοιαύταις περιστάσεσι τὰ πρῶτα κινδυνεύοντα εἶναι ἡ αὐστηρὰ ἀγωγή καὶ ἡ σπουδαία ἐκπαιδευσις· διό καὶ ἡ ἄγαν ἐλευθέρα σοφιστῶν τινων διδασκαλία, καὶ ἡ ἀσύνητός τινων πολιτικῶν δημαγωγία ἐφάνησαν ὡς μέλαν τι νέφος ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου ὀρίζοντος, νέφος ἐπαπειλοῦν καταγίγδα. Οἱ συνετώτατοι τῶν πολιτῶν συνείδον μακρόθεν τὸ κακόν, καὶ κατεξανέστησαν κατ' αὐτοῦ. Ὁ ὕπατος τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων, ὁ Σωκράτης, ἀνέλαβε τὸν κατὰ τῶν ἡμιμαθῶν ἐκείνων ἀλλ' ἐπιδεικτικῶν σοφιστῶν ἀδιάλλακτον πόλεμον, καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων ὕψωσαν τὴν φωνὴν ὑπὲρ τῶν πατρίων ἠθῶν· ὁ δ' εὐφυέστατος τῶν κωμικῶν Ἀριστοφάνης παρεσκευάζε κατὰ τῆς ἐπιχειμένης κοινωνικῆς ἀλλοιώσεως τὰ πικρὰ καὶ ὀξεῖα αὐτοῦ βέλη. Καὶ τοῦτο μὲν ἴσως θὰ προελαμβάνετο, ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ ἕτερος κρατῆρ ἀφανῆς, ὅστις ἐμελλε βραδύτερον νὰ ἐκραγῆ καὶ ν' ἀνατρέψῃ τὸ πᾶν.

Ἄλλ' ἤδη τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας ἀνθοβολεῖ καὶ παράγει τοὺς ἀγλαοὺς καρπούς, οἵτινες προσεῖλκον τὰ βλέμματα τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης πρὸς τὴν εὐδαίμονα τῆς Ἀθηναῶν πόλιν. Εἰς ταύτην τῆς πόλεως τὴν δόξαν ἐπὶ πλεῖστον συνήργησεν ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος

πολιτικός καὶ ῥήτωρ, ὁ Περικλῆς, ὁ ἐντελέστατος οὗτος καὶ κάλλιστος τῆς ἀθηναϊκῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας βλαστός· ταύτην δὲ εὐγλωττότατα καὶ ἀπέδειξεν ἐν τῇ ἀμιμῆτῳ τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας εἰκόني, ἣν διέγραψεν ἐν τῷ περιβοήτῳ αὐτοῦ ἐπιταφίῳ λόγῳ κατὰ τὸ πρῶτον τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἔτος. Μετὰ σεμνοπρεποῦς τῷ ὄντι ὑπερῆφανείας παρέστησε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς πόλεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἐνθουσιῶν, «Ἡ πόλις ἡμῶν, ἀνακράζει, ἡ πόλις ἐν γένει εἶναι τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος, καὶ ἕκαστος ἰδίᾳ παρ' ἡμῖν, ὑπὸ πολλῶν κεκοσμημένος χαρίτων, δύναται πολλὰ καὶ ποικίλα νὰ κατορθώσῃ μετὰ δεξιότητος. Καὶ ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι κόμπος λόγου μᾶλλον ἢ πραγματικὴ ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ δύναμις τῆς πόλεως μαρτυρεῖ, δύναμις, ἣν διὰ τῶν ἀρετῶν τούτων ἐκτησάμεθα.»

Ἄλλος δὲ νοῦς μεγαλοφυΐας, τέκνον καὶ θρέμμα τῆς πόλεως καὶ αὐτὸς γνήσιον, παρουσιάζεται ἐν καιρῷ νὰ θέσῃ μὲν τὰς βάσεις τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, νὰ ὑψώσῃ δὲ τὴν φωνὴν κατὰ τῶν καταχρωμένων τὸ φιλόανθρωπον τοῦ διδασκάλου ἐπάγγελμα. Ὁ ἀναγνώστης ἀναγνωρίζει τὸν Σωκράτην, ὃν εἶδομεν ἀναλαμβάνοντα μετὰ θάρρους τὸν κατὰ τῶν σοφιστῶν ἀγῶνα. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ λόγος ἡμῶν περὶ τῶν βάσεων τῆς κοινωνίας, ἴδωμεν λεπτομερέστερον τὴν ἐκπληκτικὴν τοῦ ἀνδρός τούτου εἰκόνα, ἀνδρὸς ἀφιερῶσαντος πάντα αὐτοῦ τὸν βίον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν συμπολιτῶν καὶ εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίου ἀγωγῆς καὶ παιδείας.

Ὁ Σωκράτης ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ 470 πρ. Χρ. καὶ ἐπομένως ἀνετράφη καὶ ἐπαιδεύθη κατὰ τὴν ἐνδοξοτάτην τῆς πόλεως ἐποχὴν. Ἐτυχε λοιπὸν τῆς ἐλευθερίου ἐκείνης ἀγωγῆς καὶ παιδείας τοῦ τελείου πολίτου καθ' ἅπασαν αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ, ἐν τοῖς σχολείοις, ἐν τοῖς γυμνασίοις. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐτέραν, οὐχ ἦττον σπουδαίαν, μόρφωσιν τοῦ πολίτου, τὴν γινομένην ἐν τῷ εὐρυτέρῳ τῆς κοινωνίας κύκλῳ, ὁ Σωκράτης ἠτύχησε νὰ λάβῃ ἐντελεστάτην· διότι ὁ πρὸς μάθησιν γενικὸς τότε ὄργανισμὸς ἦτο μέγας, συνεζητοῦντο δὲ αἱ ὑψίσται τῆς φιλοσοφίας θεωρίαι, καὶ ἤκμαζε τὸ τῆς πόλεως φρόνημα. Ταῦτα πάντα ἐξήσκησαν μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ νέου Σωκράτους, ὅστις μετὰ ζήλου ἤκροατο τῶν σοφῶν, καὶ ἐδείκνυεν ἕκτοτε τάσιν πρὸς τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας· ἀλλ' ἔπειτα ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς νὰ μάθῃ, ὡς βιοποριστικὸν ἔργον, τὴν γλυπτικὴν, ἐν ᾗ ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰργάσθη. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ εὐδοκίμησε περὶ αὐτὴν· διότι τὸ ἐν Ἀκροπόλει κάλλιστον σύμπλεγμα τῶν τριῶν Χαρίτων ἦτο, ὡς εἶδομεν, τοῦ Σωκράτους ἔργον. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἀπιθανόν, ὅτι ἠδυνήθη νὰ παραστήσῃ καὶ ἐπὶ λίθου τὸ ἰδανικὸν κάλλος, αὐτὸς ὁ τοσοῦτον ἐπιμεληθεὶς περὶ τὴν διάγνωσιν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ ἠθικοῦ καλοῦ· ἀλλ' ἢ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ἐμπειρικῆ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνασχόλησις δὲν ἰκανοποιεῖ ἐντελῶς τὴν φιλοτιμίαν τοῦ πρὸς μάθησιν ὀργῶντος νεανίου. Ὅθεν μὴ δυνάμενος ἐνίοτε νὰ περιστείλῃ τὸν

μέγαν ἐκεῖνον τῆς ἐξετάσεως καὶ μελέτης πόθον, ἀνεχώρει ἀποτόμως ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου, διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν στοὰν καὶ εἰς τὸ γυμνάσιον, ἔνθα ἐζήτηε νὰ λύσῃ τὰς ἀπορίας αὐτοῦ ἐν τῇ ἀκρόασει τῶν φιλοσόφων. Ἄλλοτε δ' ἔτρεχεν εἰς τοὺς λειμῶνας καὶ εἰς τὰ δάση, ἔνθα παρεδίδοτο εἰς τὰς σκέψεις αὐτοῦ ἐν τῇ σιγῇ τῆς ἐρημίας. Ὁ δ' ἀτίθασσος οὗτος τοῦ νεανίου χαρακτήρ, ἡ πρώτη ὁρμὴ νοός ἐξόχου, ἀνησύχει τὸν ἀγαθὸν πατέρα, ὅστις μὴ ἐννοῶν αὐτὸν οὐδὲ δυνάμενος νὰ τὸν περιορίσῃ, συμβουλευθῇ περὶ τούτου τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ἔκτοτε συνεῖδε καὶ αὐτός ὅτι ὤφειλε νὰ μὴ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τὴν κλήσιν τοῦ νέου.

Ἄδηλον εἶναι πότε ἐγκατέλιπεν ὁ Σωκράτης τὴν τέχνην τοῦ πατρός, διὰ νὰ ἐπιδοθῇ ὅλος εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας· οὐδ' εἶναι γνωστὸν ὅποιος ἦτο ὁ βίος αὐτοῦ καὶ τίνας αἱ ἐνασχολήσεις. Εἰκάζομεν μόνον ἐκ πολλῶν μαρτυριῶν, ὅτι ἀνέγνωσε συγγράμματα τῶν πάλαι σοφῶν, καὶ πρό πάντων τῶν Πυθαγορείων, καὶ ὅτι ἤκροάσατο τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διδασκάλων. Καὶ ἂν δὲν παραδεχθῶμεν ὅτι ἐδιδάχθη, ὡς λέγουσὶ τινες, ὑπὸ μὲν Κύννου τοῦ αὐλητοῦ τὴν μουσικὴν, ὑπὸ δ' Εὐήνου τοῦ Παρίου τὴν ποιητικὴν, ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ σοφιστοῦ τὴν γεωμετρίαν, ὑπὸ Ἰσχομάχου τὴν γεωργίαν· βέβαιον ὁμῶς εἶναι ὅτι διήκουσε τοῦ σοφοῦ Ἀναξαγόρου καὶ Πυθοκλείδου τοῦ μουσικοῦ καὶ Ἀρχελάου τοῦ πρώτου ἐπισήμου ἐξ Ἀθηνῶν φιλοσόφου· κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα καὶ Παρμενίδου καὶ Ζήνωνος τῶν Ἐλεατῶν.

Ἄλλ' οὔτε αἱ τῶν Ἰώνων φιλοσόφων φυσικαὶ ἐξη-

γήσεις, οὔτε αἱ τῶν Ἐλεατῶν θεωρητικαὶ ἔρευναι ἐφάνησαν εἰς τὸν Σωκράτην ἀξίαι νὰ γίνωσι βάσεις τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἔκτοτε ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τοῦ κόσμου πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς σταθερᾶς ἀρχῆς, ἐφ' ἧς θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἡ ἀνθρωπίνη παιδεία. Αἱ περὶ τῶν τοιούτων αὐτοῦ ἔρευνῶν λεπτομέρειαι δὲν διασώθησαν ὑπὸ τῆς ἱστορίας, οὐδ' ἂν ἐδίδαξε κατὰ πρῶτον ὡς οἱ λοιποὶ σοφισταὶ εἶναι βέβαιοι. Ἀνευρίσκομεν δ' αὐτὸν ἐν προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ περιστοιχούμενον ὑπὸ πολυαριθμῶν μαθητῶν καὶ φίλων, συζητοῦντα μετ' αὐτῶν τὰ πρακτικώτατα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα, πολεμοῦντα ἀναφανδὸν τὴν ἐπιπόλαιον τῶν σοφιστῶν διδασκαλίαν, ἀγωνιζόμενον νὰ στηρίξῃ τὴν πατριὸν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν πρὸς διάσωσιν τῶν χρηστῶν ἡθῶν.

Ὁ Σωκράτης μετὰ πολλῆς λεπτότητος καὶ βαθυνοίας ἐρευνήσας τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας τῶν ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις εὐδοκίμως διδασκόντων σοφιστῶν, διείδε τὴν πλάνην αὐτῶν περὶ τὰ θεμελιώδη ζητήματα, καὶ συνήσθάνθη τὸν κίνδυνον τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ὑπὸ τὸ γοητευτικὸν περικάλυμμα τῆς ῥητορείας. Ἐκτοτε, ὡς ὑπὸ ἐνδομύχου διαταττόμενος φωνῆς, ἣν ἀπεκάλει Δαιμόνιον, καὶ ἧτις ἦτο ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἡ ἔμπνευσις τῆς μεγαλοφυΐας, ἐνόμισεν ὡς καθήκον ἀναπόφευκτον, ὡς κλήσιν ἑαυτοῦ ἰδίαν, ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν συμπολιτῶν. Καὶ ἐξεπλήρωσε μετὰ προφανοῦς καρτερίας καὶ αὐταπαρνήσεως τὸ φιλάνθρωπον τοῦτο ἔργον, γενόμενος αὐτὸς τὸ παράδειγμα τῶν ἀρετῶν, ἃς ἐδίδασκε, καὶ ἀποδείξας ὅτι κατεῖχε πάντα τὰ φυσικὰ χαρί-

σματα ἀληθοῦς ἀποστόλου κληθέντος εἰς τὴν καθοδήγησιν τῆς πλανωμένης ἀνθρωπότητος.

Τῷ ὄντι, ἡ ἄκρα αὐτοῦ πρὸς τὴν δίαιταν λιτότης, ἡ ἀπλουστάτη καὶ ἡ αὐτὴ χειμῶνος καὶ θέρους ἐνδυμασία, ἡ παραδειγματικὴ ἐν γένει ἐγκράτεια, ἐξέπληττον πάντας τοὺς περὶ αὐτόν· διότι μετὰ τῶν σπανίων αὐτῶν ἀρετῶν συνήνου κοσμιωτάτην περιβολήν, εὐχαρι πρόσωπον, φυσικὴν φαιδρότητα, ἅτινα καθίστων τὸν ἄνδρα εὐάρεστον καὶ ἀγαπητόν. Ταῦτα δ' ἐμαρτύρουν συνάμα, ὅτι οὐχὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ἀλλὰ κατ' ἀρχὴν σταθεράν, καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας, διετήρει τὸν ἀπλούστατον τοῦτον τρόπον τῆς ζωῆς. «Ὁ Θεός, ἔλεγεν, οὐδενὸς ἔχει χρεῖαν· ὁ δ' ἄνθρωπος τοσούτω πλησιάζει πρὸς τὴν θεῖαν εὐδαιμονίαν, ὅσω ἐλαχίστων δεῖται.» Διὰ τοῦτο καὶ τὸ σῶμα διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ ἔξεως συνείθιζε νὰ ὑπομένῃ τὰς ταλαιπωρίας, ἵνα μὴ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς. Ὑπὸ δὲ τοῦ πνεύματος τούτου τῆς ἠθικῆς ἀνεξαρτησίας ἐμπνεόμενος, ἐφάνη αἰετοτε καὶ πρὸς τὰ χρήματα ἀδιάφορος. Ὅθεν οὔτε παρὰ τῶν φίλων οὔτε παρὰ τῶν ξένων ἐδέχετο προσφοράς, ἀλλ' οὔτε ἐπὶ μισθῶ ἐδίδασκε· διότι οὐδὲ μεγάλων ἐδεῖτο δαπανῶν, ἐξησχημένος ὢν εἰς τὴν ἐγκράτειαν καὶ εἰς τὰς στερήσεις. Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλει καὶ ἡ ἐντελής ἐκείνη ὑγεία καὶ εὐρωστία, ἣν εἶχεν ἀποκτήσει διὰ τῆς πεφροντισμένης ἀγωγῆς καὶ τῆς αὐστηρᾶς διαίτης. Ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ποτιδαίας, συνεχεστρατεύων ὡς ὀπλίτης ἐν ἡλικίᾳ 37 ἐτῶν, προσεῖλκυσε τὸν θαυμασμόν τῶν συνεταίρων διὰ τὴν καρτερίαν μεθ' ἧς ὑπέμενε τὸ δριμύ τοῦ χειμῶνος ψῦχος, οὐδέποτε διὰ τὸ

δυσχέμερον τῆς χώρας παραμελήσας τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν στρατιωτικῶν καθηκόντων, εἰ καὶ ὡς ἐν Θέρει ἐνδεδυμένος. Οὕτω κατώρθωσε νὰ ἐξασκῆ ἐφ' ἑαυτοῦ μεγίστην ἐπιρροήν, καί, ἐλεύθερος παντός ὕλικου δεσμοῦ, νὰ δείξῃ ῥώμην ψυχῆς καὶ καρτερίαν ἐνίοτε ὑπεράνθρωπον, νὰ παραδίδηται δὲ εἰς σκέψεις διηνεκεῖς καὶ μελέτας, ἀναζητῶν ἀκτινὰ τίνα θείας ἐλλάμπειως πρὸς διακρίσιν τῶν ἀληθειῶν ἐκείνων, αἵτινες διέπουσι τὴν ἀνθρωπότητα. Τοιαύτην ἀποκάλυψιν ἐπρέσβευεν ἐφικτὴν εἰς πάντα δυνάμενον ν' ἀπαλλάξῃ τον νοῦν αὐτοῦ ἀπὸ παντός περισπασμοῦ, καὶ ἐλεύθερον ἐντελῶς νὰ ὑψώσῃ εἰς κόσμον ἰδανικώτερον. Πολλάκις δὲ βεβυθισμένος εἰς σκέψεις, καὶ ὄλως ἀφηρημένος, ἐφαίνετο ὡς ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ κατεληγμένος, ἢ ὡς ἐν ἐκστάσει εὐρισκόμενος. Οὕτω ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἐκστρατείᾳ, καθ' ἃ διηγεῖται ὁ Πλάτων ἐν Συμποσίῳ, εἶδόν ποτε οἱ Ἴωνες αὐτὸν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἰστάμενον, ὡς ῥεμβάζοντα, ἀπὸ πρωίας μέχρις ἐσπέρας. Ἐπειτα, θέρους ὄντος, καὶ πολλῶν ἐν ὑπαίθρῳ ἀναπαυομένων, παρετηρήθη ὅτι δι' ὅλης τῆς νυκτός τὴν αὐτὴν διετήρησε θέσιν, καὶ μόνον περὶ τὴν αὐγὴν, κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, προσευξάμενος ἐπανήλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἡ τάσις αὕτη πρὸς μελέτην βαθεῖαν, ὡς νοεράν τινα προσευχὴν, παρέστησεν ἐνίοτε μελαγχολικὸν καὶ σύννον τὸν Σωκράτην, διορῶντα ἴσως τὴν ἀντίθεσιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ ὕλικου κόσμου. Ἐν γένει ὁμως οὐδέποτε εἰδείξε μεταβολὴν ἤθους διὰ πᾶν τὸ ἐγκόσμιον, οὔτε σκυθρωπότητα καὶ κατῆφειαν διὰ τὰς δυστυχίας, οὔτε ὑπερβολικὴν χαρὰν ἐπὶ τοῖς εὐτυχήμασι. Τοῦτ' αὐτὸ ὠμολόγει ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ξανθίπη

λέγουσα, ὅτι, ἐν πάσαις ταῖς μεταβολαῖς τῶν περιστάσεων, εἶδε πάντοτε τὸν Σωκράτην διατηροῦντα τὸ αὐτὸ εἰρηναῖον ἦθος. Ἡ ἀταραξία τῆς ψυχῆς αὐτῆ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τῆς ὑπομονῆς, ἣν παρὰ πάντα τὸν βίον ἔδειξε. Γνωσταὶ τοῖς πᾶσιν εἶναι αἱ κατ' αὐτοῦ παραφοραὶ τῆς Ξανθίππης, ἧτις δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἔχη τὴν κρτεροψυχίαν τοῦ μεγίστου τῶν σοφῶν· ἀλλὰ, δύστροπος φύσει οὕτα, παρεξέτρεπετο πολλάκις εἰς λόγους καὶ κινήματα βίαια κατὰ τοῦ μὴ συναινοῦντος εἰς τὰς φαντασιοκοπίας αὐτῆς. Ὁ δέ, οὔτ' ἐνέδιδεν εἰς τὴν ἰδιότροπον γυναῖκα, οὔτε δυσμενῶς ἐφέρετο πρὸς αὐτήν. Αἰσθόμενος μάλιστα, λέγει ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν, αἰσθόμενος τὸν υἱὸν Λαμπροκλέα χαλεπαίνοντα πρὸς τὴν μητέρα, ἐνουθέτησεν αὐτὸν καὶ κατέπεισε ν' ἀποδώσῃ τὸ προσήκον τῇ μητρὶ σέβας. Καὶ πρὸς πάντα δὲ ἄλλον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως προσβαλόντα ἢ λοιδορήσαντα αὐτόν, ἔδειξε πάντοτε μακροθυμίαν, ἐλεῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν· ἢ τὸ πολὺ δι' εὐφυοῦς τινος ἀποκρίσεως ἢ δι' ἐλαφρᾶς εἰρωνείας ἐταπεινώσει τὸν αὐθάδη ἐκεῖνον κατήγορον.

Ἄλλὰ τὸ ἀνεξίκακον τοῦτο καὶ γαλήνιον τοῦ χαρακτῆρος οὐδεμίαν ἐνέφαιεν ἀδυναμίαν· διότι πρὸς τοὺς ἀγύρτας καὶ ὑπερόπτας ἀντέτασσε τὰ ἀφυκτα βέλη τῆς εὐγλωττίας καὶ λογικῆς αὐτοῦ, ὅτε μὲν δι' ἀκαταγωνίστων ἐπιχειρημάτων ἀποκαλύπτων τὴν ἀλαζονείαν τοῦ δοκησισόφου, ὅτε δὲ διὰ δηκτικῆς εἰρωνείας ταπεινῶν τὴν ματαιότητα τοῦ ἐπηρμένου. Καὶ κατεῖχε τῷ ὄντι ὑπὲρ πάντα ἄλλον τὴν τέχνην τῆς ἀληθοῦς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἀκαταμαγήτου διαλεκτικῆς. Νοῦς

διορατικός, ἐννοῶν διὰ τοῦ πρώτου βλέμματος τὴν ἀξίαν τοῦ ἀντιπάλου, καὶ διεισδύων ἀφανῶς εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς, ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ ἐκφράσῃ γυμνῆν τὴν ἀλήθειαν καὶ τῶν μᾶλλον ἀποκρύφων σκέψεων αὐτοῦ, καὶ ἀποδεικνύει τότε, διὰ τῆς ἀπεράντου αὐτοῦ σοφίας καὶ τῆς βαθείας κρίσεως, τὴν ἀπάτην τῶν ἀνθισταμένων. Δὲν παρὰσύρεται δὲ ὑπὸ τῆς ταπεινῆς κενοδοξίας τοῦ νὰ βλέπῃ θριαμβεύουσαν πάντοτε τὴν δοξασίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δεινὸν μέγα νομίζων τὰς σφαλερὰς ἰδέας, ἀγωνίζεται παντὶ σθένει νὰ ἔχῃ σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ παντός ζητήματος, ὥστε αἱ συζητήσεις αὐτοῦ εἶναι εἰλικρινεῖς. Ἐννοῶν δὲ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ πεπερασμένον τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ἔλεγεν ἐν πεποιθήσει τὸ περιβόητον ἐκεῖνο· «Ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα.» Ὅθεν αἱ τοῦ Σωκράτους διατριβαὶ ὡμοιάζον μᾶλλον συναναστροφὴν γνωρίμων καὶ φίλων συνδιαλεγομένων, ἢ μάθημα διδασκάλου πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ ὁμιλητάς. Τὰ πάντα δὲ συνείπειν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὴν μεταξὺ τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν φίλων σχέσιν, καὶ τὰς διαλέξεις αὐτῶν τερπνοτάτας. Οὔτε τόπος, οὔτε χρόνος, οὔτε ἀντικείμενον τῆς διατριβῆς ἦτο ὠρισμένον· πανταχοῦ, καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἐν στοαῖς, καὶ ἐν περιπάτοις, πολλάκις δὲ καὶ ἐν συμποσίοις, ἐγένετο μακρὸς καὶ εὐάρεστος διάλογος περὶ τοῦ πρώτου τυχόντος ζητήματος, ἐν ᾧ ὁ ἀκάματος γέρων, ὡς ἀκένωτος πηγῆ, ἐξέφερε τοὺς θησαυροὺς τῶν γνώσεων αὐτοῦ μετὰ τῆς τέχνης ἐκείνης τοῦ λόγου καὶ τῆς χάριτος, ἧτις θέλγει, καταγοητεύει, ἀφαρπάζει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀχρωμένου. Ἐπὶ πᾶσι δέ, ὁπότε ὁ καιρὸς ἀπῆτει, ἢ πρὸς χαριεντισμὸν τῆς σχο-

λαστικότητα ἢ πρὸς ταπείνωσιν τῆς ὑπεροφίας, ἐγίνωσκε νὰ παρεμβάλη ἐν τοῖς λόγοις εὐφρῶς καὶ χαριέντως, ὡς αὔραν ἀττικοῦ πνεύματος, καὶ τινὰ λεπτὴν εἰρωνείαν, ἣτις, ἐπιτηδεῖως καὶ λελυθότως ἀνασύρουσα τὸ καλύπτον τὴν κακίαν προσωπεῖον, καθίστα αὐτὴν καταγέλαστον. Ἦτο δὲ ἀμίμητος πρὸς τοῦτο ὁ Σωκράτης· διότι, ἐν ᾧ μετὰ καυστικῆς εἰρωνείας κατέπληττε τὴν αὐθάδη ἀγυρτεῖαν, τὸ μετ' ἀγαθότητος καὶ εὐνοίας σκωπτικὸν μειδιάμα ἢ ὁ ἀστεῖος λόγος, καθίστα αὐτὸν ἀγαπητὸν καὶ πρὸς τὸν ἐλεγχόμενον. Καὶ δικαίως· διότι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο πάντοτε φιλόανθρωπος.

Ὁ Σωκράτης ἐζήτει πάντοτε ν' ἀνεύρη τὴν κακὴν ἔξιν, διὰ νὰ ἐκριζώσῃ αὐτὴν· καὶ ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἀγαθὴν τάσιν, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ τὴν διευθύνῃ πρὸς τὸ καλόν. Ἀπαλλάξας δὲ τὴν ψυχὴν ἀπὸ παντός πονηροῦ πάθους, ἐδίδασκε πῶς, ἐξετάζοντες πᾶν ἀντικείμενον κατὰ τοὺς νόμους τοῦ λογικοῦ, ἀνευρίσκομεν τὴν ἀληθειαν· πῶς, δι' ἐπιμελοῦς παρατηρήσεως τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου, ἀναπτύσσομεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ· πῶς, ἐπιστρέφοντες ἐφ' ἡμᾶς αὐτούς, εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἀνακαλύπτομεν τὸ ἀγαθόν, καὶ πράττομεν αὐτὸ ἐνισχυόμενοι ὑπὸ τῆς θείας ἐκείνης δυνάμεως, ἣν ὁ τοῦ κόσμου δημιουργὸς παρέχει εἰς τοὺς ζητοῦντας τὴν ἀρετὴν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐδίδασκεν, οὐχὶ ῥητορεύων ὡς οἱ σοφισταί, οὐδ' ἀναπτύσσων τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας ὡς οἱ φιλόσοφοι, ἀλλὰ δι' ἐρωτήσεων ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων καὶ πασιγνώστων ἀντικειμένων ὁδηγῶν τοὺς μαθητὰς εἰς εὕρεσιν τῆς μόνης λογικῆς συνεπείας, δηλαδὴ τῆς ἀληθείας. « Διὰ τῆς ἰδια-

ζούσης αὐτῷ ἐπιτηδειότητος, λέγει ὁ Ἄγγλος φιλολόγος Δοναλδσών, εἰς τὸ σύστημα τοῦτο τῶν ἐρωτήσεων, κατέστησεν αὐτὸ μέθοδον ἐπιστημονικὴν· καὶ οὕτως ἡ διαλεκτικὴ κατήντησεν εἰς ὄνομα ἐμφαίνον τὴν μέθοδον τῆς μετὰ λόγου συζητήσεως, ἢ τὴν λογικὴν ἐπιστήμην.» Ὡς ἀντικείμενον δὲ τῆς συζητήσεως οὐδέποτε ἐλάμβανε μεταφυσικόν τι ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός ἢ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων, περιττὴν ὑπολαμβάνων καὶ ἀδύνατον τὴν ἔρευναν αὐτῶν, ἔπειτα καὶ πρότερον νομίζων σπουδὴν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐξακριβῶσιν τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων.

Περὶ ταῦτα λοιπὸν περιστρέφετο πᾶσα ἡ διατριβή, καὶ ἐπομένως περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, τοῦ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ, τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου, καὶ τῶν τοιοῦτων κοινωνικῶν ζητημάτων. Τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ περιήρχετο διὰ τῶν διαλόγων αὐτῶν ἦσαν τὰ σωφρονέστατα, καὶ ἡ πρὸς εὑρεσιν τῆς ἀληθείας συζήτησις ἦτο θαυμασιωτάτη περὶ τὴν διαλεκτικὴν πρακτικὴν ἀσκήσις. Ὅθεν πλείστοι νέοι καὶ γέροντες, Ἀθηναῖοι καὶ ξένοι προσήρχοντο μετὰ σπουδῆς εἰς ἀκρόασιν τοῦ περιφανοῦς φιλοσόφου· οἱ μὲν ἵνα ὠφεληθῶσιν εἰς τὴν διαλεκτικὴν τέχνην, ὅποιοι οἱ ποιηταὶ Εὐριπίδης καὶ Ἀριστοφάνης καὶ Ἀγάθων, ὁ ῥήτωρ Λυσίας, οἱ πολιτικοὶ Ἀλκιβιάδης καὶ Κριτίας, ὁ στρατηγὸς Νικίας, καὶ ἄλλοι. Πολλοὶ δὲ ἤκροῶντο αὐτοῦ τακτικῶς, ἵνα διδαχθῶσι μᾶλλον τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν ἐστήριζε τὸ σύστημα αὐτοῦ, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν Πλάτων, Εὐκλείδης, Φαίδων, Ἀντισθένης, Ἀρίστιππος· ἄλλοι δὲ τινες διὰ τὴν ἠθικὴν ἰδίως διδασκαλίαν, ἐξ ὧν ἦσαν Κρίτων, Χαι-

ρεφῶν, Κριτόβουλος, Ἀπολλόδωρος, Μενέξενος, Γλαύκων, Σιμμία, Κέβης. Οὕτω κατὰ πολλοὺς τρόπους ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους ὑπῆρξεν εὐεργετική, ἐν γένει δὲ καινοφανῆς καὶ ἀναμορφωτική.

Ἄπ' αὐτοῦ τῷ ὄντι ἄρχεται νέα ἐποχὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας· διότι αὐτὸς ἔθετο νέαν καὶ στερεάν αὐτῆς βᾶσιν, τὸν καθαρὸν νοῦν, τὸ αἶσθημα, τὴν συνειδήσιν. Ἄπ' αὐτῶν ὀρμώμενος ἐζήτησεν, ἐφ' ὅσον δύναται τὸ ἀνθρώπινον λογικόν, τὴν ὑπαρξιν τῆς διοικήσεως τὸν κόσμον θείας προνοίας, τὴν ὑπαρξιν ψυχῆς ἀθανάτου, καὶ πρὸ πάντων τὴν ὑπαρξιν τῶν μεγάλων καὶ αἰωνίων ἀληθειῶν, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου μάλιστα τούτου ἐπέστησε τὴν προσοχὴν· διότι προεῖδε τὸν κίνδυνον τῆς κοινωνίας, ὡς ἐκ τῆς παρεισδύσεως ἀρχῶν ὑποσκαπτουσῶν τὰ θεμέλια αὐτῆς. Διὸ καὶ ἀφωσιώθη ὄλος εἰς τὸ φιλάνθρωπον τοῦτο ἔργον, παροτρύνων εἰς τὴν τήρησιν τῆς αὐστηρᾶς ἀγωγῆς καὶ τῆς ὑγειοῦς παιδείας, ἀποτρέπων ἀπὸ τῆς ἐπιδεικτικῆς ἀλλὰ σφαιερᾶς τῶν σοφιστῶν διδασκαλίας, στηριζων τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, καί, διὰ τῆς εἰς αὐτὰς ἐμφυσήσεως τοῦ πνεύματος τῆς ἀληθείας, προπαρασκευάζων μεταρρύθμισιν ἄνευ ἀνατροπῆς τῆς κοινωνίας. Τὸ δὲ κεφάλαιον πάντων, ἐδίδασκεν ὡς μόνην ἐπὶ γῆς εὐδαιμονίαν τὴν πλήρωσιν τῶν καθυκόντων, τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς, τὴν ἠθικὴν, ἧς αὐτὸς ὑπῆρξε τὸ κάλλιστον παράδειγμα.

Καὶ δὲν ὠμοίασε κατὰ τοῦτο τοὺς ἀπαρνούμενους τὸν κόσμον, ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ὑπὸ τοῦ κόσμου· ἀλλ' ἔ-

μεινεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ διὰ τὴν ὑπηρετήσῃ αὐτὴν ἐκπλη-
 ρῶν πάντα τὰ κοινωνικὰ καθήκοντα. Ὡς πολίτης, ἐσε-
 βάσθη πάντοτε τοὺς κειμένους νόμους καὶ προεκινδύνευ-
 σεν ὑπὲρ αὐτῶν, ἠγάπησε τὰ μάλιστα τὴν γενέθλιον
 γῆν καὶ ἠγωνίσαστο ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐκστρατεύσας ὡς ὀπλί-
 τῆς εἰς Ποτίδαιαν καὶ εἰς Δῆλιον, ἐξετέλεσεν ἄριστα τὰ
 στρατιωτικὰ χρέη, ἐπαινεθεὶς μάλιστα διὰ τὴν ἀνδρείαν
 καὶ τὴν τόλμην. Ἐν τῇ πρώτῃ μάχῃ ἠξιώθη καὶ τοῦ βρα-
 βείου, ὅπερ ἐκ μετριοφροσύνης παρέδωκεν εἰς ἄλλον· ἐν
 δὲ τῇ ἀτυχῇ τῆς δευτέρας ὑποχωρήσει· ἐγένετο σεβα-
 στός καὶ παρὰ τοῖς πολεμίοις διὰ τοῦ σεμνοπρεποῦς αὐ-
 τοῦ ἤθους, τῆς ἀγερῶχου ἀταραξίας, τοῦ ἀφόβου βλέμ-
 ματος. Ἡ δ' ἐν ταῖς πολιτικαῖς ὑπηρεσίαις εὐστάθεια
 τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἡ πρὸς τοὺς νόμους εὐλάβεια αὐτοῦ
 μαρτυροῦνται ἐκ πολλῶν περιστάσεων. Κατὰ τὴν δίκην
 τῶν ἐν Ἀργινοῦσαις στρατηγῶν, λαχὼν τότε μεταξὺ
 τῶν Πρυτάνεων, μόνος αὐτός δὲν ἐπτοήθη ἀπὸ τῶν
 ἀπειλῶν τοῦ ἐξηγηριωμένου πλήθους, ἀλλ' ἐπέμεινεν εἰς
 τὸν νόμον πιστός· ἐπὶ δὲ τῆς τυραννίας τῶν τριάκοντα
 διαταχθεὶς ὑπ' αὐτῶν νὰ συλλάβῃ πολίτην τινὰ καταδιω-
 κόμενον παρανόμως, ἠρνήθη θαρρᾶλέως νὰ ὑπακούσῃ
 εἰς διαταγὴν ἀδικον, καίτοι γνωρίζων τὴν φοβερὰν δύ-
 ναμιν τῶν τυράννων. Οὗτοι δέ, εἰ καὶ πρότερον ματαίως
 ἀπειλήσαντες τὸν ἀτρόμητον γέροντα διὰ τὴν σφοδρὰν
 κατὰ τῆς τυραννίας παρῆρσίαν αὐτοῦ, θὰ ἐξεδικοῦντο
 ἤδη ἀπηνῶς, ἂν ἡ κλαγγὴ τῶν ὄπλων τοῦ Θρασυβού-
 λου, μακρόθεν ἀκουσθεῖσα δὲν ἐθορύβει αὐτούς. Καί
 τοιοῦτος μὲν ἐν κοινωνίᾳ. Ἐν δὲ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ ὁ Σω-
 κράτης ἐφῆρμωσε τὸ ἰδεῶδες τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Ἐδειξε

τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν συζύγου συνετοῦ, τὴν στοργὴν καὶ τὴν μέριμναν πατρὸς ἀγαθοῦ, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν εὐλιχρίνειαν πιστοῦ φίλου, τὴν εἰς τὰ πάτρια εὐλάβειαν δικαίου πολίτου.

Καὶ ὁμῶς τοιαύτη εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἡ φορὰ, ὥστε αὐτὸς ὁ τὰς ἀποτόμους καινοτομίας καὶ τὰς ἐπικινδύνους ἀρχὰς τῶν νεωτεριζόντων καταπολεμῶν, ὁ ἀγωνιζόμενος νὰ σώσῃ τὰ τῆς πόλεως ἤθη συμφώνως πρὸς τοὺς συνετωτάτους τῶν πολιτῶν, αὐτὸς ἐνεπαίχθη καὶ διεκωμωδῆθη ὑπὸ τοῦ ἐπισημοτάτου τῶν ποιητῶν, ὡς ὁμοιος ἐκείνων οὖς ἐπολέμει. Ὁ Ἄριστοφάνης, ὅστις πρὸς τὸν αὐτόν, ὡς εἶδομεν τείνων, σκοπόν, ἐξετόξευσε κατὰ τῶν σοφιστῶν τὰ θανάσιμα τῆς σατύρας βέλη, ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τῶν Νεφελῶν ἔλαβεν ὡς ἀντικείμενον τὸν Σωκράτην, ὡς σοφιστὴν δῆθεν καὶ αὐτόν, καὶ βεβαίως τὸν ἐπισημότατον. Τὸ δὲ δεινότερον, αὐτὸς ὁ τὰ τῆς θρησκείας ἀκριβῶς ἐκτελῶν, ὁ ἀποπειραθεὶς νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν μαραινομένην ἤδη πίστιν, ὁ ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν εὐσεβῶς ἀνατείνων τὸν νοῦν πρὸς τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων, ὁ ἰδρύσας τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὁ διδάξας τὰς μεγάλας ἠθικὰς ἀληθείας ὡς τὰς μόνας τῆς κοινωνίας βάσεις, ὁ κύριον σκοπὸν παντὸς τοῦ βίου θέμενος τὴν ἐνίσχυσιν τῆς πατρίου ἀγωγῆς καὶ παιδείας, αὐτὸς ἐνήχθη εἰς τὸ δικαστήριον, ὡς μὴ σεβόμενος τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως, ὡς ἀποτρέπων τοὺς πολίτας ἀπὸ τῶν καθηκόντων αὐτῶν· ἐν ἄλλαις λέξεσι κατηγορήθη δι' ὅσα αὐτὸς οὗτος ἐπολέμει τοὺς σοφιστάς. Ἡ δίκη ὑπῆρξε συγκινητικὴ, ὁ σοφὸς γέρων ἀπελογήθη ἀξίως ἑαυτοῦ,

καὶ ὅτε οἱ δικασταί, κηρύξαντες αὐτὸν ἔνοχον, τῷ ἀνέ-
 θηκαν τὴν ἐκλογὴν τῆς ποινῆς, διὰ λεπτῆς εἰρωνείας
 ἀπέδειξεν εἰς τοὺς ἐκπεπληγμένους δικαστὰς τὸ ὑψηλὸν
 αὐτοῦ φρόνημα, ἐκείνοι δὲ κατεδίκασαν εἰς θάνατον τὸν
 μεγαλόφρονα φιλόσοφον. Ἡ καταδίκη θὰ μὲν ἔσαι
 θλιβερόν τεκμήριον τῆς μοιραίας τῶν κοινωνιῶν φορᾶς,
 ὁπότε αἱ μὲν νέαι τῆς προόδου ιδέαι δὲν ὠρίμασαν ἔτι,
 αἱ δὲ παλαιαὶ ἀπώλεσαν παρὰ τοῖς πλείστοις τὴν ἠθι-
 κὴν αὐτῶν ἰσχύν. Ὁ Σωκράτης, εὐρεθεὶς ἐν τοιαύτῃ κοι-
 νωνίᾳ, εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς τῆς ἐπιστήμης,
 ἐπομένως ἐνεωτέρισεν· ἀλλ' οὐχὶ ὅπως οἱ σοφισταί. Ἐξή-
 τει σπουδαίως καὶ εἰλικρινῶς τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ παρελ-
 θὸν δὲν ἤθελεν ἄρδην νὰ καταστρέψῃ, ἀλλ' ὅ, σπεύδων
 πάντοτε βραδέως, καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέ-
 ρων ἠθῶν ὅσα δὲν ἀντέκειντο εἰς τὴν πρόοδον, νὰ διευ-
 κολύνη τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ νὰ προπαρα-
 σκευάσῃ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀμβλυω-
 πία τῶν ἀνθρώπων δὲν διέκρινε τὰς περιστάσεις, καὶ οὔτε
 ἠδύνατο ἔτι· ἐπομένως θέλοντες νὰ στηρίξωσι τὰς θρη-
 σκευτικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρχὰς τῆς κοινωνίας, κατεδί-
 κασαν τὸν μέγιστον ὑπερασπιστὴν αὐτῆς.

Πάντες γινώσκουσι τὴν ἀνδρείαν καὶ ἀταραξίαν, ἣν
 ὁ μάρτυς οὗτος τῆς ἀληθείας ἐπέδειξατο κατὰ τὰς τε-
 λευταίας τῆς ζωῆς ἡμέρας· οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὸν ἠρωϊσμόν
 μεθ' οὗ κατώρθωσε νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένει-
 αν, καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀδικον τῶν δικαστῶν ἀπό-
 φασιν. Ὁ δ' ἐπιστήθιος φίλος καὶ μαθητὴς Πλάτων κατέ-
 λιπε συγχινητικὴν εἰκόνα τῶν ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ συν-
 διαλέξεων, καὶ πρὸ πάντων τῆς σπαρακτικῆς οἰκνῆς,

ὅτε ὁ γέρον φιλόσοφος, καὶ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμάς, παρηγόρει τοὺς τεθλιμμένους φίλους, ὥστε δικαίως εἶπέ τις τῶν νεωτέρων περὶ τῆς ζωῆς καὶ τελευτῆς τοῦ Σωκράτους· «Ἴδου βίος ἀγίου, ἰδοὺ θάνατος ἥρωος.»

Ὁ Σωκράτης εἶναι ἀναντιρρήτως ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι τῆς κοινωνίας ἀναμορφωταί. Διὰ δὲ τὴν μεγαλοφυΐαν, τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων, τὴν ῥώμην τῆς ψυχῆς, καὶ ἐν γένει τὴν ἀρετὴν, εἶναι βεβαίως καθυπέρτερος πάντων τῶν ἀρχαίων σοφῶν, καὶ ἡ ἀρίστη εἰκὼν τῆς ἠθικῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' αὐτὸς ἔθετο καὶ νέας βάσεις εἰς τὴν φιλοσοφίαν, καὶ δίδει εἰς αὐτὴν ἀκριβῆ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, ὥστε κατέχει ὑψίστην θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Εἶδομεν ὁμῶς ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Σωκράτους ἦτο ἡ ὑπεράσπισις τῶν ἠθικῶν τῆς κοινωνίας ἀρχῶν, ἐπομένως τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας, αἵτινες εἶναι αἱ μόναι σταθεραὶ βάσεις τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος. Τὸν τοιοῦτον εὐγενῆ σκοπὸν ἠκολούθησε καὶ μετ' αὐτὸν ἡ φιλοσοφία, καταπολεμήσασα τὰς ἐπικινδύνους ἀρχὰς τῶν σοφιστῶν ἡ δὲ πάλῃ αὕτη ἀποτελεῖ σπουδαίαν σελίδα τῆς ἱστορίας τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, μεθ' ὧν συνεννοῦται καὶ ἡ τύχη τῆς ἐκπαιδεύσεως· ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ κατ' αὐτήν. Ἄλλὰ πρὸ τούτου ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων, ἅτινα τοσαύτην ἐξήσκησαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ.

Η ΠΕΡΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΟΣ ΠΑΛΗ.

ΕΛΑΒΟΜΕΝ ἀφορμὴν προηγουμένως νὰ παρατηρήσωμέν τινα συμπτώματα ἐπίφοβα τῆς κυβερνητικῆς τῶν Ἀθηνῶν διοργανώσεως. Ἡ ἀπόλυτος ἐκεῖνη ἐλευθερία, ἥτις προέβη μέχρι τῆς διὰ κλήρου ἐκλογῆς τῶν ἀρχῶν, ἀνέωγε τὰς θύρας εἰς τὴν δημαγωγίαν καὶ τὴν ὀχλοκρατίαν. Εἶδομεν προσέτι καὶ ἕτερον κίνδυνον τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τὴν ἐπιπόλαιον διδασκαλίαν τινῶν σοφιστῶν, καθ' ὧν ἐπανεστήσαν οἱ περὶ Σωκράτην. Ἀλλ' ἔσως ταῦτα τοῦ κοινωνικοῦ ὀρίζοντος τὰ μέλανα νέφη θὰ διελύοντο, ἂν ἐξ ἄλλου σημείου δὲν ἐξεβῆρηγνύετο σφοδρὰ καταιγίς.

Αἱ ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι εὕρισκοντο ἐντὸς διλήμματος δυσχεροῦς. Ἡ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν θρησκευτικὴ ἐκάστου Ἑλληνοσ ἀφοσίωσις ἀπετέλει τὸν ἀναπόφευκτον κοινωνικὸν δεσμόν, ὑπεχρέου πάντα πολίτην νὰ

καθυποβάλληται ἀγογγύστως εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς πόλεως, διήγειρεν εἰς ἕκαστον τὸν πόθον τοῦ νὰ σώσῃ τὴν γενέθλιον γῆν ἢ νὰ ἔψῃ μαχόμενος ὑπὲρ αὐτῆς. Ἄλλὰ τὸ τοιοῦτον σφοδρὸν αἶσθημα, ὑπεκκαίόμενον ὑπὸ τῆς θρησκείας, ἐκώλυε τὴν ὀλοσχερῆ τῶν πόλεων ἔνωσιν. Καὶ ὁμως τὴν ἔνωσιν ταύτην ἀπῆτει τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὸ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων σχηματισθὲν κράτος δὲν ἀπετέλει πολιτικὴν ἔνωσιν· διότι οἱ σύμμαχοι ὑπεχρεοῦντο μόνον εἰς τὴν πληρωμὴν φόρων καὶ τινὰς ἄλλας παραχωρήσεις, ἀλλ' οὔτε αὐτοὶ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι δικαιώματα πολίτου ἐν Ἀθήναις, οὔτε παρ' αὐτοῖς ὁ Ἀθηναῖος ἐνομιζέτο πολίτης. Ἡ κυριαρχία λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων ἐνομιόθη, καὶ ἦτο ἴσως τυραννικὴ ἢ δ' ἀντίζηλος Σπάρτη ὑπέθαλπε τὰς ἄλλως δικαίας τῶν συμμάχων ἐνστάσεις, καὶ ἐπὶ τέλους ἀπῆτησε τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες προέβλεπον τὸν ἴδιον ὄλεθρον, ἐὰν ἐστεροῦντο τοῦ σπουδαίου ἐκείνου πόρου τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλοῦτου, δὲν ἐνέδωκαν, καὶ μετὰ τῶν δύο μεγαλοπόλεων ἐξερράγη ὁ δ' ἄλλοιός ἐκείνος πόλεμος, ὅστις ἐξετάθη ἐπὶ πᾶσαν ἐν γένει τὴν Ἑλλάδα. Αἱ συνέπειαι τῆς φρικαλέας ταύτης καὶ μακροχρονίου πάλης ὑπῆρξαν θλιβερώταται, ὅταν μάλιστα ἀναλογισθῶμεν ὅτι πλὴν τῶν ὕλικῶν καταστροφῶν, πάθη ἀδιάλλακτα διηγέρθησαν μετὰ τῶν πόλεων, καὶ μεγάλη ἐπῆλθεν ἐκλυσις καὶ διαφθορὰ τῶν ἠθῶν. Ἡ πόλις, ἢ τὰ μάλιστα συντελέσασα εἰς τοὺς θριάμβους τοῦ ἔθνους, ἢ ἐκλάμψασα ἔπειτα ὡς ἀστήρ φαεινὸς τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ πόλις τῶν Ἀθηναίων, δεινῶς τραυματισθεῖσα, ἐξῆλθε τεταπειωμένη ἐκ τῆς μανιώδους ἐκείνης

συγκρούσεως. Καὶ δὲν ἀπώλεσε μὲν παραυτίκα τὴν πνευματικὴν αὐτῆς ὑπεροχὴν, ἀλλ' ἔδειξεν ἔκτοτε τὰ ἀπελπιστικὰ συμπτώματα τοῦ μαρασμοῦ, ὅστις ἐπήγαγε βραδύτερον τὴν παντελεῖα αὐτῆς πτώσιν.

Ἡδύνατο ν' ἀποφύγη τὸ δυστύχημα τοῦτο ἢ τῶν Ἀθηναίων πόλις; Ὅστις δὲν ἐμβαθύνει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς κοινωνικῆς τῶν πόλεων καὶ ἐθνῶν καταστάσεως, καὶ τῆς ἰσχύος τῶν θεσμῶν, ἐφ' οὓς στηρίζονται αἱ κοινωνίαι, ἀποκρίνεται ἀμέσως, ὅτι θὰ ἠδύνατο, ἐὰν παρεχώρει τὴν ἰσοπολιτείαν εἰς τοὺς συμμάχους. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδ' αὐτοὶ οἱ σύμμαχοι ἀπήτουν, οὐδ' ἦτο δυνατόν ἐν τῇ καταστάσει ἐκείνῃ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἀνεγνώριζον τὴν ἐθνότητα αὐτῶν ὡς κοινὴν εἰς ἀπάσας· διὸ καὶ ἐν ἀμφικτυονίαις, καὶ ἐν πανηγύρεσι, καὶ ἐν ἀγῶσιν ἐθνικοῖς εἰς οὐδένα ξένον ἐπέτρεπον νὰ συμμετάσχη, ἐν ᾧ πάντες οἱ ἑλληνικὴν ἔχοντες τὴν καταγωγὴν εἶχον αὐτοδικαίως προνόμιον ἐν αὐτοῖς. Κατὰ δὲ τοὺς μεγάλους τῆς πατρίδος κινδύνους, πάντες οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώρισαν ὡς κοινὴν συμφορὰν τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ἐχθρῶν, καὶ μετὰ τὴν νίκην, πάντες ἐξύμνησαν τὸ κατόρθωμα ὡς κοινόν κλέος. Ἡ διαίρεσις ὁμῶς αὐτῶν εἰς πολλὰς αὐτονόμους πολιτείας ἐνέκειτο ἐν τῇ φύσει αὐτῇ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀρχαίων κοινωνιῶν. Ἄν ἡ Ῥώμη συνήνωσε τὴν Ἰταλίαν εἰς ἓν κράτος, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐκυρίευσε, κατέσκαψεν, ἐξωλόθρευσε πόλεις ὀλοκλήρους, τὰς δὲ λοιπὰς μετεχειρίσθη ὡς ὑπηκόους· ἰδοὺ ἡ ἔνωσις.

Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε τὸ δυστύχημα ἐπῆλθε, συνεπαγωγὸν καὶ πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀλλοίωσιν, ἤτις παρε-

σκεύασε τὴν παρακμὴν τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ· διότι μετ' αὐτῆς συνεπῆλθον καὶ ἄλλαι μεταβολαὶ εἰς τὰ ἦθη, τὴν ἀγωγὴν, τὴν παιδεῖαν. Αἱ Ἀθηναὶ ἀπεκατέστησαν μετ' ὀλίγον τὸ δημοκρατικὸν αὐτῶν πολίτευμα, καὶ βραδύτερον ἀνέλαβόν τινα ἰσχὺν στρατιωτικὴν, ἀλλ' ἡ κοινωνία δὲν ἀνέλαβε τὴν πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν ἀξίαν, οὐδ' ἡ ἀγωγή διετήρησε τὴν ἀρχαίαν αὐστηρότητα. Ἴδωμεν δέ, ὡς πρὸς τὴν παιδεῖαν, τὸν διανοητικὸν ἀγῶνα τῶν εἰς τὴν σπουδὴν ἐπιδοθέντων, καὶ τὴν πάλιν τῶν διαφόρους βαδισάντων ὁδοὺς εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας.

Ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐπιρροὴ τῆς φιλοσοφίας.

Καθ' ἣν ἐποχὴν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀναπτυχθὲν ὀπωσοῦν, ἤρξατο νὰ ἐννοῇ τὰς προλήψεις, δι' ὧν αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις ἐδέσμευον αὐτό, ἐτόλμησε νὰ ἐρευνήσῃ τὴν περικυκλοῦσαν φύσιν, νὰ ἐξετάσῃ πῶς παρήχθησαν τὰ ὄντα, ν' ἀνακαλύψῃ τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι τότε φιλόσοφοι, οἵτινες ἐνησχολήθησαν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν ζητημάτων τούτων, ἐνόμισαν ὅτι αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως ἐμπεριέχουσι τὴν παραγωγικὴν δύναμιν, καὶ ἐζήτησαν εἰς τί στοιχεῖον ὑπάρχει ἡ τῶν ὄντων ἀρχή. Ὁ ἐκ Μιλήτου Θαλῆς, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ὑπέλαβε τὸ ὕδωρ ὡς τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ παντός· ταύτην δὲ τοῦ ὕδατος τὴν γεννητικὴν δύναμιν ἀπεπειράθη ν' ἀποδείξῃ καὶ Φερεκύδης ὁ Σύριος, μικρόν τοῦ Θάλητος νεώτερος. Ἄλλ' Ἀνα-

ξιμένης ὁ Μιλήσιος περὶ τὰ μέσα τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος ὑπεστήριξε τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ ἀήρ μᾶλλον δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὡς τὸ ἀρχικόν στοιχείον. Ἄλλ' ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν ἀρκεῖται εἰς τὰ ὑλικά ταῦτα διδόμενα· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ ἐξ Ἐφέσου Ἡράκλειτος προσέθηκεν εἰς τὸν αἆρα τὴν θερμότητα, ὡς τι αὔλον· Διογένης μάλιστα ὁ Ἀπολλωνιάτης, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἠγωνίσθη ν' ἀνεύρῃ εἰς τὸ μέγα τοῦτο τοῦ αἆρος στοιχείον πνευματικὴν τινα δύναμιν. Ἄλλὰ μετ' αὐτούς, περὶ τὰ 476, Ἀρχέλαος ὁ Μιλήσιος ἐποίησεν ἓν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω· διότι παραδεχόμενος τὴν δύναμιν τῶν στοιχείων, προστίθησι καὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς πρὸς ἀλληλα ἐπιδράσεως αὐτῶν. Περὶ τὴν τοιαύτην δὲ ἔρευναν τῆς ἐπιβροῆς στοιχείου τινὸς ἐφ' ἑτέρου, εἶχεν ἐνασχοληθῆ πρὸ αὐτοῦ, κατὰ τὰ 610, καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος, Μιλήσιος καὶ αὐτός. Ὅθεν πάντες οἱ ἐξ Ἰωνίας φιλόσοφοι ἐζήτησαν τὴν ἀρχὴν τῶν ἄντων ἐν αὐτῇ τῇ ὑλικῇ φύσει· διὸ καὶ ἐκλήθησαν φυσικοὶ φιλόσοφοι. Ἄλλ' ἡ εὐτελής αὕτη θεωρία δὲν ἐβράδυνε νὰ λάβῃ χαρακτῆρα ἐπιστημονικώτερον, διὰ τινων σοφῶν, οἵτινες ὑπέθεσαν καὶ ἀνωτέραν τινὰ δύναμιν αὔλον ἐν τῷ κόσμῳ. Τοιαύτην τινὰ πιθανὸν νὰ ὑπελάμβανε καὶ Ἐμπεδοκλῆς ὁ ἐξ Ἀκράγαντος τῆς Σικελίας, ὅτε ἔλεγεν ὅτι τὰ πάντα ἦσαν συγκεχυμένα, χάος· ἡ δ' ἐν αὐτοῖς δύναμις τῆς πρὸς ἀλληλα συναφείας ἢ τοῦ ἀπ' ἀλλήλων χωρισμοῦ, ὁ ἔρωσ, ὡς λέγει, καὶ τὸ μῖσος, ἐμόρφωσε τὰ διάφορα σώματα, καὶ παρήγαγε τὸν κόσμον. Ἄλλ' εἶχον ἤδη σαφηνισθῆ ἔτι μᾶλλον αἱ ἰδέαι ὑπὸ ἑτέρου διασήμευ σοφοῦ.

Τῷ ὄντι, ὁ ἐπιχέας ἱκανὸν φῶς ἐπὶ τῶν σκοτεινῶν τούτων θεωριῶν, καὶ ἀκριβέστερον ἐρευνήσας τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν καὶ ἀναλογίαν τῶν στοιχείων, εἶναι ἀντιπρόσθετος ὁ γνωστός ἡμῖν Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, ὁ δογματίσας ὅτι ὑπάρχει καὶ δύναμις ἀνωτέρα τῆς ὕλης, δύναμις θεία, διευθύνουσα τὸν κόσμον. Ἡ περὶ τὴν ἀναλογίαν τῶν στοιχείων θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ Πυθαγόρου ἠνέωξε νέον στάδιον σπουδῆς, τὸ τῆς ἐρέυνης δηλαδὴ τοῦ νοητικοῦ, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος διακρίνει ὅσα αἰ αἰσθήσεις δὲν καθιστῶσιν αὐτῷ γνωστά.

Ἐκ τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης ἴσως ὀρμηθέντες καὶ πρὸ αὐτοῦ ἔτι οἱ ἐν ταῖς Ἰταλικαῖς ἀποικίαις φιλόσοφοι, ἐνόμισαν ὅτι διὰ τῶν νοητικῶν μόνων δυνάμεων δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ φαινόμενα, καὶ παρήτησαν πᾶσαν περὶ τῆς φύσεως ἐρευναν ἀφοσιωθέντες εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Πρῶτος ὁ Κολοφώνιος Ξενοφάνης ἐδίδαξεν ἐν Ἐλέᾳ, τῷ 536, τὴν νέαν ταύτην θεωρίαν, μὴ τολμῶν μὲν εἰσέτι ν' ἀποβρίψῃ πᾶσαν ἐκ τῆς πείρας καὶ τῶν αἰσθήσεων διδομένην γνῶσιν, ἀλλ' ἀμφιβάλλων περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν. Παρμενίδης ὁμῶς ὁ Ἐλεάτης διίσχυρίσθη βραδύτερον, περὶ τὰ 460, ὅτι ἡ ἀλήθεια πηγάζει ἐκ μόνου τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, αἱ δὲ τῶν αἰσθήσεων παρατηρήσεις εἶναι ἀπατηλαί. Τοῦ δὲ συστήματος τούτου ἐνθερμος συνήγορος ὑπῆρξεν ὁ Ἐλεάτης ὡσαύτως Ζήνων, ὅστις διὰ θαυμαστῆς ὀξυνοσίας ὑπεστήριξε καὶ ἔτι μᾶλλον ἀνέπτυξε τὰς θεωρίας τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ. Ἐκ τούτου δ' ἀναγκαίως παρήχθη καὶ ἐπιτηδεῖα τις καὶ τεχνικὴ χρῆσις τοῦ λεκτικοῦ· διότι διὰ συλλογισμῶν καὶ σκέψεων καὶ

θεωρητικῶν ἀποδείξεων ἐλύοντο τὰ διάφορα ζητήματα, πρὸς ὃ ἀπητεῖτο γνῶσις ἱκανὴ τῆς γλώσσης καὶ δεινότης περὶ τὸ λέγειν. Ὅθεν καὶ ἡ τέχνη τῆς διαλεκτικῆς ἀρχεται ἀπὸ τῶν Ἑλεατῶν τούτων φιλοσόφων.

Οἱ ὀπαδοὶ τῶν δύο τούτων ἀντιφατικῶν σχολῶν παρεξεστράπησαν μετ' ὀλίγον, οἱ μὲν τῆς Ἴωνικῆς, ὁποῖος ὁ Λεύκιππος καὶ ἰδίως ὁ Δημόκριτος εἰς ὑλισμὸν φανερόν, οὐδεμίαν παραδεχόμενοι δύναμιν πνευματικὴν διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ κόσμου· οἱ δὲ τῆς Ἰταλιωτικῆς εἰς ἀπόλυτον πνευματισμὸν, οὐδεμίαν βᾶσιν οὔτε ἀλήθειαν ἀποδίδοντες εἰς τὰς ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεις, ἐπομένως οὐδὲ εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον. Μόνον οἱ ἐπόμενοι πιστῶς εἰς τὰ συνετὰ τοῦ Πυθαγόρου δόγματα διετήρησαν σωτήριον μετριότητα συμπροσεύοντες μετὰ τῆς προβαινούσης ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Τοιοῦτος μάλιστα ἀνεφάνη Ἀρχύτας ὁ Ταραντῖνος, σύγχρονος καὶ φίλος τοῦ Πλάτωνος, σοφὸς πολιτικός, ἀνδρεῖος στρατηγός, μαθηματικὸς διακεκριμένος.

Ἄλλ' ὑπὲρ τὰς δύο τῶν Ἰόνων καὶ Ἰταλιωτῶν ἀτελεῖς θεωρίας ὑψώθη ὁ μέγας τῶν Κλαζομενῶν φιλόσοφος, ὁ Ἀναξαγόρας, ἀμφοτέρως τὰς θεωρίας συνάψας διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως δυνάμεώς τινος πνευματικῆς ὑπερτάτης, ἐξ ἧς προήλθεν ἡ τάξις τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἧτις ἔδωκε ζωὴν εἰς τὴν ὕλην, καὶ ἦν ἀπεκάλεσε Νοῦν, ἀρχὴν ὀηλονότι καὶ αἰτίαν πάσης κινήσεως καὶ αἰσθήσεως. Οὕτω διὰ τῆς ιδέας ἀνάρχου τινός καὶ αὐλοῦ ὄντος, δημιουργοῦ τῆς κτίσεως, ἐγένετο μέγα βῆμα εἰς τὴν ἰδρύσιν τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ὁ Ἀναξαγόρας συνέχεεν ἔτι τὸ πνευματικὸν τοῦτο ὃν μετὰ

τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἡ τελειότης περὶ τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας ἀπέκειτο εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ δαιμονίου τῶν Ἀθηνῶν φιλοσόφου.

Ὁ Σωκράτης ἔθετο τὰς ἀρχὰς τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, βασισθεὶς ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ, τοῦ καθαρῦ λόγου. Θεὸς ὑπέρατος, τὸ ἀπόλυτον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ· ψυχὴ ἀθάνατος, τείνουσα πρὸς τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν, ἰδοὺ αἱ βάσεις, ἐφ' ὧν στηριζόμενος ὁ Σωκράτης περιῆλθεν εἰς τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα συμπεράσματα τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, περὶ ὧν ἤδη ἐγένετο λόγος.

Ἄλλὰ πάντες δὲν ἦσαν Σωκράται. Πολλοὶ τῶν λογίων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐξεπαιδεύθησαν κατὰ τὴν ἰωνικὴν ἢ τὴν ἰταλιωτικὴν φιλοσοφίαν, ἀρχοῦντως εὐφυεῖς, ὥστε νὰ ἐννοήσωσι τὸ σφαλερὸν τῶν ἀποκλειστικῶν ἐκείνων θεωριῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοσοῦτον ὀξύνοες, ὥστε νὰ μετεωρισθῶσιν εἰς τὸ ὕψος τῶν Σωκρατικῶν ἰδεῶν, ὑπέπεσαν εἰς τὴν εὐκολωτέραν ἐξήγησιν τῆς διαφωνίας τῶν δύο συστημάτων, ἀποδεξάμενοι ὡς ἀρχὴν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἀλλ' ὅτι νομίζεται ἀληθές πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοιοῦτον ὑπολαμβανόμενον· διὸ καὶ ὁ Πρωταγόρας εἶπε· «Πάντων μέτρον ἄνθρωπος.» Ἀπὸ ταύτης δ' ὀρμώμενοι τῆς ἀρχῆς, καθυπέβαλλον τὰ πάντα ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἐκάστου κρίσιν, καὶ ὡς ἐκ τούτου περιῆλθον εἰς ἐξαγόμενα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπομεμακρυσμένα τῆς ἀληθείας. Ναὶ μὲν, διὰ τῆς τολμηρᾶς αὐτῶν ἐρεῦνης, ἀνεκάλυψαν ὅ τι σφαλερὸν καὶ ἀνυπόστατον περιεῖχον αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ παραδόσεις· ἀλλὰ συγχρόνως, διὰ τῆς λεπτολόγου αὐτῶν συζητήσεως, διέσεισαν τὰς πεποιθήσεις τῶν ἀνθρώπων, μηδὲν

ἀντικαθιστῶντες πρὸς ψυχικὴν αὐτῶν οἰκοδομήν. Οὔτε σύστημα ἐμόρφωσαν φιλοσοφικόν, οὔτε ἀρχὰς σταθερὰς ἠκολούθουν, ἀλλ' ὅ τι ἕκαστος ὑπελάμβανε καλόν. Ἐκ τούτου εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι, καθυποτάξαντες τὰ πάντα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκάστου διαθέσεως, ἐπέστησαν ἰδίως τὴν προσοχὴν περὶ τὴν ἔκφρασιν τῶν διανοημάτων αὐτῶν, καὶ ἐμόρφωσαν τὸ ἔντεχνον ἐκεῖνο ἀλλ' ἐπιτετηδευμένον λεκτικόν, δι' οὗ ἔθελγον, ἐγοήτεον, ἐδέσμευον τοὺς ἀχροατάς, καὶ παρέσυρον οὕτως εἰπεῖν αὐτοὺς ἐκόντας ἄκοντας εἰς τὰς ἑαυτῶν δοξασίας. Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη σοφιστικὴ, ἣτις ἐδῶκε μὲν καὶ αὐτῇ νέαν εἰς τὰ πνεύματα νύξιν πρὸς συζήτησιν, ἀλλ' ἐξώθησεν αὐτὰ εἰς τὴν ὀλισθηρὰν ὁδὸν τοῦ δισταγμοῦ, τῆς ἀμφιβολίας, τῆς ἀπιστίας, ἐξ ἧς προέκυψεν ἡ ἄρνησις τῶν γενικῶν τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν, ἡ ἀθέτησις τῶν θεμελιωδῶν τῆς κοινωνίας νόμων. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι σοφισταί, ὅποιοι ὁ Πρωταγόρας, ὁ Γοργίας, ὁ Ἰππίας, ὁ Πρόδικος, διετήρησαν τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ χαρακτήρος καὶ διετέλουν αὐστηροὶ τῆς ἠθικῆς προστάται. Ἄν δέ τινες αὐτῶν, ὡς ὁ Πρωταγόρας, κατεδικάσθησαν ἐν Ἀθήναις, τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν ἰδεῶν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν θρησκευμα, συγκρούσεως, ἣτις ἐπήνεγκε καὶ τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Σωκράτους τὸν θάνατον. Ἄλλ' οἱ μεταγενέστεροι σοφισταί, μὴ ἔχοντες τὰς ἀρετὰς τῶν πρώτων, ἢ καὶ οἱ συρρέοντες εἰς ἀκρόασιν αὐτῶν νέοι, μετεχειρίσθησαν τὴν καινοφανῆ λογικὴν εἰς δικαιολόγησιν τῶν ἰδίων ὀρέξεων, καὶ οὕτω μετέτρεψαν αὐτὴν εἰς ἀγυρτικὴν σοφιστείαν ὑποσχάπτουσαν τὰς βάσεις τῆς κοινωνίας. Αὕτη τῷ ὄντι ἡ ἄρνησις

τῶν αἰδίων τῆς ἠθικῆς ἀληθειῶν, αὕτη ἡ παραγνώρισις τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς, αὕτη ἡ ἀναίρεσις τῶν θρησκευτικῶν ἀρχῶν, ἐνέβαλεν εἰς τὰς ψυχὰς τῆς ἀφρόνως ἐπιζητούσης τὰ κοινὰ νεολαίας, ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν πρὸς τὰ ἱερώτατα τῶν αἰσθημάτων, ἀδιαφορίαν, ἣτις ἐμελλε νὰ ἐξαφανίσῃ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀρχαίας ἐκείνης καὶ αὐστηρᾶς ἀγωγῆς. Τὸ τοιοῦτον τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν ἀποτέλεσμα προιδόντες οἱ σοφώτεροι τῶν πολιτῶν, πρὸ πάντων ὁ Σωκράτης, ἠγωνίσθησαν, ὡς εἶδομεν, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀληθοῦς καὶ δοκίμου παιδείας καὶ τῶν διεπόντων τὴν ἀνθρωπότητα ἠθικῶν ἀρχῶν. Μετὰ δὲ τὸν Σωκράτην ἐξηκολούθησαν τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα οἱ ὄπαδοί τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, καὶ δὴ ὁ πάντων εὐφυέστατος καὶ σωφρονέστατος, ὁ Πλάτων, καὶ ὁ τούτου μαθητῆς Ἀριστοτέλης, ὁ ἐπιστημονικὴν μορφήν δοὺς εἰς πάσας τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις.

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΠΕΡΙ ΑΓΩΓΗΣ.

Ἡ ὥθησις, ἣτις ἐδόθη εἰς τὰ πνεύματα διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους, παρήγαγεν ἀγλαοὺς καρπούς. Ὁ πόθος πρὸς εὔρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ἡ ἔφεσις παιδείας βασιμίου κατέλαβε πάντας τοὺς ἀκροασαμένους ἢ ὀπωσδὴποτε λαβόντας γνῶσιν τῶν νέων τῆς φιλοσοφίας ἀρχῶν. Ἄλλ' ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνόησας τὴν σπουδαιότητα τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας, καὶ κατ' αὐτὴν διδάξας ἐν Ἀκαδημίᾳ καὶ μορφώσας τὴν Ἀκαδημαϊκὴν

λεγομένην φιλοσοφίαν, εἶναι ὁ Πλάτων, ὁ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀπαθανάτισας τὸ τοῦ διδασκάλου ὄνομα.

Ὁ δαιμόνιος οὗτος νοῦς δὲν ἤρκεσθη μόνον ν' ἀναγάγῃ τὰς σωκρατικὰς θεωρίας εἰς σύστημα φιλοσοφικόν, καὶ ν' ἀναπτύξῃ αὐτὸ μετὰ τῆς αὐτῆς διαλεκτικῆς δεινότητος ἐν τοῖς ἀθανάτοις αὐτοῦ διαλόγοις, ἀλλὰ καὶ ἠγωνίσθη ν' ἀποδείξῃ πῶς ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία διὰ τῶν ἀρχῶν τούτων δύνανται νὰ εὐδαιμονήσωσι. Βλέπων δὲ μετ' ἄλλους ψυχῆς τὰς ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου προελθούσας συμφορὰς, καὶ πρό πάντων τὴν ἀλλοίωσιν τῶν ἠθῶν, εἰς ὃ τὰ μάλιστα συνέτεινε καὶ ἡ νέα τῶν σοφιστῶν διδασκαλία, ἀπεπειράθη ν' ἀναχαιτίσῃ τὸ κακὸν τοῦτο τῆς κοινωνίας. Τότε συνέταξε τὸν περιβόητον περὶ Πολιτείας διάλογον διὰ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι μόνῃ ἡ ἐλευθέριος ἀγωγή καὶ παιδεία καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εὐτυχῆ· διότι αὕτη μόνῃ ἐμπνέει ἠθικὰς ἀρχὰς συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν τῆς κοινωνίας. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὅσα περὶ τοῦ πολυθρυλήτου τούτου βιβλίου εἶπομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ· διὸ καὶ οὐδὲ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀνάλυσιν αὐτοῦ. Ἐν γένει δὲ καὶ ἐν τῇ Πολιτεῖα καὶ ἐν τοῖς Νόμοις, ἐνθα διεξοδικῶς περὶ ἀγωγῆς καὶ παιδείας ἐπραγματεύσατο, ὁ Πλάτων ἐμμένει εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἀστυκῆς ἀγωγῆς αὐστηρὰς ἐξεις. Ῥυθμίζει ὁμῶς αὐτὰς προσφυέστερον πρὸς τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῶν σωματικῶν καὶ διανοητικῶν δυνάμεων τοῦ παιδός, καὶ ἐπιζητεῖ νὰ τὰς ἐξευγενίσῃ διὰ τοῦ πνεύματος τῆς φιλανθρωπίας καὶ τοῦ δικαίου, δι' οὗ ἐπιτυγχάνεται ἡ

μόρφωσις χαρακτηῖρος ἠθικοῦ καὶ γενναίου. Ἄναγνωρίζει ὅτι ἡ Πολιτεία κέκτηται τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν κατάλληλον ἀγωγὴν καὶ παιδείαν εἰς τοὺς πολίτας, ἀλλὰ διακηρύττει, ὅτι μόνη ἡ φιλελεύθερος κυβέρνησις τῶν ἀρίστων πολιτῶν, δηλαδὴ τῶν ἐξόχων κατὰ τε τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν χρηστότητα τῶν ἡθῶν, μόνη αὕτη δύναται ν' ἀποτελέσῃ πολιτείαν δικαίαν καὶ σεβαστὴν. Προβλέπων δὲ τὴν τύχην τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων, παρεισάγει τὰς περὶ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ὑψηλὰς αὐτοῦ θεωρίας, αἵτινες ἐμελλον ν' ἀντικαταστήσωσι τὰς τοῦ καιροῦ προλήψεις καὶ πλάνας. Οὕτω ἡ μεγαλοφυΐα ἀνδρὸς ἀτενοῦς πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, ἐν ᾧ παρεσκευάσεν ἐδραῖον φιλοσοφικὸν οἰκοδόμημα, συντελέσαν τὰ μάλιστα εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὸν φωτισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἐξεδήλωσε συγχρόνως τὰ μέσα τῆς ἀνορθώσεως αὐτῆς διὰ τῆς ἀγαθῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. «Καὶ ἐνταῦθα, λέγει ὁ σοφὸς Γάλλος μεταφραστὴς τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων, ὁ Πλάτων δύναται νὰ διδάξῃ τοὺς νεωτέρους νομοθέτας διὰ τῆς μεγάλης ἀξίας, ἣν διδάσκει ν' ἀποδίδωμεν εἰς τὴν ἀνατροφὴν ἐν γένει, εἰς τὴν παιδευσιν ἐκείνην τῶν νέων, ἐν ἧ μορφοῦνται τὰ τῶν ἀνθρώπων ἡθη, τὰ μόνον ἐγγυώμενα τὰς ἀρετὰς τοῦ πολίτου· τὰς ἀρετὰς, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἀληθὴς δύναμις καὶ ἡ διάρχεια τῶν Κρατῶν.» Οὕτω, κατὰ τὴν γενικὴν περὶ ἀγωγῆς θεωρίαν, ὁ Πλάτων ἀναφαίνεται διδάσκαλος πάσης ἐποχῆς· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις, εἰ καὶ γράφει περὶ τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, εὔρον σοφωτάτας παρατηρήσεις πάντες οἱ περὶ παιδαγωγίας συγγράψαντες. Τῷ ὄντι ἀρχό-

μενος ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας καὶ παρακολουθῶν τὸν παῖδα μέχρι τῆς ἀνδρικῆς, δεικνύει λεπτομερῶς τὰ μέσα τὰ καταλληλότατα πρὸς τὴν σωματικὴν αὐξησιν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν αὐτοῦ. Καὶ ὅτε μὲν ὡς σοφὸς καρδιογνώστης ἐρευνᾷ καὶ ἐρμηνεύει τὰ λεπτότατα τῶν αἰσθημάτων, ὅτε δὲ ὡς ἀριστος καλλιτέχνης ἐξετάζει τὴν ἐπιρροὴν τοῦ καλοῦ ἐπὶ τῶν ἠθῶν. Φιλοσοφεῖ περὶ ποιήσεως καὶ μουσικῆς, περὶ ἀγῶνων καὶ θεαμάτων, περὶ τῶν ὠφελίμων ἅμα καὶ τερπνῶν ἀσχολιῶν. Οὐδεμίαν ποιεῖται ἐξαίρεσιν πολιτῶν· πάντες ὀφείλουσι ν' ἀπολαύσωσι τ' ἀγαθὰ τῆς δημοσίας ἀγωγῆς· διότι πάντες ἀνήκουσιν εἰς τὴν πόλιν. Συμφώνως δὲ μᾶλλον πρὸς τὸ λυκούργειον πολίτευμα, ἀπαιτεῖ ὁμοίως τὴν ἐλευθέριον ἀγωγὴν τῶν γυναικῶν, αἵτινες γίνονται μητέρες καὶ διδάσκαλοι τῶν πολιτῶν.

Διὰ τοῦτο δικαίως ἐλέχθη ὅτι ἐν τῇ παραδόξῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ τῆς πάλης δύο ἀντιθέτων στοιχείων, προλήψεως καὶ ἀληθείας, ἀμαθείας καὶ ἐπιστήμης, ἡ παρουσία τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ κόσμῳ ὑπῆρξεν εὐεργέτημα μέγα εἰς τὴν μεταξὺ ὑφάλων κλυδωνιζομένην κοινωνίαν. Καὶ οὐ μόνον διὰ τῶν σοφῶν περὶ ἀγωγῆς καὶ παιδείας σκέψεων, οὐ μόνον διὰ τῶν ὑψηλῶν περὶ φιλοσοφίας θεωριῶν συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ κατ' εὐθείαν κατὰ τῶν ἡμιμαθῶν σοφιστῶν ἀντέταξε τ' ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα τῆς δεινῆς αὐτοῦ διαλεκτικῆς, καὶ ἐξετόξευσε πύρινα βέλη πικρᾶς εἰρωνείας, ὥστε τὸ ὄνομα τοῦ σοφιστοῦ ἔμεινεν ἔκτοτε ἐστιγματισμένον. Τοῦ δὲ μεγάλου τῆς ἀληθείας προμάχου τοὺς πλήρεις χάριτος καὶ σοφίας

διαλόγους μετὰ σεβασμοῦ ἀναγινώσκουσι πᾶσαι αἱ γενεαί, δικαίως ἀποκαλοῦσαι θεῖον τὸν ὄντως θεόπνευστον συγγραφέα αὐτῶν.

Σύμφωνος πρὸς τὰς ὑψηλὰς ἀρχὰς τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς Ἀκαδημίας, καὶ πρὸς τὸν εὐγενῆ ὑπὲρ τῆς παιδείας ἀγῶνα ἀνεδείχθη καὶ ὁ μεγαλοφυῆς αὐτοῦ μαθητῆς, ὁ Ἀριστοτέλης, ὃν καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων θαυμάζων ἀπεκάλει Νοῦν τῆς Ἀκαδημίας. Ὁ Ἀριστοτέλης, μετὰ τὴν ἐν Ἀκαδημίᾳ σπουδὴν, ἐδίδασκεν ἐν Λυκείῳ, καὶ ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς φιλοσοφικῆς τῶν περιπατητικῶν αἱρέσεως. Διετήρησε δ' αἰετοτε σεβασμὸν βαθύτατον πρὸς τὸν σοφὸν διδάσκαλον, εἰ καὶ ἀναγκασθεὶς πολλάκις, ὡς ἐκ τοῦ διαφοροῦ τρόπου τοῦ φιλοσοφεῖν, ν' ἀντίπη πρὸς τὰ πλατωνικὰ δόγματα καὶ ἐνίοτε ν' ἀναιρέσῃ αὐτά. Ἐξοχον δ' ἔχων νοῦν καὶ διακαῆ πρὸς τὴν μάθησιν πόθον, ἐγένετο ὁ πολυμαθέστατος τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Ἐξέπληξε δὲ τὸν κόσμον, οὐ μόνον διὰ τὰς ἀπεράντους αὐτοῦ γνώσεις, ἀλλὰ καὶ διότι κατέταξεν αὐτὰς εἰς συστήματα διακεκριμένα, καὶ ἐμόρφωσε τὰς ἐπιστήμας, ὥστε καὶ ἐπωνομάσθη προεξάρχων τῶν ἐπιστημόνων. Καὶ δὲν ἀνυψοῦται μὲν ἐκεῖ ὅπου θεῖα ἔμπνευσις ἐξαίρει τὸν μεγαλοφυῆ αὐτοῦ διδάσκαλον, ἀλλ' ἐπὶ θετικῶν διδομένων βασιμώτερον βαίνων, δεικνύει περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν φαινομένων βαθύνοιαν καὶ ἀκρίβειαν ἀναλυτικὴν, ἥτις ἀναδεικνύει αὐτὸν ὡς τὸν κριτικώτατον τῶν φιλοσόφων.

Ὁ αὐτὸς ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς τάξεως πόθος παρεκίνησε καὶ τὸν Ἀριστοτέλην εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν Πολιτικῶν. Ἐν αὐτῇ ἐπικρίνει πάντα τὰ γνωστὰ πολι-

τεύματα καὶ ἐξετάζει τ' ἀποτελέσματα αὐτῶν, διὰ νὰ ἐξαγάγῃ γενικούς τινας κανόνας, κατὰ τὸ πρακτικὸν αὐτοῦ πνεῦμα, καὶ κατ' αὐτοὺς προτείνει τὰς βάσεις τῆς πολιτείας, ἣν νομίζει δυναμένην νὰ ἐγγυηθῇ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἂν κατὰ τοῦτο φαίνεται ὑπόδεεστερος τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἔχει πρὸ ἑαυτοῦ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι αἱ πρακτικαὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀρχαὶ εἶναι πολῦτιμοι, καὶ μάλιστα ὅσα περὶ ἀγωγῆς καὶ παιδείας συμβουλευεῖ. Καὶ ἕτερόν τι ὁμως εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως. Ἡ ζωηρὰ καὶ συγκινητικὴ περιγραφή τῆς πλατωνικῆς εἰκόνας ὑπερφαίνει ἄνδρα σπουδαίως περὶ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος ἐνδιαφερόμενον, καὶ ζητοῦντα νὰ ταπεινώσῃ τοὺς ἐναντίους διὰ τῆς ὑπερισχύσεως τῶν ἑαυτοῦ. Τούναντίον ἡ ψυχρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους διήγησις ὑποδεικνύει πολυμαθὴ σοφὸν ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ αὐτοῦ ἀπαθῶς ἐξετάζοντα τὰ τῆς πολιτείας ὡς περὶ ἐπιστημονικοῦ ζητήματος. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω τὴν ἐπελθοῦσαν ἀλλοίωσιν, ἣτις ἀπεμάκρυνε τοὺς φιλοσόφους ἀπὸ τῆς πολιτικῆς.

Ἐν τῇ σπουδαιοτάτῃ περὶ ἀγωγῆς καὶ παιδείας πραγματείᾳ ὁ Ἀριστοτέλης στηρίζεται ἐπὶ τῶν αὐτῶν, ὡς καὶ ὁ Πλάτων, ἀρχῶν, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπαγρυπνῇ ἡ πόλις εἰς τὴν σπουδαίαν τῶν πολιτῶν ἀνατροφὴν, ἥς ἄνευ οὔτε πόλις οὔτε πολίτης εὐδαιμονεῖ. Διαφέρει δὲ μόνον περὶ τινας λεπτομερείας, ὡς μὴ ἀποδεχόμενος πάσας τοῦ Πλάτωνος τὰς ἀρχὰς ὡς πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν. Ἄν δηλαδὴ ὑποθέσωμεν τὸν Πλάτωνα ἀποκλίνοντα πρὸς τὴν αὐστηρότητα τῶν σπαρτιατικῶν θεσμῶν, ὁ Ἀριστοτέλης ἠσπάζετο μᾶλλον τὰς

ἀρχὰς τοῦ σολωνείου πολιτεύματος. Ἀποδείξας οὕτω τὴν ἀνάγκην τῆς ἀγωγῆς, καὶ ἀγωγῆς δημοσίας, κοινῆς, ὑποχρεωτικῆς, ἐρευνᾷ τ' ἀποτελοῦντα τὴν ἀληθῆ παιδείαν τοῦ ἐλευθερίως ἀνατρεφομένου, καὶ μεταβαίνει ἔπειτα εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν μερῶν τῆς παιδείας ταύτης. Ἐπόμενος δὲ τῇ ὀρισθείσῃ τάξει συμφώνως πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους, ὅτι δηλαδὴ πρὶν ἀναπτυχθῆ ἢ κρίσις, ὀφείλει ὁ παῖς νὰ λαμβάνῃ ἤθη χρηστά, καὶ πρὶν ἢ διάνοια ἐνισχυθῆ, ἀνάγκη τὸ ὄργανον αὐτῆς, τὸ σῶμα, κατὰ πρῶτον νὰ λάβῃ τὴν δέουσαν ἀνάπτυξιν καὶ εὐρωστίαν, ἄρχεται ἀπὸ τῆς γυμναστικῆς, ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται ἡ δύναμις τοῦ σώματος, τὸ κάλλος καὶ ἡ εὐκίνησις αὐτοῦ. Ἐπιλαμβάνεται μετὰ ταῦτα τῆς μουσικῆς, περὶ ἧς καὶ πραγματεύεται ἐκτενέστερον, ἵσως διότι μεγάλη ὑπῆρχε τότε, ὡς εἶδομεν, διένεξις μεταξὺ τῶν νεωτερίζοντων καὶ τῶν πιστῶν εἰς τὴν παλαιὰν μουσικὴν. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς καὶ ὁ Πλάτων, ἐξετάζων τὴν μουσικὴν ὡς μέρος τῆς παιδαγωγίας, δὲν διστάζει ν' ἀποδεχθῆ τὴν ἀρχαίαν μουσικὴν, ὡς σπουδαιότεραν καὶ ἠθοποιόν, καταλείπων τὴν νεωτέραν, εἰ καὶ τεχνικωτέραν, εἰς τοὺς ζητοῦντας διὰ τῆς μουσικῆς ἀπλῆν μόνον τέρψιν.

Ἀλλὰ ἡ πολύτιμος αὕτη περὶ ἀγωγῆς πραγματεία ἔμεινεν ἀτελής, ἢ ἀτελής περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς· καὶ ἐκ τῶν περισωθέντων ὁμως μερῶν, καὶ ἰδίως τοῦ περὶ μουσικῆς, μανθάνομεν πολλὰ σπουδαῖα. Αἱ ἐμβριθεῖς τοῦ Ἀριστοτέλους παρατηρήσεις περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς μουσικῆς εἰς τὰ ἤθη, ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τοῦ αἰσθήματος, ὅπερ ἕκαστος ῥυθμὸς καὶ ἐκάστη ἀρμονία διεγείρουσιν ἐν τῇ ψυχῇ, ἡ ἔρευνα καὶ αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς ἐξα-

σκήσεως ἐν τῇ μουσικῇ, τὰ πάντα ἐρμηνεύονται μετὰ τῆς εὐστοχίας ἐκείνης ἣτις χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τοῦ πολυμαθεστάτου τῶν φιλοσόφων.

Ἄμφότεροι λοιπὸν οἱ κορυφαῖοι οὗτοι τῶν φιλοσόφων ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὸ σπουδαιότατον τῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν ζήτημα· διότι ἀμφότεροι ἐβλεπον τὸν κίνδυνον τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας διὰ τοὺς δημαγωγούς καὶ σοφιστάς, διὰ τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ὀχλοκρατίας καὶ τὴν ὀλιγωρίαν πρὸς τὰ αὐστηρὰ ἦθη. Καὶ ἡ μὲν πολιτικὴ μεταβολὴ καὶ πτώσις εἶχεν ἤδη συμβῆ ἐπὶ Ἀριστοτέλους, καὶ διὰ τοῦτο εἶδομεν αὐτὸν θεωρητικῶς μόνον γράφοντα πρὸς διδασκαλίαν ἀπλῶς τῶν ἀνθρώπων· ἐν ᾧ ἐπὶ Πλάτωνος ὑπῆρχεν ἐτι ἐλπίδος ἀκτίς. Ἡ αὔξουσα ὀχλοκρατία καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν δημαγωγῶν, ἀπῆλπισε τοὺς σοφωτέρους τῶν πολιτῶν, καὶ ἐκ τούτου προέκυψε βαθμηδὸν χωρισμὸς τῶν φιλοσόφων ἀπὸ τῆς πολιτικῆς. Ἄλλ' ἡ φιλοσοφία ἀπεπειράθη τελευταίαν τινὰ ἐπέμβασιν. Ἡ διδασκαλία καὶ αἱ συγγραφαὶ τοῦ Πλάτωνος ἦσαν εὐγλωττος καὶ εὐγενῆς διαμαρτύρησις ἐναντίον τῆς ἀκολάστου ὀχλοκρατίας, ἣτις ᾤθει τὴν πατρίδα κατὰ κρηνοῦ. Ἀλλὰ ματαίως ἀνέκραξε τοὺς ἀξιωματημονεύτους ἐκείνους λόγους, οἳ τότε μόνον θὰ εὐδοκιμήσωσι τὰ ἔθνη, ὅταν οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσιν ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσι. Τὸ σοφὸν τοῦτο παράγγελμα δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν παντελῆ χωρισμὸν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς πολιτικῆς. Ἐκτοτε οἱ μὲν φιλόσοφοι ἐν ταῖς σχολαῖς συζητοῦσι καὶ λύουσι τὰ ἀρίστα περὶ τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν καθηκόντων ζητήματα οἱ δὲ δημαγωγοὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ

καταπατοῦσι καὶ ἤθη καὶ νόμους, παρασύροντες τὸν λαὸν εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς ἐθνικῆς παραλυσίας. Ἐν τούτοις καὶ ἐκ τοῦ περιωρισμένου αὐτῶν κύκλου οἱ φιλόσοφοι ἐπιδρῶσιν ὅπωςδῆποτε ἐπὶ τῆς κοινωνίας διὰ τῆς μορφώσεως ἱκανοῦ ἀριθμοῦ πολιτῶν, καὶ διὰ τῆς διοδόσεως τῆς παιδείας, ἣτις ἐν περιστάσει δειναῖς ἔσωσε τὸ ἔθνος. Αὕτη δέ, καὶ ὡς φῶς ἀνέσπερον διερχόμενον τοὺς αἰῶνας, ἐφώτισε πάντοτε τὴν ἀνθρωπότητα, ὁπότε ἡ ἀχλὺς τῆς ἀμαθείας καὶ ἡ ταραχὴ τῶν παθῶν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ αἰσθανθῶσιν, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τις σπουδαιότερος καὶ εὐγενέστερος σκοπός. Τοιαύτην εὐεργετικὴν ἐπιβρόην ἐξήσκησαν πάντοτε οἱ ἀθάνατοι τοῦ Πλάτωνος διάλογοι, τοιαύτην πρὸς τὸν φωτισμὸν ὠθησιν ἔδωκεν ἡ θετικωτέρα τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφία.

Ἄλλὰ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐδίδαξαν ἐν Ἀθήναις καὶ ἕτεροι φιλόσοφοι ὧν αἱ σχολαὶ ἐκτίσαντο μεγάλην φήμην καὶ κατὰ τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, τὸν καιρὸν τοῦτον τῆς πολιτικῆς παρακμῆς· περὶ τὴν δ' ἐξήσκησεν ἐπιβρόην ἐπὶ τῆς κοινωνίας διὰ τῆς ἐπελοούσης φιλολογικῆς ἀκμῆς.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ.

Ἡ πολιτικὴ τῶν Ἀθηνῶν πτώσις, μετὰ τῆς ἐπελοούσης τῶν ἡθῶν ἀλλοιώσεως, ἔμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως καὶ ἐπὶ τῶν προϊόντων τοῦ πνεύματος· παρει-

σήχθη δὲ καὶ ἡ ἐπιδεικτικὴ ἀλλ' ἐπιπόλαιος μάθησις πρὸς βλάβην τῆς ὑγιοῦς ἐκπαιδεύσεως. Ἐν τούτοις ὑφίστανται ἔτι αἱ μεγάλαι σχολαί, ἐν αἷς οἱ φιλομαθεῖς εὕρισκον σπουδαίαν διδασκαλίαν, καὶ αἵτινες προσεῖλκον εἰς Ἀθήνας πληθὺν ξένων σπουδαστῶν.

Ὁ Πλάτων, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, συνέγραψε τοὺς πολυθρυλήτους αὐτοῦ διαλόγους, καὶ ἐδίδαξεν ἐν Ἀκαδημίᾳ, καταστήσας οὕτω περιώνυμον τὴν σχολὴν ἐκείνην. Ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου ἢ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφία ἐκλήθη Ἀκαδημαϊκὴ. Παρ' αὐτῇ ἐδίδασκον καὶ ἕτεροι ἐπίσημοι φιλόσοφοι, οἷοι ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ξενοκράτης οἱ καὶ διαδεξάμενοι τὸν ἰδρυτὴν τῆς σχολῆς εἰς τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς. Ἐν ᾧ δ' οὕτω διεδίδετο ἡ πλατωνικὴ διδασκαλία, ἐξέλαμψε καὶ ἡ τοῦ Λυκείου σχολὴ διὰ τοῦ πολυμαθοῦς Ἀριστοτέλους, ὅστις ἐκεῖ ἐπεδείξατο τὴν νέαν αὐτοῦ φιλοσοφικὴν μέθοδον, ἐκεῖ δὲ συνέγραψε καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ ἔργων. Ἔθετο δὲ τὰς βάσεις τῶν ἐπιστημῶν διὰ τῆς ἀκριβοῦς τακτοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων εἰς ὠρισμένα εἶδη, καὶ ἐξέπληξε τοὺς περὶ αὐτὸν διὰ τὴν ἀπέραντον ἐκείνην σοφίαν. Ἡ φιλοσοφικὴ αὐτοῦ σχολὴ ὠνομάσθη Περιπατητικὴ, καὶ αὕτη, μετὰ τῆς Πλάτωνος, ἐδέσποσεν ἐπὶ αἰῶνας ἐν πάσαις ταῖς φιλοσοφικαῖς σπουδαῖς. Ἀλλὰ μετὰ τῶν μεγάλων τούτων διδασκάλων ἤχησαν καὶ ἕτεροι, ὀνομαστοὶ καὶ αὐτοί, καὶ τινες ἰδρυταὶ φιλοσοφικῶν αἱρέσεων, ὡς ὁ Εὐκλείδης τῆς Μεγαρικῆς, ὁ Ἀρίστιππος τῆς Κυρηναϊκῆς, ὁ Ἀντισθένης τῆς τῶν Κυνικῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Διογένης ὁ κατ' ἐξοχὴν Κυνικός.

Τότε συνέγραφον καὶ Κέβης ὁ Θηβαῖος, Αἰσχίνης ὁ Σωκρατικός, Φαίδων, Μενέδημος, Μένιππος ὁ σατυρικός καὶ ἄλλοι δευτερεύοντες φιλόσοφοι.

Ἐξων ἔτι οἱ μεγάλοι τῆς ῥητορικῆς διδάσκαλοι Ἰσοκράτης καὶ Ἰσαῖος, καὶ ἤκούετο ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἡ εὐγλωττία τῶν φιλελευθέρων ῥητόρων Λυκούργου καὶ Ὑπερείδου, ἀντήχει δὲ ἐπὶ τῆς Πυκνῆς ἡ πατριωτικὴ φωνὴ τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐγένετο ἡ δόξα καὶ τὸ καύχημα τῆς πόλεως, τοῦ Δημοσθένους, ἀγωνιζομένου κατὰ τῆς ἀμφιβόλου πολιτικῆς τοῦ Αἰσχίνου, τοῦ δεινοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ Ξενοφῶν, ἐμπνεόμενος ὑπὸ τοῦ ἀριστουργήματος τῆς ἱστορικῆς τέχνης, τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου, ἐπιχειρεῖ τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀτελοῦς μείναντος μεγάλου ἔργου, καὶ συγγράφει τὰ Ἑλληνικά. Εἰ δὲ καὶ μακρὰν τῆς πατρίδος ἐν Πελοποννήσῳ κατοικῶν, ἔγραψεν ὁμοίως εἰς τοσοῦτον καθαρὸν λεκτικόν καὶ μετὰ τοσαύτης γλαφυρότητος τὴν Ἀττικὴν διάλεκτον, ὥστε ἐπωνομάσθη Ἀττικὴ μέλισσα. Εἰς τὸν Ξενοφῶντα ὀφείλονται ὡσαύτως καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἱστορικὰ πονήματα δι' ὧν ἀθηανάτισε τοὺς συγχρόνους ἀγῶνας τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν Περσῶν, καὶ περιέγραψε τὴν πάλην τῶν διαφορῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν. Τότε ἤχμασαν καὶ ἄλλοι ἱστορικοί, ὅποιοι Θεόπομπος, καὶ Ἐφορος, ὧν τὰ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν πλὴν τινῶν ἀποσπασμάτων.

Ἐν δὲ τῷ θεάτρῳ δὲν ἀνεφάνη μὲν ποιητὴς ἐφάμιλλος τῆς μεγαλοπρεποῦς μούσης τῶν τριῶν τοῦ παρελ-

θόντος αἰῶνος ἐξόχων τραγικῶν, οὐδ' ἤκούετο ἔτι ἡ εὐφυῆς καὶ δηκτικὴ Ἀριστοφάνειος κωμῶδια, ἐξελέγχουσα τὴν πονηρίαν τῶν δημαγωγῶν ἢ τῶν σοφιστῶν τὴν σχολαστικότητα. Τὰ πρῶτα ὁμῶς ἀριστουργήματα τῆς δραματικῆς ποιήσεως ἐδιδάσκοντο πάντοτε, καί, κατὰ πρότασιν τοῦ ῥήτορος Λυκούργου, ἐπισήμως ἀντεγράφησαν καὶ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς πόλεως ἐφυλάττοντο αἱ τῶν τριῶν μεγάλων ποιητῶν τραγωδίαί, ἵνα γίνωνται πιστῶς αἱ παραστάσεις αὐτῶν ἐν τῷ θεάτρῳ.

Καὶ ἄλλαι δὲ ἐπιστῆμαι, χωριθεῖσαι ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας, ἤρξαντο ἤδη ἀναπτυσσόμεναι. Οὕτω πολλοὶ ἐνησχολήθησαν περὶ τὰ μαθηματικά, πολλοὶ περὶ τὴν ἰατρικὴν ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῶν σοφῶν τοῦ Ἱπποκράτους συγγραμμάτων, ἄλλοι περὶ τὴν γεωγραφίαν, ὥστε ὁ αἰὼν δὲν ὑπῆρξεν ἄγονος περὶ τὴν διανοητικὴν πρόοδον.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ διεμορφώθη ἡ γλῶσσα, ἡ γλαφυρὰ ἐκείνη ἀττικὴ διάλεκτος, ἥτις διὰ τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Δημοσθένους, ἔλαβε τοσοῦτον κάλλος καὶ δύναμιν, ὥστε κατέστη ὁ τύπος τῆς τελειότητος, εἰς ἣν δύναται νὰ ὑψωθῇ τῶν ἀνθρώπων ἡ γλῶσσα. « Διὰ τοσοῦτων πλεονεκτημάτων, λέγει ὁ σοφὸς Κρύγερος, κεκοσμημένη, ἐμφανίζεται ἀνυπέρβλητος, ὡς ἀξιοθαύμαστον δημιούργημα καὶ ὡς μεγαλοπρεπέστατον μνημεῖον τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς. » Διὰ τὰ ἔξοχα δ' αὐτῆς προτερήματα, καὶ διὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν κατ' αὐτὴν συγγραψάντων, ἐγένετο μὲν ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος, κατέστη δὲ κοινὴ τῶν λογίων γλῶσσα κατὰ τὸ ἀπέραντον τοῦ Ἀλε-

ξάνδρου κράτος, καὶ ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κατάκτησιν δὲν ἐξηφανίσθη, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐξηπλώθη.

Οὐ μόνον δ' ἡ φιλολογία, ἀλλ' οὐδ' ἡ τέχνη εἶχεν ἔτι ἐκπνεύσει. Τοῦναντίον παρέσχε τεκμήρια δημιουργικῆς καὶ αὐθις δυνάμεως, εἰ καὶ φέροντα τὰ σημεῖα τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ.

Ἦ πρὸς τὸ καλὸν ἐνθερμος τάσις, ἣτις παρήγαγε τὰ μεγαλουργήματα τοῦ πέμπτου αἰῶνος, διεγείρει καὶ αὐθις τῶν καλλιτεχνῶν τὴν γόνιμον φαντασίαν εἰς ἐκτέλεισιν ἔργων πρωτοτύπων. Ἄλλ' ὁ σπουδαῖος, ὁ ὑψηλὸς τῶν φειδιακῶν καλλιτεχνημάτων χαρακτήρ ἀπωλέσθη διὰ παντός· διότι τὸ εὐγενές τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοπατρίας αἶσθημα δὲν διατηρεῖται ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν τεχνιτῶν. Ἦ μεγαλοφυΐα εὕρισκει καὶ αὐθις τὸν τύπον τοῦ ἰδανικοῦ κάλλους, ἀλλὰ κάλλους γήινου, οὐχὶ οὐρανίου ἤθους· τοιοῦτος ὁ Ζεῦξις περὶ τὴν ζωγραφικὴν, τοιοῦτος ὁ Πραξιτέλης ἐν τῇ γλυπτικῇ. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται τὴν συμβουλὴν τοῦ συγχρόνου αὐτῶν Ἀριστοτέλους, ὅστις πρὸς διδασκαλίαν καὶ παιδαγωγίαν προκρίνει τὰ ἀπλούστερα, ἀλλὰ σεμνοπρεπέστερα τοῦ Πολυγνώτου ἔργα.

Καὶ ἐν μὲν τῇ γλυπτικῇ τέσσαρες ἀνεφάνησαν μεγάλοι καλλιτέχνηαι, ὁ Πάριος Σκόπας, οἱ Ἀθηναῖοι Πραξιτέλης καὶ Λεωχάρης, ὁ Σικυώνιος Λύσιππος. Ὁ Σκόπας δὲν ἐργάζεται ἤδη ἐπὶ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος·

διότι τὰ ἔργα αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀφιέρωμα πόλεως, ἀμύθητα ποσὰ δαπανώσης, ἵνα παραστήσῃ διὰ τῆς τέχνης τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον. Ὁ πτωχὸς καλλιτέχνης ἐκδηλοῖ τὸ ἐαυτοῦ αἶσθημα ἐπὶ τοῦ λευκοῦ μαρμάρου, ὅπερ παρέχει ἄφθονον ἢ πατρίς· ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ ἐκτυποῖ μετὰ θαυμασίας τελειότητος τὴν τε σωματικὴν καλλονὴν, καὶ τὸ ἠθικὸν αἶσθημα. Τοιοῦτο πρό πάντων εἶναι τὸ περιβόητον τῆς Νιόβης σύμπλεγμα, τεθὲν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τοῦ ἀετώματός τινος ναοῦ, διασωθὲν δ' εὐτυχῶς μέχρις ἡμῶν καὶ εὕρισκόμενον νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Φλωρεντίας. Τὴν δὲ συγκίνησιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν ἄριστα ἐξεδήλωσεν ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ παριστῶντος τὸν Κιθαρωδὸν Ἀπόλλωνα, οὗ ἀπομίμημα ἴσως εἶναι τὸ ἐν Βατικανῷ ἤδη ἀνακείμενον. Καὶ διὰ τῶν πολλῶν δ' ἄλλων ἔργων αὐτοῦ προσεπάθησε νὰ παραστήσῃ τὰς συγκινήσεις καὶ τὰ θορυβοῦντα τὴν ψυχὴν πάθη, ὡς φέρ' εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀφροδίτης, ἣν πρῶτος ἀπετόλμησε ν' ἀπεικονίσῃ γυμνὴν. Ἀλλ' ἀπέκειτο εἰς τὸν ἕτερον καλλιτέχνην, τὸν Πραξιτέλην, νὰ δείξῃ ἀνυπέβλητον τέχνην εἰς τὴν παράστασιν τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους.

Ὁ ἐξοχος οὗτος νοῦς διετήρησε μὲν τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς χάριτος καὶ τῆς ἠδυπαθείας, ἀνεφάνη ὁμῶς ὁ ἄριστος ἐπὶ μαρμάρου τεχνίτης, καὶ ἐφάμιλλος τοῦ Φειδίου κατὰ τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς παραστάσεως. Ἐξελέξατο δὲ καὶ αὐτὸς τὰς μᾶλλον συντεινούσας εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ πάθους θεότητας καὶ ἄλλα μυθολογικὰ πρόσωπα. Ἐθαυμάζοντο δὲ πρό πάντων ὡς ἀμίμητα τέχνης ἔργα, ὁ Σάτυρος, νέος ἐρειδόμενος ἐπὶ στελέ-

χους δένδρου, οὗ κάλλιστον ἀντίγραφον εἶναι τὸ ἐν
 Καπιτωλίῳ τῆς Ῥώμης διατηρούμενον. Αἰσθηματικὴν
 ὄλως ἔκφρασιν εἶχε καὶ τὸ ἐκ χαλκοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος
 ἀγάλμα, οὗ τινος δύνатаί τις νὰ λάβῃ ἰδέαν ἐκ τοῦ ἐν
 Παρισίοις εὑρισκομένου μαρμαρίνου ἀντιγράφου, τοῦ
 καλουμένου σαυροκτόνου. Κάλλιστοι ὡσαύτως ἦσαν
 καὶ οἱ Ἑρωτες, καὶ ἰδίως ὁ περιβόητος τῶν Θεσπιῶν,
 ὡς αὐτὸς ὁ καλλιτέχνης ὡμολόγησεν. Ὑπεσχέθη ποτέ,
 ὡς λέγουσιν, ἀγάλμα τι εἰς τὴν καλὴν Φρύνην, οἰονδή-
 ποτε αὐτὴ ἐκλέξῃ· ἡ δὲ πονηρὰ φίλη, θέλουσα νὰ λάβῃ
 τὸ κάλλιστον, παρήγγειλεν εἰς τὸν ὑπρέτην ν' ἀνα-
 κράξῃ, ὅτι τὸ ἐργαστήριον τοῦ Πραξιτέλους πυρπολεῖται.
 Τούτου δὲ γενομένου· «Σώσατε, ἀνεφώνησεν ὁ θορυβη-
 θείς καλλιτέχνης, σώσατε τὸν Ἑρωτα καὶ τὸν Σάτυ-
 ρον.» Ἡ δὲ, περιχαρὴς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν, ἐφάνερωσε τὸ
 τέχνασμα καὶ ἐζήτησε τὸν Ἑρωτα, ὃν καὶ ἀφιέρωσεν
 εἰς Θεσπιάς, τὴν πατρίδα αὐτῆς. Τούτου ἀπομιμήσεις
 εἶναι τὸ ἐν Νεαπόλει διατηρούμενον περικαλλές ἀγάλμα
 καὶ ἡ ἐν Βατικανῷ προτομή. Ἄλλὰ τὸ ἔργον, δι' οὗ ὁ
 Πραξιτέλης ἀπεθέωσεν οὕτως εἰπεῖν τὴν γήϊνην καλλο-
 νὴν καὶ ἔδειξε τὴν τελειότητα ἐν τῇ τέχνῃ, εἶναι ἀναν-
 τιρρήτως ἡ Ἀφροδίτη, ἡ Κνιδία λεγομένη, παριστα-
 μένη καθ' ἣν στιγμὴν ἀπεδύθη ἵνα λουσθῇ. Τὸ ἀπαρά-
 μιλλον κάλλος καὶ ἡ γλυκεῖα φαιδρότης μετὰ τῆς νεα-
 νικῆς ἀφελείας καὶ χάριτος παρεστάθησαν ἐντελέστατα
 καὶ τεχνικώτατα ἐν τῷ ἀγάλματι τούτῳ. Τοῦ ἀπολε-
 σθέντος καὶ τούτου ἐξαισίου ἔργου ἀπομιμήσεις ὑπάρχον
 πολυπληθεῖς μετὰ τινος περὶ τὴν στάσιν παραλλαγῆς,
 ὅποια εἶναι ἡ Φλωρεντία Μεδιχία λεγομένη καὶ ἡ ἐν

τῷ Καπιτωλίῳ τῆς Ῥώμης, αἷτινες βεβαίως πολὺ ἀπέχουσι τοῦ πρωτοτύπου.

Περιβόητος ἐπ' ἴσης ἐγένετο καὶ ὁ τρίτος ἐν Ἀθήναις καλλιτέχνης, ὁ Λεωχάρης, οὗ τὸ ἀριστον ἔργον ἦτο νέος χαριέστατος ἀναρπαζόμενος ὑπὸ αὐτοῦ. Τὸ ἐκ χαλκοῦ κατασκευασθὲν τοῦτο ἀριστοτέχνημα, τόσον περίφημον καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἀπομιμείται τὸ λίθινον καὶ χαριέστατον ἀγαλμάτιον, ὅπερ ἀνάκειται ἐν τῷ Βατικανῷ. Καὶ ἕτερα δ' ἔργα τοῦ Λεωχάρους περίφημα ἀναφέρονται, πρὸ πάντων τὸ πολυθρύλητον ἐν Ἀλικαρνασσῷ Μουσουλεῖον, ἐν ᾧ μετὰ τῶν δύο προμνημονευθέντων καλλιτεχνῶν συνειργάσθη.

Τὸ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαν ἐργαστήριον τοῦ Ἄργους δὲν ἀναφέρεται ἤδη, ἴσως διὰ τὰς πολιτικὰς περιπετείας· ἀλλὰ τὸ ἐν Σικυῶνι διαλάμπει διὰ τοῦ περιφήμου Λυσίππου, ὅστις κυρίως διέπρεψεν ἐν τῇ κατασκευῇ κολοσσιαίων ἀγαλμάτων. Ὁ Λύσιππος ἐπεμελήθη πολὺ τὴν ἀνατομικὴν συμμετρίαν τοῦ σώματος· διότι ἐζήτει τὸ κάλλος εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν μελῶν, καὶ ἐπέτυχε νὰ παραστήσῃ αὐτὸ ἐν τοῖς πολυαρίθμοις αὐτοῦ χαλκοῖς ἀγάλμασι καὶ δὴ τοῖς τοῦ Ἡρακλέους. Ἐπηρεῖτο μάλιστα ὁ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Σικυῶνος ἰστάμενος, οὗτινος μίμησις εἶναι ἴσως ὁ ἐν Νεαπόλει εὕρισκόμενος Φαρνέσιος Ἡρακλῆς. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἐν Βατικανῷ σώματος κορμὸς λίθινος, ὅστις λέγεται καὶ αὐτὸς μίμησις Ἡρακλέους ἄλλου, Ἐπιτραπέζιου λεγομένου. Τὰ δὲ πάντων κάλλιστα ἦσαν τὰ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μετενεχθέντα εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν, ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Χρόνος, ἅτινα

κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων. Ἐκεῖ εἶχον μετα-
 τεθῆ καὶ οἱ τέσσαρες χαλκοὶ ἵπποι, οἵτινες εὐρίσκονται
 τώρα ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετία καὶ
 οἵτινες νομίζονται Λυσιππειά ἔργα. Ὁ Λυσιππος ἀκμά-
 σασ περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος, ἔζη
 ἐπὶ τῆς μεγάλης διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναβιώσεως τοῦ
 ἑλληνισμοῦ, καὶ ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν μεγαλουργιῶν
 αὐτοῦ κατεσκεύασε σύμπλεγμα παριστῶν ἐφίππους ἀγω-
 νιστὰς τῆς ἐν Γρανικῷ μάχης. Καὶ τοῦ μεγάλου δὲ
 κατακτητοῦ ἐποίησεν ἀνδριάντας, ὧν μιμήσεις ἀτελεῖς
 λέγονται αἱ ἐν τισὶ μουσείοις εὐρισκόμεναι λίθιναι τοῦ
 Ἀλεξάνδρου προτομαί.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνέθαλεν ὀπωσοῦν καὶ
 ἡ γραφικὴ, ἐν ἧ μετὰ Πολύγνωτον οὐδεὶς ἀνεφάνη ἐπί-
 σημος καλλιτέχνης. Ἦδὴ ὁ Ἀσκληπιόδωρος, ὁ Φιλο-
 χάρης, ἰδίως δὲ Νικίας ὁ Νικομάχου ἔδωκαν αὐθις νέαν
 εἰς τὴν τέχνην ζωὴν. Φαίνεται δ' ὅτι ἐν ταῖς μεγαλο-
 γραφίαις μάλιστα ἐπέτυχον διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν τότε
 συνήθειαν τοῦ κοσμεῖν καὶ τὰς ἰδιωτικὰς οἰκίας διὰ τοι-
 χογραφιῶν. Ἄλλ' ἕτερον ἤδη πρό πολλοῦ διαλάμπει
 ἐργαστήριον ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, πρὸς ἃς τὰ με-
 γάλα τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατιωτικὰ κατορθώματα προσ-
 ελκύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐν Ἀσίᾳ κατὰ
 τὰς ἐκεῖ ἀποικίας ἐγένετο μὲν τις ἀνάπτυξις τῆς γρα-
 φικῆς καὶ προηγουμένως, ἀλλ' ὁ ἀναδείξας τὴν ἐν Ἐ-
 φέσῳ Ἴωνικὴν σχολὴν περιώνυμον εἶναι ὁ Ζεῦξις, ὅστις
 ἐτελειοποίησε τὸν χρωματισμὸν διὰ τὴν ἐπιμέλειαν περὶ
 τὴν διάθεσιν τῆς σκιᾶς. Εὐτυχέστερος δὲ φαίνεται ὅτι
 ἀνεδείχθη ὁ σύγχρονος Παρβράσιος ὁ ἐξ Ἐφέσου· διότι

κατώρθωσε διὰ καταλλήλου χρωματισμοῦ καὶ διαθέσεως τοῦ σκιοφωτος, νὰ μιμῆται τὴν φύσιν. Γνωστός εἶναι ὁ τῶν δύο τούτων καλλιτεχνῶν διαγωνισμός, καθ' ὃν ὁ μὲν Ζεῦξις παρέστησε παιδα φέροντα ἐπὶ κεφαλῆς κάλαθον πλήρη σταφυλῶν· ὁ δὲ Παρρῶσιος εἰκόνα διὰ παραπέτασματος κεκαλυμμένην. Πτηνὸν δ' ἀφεθὲν ὤρμησεν ἐπὶ σταφυλὰς ἀπατηθὲν ὑπὸ τῆς ἐντελείας τῆς ὁμοιότητος. Περιχαρῆς ὑπὸ τῆς ἐπιτυχίας ὁ καλλιτέχνης προέτεινεν εἰς τὸν ἀνταγωνιστὴν ν' ἀφαιρέσῃ τὸ παραπέτασμα διὰ νὰ ἴδωσι τὴν εἰκόνα· ἀλλ' ὁ Παρρῶσιος ἐμειδίασε, καὶ ὁ Ζεῦξις ἀνεγνώρισε τὴν ἑαυτοῦ ἦτταν τὸ παραπέτασμα ἦτο ἐζωγραφημένον. Πολλὰ δ' εἰκόνες ἀμφοτέρων περιγράφονται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μετὰ θαυμασμοῦ, πολλὰ δ' ἠγοράσθησαν ἀντὶ βαρυτάτης τιμῆς. Ἄλλ' ὁ πάντων τῆς ἀρχαιότητος τῶν ζωγράφων ὁ ἀριστος, ὁ κατορθώσας διὰ τῆς γραφίδος αὐτοῦ νὰ παραστήσῃ τὸ ἰδανικὸν κάλλος, ὅπως ὁ Πραξιτέλης ἐπὶ τοῦ μαρμάρου, εἶναι ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Ἀπελλῆς, ὁ Ἐφέσιος. Τὸ εὐπερίγραφον καὶ χάριεν τῶν εἰκόνων τοῦ κορυφαίου τούτου τῶν ζωγράφων, συνενούμενον μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκρίβειας καὶ προσφουδῆς διαθέσεως τῶν μερῶν ἐθαυμάσθη ὑπὸ πάντων ὅσοι εἶδον τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ἡ Ἀναδυομένη μάλιστα Ἀφροδίτη κατέστη περιβόητος ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἦτο ἴσως τὸ ἀριστούργημα τοῦ ζωγράφου, ὅστις συνήνωσε καὶ ἐτελειοποίησε τὴν χάριν τῆς Ἴωνικῆς σχολῆς καὶ τὴν τεχνικὴν ἀκρίβειαν τῆς Σικυωνίας. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπαναφέρει αὖθις ἡμᾶς εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, ἐνθα ἤκμασε περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τὸ ἐν

Σικυῶνι ἐργαστήριον διὰ τοῦ Παμφίλου τοῦ Ἀμφιπολίτου καὶ Ἀριστείδου τοῦ Θηβαίου, ἀμφοτέρων ἐξόχων ἐπὶ τῇ τέχνῃ καὶ τῇ παιδείᾳ. Ὑπὸ τούτων ἔλαβεν ἡ σχολὴ ἐκεῖνη ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα· διότι μεγάλη κατεβάλετο προσπάθεια περὶ τοὺς μαθηματικούς κανόνας τοῦ διαγράμματος καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς τέχνης.

Ἄλλ' οὐδεμίαν ἰδέαν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῆς γραφικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων τέχνης· διότι πάντα αὐτῆς τὰ ἔργα ἀπωλέσθησαν. Μόνον ζωγραφικῆς δειγμα περισωθὲν εἶναι ἡ κεραμογραφία, δηλαδὴ ἡ ἐπὶ τῶν ἀγγείων ζωγραφία, ἥτις βεβαίως ἠκολούθει τὴν πρόοδον τῆς ἐποχῆς, δὲν ἐξετελεῖτο ὅμως ὑπὸ καλλιτεχνῶν, ἀλλ' ὑπὸ χειροτεχνῶν πολλάκις ἀμαθῶν. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα φέρουσιν ἤδη εἰκόνας ἐρυθράς ἢ κιτρινωπάς ἐπὶ ἐμβαδοῦ μέλανος καὶ στιλπνοῦ, ἐν ᾧ ἀρχαιότερον, ὡς εἶδομεν, ἐγίνετο τὰνάπαλιν· ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ τινα λευκὰ μετὰ ποικίλων χρωμάτων, τὰ ἰδίως Ἀττικὰ λεγόμενα. Ταῦτα δὲ πάντα οἱ ἀρχαιολόγοι διαιροῦσιν εἰς τέσσαρας τάξεις ἀναλόγως τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας.

Ἐν τῷ ἐτέρῳ ὅμως κλάδῳ τῆς καλλιτεχνίας, τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, οὐδὲν μέγα ὄνομα ἀπαντῶμεν. Πολλοὶ ἀρχιτέκτονες, μιμηταὶ τῶν ἐξόχων τοῦ παρελθόντος καλλιτεχνῶν, ἀκολουθοῦσι τὰ βήματα ἐκείνων ἢ εἰς ἀποτέλεσιν τῶν ἀρξασμένων ἤδη ἔργων ἢ εἰς οἰκοδομὴν νέων. Ἄλλ' οὔτε Μνησιχλεῖς καὶ Ἰκτίνους ἤδη εὕρισκομεν, οὔτε Προπύλαια ἢ Παρθενῶνες οἰκοδομοῦνται. Ἐν τούτοις ὁ αἰὼν δὲν στερεῖται οἰκοδομημάτων μεγάλων δημοσίων, βιωφελῶν καταστημάτων, ἰδιωτικῶν οἰκιῶν,

αἵτινες γίνονται μέγιστα καὶ πολυτελέστατα κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τοῦ ρέποντος πρὸς τὴν βραστῶνῃν καὶ τὴν τρυφῇν.

Ἄλλ' ὁ τρυφηλὸς οὗτος βίος καὶ τὸ ἀβροδίατον ἀπέσπασε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς σκληροτέρας ἀρχαίας διαίτης, καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀγωγῆς, καὶ ἐξεφαύλισε τοσοῦτον τὸν χαρακτήρα αὐτῶν, ὥστε ἡ ἐθνικὴ ἄμυνα ἀνετίθετο ἤδη εἰς ἀθλίους ἀπομίσθους ξένους, ἢ ἄμυνα, ἥτις ἄλλοτε ἦτο τὸ προσφιλέστατον καθήκον τῶν ἀρίστων πολιτῶν.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ.

Εἶδομεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηῶν ἀνέκυψεν ἀπὸ τοῦ βαράθρου, εἰς ὃ εἶχε ρίψει αὐτὴν ὁ ὀλέθριος πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πόλεμος. Εἶδομεν ὅτι οὔτε τέχνη οὔτε ἐπιστῆμαι ἀπεσβέσθησαν, ἀλλὰ καὶ πῶς ἀνέλαμψαν αὐθις, τινὲς δὲ καὶ προώδευσαν ἔτι μᾶλλον, ἀλλ' ἡ πόλις οὐδέποτε ἀνέλαβε τὴν πρώτην ἰσχὺν καὶ εὐκλειαν. Ἡ κατάχρησις τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν ὑπὸ ὀχλοκρατίας ἀγομένης καὶ φερομένης ὑπὸ τῶν δημαγωγῶν, ἢ παραμέλησις τῆς αὐστηρᾶς τῶν πατέρων ἀγωγῆς καὶ διαίτης, ἢ χαλάρωσις τῶν ἠθῶν διὰ τῶν ἡδονῶν καὶ τῆς πολυτελείας, αἱ ἀλλεπάλληλοι ἤτται καὶ συμφοραὶ παντελῶς ἐταπείνωσαν τὸ φρόνημα καὶ ἐξητέλισαν τὸν χαρακτήρα τῆς πόλεως. Ἡ ὥρα τῆς παρακμῆς ἐσώμανεν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς δὲν ἦτο εὐδαιμονοεστέρα. Ἡ Σπάρτη ἀπὸ τοῦ 404 ἔτους ἐγένετο ἡγεμὼν τῆς Ἑλ-

λάδος, ἀλλ' οὔτε ἤθελεν οὔτε ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ἐθνικὴν ἐνότητα. Καὶ αὐτὴ μὲν ἐσωτερικῶς διεφθείρετο ὡς εἶδομεν, καὶ παρήχμαζε διὰ τὴν παραμέλησιν τοῦ λυκουργείου πολιτεύματος, τοὺς δ' ἄλλους Ἑλληνας δὲν διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς. Ἐτέρα πόλις ἀνέστη ἵνα ταπεινώσῃ τὴν ἀγέρωχον πατρίδα τοῦ Ἀγῆσιλάου, ὅστις, εἰ καὶ ἐξοχος βασιλεὺς καὶ στρατηγός, δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ τὴν Σπάρτην. Αἱ Θῆβαι κατὰ τὰ 371 ὑπὸ τὸν ἐνδοξον στρατηγὸν Ἐπαμεινώνδαν νικῶσι κατὰ κράτος τοὺς Σπαρτιάτας καὶ κηρύττουσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐν ἔτει 362 πίπτει, καὶ αἱ Θῆβαι ἀπολέσασαι τὸν μέγαν ἄνδρα, οὐδεμίαν διατηροῦσιν ὑπεροχὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων πόλεων. Μετὰ μικρὸν παρουσιάζεται ὁ εὐφυέστατος καὶ στρατηγικώτατος τῆς Μακεδονίας βασιλεὺς Φίλιππος, ὅστις συλλαμβάνει τὴν μεγαλειόβολον ἰδέαν τοῦ νὰ συνενώσῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐθνικὴ αὕτη ἐνωσις ἦτο ἴσως εὐκαταία· ἀλλ' εἶδομεν ὅποιος ἦτο ὁ χαρακτήρ τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν. Ὁ σκοπὸς τοῦ Φιλίππου ἐνομίσθη ἀπλή φιλοδοξία, πᾶν δὲ κίνημα αὐτοῦ ἐχαρακτηρίσθη ὡς πρᾶξις ἐχθρική. Μία πόλις τῆς Ἑλλάδος ἀναμιμνήσκειται τὴν παλαιὰν αὐτῆς εὐκλειαν, αἱ Ἀθηναί· εἰς δὲ ῥήτωρ περιβόητος, ἄξιος τοῦ Περικλέους ἀπόγονος, ὁ Δημοσθένης, ἀγωνίζεται νὰ ἐμπνεύσῃ νέαν ἰσχὴν εἰς τὴν ἐξασθενήσασαν πόλιν. Ἡ δεινὴ τοῦ ἀπαραμίλλου ῥήτορος εὐγλωττία ἐνισχυομένη ὑπὸ τοῦ φιλελευθέρου φρονήματος καὶ τῆς φιλοπατρίας, ἀναζωπυρεῖ ἐπὶ μικρὸν τὸ θάρρος τῶν συμπολιτῶν καὶ ἐπαναφέρει τὴν ζωηρότητα ἐκείνην τῶν ἀρχαίων τῆς

πόλεως καλῶν ἡμερῶν. Μόνοι αἱ Ἀθῆναι ἀντιτάσσονται εἰς τοὺς κατακτητικούς τοῦ Φιλίππου σκοπούς, μόνον αἱ ἐμπνέουσι σέβας καὶ φόβον εἰς τὸν ἄλλως φοβερὸν τῆς Μακεδονίας βασιλέα. Αὕτη εἶναι ἡ τελευταία ἐνδοξος στιγμή τῆς εὐκλεοῦς ἐκείνης πόλεως, ἣτις ἔσχε τὴν παρηγορίαν ν' ἀκούσῃ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην τοῦ πολιτικοῦ θανάτου ὡραν τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ῥητόρων πλέκοντα τὸν τελευταῖον ἐξ ἀμαράντου στέφανον αὐτῆς. « Ἡ πόλις αὕτη, λέγει ὁ ἡμέτερος ἱστορικός, ἡ παραγαγοῦσα τοὺς καλλίστους τῆς τέχνης καὶ τῆς διανοίας καρπούς, ἦτο δίκαιον νὰ τύχῃ τοιοῦτου ἐπικηδείου μέλους. » Ἡ κατὰ τὰ 338 ἐν Χαιρωνείᾳ ἦττα εἶναι τὸ τέρμα τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐλευθερίας. Ὁ δὲ Φίλιππος, ὑπ' οὐδενός ἤδη κωλυόμενος, κηρύττεται ὑπὸ τῆς ἐν Κορίνθῳ ἐθνικῆς συνόδου στρατηγός αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ αὐτὸς μὲν δὲν κητύχθησεν ἐπὶ πολὺ νὰ δρέψῃ τοὺς καρπούς τοῦ κατορθώματος· ἀλλ' ὁ μεγαλοφυῆς αὐτοῦ υἱὸς Ἀλέξανδρος, διὰ δευτέρας ἐν Κορίνθῳ συνόδου, ἀναλαβὼν τὴν αὐτὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων συμμαχίας, συνήνωσεν ὑπὸ τὸ σκήπτρον αὐτοῦ πάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὡς συμμαχίδας τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν μακεδονικῶν ὄπλων, ἡ ἐπὶ Ἀσίαν ἐνθουσιώδης ἐθνικὴ ἐκστρατεία, τὰ κατὰ Περσῶν ἀλλεπάλληλα τρόπαια, ἡ μεγάλη τοῦ κατακτητοῦ δόξα, τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς συμμαχίας ταύτης. Ἀλλ' ἐν ἔτει 323 ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἀποθνήσκει ἐν τῷ μέσῳ τῶν θριάμβων. Τὸ ἀπέραντον κράτος, τὸ ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ ὑπάτου ἐκείνου τῶν κατακτητῶν συνεχόμενον,

μένει ἀκέφαλον. Οὔτε ἡ διατήρησις τῆς ἐνότητος τοῦ Κράτους ὑπὸ ἓνα τῶν στρατηγῶν ἦτο δυνατή, οὔτε ἡ διανομὴ αὐτοῦ εὐκολος, ἡ δ' ἐπελθοῦσα δεινὴ καὶ μακρὰ μεταξὺ τῶν στρατηγῶν πάλη ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῆς δυσχεροῦς περιστάσεως. Τὸ ἐθνικὸν ὁμῶς φρόνημα ἔπαθεν ἐκ τῆς δεινῆς ταύτης συγχρούσεως καὶ ἐξ αὐτῆς μάλιστα τῆς βιαίας ἐπεκτάσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐπὶ τέλους τρία ἐσχηματίσθησαν μεγάλα κράτη, τὸ τῆς Μακεδονίας μετὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀντιγόνου, τὸ ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, τὸ ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Πτολεμαίου. Νέα φάσις πολιτικὴ, ἀλλοτρία ὅλως τῆς προηγουμένης, παρουσιάζεται εἰς τὸν ἑλληνικὸν ὀρίζοντα· ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δημοκρατιῶν ἐπικάθηται μοναρχία, ἐν δὲ Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἰδρύονται ἑλληνικαὶ δυναστεῖαι, μοναρχικῶς διοικοῦσαι τὰς τε ἰδρυθείσας ἐκεῖ ἀποικίας καὶ τὰ κατακτηθέντα ἔθνη.

Ἐρευνήσωμεν ὁποῖα ὑπῆρξεν ἡ κατάστασις τῆς νέας κοινωνίας, ἡ μᾶλλον ὁποῖα ἐδίδετο ἀγωγὴ καὶ παιδεία, ἐξ ὧν γίνεται ὀφθαλμῶς ὅτις ἐμελλε νὰ ᾖναι ἡ τύχη τῶν Κρατῶν τούτων. Καλοῦμεν δὲ τὸν ἑλληνισμὸν τῆς περιόδου ταύτης ἀλεξανδρινόν· διότι ἡ Ἀλεξάνδρεια γίνεται ἤδη μετὰ τῶν Ἀθηνῶν τὸ κυριώτατον αὐτοῦ κέντρον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.

ΤΑ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΗΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ.

ΑΙ ΑΡΧΑΙΑΙ τῶν Ἑλλήνων ἀποικίαι, ὧν τινες εἶδομεν περιελθούσας εἰς ἀκμὴν πλοῦτου καὶ εὐνομίας καὶ παιδείας, διέδωκαν τὸν πολιτισμὸν εἰς πολλὰ μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου· ἢ δ' ἄσπλος αὐτὴ καὶ εἰρηνικὴ ἐπέκτασις τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς εἰς πάντα τόπον, ὅπου ἠδύνατο νὰ φέρῃ τὰ φῶτα τῆς παιδείας μετὰ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐργασίας, ἀποτελεῖ τὸ κάλλιστον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἔφερε τὰ ὄπλα κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, ἢ κατὰκτησις ἀπέβη εὐεργετικὴ· διότι ὁ μέγας ἀνὴρ προσέθετο τὸν σκοπὸν τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ οἱ ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας τὰ διάφορα μέρη τοῦ ἀπεράντου ἐκείνου κράτους διοικήσαντες διάδοχοι, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τὸν αὐτὸν ἐπεδίωξαν σκοπὸν. Βεβαίως ὁ Ἑλληνισμὸς αὗτος δὲν εἶναι ὁ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος· τὸ ἐλεύ-

θερον πνεῦμα καὶ τὸ μέγα φρόνημα, δι' οὗ ἐμαγαλοῦρησαν οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲν μετεφυτεύθη εἰς τὰ κατακτηθέντα κράτη· διότι καὶ ἐν τῇ κοιτίδι αὐτοῦ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ μαραίνηται. Ἡ τέχνη ὁμοῦ καὶ ἡ ἐπιστήμη μετεδόθη εἰς αὐτά, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξηπλώθη ἐν αὐτοῖς καὶ παρέμεινεν ὡς ἡ ἐπικρατοῦσα γλῶσσα ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν. Αἱ ἀρχαῖαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποικίαι διευκόλυναν τὴν τοιαύτην μετοχέτευσιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος τῶν μετὰ τὴν μακεδονικὴν κατάκτησιν μετοικησάντων ἐκεῖ Ἑλλήνων, ἐξηγεῖ ἔτι μᾶλλον τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν χωρῶν ἐκείνων. Ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον λογιζονται οἱ μεταναστεύσαντες εἰς Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον, ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν δὲ αἱ κτισθεῖσαι ἐκεῖ πόλεις· ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον πῶς ἐξηπλώθη ὁ ἑλληνισμός, ὅστις μάλιστα ἐδίδασκεν, ἐφώτιζεν, ὠδήγει εἰς τὴν πρόοδον τοὺς ἔτι τυφλώττοντας κατοίκους. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς μεταναστεύοντας ἡ κατάκτησις ἐγένετο λυσιτελής. Ὅριζων εὐρύτερος διανοίγεται εἰς τὸ ἐπιχειρηματικὸν τοῦ ἀνθρώπου πνεῦμα. Ἀσία καὶ Αἴγυπτος καθίστανται ἤδη εὐπρόσιτοι εἰς τοὺς βουλομένους ν' ἀπολαύσωσι τῶν ἐν αὐταῖς φυσικῶν πλεονεκτημάτων· καὶ ἐκεῖ ὅπου μετὰ τὸσαύτης ἀλλοτε δυσκολίας εὐάριθμοὶ τινες περιηγηταὶ κατῶρθωσαν μόλις νὰ εἰσδύσωσιν, ἐκεῖ μετὰ πλείστης ἤδη εὐκολίας μεταβαίνουσιν ἢ καὶ προσκαλοῦνται. Οἱ ἀμύθητοι τῶ ὄντι τῶν πλουσίων ἐκείνων χωρῶν θησαυροί, καὶ ἡ ἐλευθεριότης τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου κατακτητοῦ προσελκύουσι μέγα πλῆθος κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος, ἵνα κατοικήωσι τὰς πολλαχοῦ κτιζομένας νέας μεγαλοπόλεις.

Ἡ δὲ προθυμία αὕτη δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς ἀπλοῦν σχηματισμὸν ἀποικιῶν πρὸς αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀνατολῆς· καὶ ἕτερος σκοπὸς εὐγενέστερος διήγειρε τὴν ἀμιλλαν τῶν νέων δυναστῶν, ὁ σκοπὸς τοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς προστασίας τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων, ὁ σκοπὸς τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Διὰ τοῦτο φιλόσοφοι καὶ καλλιτέχναι καὶ πάντες λόγιοι προσεκαλοῦντο ἐκεῖ, ἐτιμῶντο ἐξαιρέτως, πλουσιοπαρόχως ἀντημείβοντο· πάντα δὲ τὰ μέσα ἀφθόνως παρεχωροῦντο, τοῖς μὲν σοφοῖς, εἰς ἐρεύνας ἐπιστημονικὰς καὶ συλλογὴν βιβλίων καὶ συγγραφὴν νέων πονημάτων· τοῖς δὲ τεχνίταις, διὰ τὴν κατασκευὴν μεγαλοπρεπῶν καὶ πολυδαπάνων ἔργων τῆς τέχνης. Οὐδὲ ὑπάρχει ἴσως ἄλλος αἰὼν καθ' ὃν τοσαῦτα χρηματικὰ ποσὰ κατηναλώθησαν, καὶ τοιοῦτος ἐφάνη ζήλος περὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, τηλικαύτη δ' ἀνεπτύχθη πολυμάθεια. Ἄλλ' ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι παρήχθησαν μόνον τοιαῦτα ἔργα, ὅποια ἔχουσιν ἀνάγκην ἰσχυρᾶς προστασίας καὶ δαπάνης ἀδράς, ἐπιμελοῦς ἐρέυνης καὶ πολυχρονίου σπουδῆς. Πρωτότυπα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἐνάμιλλα τῶν ἀριστουργημάτων Σοφοκλέους καὶ Θουκυδίδου, Φειδίου καὶ Πραξιτέλους, δὲν παρήγαγεν ὁ Ἀλεξανδρινὸς ἑλληνισμός. Ἡ σπουδὴ ὁμως τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων ἐγένετο μετὰ ζήλου, ἐκ δὲ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν πολλὰ καὶ ἐτελειώθησαν· ὥστε ἐμορφώθη νέον παιδεύσεως εἶδος πολλοῦ καὶ αὐτὸ λόγου ἄξιον. Ἄν ἦτον ὑποδεέστερον τῆς ἀρχαίας ὡς πρὸς τὰ αὐτοφυῆ τοῦ πνεύματος προϊόντα, τὴν ποίησιν, τὴν ῥητορείαν, ἦτον ὁμως καθυπέρτερον κατὰ τὴν πολυμάθειαν, τὴν περὶ τὰς φυσικὰς

καὶ μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἐπιτυχῆ ἑνασχόλησιν, τὴν περὶ τὸ γραμματικὸν μέρος τῆς γλώσσης ἐπιμελῆ σπουδὴν. Ἡ γλῶσσα ἤδη ἐγράφετο κατὰ μίμησιν μᾶλλον τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἢ κατ' ἰδίαν ἔμπνευσιν, ὥστε, ἐπειδὴ ἐκάστης φράσεως τὸ κῦρος ἐξηρτᾶτο ὑπὸ παραδείγματος ἀρχαιοτέρου συγγραφέως, ὑπῆρχε κίνδυνος μὴ προσληφθῶσιν ἐλαττωματικαὶ ἐκφράσεις· διότι πάντες οἱ προγενέστεροι δὲν μετεχειρίζοντο τὸ ἀριστον πάντοτε λεκτικόν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ γίνῃ ἀκριβὴς διάκρισις τοῦ ὄντος ἑλληνικοῦ ὕφους ἀπὸ τοῦ μὴ συμφώνου πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσης καὶ νὰ καταταχθῶσιν οἱ ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς εἰς τὰς τάξεις τῶν δοκίμων ἢ τῶν μὴ ἐγκρίτων. Ἡ δὲ σπουδαιοτάτη αὕτη ἐργασία, ἐπιτυχοῦσα πάντοτε ἢ μὴ ἐν τῇ κατατάξει τῶν συγγραφέων, παρήγαγεν ὁμως τὴν ὅλως νέαν τῆς Κριτικῆς ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἐπιστήμην. Ὅθεν διὰ τὴν τοιαύτην περὶ τὴν παιδείαν ἀξιόλογον τῶν σοφῶν ἑνασχόλησιν, ἢ μακρὰ περίοδος, εἰς ἣν εἰσερχόμεθα, ἀποτελεῖ σπουδαίαν σελίδα τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καὶ πολλαὶ μὲν τῶν ἐν Ἀνατολῇ ἑλληνικῶν πόλεων ἀνεδείχθησαν ἐπισημόταται, ὡς ἐν Ἀσίᾳ Σελεύχεια, Ἐδεσσα, Ἀντιόχεια, Λαοδίκεια, Νίκαια, Φιλαδέλφεια, Πέργαμος, Σμύρνη, Ἐφεσος καὶ πολλαὶ ἄλλαι· ἐκ δὲ τῶν ἐν Κυρηναικῇ, ἢ Πτολεμαῖς καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἢ Ἀλεξάνδρεια· οἱ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου διάδοχοι πάντες μᾶλλον ἢ ἥττον ἐφιλοτιμήθησαν νὰ προστατεύσωσι τὴν παιδείαν. Ὑπὲρ πάντας ὁμως τοὺς ἄλλους οἱ Πτολεμαῖοι συνήργησαν εἰς τὸ νὰ ἐκλάμψῃ αὖθις καὶ μακρὰν τῆς ἐστίας ἢ

ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια κατέστη τὸ σπουδαιότερον κέντρον τοῦ ἑλληνισμοῦ, διὰ τοῦτο καὶ ἡ περίοδος αὕτη τῆς ἱστορίας καλεῖται Ἀλεξανδρινή, καὶ ἐπὶ τῶν γενομένων τότε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐφιστῶμεν ἰδίως τὴν προσοχὴν ἡμῶν. Ἐν τούτοις καὶ ἄλλων τινῶν πόλεων, ὡς τῆς Περγᾶμου, εἶναι δίκαιον νὰ μνημονεύσωμεν, καὶ τῆς ἀρχαίας ἐστίας τῶν φώτων ν' ἀναμνησθῶμεν, τῆς ἐστίας ἐκείνης, ἣτις δὲν ἔπαυσε καὶ ἐν τῇ πτώσει διατηροῦσα πάντοτε τὸ ἱερόν τῆς παιδείας πῦρ.

ΤΟ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΝ.

Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὁ τῆς Αἰγύπτου διοικητής, ἐνεθυμήθη ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἐδοξάσθη διὰ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν ἐπ' ἴσης τοῦλάχιστον, ἂν οὐχὶ πλείοτερον ἢ διὰ τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων. Ὅθεν συνέλαβε τὴν εὐγενῆ ιδέαν νὰ καταστήσῃ τὴν πολιτικὴν ἑδραν τοῦ Κράτους αὐτοῦ διανοητικὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς ἣ καὶ θαυμασίως ἐπέτυχε καθ' ὅσον ἐπέτρεπον οἱ καιροί· ὥστε ἡ Ἀλεξάνδρεια κατέστη καὶ αὐτὴ νέα τῶν γραμμάτων ἐστία, διαφιλονεικοῦσα τὰ πρωτεῖα καὶ πρὸς αὐτὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους τὴν Πατρίδα.

Τῷ ὄντι, ὅτε Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, ὁ κυβερνῶν τὰς Ἀθήνας ἀπὸ δέκα ἤδη ἐτῶν, ἀπεδιώχθη ἐκεῖθεν τῷ 307, ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου Πολιορκητοῦ, ἐζήτησεν ἄσυλον παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, ὅστις ὑπεδέξατο προθύμως τὸν

λόγιον πρόσφυγα. Τότε δὲ ὁ φιλόμουσος στρατηγὸς ἀνέθηκεν αὐτῷ τὸν σχηματισμὸν φροντιστηρίου τινὸς φιλολογικοῦ πρὸς ἐμψύχωσιν τῶν γραμμάτων. Καὶ ὁ Φαληρεὺς, ὅστις ἦτον εὐπαιδευτος καὶ πολὺπειρος, ὡς λέγει περὶ αὐτοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος, κατὰ δὲ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν γνώσεων ὑπερέβαλλε τοὺς συγχρόνους, ἀνέλαβε καὶ ἐξετέλεσε τὸ ἔργον μετὰ μεγάλης δεξιότητος καὶ ἐπιμελείας. Ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἰδρυσιν βιβλιοθήκης, ἣτις ἀπέβη τοσοῦτον περίφημος· διὰ δὲ τῶν ἰδίων συγγραφῶν ἱστορικῶν, πολιτικῶν, ῥητορικῶν, καὶ τῶν περὶ Ὀμήρου διατριβῶν, ἔδωκε τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς τὴν κριτικὴν φιλολογίαν καὶ οὐχὶ μόνον εἰς τὴν κριτικὴν, περὶ ἣν ἠσχολήθησαν ἔπειτα τόσον ἐπιτυχῶς οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σοφοί, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ξένης φιλολογίας, καὶ δὴ τῆς Αἰγυπτιακῆς καὶ Ἑβραϊκῆς, ὧν τὰ ἀριστουργήματα ἐκόσμησαν βραδύτερον τὴν βιβλιοθήκην. Τῆς καλῆς δὲ ταύτης ὠθήσεως δοθείσης, ἤρξατο ἡ ἀκάθεκτος ἐκείνη τῶν κυβερνῶντων προθυμία εἰς ἐμψύχωσιν τῶν λογίων, καὶ ἡ τῶν σοφῶν φιλοτιμία πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης.

Ἐν τινι προαστείῳ τῆς πόλεως, τῷ Βρυχείῳ, ὅπου ὑψοῦντο τὰ μεγαλοπρεπῆ τοῦ βασιλέως ἀνάκτορα, ἀνηγέρθη οἰκοδόμημα περικαλλῆς καὶ ἀπέραντον, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς βιβλιοθήκη, καὶ ὡς ἐνδιαίτημα τῶν προσερχομένων σοφῶν. Τὸ ἐγκαθίδρυμα τοῦτο, ὅπερ ἐκλήθη Μουσεῖον, ἐπεκτεινόμενον βαθμηδὸν συνήνωθη μετὰ τῶν βασιλείων, καὶ περιεῖχεν αἰθούσας πολλὰς εὐρυχώρους, μακρὰς στοάς, ἐξέδρας, κήπους,

ὥστε ἐπλήρου μετὰ τῶν ἀνακτόρων ὀλόκληρον τμήμα, τὸ 4^{ον} ἢ καὶ τὸ 3^{ον} τῆς πόλεως, ὡς ὁ Στράβων μαρτυρεῖ. Ἐν αὐτῷ κατοικοῦν καὶ ἐσιτίζοντο οἱ τῆς βιβλιοθήκης ἐπιστάται, καὶ οἱ λοιποὶ διδάσκαλοι, οἵτινες ἐν περιπάτοις ὑπὸ τὰς στοάς ἢ ἐν τοῖς κήποις, ὡς οἱ ἀρχαῖοι περιπατητικοί, συνδιελέγοντο μετὰ τῶν πανταχόθεν συβρέοντων εἰς ἀκρόασιν αὐτῶν. Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐπιστημῶν ὑπῆρχον αἴθουσαι καταλλήλως διεσκευασμέναι, καθὼς ἐπ' ἴσης καὶ διὰ τοὺς ἐνασχολουμένους εἰς συγγραφάς, ὥστε τὸ Μουσεῖον παρίστα θέαμα θελκτικώτερον τῶν νεωτέρων πανεπιστημίων. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκομένους καὶ συγγράφοντας, ὑπῆρχε καὶ πλῆθος ἄλλο ἐμμέσως ὑπηρετούντων εἰς διατήρησιν τῶν ἐν τῷ Μουσεῖῳ συλλογῶν, καὶ ἰδίως τῆς βιβλιοθήκης, διὰ τῆς ἀντιγραφῆς, τῆς συγκολλήσεως τῶν φύλλων πρὸς σχηματισμὸν τῶν κυλίνδρων, τῆς προπαρασκευῆς τῶν ἐπιστημονικῶν πειραμάτων, καὶ ἐν γένει διὰ παντός χρησίμου εἰς τὴν σπουδὴν. Ὡστε καὶ οἱ διδάσκοντες καὶ οἱ συγγράφοντες εὗρισκον ἄφθονα τὰ μέσα, ἵνα βάλωσιν εἰς χρῆσιν τὴν ἱκανότητα αὐτῶν καὶ οὕτω τὸ Μουσεῖον κατέστη ἅμα μὲν τερπνότατον ἐνδιαίτημα, ἅμα δὲ πλουσιώτατον σπουδαστήριον. Ἄλλ' ὅτι μάλιστα διέλαμψεν ἐν τῷ Μουσεῖῳ καὶ ἀνύψωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἦτον ἡ περιώνυμος βιβλιοθήκη.

Τὴν περίφημον τῆς Ἀλεξανδρείας βιβλιοθήκην ἰδρύσατο Πτολεμαῖος Α΄, ὁ σωτήρ, κατὰ πρότασιν Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, ὅστις καὶ διωργάνωσεν αὐτήν. Πρῶτος αὐτὸς ἔφερεν ἐξ Ἀθηνῶν, ἣ συνήργησε νὰ σταλῶσιν εἰς τὸν φιλόκαλον βασιλέα, πολλὰ βιβλία· ἐν οἷς λέγεται, καὶ εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι συμπεριλαμβάνετο καὶ ἡ πολύτιμος βιβλιοθήκη καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους· ἣ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τοῦ Πτολεμαίου εἰς ἀπόκτησιν αὐτοῦ τοῦ θησαυροῦ. Εἶδομεν ὅτι ὁ μέγας τῶν περιπατητικῶν ἀρχηγὸς εἶχε πλουσίαν βιβλιοθήκην, τόσῳ μᾶλλον πολῦτιμον, ὅσῳ ἡ τιμὴ τῶν βιβλίων ἦτον ὑπέρογκος διὰ τὸ βαρῦτιμον, ὡς γνωρίζομεν, τοῦ χάρτου καὶ διὰ τὴν δυσκολίαν τῶν ἀντιγραφῶν. Περὶ δὲ αὐτῆς καὶ τῶν ἰδίων συγγραμμάτων, ἅπερ ἐσχημάτιζον βιβλιοθήκην ὄλην, πολλοὶ πολλὰ λέγουσι, καὶ θὰ ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐπὶ Πτολεμαίου Β΄. ἐκόσμου τὴν ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην. Ὁ Φαληρεὺς λοιπὸν Δημήτριος, δοὺς τὴν πρώτην ἀφορμὴν, διηύθυνεν ἐπιδεξίως τὴν συλλογὴν, καὶ ἠύξανε διὰ τῶν ἰδίων συγγραφῶν καὶ ἐρευνῶν· ἀπέκειτο δὲ εἰς τὸν διάδοχον τοῦ Πτολεμαίου νὰ τελειώσῃ τὸ ἐνδοξον τοῦτο ἔργον.

Πτολεμαῖος Β΄, ὁ Φιλάδελφος, ὁ κατὰ τὸ 285^{ov} διαδεξάμενος, τὸν πατέρα, ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον ἐκείνου, ἀναλαθὼν μετὰ πλείονος δραστηριότητος τὴν προστασίαν τοῦ Μουσείου καὶ τῶν γραμμάτων ἐν γένει. Καὶ ἀπεμάκρυνε μὲν τοῦ φιλολογικοῦ ἐκείνου συλλόγου τὸν

Φαληρέα, πρὸς ὃν διέκειτο δυσμενῶς, κατέστησεν ὁμως ἱκανὸν ἐπ' ἴσης ἄνδρα καὶ ἐπιστάτην τῆς βιβλιοθήκης, τὸν ἔξοχον κριτικὸν Ζηνόδοτον, καὶ μετ' αὐτόν, τὸν ἀκάματον καὶ πολυμαθὴ Καλλίμαχον, οἵτινες καὶ εἰς τὴν τακτοποίησιν τῆς συλλογῆς συνετέλεσαν καὶ δι' ἰδίων συγγραφῶν ἐπλούτισαν αὐτήν. Ἡ δὲ προθυμία τοῦ βασιλέως πρὸς ἀπόκτησιν βιβλίων ἦτο τοσαύτη, ὥστε οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαγῶ ἐζητοῦντο καὶ ἠγοράζοντο ἀντὶ ποσῶν ὑπερόγκων τὰ βιβλία· ἀλλὰ καὶ οἱ εἰς Ἀλεξάνδρειαν καταπλέοντες παρεκινουῦντο διὰ μεγάλων ἀμοιβῶν νὰ προσφέρωσιν εἴ τινα εἶχον μεθ' ἑαυτῶν βιβλία. Ταῦτα ἀντεγράφοντο ἐν τῷ Μουσεῖῳ, καὶ τὰ μὲν ἀντίγραφα ἀπεδίδοντο τῷ κτήτορι, ἐν δὲ τῇ βιβλιοθήκῃ κατετίθεντο τὰ πρωτότυπα, ἅπερ ἐκάλουν διὰ τοῦτο τὰ ἐκ τῶν πλοίων. Καὶ οὐδὲ εἰς ἑλληνικὰ συγγράμματα περιωρίσθη ἡ φιλομάθεια τῶν λογίων τοῦ Μουσειου, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄριστα ἔργα τῆς φιλολογίας ἄλλων ἐθνῶν ἐπεθύμησαν νὰ καταθέσωσιν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ. Ὅθεν κατώρθωσαν νὰ σπουδάσωσι τὰς αἰγυπτιακὰς παραδόσεις διὰ τοῦ ἱερέως τῶν Αἰγυπτίων Μανέθωνος, ὅστις πολλὰ θρησκευτικὰ, ἱστορικὰ, φυσιολογικὰ συγγράμματα ἐξ αἰγυπτιακῶν μετέφρασε καὶ αὐτὸς συνέγραψεν ἑλληνιστί· ὥστε καὶ ἡ βιβλιοθήκη ἐπλούτισθη καὶ ἡ πρὸς τὰς φιλολογικὰς ἐρεῦνας τάσις ἐνισχύθη. Τοιοῦτόν τι ἔπραξε καὶ ὁ ἐπιστάτης τοῦ ἐν Βαβυλῶνι ναοῦ Βηρωσός, μεταφράσας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὰς Βαβυλωνιακὰς καὶ Χαλδαϊκὰς ἱστορίας. Ἀλλὰ σπουδαιότατα πάντων, καὶ ἅπερ ἐμελλον νὰ ἐξασκήσωσι τοσαύτην ἐπιβρόχην ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις, ἦσαν ἀναμφιβόλως τὰ ἱερὰ τῶν

Ἰουδαίων βιβλία, μεταπεφρασμένα μὲν ἐν μέρει πρὸ τινος χρόνου, τὰ πλεῖστα δ' ἐξελληνισθέντα βαθμηδὸν μετὰ ταῦτα καὶ κατατεθέντα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ. Αὕτη εἶναι ἡ μετάφρασις ἡ φερομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν 70 ἢ 72 οὐχὶ τόσον, διότι ἐβδομήκοντα ἦσαν οἱ μεταφρασταί, ὅσον, διότι ἐπεθεωρήθη καὶ ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ ἐβδομηκονταμελοῦς συνεδρίου τῶν Ἰουδαίων. Ἔλαβε δὲ μέγα κῦρος· διότι καὶ οἱ ἀρχαιότατοι χριστιανοὶ συγγραφεῖς εἰς ταύτην παραπέμπουσι μᾶλλον ἢ εἰς τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον.

Τὴν αὐτὴν φιλόμουσον προθυμίαν ἔδειξε καὶ ὁ τρίτος τῶν Πτολεμαίων, ὁ Εὐεργέτης, ὁ εἰς τὸν θρόνον ἀναβὰς ἐν ἔτει 267, καὶ διὰ παντὸς μέσου προστατεύσας τὸ Μουσεῖον καὶ τοὺς λογίους. Τοσαύτην δὲ κατέβαλεν ἰδίως φροντίδα εἰς πλουτισμὸν τῆς βιβλιοθήκης, ὥστε καὶ εἰς ἀδικίας ἐνίοτε κατέφυγε δι' αὐτήν, ὡς ἔπραξεν εἰς ἀπόκτησιν τῶν αὐθεντικῶν χειρογράφων τῶν ἀρχαίων τραγωδιῶν. Εἶδομεν πόσον εὐλαβῶς ἐφυλάττοντο ἐν τῷ γραμματοφυλακείῳ τῶν Ἀθηνῶν τὰ ἀντίγραφα τῶν τραγωδιῶν τῶν τριῶν μεγάλων ποιητῶν. Ὁ Εὐεργέτης, διὰ παρακλήσεων καὶ δωρεῶν κατέπεισε τὸν δῆμον νὰ πέμψῃ αὐτῷ τὰ ρηθέντα χειρόγραφα πρὸς ἀπλὴν ἀντιγραφὴν, προσενεγκῶν ὡς ἐνέχυρον 15 τάλαντα. Ἀλλὰ τὰ μὲν πρωτότυπα αὐτὸς ἐκράτησε, τὰ δ' ἀντίγραφα ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, παραβὰς οὕτω τὸν λόγον, καὶ ἀπολέσας χρηματικὸν ποσὸν ἰσοδυναμοῦν πρὸς 100,000 περίπου σημερινῶν Δραχμῶν, διὰ τὴν δόξαν τῆς ἀποκτήσεως τοῦ πολυτίμου ἐκείνου χειρογράφου.

Τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φιλολο-
γίας σεμνύνει τὸ ὄνομα τοῦ Ἐρατοσθένους τοῦ διευθύ-
ναντος τὴν βιβλιοθήκην ἐπὶ Πτολεμαίου Δ' τοῦ Φιλο-
πάτορος, καὶ Πτολεμαίου Ε' τοῦ Ἐπιφανοῦς, μέχρι τοῦ
196^{ου} ἔτους, ὅτε ἀνέλαβε τὴν σπουδαίαν ταύτην ἐπιστα-
σίαν ὁ ποιητὴς Ἀπολλώνιος μέχρι τοῦ 189^{ου}, μεθ' ὃν
ὁ Ἀριστοφάνης, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ἀρίσταρχος ἐπὶ
Πτολεμαίου ΣΤ', τοῦ Φιλομήτορος. Ἄλλ' ὁ Ἀρίσταρ-
χος ὅστις συνεπλήρωσε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γραμμα-
τικὴν Σχολήν, εἶναι καὶ ὁ τελευταῖος τῶν ἐπισήμων τῆς
βιβλιοθήκης ἐπιστατῶν· διότι μὴ ὑποφέρων τὴν ἀναξίαν
βασιλέως διαγωγὴν Πτολεμαίου Ζ', τοῦ Φύσκωνος, ἐγ-
κατέλιπε τὴν πόλιν, ἐν ἣ μετὰ πολλοῦ ζήλου εἰργάζετο
συγγράφων καὶ διδάσκων, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Κύπρον,
ὅπου διήλθε τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς ἡμέρας.

Ἐν τούτοις ἡ βιβλιοθήκη εἶχεν ἀποκτήσει τοσοῦτον
ἀριθμὸν βιβλίων, ὥστε οὐδὲ τὸ ἐν Βρυχειῷ οἰκοδόμημα
ἐπῆρκει· διότι λέγεται ὅτι ἔφθασε μέχρι 700000 τόμων.
Ἐκτοτε ἐσχηματίσθη νέα βιβλιοθήκη ἐν τῷ μεγάλῳ τοῦ
Διὸς ναῶ, τῷ Σεραπείῳ, ἔνθα κατετέθησαν ὑπὲρ τὰς
70000 τόμων. Ἄλλ' ἡ ἀνεκτίμητος αὕτη συλλογὴ τῆς
ἀρχαίας σοφίας, ἡ συλλογὴ, ἣτις περιεῖχε καὶ τὰς πρῶ-
τας περὶ γλώσσης ἐρμηνείας καὶ κρίσεις τῶν πλησιεστά-
των εἰς τὴν ἐνδοξὸν ἀρχαιότητα σοφῶν τῆς Ἀλεξαν-
δρείας, ἡ συλλογὴ αὕτη ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυ-
ρός κατὰ τὴν ὑπὸ Ἰουλίου Καίσαρος, ἐν ἔτει 48^ῳ πρ.
Χρ., ἄλωσιν τῆς πόλεως. Τὰ δὲ ἐν Σεραπείῳ σωθέντα
δὲν διαφεύγουσιν οὐδ' αὐτὰ τὴν καταστροφὴν· διότι κατὰ
τὴν θρησκευτικὴν χριστιανῶν κατὰ εἰδωλολατρῶν πάλην

ἐν ἔτει 388* μετὰ Χριστόν, ἐπυρπολήθησαν καὶ τούτων τὰ πλείστα μετὰ τοῦ ναοῦ. Μόνον δὲ τὰ μείναντα καὶ δι' ἀτομικῶν προσπαθειῶν πάσαι ἀυξηθέντα, κατεστράφησαν ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τῶν Ἀράβων, κατὰ τὸ 640, πλήν τινων μετενεχθέντων εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀληθὲς τὸ λεγόμενον ὅτι ὀλόκληρος ἡ βιβλιοθήκη κατεστράφη ὑπὸ τοῦ Ἀραβος Ὁμάρ θερμαίνοντος δι' αὐτῆς τὰ λουτρά ἐπὶ ἕξ μῆνας.

Τοιαύτην τύχην ἔλαβε τὸ μέγα ἐκεῖνο τῆς ἀρχαιότητος κειμήλιον ὑπὲρ οὗ καὶ σοφοὶ εἰργάσθησαν καὶ βασιλεῖς ἐμόχθησαν καὶ δαπάναι ὑπέρογκοι ἐγένοντο. Ὅπωςδὴποτε ὁμως διετηρήθη ἐφ' ἰκανόν χρόνον, ὥστε νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν περίοδον.

ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ.

Ἐλέγομεν ἐν ἀρχῇ ὅτι δὲν μετεφυτεύθη ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ οὔτε τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα, οὔτε ἡ παραγωγὸς εὐφυΐα τοῦ ἀρχαιοτέρου ἑλληνισμοῦ. Ὁφείλομεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι οὐδ' ἡ ἀγωγή, οὐδ' ἡ παιδεία. Εἶδομεν ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἤρξατο ἡ παραμέλησις τῆς αὐστηρᾶς τῶν ἀρχαίων ἀγωγῆς, οὐδ' ἐμορφούντο οἱ πολῖται ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ ταῖς στρατιωτικαῖς ἀσκήσεσιν ὥστε νὰ ᾔναι ἔτοιμοι ν' ἀποθάνωσιν ὑπὲρ πατρίδος. Καὶ ἡ παιδεία δέ, εἰ καὶ ἀυξηθεῖσα, δὲν διέσωσε τὸν παιδαγωγί-

κόν αὐτῆς χαρακτῆρα· διότι αἱ σχολαὶ τῶν σοφιστῶν ἐδίδασκον μὲν τὴν καλλιπέπειαν καὶ τὴν περὶ τὸ ἐξετάζειν καὶ ἐρευνᾶν μέθοδον, ἀλλὰ πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ἐμφυσήσωσιν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν νέων, τὸ ὑψηλὸν φρόνημα τῶν πατέρων, καὶ τὴν εὐγενῆ δύναμιν τῆς αὐταπαρνήσεως. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἐναντίας μερίδος οἱ θιασῶται τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, εἶχον μὲν ζωηρότατον τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας, τῆς δόξης, τῆς τιμῆς· ἀλλ' οὐδ' αὐτοὶ ἦσαν οἱ ῥωμαλέοι ἐκεῖνοι καὶ ἀθλητικοὶ μαραθωνομάχοι· ὅτε δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνεγείραντες ἀνδριάντα εἰς τὸν ἐπιστημότατον τῶν ῥητόρων ἐχάραττον ἐπ' αὐτοῦ τὸ περιώνυμον ἐκεῖνο ἐπίγραμμα, ἐμαρτύρουν αὐτοὶ οὗτοι τὸν χωρισμὸν τῆς σωματικῆς ῥώμης ἀπὸ τῆς ψυχικῆς ἀνδρείας, ἅπερ ἐπεδίωκεν ἀμφοτέρα ἡ ἀρχαία ἀγωγή. Δὲν δικαιούμεθα λοιπὸν νὰ ζητήσωμεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὴν ἀπολεσθεῖσαν ταύτην ἀγωγήν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἠθοποιὸν τῆς παιδείας πνεῦμα. Οὔτε πατρίς ὑπῆρχεν ἐκεῖ, οὔτε τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἴσχυεν εἶτι, ὥστε νὰ δοθῇ ἡ ἠθικὴ αὐτῆ χροιά εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν· οἱ ἄνθρωποι ἐξεπαιδεύοντο διὰ ν' ἀποκτήσωσι γνώσεις, ν' ἀναδειχθῶσι πολυμαθεῖς, νὰ γίνωσι λογιώτατοι· ταῦτα δὲ καὶ ἐπετύγγανον ἤδη εὐκολώτερον διὰ τὴν πρόοδον τῶν γραμμάτων.

Τῷ ὄντι ἡ ἐκπαίδευσις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐμορφώθη τακτικώτερον ἢ κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνας, καὶ ἰδίως περὶ τὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογικὴν σπουδὴν τῆς γλώσσης· διὸ καὶ εἰς πολλὰ τμήματα διηρεῖτο ἡ σπουδὴ αὐτῆς. Εἶδομεν ὅτι ἡ γλῶσσα ἐλαλείτο ἤδη κατὰ μίμησιν τῆς καθαρᾶς Ἀττικῆς, ἐπομένως μεγάλη

κατεβάλλετο ἐπιμέλεια περὶ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἑρμηνείαν τῶν δοκίμων συγγραφέων καὶ ποιητῶν. Ὁ μαθητὴς ὤφειλε κατὰ πρῶτον νὰ καθυποβάλῃ τὰ χειρόγραφα αὐτοῦ εἰς τὸν ἐπὶ τούτῳ ὠρισμένον διορθωτὴν, εἶτα προσήρχετο εἰς τὸν καλούμενον ἀναγνώστηκόν, ἵνα παρ' αὐτοῦ διδαχθῇ τὴν ὀρθὴν ἀπαγγελίαν δι' ἀκριβοῦς ἀναγνώσεως κατὰ προσῳδίαν. Μετὰ ταῦτα ἤκροατο τοῦ ἐξηγηματικοῦ, ὅστις ἐδίδασκεν αὐτὸν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἀνά χειρας συγγράμματος, συνοδεύων αὐτὴν μετὰ παρατηρήσεων ἱστορικῶν, ἐτυμολογικῶν, καὶ ἐν γένει γραμματικῶν περὶ τῆς χρήσεως τῶν λέξεων καὶ τῆς πλοκῆς τοῦ λόγου. Τελευταῖον ὁ σπουδαστὴς ἤκουε τὴν διδασκαλίαν τοῦ κριτικοῦ, ὅστις ἐπεχειρεῖ τὴν κριτικὴν ἀνάγνωσιν τοῦ συγγράμματος, ἂν δηλονότι ὁ συγγραφεὺς ἐπέτυχεν εἰς ὃν προέθετο σκοπόν, ἂν καλῶς ἢ βεβιασμένως διεξήγαγε τὸ ζήτημα, ἂν τὰ μέρη τοῦ συγγράμματος ἦναι σύμφωνα πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ καλοῦ, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἡ τοιαύτη ἐπιμέλεια περὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων παρήγαγε τὴν νέαν ἐπιστήμην τῆς ἑρμηνευτικῆς καὶ κριτικῆς· ὅθεν καὶ οἱ περὶ ταύτην ἀσχολούμενοι ὠνομάσθησαν κριτικοὶ ἢ γραμματικοί, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς γραμματιστάς, τοὺς διδάσκοντας, ὡς καὶ παλαιότερα τὸ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν. Ἄλλ' εἰς ἑρμηνείαν ἐντελῆ καὶ ἀκριβῆ διασάφῃσιν τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων ἀπητοῦντο πολλάκις γνώσεις παντοῖαι, ἱστορικαί, φιλοσοφικαί, μαθηματικά· ὥστε οἱ περὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην τῆς κριτικῆς ἀσχολούμενοι δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν ἐκμάθησιν

τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἐσπούδαζον καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας καθ' ἣν εἶχον σχέσιν πρὸς τὸ κύριον αὐτῶν ἔργον. Οὕτω διεμορφώθη εἶδος τι ἐκπαιδύσεως ὀνομασθὲν ἐγκυκλοπαιδικόν, οἱ δὲ κριτικοὶ ἢ γραμματικοὶ, ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐνδιατρίβωσι περὶ πᾶν εἶδος γνώσεως, ἐγίνοντο πολυμαθεῖς καὶ ὀνομάζοντο διὰ τοῦτο φιλολόγοι. Ὁ Ἐρατοσθένης πρῶτος ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο μετριοφροσύνης ἕνεκα, ὡς φίλος μόνον τῶν λόγων, καὶ οὐχὶ περὶ πάντα λόγον ἱκανός. Διεγράφη μάλιστα καὶ ὁ κύκλος τῶν ἐπιστημῶν, ὅς ὤφειλε νὰ κατέχη ὁ γραμματικός, δηλαδή ὁ πεπαιδευμένος, ὁ ἀλήθης λόγιος. Ἐπτὰ δὲ γνώσεων εἶδη ἐνομίσθησαν ἀναπόφευκτα εἰς τοῦτο, ἡ γραμματικὴ, ἡ ῥητορικὴ, ἡ διαλεκτικὴ, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ γεωμετρία, ἡ ἀστρονομία, ἡ μουσικὴ· καὶ αὗται ἦσαν αἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐπτὰ ἐλευθέριοι τέχναι διακρινόμεναι. Ἡ ἐπιμελὴς αὕτη σπουδὴ τῶν ἐνδόξων συγγραφέων ἐπήνεγκεν ἐξ ἀνάγκης τὸν ὄρισμόν τῶν ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων, ὡς κανόνων τῆς γλώσσης, καὶ ἐπομένως τὴν ἐκλογὴν τῶν σπουδαιοτέρων συγγραμμάτων, ὧν τὸ λεκτικόν ἠδύνατο νὰ ἔχη τοιοῦτον κῦρος. Ἐκ τούτου προῆλθεν ὁ περιβόητος Ἀλεξανδρινὸς κανὼν ὁ περιέχων τοὺς δοκίμους λεγομένους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, καθ' οὓς ὤφειλεν ἕκαστος νὰ κανονίζῃ τὸ ἑαυτοῦ λεκτικόν. Τότε ὠρίσθησαν αἱ διάλεκτοι τῆς Ἑλληνικῆς, ἡ Αἰολικὴ, ἡ Δωρικὴ, ἡ Ἰωνικὴ, ἡ Ἀττικὴ· ὡς ἐπικρατοῦσα δὲ ἐλήφθη διὰ τὴν τελειότητα αὐτῆς ἡ Ἀττικὴ, ἥτις καὶ ἐκλήθη ἰδίως Ἑλληνικὴ ἢ κοινὴ· διότι ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς κατακτήσεως ἦτον ἡ κοινὴ τῶν λογίων γλῶσσα. Ὑπὸ δὲ

Ἄριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου περὶ τὸ 200^{ον} πρ. Χρ. ἐτακτοποιήθη καὶ ἡ γράφη, ἐχωρίσθησαν δηλαδὴ ἀπ' ἀλλήλων αἱ λέξεις, αἵτινες προηγουμένως ἐγράφοντο κατὰ συνέχειαν, ἄνευ διακοπῆς. Ἐφευρέθησαν δ' ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ αἱ στιγμαί, καὶ τὰ πνεύματα, καὶ οἱ τόνοι, δι' ὧν ἐφυλάχθη ὁ γνήσιος τονισμὸς τῆς γλώσσης καὶ κατὰ τὰς ἐπελθούσας μετὰ ταῦτα περιπετείας αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν διαμόρφωσις τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς γλώσσης περιώρισε τὴν φαντασίαν εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς κριτικῆς· ἀλλ' ἀφ' οὗ ἡ μεγαλοφυΐα τῶν προηγουμένων αἰώνων εἶχεν ἐκλίπει, εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Ἀλεξανδρείας τοὺς διασώσαντας τὴν γλῶσσαν διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ὀρισμῶν, δι' ὧν περιέβαλον αὐτήν. Καὶ ἤδη λέγομέν τινα περὶ τῆς διαμορφωθείσης οὕτω παιδείας τῆς φιλολογίας.

 ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον ὅτι ἡ περίοδος τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἔμελλε νὰ καταστῇ περιβόητος ἰδίως διὰ τὰ φιλολογικὰ ἔργα· διότι αἱ συλλογαί, αἱ ἐρμηνεῖαι, αἱ ἐξηγήσεις τῶν ἀρχαιοτέρων συγγραμμάτων ἐξ ἀνάγκης παρήγαγον τὴν ἐπιστήμην εἰς ἣν ὀφείλομεν τὰς γραμματικάς, τὰ λεξικά, τὰς κριτικὰς ἐπιστάσεις.

Ὁ γραμματικὸς καὶ κριτικὸς Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος, ὃν εἶδομεν ἐπιστατήσαντα τῆς βιβλιοθήκης ἐν ἔτει 280^{ον}, ἀνέλαβε κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς

ἐκδόσεως τῶν ποιητῶν καὶ ἰδίως τῆς τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Οὗτος δὲ πρῶτος ἰδρύσατο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολὴν γραμματικὴν, σχολὴν δηλαδή τῆς γραμματικῆς τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ συγγραφέων σπουδῆς, ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη. Ὁ μετὰ ἓνα περίπου αἰῶνα ἐπιστατήσας ἐπ' ἴσης τῆς βιβλιοθήκης Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἐπεθεώρησεν ἐκ νέου τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, καὶ κατέστησε τὴν σχολὴν τῆς γραμματικῆς ἔτι ἐπισημοτέραν. Συναισθανθεὶς δὲ τὸν κίνδυνον τῆς γνησίας προφορᾶς, ἐπενόησεν, ὅπως εἶδομεν, τοὺς τόνους, δι' ὧν τῇ ἀληθείᾳ εὐηργέτησε τοὺς σπουδάζοντας τὴν γλῶσσαν. Οὗτος συνέθεσε καὶ τὸν περιβόητον κανόνα τῶν δοκίμων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, οἵτινες ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τῆς γλώσσης. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων αὐτοῦ πονημάτων συνέταξε καὶ λέξεων συλλογὴν, ἣτις ἔμελλε νὰ γείνη ἡ ἀρχὴ εἰς σύνταξιν Λεξικοῦ. Ἄλλ' ἀμφοτέρους τοὺς σοφοὺς τούτους ὑπερέβη ὁ τὸν Ἀριστοφάνην διαδεξάμενος Ἀρίσταρχος ὁ Σαμοθράξ, ὁ ἐπενεγκῶν τὴν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τελειότητα εἰς τὴν κριτικὴν ἐπιστήμην. Ἐπ' αὐτοῦ ἐπεθεωρήθησαν αὐθις τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, καὶ διηρέθησαν, αὐθαιρέτως ὀπωσοῦν, κατὰ τὰ γράμματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀλφαβήτου, εἰς 24 στοιχεῖα ἧ τε Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, ὅπως σήμερον εἶναι ἐν χρήσει. Ἄν δὲ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης κατεπολεμήθη ὑπὸ Κράτητος τοῦ ἐν Περγᾶμῳ διδάσκοντος τὴν φιλολογίαν, ἡ σχολὴ ὁμως τοῦ Ἀριστάρχου ὑπερίσχυσε, καὶ κατ' αὐτὴν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠρμήνευσαν τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου οἱ πλεῖστοι τῶν σοφῶν. Καὶ αἱ μὲν διορθώσεις

καὶ διαιρέσεις εἶναι, ὡς εἶπομεν, τολμηραὶ καὶ αὐθαί-
 ρετοι πολλάκις· ἀλλ' ὁμως εἰλικρινῆς πάντοτε ἔρευνα
 ὠδήγησε τὴν ἐν γένει δεξιὰν φιλολογικὴν ἐργασίαν τοῦ
 μεγάλου κριτικοῦ, εἰς ὃν ὀφείλεται ἡ τακτοποίησις τῶν
 Ὀμηρικῶν ἐπῶν, καὶ αἱ εἰς τοὺς ἄλλους ποιητὰς σοφαὶ
 ἐρμηνεῖαι. Φιλολογικόν τι ἔργον, πίνακας παντοδα-
 πῶν συγγραμμάτων, ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ εἰς τὴν ἱστο-
 ρίαν τῆς φιλολογίας, εἶχε συντάξει καὶ ὁ πολὺς Καλλι-
 μαχος, ὁ ἰδίως διαπρέψας, ἐν τοῖς ποιηταῖς. Περὶ τὴν
 φιλολογίαν δ' ἐνησχολήθη καὶ ὁ τὰ πάντα ἐπιχειρήσας
 Ἐρατοσθένης, ὅστις καὶ πρῶτος ἐκάλεσεν ἑαυτὸν φι-
 λολόγον, καὶ ὃν θὰ ἴδωμεν εὐδοκιμοῦντα μᾶλλον περὶ
 τὰ μαθηματικά. Ἡ φιλολογικὴ καὶ γραμματικὴ αὐτῆ
 τῆς Ἀλεξανδρείας σχολὴ δὲν ἔπαυσεν οὐδὲ μετὰ τὴν
 πτώσιν τῆς πόλεως· διότι καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς περιό-
 δου παρήγαγε σοφοὺς γραμματικούς, οἷοι ὁ Ἀπολλώ-
 νιος, ὁ Ἡσύχιος περὶ ὧν ἔσται λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ.
 Ἐνταῦθα δὲ λέγομεν μικρὰ τινα καὶ περὶ τῆς ἄλλης φι-
 λολογικῆς σχολῆς, τῆς ἐν Περγάμῳ, ἣτις ἰκανῶς προή-
 χθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὥστε καὶ τὴν ζηλοτυ-
 πίαν τῶν Πτολεμαίων νὰ διεγείρῃ.

 Η ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΠΕΡΓΑΜΟΥ.

Ἡ Πέργαμος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀπέναντι τῆς νήσου
 Λέσβου, κατέστη ἐπίσημος ὡς πρωτεύουσα τοῦ αὐτόθι
 σχηματισθέντος Περγαμηνοῦ βασιλείου. Ὅτε κατὰ τὸ

247 ἔτος πρὸ Χρ. ἐβασίλευσεν αὐτῆς Ἄτταλος Α΄, ὅστις καὶ πρῶτος ἐκκηρύχθη βασιλεύς, ἡ πόλις ἔλαβε πολλὴν σημαντικότητα καὶ ὡς κέντρον φιλολογικόν. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐφιλοτιμήθησαν ν' ἀναδειχθῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν Πτολεμαίων, προσεκάλεσαν παρ' ἑαυτοῖς πολλοὺς σοφοὺς καὶ καλλιτέχνας, ἰδρύσαντο βιβλιοθήκην, ἣτις ἐγένετο καὶ αὐτὴ περίφημος, καὶ ἐν γένει διετέλεσαν προστάται τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν. Ὄθεν καὶ ἤχμασε μετ' ὀλίγον αὐτόθι γραμματικὴ σχολή, διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ πολυμαθοῦς Κράτητος, ὅστις καὶ ἴδιον σύστημα καθιέρωσε περὶ τὴν κριτικὴν φιλολογίαν. Ἴδιως μάλιστα περὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ὀμήρου ἐβάδισεν ἀλλοίαν ὁδόν· διὸ καὶ περιήλθεν εἰς φιλολογικὴν ῥῆξιν πρὸς Ἀρίσταρχον τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διάσημον γραμματικόν. Τοσοῦτον δ' ὀνομαστός ὑπῆρξεν ὁ Κράτης, ὥστε καὶ ἐπέμφθη ὑπὸ Ἀττάλου Β΄ ὡς πρεσβευτῆς εἰς Ῥώμην, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐπὶ τινα χρόνον καὶ κατεγοήτευσεν τοὺς Ῥωμαίους, διεγείρας τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν πρὸς σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας.

Ἡ φιλοκαλία τῶν Ἀτταλιδῶν ἐνεψύχωσε καὶ τὴν καλλιτεχνίαν, ὡς θὰ ἴδομεν ἐν τῇ περὶ Γλυπτικῆς παραγράφῳ. Καὶ ἡ βιομηχανία δέ, καὶ αἱ ὠφέλιμοι ἐν γένει τέχναι προήχθησαν ἐπ' ἴσης ἐν Περγάμῳ· διὸ καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς, ἰδίως μάλιστα τὰ λεγόμενα ἀτταλικά ὑφάσματα, ἦσαν περιζήτητα. Ὄθεν καὶ πλοῦτος πολὺς εἰσήγετο εἰς τὴν πόλιν· ἡ δ' ὕλικὴ αὕτη εὐπορία παρεῖχε τὰ μέσα εἰς κόσμησιν τῆς πόλεως διὰ πολλῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, καὶ εἰς διατήρησιν τῆς περιβολῆτου

σχολῆς, ἐν ἧ τσοσούτοι ἐδίδασκον σοφοί, καὶ ἦτις περιεῖχε πλουσιωτάτην βιβλίων συλλογὴν. Τῷ ὄντι ἡ ἐν Περγᾶμῳ βιβλιοθήκη συνέκειτο ἐξ 100,000 βιβλίων, καὶ κατέστη μάλιστα πολυθρύλητος διὰ τὰ περγαμηνὰ αὐτῆς ἀντίγραφα. Οἱ Πτολεμαῖοι κινούμενοι ὑπὸ ζηλοτυπίας διὰ τὴν αὔξουσαν δόξαν τῆς Περγᾶμου, εἶχον ἀπαγορεύσει τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ παπύρου· οἱ δὲ Περγαμηνοὶ ὑπὸ μεγάλου καὶ οὔτοι ὠθοούμενοι ζήλου ὑπὲρ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν δόξης, ἐπενόησαν τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ παπύρου διὰ τῶν δερμάτων, ἅτινα κατεργαζόμενα ἐπιτυχῶς καὶ λιαινόμενα, κατέστησαν καὶ τοῦ παπύρου εὐχρηστότερα. Αὕτη δ' εἶναι ἡ λεγομένη περγαμηνὴ διφθέρα ἡ μεμβράνα, ἣτις μετὰ ταῦτα ἐγένετο κοινὴ εἰς πάντας, καὶ παρέμεινεν ἐν χρήσει μέχρι τῆς ἐφευρέσεως τοῦ χάρτου κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα. Οὕτω, διὰ τοῦ μέσου τούτου, καὶ εὐκωλοτέρα ἐγένετο ἡ ἀντιγραφή, καὶ βεβαιότερα ἡ διατήρησις τῶν βιβλίων· σπουδαῖος δὲ κλάδος βιομηχανίας ἀνεπτύχθη ἐν Περγᾶμῳ· διότι πανταχόθεν ἐπεζητοῦντο αἱ περγαμηναί, ὡς ὁ ἄριστος διὰ γραφὴν χάρτης.

Ἡ ἀκμὴ τῆς Περγᾶμου δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ· διότι οἱ βασιλεῖς αὐτῆς συνεμάχησαν μετὰ τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἐπεζήτησαν τὴν προστασίαν αὐτῶν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς αὐτονομίας, προστασίαν ἐξαγορασθεῖσαν διὰ τῆς ταπεινώσεως καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῶν τελευταίων Ἀτταλιτῶν ἐνώπιον τῶν ξένων ἐκείνων καὶ ἐπικινδύνων φίλων. Ἐν τούτοις ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἐν γένει ὁ ἐλληνισμὸς διεδόθη δι' αὐτῶν ἐν ἀπάσῃ τῇ δυτικωτέρᾳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώρᾳ, ὅπου καὶ πολλὰ

ἄλλαι πόλεις ἐκτίσθησαν καὶ ἤκμασαν, ἀνεζωπυρήθη δ' αὖθις καὶ ἐν ταῖς αὐτοῖσι ἀρχαίαις ἀποικίαις ὁ ἑλληνισμός. Ὅθεν καὶ ὅτε κατὰ τὸ 130 ἔτος ὑπέπεσε τὸ Περγαμηνὸν βασιλεῖον ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν δυναστείαν, οὔτε ἡ Λατινικὴ γλῶσσα ἀντεκατέστησε τὴν ἐπικρατοῦσαν Ἑλληνικὴν, οὔτε ἡ τῶν κατακτητῶν κυβέρνησις ἠδυνήθη νὰ ἐκριζώσῃ τὸν ἑλληνισμὸν, οὗ ἡ διάδοσις ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς Περγάμου. Μετὰ δὲ τὴν πτώσιν αὐτοῦ ἡ φιλολογικὴ τῆς πόλεως ἀξία ἤρξατο ἐλαττουμένη, ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος ἐντελῶς ἐξέπεσεν, ἡ δὲ περίφημος Περγαμηνὴ βιβλιοθήκη μετεκομίσθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ Ἀντωνίου, καὶ κατετέθη ἐν τῷ Σεραπείῳ, ἔνθα βραδύτερον συγκατεστράφη μετὰ τῆς ἐν αὐτῷ ἄλλης συλλογῆς. Ἄλλ' ἐπειδὴ περὶ βιβλίων ὁ λόγος, εἰπωμέν τινα καὶ περὶ χάρτου, ἐξ οὗ κατὰ μέγα μέρος ἐξηρητάτο ὁ πολλαπλασιασμὸς αὐτῶν, καὶ περὶ ὧν ἡσχολήθησαν καὶ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Περγάμῳ μετὰ μεγίστου ζήλου.

 ΠΕΡΙ ΧΑΡΤΟΥ.

Κατ' ἀρχὰς ἐχάραττον ἐπὶ μαρμάρου ὅσα οἱ ἄνθρωποι ἤθελον νὰ διατηρήσωσι καὶ νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους· σώζονται δ' ἔτι καὶ νῦν ἐπιγραφαί, αἰτινες ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἀτελείας τῆς γραφῆς φαίνονται ἀρχαιόταται. Ἡ χρῆσις

αὕτη τῆς γραφῆς ἐπὶ λίθων παρέμεινε καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις διὰ τὴν δημοσίευσιν νόμων ἢ συνθήκων ἢ καταλόγων.

Ἔτερον δ' ἀρχαιότατον καὶ αὐτὸ μέσον τῆς γραφῆς εἶναι πλάκες μικραὶ χάλκιναι, καὶ διὰ τοῦτο εὐχρηστότεραι τῶν μαρμαρίνων, ἐφ' ὧν ἐχάραττον τὰ γράμματα. Ἀλλὰ καὶ αὗται παρῆχον πολλὴν δυσκολίαν ὀθενκατέφυγον εἰς τὴν κατασκευὴν πινακίδων ξυλίνων, αἰειφομένων διὰ κηρίου, ἐφ' ὧν εὐκόλως δι' ὀξείας γραφίδος ἐσημείονον τὰ γράμματα, καὶ πάλιν ἐξηλείφον αὐτά, σύροντες ἐπὶ τοῦ πινακιδίου πλατὺ καὶ λειόν τι ξύλον ἢ ὄστουν. Ταχέως δὲ συνησθάνθησαν τὴν ἀνάγκην τῆς χρήσεως δερμάτων ζώων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Μετεχειρίσθησαν συγχρόνως, καὶ μάλιστα ἐν Ἀσίᾳ, καὶ τὰ φύλλα δένδρων, ἰδίως δὲ τὰ τοῦ φοίνικος, ἢ τὸν ελοῖόν ἄλλων καλαμωδῶν φυτῶν. Τὸ δὲ περιφημότατον τούτων διὰ τε τὴν πολλὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν μεθ' ἧς ἐγένετο ἐπ' αὐτοῦ ἡ γραφή, ἦτον ἀναμφισβότως ὁ πάπυρος. Ὁ πάπυρος, εἶδος καλάμου ὀγκώδους καὶ ὑπὲρ τὰ τρία πολλακίς μετρα ὑψηλοῦ, περιέχοντις ὑπὸ τὸν ἐξωτερικὸν φλοιὸν οὐσίαν μαλακὴν καὶ ὑπόλευκον, φύεται ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀφρικῇ, ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ἄνω Νείλου, καὶ εἰς ὅσα μέρη καλύπτονται ὑπὸ τῶν πλημμυρῶν τοῦ ποταμοῦ. Τὸ φυτὸν τοῦτο ἀπετέλει τὴν εὐτυχίαν τῶν τόπων ἐκείνων. Ἐκ μὲν τῶν φύλλων αὐτοῦ κατεσκευάζετο ὕφασμα ἐπιτήδειον πρὸς ἐνδυμασίαν, ἢ δὲ ῥίζα ἦτο κατάλληλος εἰς τροφήν, καὶ ἡ ἐσωτέρα οὐσία τοῦ καλάμου ἐχρησίμευεν εἰς οἰηματισμὸν φύλλων λεπτῶν καὶ εὐκάμπτων. Ἐπὶ τῶν φύλλων

λων ποίτων ὡς ἐπὶ χάρτου, ἔγραφον διὰ μικροῦ καλάμου κεκομμένου εἰς ὄξύ, ὡς κονδύλιον, καὶ ἐμβαπτομένου εἰς ὑγρὸν κεχρωματισμένον. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ φαίνεται ἀρχαιοτάτη, ὡς ἐξάγεται ἐκ παπύρων εὐρεθέντων ἐν τοῖς τάφοις τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, τῆς τοῦ Μωυσεως σχεδὸν ἐποχῆς. Ὁ καλάμος ἐκόπτετο κατὰ κάθετον εἰς πολλὰ λεπτὰ φύλλα, ἅτινα συνεκολλῶντο ἀνά δύο κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν, καὶ περιηλείφοντο δι' ὑγροῦ πηγματώδους· ἐπιέζοντο ἔπειτα διὰ τινος κυλίνδρου, ἐστιλθοῦντο διὰ κισσῆρεως, καὶ οὕτω παρεδίδοντο εἰς τὴν χρῆσιν.

Ὅτι ὁ πάπυρος ἐγένετο γνωστός ἐν Ἑλλάδι, πάντες ἀπέδεξαντο αὐτὸν ἀσμένως, καὶ ἀπεπειράθησαν νὰ τελειοποιήσωσι τὴν διασκευὴν αὐτοῦ. Τοσαύτην δὲ σπουδαιότητα ἀπέδιδον εἰς τὸ μέσον τοῦτο τῆς γραφῆς, ὥστε ὁ Ἀθηναῖος Φιλτάτιος, καθ' ἃ ὁ Φώτιος ἐν τῇ Μυριαβίβλῳ ἐρανίζεται ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Ὀλυμπιοδώρου, βελτιώσας τὰ περὶ τὴν συγκόλλησιν τῶν φύλλων, ἠξιώθη τιμῶν καὶ ἀνδριάντος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν. Ἄλλ' ἢ συγκομιδὴ τοῦ παπύρου πολλάκις ἀπετύγχανεν, ἢ ἄλλαι περιστάσεις ἐξηφάνιζον μέρος αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἐμπορίου· ἐπειδὴ δὲ ἡ τέχνη δὲν ἠδύνατο ν' ἀντικαταστήσῃ αὐτόν, ὁ πάπυρος ὑπερετιμᾶτο καὶ ἐγένετο δυσώνητος, ὥστε ἠναγκάζοντο νὰ καταφεύγωσιν εἰς ἕτερα μέσα ἀναπληρωτικά. Οὕτω καὶ ἐπὶ κεραμίδων εὐρίσκονται πολλάκις γραφαί, καὶ ἐπὶ ἄλλων εὐτελῶν ὑλῶν, διὰ τὴν ἔλλειψιν ἢ τὴν ὑπερτίμησιν τοῦ παπύρου. Καὶ τῶ ὄντι κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα δεινῶν, φύλλον παπύρου, ἴσον πρὸς δύο ἢ τρεῖς σελίδας τοῦ σχήματος τοῦ λεγο-

μένου τετάρτου, ἐτιμᾶτο ἐπὶ Περικλέους, πέντε περίπου Δραχμῶν. Ἐκ τούτου δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ ὑπερτίμησις τῶν βιβλίων καὶ ἡ δυσκολία περὶ τὸν σχηματισμὸν βιβλιοθηκῶν.

Ἡ χρῆσις τοῦ παπύρου ἐγένετο κοινωτέρα ἐπὶ Πτολεμαίων· ἀλλ' ὅτε οἱ βασιλεῖς οὗτοι ἀπηγόρευσαν τὴν ἐξαγωγήν αὐτοῦ, ἐτελειοποιήθη ἐν Περγάμῳ ἑτέρα ὕλη γραφικὴ, ἡ περγαμηνὴ διφθέρα. Καὶ ἔγραφον μὲν ἀνεκαθεν καὶ ἐπὶ οἰῶν ἢ αἰγείων δερμάτων, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν ἦσαν ἐν πολλῇ χρήσει· ἤδη δὲ τοσοῦτον ἐτελειοποιήθη ἡ Περγαμηνή, ὥστε ἐγένετο προσφορωτέρα τοῦ παπύρου, εἰ καὶ βαρύτερος ἔτι.

Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν ὁμως τῶν Ἀράβων κατεστράφη καὶ τὸ μέσον τοῦτο τῆς γραφῆς μετὰ τόσων ἄλλων τῆς τέχνης μνημείων, μετὰ βιβλιοθηκῶν καὶ σχολείων· διότι παρημελήθη μὲν ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ κατεργασία τοῦ παπύρου, διεκόπη δὲ καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς Περγαμηνῆς. Ἐκ τούτου ἐπῆλθεν ἡ κατὰ τὸν 9^{ον} καὶ 10^{ον} αἰῶνα μ. Χρ. δεινὴ ἐκείνη περὶ τὴν ἀντιγραφὴν ἀπορία, ἀναπληρωθεῖσα μὲν ἐν μέρει διὰ τοῦ ἐκ βάμβακος χάρτου τοῦ λεγομένου Δαμασκηνοῦ, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἐξακολουθήσασα μέχρι τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, τῆς ἐφευρέσεως δηλονότι τοῦ ἐκ ρακῶν χάρτου. Περὶ τὸν 11^{ον} μάλιστα καὶ 12^{ον} αἰῶνα, δι' ἔλλειψιν χρηματικῶν μέσων, οἱ μοναχοί, οἵτινες εἶχον τὸ μονοπώλιον τῶν ἀντιγράφων, κατέφευγον δυστυχῶς καὶ εἰς ἕτερον ὀλέθριον μέσον πορισμοῦ χάρτου. Ἀπέξενον δηλαδὴ τὴν γραφὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων διφθερῶν, ἧ ἔχριον αὐτὰς διὰ τινος ἐλαιώδους οὐσίας, ἧτις ἐκάλυπτε τὴν ἀρχαίαν γραφὴν· καὶ οὕτω ἠδύνατο ν' ἀν-

τιγράφωσιν ἐπ' αὐτοῦ νέα συγγράμματα, συνήθως ὕμνους θρησκευτικούς ἢ ὁμιλίας. Αἱ δ' οὕτω μετασκευαζόμεναι διφθέραι ἐκλήθησαν παλίμψηστα, καὶ διὰ τὴν ἀμάθειαν τῶν μοναχῶν πολλάκις πολύτιμα ἀρχαῖα συγγράμματα ἠφανίσθησαν, διὰ ν' ἀντιγραφῶσι μικροῦ λόγου ἄξια ἔργα. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατώρθωσαν ἐν τισιν ἐξ αὐτῶν ν' ἀφαιρέσωσι τὴν ἐπιτεθείσαν ὕλην ἐπὶ τῶν διφθερῶν, καὶ ν' ἀναγνώσωσι τὰ ἀρχαῖα γράμματα. Εἰς ταύτην δὲ τὴν παράδοξον καὶ εὐτυχῆ ἀνακάλυψιν ὀφείλει ἡ νέα φιλολογία πολύτιμά τινα ἀρχαῖα συγγράμματα, νομιζόμενα ὡς παντελῶς ἀπολεσθέντα. Ἄλλ' ἡ ἐφεύρεσις καὶ τελειοποιήσις τῆς τοῦ χάρτου κατασκευῆς ἀπὴλλαξε τὸν φιλολογικὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ὀλεθρίας τῶν μοναχῶν συνηθείας περὶ τὴν ἀντιγραφὴν.

Τοιαύτη ἐν περιλήψει ὑπῆρξεν ἡ γραφικὴ ὕλη κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ μέσους χρόνους, ἀτελής μὲν κατὰ τὰ λοιπὰ τοῦ χάρτου εἶδη, ἀλλ' ἐντελεστάτη διὰ τῆς περιγραμμένης, ὡς ἔτι καὶ νῦν καταδεικνύεται. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐν παρόδῳ περὶ χάρτου, ὅστις συνέτεινεν οὐκ ὀλίγον καὶ αὐτὸς εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων ἐπιφέρομεν δὲ τινὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐπιστημῶν, καθ' ἃς ἡ περίοδος αὕτη ἀνεφάνη καθυπερτέρα τῆς προηγουμένης, καὶ πρῶτον περὶ τῆς χρησιμωτάτης πασῶν, τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπιστήμης.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἰατροὶ ἦσαν πιθανάτατα μόνον οἱ ἱερεῖς, ὡς ἀπὸ Θεοῦ ἔχοντες τὴν δύναμιν τοῦ προφυλάττειν τὴν ὑγίαν ἢ τὸ θεραπεύειν τὰς νόσους, δύναμιν νομιζομένην ὑπεράνθρωπον. Ὅθεν καὶ ἀναφέρεται ὁ Προμηθεὺς ὡς πρῶτος ἐφευρὼν τὰ μέσα τῆς διατηρήσεως τῆς ὑγείας· ὁ δὲ περίφημος ἰατρός Ἀσκληπιὸς συγκατελέγη μετὰ τῶν θεῶν.

Πρωϊμώτατα βεβαίως οἱ ἱερεῖς ἐφεύρον καὶ τινα πρακτικὰ μέσα, πλὴν τῶν δεήσεων καὶ ἀγνισμῶν, δι' ὧν ἐθεράπευον ὄσας ἠδύναντο ἀσθενείας. Οὕτω κατὰ μικρὸν ἀνεπτύχθη εἰδὸς τι ἐμπειρικῆς τέχνης, ἐξασκουμένης ὑπὸ τῶν τελείως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θρησκείας ἀφοσιουμένων, οἵτινες μόνοι ἐδιδάσκοντο τὰ μυστήρια τῆς τέχνης. Ὅθεν καὶ ἐσχηματίσθησαν ἐν τισὶ πόλεσιν ἰατρικὰ οὕτως εἰπεῖν φροντιστήρια, ἀσκληπιεῖα καλούμενα, ἐξ ὧν τινα κατέστησαν καὶ ἐπίσημα διὰ τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν ἐν αὐτοῖς μορφουμένων ἱεροῖατρῶν, ὡς τὰ ἐν ταῖς νήσοις Κῶ καὶ Ῥόδῳ, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἕτερα ἀλλαχοῦ ἰδρυθέντα. Εἰς τὰς ἱεράς δὲ ταύτας καὶ ἰατρικὰς σχολάς, ὧν ἡ θέσις ἦτο πάντοτε ἐκλελεγμένη ἐπιτυχῶς, ἢ ἐπὶ τινος τερπνῆς παραλίας ἢ ἐν τῷ μέσῳ δάσους συσκίου, προσήρχοντο ὡς εἰς νοσοκομεῖα οἱ ἀσθενεῖς. Ἐκεῖ δὲ οἱ ἱερεῖς ἀναμιγνύοντες ὑγιεινά τινα καὶ ἱαματικὰ μέσα μετὰ τῆς ἀγυρτικωτέρας χρήσεως συμβολικῶν τινῶν καὶ μυστηριωδῶν τελετῶν, κατάρθουν νὰ θεραπεύωσι τοὺς οὕτω δυναμένους ν' ἀναλάβωσι τὴν ὑγίαν. Ἡ πεῖρα ὁμῶς

ἐδίδαξεν ἐπὶ τέλος τοὺς τοιοῦτους νοσοκόμους τὴν ἐπίδρασιν τῆς διαίτης ἢ τῶν φαρμάκων ἐπὶ τινων ἀσθενειῶν, ὥστε καὶ παραγγέλματα ἐγράφησαν ἰατρικά, οἱ λεγόμενοι ἀφορισμοί, ἐφ' ὧν στηριζόμενοι πολλοὶ τῶν ἱερέων περιήρχοντο τὰς πόλεις κηρύττοντες ὅτι θεραπεύουσι πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν ἀρρώστιαν. Ἄλλ' ἤδη αἱ ἰατρικαὶ αὐταὶ γνώσεις, τέως τὸ προνόμιον τῶν λειτουργῶν τῆς θρησκείας, διεδόθησαν καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἣτις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν ἀνδρας ἰκανοὺς νὰ ἀσχοληθῶσι καὶ περὶ τὴν σπουδαίαν ταύτην μάθησιν. Ὅθεν πολλοὶ φιλόσοφοι ἐνέσχυον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἀσκληπιοῦ, Ἄλκμαίων δὲ ὁ Κροτωνιάτης, ὁ τοῦ Πυθαγόρου μαθητῆς, ἐποίησατο χρῆσιν καὶ τῆς ἀνατομίας τῶν ζώων πρὸς μείζονα κατάληψιν τῆς φυσιολογίας τοῦ σώματος. Οὕτω μετὰ τὴν ἐμπειρικὴν ἐκείνην ἐποχὴν τῶν ἱεροιατρῶν ἀνεφάνησαν, κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, νέοι Ἀσκληπιάδαι μετὰ τινος ἤδη ἀξίας ἐπιστημονικῆς, ἣτις ἀνεδείκνυεν αὐτοὺς καθυπερτέρους οὐ μόνον τῶν ἐμπειρικῶν ἱερέων τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τῶν τοσοῦτω διαβωμένων Αἰγυπτίων. Ὁ Ἡρόδοτος, ἐν βιβλίῳ τρίτῳ τῆς ἱστορίας, διηγεῖται τὰς παραδόξους ἐν Περσίᾳ περιπετείας τοῦ Κροτωνιάτου ἰατροῦ Δημοκῆδους, ὅστις ἔσωσε τὸν Δαρεῖον ἀπὸ τραύματος δεινοῦ, ἐν ᾧ οἱ ἄριστοι παρὰ τῷ βασιλεῖ ἰατροὶ τῆς Αἰγύπτου δὲν ἠδύναντο νὰ θεραπεύσωσιν αὐτόν. Ἐκ τούτου μεγάλην μὲν ἐκτήσαντο φήμην ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ οἱ Ἕλληνες ἰατροί, ἐπληθύνοντο δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐγένοντο ἐπιστημονικώτεροι. Καὶ τῷ ὄντι αἱ ἔρευναι τῶν φιλοσόφων, αἱ ἀσκή-

σεις ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἡ πείρα τῶν περιοδεούντων ἰατρῶν, πρὸς δὲ καὶ ἡ βελτίωσις αὐτῶν τῶν Ἀσκληπιείων, τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τῆς ἐπιστήμης.

Ἄλλὰ μεσοῦντος ἤδη τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀνεφάνη ὁ μέγας ἐκεῖνος νοῦς, ὅστις, ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ τέχνης, ἠύξησε μὲν τὰς περὶ αὐτῆς γνώσεις διὰ πολλῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἐφευρέσεων, ἐστήριξε δ' αὐτὴν ἐπὶ κανόνων σταθερῶν, καὶ κατέστησεν ἀληθῆ ἐπιστήμην· διὸ καὶ πατήρ τῆς ἰατρικῆς δικαίως ἐπωνομάσθη. Οὗτος εἶναι Ἴπποκράτης ὁ Κῶος. Διδαχθεὶς ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ἐν τῇ ἰατρικῇ δηλονότι σχολῇ ἣτις ἐφημίζετο ὡς ἀνωτέρα καὶ τῶν ἐν Κρότωνι καὶ Κνίδῳ ἀσκληπιείων, διήκουσεν ἔπειτα καὶ τῶν μεγάλων τῆς ἐποχῆς φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, καὶ ἀνεδειχθῆ πολυμαθέστατος φιλόσοφος καὶ ἰατρός ἐμπειρότατος. Ἰδρύσαστο δὲ τὴν πρώτην σπουδαίαν ἰατρικὴν σχολὴν, καὶ ἐτιμήθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἐν τῇ ἀρχαιότητι, τὰ δὲ σοφὰ αὐτοῦ συγγράμματα θαυμάζονται ἔτι καὶ νῦν. Τούτων τὰ πλεῖστα συνέγραψεν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἔνθα διήλθε τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς, ἀφ' οὗ πρῶτον ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν τῇ πατρίδι, ἔπειτα μετὰ μακρὰς περιηγήσεις ἐπορεύθη εἰς Ἀθήνας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καὶ διέτριψεν αὐτόθι μέχρι τοῦ 411 ἔτους ἀπολαύων τῆς γενικῆς εὐνοίας καὶ τιμῆς διὰ τὴν σοφὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν. Ἐν Ἀθήναις ἐδίδασκαν καὶ Εὐρυφῶν ὁ Κνίδιος καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης καὶ Μνησίθεος ὁ Ἀθηναῖος. Οἱ δὲ πιστοὶ τῆς ἰππο-

κρατείου διδασκαλίας ὁπαδοί, ἐν οἷς διέπρεψαν Διοκλῆς ὁ Καρύστιος καὶ Πραξαγόρας ὁ Κῶος, συνέστησαν τὴν λεγομένην δογματικὴν σχολὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μεγάλου διδασκάλου, καὶ ἐπλούτισαν τὴν ἐπιστήμην διὰ πολλῶν συγγραμμάτων.

Αἱ κατακτήσεις τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου διηκκόλυναν τὴν εἰς Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν μετάβασιν πολλῶν σοφῶν καὶ μάλιστα φυσιολόγων, ὧν αἱ ἔρευναι ἐπὶ τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν ἐπέχεαν φῶς μέγα εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας, καὶ προήγαγον φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ τὴν ἰατρικὴν. Καὶ πολλοὶ μὲν τῶν ἰατρῶν παρεξεστράπησαν εἰς ἐμπειρισμὸν ἀπλοῦν, ἀλλ' οἱ ἐπόμενοι εἰς τὰ δόγματα τοῦ Ἱπποκράτους ἀνέπτυссον τὴν ἐπιστήμην διὰ συνετῆς πείρας καὶ ἐμβριθῶν παρατηρήσεων. Οἱ δὲ Πτολεμαῖοι φιλοτιμούμενοι καὶ τὴν ἰατρικὴν νὰ προστατεύσωσιν, οὐ μόνον ἄλλας πλείστας εὐκολίας παρέσχον εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, ἀλλὰ καὶ τὴν τέως ἀπηγορευμένην ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πτωμάτων ἀνατομίαν ἐπέτρεψαν, ὥστε σπουδαία ἐγένετο τῆς ἐπιστήμης πρόοδος διὰ τῆς ἐξακριβώσεως τῶν περὶ τὴν φυσιολογίαν τοῦ ἀνθρώπου παρατηρήσεων. Ὁ ἐξοχος ἀνατόμος Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος ὑπὲρ πάντα ἄλλον προεχώρησεν εἰς τὰς ἀνατομικὰς ἐρεῦνας, καὶ διὰ τῶν σοφῶν αὐτοῦ παρατηρήσεων περὶ τῶν νεύρων, τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας ἐξέτεινε τὴν σπουδὴν τῆς ἰατρικῆς. Ὁ δὲ μικρὸν μετ' αὐτὸν ἀχμάσας, περὶ τὰ μέσα τῆς 3^{ης} ἑκτονταετηρίδος, Ἐρασίστρατος ὁ Κεῖος, οὐ μόνον ὡς χειρουργός καὶ ἀνατόμος ἐπιτήδειος διεκρίθη, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀποδείξας τὴν ἐπὶ τῶν νόσων ἐπίδρασιν τῆς ἠθικῆς

τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως. Ἡ διάγνωσις τῆς νόσου, ἣτις ἀνευ αὐτοῦ θὰ ἔφευρεν εἰς τὸν τάφον τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως Ἀντιόχου, νόσου πηγαζούσης ἀπό θητικοῦ ὄλως πάθους, κατέστησε γνωστὴν τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνδρός. Καὶ ἄλλοι δὲ ἐπίσημοι ἰατροί, εἰ καὶ βαδίζοντες πολλάκις ἀντιθέτους ὁδοῦς, ὡς ὁ Φιλίνος, ὁ Σεραπίων, ὁ Ἀπολλώνιος, συνέτειναν εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μάλιστα ἰατρικὴ σχολή, διαιρέσασα τὴν σπουδὴν εἰς θεραπευτικὴν, διαιτητικὴν, χειρουργικὴν, ἐπενήργησε δραστηρίως εἰς τὴν πρόοδον ἐκάστου τῶν τριῶν τούτων κλάδων τῆς ἐπιστήμης. Τοσοῦτον δ' ἐνισχύθη ἡ σπουδὴ αὐτῆς, ὥστε καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς μετὰ ταῦτα κατακτήσεως, οὐ μόνον διετηρήθη, ἀλλὰ καὶ πῶς προώδευσε, καὶ δι' ὀνομάτων περικλεῶν, ὅποια τὰ τοῦ Διοσκορίδου, τοῦ Γαληνοῦ καὶ ἄλλων ἐδοξάσθη, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἦδη δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐτέραν ἐπιστήμην, ἣτις ἤκμασε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

 ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ.

Αἱ μαθηματικαὶ ἐν γένει ἐπιστῆμαι προήχθησαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν ἣ πολλοὶ μὲν ἀνεδείχθησαν ἐπιστήμονες, πολλὰ δὲ κατεσκευάσθησαν ἔργα μαρτυροῦντα τὴν τε πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἐπὶ τῆς βιομηχανίας. Μικρὸν δὲ ἢ οὐδόλως ὠφελήθησαν οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐκ τῆς θρυλουμένης ἐκείνης σοφίας τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων· διότι καὶ ἀρχαιότεροι σοφοὶ μετα-

βάντες εἰς Αἴγυπτον, πάλαι μὲν ὁ Μιλήσιος Θαλῆς, ἔπειτα δὲ Εὐδοξος ὁ Κνίδιος, ἐφείλκῃσαν τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐκεῖ λογίων. Καὶ ἐξ ἐτέρων δὲ τεκμηρίων εἰκάζεται ὅτι οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μαθηματικοὶ παρέλαβον μᾶλλον τὰς γνώσεις αὐτῶν ἀπὸ τῶν προγενεστέρων Ἑλλήνων φιλοσόφων. Οὕτω ὁ ἀριστος τῶν μαθηματικῶν Εὐκλείδης ὁ πρῶτος γεωμετρίαν συγγράψας, διδασκόμενος ἐν Ἀθήναις, μετέβη ἔπειτα, ἐν ἔτει 300 πρ. Χρ., εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἰδρύσατο σχολὴν μαθηματικῶν. Ἐν ταύτῃ ἐμαθήτευσεν Ἀρχιμήδης ὁ Συρακούσιος, ὁ ἐκπλήξας τὸν κόσμον διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐμπειρίαν περὶ τὴν μηχανικὴν, ἣν καὶ θαυμασίως προήγαγε, καὶ ἐφήρμοσεν εἰς ὑπεράσπισιν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος ἐν ἔτει 212^ο, ὅτε καὶ ἐγένετο θῦμα τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἔρωτος αὐτοῦ. Τοῦ περιωνύμου δὲ τούτου μηχανικοῦ μαθητῆς ἀξίως ἐγένετο Ἀπολλώνιος ὁ συγγραφεὺς πλείστων ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἤκμασε καὶ ὁ ἐν πολλοῖς σοφὸς Ἐρατοσθένης, ἀσχοληθεὶς ἰδίως περὶ τὴν μαθηματικὴν γεωγραφίαν. Καὶ ἐπαιδεύθη μὲν ἐν Ἀθήναις, προσεκλήθη δ' ἔπειτα, περὶ τὰ 230, εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐδίδαξεν ἐπιτυχῶς καὶ συνέταξε τὰ ποικίλα αὐτοῦ ἔργα φιλολογικά, μαθηματικά, γεωγραφικά, χρονολογικά. Μεταξὺ δὲ πολλῶν ἄλλων διακριτέοι οἱ περὶ τὴν ἀστρονομίαν διαπρέψαντες ὅτε προμνημονευθεὶς Ἀρίσταρχος καὶ ὁ Ἴππαρχος, ὧν ὁ μὲν ἀπέδειξε τὴν διπλὴν τῆς γῆς κίνησιν, οἷαν ἄλλοτε ὑπέδειξεν ὁ Πυθαγόρας, τὴν περὶ τὸν ἀξονα αὐτῆς καὶ τὴν περὶ τὸν ἥλιον. Ὁ δὲ Ἴππαρχος διέκρινε τὴν ἀτέλειαν τοῦ ὑπολογισμοῦ, ὅτι τὸ ἔτος σύγκειται ἐκ 365

ἡμερῶν καὶ 6 ὥρῶν ἀνακάλυψις ἐξαισία, δεκνύουσα τὴν εὐφυΐαν τοῦ ἀνδρός περὶ τὴν ἀστρονομίαν, ἀλλ' ἦτις ἦτον ἀνωτέρα ἔτι τοῦ αἰῶνος, ὥστε καὶ ὅτε μετὰ ταῦτα ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος ὁ Σωσιγένης ἐνησχολήθη εἰς τακτοποίησιν τοῦ ἡμερολογίου ἐβασίσθη εἰς τὴς 365 ἡμέρας καὶ 6 ὥρας.

Ἡ ἀκμὴ αὕτη τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν αὐτῇ ἐπιστημῶν, ὡς τῆς μηχανικῆς, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐπὶ τῆς βιομηχανίας, ἀκμὴ ἦν οὐδ' οἱ Ῥωμαῖοι ἔπειτα ὑπερέβησαν, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς ἔργων μεγάλων, ὅποια τὰ πολλὰ τῆς συγκοινωνίας μέσα, καὶ ἰδίως ἡ μεγάλη διώρυξ ἡ ἐνώσασα τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν μετὰ τῆς Μεσογείου· τὰ παρμεγέθη πλοῖα, τὰ μαρτυροῦντα τὴν πρόοδον τῆς ναυπηγίας· αἱ πολλαὶ καὶ γιγαντιαῖαι οἰκοδομαί, ἐν αἷς ἐπρώτευεν ὁ ἐπὶ τῆς νήσου Φάρου πύργος. Ὁ πρῶτος οὗτος σωτήριος διὰ τοὺς ναυτιλλομένους φανοφόρος πύργος κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Κνιδίου Σωστράτου, καὶ ἦτο μὲν πολυώροφος εἶχε δὲ ὕψος 300 πήχεων, καὶ ὁ ἐπ' αὐτοῦ φανός ἔπεμπε τὸ φῶς εἰς 7 μιλίων, ὡς λέγεται, ἀπόστασιν· ὥστε δικαίως κατετάχθη μεταξὺ τῶν ἐπτὰ θαυμάτων τοῦ κόσμου, ἀπ' αὐτοῦ δὲ ὠνομάσθησαν φάροι καὶ πάντες οἱ τοιοῦτου εἶδους φανοί.

Ἄλλὰ τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα εἶχον ἄρα γε καὶ καλλιτεχνικὸν χαρακτήρα; ἦσαν ἔργα ἀρχιτεκτονικῆς; Ἴδωμεν τῷ ὄντι ὅποια ἦτον ἡ κατάστασις τῆς τέχνης ταύτης ἐν ἧ εὐρισκόμεθα περιόδῳ.

Ἄν ὁ πλοῦτος δίδει τροφήν εἰς τὰς τέχνας, ἡ δὲ τῶν ἡγεμόνων προστασία ἐνισχύει αὐτάς, οὔτε πλοῦτος ὁμῶς οὔτε ἡγεμόνες παράγουσι τὴν καλλιτεχνίαν, οὐδὲ διασώζουσιν αὐτήν, ὅταν ἐκλίπη τὸ ζωοποιόν πνεῦμα. Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐδαπανήθησαν εἰς καλλιτεχνικά ἔργα τσαῦτα μυθῶδη ποσά, ὅσα οὐδ' ἐφαντάσθησαν ἐπὶ Περικλέους, καὶ ὁμῶς ἡ τέχνη ἀπώλεσε τὸ ἰδανικὸν αὐτῆς κάλλος καὶ τὸ θεῖον ἐκεῖνο ὕψος τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν. Ἐπειτα καὶ αὐτὴ ἡ τέχνη εἶχε φθάσει εἰς τσαύτην τελειότητα, ὥστε δύσκολον θὰ ἦτο νὰ ὑπερβῶσιν αὐτήν. Διὰ τοῦτο οἱ Πτολεμαῖοι καὶ Σελευκίδαί φιλοτιμούμενοι νὰ κατασκευάσωσι τι ἀνώτερον, ἀπεμακρύνθησαν τοῦ καλοῦ ῥυθμοῦ κλίναντες πρὸς τὸ ἐπιδεικτικὸν καὶ πολυτελές, τὸ τέρπον τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ μὴ ἀνυψοῦν τὸ αἶσθημα. Ἐν τούτοις ἡ ἐπιβρόχη τῶν μεγάλων τοῦ παρελθόντος καλλιτεχνῶν καὶ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης ἀναφαίνεται καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν· διὸ αἱ Ἀθηναὶ διαμένουσιν ἡ ἐστία τῆς τέχνης, καὶ ἐκεῖθεν μεταβαίνουσιν εἰς Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον οἱ καλλιτέχνη, ἵνα ἐργασθῶσιν ἐκεῖ εἰς τὴν κτίσιν καὶ τὴν κόσμησιν τῶν πόλεων. Πλείστη δὲ διὰ τὰς νέας πόλεις ἀνάγκη ὑπῆρχε κυρίως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἥτις βοηθουμένη καὶ ὑπὸ τῆς προαχθείσης μηχανικῆς, παρήγαγε καὶ αὖθις μεγαλουργήματα ἱκανά. Ὁ Δεινοκράτης ἐσχεδίασε τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἧς τὸ εὐρυθμον διάγραμμα, αἱ μεγαλοπρεπεῖς ὁδοί, αἱ περικαλλεῖς οἰκοδομαὶ ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπον, καὶ ἦσαν τῶ ὄντι

ἀξιοθαύμαστα, ὥστε καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος, περιγράφων τὴν πόλιν, «Ἐγὼ δέ, ἐπιφέρει μετ' ἐνθουσιασμοῦ, ἐγὼ δὲ μερίζων τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς πάσας τὰς ἀγυῖας θεατῆς ἀκόρεστος ἤμην, καὶ τὸ κάλλος ὄλως οὐκ ἐξήρκουν ἰδεῖν.» Ἐπειτα δὲ ἀπαυδήσας ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν καλλιτεχνημάτων, «Ὁφθαλμοί, ἀνακράζει, νενικήμεθα.» Καὶ δικαίως, διότι καὶ ἡ πόλις ἦτον ἀπέραντος, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀξιοθέατα ἄπειρα, ἰδίως μάλιστα ἐν Βρυχείῳ, ὅπου ἦσαν τὰ βασιλεία, τὸ Μουσεῖον, τὸ μνημεῖον τοῦ Ἀλεξάνδρου. Εἶδομεν ἕτερον ἀρχιτέκτονα, τὸν Σώστρατον, ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ φανοφόρου πύργου. Ἄλλοι δὲ εὐφύεστατοι τεχνῖται ἐσχέδιασαν πόλιν ἐτέραν ἀμιλλωμένην πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατὰ τε τὸ κάλλος καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν, τὴν Ἀντιόχειαν, ἐν ἣ πολλὰ ἦσαν θεᾶς ἀξια, ἀλλ' ἡ τετράστιχος πρὸ πάντων στοὰ προσεῖλκυε τὸν θαυμασμόν τοῦ θεατοῦ.

Τοσοῦτον δ' ἐκορυφώθη ὁ καλλωπισμὸς τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν οἰκιῶν διὰ ποικιλιμάτων καὶ γραφῶν καὶ ἐπιχρυσώσεων, ὥστε καταντῶσι μυθώδη τὰ περιγραφόμενα οἰκοδομήματα. Τοιαύτη πολυτέλεια ἐδείχθη καὶ ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν πλοίων· οὕτω ἡ Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος θαλαμηγός, καὶ ἡ εἰκόσορος Ἰέρωνος τοῦ Συρακουσίου ἦσαν γιγαντώδη κατασκευάσματα, ἐν οἷς τὸ κάλλος καὶ ὁ πλοῦτος ἡμιλλῶντο πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὸ πλήθος. Ἡ οἰκοδομικὴ δὲ αὕτη πολυτέλεια ἐδείκνυετο καὶ ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν θεάτρων, λουτρῶνων, γυμνασίων, καὶ ἄλλων δημοσίων πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ οἰκοδομημάτων. Οὐδ' οἱ τάφοι ἐστερήθησαν τῆς τιμῆς ταύτης, ἦν μόνον γνωρίζει ἡ τοῦ

ἀνθρώπου κενοδοξία. Ἡ κενοδοξία αὕτη μᾶλλον ἢ ἡ εὐσέβεια ἐξεδηλώθη καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ναῶν· διότι τότε καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ὠκοδομήθησαν ναοὶ μεγαλοπρεπεῖς μετὰ τινος παραλλαγῆς τῆς ἀρχαίας τάξεως· ὁ δὲ νέος οὗτος ρυθμὸς παρέμεινεν ἐπικρατῶν ἐν τοῖς ναοῖς τῶν ἀσιατικῶν πόλεων.

Ἐν Ἀθήναις κατεσκευάσθησαν πολλὰ ἔργα ὑπὸ πλουσίων ἰδιωτῶν καὶ ἡγεμόνων οἵτινες ἐνόμιζον καὶ ἑαυτῶν τιμὴν, ἢ καὶ φόρον ὀφειλόμενον, νὰ κοσμῶσι τὴν πόλιν ἐκείνην τῶν καλῶν τεχνῶν. Ἰδίως διέπρεπε τὸ γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου Β'. τὸ πρὸ τοῦ Θησείου κείμενον· ἢ τοῦ Ἀττάλου στοά, περὶ τὸν αὐτὸν χώρον· ἢ τοῦ Εὐμένους, παρὰ τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου· τὸ Ὀλύμπιον, δαπάναις Ἀντιόχου Δ'. οἰκοδομούμενον, ἀλλὰ καταλειφθὲν ἀτελές.

Ἐὰν δὲ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν καὶ εἰς ἔργα τῆς κοινῆς ἀνάγκης καὶ ὠφελείας, εὐρίσκομεν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, πλὴν τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας καὶ πολλὰ ὑδραυλικά κατασκευάσματα, ἢ δὲ ἱστορία διέσωσεν ἱκανῶν τεχνιτῶν ὀνόματα, ἐν οἷς διαπρέπει τὸ τοῦ Χάρητος τοῦ Χαλκιδέως ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, καὶ τὸ τοῦ Κτησιβίου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Τὰ ἔργα ταῦτα μαρτυροῦσιν, ὡς ἐλέγομεν, ὅτι ἡ οἰκοδομικὴ προήχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διὰ τῆς ἐν αὐτῇ ἐφαρμογῆς τῆς μηχανικῆς. Τοῦτο δὲ γίνεται σαφέστερον καὶ ἐκ τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν· διότι ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ κατεσκευάσθησαν ἔργα τεχνικώτατα, καὶ αἱ περιβόητοι ἐκεῖναι Ἑλεπόλεις· καὶ μετὰ ταῦτα πολλάκις ἐφηρμόσθη ἡ μηχανικὴ ἐπὶ τῶν πολιορκιῶν καὶ ἐπὶ τῆς

ἄλλης ἐν γένει οἰκοδομῆς. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη τῆς τέχνης πρόοδος πρὸς τὸ μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ λυσιτελὲς δὲν κατέστησεν αὐτὴν καὶ ἀνωτέραν κατὰ τὴν καλλιτεχνίαν. Ἡ οἰκοδομικὴ, ὡς ἀρχιτεκτονικὴ, ἔμεινεν ὑποδεεστέρα τῆς τῶν προτέρων χρόνων, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεπλήρου τὴν ἔλλειψιν, ὡς εἶδομεν, ἐν ἀρχῇ, διὰ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ καλλωπισμοῦ, διὰ τῶν ποικιλιμάτων καὶ γραφῶν, προσλαμβάνουσα οὕτω βοηθὸν καὶ τὴν ἑτέραν ἀδελφὴν, τὴν ζωγραφικὴν, ἥτις καὶ αὐτὴ ὑπηρέτησεν εἰς τὴν μαρίαν τῆς πολυτελείας καὶ ἐπιδείξεως.

 ΓΡΑΦΙΚΗ.

Αἱ αἰτίαι τῆς παρακμῆς τῶν ὡραίων τεχνῶν εἶναι σχεδὸν αἱ αὐταὶ ἐπὶ πάσας, ἀλλ' ὅσω πνευματικωτέρα οὕτως εἶπειν εἶναι καλὴ τις τέχνη, ὅσω δηλαδὴ ἀνυψοῦται πρὸς τὸ ἰδεῶδες καλὸν ἀπαλλαττομένη πάσης ὑλικῆς ὠφελείας καὶ χρησιμότητος, τοσούτω τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀποτελέσματα τῆς ἐλλείψεως πνεύματος φιλελευθέρου καὶ γονίμου εἶναι ὀλεθριώτερα· τοῦθ' ὅπερ παρετηρήθη ἐπὶ τῆς γραφικῆς. Ἐπί τινα μὲν χρόνον οἱ μαθηταὶ τῶν μεγάλων σχολῶν ἐξηκολούθουν εὐτυχῶς ἀπομιμούμενοι τὰ τῶν ἐνδόξων διδασκάλων ἔργα· καὶ πρωτότυπα μάλιστα πολλά, ἐφάμιλλα τῶν μεγάλων καλλιτεχνημάτων τῆς παρελθούσης περιόδου, ἀναφαίνονται καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τῶν Διαδόχων ἐποχῆς. Ἐν Ῥόδῳ πρὸ πάντων εἰργάσθη ὁ περιβόητος ζωγράφος

Πρωτογένης, ὅστις ἦτο μὲν σύγχρονος τοῦ Ἀπελλοῦ, ἀλλ' ἐδοξάσθη ἰδίως περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 3^{ης} ἑκατονταετηρίδος. Τὸ περίφημον αὐτοῦ ἔργον: ὁ Ἰάλυσος, νέος θηρευτῆς παριστῶν τὸν ἀρχηγέτην πόλεως τινος ἐν Ῥόδῳ, καὶ περὶ ὃ ἠσχολήθη ὁ καλλιτέχνης ἑπτὰ ὅλα ἔτη, τοσοῦτον ἐθαυμάζετο, ὥστε Δημήτριος ὁ Ἀντιγό-νου, πολιορκῶν τὴν πόλιν, ἐφείσθη, ὡς λέγουσιν, αὐ-τῆς, ἵνα μὴ καταστραφῇ τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τῆς τέχνης. Προϊόντος ὁμοῦ τοῦ χρόνου ἡ τέχνη ἐγένετο θεράπαινα τῆς πολυτελείας καὶ οὕτως ἐξευτελίζετο· ἡ δὲ φαντασία τοῦ καλλιτέχνου δὲν ἀνυψοῦτο, ὡς ὅτε ὁ Πολύγνωτος ἐκόσμει τὸ Θησεῖον καὶ τὴν Στοάν, ἀλλ' ἐ-ταπεινοῦτο εἰς παράστασιν ἀντικειμένων κατ' αἴσθησιν μόνον τερπνῶν πρὸς καλλωπισμὸν βασιλικῶν ἢ ἰδιωτι-κῶν μεγάρων, ἐνθα ἐνδιητῶντο ἡ τρυφή καὶ ἡ ἡδονή. Ἐν τούτοις καὶ ἡ τοιαύτη πρὸς ἐπίδειξιν τάσις ἐνίσχυσε κλάδον τινὰ τῆς γραφικῆς, τὴν σκηνογραφίαν καὶ τὴν τοιχογραφίαν· παρήγαγε δὲ τὴν τοπογραφίαν, τὴν παράστασιν δηλονότι γραφικῶν τινῶν τόπων καὶ χωρῶν, ἀλλὰ περιέπεσε καὶ εἰς τὴν βωπογραφίαν, τουτέστι τὴν ζωγραφίαν ἀντικειμένων εὐτελῶν, ὡς ἀγορῶν, ἐρ-γαστηρίων, ὀψονίων καὶ τῶν τοιούτων. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ ἡ ψηφοθετικὴ ἔλαβε πλείστην ἐπίδοσιν, καὶ ἀναφέρονται πολλοὶ ἀριστοὶ ἐπὶ ἐδάφους ψηφοθέται ἐν οἷς διέπρεπε Σῶσις ὁ Περγαμηνὸς θαυμαζόμενος ἰδίως διὰ τὴν παράστασιν τινος ἐδάφους ἐστιατορίου, τὸν ἀσά-ρωτον λεγόμενον οἶκον. Ἐπεχείρησεν ὁμοῦ ἡ τέχνη τότε καὶ τὴν ἀπεικόνισιν ἀντικειμένων ἱστορικῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τινῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ψηφοθετημάτων,

καὶ ἰδίως τοῦ ἐν Πομπηῖα κατὰ τὸ 1831 ἔτος ἀνευρεθέντος, εἰ καὶ ἠκρωτηριασμένου, ἐν ᾧ μετὰ θαυμαστῆς τέχνης παρεστάθη Ἀλεξάνδρου καὶ Δαρείου μάχη. Ὅθεν ἂν ἔλειψεν ἡ εὐγένεια καὶ ἡ σεμνότης τοῦ ἤθους, ἡ τὸ ὕψος καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς ἐν μεγαλογραφίαις παραστάσεως τοῦ καλοῦ, παρέμεινεν ὁμως μέχρι τινός ἢ περὶ τὴν ἐπεξεργασίαν ἐπιδεξιότης εἰς τὰ ἄλλα εἶδη τῆς γραφικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοιαύτη τῆς ἐργασίας ἐντέλεια δὲν φαίνεται εἰς τὸν ἄλλον τῆς γραφικῆς κλάδον, τὴν κεραμογραφίαν, ἣτις περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης παρημελήθη. Οὕτω τὰ ἐν Ἰταλίᾳ εὑρεθέντα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀγγεῖα εἶναι κατεσκευασμένα μετὰ πολλῆς ἀφιλοκαλίας· μόνον δὲ τὰ ἐν Νώλᾳ ἔχουσι καὶ σχῆμα κομψόν καὶ καλὸν ἐρυθρόξανθον χρῶμα, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν προηγουμένην περίοδον, ὅτε οἱ Νωλᾶνοι τοὺς Ἑλληνας σφόδρα ἠσπάζοντο, ὡς λέγει Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, καὶ ἐπομένως καὶ τὴν τέχνην τὴν ἑλληνικὴν.

Οὕτω ἡ γραφικὴ περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης ἀπεμακρύνθη μὲν ἀπὸ τῆς σεμνῆς μεγαλογραφίας τῶν προηγουμένων χρόνων, ἠσχολεῖτο δὲ περὶ μικρογραφήματα ἔντεχνα καὶ εὐάρεστα, ἀλλ' οὔτε δι' ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, οὔτε δι' ἀλληγορικῶν διδακτικῶν διεγείροντα εὐγενῆ αἰσθήματα, καὶ ἀνυψοῦντα τὸ φρόνημα. Τοιαύτη τις ἔμελλεν ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦναι καὶ ἡ τύχη τοῦ ἐτέρου τῆς καλλιτεχνίας κλάδου τῆς γλυπτικῆς.

ΓΑΥΠΤΙΚΗ.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Πραξιτέλους διετήρησαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Ἀθήναις τὸν ῥυθμὸν τῆς τέχνης τοῦ μεγάλου διδασκάλου, καθὼς καὶ ἐν Σικυῶνι οἱ τοῦ Λυσίππου ὄπαδοί. Εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Πραξιτέλους Κηφισόδωρον ἀποδίδεται τὸ ἐν Φλωρεντία ἀριστούργημα τῶν παλαιστῶν, νεανιῶν μετὰ πολλῆς χάριτος καὶ ἐπιτηδειότητος συμπεπλεγμένων εἰς πάλην. Χάρης δὲ ὁ τοῦ Λυσίππου μαθητῆς εὐδοκίμησε περὶ τὴν κατασκευὴν κολοσσαίων ἀγαλμάτων, οὐχὶ ὅμως ἐν Σικυῶνι, ἀλλ' ἐν Ῥόδῳ, ὅπου μεταβάς ἰδρύσατο τὸ περιώνυμον τῆς νήσου ἐκείνης ἐργαστήριον.

Τῷ ὄντι κατὰ τὴν 3^{ην} ἑκατονταετηρίδα ἡ Ῥόδος, κατορθώσασα ν' ἀποκρούσῃ τὸν κατ' αὐτῆς ἐπελθόντα Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν, καὶ διαμείνας οὐδετέρα ἐν τῇ πάλῃ τῶν διαδόχων, παρέσχεν ἄσυλον εἰς τὰς εἰρηνικὰς τέχνας, καὶ δὴ εἰς τὴν γλυπτικὴν περὶ ἣν ἐφημίζοντο πάντοτε οἱ Ῥόδιοι τεχνῖται. Τὸ δὲ ἐργαστήριον ὅπερ συνέστησεν ὁ Χάρης ἀπέβη ὀνομαστόν· διότι παρήγαγεν ἔργα ἀξία τῆς ἀρχαίας τέχνης, καὶ θαυμαζόμενα ἰδίως διὰ τὴν τελειότητα τῆς ἐπεξεργασίας. Αὐτὸς ὁ Χάρης ἐπεχείρησε μετ' ἄλλων τεχνιτῶν τὴν κατασκευὴν μεγάλου ἀγάλματος τοῦ Ἥλιου, τοῦ περιβοήτου Κολοσσοῦ, ὃν ὅμως δὲν ἠτύχησε νὰ ἴδῃ τετελειωμένον. Ἔτεροι δὲ καλλιτέχναι ἐγένοντο ὀνομαστοί, καὶ πανταχοῦ προσεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἐπεθυμούντων τελείαν τινὰ ἐργασίαν, ἢ παρηγγέλλετο ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ ἢ κατασκευὴ ἔργων σπουδαίων. Σώζεται ἔτι ἐν τῷ Βατικανῷ

τῆς Ῥώμης τὸ περίφημον σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος, καὶ ἐν Νεαπόλει τὸ οὐχ ἦττον περικαλλές σύμπλεγμα τοῦ Φαρνεσίου Ταύρου, ἀμφοτέρα ἔργα τῶν Ῥοδίων καὶ ἐν Ῥόδῳ κατασκευασθέντα, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μετακομισθέντα εἰς Ῥώμην μετὰ τῶν ἄλλων καλλιτεχνημάτων. Αὐτόθι ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Καπιτωλείου εὐρίσκεται καὶ ἕτερον ἐξαισίον ἔργον, ὁ ἀποθνήσκων μονομάχος, ἀποδεικνύον, τουλάχιστον κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν, τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης καὶ ἐν Περγάμῳ, τῇ γνωστῇ ἡμῖν ἤδη διὰ τὴν φιλολογικὴν αὐτῆς σχολήν. Τῷ ὄντι τὸ γλυπτικὸν τῆς Περγάμου ἐργαστήριον, ἐμψυχούμενον ὑπὸ τῆς φιλοκαλίας τῶν Ἀτταλιδῶν, ἀπεδείχθη περίφημον, μάλιστα δὲ διὰ τοῦ Πυρομάχου, τοῦ μᾶλλον διακεκριμένου τῶν ἐν αὐτῷ ἐργασαμένων γλυπτῶν. Ὁ ἔξοχος οὗτος καλλιτέχνης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τεχνιτῶν κατεσκεύασε πλείστου ἀξία συμπλέγματα μαχητῶν, ἵνα δαιωνίσῃ τὰς τοῦ Ἀττάλου Α΄. κατὰ Κελτῶν νίκας. Τὰ καλλιτεχνικὰ δὲ ταῦτα ἔργα εἶχον τοσαύτην ἀξίαν, ὥστε καὶ ἀντίγραφα αὐτῶν ἐστάλησαν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐκόσμησαν τὸ νότιον τῆς ἀκροπόλεως τεῖχος. Εἰς ταῦτα λοιπὸν ἀνήκει καὶ ὁ εἰρημένος ἐν τῷ Καπιτωλείῳ ἀποθνήσκων μονομάχος. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ τῆς τέχνης ἀκμὴ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, ὡς καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς μεγαλοπόλεσι τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἡ κτίσις τοσοῦτων μεγαλοπόλεων ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, ἡ ἀκατάσχετος ἀμιλλα περὶ τὴν κόσμησιν αὐτῶν ἔδωκεν τινὰ τροφήν εἰς τὴν τέχνην, καὶ παρήγαγε καὶ τι νέον εἶδος γλυπτικῆς παραστάσεως, τῆς προσωπο-

ποιήσεως δηλαδή τῶν πόλεων διὰ τῶν λεγομένων Τυχῶν. Ἦσαν δὲ αἱ τυχαὶ ἀνδριάντες συμβολικοὶ περιστῶντές τινα πόλιν, ὡς ἡ ἐν Βατικανῷ Τύχη Ἀντισοχέων, γυνὴ ἐπὶ πέτρας καθημένη καὶ ἀπεικονίζουσα τὴν Ἀντιόχειαν. Τοιοῦτον καὶ τὸ αὐτόθι ἄγαλμα τοῦ Νείλου ὡς προσωποποίησις τοῦ μεγάλου τῆς Αἰγύπτου ποταμοῦ. Ἡ παράλογος ὅμως προθυμία εἰς καλλωπισμὸν τῶν πόλεων διὰ πλείστων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ καλλίστων τῆς τέχνης ἔργων, ἐπετάχυνε τὴν παρακμὴν, ἣτις ἤδη ἀπὸ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐν Ἀθήναις μεταρρυθμίσεως ἤρξατο ν' ἀναφαίνεται ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ ἐστία τῆς καλλιτεχνίας. Τότε ἐκ τοῦ προχείρου κατεσκευάζοντο πλεῖσται εἰκόνες καὶ ἀνδριάντες καὶ ἀγάλματα προωρισμένα εἰς ἐφήμερον μᾶλλον ἐκπληξιν διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν λαμπρότητα, ἣ εἰς διαρκῆ θαυμασμόν διὰ τοῦ κάλλους καὶ τῆς εὐρυθμίας. Ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τοῦ Φαληρέως Δημητρίου, κατεσκευάσθησαν διὰ τὸν ἄρχοντα τοῦτον φιλόσοφον 360 ἀνδριάντες χαλκοῖ ἐν διαστήματι ἑνὸς ἔτους· κατὰ τινα δὲ ἑορτὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐπὶ Πτολεμαίου Β', χιλιάδες εἰκόνων πολυτελῶν, καὶ τινῶν αὐτομάτως κινουμένων, ἐκόσμησαν τὴν τελετήν. Ἡ πρὸς ἐπίδειξιν μανία αὕτη ἐπήνεγκε καὶ ἕτερον δεινόν, τὴν μετατροπὴν δηλαδή τῶν ἀνδριάντων ἢ δι' ἀλλαγῆς τῆς κεφαλῆς ἢ ἀπλῶς διὰ μεταβολῆς τῆς ἐπιγραφῆς· ἔθος ὀλέθριον ἐπικρατήσαν μάλιστα ἐπὶ Ῥωμαίων, καὶ νῦν παρατηρούμενον ἐπὶ πολλῶν ἐν ταῖς μουσεῖσις ἀνδριάντων, οἵτινες φέρουσιν ἐπιγραφὴν προσώπου, εἰς ὃ προφανῶς δὲν ἀνήκουσι.

Τοιαύτην τάσιν λαβοῦσα ἡ τέχνη ταχέως παρήκ-

μασε· διὰ δὲ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν πόλεων ταραχάς, ἕνεκα τῆς διηνεκοῦς τῶν διαδόχων πάλης καὶ τῆς μετὰ ταῦτα φοβερᾶς ἐπιδρομῆς καὶ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὀλεθρίας ἐπεμβάσεως τῶν Ῥωμαίων, ἡ τέχνη βαθμηδὸν ταπεινοῦται. Ἐπὶ τέλος γίνεται ἀφανὴς ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα, μέχρις οὗ, περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου πρ. Χρ. αἰῶνος ἀναφαίνεται αὖθις λαμβάνουσα τὰς ἐμπνεύσεις αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαιότητος, τὴν δὲ χορηγίαν παρὰ τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας, τῶν Ῥωμαίων. Καὶ ὁμως εἶπομεν ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ αὐτῶν ἐπήνεγκε πληγὴν θανατηφόρον εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Τῶ ὄντι οἱ ἀπειρόκαλοι οὗτοι κατακτηταί, ἀφ' οὗ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 2^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐπέδραμον κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀφήρπαζον ἀπὸ τῶν κατακτωμένων χωρῶν τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, οὐχὶ βεβαίως ὑπὸ σφοδροῦ πρὸς αὐτὴν ἔρωτος, ἀλλ' ἵνα κοσμήσωσι τοὺς θριάμβους αὐτῶν. Ἐνεκα δὲ τῆς ἀμαθείας αὐτῶν πλείσται καταστροφαὶ καλλιτεχνημάτων ἐγένοντο καὶ ἀνεπανόρθωτοι διὰ τὴν τέχνην ζημία. Οὕτω ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Κορίνθου στρατιῶται Ῥωμαῖοι μετεχειρίσθησαν ὡς πλάκα παιγνίου κύβων τὴν περίφημον ἐκείνην ζωγραφίαν τοῦ ζωγράφου Ἀριστείδου· ὁ δὲ στρατηγὸς Μόμμιος ἠπεῖλει τοὺς μετακομίζοντας τ' ἀμίμητα ἐκεῖνα καλλιτεχνήματα, ὅτι ἐὰν ἐξηφανίζετό τι ἐξ αὐτῶν, θὰ ὑπεχρεοῦντο ν' ἀναπληρώσωσιν αὐτὸ δι' ἑτέρου· διότι ἤρκει εἰς τὸν ἀγροῖκον ἐκεῖνον στρατηγὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν λίθων. Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε ἡ θέα τῶν περικαλλῶν τούτων ἀντικειμένων, προϊόντος τοῦ χρόνου, διήγειρε καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ. Μὴ δυνάμενοι ὁμως νὰ

μορφώσωσι τέχνην παρ' ἑαυτοῖς, ἐζήτουν ἐν Ἑλλάδι καλλιτεχνήματα, καὶ διὰ μεγάλης δαπάνης παρήγγελλον τὴν κατασκευὴν αὐτῶν. Οὕτω ἐξωγογήθη αὖθις ὅπως οὖν ἡ τέχνη, καὶ μάλιστα ἡ γλυπτικὴ ἐν Ἀθήναις, ἐνθα ἀνεφάνησαν τότε, περὶ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ, καὶ γλύπται τινὲς ἐπίσημοι, ὡς ὁ Κλεομένης, οὗ καὶ σώζονται ἔτι ἴδια ἔργα λόγου ἀξία, ὅποια ἢ ἐν Φλωρεντία Ἀφροδίτη, ἢ τῶν Μεδίκων λεγομένη, ἢ κατασκευασθεῖσα κατὰ μίμησιν τῆς τοῦ Πραξιτέλους. Τοιοῦτος καὶ ὁ Γλαύκων, περὶ οὗ εἶπομεν ὅτι ἀπεμιμείτο τὰ ἔργα τοῦ Λυσίπου. Τότε δὲ ἤκμασαν ἐν Ἐφέσῳ καὶ οἱ τρεῖς Ἀγασίαι, ἀριστοὶ καὶ αὐτοὶ γλύπται, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων διατηρουμένου Βοργεσιανοῦ μονομάχου, ὅστις ἀποδίδεται εἰς τινὰ ἐξ αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἐποχὴ αὕτη μιμήσεως μᾶλλον ἢ ἐμπνεύσεως, ὅσον ἐφήμερος λάμψις καὶ ἂν ὑπῆρξε, παρήγαγε πολλὰ θαυμάσια ἔργα· διότι, πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων, εἰς ταύτην ἀνήκουσι καὶ ὁ ἐν τῷ Βατικανῷ Ἀπόλλων ὁ Καλλίνικος, καὶ ἡ ἐν Νεαπόλει χαριεστάτη Ἀφροδίτη ἢ Καλλιπυγος, ἢ Ἀρτεμις τῶν Γαβιῶν ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων, καὶ ἄλλα κάλλιστα ἔργα ἐν τοῖς μουσεῖοις διατηρούμενα.

Μετὰ τῆς γλυπτικῆς δίκαιον εἶναι νὰ μνημονεύσωμεν καὶ τῆς νομισματικῆς, ἣτις ἐπὶ Ἀλεξάνδρου εἶχε φθάσει εἰς ἰκανὴν τελειότητα. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν πρώτων διαδόχων ἤρξατο καὶ αὕτη νὰ ἐκπίπτῃ, καὶ ἤδη ἐπὶ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς βασιλείας τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τὰ νομίσματα εἶναι ἀτελέστατα.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι καὶ τινὰ τῆς πολυτελείας ἀντι-

κείμενα, ὡς τὰ λιθοκόλλητα κοσμήματα, εἰσαχθέντα πιθανῶς ἐξ Ἀσίας. Ταῦτα ἦσαν μέχρι τινὸς ἐγγλυφα, ἀλλ' ἐπὶ τῶν διαδόχων γίνεται χρῆσις καὶ ἀναγλύφων ἐπὶ σφραγίδων καὶ δακτυλιολίθων καὶ ἐν γένει πάντων τῶν τοιούτων κοσμημάτων. Τοσοῦτον δ' ἀνεπτύχθη ἡ τέχνη αὕτη τῆς σφραγιδογλυφίας καὶ τῶν ἐκτύπων ψήφων, μάλιστα ἐπὶ λίθων πολυχρόων, ὥστε ἔτι καὶ νῦν θαυμάζεται ἡ τελειότης τῶν σωζομένων λεπτουργημάτων τούτων τῆς τῶν διαδόχων ἐποχῆς.

Οὕτω καὶ αἱ τρεῖς ἐλευθέριοι τέχναι ἀπώλεσαν τὴν πρωτοτυπίαν αὐτῶν περὶ τὸ τέλος τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου, καὶ διετηροῦντο μόνον διὰ τῆς ἀπομιμήσεως τῶν προηγουμένων καλλιτεχνημάτων, εἰ καὶ ἐν τῇ ἀπομιμήσει ταύτῃ ἀπεμακρύνθησαν, ὡς εἶπομεν, ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς καλοῦ· διότι ἐγένοντο θεράπαιναί τῆς πολυτελείας καὶ τῆς ἐπιδείξεως. Ἄν δ' αἱ μεγάλαι κατακτήσεις, αἱ τηλικαῦται δυνάμεις, τὰ ἄπειρα πλοῦτη δὲν κατώρθωσαν ν' ἀντικαταστήσωσι τὴν ἔλλειψιν τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος, καὶ νὰ δώσωσι νέαν ζωὴν εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, αἱ δύο ἕτεραι καλαὶ τέχναι καὶ πασῶν αἱ κάλλισταί, ἡ μουσικὴ δηλαδὴ καὶ ἡ ποίησις δὲν ἠδύναντο βεβαίως ν' ἀναλάμψωσιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ αὗται δεικνύουσι τὸν βαθμὸν τῆς αἰσθητικῆς ἀναπτύξεως τῶν κοινωνιῶν, ἀπετέλεσαν δὲ μέρος ἀναπόσπαστον τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις, ἴδωμεν ὁποῖαί τινες ἦσαν κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν περίοδον.

Ὅταν ἀναλογισθῶμεν τοὺς ἀμυθήτους θησαυροὺς τῶν βασιλείων τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλληνικῶν Κρατῶν, τὴν μανίαν τῆς πολυτελείας, τὴν πρὸς τὰς ἡδονὰς βροπὴν, κατανοοῦμεν εὐκόλως ὅτι καὶ ἡ μουσικὴ, ὡς χρησιμεύουσα εἰς τέρψιν, ἔμελλε νὰ ἐξασκῆται καὶ νὰ τελειοποιηθῇ. Καὶ τῷ ὄντι φαίνεται ὅτι ἡ ὀργανικὴ πρὸ πάντων μουσικὴ προώδευσεν ἀρκούντως· διότι καὶ νέα μουσικὰ ὄργανα ἐφευρέθησαν, καὶ ἐν ταῖς συναυλαιῖς ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν πολλάκις ὄργανα ἐσχημάτιζον τὴν μουσικὴν συμφωνίαν. Ἄλλ' ἀφ' οὗ ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ ἀπεχωρίσθη τῆς φωνητικῆς, τοῦ ἄσματος δηλονότι, τῆς ποιήσεως, ἡ μουσικὴ ἠκολούθησε τὴν πρὸς τὸ τερπνὸν μόνον ὁδόν, ἣν εἶχεν ἤδη τραπῆ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις πρὸ πολλοῦ. Ἐκλιπόντος δὲ μάλιστα τοῦ ζωηροῦ ἐκείνου τῆς φιλοπατρίας αἰσθήματος, ὑφ' οὗ ἐνεπνέετο ὁ μουσικὸς καὶ ὁ ποιητὴς εἰς ἐξύμνησιν τῆς ἐλευθερίας· μαρνανθέντος δὲ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου, ὅστις ἀνύψου πρότερον τὰς εὐσεβεῖς καρδίας, ἡ μουσικὴ κατεβιβάσθη εἰς ἀπλοῦν πρὸς τέρψιν μηχανισμόν, οὐδόλως ἀφορῶσα πρὸς τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα, ἅπερ ὤφειλε νὰ ἐκφράζῃ, ἅπερ ἠδύνατο νὰ διεγείρῃ. Ἐπειτα καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τελειότητα καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὀργάνων, ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ περὶ μουσικῆς πραγματείᾳ λέγει, ὅτι ἡ πολύφωνος αὕτη νεωτέρα μουσικὴ ἦτο πολὺ ὑποδεεστέρα τῶν ἀρχαίων μελωδῶν κατὰ τὸ κάλλος. Ὅθεν εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ σοφὸς Μύλλερὸς ὅτι «Εἰς ἀκμὴν καὶ πρόοδον οἵασδήποτε τέχνης δὲν συνεργεῖ τό-

σον τὸ πλῆθος τῶν μηχανῶν καὶ παρασκευῶν, ὅσον ἡ πλήρης καὶ δεξιὰ τῶν ὀλίγων χρήσις, καὶ ὅτι περιορισμοὶ τινες καὶ ἐνδεῖαι ὠφελοῦσι μᾶλλον ἢ βλάπτουσι τὰς τέχνας, ὡς καὶ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων.» Οὐδὲ μεγάλων δὲ μουσικῶν ὀνόματα ἀναφέρονται κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, μουσικῶν, ὅποιοι ἦσαν οἱ παλαιοί, οἱ καὶ ποιηταὶ ἅμα χαριέστατοι ἀναδειχθέντες· ἀλλ' ἤδη ἡ μουσικὴ δὲν εἶναι ἠνωμένη μετὰ τῆς ποιήσεως, ἡ δὲ ποίησις παρακμάζει καὶ αὐτή.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνεφάνησαν πλεῖστοι ποιηταί, καὶ μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· ἀλλὰ παρ' αὐτοῖς ἰδίως παρατηρεῖται κομψὴ καὶ ἁρμονικὴ στιχουργία, ἣτις ὁμως εἶναι λεπτολόγος καὶ τεχνικὴ ἀπομίμησις, οὐχὶ δὲ αὐτοφυῆς καὶ ὑψηλὴ ποίησις. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ τε ἰδρυτὴς τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐλεγείογραφίας Φιλῆτας ὁ Κῶος, καὶ ὁ ἐπὶ εὐφύια καὶ πολυμαθεῖα διακεκριμένος Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος, καὶ ὁ εὐρέτης τοῦ ἀναγραμματισμοῦ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεύς. Πάντας ὁμως ὑπερέβαλε κατὰ τε τὴν καθαρότητα τοῦ λεκτικοῦ καὶ τὴν ἐντεχνον ἐπεξεργασίαν Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος, ὅστις ἐν τῷ ἐπικῷ ποιήματι αὐτοῦ, τὰ Ἀργοναυτικά, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχεν ἔτι ἀποσβεσθῆ ὁ ποιητικὸς σπινθῆρ. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς, παρ' ᾧ δὲν ἀναφαίνεται ἡ ἀλεξανδρινὴ μίμησις, ἀλλὰ φυσικὴ καὶ ἀπέριτος παράστασις τῶν αἰσθημάτων εἶναι ὁ μακρὰν τῶν ἐπιτετηδευμένων συζητήσεων τῶν σοφῶν τὸ πλεῖστον ζήσας Θεόκριτος ὁ Συρακούσιος, ὁ ἐν μέσῳ τῆς ὡραίας φύσεως καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου ἐν Σικελίᾳ διαγαγὼν τὰ πρῶτα τῆς νεότητος ἔτη. Ἐλθὼν δ' εἰς Ἀλεξάνδρειαν περὶ τὰ

μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνος καὶ ἀπαγγείλας τὰ εἰδύλλια αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν ἐν βιβλιοθήκαις καὶ σχολαῖς διατριβόντων φιλοσόφων, κατεγοήτευσεν αὐτοὺς διὰ τῆς θελκτικῆς εἰκόνης τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως. Οὕτως ἐγένετο ἀρχηγὸς τοῦ νέου τῆς ποιήσεως εἶδους, ὅπερ ἐκλήθη βουκολικόν, καὶ ἐν ᾧ διέπρεψαν καὶ ἕτεροι σύγχρονοι ποιηταί, ὡς Βίων ὁ Σμυρναῖος καὶ Μόσχος ὁ Συρακούσιος. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἤχμασαν καὶ τρεῖς ἐξοχοὶ ποιήτριαι λυρिकाί, Ἀνύτη ἢ Τεγεαῖτις, Νουσίς ἢ ἐκ Λοκρίδος, Μυρῶ ἢ Βυζαντία, ὧν ἀποσπάσματά τινα σώζονται ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ καὶ ταῖς ποιητικαῖς συλλογαῖς.

Ἄλλ' ἂν ἡ λυρική ποίησις καὶ τὸ ἔπος ἐπέτυχον περὶ τοὺς χρόνους τούτους ποιητὰς εὐφυεῖς, ἵνα παρουσιάσωσιν ἔργα πολλοῦ ἀξία, τὸ δράμα ὁμως, καὶ ἰδίως ἡ τραγωδία, οὐδένα ἀνέδειξε μέγαν ποιητὴν. Καὶ ἀναφέρεται μὲν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ λεγομένη Πλειὰς τῶν τραγικῶν, ἀλλὰ μετὰ αὐτῶν ἀξίος μνείας εἶναι μόνος Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεύς, ὅστις ὁμως πολυμάθειαν καὶ αὐτὸς δεικνύει, οὐχὶ δὲ καὶ πνεῦμα ποιητικόν ἢ δραματικὴν τέχνην. Ἡ κωμικὴ ποίησις ὑπῆρξεν εὐτυχιστέρα, τοῦλάχιστον ἐν Ἀθήναις, ὅπου διὰ τοῦ Μενάνδρου ἀνεπτύχθη ἡ νέα κωμωδία, ἥτις ὁμως διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῆς πολιτείας, παρητήθη μὲν τοῦ πολιτικοῦ σκοποῦ, περιωρίσθη δὲ μόνον εἰς τὴν ἐξεικόνισιν παθῶν ἀτομικῶν, ἢ τὴν περιγραφὴν ἰδιωτικῶν χαρακτήρων καὶ σχέσεων οἰκιακῶν. Καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολλοὶ ἀνεφάνησαν κωμικοὶ ποιηταί, ἀλλὰ πάντοτε ὑποδεέστεροι τῶν ἐν Ἀθήναις συγχρόνως ἀχμασάντων, ὥστε τὸ θέατρον

ἐν γένει ἐστερεῖτο νέων τῆς δραματικῆς τέχνης ἔργων ἀξίων τῶν ἀριστουργημάτων, ἅτινα ἐδόξασαν τὴν ἑλληνικὴν σκηνήν.

Οὔτε τὸ ἐνδοξον λοιπὸν παρελθόν, οὔτε αἱ κοινωνικαὶ περιπέτειαι ἐνέπνευσάν τινας ἐξόχους ποιητάς, οἵτινες ν' ἀπαθανατίσωσι τὰ μεγάλα γεγονότα διὰ τοῦ ἔπους ἢ τῆς ᾠδῆς, νὰ παραστήσωσι τὴν εἰκόνα τῆς κοινωνίας διὰ τῆς τραγωδίας ἢ κωμωδίας. Ἄλλ' ἐν τῇ παραδόξῳ ταύτῃ ἐποχῇ, τῇ πλήρει μεγαλουργημάτων καὶ ἐκπληκτικῶν τῆς κοινωνίας κλονήσεων, ἂν ἡ ποιητικὴ φαντασία δὲν εὑρίσκει τροφήν, ἢ θετικώτερα ὅμως τῆς ἱστορίας ἐπιστήμη, θὰ ἔλεγε τις ἠδύνατο νὰ ἔχη ἀντικείμενα σπουδαῖα εἰς συγγραφὴν. Ἰδωμεν ὅποια ἦτο ἡ τύχη τοῦ μέρους τούτου τῆς ἐπιστήμης.

ΙΣΤΟΡΙΑ.

Ἡ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα πάλῃ τοῦ ἰωνικοῦ καὶ δωρικοῦ φύλου, ἢ μᾶλλον τοῦ δημοκρατικοῦ καὶ ὀλιγαρχικοῦ τῆς κοινωνίας στοιχείου, ἐκίνησε τὸν κάλαμον περιωυμένου ἱστορικοῦ, καὶ παρήγαγε τὸ ἀριστον τῆς ἱστορικῆς τέχνης ἔργον. Ἡ δ' ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας μέχρι τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπιδρομῆς ἀναστάσις καὶ σύγκρουσις φυλῶν καὶ ἐθνῶν, ἧτις πολλῶ μᾶλλον ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀντικείμενον σπουδῆς καὶ μελέτης περὶ τῶν ἀνθρωπίνων, οὐδένα ἱστορικὸν ἀνέδειξεν ἐφάμιλλον τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου. Οὔτε τὸ μέγεθος τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Ἀλεξάν-

θρου, οὔτε τὸ μυθῶδες σχεδὸν τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὔτε ἡ θεὰ τοσοῦτων καὶ τοιούτων ἔθνων τέως ἀγνώστων ἐνέπνευσεν ἱστορικὸν ἄξιον τῶν ἐκπληκτικῶν ἐκείνων γεγονότων. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἀνάγνωσις τῶν προγενεστέρων ἀριστουργημάτων τῆς ἱστορικῆς τέχνης ἐμόρφωσέ τινα μιμητὴν ἑκανόν. Καὶ ὅμως ἡ δόξα τῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου νικῶν καὶ αἱ τραγικαὶ περιπέτειαι τῆς γιγαντώδους πρὸς ἀλλήλους πάλης τῶν Διαδόχων, ἦσαν ἀφορμαὶ ἐπιτηδειόταται πρὸς συγγραφὴν πονήματος ἱστορικῆς σπουδαιότητος ἅμα καὶ δραματικῆς. Ἡ δ' ὑπὸ τῶν λογίων τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιμελῆς μελέτη καὶ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, καὶ τὰ διαφιλῶς παρεχόμενα μέσα ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς μεγαλοπόλεως ἐκείνης, θὰ διηκούλυνον τὸ ἔργον Θουκυδίδου τινὸς τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων. Καὶ δὲν στερεῖται μὲν ἡ περίοδος αὕτη ἱστορικῶν περὶ τοὺς εἰκοσιπέντε ἀριθμοῦνται οἱ κατὰ μίμησιν τῶν ἀττικῶν ἀριστουργημάτων συγγράψαντες, ἐξ ὧν Θεόπομπος ὁ Χίος καὶ Ἐφορος ὁ Κυμαῖος καὶ Φίλιστος ὁ Συρακούσιος κατετάχθησαν ἐν τῷ Κανόνι τῶν δοκίμων συγγραφέων. Δεκαεπτὰ δὲ ἀναφέρονται οἱ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἱστορικοί, ἐν οἷς διεκρίθησαν ὁ ναύαρχος αὐτοῦ Νέαρχος, οἱ στρατηγοὶ Πτολεμαῖος καὶ Εὐμένης, ὁ φιλόσοφος Ἐκαταῖος, καὶ οἱ ἐν τῷ Κανόνι ἀναγεγραμμένοι Ἀναξιμένης ὁ Λαμφακηνός καὶ Καλλισθένης ὁ Ὀλύμπιος. Τοσοῦτοι περίπου ἀνεφάνησαν καὶ ἱστορικῶν συλλογεῖς, ἐν οἷς διέπρεψαν καὶ οἱ γνωστοὶ ἡμῖν Καλλισθένης καὶ Ἐρατοσθένης οἱ Κυρηναῖοι, ἀνήκουσι δὲ καὶ οἱ ἄλλοθενεῖς ἱστορικοὶ Βηρωσός ὁ Βαβυλώνιος καὶ Μαγέθων ὁ Διοσπολίτης. Ἄλλ' ἐκ τῶν συγγραφεῶν αὐτῶν,

αἵτινες περιεῖχον ἄφθονον ὕλην ἱστορικήν, καὶ ἐξ ὧν ἠρانیσθησαν οἱ κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον συγγράφαντες Διόδωρος καὶ Διονύσιος καὶ Ηλιοῦταρχος καὶ Ἀρρίανός, οὐδεμία δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ ἀπαράμιλλα τῆς ἀττικῆς μούσης ἔργα.

Ἄλλ' ἂν ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ βρασύνη τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς δὲν ἀνέδειξαν τινα διακεκριμένον συγγραφέα τῶν αὐτόθι γιγαντιαίων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἔργων, ἡ δυστυχία καὶ τὰ πάθη πολλῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος χωρῶν παρήγαγον διάσημον ἱστορικόν. Ἡ ταπεινώσις τοῦ ἔθνους, ὁ εἰς ὃν περιήλθεν ἡ πατρίς κίνδυνος, συνεκίνησαν τὴν εὐαίσθητον καρδίαν, καὶ ἐξήγειραν τὴν φιλοτιμίαν ἀνδρὸς χρηστοτάτου καὶ εὐπαιδευτοῦ, τοῦ Μεγαλοπολίτου Πολυβίου, ὅστις καὶ συνηγόρησεν ὑπὲρ αὐτῆς παρὰ τοῖς παντοδυνάμοις Ῥωμαίοις, καὶ ἐδόξασεν αὐτὴν διὰ τῆς συγγραφῆς. Ὁ Πολύβιος, υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας Λυκόρτα, διέπρεψε μὲν ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι ὡς πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς, προσείλκυσε δὲ διὰ τῆς παιδείας αὐτοῦ τὸν σεβασμὸν καὶ αὐτῶν τῶν κατακτητῶν. Σταλείς ἔπειτα εἰς Ῥώμην μεταξὺ τῶν χιλίων ὁμῆρων οὗς ἀπήτησαν οἱ ἀμείλιχοι νικηταί, ἐσπούδασεν ἐπιμελῶς τὴν τε γλῶσσαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Ῥωμαίων, κατώρθωσε δὲ νὰ προσοικειωθῇ πολλοὺς τῶν ἰσχυρῶν τῆς πόλεως, καὶ δὴ τὸν Σκιπίωνα, καὶ οὕτω διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐπιβροῆς, συνήργησε τὰ μάλιστα ὑπὲρ τῆς πασχούσης πατρίδος. Εὐγενῆς προθυμία διττῶς ἐπιτυχοῦσα· διότι τὴν μὲν γενέθλιον γῆν πολλαχῶς εὐηργέτησε, τὴν δὲ φιλολογίαν ἐπλούτισε διὰ τοῦ ἀρίστου τῶν χρόνων

ἱστορικοῦ συγγράμματος, τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Τῷ ὄντι ὁ εἰλικρινῆς πρὸς μάθησιν ζῆλος ἠΰξησε μὲν τὰς γνώσεις τοῦ φιλομαθοῦς νέου, ἐξήσκησε δὲ τὸν γλαφυρὸν κάλαμον αὐτοῦ· διὸ καὶ πάντες ἀνέγνωσαν καὶ ἀναγινώσκουσι μετὰ πόθου τὸ πολύτιμον πόνημα τοῦ ἱστορικοῦ Πολυβίου, τοῦ μόνου ἀξίου νὰ παραβληθῇ πρὸς τοὺς δοξάσαντας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

Οὕτω καὶ ἐν ταῖς δειναῖς ἐκείναις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στιγμαῖς, ἀνεφάνη ὁ ἀξίως ἀντιπροσωπεύσας τὸν σπουδαῖον τοῦτον τῆς φιλολογίας κλάδον· ἀλλ' αἱ πολιτικά καὶ κοινωνικά μεταρρυθμίσεις, ἡ περιστολὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας ἐξήσκησαν ἐπιρροὴν ὀλεθρίαν ἐπὶ ἐτέρας ἐπιστήμης, ἐκείνης ἣτις ἔχει ἄμεσον πρὸς τὰ πολιτικά σχέσιν, δηλονότι τῆς ῥητορικῆς, τῆς πάλαι ποτὲ γενομένης ἀγλαΐσματος τοῦ τῶν Ἀθηναίων δήμου.

ΡΗΤΟΡΙΚΗ.

Ἡ ἑλλειψίς κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος ἔκλεισε καὶ τὸ στάδιον τῆς πολιτικῆς ῥητορείας, ἡ δ' ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν φιλοσόφων σπουδὴ τῆς ῥητορικῆς παρήγαγε τὴν ἔντεχνον μὲν, ἀλλ' ἐπιτετηδευμένην τῶν σοφιστῶν εὐγλωττίαν. Τῷ ὄντι, αὐτὸς ὁ Φαληρεὺς Δημήτριος, ὁ σύγχρονος τοῦ Φωκίωτος καὶ ἀκούσας τὸν Δημοσθένην, εἶναι ἡ τελευταία εἰκὼν τῆς ἀττικῆς γλαφυρότητος, καὶ τὸ πρῶτον δεῖγμα τῆς μετατροπῆς εἰς

κεκαλλωπισμένον καὶ χαρίεντα μόνον λόγον. Ἐκτοτε ἡ τέχνη αὕτη περιορίζεται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐπιδεικτικῆς τινος καὶ βεβιασμένης καλλιπερίας ἀντὶ τῆς νευρώδους καὶ σπουδαίας τῶν ἀρχαίων ῥητορείας. Ἐν τούτοις καὶ ἡ ἐν τοῖς σχολείοις σπουδαζομένη αὕτη τέχνη τοῦ λόγου κατέστη πλείστου ἀξία· διότι μετ' αὐτῆς ἐδιδάσκετο καὶ ἡ γλῶσσα, ἡρμηνεύοντο τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, ἀπεκτάτο ὅπωςδήποτε ἡ δυνατὴ περὶ τὸ λέγειν ἐμπειρία καὶ χάρις. Καὶ ἐστία μὲν τῆς τοιαύτης σπουδῆς παρέμειναν αἱ Ἀθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ῥόδῳ ἰδρύθη σχολὴ ῥητορικῆς ἐπισημοτάτη.

Ἐν τῷ περιβοήτῳ περὶ στεφάνου ἀγῶνι μεταξὺ τῶν δύο ἐπιφανεστάτων τῆς ἀρχαιότητος ῥητόρων, Δημοσθένους καὶ Αἰσχίνου, ἡ πόλις, ἡ αἰεποτε ζηλώσασα τὸ καλὸν καὶ τὸ μέγα, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ βραβεύσῃ τὸν ἀκάματον ἐκεῖνον τῆς ἀρχαίας δόξης ὑπερασπιστήν. Ὁ δ' Αἰσχίνης, ἡττηθείς, ἀνεχώρησεν εἰς Ῥόδον καὶ ἰδρύσατο αὐτόθι σχολὴν ῥητορικῆς, ἣτις ἤκμασεν ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ παρήγαγεν ἔπειτα τὴν ἀσιατικὴν σχολὴν. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν ἂν ὁ Αἰσχίνης ἐδίδαξε τὴν ῥητορικὴν ὡς τέχνην, ἢ ἂν ἤρκεσθη μόνον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἑαυτοῦ λόγων καὶ τινων τοῦ Δημοσθένους, ἀλλ' ὅπωςδήποτε αὐτὸς ἐγένετο ἀρχηγέτης τῆς Ῥοδίας σχολῆς, ἣτις ἀνέδειξε μὲν πολλοὺς ἐπισήμους ῥήτορας, δὲν διετήρησεν ὁμως οὔτε τὴν καθαρότητα οὔτε τὸ ὕψος τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου καὶ ῥητορείας. Ταχέως παρεξέκλινεν εἰς τεχνικὴν τινὰ καὶ σχολαστικὴν ἐπιτήδευσιν, ἣτις ἀπεδείχθη ἔτι μείζων παρά τοῖς ἐν Ἀσίᾳ σοφισταῖς.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ῥόδου διδασκάλων εἶναι καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Μόλων, ὅστις καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐδίδαξε, καθ' ἣν ἐποχὴν καὶ ὁ Κικέρων ἠκροάσατο αὐτοῦ. Μετὰ τινα δ' ἔτη ὁ περιώνυμος τῆς Ῥώμης ῥήτωρ μεταθὰς εἰς Ῥόδον ἐφοίτησεν αὐθις παρὰ τῷ Ἀπολλωνίῳ, ὅστις, ὡς φαίνεται, καὶ μετὰ τινος θλίψεως εἶδε τὴν ἐξοχὸν ἰκανότητα τοῦ ξένου μαθητοῦ. Λέγει τῷ ὄντι ὁ Πλούταρχος ἐν Βίῳ Κικέρωνος, ὅτι ἀκούσας ὁ Ῥόδιος διδάσκαλος τὸν Ῥωμαῖον ῥήτορα ἀπαγγέλλοντα λόγον ἐλληνιστὶ μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας καὶ παρὰ πάντων ἐπευφημούμενον, « Σὲ μὲν, ὦ Κικέρων, εἶπεν, ἐπαινῶ καὶ θαυμάζω, τῆς δ' Ἑλλάδος οἰκτεῖρω τὴν τύχην, ὅτι ὅσα τῶν καλῶν ὑπελείποντο εἰς ἡμᾶς μεταφέρονται καὶ ταῦτα διὰ σοῦ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, δηλαδὴ ἡ παιδεία καὶ ἡ ῥητορεία. » Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ τῆς Ῥόδου, ἴσως δὲ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Αἰσχίνῃ ἐδιδάχθη τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ ὁ ἱστοριογράφος Ἠγησίας, ὅστις ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς ἐν Ἀσίᾳ ῥητορικῆς σχολῆς. Καὶ ἠγωνίζετο μὲν ν' ἀπομιμηθῇ τοὺς μεγάλους τῶν Ἀθηναίων ῥήτορας, ἀλλὰ διέφθειρε μᾶλλον ἢ ἐμιμήθη τὸ ἀττικὸν ὕφος, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ αὐτόθι σοφισταί, οἵτινες παρεξέκλιναν εἰς πομπώδη ἔκφρασιν, εἰ καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν ἐπίσημοι ἐπὶ εὐφραδείᾳ καὶ δεινότητι λόγου. Ἐν δὲ Ἀλεξανδρείᾳ οὐδεμίᾳ σχολῇ ῥητορικῆς ἐγένετο ὀνομαστή, οὐδ' ἀνεφάνη ἐξοχὸς τις διδάσκαλος τῆς τέχνης ταύτης, ὥστε ἀνάγκη νὰ στρέψωμεν πάλιν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἐστίαν, τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ κατὰ τὸν 2^{ον} αἰῶνα πρ. Χρ. ἀπαντῶμεν ἔτι πολλοὺς δεινοτάτους ῥήτορας. Γνωστὴ εἶναι ἡ κατὰ τὸ 155 ἔτος στα-

λείσα εἰς Ῥώμην περιβόητος πρεσβεία τῶν τριῶν ῥητόρων Καρνεάδου καὶ Διογένους καὶ Κριτολάου, ὧν ὁ πρῶτος ἐξέπληξε τοὺς Ῥωμαίους διὰ τῆς ἀκαταγωνίστου αὐτοῦ ῥητορικῆς δεινότητος.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Καρνεάδης καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν σοφιστῶν καὶ ῥητοροδιδασκάλων ἦσαν ἐν ταύτῳ καὶ διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας, ἧτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐπιστήμην συνήργησεν εἰς τε τὴν διατήρησιν τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ εἰς τὴν ὅλον ἐν προβαίνουσαν κοινωνικὴν ἀλλοίωσιν· διὸ καὶ λέγομέν τινα περὶ αὐτῆς.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐποχῆς, οὐτ' ἐν Ἀσίᾳ οὐτ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεδείχθησαν νέαι τῆς φιλοσοφίας σχολαί· οἱ ἀκάματοι ὁμῶς αὐτῆς λόγιοι ἐνησχολήθησαν τοῦλάχιστον περὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐξήγησιν τῶν μεγάλων τῆς παρελθούσης περιόδου φιλοσόφων, ὅπως ἐπραξάν καὶ διὰ τοὺς λοιποὺς τῆς φιλολογίας κλάδους. Ἄλλ' ἐν Ἀθήναις ἡ Ἀκαδημία καὶ τὸ Λύκειον, ἐνθα πρὸ μικροῦ ἔτι ἀντήχει ἡ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους φωνή, παρήγαγον μέχρι τινὸς μαθητὰς ἀξίους τῶν δύο μεγαλοφυῶν διδασκάλων, καὶ εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένους εἰς τὴν παιδείαν.

Οὕτω μετὰ πολλῆς δεξιότητος διηύθυνε τὴν ἐν Ἀκαδημία διατριβὴν ὁ ἐν ἔτει 317 διαδεξάμενος τὸν Πλάτωνα

ἀνεψιὸς αὐτοῦ Σπεύσιππος, ὁ καὶ πλουσίαν σχηματίσας βιβλιοθήκην, ἦν μετὰ θάνατον ἠγόρασεν ὁ Ἀριστοτέλης ἀντὶ τριῶν ταλάντων. Μετὰ δὲ τοῦτον ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας Ξενοκράτης ὁ Χαλκηδόνιος, ὁ πολυμαθὴς ἐκεῖνος καὶ εὐγλωττος φιλόσοφος, οὗ τὴν μαγευτικὴν οὕτως εἰπεῖν ἐπιβρόχην ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν μαρτυρεῖ τὸ περὶ Πολέμωνος ἀνέκδοτον. Ὁ νέος δηλαδὴ Πολέμων, ἀποφεύγων τοὺς κόπους τῆς σπουδῆς προετίμα τὸν εὐθυμον Διόνυσον ἀντὶ τῶν σοβαρῶν Μουσῶν καὶ ποτε διερχόμενος παρὰ τὴν Ἀκαδημίαν, φέρων ἔτι τὰ σύμβολα τῆς εὐωχίας, ἐν ἧ̄ διενυκτέρευσε, εἰσῆλθεν εἰς τὴν τοῦ Ξενοκράτους διατριβήν. Ὑπὸ δὲ τῆς πραότητος τοῦ φιλοσόφου, τῆς εὐφραδείας αὐτοῦ, τῆς σπουδαιότητος τοῦ μαθήματος τοσοῦτον συνεκινήθη ὁ νεανίας, ὥστε συνεσταλμένος καὶ αἰσχυρόμενος ῥίπτει κατὰ γῆς τὸν ἐπὶ κεφαλῆς στέφανον τοῦ Βάκχου, καὶ γίνεται ἀκροατὴς ἐπιμελέστατος τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Ἐκτοτε ἀφωσιώθη μετὰ ζήλου εἰς τὴν σπουδὴν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἧς καὶ ἀνεδείχθη ὀπαδὸς ἐνθερμος, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ἄξιος σχολάρχης ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μετὰ τὸν Ξενοκράτους θάνατον. Καὶ ὁ Πολέμων καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Κράτης ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὰ τοῦ Πλάτωνος δόγματα, συνιστῶντες τὴν λεγομένην ἀρχαίαν ἀκαδημίαν. Πρῶτος δ' ἐπενεγκῶν μεταβολὴν τινὰ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἀκαδημίας εἶναι Ἀρκεσίλαος ὁ ἐκ Πιτάνης τῆς ἐν Αἰολίδι, περὶ τὰ μέσσα τῆς 3^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ὅστις διὰ τὰς φιλικὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Περγᾶμου σχέσεις ἠγάπα μετὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ τὸν πολιτικὸν βίον. Ἄλλ' ὡς μετα-

βαλὼν ἐπαισθητῶς τὴν πλατωνικὴν διδασκαλίαν καὶ γε-
 νόμενος ἀρχηγὸς τῆς νέας ἀκαδημίας ἀναφαίνεται
 μᾶλλον ὁ προμνημονευθεὶς Καρνεάδης ὁ Κυρηναῖος,
 περιθόητος διὰ τὴν ἐμπειρίαν αὐτοῦ περὶ τὴν λογικὴν,
 καὶ τὴν ἀκαταμάχητον περὶ τὴν ῥητορικὴν δεινότητα.
 Ἦ ἐν Ῥώμῃ τύχη αὐτοῦ, ὅτε ἐστάλη ὡς πρεσβευτὴς ἐν
 ἔτει 155 μαρτυρεῖ ἀρκούντως τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἰκανότη-
 τα· διότι τοσοῦτον ἐδελέασε τοὺς νέους Ῥωμαίους, ὥστε
 οἱ πρεσβύτεροι φοβηθέντες τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ,
 ἀπήτησαν τὴν ταχυτέραν τῆς πρεσβείας ἀναχώρησιν.
 Τοῦτον διεδέχθη ὁ Κλειτόμαχος, μεθ' ὃν ἐδίδαξεν ἐν
 Ἀκαδημίᾳ Φίλων ὁ Λαρισσαῖος, ὅστις γέρον ἤδη μετέβη
 ἐπὶ Σύλλα εἰς Ῥώμην καὶ ἐδίδαξεν ἐκεῖ πολλοὺς ἐπιστή-
 μους Ῥωμαίους, ἐν οἷς καὶ τὸν Κικέρωνα. Ὁ Φίλων
 ἐπανήλθεν αὖθις εἰς τὰ καθαρῶς πλατωνικὰ δόγματα,
 ὁ δὲ μετ' αὐτὸν διευθύνας τὴν διατριβὴν Ἀντίοχος ὁ
 Ἀσκαλωνίτης, παρ' ᾧ ἐμαθήτευσαν πολλοὶ Ῥωμαῖοι, καὶ
 ὁ ἐν ἔτει 72 πρ. Χρ. ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας Κικέρων, ἀνέ-
 μιξεν ἢ ἀνέτρεψε πολλὰ δόγματα διαφορῶν σχολῶν,
 ἀποδεικνύων ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτῶν ἦτο πλατωνικὴ. Ἰδίως
 δὲ ἠρεύνησε τὰ τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες ἤμαζον τότε ἐν
 Ἀθήναις, ἰδρῦσαντες τὴν ἑαυτῶν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῶν
 βάσεων τῆς ἀκαδημαϊκῆς καὶ τῆς τῶν Περιπατητι-
 κῶν. Καὶ οὗτοι μὲν ὑπῆρξαν οἱ τελευταῖοι τῆς περιόδου
 ταύτης ἐπίσημοι Ἀκαδημαϊκοί, ἡ δὲ ἑτέρα σχολή, ἡ
 τῶν Περιπατητικῶν, ἀνέδειξε καὶ αὐτὴ ἰπισήμους
 ἀνδρας.

Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 322 θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους
 ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ Λυκείου ὁ ἀγαπητὸς μαθη-

τῆς Θεόφραστος ὁ Λέσβιος, οὕτω μετονομάσθεις ὑπὸ τοῦ διδασκάλου διὰ τὴν εὐφράδειαν αὐτοῦ. Οὗτος παρέλαβε διὰ διαθήκης καὶ τὴν πλουσίαν τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην, ἣν κατέλιπε καὶ αὐτὸς ἐν ἔτει 287 μετὰ τῆς ἄλλης περιουσίας εἰς τὸν μαθητὴν Στράτωνα καὶ ἄλλους φίλους ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ συνδιατρίβωσι καὶ νὰ συσπουδάξωσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ τῷ κήπῳ αὐτοῦ. Τὴν δὲ περικαλλῆ ταύτην κατοικίαν εἶχε παραχωρήσει ὁ δῆμος τῷ Θεοφράστῳ, ὡς δεῖγμα τιμῆς καὶ εὐνοίας· καὶ τῷ ὄντι τοσοῦτον ἠὲδοκίμησεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὁ ἄξιος οὗτος τοῦ Σταγειρίτου διάδοχος, ὥστε καὶ πλῆθος ἀκρατῶν, μέχρι δισχιλίων πολλάκις, συνέβρεεν εἰς τὸ Λύκειον καὶ ὁ δῆμος ἀνεγνώριζεν ὡς δόξαν τῆς πόλεως τὴν τοῦ Θεοφράστου σχολὴν. Ὅτε δέ, ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ἐξεδόθη ψήφισμα περιορίζον τὴν περὶ τὸ διδάσκειν ἐλευθερίαν τῶν φιλοσόφων, ἀπεχώρησαν μὲν τῆς πόλεως καὶ ἄλλοι, ἀνεχώρησε δὲ καὶ ὁ Θεόφραστος, οὗ πρὸ πάντων τὴν ἔλλειψιν συνησθάνθη ἡ πόλις· διότι μετ' αὐτοῦ συναπῆλθον καὶ πολυάριθμοι σπουδασταί, ὥστε, ἅμα ὡς τάχιστα κατέλιπε τὴν πόλιν ὁ Δημήτριος, τὸ ψήφισμα ἀνεκλήθη, καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐπανέκαμψαν. Ἄλλοι δὲ τῆς τῶν περιπατητικῶν φιλοσοφίας ἐπίσημοι ὁπαδοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν Ἀριστόξενος ὁ Ταραντῖνος, Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, Δικαίαρχος ὁ Μεσσήνιος· ἀλλ' οἱ διάδοχοι αὐτῶν διαμένουσιν ἀφανεῖς μέχρι Κριτολάου τοῦ διακριθέντος διὰ τε τὴν πολυμαθειαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν, γνωστοῦ δὲ ἡμῖν ἐκ τῆς μετὰ Καρνεάδου πρεσβείας εἰς Ῥώμην. Τούτου οἱ διάδοχοι, περιορισθέντες εἰς ἀπλὴν τῆς ῥητορικῆς ἐρμη-

νείαν, δὲν ἀπέκτησαν μέγα ὄνομα, ἐπὶ τέλους δὲ ἡ σχολὴ ἀντεκατέστη ὑπὸ τῆς τῶν στωϊκῶν. Τί δ' ἐγένετο ἡ περίφημος βιβλιοθήκη καὶ τὰ πολύτιμα τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα; Πολλὰ περὶ αὐτῶν λέγονται. Φαίνεται δ' ἀληθές ὅτι ἐπωλήθησαν ὑπὸ Νηλέως τοῦ Σκηψίου εἰς Πτολεμαῖον, ὡς ἤδη εἶπομεν, καὶ ἐκόσμησαν τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκην. Λέγεται ὁμως ὅτι, κατὰ τινα τοῦ Στράβωνος φράσιν, τὰ συγγράμματα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου δὲν ἐπωλήθησαν μετὰ τῆς βιβλιοθήκης, ἀλλὰ διετηρήθησαν παρὰ Νηλεῖ τῷ Σκηψίῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ κληρονόμοις, οἵτινες, διὰ τὸν φόβον τῶν τῆς Περγᾶμου βασιλέων, ἔκρυψαν αὐτὰ ἐν ὑπογείῳ καθύγρῳ, ἔνθα διέμειναν 190 ἔτη. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 2^{ης} ἑκατονταετηρίδος ὁ φιλόβιβλος Ἀπελλίκων ἠγόρασε καὶ ἀντέγραψεν αὐτά· ἀλλὰ καὶ τὸ πρωτότυπον εἶχεν ἤδη ἐν μέρει φθαρῆ καὶ ἡ ἀντιγραφή ἐγένετο ἐσφαλμένη· ἐν τούτοις ταύτην μετὰ τῆς τοῦ Ἀπελλίκωνος βιβλιοθήκης ἔλαβεν ὁ Σύλλας ἐν τῇ ἀλώσει τῶν Ἀθηνῶν, καὶ μετέφερεν εἰς Ῥώμην, ὅπου Τυραννίων ὁ γραμματικὸς ἀντέγραψε καὶ διεσκεύασε τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα. Πιθανωτέρα ὁμως φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἀλεξανδρινῇ βιβλιοθήκῃ, ἀντίγραφον δὲ αὐτῶν παρέλαβεν ὁ Ἀπελλίκων ἀπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Ὅπως δὲποτε ἡ τύχη αὕτη τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἀποδεικνύει ὅτι οἱ νεώτεροι περιπατητικοὶ παρημέλησαν τὴν σπουδὴν τῶν πλείστων τῆς φιλοσοφίας κλάδων, καὶ τέλος ἐγένοντο, ὡς εἶδομεν, ἀφανεῖς, ἰδρυθείσης τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας.

Ἄλλὰ πρὶν ἰδῶμεν τὴν νέαν ταύτην τῶν στωϊκῶν αἵρεσιν, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐδίδαξε καὶ Στίλπων ὁ Μεγαρεύς, ὁ τοσοῦτον περιβόητος διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σοφίαν. Περὶ τὴν αὐτὴν δ' ἐποχὴν, δηλαδὴ τὰς ἀρχὰς τῆς 3^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἤκμασε καὶ ὁ Ἐπίκουρος, ὅστις μετὰ τῶν φίλων καὶ ὁπαδῶν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ συνδιητᾶτο ἕν τινα παρὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν κήπῳ, ἀπολαύων οὕτω τῶν τέρψεων ἡσυχου καὶ ἀταράχου βίου. Ἄλλ' ἐν τῇ ἀμερίμνῳ ταύτῃ ζωῇ περιορίζεται ἡ ἀπάτη τῶν Ἐπικουρείων, οὐδ' εἶναι ἀληθῆ τὰ λεγόμενα περὶ τῆς ἀκολασίας τῶν ἡθῶν τοῦ κήπου τῶν φιλοσόφων. Δὲν ἠδύνατο ὁμῶς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα οὔτε νὰ ἐπαναπαυθῆ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ζητοῦντος τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ ἀφροντησίᾳ, οὔτε νὰ στέρξῃ εἰς τὴν ἀδιαφορίαν τῶν κυνικῶν, οὔτε νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῶν ἀλλοιωθέντων τῆς Ἀκαδημίας δογμάτων· ἕτεροι σοφοὶ ἄνδρες παρουσιάζονται, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 3^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ἵνα στηρίξωσι τὰ ὀρθὰ δόγματα τῆς φιλοσοφίας. Οὗτοι εἶναι οἱ στωϊκοί.

Οἱ στωϊκοὶ ἀπεπειράθησαν νὰ ἐνισχύσωσι τὴν ἠθικὴν πρὸ πάντων φιλοσοφίαν, καὶ νὰ συνδέσωσιν αὐτὴν μετὰ τῆς πολιτικῆς, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι σοφοί. Ὁ σεμνὸς χαρακτήρ καὶ τὰ αὐστηρὰ ἦθη τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς στωϊκῆς αἵρέσεως Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως, εἶναι τὸ πρῶτον ἐχέγγυον τῶν ἠθικῶν τῆς σχολῆς ταύτης ἀρχῶν. Τὸ πρὸς αὐτὸν σέβας καὶ λαοῦ καὶ ἡγεμόνων ἐν παντί τῷ βίῳ, αἱ πρὸς αὐτὸν ἀποδοθεῖσαι μετὰ θάνατον τιμαί, τὰ πάντα μαρτυροῦσι τὰς ἐξόχους τοῦ ἀνδρός ἀρετάς. Καὶ τῷ ὄντι τὸ περὶ αὐτοῦ ψήφισμα τοῦ Ἀθηναίων δήμου

διακηρύττον, ὅτι ὁ Ζήνων διετέλεσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη διδάσκων τὴν φιλοσοφίαν ἐν τῇ πόλει, καὶ τοὺς νεωτέρους προτρέπων ἐπὶ τὴν ἀρετὴν, ἧς παράδειγμα κάλλιστον παρείχεν ἑαυτόν, « Ἀγαθὴ τῇ τύχῃ, ἐπιφέρει ἐπὶ τέλους, ἀγαθὴ τῇ τύχῃ δεδόχθαι τῷ δήμῳ ἐπαινεῖσαι μὲν Ζήνωνα Μνασίου Κιτιέα καὶ στεφανῶσαι χρυσῷ στεφάνῳ, κατὰ τὸν νόμον, ἀρετῆς ἕνεκα καὶ σωφροσύνης, οἰκοδομησαὶ δὲ αὐτῷ καὶ τάφον ἐπὶ τῷ Κεραμεικῷ δημοσίᾳ... » Ἐδίδασκε δὲ ὁ Ζήνων ἐν τῇ Ποικίλῃ στοᾷ, ἐξ ἧς ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα ἢ φιλοσοφικὴ αὐτοῦ αἵρεσις. Τὴν ἠθικὴν ταύτην φιλοσοφίαν τοῦ Ζήνωνος ἀπεδέξατο καὶ ὑπεστήριξεν, οὐδὲν ὑπὸ σεβασμοῦ οὔτ' ἀφαιρέσας οὔτε προσθεὶς, ὁ ἐπὶ ὀκταετίαν ἐπιμελῶς αὐτοῦ ἀκροασάμενος Κλεάνθης, ὁ τοσοῦτον περιβόητος διὰ τὴν φιλομάθειαν. Τίς ἀγνοεῖ τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ ὑπομονὴν καὶ τοὺς ἥρακλείους κόπους, εἰς οὓς ἕνεκα τῆς ἐσχάτης αὐτοῦ πενίας ὑπεβλήθη, ἵνα μὴ διακόψῃ τὴν ἀκρόασιν τῶν ἐν τῇ στοᾷ μαθημάτων; Ἐδίδαξε δὲ ὡς διάδοχος τοῦ Ζήνωνος μετ' ἐπιτυχίας μέχρι βαθέος γήρατος, καὶ ἐμιμήθη τὸ τοῦ διδασκάλου παράδειγμα, ἐφαρμόζων ἀκριβῶς ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ τὰς ἠθικὰς τῆς φιλοσοφίας ἀρχάς. Ἄλλ' ἂν αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ δοξασαὶ τῶν στωϊκῶν ἔλαβον σύστασιν καὶ ἐπιστημονικὴν κατὰταξιν εἰς σχηματισμὸν συστήματος φιλοσοφικοῦ, τοῦτο ἰδίως ὀφείλεται εἰς τὸν Χρῦσιππον τὸν ἐν ἔτει 230 διαδεξάμενον τὸν Κλεάνθην ἐπὶ τῆς ἐν Στοᾷ ἑδρας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ στωϊκοὶ ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν καὶ ἐπὶ τὴν ἐν γένει ἐκπαίδευσιν, ἴδωμεν ἀκριβέστερον μέρη τινὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν.

Οἱ στωϊκοὶ διαιρέσαντες τὴν φιλοσοφίαν εἰς λο-

γικὴν καὶ ἠθικὴν καὶ φυσικὴν, ἐφρόντισαν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς λογικῆς νὰ καταστήσωσι ταχτικωτέραν τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης διὰ τῆς γραμματικῆς, καὶ ἐπὶ πλεονεξίας ὠφελίμους μεταβολὰς καὶ εἰς τὰ ὑπ' Ἀριστοτέλους ὀρισθέντα. Οὕτω φέρ' εἰπεῖν εἰς τὰ μέρη τοῦ λόγου, ὄνομα, ῥῆμα, σύνδεσμον, προσέθηκαν τὸ ἄρθρον καὶ τὴν ὑποδιαίρεσιν τοῦ ὀνόματος εἰς κύριον καὶ προσηγορικόν· ἐπειτα ἐφήρμοσαν ἀκριβέστερον τὴν λέξιν πτώσιν ἐν τῇ κλίσει τῶν ὀνομάτων, καὶ ἐφευρον πολλοὺς ἄλλους ὄρους γραμματικούς, ἐξ ὧν καθίσταται ἀναμφίβολον ὅτι ἐπεμελήθησαν τῆς γραμματικῆς περὶ τὴν γλῶσσαν σπουδῆς.

Ἡ ἠθικὴ τῶν στωϊκῶν εἶχεν ὡς βάσιν τὴν τῶν ἀκαδημαϊκῶν· διότι ἀπεδέχοντο ὡς καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου τὴν κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως ζωὴν, τὴν σύμφωνον δηλαδὴ πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λογικοῦ. Ἄνεγνωρίζον ὁμῶς τὸν ἀνθρώπον καὶ ὡς πολίτην καὶ ὡς ἄτομον, ἐπομένως διέκρινον τὸ ἰδίως νόμιμον ἀπὸ τοῦ ἀπλῶς ἠθικοῦ, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐστήριζον τὸ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπίστευον ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει δημιουργικὴ δύναμις, ἐξ ἧς προέρχεται πᾶσα κίνησις καὶ ζωὴ, ἐξ ἧς πηγάζουσιν οἱ ἠθικοὶ καὶ φυσικοὶ νόμοι· αὕτη δὲ ἡ δύναμις εἶναι θεία, ἀπόρροια τοῦ ὄντος ἐκείνου τοῦ συνέχοντος τὸ πᾶν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ κατηγορήθησαν μὲν ὅτι ἀπεδέχοντο τὸ πεπερωμένον, ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἀπεφάνησαν γνῶμην ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ εἰμαρμένη κατ' αὐτοὺς εἶναι ἡ θεία πρόνοια, ἥτις δὲν ἀφαιρεῖ τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν. Τὴν δ' ὑφισταμένην θρησκείαν κατὰ τύπους μόνον ἀνεγνώ-

ριζον, ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν δίδοντες εἰς τινὰ τῆς μυθολογίας μέρη, ἱστορικῶς δ' ἐξηγοῦντες τὴν λατρείαν θεῶν τινῶν, ὡς ἀποθέωσιν ἀνδρῶν ἐξόχων. Ὁ τοῦ Κλεάνθους εἰς Δία ὕμνος, ὃν διέσωσε μετ' ἄλλων τινῶν ὁ Στοβαῖος, εἶναι ὡδὴ οὐχὶ πρὸς τὸν κορυφαῖον τῶν ἐν Ὀλύμπῳ θεῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ἴον τὸ διευθύνον τὸν κόσμον· εἶναι εὐχὴ, ἣν οὐδεὶς χριστιανὸς θὰ ἀπηξίου. Ὁ δὲ αἰδιδίμος Κοραῆς, σχολιάζων τὸν ὕμνον τοῦτον, δὲν δισταίνει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐν τοῖς στίχοις,

«Κύδισι' ἀθανάτων, πολυώνυμε, παγκρατέεσσι αἰεί,

» Ζεῦ, φύσει ἀρχηγέ, νόμου μετὰ πάντα κυβερνῶν.»

ἀνευρίσκει τὴν ἔννοιαν, ἣν καὶ ἡμεῖς ἀποίδομεν εἰς τὸν Θεὸν ἀποκαλοῦντες αὐτὸν παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὄρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ παρακατιὸν ἐν τῇ φράσει, «Σοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν,» ἐνθυμίζει ὅτι καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ἀθήναις ὑπέμνησε ταῦτα εἰς τοὺς Ἀρειοπαγίτας λέγων· «Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν.» Ἐρμηνεύων δ' ἀκολούθως τὸν στίχον,

«Ἀνθρώπους ῥύοισι ἀπειροσύνης ἀπὸ λυγρῆς.»

παραπέμπει τὸν χριστιανὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς, «Ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.» Καὶ ἐν γένει ὁ ὕμνος οὗτος περιέχει τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα αἰσθήματα, ἅτινα μόνῃ ἢ ἀνύψωσις τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν Πλάστην δύναται νὰ διεγείρῃ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ διάδοχοι τῶν περιωνύμων τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἰδρυτῶν ἀπεμακρύνθησαν ὅπως οὐδὲν ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν

της στοᾶς δογμάτων, καὶ διέμειναν ἐπεσκιασμένοι ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τῶν μεγάλων διδασκάλων. Ἄλλὰ Παναίτιος ὁ Ῥόδιος, περὶ τὰ μέσα τῆς 2^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ἐνεψύχωσεν αὐτὸς τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς, καὶ οὐδὲ περιωρίσθη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἀρχῶν τῆς στωϊκῆς αἰρέσεως, ἀλλὰ καὶ τὰ δόγματα τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Λυκείου ἀνηρεύνησε καὶ πολλὰς ἀπ' αὐτῶν παρέλαβε θεωρίας. Τὸν Πλάτωνα μάλιστα ἰδιαζόντως ἐτίμα καὶ ἐθαύμαζεν, ὥστε ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ εἶχε τινα τάσιν ἐκλεκτικὴν πρὸς ἔνωσιν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν σχολῶν, καὶ δὴ τῆς ἀκαδημαϊκῆς μετὰ τῆς τῶν στωϊκῶν. Τὴν αὐτὴν δὲ ὁδὸν ἐβάδισε καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Ποσειδώνιος ὁ Ἀπαμεύς, πολυμαθὴς συγγραφεὺς καὶ ἐξοχος φιλόσοφος, ἐπιστήσας ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν. Ἀμφότεροι ὁμῶς διεκρίθησαν ἐπὶ τε σοφίᾳ καὶ ἀρετῇ, καὶ προσεέλκυσαν πλῆθος μαθητῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων· ἐτιμήθησαν δ' ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν τότε ἰσχυρῶν γενομένων Ῥωμαίων, ὧν πολλοὺς ἐξόχους ἀνδρας ἐδίδαξαν καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Ῥώμῃ αὐτῇ. Ὁ Σκιπίων μάλιστα τοσοῦτον ἐσέβετο τὸν Παναίτιον, ὥστε καὶ ἐδέετο πάντοτε αὐτοῦ νὰ παρατείνῃ ἐπὶ πλείονα χρόνον τὴν ἐν Ῥώμῃ διατριβήν· ὁ δὲ Κικέρων ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι, καὶ ἰδίως τῷ περὶ καθηκόντων, ὠφελήθη τὰ μάλιστα ἀπὸ τῶν ἀκροάσεων Ποσειδωνίου τοῦ διδασκάλου. Ὅθεν δικαίως τῇ ἀληθείᾳ ἐβρέθη ὅτι οἱ στωϊκοὶ εἶναι ἄξιοι νὰ σχηματίσωσι μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους τὴν φιλοσοφικὴν τῆς ἀρχαιότητος τριάδα.

Ἄλλ' οὐχ ἥττον σπουδαῖα ἦσαν αἱ περὶ πολιτείας
(ΤΟΜΟΣ Δ')

ιδέαι τῶν στωϊκῶν, καθ' ὅσον μάλιστα ἀπεικονίζουσι τὴν τότε κατάστασιν τῆς κοινωνίας, τὴν γενομένην δηλαδὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρόσδον, ἀλλὰ καὶ τὴν πτώσιν τῶν θεμελιωδῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως δοξασιῶν τὴν ὑψωσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐπομένως τὸν κλονισμόν τῶν ἀρχαίων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τοῦ ἀτόμου ἀξίας καὶ τῆς ἐντελοῦς ἐλευθερίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν χαλάρωσιν τοῦ πρὸς τὴν γενέθλιον πόλιν τοσοῦτον ἰσχυροῦ ἄλλοτε δεσμοῦ. Στιγμὴ σπουδαιοτάτη διὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀπαλλασσόμενον ἀπὸ τῶν ἀλύσεων τῆς προλήψεως καὶ ἀποσεῖον ἤδη τὸν ζυγὸν τῆς τυφλῆς παραδόσεως, δι' ἧς ἐπίεζεν αὐτὸν ἅπανα ἡ ἀρχαιότης. Ἡ δὲ μεταβολὴ αὐτῆ τῶν πνευμάτων ἐξήσκησεν οὐ μικρὰν ἐπὶ τῶν ἡθῶν ἐπιρροήν, διὸ καὶ ἐπιφέρομεν μικρά τινα περὶ αὐτῆς, ἅτε δὴ ἀποτελούσης καὶ μέρος ἀναπόσπαστον τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας.

ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ.

Πρὸ πολλοῦ ἤδη τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἤρξατο νὰ διορᾷ ὑπαύγειάν τινα τῆς ἀληθείας διὰ τῶν πυθαγορικῶν θεωριῶν καὶ τῆς τοῦ Ἀναξαγόρου φιλοσοφίας, ἀπὸ δὲ Σωκράτους φῶς μέγα ἐπιχέεται εἰς ἔρευναν τῆς ἀληθείας, καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ ἐλευθέρου νοός ἀρχεται· ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν θρησκευτικὴν λατρείαν τελοῦνται ἔκτοτε ὑπὸ τῶν πλείστων ὡς ἀπλαῖ ἐξεις σεβασταί, ὡς πάτρια μόνον καὶ προσφιλῆ ἔθη. Ἐν τούτοις ἐνομιζοντο εἰσέτι

ἀναπόσπαστα ἀπὸ τῆς κοινωνίας διὰ τὴν κοινὴν εὐημερίαν· διότι εἰσέτι διατηρεῖται καὶ ἰσχύει τὸ κράτος τῆς πόλεως, ἧτις εἶναι ἀπόλυτος κυρία τοῦ ἀτόμου. Διὰ τὰ ἐπιβάλη δ' οὕτω εἰς τοὺς πολίτας τὴν θυσίαν τῶν ἰδίων συμφερόντων ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ, ὧφειλε νὰ συγκρατῆ καὶ νὰ εὐλαβῆται καὶ τὰς θρησκευτικὰς πάσας παραδόσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ ἀρχὴ αὐτῆς. Λέγοντες δὲ ἀπόλυτον ἐξουσίαν τῆς πόλεως, ὀφειλομεν νὰ διακρίνωμεν τὴν τῆς Σπάρτης, ἧτις ἀληθῶς ἐδέσποζε τῶν πολιτῶν, ἀπὸ τῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἔνθα ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἦτο σεβαστή, καὶ μία μόνη ἐπεβάλλετο γενικὴ ὑποχρέωσις, ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία διὰ τὴν ἐθνικὴν ἄμυναν. Ἄλλ' ὁμοίως καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις διετηρήθη ἐν μέρει ὁ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀρχαϊκῆς πόλεως· διότι οὔτε ξένος ἠδύνατο εὐκόλως νὰ λάβῃ τὰ τοῦ πολίτου Ἀθηναίου δικαιώματα, οὔθ' οὗτος ἐπεζῆτει τοιοῦτον προνόμιον παρὰ τοῖς ἄλλοις ἢ συμμάχοις ἢ ὑποτελέσιν. Ἐκ δὲ τούτου καὶ τὸ Κράτος τῶν Ἀθηναίων, διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς ἰσοπολιτείας, ἐχαρακτήρισθη ὡς τυραννία ἐπὶ τῶν συμμάχων· ὡς μετὰ ταῦτα τὸ τῆς Σπάρτης, καὶ ἐπὶ τέλους τὸ τῶν Μακεδόνων. Ἐν τούτοις ἐν ῥυδεμῖᾳ τῶν τριῶν τούτων κυριαρχῶν, ἡ πρωτεύουσα φυλὴ ἀνέλαβε τὴν ἄμεσον διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς ὑποτελοῦς ἢ συμμαχίδος πόλεως· διότι θρησκευτικῶς οὐδὲν εἶχε δικαίωμα εἰς ἀρχὴν, ἧτις συνεταυτιζετο μετὰ τῆς λατρείας τῶν ἐπιχωρίων θεῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς αὐτονομίας ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρόν, καὶ αἱ μεγάλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις τοσοῦτω σημαντικαί, ὥστε δυσκολώτατα θὰ ἀφηρεῖτο ἡ δημοτικὴ αὐτῶν ἐλευθερία·

ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἀπαίτησις τῆς ἀνεξαρτησίας ἐκάστης πόλεως ἐστηρίζετο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν βάσεων τῆς ἀρχαίης κοινωνίας. Ὅθεν καὶ ὁ ἄριστος τῆς ἀρχαιότητος πολιτικός καὶ στρατιωτικός ἀνὴρ, ὁ Ἐπαμεινώνδας, οὗ τὸ πανελληνιον πνεῦμα καὶ τὸ γενναῖον φρόνημα οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, ἠγωνίσαστο μὲν λαμπρῶς ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῶν ἐλληνίδων πόλεων, οὐδέποτε ὁμως ἐπεζήτησε τὴν ἰδρυσιν κράτους ἐνὸς διὰ τῆς ἐντελοῦς αὐτῶν ἐνώσεως. Τὰ πνεύματα δὲν ἦσαν ἔτι παρεσκευασμένα εἰς παραδοχὴν τῆς τῶν πάντων ἀφομοιώσεως πρὸς σχηματισμὸν ἐνὸς Κράτους, εἰ καὶ διὰ κοινῶν ἀγῶνων καὶ πανηγύρεων, διὰ συνόδων καὶ ἀμφικτυονιδῶν, διὰ τῆς συμμαχίας ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης, ἀνεγνωρίζετο ἡ ἐνότης τοῦ ἔθνους· ἀλλ' εἰσέτι ἡ γενέθλιος πόλις παρίστατο εἰς ἕκαστον περιβεβλημένη ὑπὸ ἰδίων προνομίων, εἰς ἃ ὤφειλεν ὁ πολίτης νὰ ὑποκύψῃ. Αὐτὸς ὁ Πλάτων, ὁ ἀπόστολος τῆς ἀληθείας, καίτοι ἀνυψῶν τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ σεβόμενος τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, οὐκέτι δύναται νὰ φαντασθῇ ἕτερον τρόπον εὐτυχοῦς διοικήσεως ἢ πολιτείας μεριμνῶσαν μὲν πατρικῶς περὶ τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ διευθύνουσαν αὐτοὺς πατριαρχικῶς. Ἡ πόλις αὐτοῦ εἶναι ἔτι αὐτὴ ἡ ἀρχαίη κοινωνία ἐπὶ τὸ τελειότερον ὀργανωθείσα. Ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος βραίνει περαιτέρω. Δὲν νομίζει τὰς νέας γενεὰς ὑπευθύνους διὰ τὰς πράξεις τῶν προγενεστέρων, οὐδὲ ὑποχρέους νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὰ ἀρχῆθεν καὶ κατὰ παράδοσιν τῆς πόλεως ἔθιμα. Οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι διαβρῆδην ἔπειτα ἐκήρυξαν ὅτι οὐδεὶς νόμος δύναται νὰ καθυποβάλλῃ τὰς

νείας γενεάς εἰς τοὺς περὶ κοινωνίας θεσμοὺς τῶν ἀρχαιοτέρων, ὅτι δὲν ὑπάρχει θεότης ἀποκλειστικῶς προστατεύουσα τινὰ πόλιν, ὅτι ἡ πόλις δὲν ἔχει ἀπόλυτον δικαίωμα ἐπὶ πάντων τοῦ πολίτου τῶν καθηκόντων. Οἱ δὲ στωϊκοὶ ἀναγνώρισαντες καὶ παραδεξάμενοι τὴν συνέχουσαν καὶ διευθύνουσαν τὸν κόσμον δύναμιν, τουτέστι τὸν Θεόν, δὲν ἐβράδυναν ν' ἀνακηρύξωσιν, οὐχὶ μόνον τὴν τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐνότητα. «Ὀφειλομεν, ἔλεγεν ὁ Ζήνων κατὰ τὸν Ψευδοπλούταρχον, νὰ νομίζωμεν τοὺς ἀνθρώπους πάντας ἡμετέρους συμπολίτας, ὡς ἀνήκοντας εἰς τὸν αὐτὸν δῆμον, εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν.» Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν εἶναι δούλος μιᾶς κοινωνίας ἐχθρικῶς πολλακίς διαχειμένης πρὸς τοὺς γείτονας, εἶναι πολίτης τῆς οἰκουμένης, εἶναι πλάσμα τοῦ κοινοῦ τῶν πάντων κυρίου καὶ προστάτου, εἶναι ἐπομένως ἀδελφὸς τοῦ ὁμοίου αὐτῷ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ἀποκλειστικοῦ μιᾶς μόνης πόλεως τέκνου, θὰ ἔλεγέ τις, μεταβαίνει ἡ φιλοσοφία εἰς τὸν κοσμοπολίτην!

Οἱ περὶ τὸν Ζήωνα ὅμως δὲν ἐπρέσβευον κοσμοπολιτικὰς ἀρχάς, ἀλλ' ἐπιδιώκοντες μάλιστα τὴν ἰδρυσιν φρονίμου καὶ ἐθνικῆς πολιτείας, ἐνησχολήθησαν σπουδαίως περὶ τὰ πολιτικά, ἐν ᾧ οἱ λοιποὶ φιλόσοφοι ἀπεμακρύνοντο ἤδη ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐδὲ ν' ἀκούσωσιν ἤθελον περὶ ἀρχῆς καὶ ἀρχόντων. Ὁ Πλάτων ὑψώσε τὴν φωνὴν κατὰ τῶν ἐκφραυλιζόντων τὴν κοινωνίαν δημαγωγῶν, καὶ οὐδὲ εἶπε μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔγραψε καὶ ἀπειράθη νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ πολιτείᾳ τὰς ἀρχάς αὐτοῦ· ἀλλὰ μικρὸν μετὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης γράφει περὶ πολιτικῆς ὡς φιλόσοφος ἱστορικός, ἀνευ οὐδεμιᾶς εἰς

τά τῆς πόλεως ἐπεμβάσεως· οἱ δὲ μεταγενέστεροι φιλόσοφοι ἐντελῶς ἀπεχωρίσθησαν τῆς πολιτικῆς. Ἦδη δὲ καὶ οὐδὲ ἐλευθέρα πόλις ὑπῆρχε, πασῶν τῶν πόλεων διοικουμένων κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν ἰσχυρῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἑλληνικῶν Κρατῶν. Ἄλλ' ὁ Ζήνων ἐπανέρχεται αὐτὸς εἰς τὴν πολιτικὴν· διότι ἐννοεῖ, ὡς ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ κοινωμία τότε εὐδαιμονεῖ, ὅταν ὑπάρχῃ πολιτεία συνετή. Ἀποδεικνύων δὲ ὅτι ἕκαστος ὀφείλει νὰ νομίζῃ πάντα ἄνθρωπον ὡς ἀδελφόν, δὲν ἀναιρεῖ τὸ καθήκον τοῦ πολίτου πρὸς ἄμυναν καὶ διάσωσιν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας, οὐδ' ἀρνεῖται ὅτι ὁ ἥρωϊκῶς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἀγωνιζόμενος εἶναι πολίτης περιφανῆς καὶ ζηλωτός, ἀλλὰ διατείνεται ὅτι καὶ ὁ ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀρετῆς μοχθῶν εἶναι πολίτης χρηστός καὶ οὐχ ἥττον τῆς πατρίδος εὐεργέτης. «Ἡ ἀρχαία πόλις, λέγει ὁ Κύριος Δεκουλάγγιος ἐν τῷ πλείστου λόγου ἀξίῳ συγγράμματι περὶ ἀρχαίου ἄστεος, ἡ ἀρχαία πόλις ἐγένετο τοσοῦτω ἰσχυρὰ καὶ τοσοῦτω τυραννικὴ, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἐποιήσατο αὐτὴν σκοπὸν παντός ἔργου καὶ πασῶν αὐτοῦ τῶν ἀρετῶν. Αὕτη ἐκανόνιζε τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ δι' αὐτὴν μόνην ὑπῆρχεν ἥρωϊσμός. Ἄλλ' ὁ Ζήνων διδάσκει τὸν ἄνθρωπον ὅτι ὑπάρχει καὶ φρόνημα οὐχὶ πολίτου ἀλλ' ἀνθρώπου, ὅτι πλὴν τῶν πρὸς τὸν νόμον καθηκόντων ἔχει καὶ τὰ πρὸς ἑαυτὸν, ὅτι ἡ ὑψίστη ἀξία δὲν εἶναι μόνον τὸ θνήσκειν ἢ ζῆν ὑπὲρ τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι ἐνάρετον καὶ εὐαρεστεῖν τῷ Θεῷ.»

Ἄν αἱ ἀρχαῖ αὗται ἦσαν κοιναὶ ἐπὶ Περικλέους, οὔτε ὁ Ἀθηναῖος θὰ ἤρνεϊτο νὰ δεχθῇ πάντα ἄλλον

Ἕλληνα ὡς συμπολίτην, οὔτε οἱ ἄλλοι Ἕλληνες θὰ ἐδίσταζον νὰ κηρύξωσιν ὡς κέντρον ἔθνικόν τὴν περιώνυμον ἐκείνην πόλιν, ἢ δ' ἔθνικὴ ἔνωσις ἐγκαίρως καὶ ἀδιάστως γενομένη, θὰ ἔσωζε τὸ φρόνημα τῶν πολιτῶν, θὰ ἐγενίκευε τὴν ἔθνικὴν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν, θὰ ἔσωζε τὴν πατρίδα ἀπὸ τε τῶν ἐσωτερικῶν σπαραγμῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν. Ἄλλ' ἤδη αἱ φιλελευθεροὶ αὐταὶ ἀρχαὶ ἐξησθέμισαν ἔτι μᾶλλον τὴν πρὸς τὰ πάτρια ἀφοσίωσιν, καὶ διέσεισαν σφοδρότερον τὰς βάσεις τῆς ἔθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Εἰς ἄνδρας μὴ ἀνατρεφόμενους ἤδη ἵνα γίνωσι τῆς πατρίδος ὑπερασπισταί, μὴ ἐλπίζοντας νὰ κατισχύσωσι τῶν δυνατῶν τῆς γῆς, αἱ φιλοσοφικαὶ αὐταὶ θεωρίαι ἐμελλον νὰ μεταπέσωσιν εἰς ἀδιαφορίαν καὶ νωθρότητα τοσοῦτω μᾶλλον ὀλεθρίαν, ὅσω καὶ ἕτεροὶ λόγιοι ἄνδρες συνήργουν εἰς τὴν φιλόσοφον ταύτην ἀμεριμνησίαν. Οἱ ἐπικουρεῖοι κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ἀπέφευγον τὴν πολιτικὴν ὡς μέγα κακόν, οἱ δὲ κυνικοὶ φιλόσοφοι ἐνόμιζον πρόληψιν τὸ πολιτικόν δικαίωμα, λέγοντες ὅτι εἶναι πολίται τῆς οἰκουμένης, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Διογένης ἐκαυχᾶτο ὅτι οὐδεμιᾶς πόλεως εἶναι πολίτης. Ἀλλὰ πασῶν ὀλεθριωτάτη ἀπέβη ἡ τῶν σοφιστῶν διδασκαλία, εἰ καὶ στηριζομένη ἐπ' αὐτῆς δῆθεν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως· διότι διὰ τῆς ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ σφαλερᾶς αὐτῶν διαλεκτικῆς μεθόδου περιήρχοντο εἰς τὴν παραδοχὴν οὐχὶ ἐλευθερίας ἀλλ' ἀκολασίας, ἣν προθύμως ἠσπάζοντο οἱ νεώτεροι. Οὕτω εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῶν ἠθῶν ἔνεκα τῆς ὀλιγωρίας περὶ τὴν αὐστηρὰν ἀγωγὴν, εἰς τὴν ταπείνωσιν τοῦ φρονήματος ἔνεκα τῆς

ἀπωλείας τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, προσετίθη καὶ ἡ πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα ψυχρότης καὶ ὁ μαρασμὸς τοῦ ὑπὲρ πατρίδος ἐνθουσιασμοῦ. Εἰς τοῦτο δ' ἐπενήργησαν βεβαίως καὶ αἱ νέαι αὐται τῶν φιλοσόφων κοινωνικαὶ θεωρίαι, παραδόξως συμβιβασθεῖσαι μετὰ τῆς πολιτικῆς τῶν ἐλληνικῶν πόλεων καταστάσεως. Ὅποια δέ τις ἦτο ἡ κατάστασις αὕτη;

Η ΕΛΛΑΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τινὲς τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, καὶ δὴ αἱ Ἀθηναί, ὀνειρευόμεναι τὴν ἀρχαίαν δόξαν, ἀπεστάτησαν ἀπὸ τῆς ἐν Κορίνθῳ συνομολογηθείσης συμμαχίας ὑπὸ τοῦ Μακεδόνας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τῶν ἐνθέρμων τοῦ Δημοσθένους λόγων, συνησθάνθησαν ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τῶν Περικλέων καὶ τῶν Κιμώνων, καὶ ἀντέκρουσαν μὲν γενναίως τὸν ἰσχυρὸν τῆς Μακεδονίας ἄρχοντα, τὸν Ἀντίπατρον, ἀλλὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐξ Ἀσίας δύναμιν δὲν κατώρθωσαν νὰ καταβάλωσιν. Ἦττωνται ὀλοσχερῶς, ὑποτάσσονται εἰς τὸν νικητὴν, δέχονται μακεδονικὴν φρουρὰν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν. Τότε πρῶτον ἐνόησαν ὅτι ἐσήμανεν ἡ τελευταία ὥρα, καὶ εἰς τὴν σκληρὰν ταύτην τῶν πραγμάτων τροπὴν ἐκόντες ἀέκοντες ἐκλιναν τὴν κεφαλὴν. Ἡ ἀμιλλὰ τῶν Διαδόχων περὶ τὴν κατοχὴν τῆς ἐνδόξου ταύτης πόλεως ἤξησεν ἔτι μᾶλλον τὰ δεινὰ αὐτῆς· διότι ὁ δῆμος ὅτε

μὲν ἠττώμενος ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου, ὅτε δὲ ὑπὸ τῶν
 θωπειῶν τοῦ αἰτοῦντος ἰσχὺν δελεαζόμενος, ἢ ἔκυπτε
 τὸν αὐχένα ὑπὸ τὸν νικητὴν ἢ ἐπιπτεν εἰς τὴν παγίδα
 τοῦ νομιζομένου ἐλευθερωτοῦ. Πᾶσα ἐξέγερσις τῶν ἄλ-
 λοτε τοσοῦτον ὑπερηφάνων Ἀθηναίων ἀπέβαιεν ἤδη
 πρὸς βλάβην καὶ ταπείνωσιν αὐτῶν, πρὸς ὠφέλειαν τοῦ
 ἐχθροῦ ἢ τοῦ φίλου. Ἐνικήθησαν ὑπὸ Ἀντιπάτρου καὶ
 ἀπώλεσαν τὴν τε ἐλευθερίαν καὶ τοὺς εὐγενεῖς αὐτῆς
 ὑπερασπιστάς, μετὰ τοῦ Δημοσθένους δὲ καὶ τὸν τελευ-
 ταῖον σπινθῆρα τῆς δόξης. Ἐκολακεύθησαν ὑπὸ Πολυ-
 σπέρχοντος τοῦ διαδόχου τῆς μακεδονικῆς ἀρχῆς, καὶ
 περιέπεσον εἰς ἀναρχίαν, καθ' ἣν ὁ ἀφηνιάσας ὄχλος
 ἐθανάτωσε τοὺς γνησίους τῆς πόλεως ὑπερασπιστάς,
 καὶ πρὸ πάντων τὸν Φωκίωνα τὸν τελευταῖον μέγαν
 πολίτην. Ὑπετάγησαν μετὰ μικρὸν εἰς τὸν Κάσσανδρον
 καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν ἀσύνητον καὶ ἄδοξον κυβέρνη-
 σιν τοῦ Φαληρέως, διὸ καὶ ὑπεδέξαντο ἄσμενοι Δημή-
 τριον τὸν Πολιορκητὴν, ἀλλ' ἐταπεινώθησαν ὑπὸ τοῦ
 παραδόξου ἐλευθερωτοῦ. Ἠρνήθησαν ἔπειτα νὰ δεχθῶσι
 τὸν ἐπικίνδυνον τοῦτον προστάτην, ἀλλ' ἐνικήθησαν
 ὑπ' αὐτοῦ, καὶ εἶδον αὖθις τὴν χώραν κατεχομένην ὑπὸ
 μακεδονικῆς φρουρᾶς. Καὶ ταύτην μὲν ἀπέβαλον μετ' οὐ
 πολὺ, ἐν ἔτει 287, διὰ τῆς συνετῆς κυβερνήσεως τοῦ
 ἀγαθοῦ Ὀλυμπιοδώρου, ἀλλ' οἱ Μακεδόνες ἐπωφθαλ-
 μίων πάντοτε τὸν τόπον ἐκεῖνον, καὶ κατέλαβον αὖθις
 διὰ φρουρᾶς αὐτὸν ἐπὶ Ἀντιγόνου κατὰ τὸ 268 ἔτος.
 Βραδύτερον διὰ τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας ἀπήλασαν
 αὖθις ἐντελοῦς αὐτονομίας, ἀλλ' ἦσαν ἤδη ἐπὶ τοσοῦτον
 ἐξησθημένοι, ὥστε πολιτικὴν ἢ στρατιωτικὴν ἐπιρροὴν

οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἠδύναντο νὰ ἐξασκήσωσι. Μόνη ἢ πρὸς τὴν πόλιν αὐτὴν τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων ἀποδιδόμενη τιμὴ, μόνη ἢ παρήγορος ἰδέα ὅτι διέμενε πάντοτε τὸ κέντρον τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἐκάλυπτεν ὅπως οὖν τὴν αἰσχύνην καὶ ἐλάφρυνε τὸ πένθος διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ φιλοτιμία τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἐν ἐλλείψει νικῶν δαφνηφόρων, ἐπανεπαύετο ἐπὶ τοῦ σεβασμοῦ, ὃν ἐπεδείκνυσον οἱ ἰσχυροὶ τῆς ἡμέρας πρὸς τὴν ἐστίαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Οὕτω ἀνατέλλει περίοδος τις λήθης τοῦ παρελθόντος καὶ παραδόσεως εἰς τὴν φορὰν τῆς εἰμαρμένης, περίοδος, ἣτις ἄρχεται ἀπὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, τοῦ ἐν ἔτει 318 κληθέντος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ ἄρχων οὗτος φιλόσοφος ταχέως ἐπελάθετο τοῦ παρελθόντος, καὶ παρεδόθη ὅλος εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν παρόντων ἀγαθῶν, οὐδ' ἀναλογιζόμενος ὡς ταπείνωσιν ἑαυτοῦ ὅτι ἔπραττε κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν ἰσχυρῶν ἡγεμόνων, ἀλλ' ἀρκούμενος εἰς ἣν ἀπέδιδον αὐτῷ τιμὴν ὡς εἰς ἄνδρα λόγιον. Τοιαύτη καὶ ἡ πόλις ἦν ἐκυθέρνα. « Αἱ Ἀθηναί, ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ σοφὸς Μύλλερως, ἦσαν πόλις πολυάριθμος μὲν καὶ ἀκμαία κατὰ ναυτιλίαν καὶ ἐμπόριον καὶ πλοῦτον ἰδιωτικόν τε καὶ δημόσιον, ἀφηρημένη δὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν ἀπὸ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου. Αἱ Ἀθηναίων χρόνων ἐκείνων τόσον διέφερον τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐπὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους, ὅσον διαφέρει γέρων εὐθυμος, ἰλαρὸς καὶ ἠδονικός, ἀλλ' ἀδύνατος ἄνδρὸς εὐρώστου καὶ ἀκμαίου κατὰ τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν.

Αἱ δύο ἐκεῖναι συμφυεῖς καὶ ἀχώριστοι τῶν Ἀθηναίων ἀρεταί, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ δεξιότης τοῦ πνεύματος, διεσπάσθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ διεχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων· διότι τῆς μὲν ἀνδρείας ἀντεποιοῦντο μόνοι οἱ ἀπάτριδες μισθοφόροι, οἵτινες μετήρχοντο τὸν πόλεμον ὡς ἐπιτήδευμα βίου, ὁ δὲ πολεμικὸς ἐνθουσιασμός, ὅστις κατελάμβανεν ἐνίοτε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ταχέως ἀνέλαμπεν, οὕτω καὶ ταχέως ἐσβέννυτο. Ἡ δ' εὐφροία καὶ ὀξύνοια τῶν Ἀθηναίων, ὅση δὲν ἐδαπανᾶτο εἰς τὰς σχολὰς τῶν ῥητόρων καὶ φιλοσόφων, διὰ τὴν ἔλλειψιν πολιτικῆς ἐνεργείας ἐτράπη εἰς πράγματα ἰδιωτικὰ καὶ εἰς ἀπόλαυσιν τῶν τέρψεων καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου.» Καὶ ὑπῆρχον ἄφθονα τὰ μέσα διὰ τὴν τοιαύτην βρασιάνην καὶ εὐζωίαν· διότι ἐκεῖ συνέρρεον πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος οἱ εὐπορώτεροι, ἡ βιομηχανία ἤνθει, τὸ ἐμπόριον ἤκμαζε, καὶ ἡ πόλις ἐπλούτει. Ἐπειτα καὶ οἱ ἡγεμόνες Αἰγύπτου καὶ Μακεδονίας ἐφιλοτιμοῦντο νὰ δεῖξωσι τὴν πρὸς τὰς Ἀθήνας εὐνοίαν αὐτῶν διὰ χρηματικῶν προσφορῶν, ὥστε ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἤδη διὰ τὴν διοίκησιν ὅσα οὐδ' ἐπὶ τῶν ἐνδόξων ἡμερῶν τῆς ἐλευθερίας ἀπῆλαυσέ ποτε· διότι ἐχορηγοῦντο εἰς τὸν ἄρχοντα αὐτῆς ὑπὲρ τὰ χίλια τάλαντα. Ὁ ἕτερος Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς μόνον τὴν πόλιν ταύτην ἐξόχως ἐτίμα καὶ ἐσέβετο, καίτοι ὡς ἄρχων αὐτῆς ἐτυράννησεν ὅσον ὁ ὁμώνυμος διέφθειρεν, ἀμφοτέροι δὲ ἐζητέλισαν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Περγᾶμου ὑπὲρ αὐτῆς ἠγωνίσαντο, καὶ οἱ ἐπελθόντες μετὰ ταῦτα ξένοι κατακτηταί, οἱ Ῥωμαῖοι, μετὰ σεβασμοῦ προσηνέχθησαν πρὸς τὸν δῆμον ἐκεῖνον. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, οἵτινες δὲν

εἶχον δυνάμεις ἱκανὰς διὰ ν' ἀντιπαλαίωσι πρὸς τοὺς ἐκάστοτε ἰσχυροὺς, ἀπεδέχοντο εὐγνωμόνως τὴν προσφερομένην τιμὴν ἢ βοήθειαν ὑπὸ τῶν θαυμαστῶν τοῦ ἀρχαίου τῆς πόλεως μεγαλείου καὶ τῆς ἐτι σωζομένης παιδείας. Ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ πρῶτον, ἐν ἔτει 225, ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Ἑλλάδα, ἵν' ἀναγγεῖλωσι τὴν μετὰ τῶν Ἰλλυριῶν συμμαχίαν αὐτῶν, ἰδίως δὲ εἰς Ἀθήνας πρὸς διαβεβαίωσιν τῶν φιλικῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς Συγκλήτου αἰσθημάτων πρὸς τὸν δῆμον, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπένειμαν αὐτοῖς τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου, καὶ τὸ πρόνομιον τοῦ νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ μεγάλα μυστήρια. Ὅτε δὲ βραδύτερον, ἐν ἔτει 211, ἦλθον αὐθις ἐνόπλιως εἰς Ἑλλάδα, ἵν' ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Φιλίππου τοῦ Μακεδονίας βασιλέως, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀπηξίωσαν τὴν ξένην ταύτην ἐπικουρίαν, ἀλλὰ καὶ ὑπέλαβον αὐτὴν ὡς φιλικήν, ὡς σωτήριον. Ἐπευφῆμησαν ἔπειτα, κατὰ τὸ 195 ἔτος, μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ἐν Ἰσθμῷ, τὸν Ῥωμαῖον στρατηγὸν Φλαμινῖνον ἀνακηρύττοντα τὴν αὐτονομίαν τῶν κυρίως ἑλληνικῶν πολιτειῶν, καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν δῆθεν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ μακεδονικοῦ ζυγοῦ. Καὶ ὅτε μετὰ εἰκοσιπενταετίαν εἶδον τὸν νικητὴν τῆς Μακεδονίας Παῦλον Αἰμίλιον εἰσερχόμενον μετὰ σεβασμοῦ εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν, ἀποθαυμάζοντα τὰ λαμπρὰ τῆς τέχνης μνημεῖα, αἰτοῦντα φιλόσοφόν τινα πρὸς ἀποπεράτωσιν τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας τῶν ἑαυτοῦ τέκνων, καὶ καλλιτέχνην πρὸς ἐπικόσμησιν τῶν θριάμβων αὐτοῦ, ἠσθάνθησάν τινα ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν διανοητικὴν ὑπεροχὴν τῆς πόλεως. Ἐν τούτοις ὁ τοιοῦτος τῶν

κατακτητῶν σεβασμὸς πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐγένετο μὲν παραίτιός τινων ὠφελημάτων, δὲν ἔσωσεν ὁμως αὐτὰς ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ναυαγίου. Ὅτε ἡ Ἑλληνικὴ ἐλευθερία ἐτάφη ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Κορίνθου πυρπολουμένης ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ Μομμίου, καὶ αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἀπέφυγον τὴν κοινὴν συμφορὰν. Ἀλλ' εἰ καὶ διατηρήσασαι σκιάν τινα αὐτονομίας μέχρις Αὐγούστου, ὅτε ἡ Ἑλλάς ὅλη κατέστη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, ἔκτοτε ὁμως ὑπεχρεώθησαν νὰ διάγωσι κατὰ τὴν θέλησιν τῶν νικητῶν. Οὕτω ἡ πάλαι ποτὲ μεγαλόφρων πόλις ἐστερημένη ἤδη αὐτονόμου πολιτικῆς ὑπάρξεως, περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην, δι' ὧν ἡδύνατο εἶτι νὰ φαίνεται καθυπερτέρα τοῦ νικητοῦ, ἐπιστήμην καὶ τέχνην πολὺ ἀπεχούσας τῆς λάμπειως αὐτῶν κατὰ τὰς αἰμνήστους τῆς ἀκμῆς ἡμέρας, ἀλλ' αἵτινες, ὡς πρὸς τοὺς ἀμυθεῖς εἶτι κατακτητὰς, ἐφαίνοντο ζηλωταὶ καὶ θαυμάσιαι. Καὶ εἰς ταύτην δὴ τὴν διανοητικὴν ὑπεροχὴν καὶ τὰς ἀρχαίας ἀναμνήσεις ὀφείλεται ἡ πρὸς τὴν πόλιν τμὴ τῶν κρατούντων, καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν παραχώρησις πολλῶν καὶ σπουδαίων προνομίων.

Τί δὲ γίνεται ἡ λοιπὴ Ἑλλάς; Ἡ ἰσχυροτέρα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ Μακεδονία, ἣτις διὰ τε τὴν πολιτικὴν καὶ πρὸ πάντων τὴν στρατιωτικὴν διοργάνουσιν, ἡδύνατο ἐπιτυχῶς ν' ἀντιταχθῆ πρὸς τοὺς ξένους, ὅπως καὶ τὸ ἀπέδειξεν ἐν ταῖς πρὸς Ῥωμαίους μάχαις. Ἀλλ' ὁ ἀπὸ τοῦ 221 ἔτους βασιλεύσας αὐτῆς Φίλιππος δὲν κατώρθωσε νὰ καθυποβάλλῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἀλλὰ καὶ ἐπέσπασε τὸ μῖσος πολλῶν ἐξ αὐτῶν δι' ἐπιθέσεων ἀδίκων

καὶ διὰ σκληρῶν ἀπαιτήσεων. Ὅθεν οἱ Ῥωμαῖοι κολακεύσαντες τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, καὶ ὑποσχεθέντες τὰ πάντα εἰς αὐτούς, ἀπεμόνωσαν οὕτω καὶ κατεπολέμησαν τὴν Μακεδονίαν, ἐπὶ τέλος δὲ τῷ 168 κατέστησαν αὐτὴν ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν.

Ἡ Ἡπειρος, ἥτις ἐπὶ Πύρρου ἠδύνατο ἴσως νὰ συγκεντρώσῃ περὶ ἑαυτὴν τοὺς Ἕλληνας πάντας, ἀπώλεσε τὸν κατάλληλον καιρὸν διὰ τῆς παρατόλμου ἐν ἔτει 280 εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείας τοῦ μεγαλεπηθόλου ἐκείνου βασιλέως· καὶ ἤδη, ἀσθενὴς καὶ ἄνευ ἀρχῆς, ἐγένετο εὐκόλως λεία τοῦ νικητοῦ τῶν Μακεδόνων, καὶ δεινῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐλεηλατήθη.

Αἱ δύο συμπολιτεῖαι, ἡ Ἀχαϊκὴ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἡ Αἰτωλικὴ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, συνέλαβον τὴν ἀγαθὴν ἰδέαν τῆς ὁμοσπονδικῆς κυβερνήσεως· ἀλλ' οὔτε κατὰ τὰ ἦθη ἦσαν ὁμοίαι πρὸς ἀλλήλας, οὔτε συμφωνία ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ διὰ τοῦτο μεταξὺ αὐτῶν. Μόνος ὁ χρόνος, ἐξαλείφων τὰς αἰτίας τῆς διαιρέσεως διὰ τῆς διαδόσεως τῆς παιδείας καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς μορφώσεως, θὰ ἐπέφερε τὴν τελείαν ἔνωσιν. Ἀλλ' οἱ παρισδύσαντες ἤδη εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα Ῥωμαῖοι, ὑποβάλλοντες τὰς διαφωνίας καὶ προστατεύοντες ἐπιτηδεῖως ἀμφοτέρας, ἵνα ὠφεληθῶσιν ἀπ' αὐτῶν ἐν τῷ μακεδονικῷ πολέμῳ, ἔστρεψαν ἔπειτα τὰ ὄπλα κατὰ τῶν Αἰτωλῶν καὶ σχεδὸν καθυπέταξαν αὐτούς. Ἐνῶ δὲ ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία συμπεριλαμβάνει ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ὅπερ ἦτο ἀνέκαθεν ὁ κύριος αὐτῆς σκοπός, καὶ δι' ὃ τοσοῦτον ἔβρευσεν αἷμα· ἐν ᾧ μόλις ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐθνοσωτήριος ἔνωσις, ἣν ἐπεδίωξαν ὁ τε Ἄρατος καὶ ὁ ἐφάμιλλος τῶν

μεγίστων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος στρατηγὸς Φιλοποίμην, ἡ Ῥώμη ὑποστηρίζει τὰς μεμφιμοίρους ἀπαιτήσεις τῶν ὑπὸ τὴν συμπολιτείαν πόλεων καὶ παραλύει τὴν ἐνότητα τῆς συμμαχίας. Ἐπεμβαίνει δὲ μετὰ τοσαύτης δεξιότητος εἰς τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν κοινωνικὴν πάλην τῶν κατωτέρων τοῦ λαοῦ τάξεων πρὸς τὰς ἀνωτέρας, τῆς δημοκρατικῆς δηλαδὴ μερίδος πρὸς τὴν τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὥστε καθίσταται διαιτητὴς ἀμφοτέρων διὰ τῆς ἰσχυρᾶς προστασίας, ἣν παρέχει εἰς τοὺς εὐπορωτέρους. Ὁ δῆμος δυσανασχετεῖ, ἡ ἔρις κορυφοῦται, ἡ ῤῆξις εἶναι ἀναπόδραστος· ἡ δὲ Ῥώμη πέμπει εἰς Πελοπόννησον τὸν Μόμμιον, ὅστις ἐν τῇ περὶ Ἴσθμόν μάχῃ νικᾷ καὶ ὑποτάσσει τοὺς Ἀχαιοὺς ἐν ἔτει 146, καὶ διὰ τῆς πυρπολήσεως τῆς Κορίνθου διακηρύττει ὅτι τὸ ἔργον τετέλεστοι. Ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἀπωλέσθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν φλογῶν τῆς πλουσιωτάτης καὶ καλλίστης τῶν πόλεων αὐτῆς.

Διὰ τί δὲ ἡ Σπάρτη δὲν φαίνεται ἤδη πρωταγωνιστοῦσα; ἡ ἀγέρωχος ἐκείνη πόλις ἡ τοσοῦτον ὀνομαστὴ διὰ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν καὶ τὸ φιλελεύθερον φρόνημα! Ποῦ εἶναι ὁ ἀρειμάνιος Σπαρτιάτης, ὅστις ἐμάχετο ἵνα νικήσῃ, καὶ ἀπέθνησκεν ἵνα μὴ νικηθῇ; Αὐτὴ ἡ σπαρτιατικὴ δίαιτα ἡ συνιστώσα τὴν δόξαν τῆς πόλεως περιεῖχε καὶ τῆς πτώσεως τὰ σπέρματα ἐν ἑαυτῇ. Εἶδομεν ἐν τῇ περὶ ἀγωγῆς τῶν Σπαρτιατῶν παραγράφῳ, ὅτι ἡ περιβόητος τοῦ Λυκούργου θεσμοθεσία παρημελήθη, ἡ δὲ Σπάρτη περιέπεσεν εἰς δεινὴν παρακμὴν. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν ὁ Κλεομένης ἐν ἔτει 223 νὰ ἐπαναγάγῃ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα, καὶ νὰ καταστήσῃ αὐθις

τὴν πόλιν ἡγεμόνα τῆς Πελοποννήσου καὶ πρωτεύουσαν τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας, ἀλλ' ἀγῶνες μάταιοι. Ὁ μὲν μεγαλόφρων βασιλεύς, νικηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ Μακεδόνων, φεύγει εἰς Αἴγυπτον, ἣ δὲ Σπάρτη πίπτει αὖθις εἰς τὴν ἀσημότητα, ἀφ' ἧς οὐδέποτε μετὰ ταῦτα ἐξηγέρθη.

Τὰ ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἑλληνικὰ Κράτη ἐξηκολούθησαν ἔτι ὑφιστάμενα καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν ῥωμαϊκὸν ζυγόν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα δὲν ἠδύναντο νὰ διαφύγῃσι τὴν μάχαιραν τῶν παντοδυνάμων Ῥωμαίων, μεθ' ὧν περιεπλάκησαν εἰς πολέμους ὀλεθρίους. Περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος οἱ τῆς Περγᾶμου καὶ οἱ τῆς Αἰγύπτου βασιλεῖς τοσοῦτον ἐξησθένησαν καὶ ἐταπεινώθησαν, ὥστε ἄνευ μεγάλης δυσκολίας οἱ Ῥωμαῖοι ἐγένοντο κύριοι τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν Κρατῶν, μετὰ τινα δὲ ἔτη, κατὰ τὸ 30^{ον} πρὸ Χριστοῦ, ἐκυρίευσαν καὶ τὴν Αἴγυπτον αὐτὴν. Ἀλλ' ἂν ἡ ἀθλιότης τῶν ἡγεμόνων παρέλυσεν μὲν τὴν κυβέρνησιν, ἐξεφάυλισεν δὲ τὸν στρατόν, καὶ οὕτω τὰ κατὰ τὸν παρελθόντα ἀκμάζοντα ἐκεῖνα Κράτη ὑπέκυψαν ἤδη ὑπὸ τοὺς ξένους, ἀλλ' ὁ ἐν Ἀνατολῇ διαδοθεὶς πολιτισμὸς παρέμεινε καὶ ἀντεπάλασε κατὰ τοῦ ἐπελθόντος ῥωμαϊσμοῦ. Ἡ Ἀλεξάνδρεια διετήρησε τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς, ὡς πόλεως φιλολογικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς, ἡ Ἀντιόχεια δὲν ἀπώλεσε τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, καὶ αἱ ἄλλαι μεγαλοπόλεις διέσωσαν τὴν τε γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμόν, οὗ οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατισχύσωσιν. Ἀλλ' ὅπωςδήποτε πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι καθυπετάχθησαν, καί, ἐπὶ τοῦ πρώτου

Ῥωμαίου αὐτοκράτορος, ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ μεγάλου ἐκείνου Κράτους ὡς Ῥωμαϊκαὶ ἐπαρχαίαι.

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ.

Μετὰ πολλὰς περιπετείας καὶ ἀγῶνας δυσχερεῖς, καὶ πρὸς ὁμογενεῖς καὶ πρὸς ἀλλοφύλους, ἡ Ἑλλάς ὑπεβλήθη ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν ξένων, ἀπώλεσε δηλαδὴ τὴν ἑαυτῆς ἐλευθερίαν· διότι δὲν διεφύλαξε τὰς ἀρετάς, δι' ὧν ἐξασφαλίζεται ἡ ἀνεξαρτησία τῶν ἐθνῶν. Ἀπέβαλε δὲ τὰς σωτηρίους ταύτας ἀρετάς· διότι εἶχε πρὸ πάντων παραμελήσει τὴν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν τῶν νεωτέρων. Μόνη αὕτη προητοίμαζεν ἄλλοτε πολίτας σώφρονας καὶ ἀνδρείους, εὐσεβεῖς καὶ φιλοπάτριδας. Ἡ ἀσύγγνωστος αὕτη ὀλιγωρία ἐπήγαγε τὴν τε ψυχικὴν καὶ σωματικὴν τῶν πολιτῶν ἀσθένειαν, ἡ δὲ τοῦ βίου ῥαστώνη ὑπέβαλψε τὴν νωθρότητα αὐτῶν. Ἄλλ' ὁ οὔτε δύναμιν οὔτε θέλησιν ἔχων νὰ θυσιασθῆ ὑπὲρ τοῦ καθήκοντος, οὐδὲ φρόνημα δύναται νὰ διατηρήσῃ ὑψηλόν. Τὸ δὲ θρησκευτικὸν αἶσθημα, τὸ ἄλλοτε τοσαῦτα θαυμάσια παραγαγόν, ἤδη ἀπενεκρώθη· διότι ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀπέδειξε τὸ ἀνυπόστατον τῶν ἀρχαίων δοξασιῶν καὶ παραδόσεων. Ἄλλ' ἡ φιλοσοφία, ἣτις ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τοῦ ἤδη σεσαθρωμένου θρησκευτικοῦ οἰκοδομήματος, δὲν εἶχεν ἔτι κατορθῶσαι νὰ φωτίσῃ τὸν λαόν διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν πρὸς τὸν ἀληθῆ Θεὸν σχέσεων αὐτοῦ, δὲν εἶχεν ἔτι ἐνισχύσει ἐν

ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τῶν πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων. Ἡ κοινωνία ἐρρίφθη οὕτω ἄνευ πηδαλίου εἰς τὸ πολυκύμαντον πέλαγος τῶν θεωριῶν, ἐν αἷς ὁ δισταγμὸς καὶ ἡ ἀμφιβολία μαραίνουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἔμφυτον πρὸς τὸ καλὸν καὶ ἀληθὲς ὁρμὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐνθουσιώδης ὁμως ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία, θὰ παρετήρει τις, ἡ ἐθνικὴ ἐξέγερσις ἐκείνη ἦτο ἱκανὴ νὰ ὑπεκκαύσῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ λαοῦ, ν' ἀνυψώσῃ τὸ φρόνημα τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν κατακτήσεων, ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον, ἡ συσσώρευσις τοσοῦτων θησαυρῶν καὶ δυνάμεων, ἐταπείνωσε τὰς μικρὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος πόλεις· τὸ δὲ τῆς Ἀθηναῶν ἀστυ, δι' ὃ τοσοῦτον δικαίως ἐκαυχᾶτο ὁ Περικλῆς, ἐνόμιζεν ἤδη εὐτύχημα μέγα τὴν εὐνοίαν τῶν παντοδυνάμων τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Περγᾶμου καὶ Ἀντιοχείας δυναστῶν. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναλάβῃ ἐν ξέναις χώραις μεταξὺ τοῦ παμμυγοῦς ἐκείνου πλῆθους τῶν κατοίκων, ἐν δὲ τῇ κυρίως Ἑλλάδι καταπατήθη, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐχαλαρώθησαν καὶ οἱ συσφιγόντες τοὺς πολίτας πρὸς τὴν γενέθλιον γῆν δεσμοί, ἡ δὲ φιλοπατρία ἐμαράνθη. Αἱ ἐλευθέριοι τέχναι ἐξευγενίζουσι τὴν ψυχὴν διὰ τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ, ὅπερ διεγείρουσιν ἐν αὐτῇ· ἀλλὰ καὶ αὗται ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τῶν κοινωνιῶν καταστάσεως, καὶ τότε μόνον ἐνισχύουσιν αὐτάς, ὅταν λαμβάνωσι τὴν ἐμπνευσιν ἀπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς εὐσεβείας, ἀπὸ τοῦ ζωοποιοῦ τῆς ἐλευθερίας πνεύματος. Ἡ πολυτέλεια ὁμως καὶ ἡ ματαιότης, οἱ μόνοι τῶν χρόνων

τούτων ἑλατῆρες, εἶναι θανάσιμοι διὰ τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ἰδανικόν, ὅφ' ὧν τρέφεται ἡ τέχνη. Ἡ καλλιτεχνία λοιπὸν ἔκλινε καὶ αὐτὴ πρὸς αἰσθητικὴν τινα παρακμὴν, καὶ ἀπώλεσε τὴν ἠθοποιὸν δύνάμιν αὐτῆς. Εἶδομεν ὅτι ἡ φιλοσοφία περιῆλθε διὰ τῶν στωϊκῶν εἰς πορίσματα εὐτυχῆ πρὸς εὑρεσιν τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ὁ σοφός, ὃν δὲν ἐξεγείρει ἢ ὑπὲρ πατρίδος αὐταπάρνησις, οὐδ' ἐνθαρρύνει ἢ ἐθνικὴ δύνამις, εὐρίσκει καταφύγιον εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ νομίζει ἑαυτὸν φιλόανθρωπον, ἐν ᾧ ἐπιλανθάνεται τοῦ ἱερωτάτου τῶν καθηκόντων· γίνεται δηλαδὴ κοσμοπολίτης, ἵνα μὴ ἔχη τὴν ἐνόχλησιν νὰ ᾖ πατριώτης. Τί λοιπὸν ἠδύνατο νὰ σώσῃ τότε τὸ ἔθνος; Ὁ χρόνος, ἀποχρινόμεθα μετὰ θάρρους. Ὁ χρόνος θὰ συνήνου αὐτό, ὡς εἶδομεν ἐπὶ ἀρχαϊκῆς συμπολιτείας, ἢ θ' ἀνεδείκνυε τινα ἀνδρα μεγαλοφυᾶ, ὅστις νὰ συγκεντρώσῃ περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἄλλους. Καὶ οὕτω ἀπαλλαγὴν τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, θὰ ἠδύνατο νὰ δράμῃ εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ὕλικήν προαγωγὴν, ἐπειροδόμενον δ' ἐπὶ τῆς γενομένης ἤδη προόδου, θὰ ἔσπευδε ταχύτερον εἰς τὸν ἑαυτοῦ φωτισμόν, καὶ ἐμμέσως εἰς τὸν τῆς οἰκουμένης. Ἀλλ' ὁ χρόνος ἐπέλιπε· διότι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρέθη, ὁ κατακτητὴς ἀνεφάνη ἐν τῇ κρισίμῳ ὥρᾳ τῆς γενικῆς ταραχῆς καὶ συγκρούσεως, ἢ Ῥώμη, ἣτις, διὰ τῆς ῥομφαίας αὐτῆς γενομένη τὸ φόβητρον τοῦ κόσμου, πάντας καθυπέβαλεν ὑπὸ τὴν ἑαυτῆς ἐξουσίαν. Καὶ τῷ μὲν 200 πρ. Χρ. ἔτει παρουσιάζεται κατὰ πρῶτον στρατιωτικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ δὲ τὸ 146 ἀποπερατοῖ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς· καὶ μετὰ ἕνα ἔτι αἰῶνα γίνεται κυρία καὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύ-

πτω ἑλληνικῶν Κρατῶν. Κοσμοκράτειρα δὲ τότε ἀναδειχθεῖσα, ἀνέλαβε καὶ τὴν εὐθύνην τοῦ νὰ συνεργήσῃ εἰς πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, διὰ τῆς διαδόσεως τῆς παιδείας, τῶν φώτων. Ἴδωμεν πῶς ἐξεπλήρωσε τὸ καθήκον τοῦτο πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.

ΠΡΩΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ.

ΟΣΑ ἡ παράδοσις διέσωσε περὶ κτίσεως Ῥώμης καὶ περὶ καταγωγῆς τῶν Ῥωμαίων, ἡ δὲ ποίησις λεπτομερῶς περιγράψασα καθιέρωσεν ὡς ἀρχὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐθνότητος, ἀποδεικνύουσιν ὅτι καὶ ἡ κοινωνία αὕτη ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων, καὶ συνεδέθη διὰ τῶν αὐτῶν δεσμῶν, ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ κοινωνίαι τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ὁ ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων (69—19 πρ. Χρ.) ἀκμάσας ποιητῆς Βιργίλιος, καὶ διὰ τοῦ περιβοήτου αὐτοῦ ποιήματος τῆς Αἰνειάδος ἐξυμνήσας τὴν καταγωγὴν τοῦ ἔθνους ὑπὸ τὰς τότε ἐπικρατούσας ιδέας, παρουσιάζει τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ὄλως ὀρησκειτικὴν. Ὁ Αἰνεΐας εἶναι ἥρωσ τῆς Τρωάδος, ἀλλ' ἤρωσ εὐσεβῆς, ἀπολιπὼν μὲν τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος μετὰ τὴν καταστροφὴν, φέρων ὁμῶς μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς

πατρώους θεούς· διότι ἔχει ἐντολὴν νὰ κτίσῃ νέαν πόλιν πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς θείας λατρείας, πρὸς διατήρησιν τοῦ ἑφεστίου πυρός. Πορεύεται δὲ εἰς Ἰταλίαν πρὸς τοὺς Λατίνους, ὅπου, ὑπὸ θείας ὀδηγούμενος ἐμπνεύσεως, ἐγκαθίσταται καὶ γίνεται οὕτως ὁ ἰδρυτὴς τῆς αὐτόθι λατρείας τῶν πατρώων θεῶν. Τούτου ἀπόγονος καὶ νόμιμος διάδοχος εἶναι ὁ Ῥωμύλος, ὁ κτίσας τὴν πόλιν τῆς Ῥώμης, καὶ διὰ τοῦτο ἀναγνωρίζεται ὡς θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικὸς ἀρχηγὸς αὐτῆς· διότι αὐτὸς ἐκτελεῖ τὰ τῆς θείας λατρείας, ἣτις εἶναι ἡ βάσις τῆς νέας κοινωνίας. Ὅθεν οἱ συμπολιταί, οἵτινες, μὴ ὑποφέροντες τὴν τυραννικὴν αὐτοῦ κυβέρνησιν, ἐτόλμησαν καὶ νὰ τὸν δολοφονήσωσι, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν ἀποστερήσωσι τῆς νενομισμένης εἰς οἰκιστὴν πόλεως θρησκευτικῆς τιμῆς, ἀλλ' ἀνήγειρον αὐτῷ βωμὸν καὶ προσέφερον θυσίας.

Ἡ πατρικὴ ἐστία ἀποτελεῖ καὶ ἐνταῦθα τὴν βάσιν οἰκίας, κοινὴ δὲ τις μεταξὺ πολλῶν οἰκογενειῶν λατρεία εἶναι τὸ σημεῖον τῆς συγγενείας, τοῦ γένους, καὶ ὁ κοινὸς τῆς πόλεως θεός, ὁ ἰδρυτὴς καὶ προστάτης αὐτῆς, εἶναι τῶν πολιτῶν ὁ πατήρ, δηλονότι ὁ Κύριος. Ὡς σημεῖον δὲ τῆς κοινῆς ταύτης λατρείας εἶναι καὶ ἐνταῦθα τὸ ἱερόν πῦρ, φυλαττόμενον ὑπὸ τῶν παρθένων τῶν καλουμένων Ἐστιάδων. Οἱ τοιοῦτοι πολῖται οἱ ἀνήκοντες δηλαδὴ εἰς τὰ ὑπὸ τῆς θρησκείας συνδεδεμένα γένη, κατοικοῦσιν ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου, ἐφ' οὗ ὁ οἰκιστὴς ἰδρυσε τὴν πόλιν, καὶ ὅστις εἶναι διὰ τοῦτο ἱερός. Οἱ ἀρχηγοὶ ἐκάστου γένους, οἱ δεσπότες δηλονότι τῶν οἰκογενειῶν, οἱ πατέρες, ἀποτελοῦσι καὶ

τὴν βουλὴν τὴν μετὰ τοῦ βασιλέως διοικοῦσαν τὴν πόλιν ὄθεν καὶ τὸ ὄνομα πατριχιοί. Ἀλλὰ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου ὁ οἰκιστὴς ὤρισε τόπον εἰς κατοικίαν τῶν ἐξωθεν προσερχομένων ξένων, φυγάδων, ἀνεστίων, οἵτινες εὐρίσκουσιν οὕτω ἄσυλον ἐκεῖ.

Οἱ ἐπήλυδες οὗτοι, οἱ καλούμενοι πληθεῖσι, τουτέστι δημόται, δὲν εἶχον δικαίωμα πολίτου, ὡς μὴ δύναμενοι νὰ συμμετάσχωσι τῶν ἱερῶν τελετῶν. Δὲν ἠδύναντο δὲ οὐδὲ γένη νὰ σχηματίσωσι διότι εἰς οὐδεμίαν ἀνήκον θρησκευτικὴν λατρείαν, οὐδὲ πατρώους εἶχον θεούς. Ἐπομένως ὑπετάσσοντο εἰς πᾶσαν τῶν πολιτῶν τῆς Ῥώμης ἀπόφασιν διότι οὐδὲν ἀφ' αὐτῶν προνόμιον ἢ δικαίωμα εἶχον. Μόνοι λοιπὸν οἱ ἀποτελοῦντές τι γένος τῆς πόλεως εἶχον θεὸν προστάτην οἰκείου, εἰς τούτους μόνους ἀνήκεν ἡ λατρεία τοῦ κοινοῦ τῆς πόλεως θεοῦ, οὗτοι μόνοι ἦσαν οἱ νόμιμοι πολῖται.

Ὁ Ῥωμαῖος ἦτο ἀφωσιωμένος εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, ἡ δ' ἀπεριόριστος αὐτοῦ θεοσέβεια μετετρέπετο εἰς φόβον καὶ δεισιδαιμονίαν διότι κατ' αὐτόν, ὅπως καὶ κατὰ πάντας τοὺς λοιποὺς τῆς παναρχαίας ἐποχῆς λαοὺς, οἱ θεοὶ ὠργίζοντο, ἐτιμῶρουν, ἐξεδικοῦντο, εἴαν τις παρημέλει τὰ πρὸς αὐτοὺς νενομισμένα. Ὁ ἱστορικὸς Τίτος Λίβιος ἐν τῷ 2^ῳ βιβλίῳ τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοῦ ἱστορίας διηγεῖται, ὅτι Ῥωμαῖός τις ἐκ τῶν δημοτῶν εἶδε κατ' ὄναρ τὸν Δία κελεύοντα αὐτόν νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς ἄρχοντας, καὶ ν' ἀναγγεῖλῃ ὅτι οἱ γινόμενοι ἀγῶνες δὲν εἶναι ἄξιοι τοῦ θεοῦ, καὶ ὅτι ἡ Ῥώμη θὰ ὑφίστατο μεγάλην τιμωρίαν, ἂν αἱ ἱεραὶ τελεταὶ δὲν ἐγένοντο ἀξιοπρεπέστεραι. Ἀλλ' ὁ συνεσταλμένος δημότης,

φοβούμενος τούς πατρικίους ἐδίσταζε περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς θείας διαταγῆς. Ὁ δισταγμὸς οὗτος τιμωρεῖται παρευθὺς. Ὁ υἱὸς τοῦ δυστυχοῦς ἀνθρώπου ἀποθνήσκει. Ὁ παρωργισμένος θεὸς παρουσιάζεται καὶ αὖθις εἰς τὸν πενθοῦντα πατέρα καὶ ἀπειλεῖ αὐτῷ δεινότερα, ἐὰν μὴ ὑπακούσῃ. Καὶ τῷ ὄντι ὁ ἀτολμος ἐκεῖνος πληθεῖτος προσβάλλεται ὑπὸ νόσου παραλυούσης βαθμηδὸν τὰς σωματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Τότε περίφοβος καὶ κατὰ παρακίνησιν τῶν οἰκείων, φέρεται ὑπ' αὐτῶν ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως τῶν πατρικίων καὶ διηγεῖται τὸ πᾶν. Καὶ οὗτοι μὲν, ἀποροῦντες καὶ τεθορυβημένοι, δέχονται τὴν θείαν ἀγγελίαν, ὁ δὲ νοσῶν ἀναλαμβάνει ὡς ἐκ θαύματος τὰς δυνάμεις καὶ ἀπέρχεται ὑγιῆς εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν. Ἐνόμισάν τινες ὅτι ἡ τυφλὴ αὐτῆ πίστις καὶ εἰς τὰς παραλογωτάτας ἀπαιτήσεις τῆς θρησκείας ἦτο ἐπίπλαστος, διὰ τὰ παρουσιάζωσιν εἰς τοὺς δημοτικούς, ὡς φόβητρον, τὴν θείαν βούλησιν, ἐφ' ἧς ἐστηρίζοντο τὰ τῶν γνησίων πολιτῶν προνόμια. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους τοῦλάχιστον χρόνους ὁ τοιοῦτος σεβασμὸς ἦτο εἰλικρινής. Ἐν τῷ 5^ῳ βιβλίῳ τοῦ προμνημονευθέντος συγγράμματος ἀναγινώσκειται καὶ τὸ ἀνέκδοτον τόδε Πολιορκουμένου τοῦ Καπιτωλίου ὑπὸ τῶν Γαλατῶν ἐν ἔτει 390 πρ. Χρ., Ῥωμαῖός τις Φάβιος Δόρσος, ἔχων ἐν χερσὶ τὴν εἰκόνα τῶν πατρῶων θεῶν, καταβαίνει ἀπὸ τοῦ λόφου ἀφόβως καὶ ἀταράχως, διασχίζει τὰ πλήθη τῶν ἐχθρῶν, προβαίνει μέχρι τοῦ Κυριναλίου λόφου, ἐφ' οὗ ἦτο βωμὸς τῆς Φαβίας οἰκογενείας, καὶ ἐκτελεῖ ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἐτησίαν θυσίαν· διότι ἡ ἡμέρα ἐκεῖνη ἦτο ἡ ἐπέτειος τοῦ θρησκευτικοῦ

τούτου χρέους. Ἐπανήλθε δὲ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ καὶ μετὰ τοῦ αὐτοῦ θάρρους, πεποιθῶς εἰς τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ, πρὸς ὃν ἀπέδιδε τὰ νενομισμένα, καὶ ὑπὲρ οὗ ἐξετέθη εἰς τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροί, εἰ καὶ ἀπειλοῦντες ἐν πρώτοις, ἐσεβάσθησαν ἐπὶ τέλους τὴν εὐλάβειαν τοῦ ἀνδρός. Ἦσαν λοιπὸν ἀφωσιωμένοι εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις μέχρι δεισιδαιμονίας οἱ πάντες, ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, οἱ ὀπωσοῦν ἀνεπτυγμένοι ὡς καὶ οἱ ἀγράμματοι. Ὅθεν καὶ διετηρήθησαν ἐπὶ πολὺ ἰσχύοντες καὶ αὐτοὶ οἱ σκληρότατοι τῆς παναρχαίας πατριαρχικῆς οἰκογενείας θεσμοί, ὅποιος φέρ' εἰπεῖν ὁ τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς καὶ κυριότητος τοῦ οἰκοδεσπότου.

Ὁ πατὴρ εἶχε δικαίωμα ἐπὶ τοῦ τέκνου, καὶ παιδὸς ἔτι καὶ ἐνήλικος καὶ ἐγγάμου, δικαίωμα τιμωρίας, φυλακίσεως, ἐξορίας, πωλήσεως, θανάτου. Καὶ τὸ μὲν τῆς πωλήσεως περιωρίσθη ἔπειτα εἰς τοὺς ἀγάμους, τὸ δὲ τοῦ θανάτου παρέμεινεν ὥστε καὶ ὅτε Βροῦτος ὁ Πρωτοσ ἐν ἔτει 509 πρ. Χρ. κατεδίκασε τοὺς δύο υἱοὺς εἰς θάνατον διὰ τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν ἐν τῇ συνωμοσίᾳ κατὰ τῶν καθεστώτων, δὲν ἔπραξε τοῦτο ὡς ὕπατος, ἀλλ' ὡς πατήρ. Τῷ ὄντι, κατὰ Πλούταρχον ἐν βίῳ Ποπλικόλα, ὁ μὲν Βροῦτος μετὰ τὴν σκληρὰν ταύτην ἀπόφασιν ἀπῆλθεν, ἡ δὲ Βουλὴ συνεσκέπτετο περὶ τῶν ἄλλων συνωμοστῶν φιλονεικίας δὲ γενομένης, ὁ Βροῦτος προσκλήθεῖς νὰ ἐκφράσῃ γνώμην, εἶπεν, ὅτι τοῖς μὲν υἱοῖς αὐτὸς ἀποχρῶν ἦν δικαστής, περὶ δὲ τῶν ἄλλων τοῖς πολίταις ψήφον δίδωσιν. Ὁ δὲ Ῥωμαῖος ἱστορικὸς Σαλλούστιος, ἐν τῇ περὶ συνωμοσίας τοῦ Κατι-

λίνα ἱστορία, μνημονεύει νεανίου τινός υἱοῦ τοῦ συγκλητικοῦ Φουλβίου, καὶ καλουμένου Αὔλου, ὅστις, αὐτομολῶν πρὸς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κατιλίνα, συνελήφθη καὶ ἐφρονεύθη κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρός. Οὕτω καὶ ἡ πατρικὴ αὐτῆ ἐξουσία, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἔθιμα τὰ προελθόντα ἐκ τῆς ἀποκλειστικότητος τῆς θρησκείας, παρατηροῦνται ἐν Ῥώμῃ ἔτι δραστηριώτερα. Ἐνταῦθα ὁμως συμβαίνει καὶ τι ὅλως ἔκτακτον ὡς πρὸς τὴν μετὰ τῶν ξένων σχέσιν, ἣτις διέφερον οὐσιωδῶς τῆς ἐν ἄλλαις ἀρχαίαις κοινωνίαις.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΦΥΛΟΥΣ ΣΧΕΣΕΙΣ.

Ὡς πᾶσαι αἱ τῶν ἀρχαίων χρόνων κοινωνίαι, καὶ ἡ Ῥώμη δὲν ἐδέχετο ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τοὺς ξένους, ὡς μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν λατρείαν τῶν πατρῶων θεῶν. Ἄλλ' αὕτη κατ' ἐξαιρέσιν εἶχε τὸ δικαίωμα εἰς πολλῶν ξένων λατρείαν· διότι εἶχε παραλάβει αὐτὴν νομίμως. Οἱ παρὰ τὸν Τίβεριν ἐγκατασταθέντες Ῥωμαῖοι κατήγοντο ἐξ Ἄλβης, ἣτις διὰ τῶν περὶ Αἰνείου μυθευμάτων κατεῖχε, πλὴν τῆς ἰδίας, καὶ τὴν ἐκ Τροίας λατρείαν. Ἄλλ' ἡ πόλις, ἣν ἔκτισαν ἐπὶ τοῦ Παλατινοῦ λόφου, περιέλαβε καὶ τὴν ἐκεῖ ἰδρυθεῖσαν πάλαι ποτὲ ὑπὸ Εὐάνδρου ἀρκαδικὴν ἀποικίαν· ἐπομένως ἐδέξατο καὶ τὴν ἑλληνικὴν αὐτῆς λατρείαν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Καπιτωλίνου λόφου, ἐνθα ἐγκατεστάθησαν οἱ Σαλινῆται ἢ Σαβῖνοι, ὑπῆρχε βωμὸς Ἡρακλέους, οὗ ἡ λατρεία διετηρήθη. Ὁ Κυρινάλιος λόφος κατελήφθη ὑπὸ τῶν

Κυριτῶν, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ὁ δὲ Καίλιος ἐλέ-
 γετο κατεχόμενος ὑπὸ τῶν Τυρρῆνων ἢ Ἐτρούσκων·
 ὅθεν οἱ Ῥωμαῖοι προσελάμβανον τὴν λατρείαν πάντων
 τούτων τῶν ἐθνῶν, μεθ' ὧν ἀνεμιγνύοντο ἢ ἂ κατέκτων
 καὶ ἐπομένως διεδέχοντο· διότι εἶχον πρὸς τοῦτο καὶ
 δικαίωμα καὶ καθῆκον θρησκευτικόν. Διὰ τοῦτο ἐν Ῥώμῃ
 ὑπῆρχον παραδόσεις θρησκευτικαὶ ἐκ Τροίας, ἐξ Ἑλλά-
 δος, ἐκ τῶν πλείστων τῆς Ἰταλίας ἐθνῶν· αὕτη δὲ ἡ
 τυχαία περίστασις, ἢ καὶ τις ἐπιθυμία αὐξήσεως πρὸ
 πάντων ἐν ἀρχῇ, ἐδίδαξεν ἴσως τοὺς Ῥωμαίους τὸ ἔθος
 τοῦ νὰ προσοικειῶνται τὰς ξένας λατρείας. Οὕτω θέ-
 λοντες νὰ συνάψωσι καὶ ἐπιγαμίαν μετὰ τῶν Σαβίνων,
 εὐρίσκουσι τὸ μέσον νὰ ἰδρῶσωσι τὴν λατρείαν Κώνσου,
 Σαβινικοῦ τινος θεοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἡ τῶν Κωνσουαλίων
 ἑορτὴ κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσέως.
 Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι ἤρπασαν τὰς παρθένους τῶν
 Σαβίνων, οἵτινες διὰ τοῦτο ἐκήρυξαν κατ' αὐτῶν πόλε-
 μον, ἀπολήξαντα ὁμως εἰς τὴν συνένωσιν τῶν δύο ἐθνῶν.
 Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δεικνύει τὴν τάσιν τοῦ νέου λαοῦ εἰς
 τὸ συγχωνεύειν τοὺς ἄλλους ἐν τῷ ἰδίῳ Κράτει πρὸς
 αὐξήσιν καὶ ἐνίσχυσιν αὐτοῦ. Σημειωτέον δ' ὅτι, ἐν ᾧ
 λαμβάνουσι τὰς θρησκευτικὰς λατρείας τῶν ξένων, οἱ
 Ῥωμαῖοι οὔτε θέλουσιν, ἀλλ' οὔτε δύνανται νὰ παρα-
 χωρήσωσιν εἰς ἄλλους τὴν ἑαυτῶν λατρείαν· καὶ οὕτως
 ἔχουσι μὲν τοὺς πατρώους θεοὺς, τὸ ἱερόν τοῦτο σύμ-
 βολον τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἐνότητος· ἐπιτελοῦσι δὲ καὶ
 τὰς ξένας λατρείας, αἵτινες συνδέουσιν αὐτοὺς μετὰ τῶν
 ἄλλων, ἢ μᾶλλον δίδουσι αὐτοῖς τὸ δικαίωμα νὰ κοι-
 νωνῶσι τῶν παρ' ἐκείνοις θρησκευτικῶν τελετῶν.

Τὸ πλεονέκτημα τοῦτο ἐξεμεταλλεύθησαν πάντοτε καὶ ἐπιτυχῶς οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες, ἄθροισμα ὄντες ἐν ἀρχῇ καὶ μίγμα παντοδαπῶν τῆς Ἰταλίας ἀνθρώπων, ὑπ' οὐδεμιᾶς δὲ κωλυόμενοι προλήψεως οὐδ' ἀξιοπρεπειᾶς, ἐδιδάχθησαν ἐγκαίρως ὑπὸ τῶν περιστάσεων νὰ ὠφελῶνται ἀπὸ πάντων. Τὸν δὲ χαρακτῆρα τοῦτον διετήρησαν καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς αὐτῶν, τοῦθ' ὅπερ συνήθως οἱ ζηλωταὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς δόξης ὀνομάζουσι πολιτικὸν πνεῦμα τῶν Ῥωμαίων. Τοῦτο δὲ τὸ πνεῦμα δὲν ἐβράδυναν οἱ κάτοικοι τῆς νέας πόλεως νὰ δεῖξωσιν ἐν τῷ δεινῷ κατὰ τῆς μητροπόλεως Ἑλλῆς πολέμῳ, καὶ κατὰ συνέπειαν πρὸς πάντας ἢ γείτονας ἢ φίλους ἢ ἐχθρούς.

ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ.

Τὸ πρῶτον εἶδος τῆς πολιτείας ἐν Ῥώμῃ ἦτο ἡ βασιλεία· διότι ὁ σχηματισμὸς τῆς πόλεως ἔλαβεν, ὡς ἐρρέθη, τὸν τύπον τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας. Ὁ βασιλεὺς κυβερνᾷ τὴν πόλιν μετὰ τῶν πατρικίων, οἵτινες συγκροτοῦσι τὴν σύγκλητον, τὸ ἀνώτατον δηλαδὴ τοῦ Κράτους συμβούλιον. Καὶ συνεβιάσθη μὲν, ὡς ἦτο δυνατόν, ὁ ἀνώτατος τῆς πόλεως ἄρχων μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων τούτων γεναρχῶν· ἀλλὰ μετὰ τινα χρόνον ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ θεραπεύσῃ καὶ τοὺς ἄλλους πολίτας, ἵνα ἔχῃ στήριγμα κατὰ τῆς προνομίουχου τάξεως τῶν πατρικίων, καὶ διαφορὰ τις ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν δύο

ἀρχῶν. Οὕτω δὲ τοῦ σημείου δοθέντος, ἡ διάστασις αὐξάνει, καὶ ἐπὶ ἔτη πολλὰ ἡ ῥῆξις διαρκεῖ. Οἱ βασιλεῖς ἀγωνίζονται νὰ ταπεινώσωσι τοὺς πατρικίους· ἀλλ' οὗτοι κατορθοῦσι τὴν καθαίρεσιν τῶν βασιλείων καὶ τὴν ἰδρυσιν ὀλιγαρχικῆς κυβερνήσεως πρὸς διατήρησιν τῆς κοινωνίας ἐπὶ τῶν ἀρχαίων αὐτῆς βάσεων. Εἰς ἀρχῶν, ὁ ὑπατος, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν πατρικίων, ἀποτελεῖ μετ' αὐτῶν τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως.

Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη ἐγένετο μετὰ 250 ἐτῶν βασιλείαν ἐπὶ Ταρχυνίου τοῦ Σουπέμβου, ἤτοι μεγαλοπρεποῦς, τῷ 509 πρὸ Χριστοῦ ἔτει· καὶ καθὼς ἐν πάσῃ πολιτικῇ μεταβολῇ, πλὴν τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν, παρουσιάζεται καὶ τις ἀφορμὴ, ἣτις ἐξάπτει ἔτι μᾶλλον τὰ πνεύματα, οὕτω καὶ τότε ὁ ἥρωϊκὸς τῆς Λουκρητίας θάνατος ἐγένετο τὸ σύνθημα τῆς στάσεως. Ἐκτοτε οἱ ὀλιγαρχικοί, δηλονότι οἱ πατρικιοί, διὰ τῶν ὑπάτων, διευθύνουσι κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν πόλιν.

Ἄλλ' ἐν ᾧ κατήργησαν τὴν βασιλείαν πρὸς διάσωσιν τῶν ἰδίων προνομίων, ὑφίστανται καὶ οὗτοι σπουδαίαν τινὰ ἀλλοίωσιν ὑπὸ τῆς φορᾶς αὐτῆς τῶν πραγμάτων. Ὁ τοῦ γένους ἀπόλυτος ἐκεῖνος ἀρχηγός, ἀποβλέπων εἰς τὴν ὑπερτάτην τῆς πόλεως ἀρχήν, ὀλιγωρεῖ τὰ οἰκογενειακὰ προνόμια, ἂν ταῦτα ἐμποδίζωσι τὴν ἐν τῇ πόλει προσωπικὴν αὐτοῦ ἐπιρροήν. Περιποιεῖται πρὸ πάντων καὶ τοὺς δευτερεύοντας τῆς οἰκογενείας κλάδους, καὶ οὕτω διασείεται τὸ τῆς πρωτοτοκίας δικαίωμα, ὅπερ καὶ μετὰ τινὰ χρόνον ἐκλείπει. Τὸ γένος τότε διαμελίζεται κατὰ μικρόν, καὶ ἀποβάλλει βαθμηδὸν τὴν προτέραν ἰσχύν· πλεῖστοι δὲ παρουσιάζονται ἀπαιτηταί

της εἰς τὴν Σύγκλητον εἰσαγωγῆς, καὶ οἱ πατρίεις πολλαπλασιάζονται.

Ἡ ἐξασθένησις αὕτη τῶν ἀρχαίων οἰκογενειακῶν προνομίων περὶ τὴν διοίκησιν καταφαίνεται ἔτι μᾶλλον ἐν ταῖς μετὰ τῶν πληθειῶν, τῶν δημοτῶν, ἔρισιν. Οἱ δημόται ἦσαν πένητες, ὑπέπεσαν εἰς χρέη, κατεδυναστεύοντο ὑπὸ τῶν δανειστῶν. Ὑπὸ ἀφορήτων δεινῶν πιεζόμενοι, δὲν παραμελοῦσι τὴν πρώτην παρουσιασθεῖσαν εὐκαιρίαν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς δυστυχίας, ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀλλεπαλλήλους Λατίνων καὶ Βόλσκων καὶ Σαβίνων πολέμους, εἰς οὓς περιεπλάκησαν οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ δημόται νομίζουσι τὴν περίστασιν εὐνοϊκὴν, καὶ αἰτοῦσι προνόμια πολιτικά καὶ ἀφεςιν τῶν χρεῶν. Οἱ δὲ ὀλιγαρχικοὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀντιστῶσι καὶ μὴ θελοντες νὰ ἐνδώσωσι, καταφεύγουσιν εἰς μηχανεύματα, ὑποσχόμενοι καὶ ἀρνούμενοι ἀλληλοδιαδόχως, ἕως οὗ μετὰ δεκαπενταετῆ ὀλιγαρχικὴν κυβέρνησιν, ἀναγκάζονται νὰ παραδεχθῶσιν, ἐν ἔτει 492, τὴν σύστασιν τῶν δημάρχων.

Οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι τῶν πληθειῶν δὲν εἶχον ἐπίσημόν τι ἀξίωμα, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀρνήσεως αὐτῶν εἰς ἐπικύρωσιν τῶν ἐκδιδομένων νόμων ἠδύναντο νὰ καταστήσωσιν ἀνίσχυρον πᾶσαν τῆς ἀρχῆς ἀπόφασιν. Ἐν τούτοις σφετερίζονται κατὰ μικρὸν καὶ ἄλλο δικαίωμα, ὅπερ φαίνεται ἐν τῇ δίκῃ καὶ καταδίκῃ τοῦ Κοριολάνου κατὰ τὸ 488^ο ἔτος. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπητήθη νὰ συγγραφῶσι νόμοι παραχωροῦντες καὶ εἰς τοὺς πληθεῖους τὴν τε πολιτικὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἄδειαν τῆς ἐπιγαμίας μετὰ τῶν οἰκογενειῶν τῆς ἰδίως Ῥωμαϊκῆς κοινωνίας.

Καὶ εἰς τοῦτο μὲν οἱ πατριῖκοι μετὰ πολλὰς ἐνστάσεις ἐνέδωκαν, καὶ τῷ 454 ἔτει οἱ νόμοι συνεγράφησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων θεσμῶν, μετεχειρίσθησαν ὁμῶς πᾶν μέσον πρὸς διάσωσιν τοῦ τελευταίου αὐτῶν προνομίου, τῆς ὑπατείας δηλαδὴ καὶ τοῦ ποντιφικαίου. Ἄλλ' αἰὼν δὲν παρήλθε, καὶ οἱ πληθεῖοι εἶχον ἤδη λάθει μεγάλην ἰσχύν, πολλοὶ ἐγένοντο πλούσιοι, συνεδέθησαν διὰ γάμου μετὰ τῶν ἐπιφανεστάτων οἰκογενειῶν, ὥστε αἰσθανόμενοι τὴν ἑαυτῶν δύναμιν, ἀπαιτοῦσι διὰ τῶν ὄπλων τῷ 367 τὴν κατάργησιν πάσης διακρίσεως πολιτικῆς. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ νικῶνται, ὁ δὲ πληθεῖος ἀναβαίνει τὰς ὑψίστας τῆς πολιτείας βαθμίδας. Τοῦ λοιποῦ τὸ ὄνομα τοῦ πατριῖκου διασώζει μόνον τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, αἱ δ' ἀνώτεροι τῆς πόλεως κλάσεις διακρίνονται ἤδη ἐκ τοῦ πλοῦτου αὐτῶν· διότι ἡ νομοθεσία κατατάσσει τοὺς πολίτας εἰς τάξεις ἀναλόγως τῆς περιουσίας ἐκάστου.

Ἄλλ' οἱ πλουτήσαντες πληθεῖοι συσχετισθέντες μετὰ τῶν πατριῖκων ἀσπάζονται πολλὰ τῶν ἐθίμων αὐτῶν, ὥστε ἡ νέα δημοκρατία εἶχεν ὄψιν ὀλιγαρχικὴν· διότι μετὰ προσοχῆς διετῆρει πᾶσαν τὴν πολιτικὴν τῆς παλαιᾶς ὀλιγαρχίας, τὰ μηχανεύματα αὐτῆς, τὴν ὑπὲρ τῶν προνομίων ἐπαγρύπνησιν, πᾶν ὃ τι ἐξησφάλιζεν ἐν ταῖς χερσὶ τῶν πλουσίων τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ ἀξιώματα. Τῷ ὄντι, ἔνεκα τῆς συσσωρεύσεως τῶν πενήτων ἐν τῇ τελευταίᾳ τάξει, ἡ πλειονοψηφία ἔμενον εἰς τοὺς πλουσίους καίτοι εὐαριθμοτέρους· ὁ δὲ πένης δὲν κατεξάνισταται κατὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τούτου· διότι, συνειθισμένος νὰ ὑπακούῃ εἰς τοὺς ἀνωτέρους αὐτοῦ, ἔτρεφε καὶ

τινα σεβασμὸν πρὸς τὸν πλοῦτον. Ἡ εὐνοια, ἡ προστασία τῶν πλουσίων ἤτο ἱκανὴ νὰ κολακεύῃ τὸν πτωχόν· ἡ δὲ τοιαύτη ἐκουσία κατὰ τὸ φαινόμενον ὑποταγὴ τῆς κατωτέρας κλάσεως διετηρήθη ἐπὶ αἰῶνας, ὥστε καὶ τῷ 121, ὅτε ἤρξατο ἡ κοινωνικὴ ἀναστάσις, οἱ Γράκχοι προεκινδύνευσαν ὑπὲρ τῶν πενήτων, ἀλλ' οἱ πένητες ἐγκατέλιπον τοὺς Γράκχους. Ἰσχυσε λοιπὸν ἕως τότε ἐν Ῥώμῃ ἡ κλάσις τῶν πλουσίων, βεδίζουσα, ὡς εἶπομεν, κατὰ τὰ ἔγχη τῆς παλαιᾶς ὀλιγαρχίας, καὶ κατέχουσα πᾶσαν σχεδὸν τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου· διότι ἀποτελεῖ τὴν σύγκλητον καὶ τὸ ἄριστον τοῦ στρατοῦ μέρος. Καὶ εἶχον μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀτενεῖς πρὸς τὴν διὰ πάσης θυσίας διατήρησιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν, ἔδειξαν ὁμῶς καὶ φρόνησιν καὶ ἀνδρίαν ἀξίας τῆς δυνάμεως αὐτῶν, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διεφύλαξαν τὸ ὑψηλὸν φρόνημα καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν ἐκείνην, ἧς ἕνεκα πάλαι ποτὲ τῷ μὲν 390 ἔτει οἱ Γαλάται ὑπέλαβον τοὺς γέροντας βουλευτὰς ὡς θεοὺς τινὰς ἄνδρας, τῷ δὲ 280 ὁ ὑπουργὸς καὶ σύμβουλος τοῦ βασιλέως Πύρρου Κυνέας εἶπεν, ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ σύγκλητος ἐφάνη αὐτῷ ὡς πολλῶν βασιλέων συνέδριον.

Οὕτω ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις ἐν Ῥώμῃ ἀπέληξεν εἰς τὴν σύστασιν δημοκρατίας ὀλιγαρχικῆς, καθ' ἣν κατηργήθη μὲν ἡ διάκρισις τῶν πλεθείων ἀπὸ τῶν ἰδίως Ῥωμαίων πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νέᾳ τῶν πραγμάτων τάξει, ἡ πολυἀριθμὸς τῶν πενήτων κλάσις ἀπεκλείσθη ἀπὸ πολλῶν δικαιωμάτων πολιτικῶν. Οἱ εὐπορώτεροι λοιπὸν διέπουσιν ἤδη τὰ τῆς πόλεως, ὅπως ἄλλοτε ἡ ὀλιγαρχία τῶν εὐπατριδῶν, καὶ

ἀκολουθοῦσι τὰ ἴχνη ἐκείνων καθ' ἅπασαν τὴν περίοδον τῶν κατακτήσεων. Ἐτεινον δηλαδή πρὸς πᾶν ὃ τι πρακτικὸν καὶ ὠφέλιμον δι' ἑαυτούς· διότι, ἀνθιστάμενοι ἢ ἐνδίδοντες, σπεύδοντες ἢ ἀναμένοντες, ἐγίνωσκον νὰ ὠφελῶνται ἀπὸ πάσης περιστάσεως, ἢ τρέποντες τὰ πάντα πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον ἢ ἀρκοῦμενοι εἰς ὃ τι ὁ καιρὸς ἐπέτρεπε. Τοῦτο δ' εἶναι τὸ ἰδιάζον τοῦ φυσικοῦ τῶν Ῥωμαίων χαρακτήρος, τοῦτο ἐδίδαξεν αὐτοὺς καὶ ἡ πείρα, καὶ ἐπὶ τούτου στηριζόμενοι ἐξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν. Ἀλλὰ πρὶν ἰδῶμεν τὴν τύχην τῶν Ῥωμαίων ἐν τῇ κατακτῆσει, ἐρευνήσωμεν τὰ περὶ τῆς ἀγωγῆς, ἧτις ἐμόρφου τοὺς νέους τούτους τοῦ κόσμου κατακτητάς.

Ἡ ΠΑΡΑ ΡΩΜΑΙΟΙΣ ΑΓΩΓΗ.

Κατὰ τοὺς πρώτους ἀπὸ κτίσεως τῆς Ῥώμης χρόνους, ὅτε ἡ πόλις ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ βασιλέων, τέχνατινές καὶ ἱκανὴ πολυτέλεια εἰσῆχθησαν εἰς Ῥώμην κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τῶν Τυρρηνῶν, οἵτινες, καὶ ἀφ' ἑαυτῶν καὶ διὰ τῶν σχέσεων πρὸς τὰς ἑλληνικὰς τῆς Ἰταλίας ἀπικίας, εἶχον ἤδη προαχθῆ εἰς τὸν πολιτισμόν. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 509 καταργήσεως τῆς βασιλείας, ἡ θριαμβεύσασα διὰ τῶν ὄπλων ὀλιγαρχία, ἀγωνιζομένη ν' ἀποκρούσῃ μὲν τὴν ἐπάνοδον τοῦ ὑπὸ πολλῶν ἐχθρῶν βοηθουμένου ἐκπτώτου βασιλέως, νὰ διατηρῇ δ' εἰς ὑποταγὴν τὴν πολυάριθμον τῶν πληθείων τάξιν, ἐζήτησεν ἐξ ἀνάγκης τὴν ἑαυτῆς σωτη-

ρίαν εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον καὶ τὴν αὐστηρὰν δίαιταν, ἅτινα βεβαίως καθιστῶσι τὸν πολίτην ῥωμαλέον καὶ ἀνδρεῖον. Συνέβη δηλαδὴ καὶ ἐνταῦθα ὅ τι καὶ ἐν Σπάρτῃ. Οἱ Ῥωμαῖοι πολῖται ἀπειλούμενοι ἔνθεν μὲν ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς βασιλείας, ἔνθεν δὲ ὑπὸ τῶν ὀσημέραι ἀναπτυσσομένων πληθειῶν, συνησθάνθησαν ὅτι μόνος ὁ βραχίων θὰ ἔδιδε τὴν νίκην εἰς αὐτούς. Ἄνδ' εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην προσθέσωμεν καὶ τὸν θρησκευτικὸν ζῆλον ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῆς πατρικῆς ἐξίας, τῶν πατρῶν θεῶν, θὰ ἐννοήσωμεν εὐκόλως πόθεν ἐπήγασεν ἡ στρατιωτικὴ ἐκείνη ἐπὶ Ὀλιγαρχίας ἢ Δημοκρατίας δίαιτα τῶν Ῥωμαίων, ἡ ἐγκράτεια, ἡ ἀνδρία, τὰ αὐστηρὰ ἦθη αὐτῶν. Εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνετέλει καὶ ὁ ἀρχαῖος σύνδεσμος τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας, ἡ πρὸς τὰ πάτρια ἀφοσίωσις, ἡ πειθαρχία διὸ καὶ μετὰ πάσης διετηρήθησαν εὐλαβείας. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ λιτότης τοῦ βίου ἦτο ἀφρευκτος εἰς πάντα Ῥωμαῖον, ἀπεβλήθη μὲν ἡ πολυτέλεια, παρημελήθη δὲ πᾶσα τέχνη ἀφορῶσα εἰς μόνον τὸ καλόν. Αἱ ὠφέλιμοι ὁμῶς τέχναι ἐξησκοῦντο καὶ τότε, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σωζόμενα ἔργα, περίφημα διὰ τὸ μέγεθος, τὴν στερεότητα, τὸ χρήσιμον αὐτῶν, δι' ἃ ἐγίνοντο μεγάλαι δαπάναι, ἐν ᾧ αἱ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι ἦσαν εὐτελέσταται καὶ μικραί, οὐδὲ σκεύη καλὰ ἔχουσαι, ἀλλ' ἀποδεικνύουσαι τὴν τραχύτητα τῆς τοῦ Ῥωμαίου διαίτης.

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας ἐξετελεῖτο καὶ ἡ τῶν παίδων ἀγωγή. Ὁ πατήρ ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀναγνωρίσῃ ἢ νὰ ἐκθέσῃ εἰς θάνατον τὸ ἑαυτοῦ τέκνον·

ἀφ' οὗ δ' οὕτω ἀπεφασίζετο ἡ τύχη τοῦ ἀθώου ἐκείνου πλάσματος, παρεδίδοτο τὸ βρέφος εἰς τὴν μητέρα, ἣτις καὶ ἐπεμελεῖτο αὐτοῦ τρέφουσα αὐτὴ ἢ ἰδίᾳ καὶ περιποιουμένη. Ἄλλ' ἡ σωτήριος αὕτη συνήθεια τῆς ὑπὸ τῶν μητέρων τροφῆς τῶν τέκνων ταχέως ἐξέλιπε διὰ τὴν φυσικὴν τῶν Ῥωμαίων γυναικῶν τάσιν εἰς τὸν ἀναπαυτικὸν βίον, καὶ διὰ τὴν νεότητά αὐτῶν, ἐργομένων εἰς γάμον καὶ κατὰ τὸ δωδέκατον ἐνίοτε τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἐκτοτε ἡ τροφή ἀνετίθετο εἰς δούλην τινὰ ἢ ἄλλην πτωχὴν Ῥωμαίαν ἐπὶ τούτῳ μισθουμένην.

Ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας διατήρησις τῶν ἀρχαίων οἰκογενειῶν, τὸ ἀπόλυτον τοῦ πατρὸς δικαίωμα ἐπὶ τῶν τέκνων, ἡ ἀτομικὴ ἐν γένει ἀξία καὶ ἐλευθερία τοῦ γενάρχου κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους, συνεπήγαγεν ἴσως καὶ τὸ ἔθος τῆς ὄλως ἰδιωτικῆς καὶ οἰκιακῆς μάλιστα τῶν παιδῶν ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Οὐδεὶς νόμος ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον τοῦτο, οὐδ' ὀρίζει τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας. Ἐκαστος εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκπαιδεύσῃ ὅπως βούλεται τὰ ἑαυτοῦ τέκνα. Καὶ ὑπῆρχον μὲν κοινὰ τινὰ σχολεῖα ἰδιωτικά, ἀλλ' ἡ μέθοδος τοῦ διδάσκειν οὔτε ὠρισμένη ἦτο οὔτε ὁμοιόμορφος ἐν πᾶσιν· ἰδίως δέ τινες λόγιοι περιπεσόντες ἕνεκα τοῦ πολέμου εἰς δουλείαν, καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐλευθερωθέντες, οἱ δὲ ἀπελεύθεροι καλούμενοι, ἰδρύον τοιαῦτα διδασκαλεῖα. Τὰ προσερχόμενα παιδία προσέφερον μικρὸν τι χρηματικὸν ποσὸν κατ' ἔτος, διέτριβον δὲ τὴν ἡμέραν ὅλην ἐν τῷ σχολείῳ, ἀπὸ πρωΐας πορευόμενα καὶ τὸ ἑσπέρας ἐπιστρέφοντα εἰς τὴν οἰκίαν, ἕκαστον ὑπὸ τοῦ ἰδίου παιδαγωγοῦ ὀδηγούμενον, ἢ πολλὰ ὁμοῦ κατὰ λό-

χους εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ἀπόρων. Καὶ ὁ χρόνος δ' αὐτός τῆς ἐνάρξεώς τῶν μαθημάτων ἦτο ἀόριστος· διότι οἱ μὲν καθυπέβαλλον τὰ ἑαυτῶν τέχνα εἰς τὴν σπουδὴν ἀπὸ τῆς μικροτάτης ἡλικίας, οἱ δὲ πλείστοι κατέλειπον αὐτὰ εἰς παντελῆ ἀμάθειαν μέχρι τοῦ ἐβδόμου ἔτους. Ἡ διδασκαλία περιωρίζετο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν· ἔπειτα δ' εἰς τὴν στοιχειώδη σπουδὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης, καὶ μέχρι μὲν τινος τῆς τυρρηνικῆς διὰ μεταφράσεων, ἀπομνημονεύσεων, συνθέσεων. Μετὰ τῶν μαθημάτων τούτων συνεδέετο καὶ ἡ σπουδὴ τῆς ἀριθμητικῆς, εἰς ἣν ἠρέσκετο πολὺ τὸ θετικὸν τῶν Ῥωμαίων πνεῦμα. Λέγεται δ' ὅτι καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν νηπιώδη κατάστασιν τῆς διδασκαλίας συνείθιζον τοὺς παῖδας περὶ τοὺς ὑπολογισμούς, ἀναγκάζοντες αὐτοὺς νὰ ἔχωσι θήκας ἐπίτηδες πλήρεις χαλικίων διὰ νὰ ἐξασκῶνται εἰς τὴν ἀρίθμησιν· ὅθεν καὶ ἡ λατινικὴ λέξις, δι' ἧς ὀνομάζεται τὸ χαλίκιον, σημαίνει συγχρόνως καὶ τὸν ὑπολογισμόν. Ἔτερα δὲ μαθήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν διέγερσιν τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ δὲν ἀναφέρονται ἐν τῇ προκαταρκτικῇ ἐκείνῃ διδασκαλίᾳ τῇ τοσοῦτον συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀγωγῆς. Ἄλλως τε καὶ τὰ σχολεῖα ταῦτα ἦσαν παρημελημένα· διότι οἱ τῶν εὐπορωτέρων παῖδες ἐστέλλοντο εἰς Τυρρηνίαν πρὸς ἐκπαίδευσιν· εἶναι ὁμῶς βεβαία ἡ ὑπαρξὶς αὐτῶν, οὐ μόνον διὰ τὰ ἄρβυρα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ κοράσια· γνωστὸν ὅτι ἡ Βιργινία ἠρπάγη καθ' ἣν ὥραν διετελεῖ μετὰ τῶν συμμαθητριῶν αὐτῆς ἐν τῷ σχολείῳ. Καὶ ἡ σπουδὴ δὲ τῆς γλώσσης ἦτο ἀτελεστάτη κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας· διότι ἡ Ῥωμαϊκὴ φιλολογία δὲν εἶχεν ἔτι παραγάγει ἔργα λόγου

ἄξια. Ὑμνοὶ τινὲς ὀρθοσκευτικὸὶ καὶ ἐγκώμια ἡρώων ἀπετέλουν πᾶσαν τὴν ἐθνικὴν ποίησιν· ἐν δὲ τῷ πεζῷ λόγῳ, πλὴν τῶν χρονικῶν τῶν γραφομένων ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀρχιερέως, καὶ εὐαρίθμων βραχέων λόγων, καὶ τινῶν τῆς δωδεκαδέλτου νόμων, οὐδὲν ἕτερον ἱστορικὸν ἔργον ἢ ῥητορικὸν ὑπῆρχε. Καὶ περὶ ταῦτα μόνον περιωρίζετο ἢ ἐν τοῖς μικροῖς ἐκείνοις σχολείοις διδασκαλία.

Ἡ ἐπικρατεστέρα ὁμως συνήθεια ἦτο ἡ οἰκιακὴ παιδεία γινομένη ἐν μὲν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἢ τινος εὐπολήπτου συγγενοῦς, ὅτε δὲ τὰ παιδιά ἡλικιοῦντο, ὑπὸ παιδαγωγῶν ἢ διδασκάλων, συνήθως ξένων, μάλιστα Ἑλλήνων, πολλάκις δούλων ἢ ἀπελευθέρων. Ἡ ἕξις αὐτῆ τῆς οἰκιακῆς παιδείας εἶχε τὸ μέγα πλεονέκτημα ὅτι ἐξετελεῖτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν γονέων, οἵτινες οὐδὲν ἡμέλουν περὶ τὴν τελείαν τῶν παιδῶν ἀγωγὴν. Ὁ Κάτων μέλλων νὰ διδάξῃ τὰ τέχνα, καὶ προβλέπων ὅτι τὸ μέλλον αὐτῶν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας, ἐφρόντισεν αὐτὸς νὰ ἐξασκηθῇ εἰς ὅσα ἡδύνατο νὰ καταστήσῃ τὰ τέχνα εὐτυχῆ, διὰ νὰ τὰ διδάξῃ ἔπειτα εἰς αὐτά. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία καθίστα καὶ τὰ τέχνα μᾶλλον εὐπειθῆ πρὸς τοὺς γονεῖς, παρ' ὧν καὶ ἐξεπαιδεύοντο. Ὁ Κοριολάνος, ὅστις ἀνετράφη καὶ ἐδιδάχθη ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρός, καὶ συνείθισε νὰ ὑποτάσσῃται εἰς τὰ νεύματα αὐτῆς, δὲν ἡδυνήθη νὰ παρακούσῃ τὴν μητρικὴν διαταγὴν, ὅτε ἐπολιόρχει τὴν Ῥώμην. Καίτοι προβλέπων τὴν ἑαυτοῦ καταστροφὴν, ἐὰν δὲν ἐκυρίευε τὴν πόλιν, ἐν τούτοις ὑπήκουσεν εἰς τὸν λόγον τῆς μητρός, παρακαλοῦσης αὐτὸν νὰ μὴ γίνῃ

τῆς πατρίδος ὁ ἐξολοθρευτής, διέλυσε τὴν πολιορκίαν, ἀπώλεσε τὴν ζωὴν.

Ἡ σειρὰ τῶν μαθημάτων ἦτο σχεδὸν καὶ ἐνταῦθα τοιαύτη, ὁποῖαν εἶδομεν ἐν τοῖς σχολείοις, ἀλλὰ βεβαίως ταχτικωτέρα καὶ τελειοτέρα. Οἱ εὐπορώτεροι μάλιστα περὶ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δημοκρατίας προσεκάλουν εἰς ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων καὶ διδασκάλους τῆς ῥητορικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τῆς μουσικῆς, τοῦ χοροῦ, τῆς γυμναστικῆς. Ἄλλ' οἱ ἀρχαιότεροι ἀντὶ γυμναστικῆς ἤρχοντο εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν ὄπλων, τὰς δὲ λοιπὰς πρὸς τέρψιν τέχνας ἐνόμιζον ἀναξίας ἐλευθέρου πολίτου. Ὅθεν, ὅτε ὁ Κάτων εἶδε πολλοὺς νεανίας χορεύοντας ἐν τινὶ οἰκίᾳ· « Φεῦ, ἀνέκραξεν, ἀπώλετο ἡ ἀρετὴ, ἀφ' οὗ τὰ ἔργα τῶν δούλων διδάσκονται καὶ οἱ ἐλεύθεροι. » Καὶ τῷ ὄντι ὁ ἀρχαῖος Ῥωμαῖος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ, καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς· τὸ ὠφέλιμον, τὸ χρήσιμον ἦτο τὸ μόνον ἀντικείμενον τῶν σκέψεων αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῶν παιδῶν τῇ ἀγωγῇ. Ταῦτα λοιπὸν ἐδιδάσκετο ὁ παῖς, ἀνατρεφόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τὸ πατρικὸν βλέμμα, ἀλλὰ σὺν τούτοις ἀπέχτα καὶ τὰς σπουδαίας ἀρετὰς τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβείας, τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς γονεῖς, τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον, ὅστις ἦτο ἡ κρηπίς τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ῥώμης οἰκοδομήματος. Κατὰ τοῦτο ἄρα ἡ ἐν Ῥώμῃ ἀγωγή διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σπάρτῃ, ὅτι ἐνταῦθα εἶναι οἰκιακὴ, οὐδαμῶς ἀναμιγνυομένης τῆς πόλεως εἰς τὸ ἀποκλειστικὸν τοῦτο τῶν γονέων δικαίωμα. Ὁ Ῥωμαῖος περὶ πλείστου ἐποιεῖτο τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν,

ἦτο δ' ἀφωσιωμένος εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον, καὶ οὐδεμίαν παρεδέχετο εἰς τὰ οἰκιακὰ ἐπέμβασιν οὐδ' ὑπὸ τῆς πολιτείας αὐτῆς.

Ἐν Ῥώμῃ ἡ πολιτεία δὲν ἐπεσχίασε τὴν οἰκογένειαν. Ὁ Ῥωμαῖος ἐκαυχᾶτο πρὸ πάντων διὰ τὸν οἶκον καὶ τὸ γένος εἰς ὃ ἀνήκε· διότι ταῦτα ἀνύψουν τὴν ἐν τῇ πόλει κοινωνικὴν αὐτοῦ θέσιν· ἐπομένως ἠγάπα καὶ ἐτίμα πᾶν ὃ τι συνέτεινεν εἰς τὴν οἰκιακὴν εὐτυχίαν καὶ τάξιν. Ἡ γυνὴ καὶ τὰ τέκνα διετέλουν ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ συζύγου καὶ πατρός, ὅστις οὐδ' εἰς τὸ δικαστήριον ἐπιτρέπει τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Καί ποτε ἡ Σύγκλητος, δικάζουσα τοὺς μετασχόντας τῆς σκανδαλώδους ἑορτῆς τῶν Βακχείων, κατεδίκασε μὲν τοὺς ἄνδρας, ἀφῆκε δ' εἰς τοὺς συζύγους καὶ πατέρας τὴν περὶ τῶν γυναικῶν ἀπόφασιν. Ἐν τούτοις μέγας ἀπεδίδοτο σεβασμὸς πρὸς τὴν γυναῖκα, ὡς δέσποιναν τῆς οἰκίας, ὡς ἀνακουφίζουσαν διὰ τῆς συναναστροφῆς τὸν ἄλλως σκληροδίατον Ῥωμαῖον, ὡς καθιστῶσαν τερπνὴν τὴν ἐν τῷ οἴκῳ διατριβήν. Ὁ δὲ περιορισμὸς αὐτῆς εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν περὶ τὰ οἰκιακὰ ἔργα ἐνασχόλησιν δὲν ἐταπείνου τὴν τροφὸν καὶ διδάσκαλον τῶν τέκνων. Ἐλέγετο μάλιστα κατὰ παράδοσιν, ὅτι, ἐπὶ τῆς ἀρπαγῆς τῶν παρθένων, αὐτοὶ οἱ Σαβῖνοι ἀπήτησαν παρὰ τῶν Ῥωμαίων τὴν μεθ' ὄρκου ὑπόσχεσιν τοῦ νὰ μὴ καταστρέψωσι τὴν μεγίστην τῶν γυναικῶν ἀρετὴν, ἐπιτρέποντες εἰς αὐτὰς νὰ ὑπερβαίνωσι τὸν κύκλον τῶν οἰκιακῶν ἐνασχολήσεων. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ τὰ ἦθη διετηροῦντο ἀγνά, καὶ τοσαύτη ὑπῆρχε πρὸς τὸν γάμον εὐλάβεια, ὥστε, καίτοι τοῦ διαζυγίου εὐκόλως ἐπιτρεπομένου, οὐδεὶς ἐπὶ

αἰῶνας ἐφάνη ἀποβαλὼν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα. Ἄλλ' ἄν τις συνέβαινε διαφωνία πρὸς ἀλλήλους, οἱ δύο σύζυγοι, μετ' ἀρχαϊκῆς τῷ ὄντι καὶ ἐρασμίας ἀπλότητος, ἐπορεύοντο εἰς τὸν βωμὸν τῆς προστατευούσης τὸν συζυγικὸν ἔρωτα θεότητος, καὶ ἐκεῖ ἐξομολογούμενοι συμφιλιούντο καὶ ἐπέστρεφον χαίροντες εἰς τὴν οἰκίαν. Τὸν τοιοῦτον πρὸς τὴν συζυγικὴν ἀγάπην σεβασμὸν μαρτυρεῖ καὶ ὁ λόγος τοῦ σοφοῦ Κάτωνος εἰπόντος ὅτι ἐντιμότερον ἐνόμιζε καὶ ἐνδοξότερον νὰ ἦναί τις ἀγαθὸς σύζυγος ἢ μέγας συγκλητικὸς. Ἐκ τούτων δ' ἐννοεῖται ὅτι δυσκόλως ὁ Ῥωμαῖος θ' ἀνέθετεν εἰς ξένον τινὰ ἢ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν πᾶσαν μέριμναν περὶ τῶν τέκνων ἀγωγῆς καὶ παιδείας, ἐξ ἧς ἐξηρτῶντο τὰ ἤθη αὐτῶν καὶ ἐπομένως ὁ σύνδεσμος τῆς οἰκογενείας. Αὐτὸς ἀνελάμβανε τὸ σπουδαῖον τοῦτο καθήκον, καὶ οὕτω συνεπλήρου τὸ περὶ τὴν ἀνατροφὴν ἔργον τῆς γυναικός. Ὁ Κάτων καὶ ἐνταῦθα εἶναι τὸ πρότυπον πατὴρ Ῥωμαίου τῆς ἀφελούς ἐκείνης καὶ σώφρονος διαίτης τῶν πρώτων αἰώνων. Πάντοτε παρευρίσκετο, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, ὅτε ἡ γυνὴ περιέθαλπε τὸ τέκνον· διότι αὐτὴ καὶ ἔλουε καὶ ἐσπαργάνου καὶ ἔτρεφε τῷ ἰδίῳ γάλακτι. Ἐπειτα δὲ αὐξηθέντα τὸν παῖδα αὐτὸς ὁ Κάτων ἐδίδασκεν, εἰ καὶ εἶχε δοῦλον γραμματιστὴν τινα ἱκανὸν καὶ πολλοὺς διδάξαντα παῖδας. Καὶ οὐ μόνον διδάσκαλος καὶ νομοδιδάκτης καὶ γυμναστὴς ἐγίνετο, ἀλλὰ καὶ ἱστορίας συνέγραψεν αὐτὸς ἰδίᾳ χειρὶ καὶ μεγάλοις γράμμασιν, ἵνα ἔχη ὁ παῖς οἴκοθεν ὠφέλιμον ἀνάγνωσιν τῶν παλαιῶν καὶ πατριῶν. Τὸ ἔθος τοῦτο διατηρήθη παρά τισι φρονίμοις πολίταις καὶ ἐν ἐποχῇ μεταγενεστέ-

ρα, καθ' ἣν μετηλλάγη ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας καὶ ἠλλοιώθησαν τὰ αὐστηρὰ τῶν Ῥωμαίων ἤθη. Ὁ Κικέρων αὐτὸς ἐδίδασκε τὸν υἱόν, ὁ δ' αὐτοκράτωρ Αὐγουστος ἐγένετο διδάσκαλος τῆς ἑαυτοῦ θυγατρὸς. Τὴν δὲ περὶ τὴν ἀγωγὴν μέριμναν τῆς ἀρχαίας δεσποίνης, ὁποῖα ἢ τοῦ Κάτωνος γυνή, διεφύλαξαν καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς συνεταί τινες ἐν Ῥώμῃ μητέρες, αἰτινες ἀνεμιμνήσκοντο ὅτι μόνη ἡ μητρικὴ φιλοστοργία καὶ ἀγαθότης δύναται νὰ ἐμφυτεύσῃ εἰς τὴν τρυφερὰν τοῦ παιδίου καρδίαν τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς κοσμιότητος καὶ τῆς σωφροσύνης. Πάντες γινώσκουσι τὴν ἔνδοξον μητέρα τῶν Γράκχων, τὴν περιώνυμον Κορνηλίαν, ἣτις μετὰ τὸν ὑπὲρ αὐτῆς θάνατον τοῦ συζύγου Τιβερίου, ἀναλαβοῦσα τὴν διεύθυνσιν τῶν παίδων καὶ τοῦ οἴκου, λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Γράκχων, οὕτω σώφρων καὶ φιλότεκνος καὶ μεγαλόψυχος ἀνεδείχθη, ὥστε δὲν ἐφάνη κακὴ ἢ τοῦ Τιβερίου ἀπόφασις τοῦ νὰ ἐξαγοράσῃ διὰ τοῦ ἰδίου θανάτου τὴν ζωὴν τοιαύτης γυναικὸς..... Οὕτω δὲ φιλοτίμως ἐξέθρεψε καὶ ἐδίδαξε τοὺς δύο μείναντας υἱούς, ὥστε κατέστησαν οὗτοι ὁμολογουμένως ἀριστοὶ τῶν Ῥωμαίων διὰ τῆς παιδείας μᾶλλον ἢν ἔλαβον παρὰ τῆς μητρὸς, ἢ διὰ τῆς φυσικῆς πρὸς τὴν ἀρετὴν ῥοπῆς. Ἡ ἔξοχος αὕτη γυνή, παρατηρεῖ ὁ βιογράφος, συνενοῦσα τὰς ἀρχαίας τῆς κοινωνίας ἀρετὰς μετὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τοῦ ἤθους χάριτος, ἣτις ἤρξατο ἤδη κατὰ τὸν 2^{ον} αἰῶνα νὰ εἰσάγηται εἰς τὰς ἀνωτέρας τῆς Ῥώμης τάξεις, παριστᾷ τὸ πρότυπον Ῥωμαίας γυναικὸς, ὁποῖα ἔπρεπε νὰ μορφωθῇ διὰ τῆς ἐπιβροῆς τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Ἡδὴ

ὁμως ὑπεφαίνετο ἡ παρακμὴ τῆς ῥωμαϊκῆς κοινωνίας, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἡ δὲ Κορνηλία ἀποτελεῖ ἔντιμον ἀλλὰ σπανίαν ἐξαίρεσιν. Ἐν τούτοις ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν σειρὰν τοῦ περὶ ἀγωγῆς λόγου.

Ὁ παῖς οὕτω ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀνατραφείς καὶ ἐκπαιδευθεὶς, νεανίας ἤδη γενόμενος, ἀνελάμβανε τὰ στρατιωτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Τῷ ὄντι κατὰ τὸ 17^{ον} τῆς ἡλικίας ἔτος ὁ νέος Ῥωμαῖος εἰσῆρχετο εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, ὅπερ ἔληγε μόνον κατὰ τὸ τεσσαρακοστὸν πέμπτον. Ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ ὤφειλε νὰ ἦναι πάντοτε ἐτοιμος πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος, ἡ τῶν πατρῶων θεῶν καὶ τῶν ἑαυτοῦ προνομίων· διότι ἡ προσωπικὴ τοῦ Ῥωμαίου ἐλευθερία καὶ ἡ κοινωνικὴ αὐτοῦ θέσις ἦσαν τὰ κυριώτατα δι' αὐτὸν ἐλατήρια. Θρησκεία καὶ πατρίς ἦσαν ὀνόματα σεπτά, ὑπὲρ ὧν καὶ ἐθυσιάζετο· ἀλλ' οὐχὶ τόσοσιν διὰ τὸ ἰδανικὸν τοῦ ἱεροῦ πρὸς αὐτὰ ἔρωτος, ὅσον διότι ἡ ἰδία ὑπαρξίς καὶ δόξα συνεδέοντο μετὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πατρίων παραδόσεων. Ἦτο δὲ καὶ ἀριστα ἐξησηκόμενος περὶ τὰ πολεμικά, τὸ δὲ ῥωμαλέον αὐτοῦ σῶμα εὐκόλως ἠδύνατο καὶ τὴν βαρυτάτην ἐκείνην πανοπλίαν νὰ φέρῃ καὶ τὰς ἐν ταῖς μάχαις ταλαιπωρίας νὰ ὑπομένη, ὥστε ταχέως ἡ ῥωμαϊκὴ λεγεὼν ἐγένετο τὸ φόβητρον τῶν πολεμίων. Καὶ οἱ μὲν διηνεκεῖς πόλεμοι ἦσαν, κυρίως εἰπεῖν, τὸ στρατιωτικὸν τῶν Ῥωμαίων σχολεῖον, ὑπῆρχεν ὁμως καὶ ἐν τῇ πόλει μέρος, τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεως, ὅπου συνήρχοντο οἱ πολῖται καὶ ἐγυμνάζοντο, μετὰ δὲ τὴν ἀσκήσιν ἐρρίπτοντο εἰς τὸν ποταμὸν Τίβεριν πρὸς καθαρισμόν καὶ ἵνα μὴ ἀπολέσῃσι τὴν εἴξιν τοῦ

κολυμβᾶν. Ἐν τούτοις ἐν καιρῷ εἰρήνης δὲν διετηρεῖτο ὁ στρατός ἐν ἐνεργείᾳ, οὐδ' ἐπετρέπετο ἡ ὀπλοφορία εἰ μὴ ἐν ταῖς στρατιωτικαῖς ἀσκήσεσιν. Ἐπειδὴ δὲ πάντες εὐρισκον τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν, ἐν τοῖς ὅπλοις, οἱ μὲν κυρίως πολῖται κατὰ τῶν δημοτῶν, τῶν πληθειῶν, οὗτοι δὲ κατὰ τῶν πρώτων, καὶ ἀμφοτέρωθεν κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἡ πειθαρχία, ἡ ἀσκησις, ἡ σκληραγωγία ἦσαν ἀχώριστα ἀπὸ τὸν ῥωμαϊκὸν στρατόν. Εἶναι δ' ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι τοσοῦτον ἐνόησαν τὴν ἰσχύν τῆς στρατιωτικῆς διαίτης, ὥστε, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦλάχιστον τῆς ἀκμῆς, νικῶντες μὲν, κατ' οὐδὲν ὀλιγώρου αὐτῆς, ἠττώμενοι δὲ καὶ τὴν ἐδιπλασίαζον. «Ὅποτε οἱ Ῥωμαῖοι ἐνόμισαν ἑαυτοὺς ἐν κινδύνῳ, λέγει τις τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ἡ ἠθέλησαν νὰ ἐπανορθώσωσι τινα ἀπώλειαν, πάντοτε κατέφυγον εἰς τὸ πρακτικὸν μέσον τῆς αὐξήσεως τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων καὶ τῆς πειθαρχίας.

Οὕτω λοιπὸν μεμορφωμένος ὁ τῆς Ῥώμης πολίτης, ἦτο ἄξιός νὰ ἐκτελέσῃ ἔργα γιγαντιαῖα· εὐρῶν δὲ τὸν κόσμον ἐν συγκρούσει καὶ πάλῃ, ἔδειξεν ὀξυδέρκειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, καὶ ἐγένετο κοσμοκράτωρ.

ΑΥΞΗΣΙΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

Εἶχεν ἤδη συμπληρωθῆ ἡ ἐν Ῥώμῃ ἰσοπολιτεία καὶ οἱ δημόται, οἱ πληθεῖοι, ἀνεγνωρίσθησαν ὡς πολῖται Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ τὸ πολίτευμα δὲν ἀπώλεσε τὸν ἀριστο-

κρατικόν, ἢ μᾶλλον τὸν ὀλιγαρχικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, οὐδ' ἢ τῶν πατρικίων πολιτικὴ μετεβλήθη διὰ τῶν εἰς τὴν βουλήν εἰσχωρησάντων δημοτῶν. Ἡ ἐν τοῖς πολέμοις ἰσχὺς καὶ ἢ περὶ τὰς διαπραγματεύσεις δεξιότης ἦσαν, ὡς παρατηρήθη, τὰ δύο κυριώτατα τῶν ἀρχαίων πατρικίων πλεονεκτήματα· δι' αὐτῶν, οὐχὶ πολὺ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς Ῥώμης, ἐσφετερίσθησαν τὰ τῶν Σαβίνων προνόμια, προσέβαλον καὶ κατέσκαψαν μικρὸν ἔπειτα Ἄλβαν τὴν ἑαυτῶν μητρόπολιν, καθυπέταξαν πολλὰς τῶν γειτονικῶν πόλεων, ἐδυνάστευσαν ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας τῶν παρ' ἑαυτοῖς δυστυχῶν πληθειῶν. Τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα παρέμειναν καὶ ἐν τῇ ἰδρυθείσῃ ὀλιγαρχικῇ δημοκρατίᾳ, καὶ ἢ ἀγωγὴ τῶν νέων σκοπὸν εἶχε τὴν διατήρησιν τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων τοῦ Ῥωμαίου πολίτου. Δὲν εἶχεν ἔτι ἐγκατασταθῆ ἢ ἰσοπολιτεία, ὅτε ἢ Ῥώμη διέτρεξε τὸν μέγιστον κίνδυνον ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Γαλατῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος. Ἡ ἀνδρία τοῦ Καμίλλου ἔσωσε τότε τὴν πόλιν, ἣτις ἐπεδίωξεν ἕκτοτε δραστηριώτερον, τὸν κύριον αὐτῆς σκοπὸν, τὴν ἐν Ἰταλίᾳ δηλονότι ὑπεροχὴν καὶ ἐπικράτησιν. Πρὸς τοῦτο δὲ μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος ἀνემίχθησαν οἱ Ῥωμαῖοι οὐ μόνον ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλας διαφοραῖς τῶν ἰταλικῶν φυλῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πολιτικαῖς διενέξεσιν ἐκάστης πόλεως.

Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ αἱ κατώτεραι τῆς κοινωνίας τάξεις ἀναπτυσσόμεναι, ἐζήτησαν, ὅπως ἐν Ῥώμῃ, οὕτω κατὰ μείζονα λόγον ἐν τῇ λοιπῇ Ἰταλίᾳ, νὰ διεκδικήσωσι τὰ δικαιώματα αὐτῶν. Αἱ πόλεις διηροῦντο εἰς δύο

φατρίας, τὴν τῶν πλουσίων, τῶν ὀπαδῶν τῆς ὀλιγαρχίας, καὶ τὴν τῶν πενήτων, τῶν φίλων τῆς δημοκρατίας· οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἀνέλαβον φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὅτινες προετίμων νὰ συντάσσωνται μᾶλλον μετὰ τῶν ξένων, ἢ νὰ ἐνδίδωσιν εἰς τοὺς δημοκρατικούς. Οὗτοι δὲ τοῦναντίον, κατεπολέμουν τοὺς Ῥωμαίους· ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ὅπου αἱ δύο φατρίαι ἐπάλειον πρὸς ἀλλήλας, ὑπερίσχυον οἱ ὑπὸ τῶν ξένων βοηθούμενοι· αἱ δὲ ὅλως δημοκρατικαὶ πόλεις, ἐγκαταλείπομεναι ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, κατεβάλλοντο θάττον ἢ βράδιον ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Οὕτω, μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γαλατῶν, οἱ πονηροὶ ὑπερασπισταὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς ὀλιγαρχίας ἐξηκολούθησαν ἐπὶ αἰῶνα ὀλόκληρον πολεμοῦντες τοὺς πέριξ λαοὺς, καὶ κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ καθυποτάξωσιν αὐτούς. Βοηθούμενοι δηλαδὴ ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, οὓς ἐφαίνοντο ὑπερασπιζόμενοι, ἐπέπιπτον κατὰ τῶν λοιπῶν τῆς Ἰταλίας φυλῶν, οὐχὶ κατὰ πασῶν ἐν ταύτῳ, οὐδὲ σκοπὸν δεικνύοντες κατακτητικόν, ἀλλὰ κατὰ τῶν μεμονωμένων πόλεων καὶ ὡς ὑπερασπιζόμενοι τὰ δίκαια τῶν εὐπορωτέρων πολιτῶν. Ἐν τούτοις ἐκυρίευσαν βαθμηδὸν καὶ κατέσκαψαν τὰς πλείστας τοῦ Λατίου πόλεις, ἀφήρσαν ἀπὸ πολλῶν ἄλλων τὰ κτήματα, καθυπέβαλον εἰς συμμαχίαν ὠφέλιμον τὰς ὑπ' αὐτῶν προστατευθείσας ὀλιγαρχικὰς πόλεις. Ἄλλ' ἐν τοῖς πολέμοις τούτοις πρὸς τοὺς Λατίνους καὶ Σαμνίτας καὶ ἄλλας τῆς Ἰταλίας φυλάς, οἱ Ῥωμαῖοι ἀπέδειξαν τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν ἱκανότητα, πολλοὶ δ' ἐκ τῶν στρατηγῶν ἠγωνίσαντο ἠρωϊκῶς, ὥστε τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων ἤρ-

ξατο ἤδη νὰ γίνηται φοβερόν. Ἐμελλε δ' ἔτι μᾶλλον ν' ἀναδειχθῆ ἡ ἀνδρία αὐτῶν ἐν τῷ κατὰ Πύρρου πολέμῳ.

Πολιτικαὶ διαφοραὶ ἀνέμιξαν τοὺς Ῥωμαίους καὶ εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλία ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, πρὸς ἃς περιήλθον ἐπὶ τέλους εἰς πόλεμον. Καὶ ἐκινδύνευσαν μὲν ἐπὶ μικρὸν ὑπὸ τοῦ ἐπελθόντος εἰς βοήθειαν τῶν ὁμοεικῶν ἰσχυροῦ τῆς Ἡπείρου βασιλέως Πύρρου, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν διὰ τῆς καρτερίας αὐτῶν καὶ τῆς ἀνδρίας ν' ἀναφανῶσι νικηταί, καὶ νὰ καθυποτάξωσι βαθμηδὸν πάσας τὰς ἐν Ἰταλία ἑλληνικὰς ἀποικίας. Ἡ Ῥώμη γίνεται οὕτω κυρία ἀπάσης τῆς Ἰταλίας, καὶ ἐπεπειδομένη ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν θριάμβων, προκαλεῖ ἐπιτηδεῖως τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Καρχηδόνας, ἧς τὴν αὔξουσιν δύναμιν ἔδλεπε μετὰ τινος ἀνησυχίας. Τότε ὑπέστη δεινὰ φοβερά καὶ περιήλθεν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον διὰ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἐπιδρομῆς, τῷ 219, τοῦ περιβοήτου στρατηγοῦ τῆς Καρχηδόνας Ἀννίβα· ἀλλὰ τότε ἐξέλαμψεν εἰπέρ ποτε καὶ ἡ τόλμη καὶ ἡ ἀνδρία τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῆς. Ὡς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Πύρρου εἰσβολῆς, ἀλλ' ἤδη μάλιστα ἐπὶ τῆς τοῦ Ἀννίβα, πᾶσαι τῆς Ἰταλίας αἱ πόλεις συνεταράχθησαν· καὶ αἱ μὲν δημοκρατικαὶ ἤλπισαν διὰ τῶν ξένων ν' ἀπαλλαγῶσιν ἀπὸ τῆς Ῥώμης, αἱ δ' ὀλιγαρχούμεναι συνηγωνίσαντο μετὰ τῆς προστάτιδος. Ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῆς στρατηγικῆς ἐμπειρίας τοῦ Καρχηδονίου στρατηγοῦ ἀθυμία κατέλαβε τὴν πόλιν, ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ αὖθις ἡ σταθερότης, ἡ πειθαρχία, ἡ ἀνδρία τῶν Ῥωμαίων νὰ κατισχύσῃ πασῶν τούτων τῶν δυσχερειῶν. Ὁ τρομερὸς Ἀννίβας ἠττᾶται ἐπὶ τέλους ὀλοσχερῶς

καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλίπη τὴν Ἰταλίαν, αἱ δ' ὑπὲρ αὐτοῦ λαβοῦσαι τὰ ὄπλα ἰταλικάι πόλεις πίπτουσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν τροπαιοφόρων πολεμίων. Ἡ περίοδος αὕτη τῶν Λιβυκῶν λεγομένων πολέμων κατέστησεν ἐνδοξον τὸ ὄνομα τοῦ μεγαλοψύχου Ῥηγούλου, τοῦ συνετοῦ Μαξίμου, τοῦ ἀνδρείου Μαρκέλλου, τοῦ περιωνύμου Σχιπίωνος· ὅπως προηγουμένως ἐδοξάσθησαν ὁ Φαβρίκιος, ὁ Ἄπιος Κλαύδιος, ὁ Κάμιλλος· καὶ ἔτι ἀρχαιότερον ὁ Κινκινάτος, οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Φαβίων καὶ ἄλλοι ὀνομαστοὶ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φιλοπατρίαν ἄνδρες.

Τὴν αὐτὴν βλέπομεν ἀλληλουχίαν γεγονότων, καὶ ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι ἐνεφανίσθησαν τὸ πρῶτον, ἐν ἔτει 199, εἰς Ἑλλάδα, λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς συμμαχίας τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας μετὰ τοῦ Ἀννίβα. Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἀπεπειρῶντο νὰ σχηματίσωσι τινα ἐνότητα διὰ τῶν συμπολιτειῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο ἔτι νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ποθομένου διὰ τε τὴν ἐξασθένειαν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ τὸν ἐπελθόντα ἐρεθισμόν τῶν πνευμάτων. Πλούσιοι ἢ πένητες λαμβάνουσι ἀλληλοδιαδόχως τὴν κυβέρνησιν καὶ συνιστῶσιν οἱ μὲν ὀλιγαρχικάς, οἱ δὲ δημοκρατικάς πολιτείας· ἢ δ' αὐτονομία τῶν πόλεων καθίσταται ἔτι μᾶλλον ποθητὴ διὰ τὴν ἀστάθειαν ἢ τὸ αὐθαίρετον τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ταύτην τὴν πρὸς τὴν αὐτονομίαν τάσιν, συνιδόντες οἱ Ῥωμαῖοι, παρουσιάζονται κατὰ πρῶτον ὡς ὑπερασπισταὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἕως οὗ καταβάλωσι τοὺς Μακεδόνας. Κηρύττονται ἔπειτα προστάται τῶν ὀλιγαρχικῶς κυβερνωμένων πόλεων, καὶ ἰδίως τῆς

ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, καταπολεμοῦντες πᾶν δημοκρατικὸν φρόνημα. Ἄλλ' ὁ δῆμος πολλαχοῦ ἀνατρέπει τοὺς ὀλιγαρχικούς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἐπεμβαίνουσιν ὑπὲρ τῶν προστατευομένων καὶ ὅτε ἡ κυβέρνησις καὶ αὐτῆς τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν δημοκρατικῶν, οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης συμμάχου. Ἄν ἤδη προσθέσωμεν εἰς ταῦτα καὶ τὴν ἐπιτηδεΐαν, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἐπίβουλον πολιτικὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς συγχλήτου, ἥτις τοὺς πάντας διήρесе, τοὺς πάντας συνέχρυσεν, ἵνα δεσπόσῃ ἐπὶ πάντων, θὰ ἐννοήσωμεν πῶς συνεπληρώθη καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἑλληνικῶν χωρῶν κατάκτησις. Καὶ συνησθάνθησαν μὲν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοὶ οἱ προστατευόμενοι τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, ἀλλ' αἱ Ῥωμαϊκαὶ λεγεῶνες, διευθυνόμεναι ὑπὸ στρατηγῶν ἐμπείρων, ὅποιοι Σκιπίων, Φλαμίνιος, Παῦλος Αἰμίλιος καὶ ἄλλοι περὶ τὰ στρατιωτικὰ ἐπιτήδευτοι, ἦσαν ἤδη ἀκαταγώνιστοι, αἱ δὲ πόλεις τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, παρακμάζουσαι καὶ ἐξησθενημέναι, οὐδὲ νὰ συνενωθῶσιν ἠδυνήθησαν πρὸς ἀπόχρυσιν τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ.

Ταῦτοχρόνως σχεδὸν ἔπεσε τελευταῖον καὶ κατεσκάφη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡ ἀντίζηλος αὐτῶν Καρχηδῶν. Κατὰ τὸ 146 λοιπὸν ἔτος ἡ κατασκαφὴ τῆς Καρχηδόνης ὑπὸ Σκιπίωνος, καὶ ἡ μικρὸν μετ' αὐτὴν πυρπόλησις τῆς Κορίνθου ὑπὸ Μομμίου, διεδήλωσαν ὅτι ἐξέλιπον οἱ δύο φοβερώτατοι τῶν Ῥωμαίων πολέμοι, καὶ τοῦ λοιποῦ ἡ Ῥώμη, κραταῖα καὶ ἀήττητος, ἠδύνατο νὰ στρέψῃ, ὅπως καὶ ἔπραξε, τὰ νικηφόρα αὐτῆς

ἔπλα ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου. Οἱ ἀγριώτεροι μᾶλλον ἢ ἀνδρειότεροι αὐτῆς στρατηγοὶ Μάριος καὶ Σύλλας, ἐστερέωσαν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, διὰ τῶν μεγάλων νικῶν, ὁ μὲν κατὰ Ἰουγούρθα καὶ Κίμβρων μέχρι τοῦ 100 πρ. Χρ., ὁ δὲ κατὰ τὸν ἐν ἔτει 88 Μιθριδατικὸν πόλεμον. Ἄλλὰ τὸ ἔργον τῆς κατακτήσεως ἐμελλόν νὰ τελειώσωσιν οἱ δύο περιώνυμοι τῆς Ῥώμης στρατηγοὶ Πομπήϊος καὶ Ἰούλιος Καῖσαρ, οἵτινες τοσαῦτα ἀνήγειραν τρόπαια, μέχρι τοῦ 44 πρ. Χρ., ἐπὶ τῶν πλείστων τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου μερῶν. Ὅτε δὲ μετὰ μικρόν, ἐν ἔτει 29 πρὸ Χριστοῦ, ὁ Ὀκταύϊος ἀνακηρύττεται αὐτοκράτωρ, τὸ ῥωμαϊκὸν Κράτος τοσαύτην κατεῖχεν ἔκτασιν καὶ τηλικαύτην ἐκέκτητο δύναμιν, ὥστε ἐπωνομάσθη ῥωμαϊκὴ κοσμοκρατορία.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἐγένετο κοσμοκράτωρ, κατεσπαράττετο ἐσωτερικῶς καὶ διεφθείρετο ἡ Ῥώμη. Αἱ ἀρχαῖαι τοῦ ῥωμαίου πολίτου ἀρεταί, ἡ λιτότης, ἡ πειθαρχία, ἡ στρατιωτικὴ ἀνδρία, αἵτινες παρεῖχον τὴν νίκην εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ ὄπλα, ἤρξαντο ἤδη νὰ ἐκλείπωσι, καὶ μετ' αὐτῶν ἀπώλετο βαθμηδὸν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀγερώχου τῆς Ῥώμης πολίτου. Ἄλλὰ πρὶν ἰδῶμεν τὰ περὶ τῆς παρακμῆς ταύτης, ἐξετάσωμεν πρῶτον κατὰ πόσον ὠφελήθησαν οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, καὶ ἐν γένει ἀπὸ τοῦ πολιτισμοῦ, ὃν εὖρον τοσοῦτον προηγμένον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἐξετάσωμεν δηλονότι ὅποια ὑπῆρξεν ἡ ἐκπαίδευσις αὐτῶν.

Ἄν καὶ ἡ ἀγωγή τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων ὑπὸ τῆν πατρικὴν καὶ μητρικὴν ἐπιστασίαν ἐνηργεῖτο μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας, καί, διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν σωφροσύνην, παρῆγεν ἄριστα ἀποτελέσματα, ἡ ἐκπαίδευσις ὁμως ἦτο λίαν περιορισμένη διὰ τὴν μικρὰν ἔτι ἐν Ῥώμῃ φιλολογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν. Τῷ ὄντι εἶχον μὲν ἀρχίσει καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ν' ἀναπτύσσωνται διανοητικῶς διὰ τῶν ἀρχαίων πρὸς τοὺς Τυρρηνοὺς καὶ τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἰταλίας σχέσεων, τοῦθ' ὅπερ ἐκδηλοῦται καὶ ἐν τοῖς ἐθίμοις καὶ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ γλώσσῃ· ἀλλ' ὡς ἐν τῷ περὶ ἀγωγῆς λόγῳ ἐβρέθη, οὔτε συγγραφεῖς εἶχον ἔτι ἀποκτήσει, οὔτε ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἦτο τελεία. Ἐκ τούτου ἐπεταὶ ὅτι, κατὰ τοὺς πρώτους τῶν κατακτήσεων χρόνους, ἡ Ῥώμη οὐ μόνον δὲν ἐνίσχυσε τὸν πολιτισμὸν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἀνεχαίτισεν αὐτὸν διὰ τῆς ὑποδουλώσεως καὶ καταστροφῆς τῶν ἤδη ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς τέχναις προηγμένων ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἀφ' οὗ ὁμως ἐγένετο κυρία τῆς Ἰταλίας, ἔκτοτε, μετὰ τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου, τίθενται καὶ αἱ βάσεις τῆς τε δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ τοῦ φιλολογικοῦ αὐτῆς οἰκοδομήματος.

Αἰχμάλωτός τις ἐκ Τάραντος Ἑλληνας, Ἀνδρόνικος καλούμενος, ἐκμαθὼν ἐν Ῥώμῃ, τῷ 272 ἔτει πρ. Χρ., τὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν, μεταφράζει τὴν Ὀδύσειαν τοῦ Ὀμήρου, καὶ μεταχειρίζεται αὐτὴν ὡς διδακτικὸν βιβλίον διὰ τοὺς παῖδας οὓς προσεκλήθη νὰ διδάξῃ. Μετεγλώττισε δὲ καὶ τινὰ δράματα ἑλληνικά, ἅτινα καὶ παρὲ-

στησεν ἓν τινι ἐκ τοῦ προχείρου κατασκευασθέντι ξυ-
λίνῳ θεάτρῳ καθ' ἑλληνικὸν τρόπον. Τὸ καινοφανές τῆς
διδασκαλίας καὶ τοῦ θεάτρου κατεγοήτευσε τοὺς ἀκροα-
τάς, καὶ προσεῖλκυσε τοὺς νέους εἰς τὰς φιλολογικὰς ἐν-
γένει σπουδὰς, καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνι-
κῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Ἐκτοτε ἤρξατο ἢ εἰς
Ῥώμην μετὰ βασις Ἑλλήνων λογίων ἰδρυόντων, κατὰ τὸν
ἐν Ἑλλάδι ὀργανισμόν αὐτῶν, σχολεῖα, ἰδιωτικὰ μὲν,
διότι ἢ πόλις, ὡς γνωστόν, οὐδόλως ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ
τῆς παιδείας, ἀλλ' ἀρκοῦντα εἰς διδασκαλίαν οὐ μόνον τῆς
ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐγχωρίου, ἣν ἐμάνθαν-
νον οἱ προσερχόμενοι λόγιοι. Ἡ πληθὺς τῶν ἐν Ῥώμῃ
πεπαιδευμένων Ἑλλήνων ὑπερηύξησε κατὰ τὴν ἐποχὴν
τῶν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐκστρατειῶν· διότι οἱ Ῥωμαῖοι συλ-
λαμβάνοντες ὡς αἰχμαλώτους καὶ πολλοὺς σοφοὺς ἀν-
δρας, μετεκόμιζον αὐτοὺς εἰς Ῥώμην καὶ καθίστων δι-
δασκάλους τῶν τέκνων. Τῶ ὄντι λαμβάνοντες ἤδη ἀφορ-
μὴν οἱ Ῥωμαῖοι νὰ ἔρχωνται εἰς σχέσεις πρὸς Ἑλλη-
νας, ἐπισκεπτόμενοι τὰς μεγάλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις,
καὶ δὴ τὰς Ἀθήνας, ἀπεθαύμαζον μὲν τὸ κάλλος τῶν
ἐν αὐταῖς ἀριστοτεχνημάτων, ἐθέλγοντο δὲ ὑπὸ τῆς χά-
ριτος τῶν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς σχολαῖς διατριβῶν. Ἐκ
τούτου, εἰ καὶ ὑπὸ ματαιότητος μᾶλλον κατ' ἀρχάς,
ἐπεζήτουν μὲν τὰ ἔργα τῆς τέχνης μετ' ἐπιμονῆς, προσε-
κάλουν δὲ προθύμως παρ' ἑαυτοῖς τοὺς σοφοὺς. Ἀλλ' ἢ
παιδεία καὶ ἢ τέχνη ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ διεγείρωσιν ἐν
αὐτοῖς καὶ τὸν ἀληθῆ πρὸς τὰς Μούσας ἔρωτα· ὅθεν
πλείστοι Ῥωμαῖοι μετὰ ζήσεως ἐπεδίδοντο εἰς τὴν σπου-
δὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ἵνα δι' αὐ-

της εισέλθωσιν εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης. Τοσαύτη δ' ὑπῆρξεν ἡ ὁρμή αὐτῶν, ὥστε πολλοὶ λόγιοι συνέγραψαν ἑλληνιστὶ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑαυτῶν πατρίδος, οὐχὶ μόνον ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, ὡς ὁ Φάβιος Πικτωρ τῷ 200 πρ. Χρ., ἀλλὰ καὶ ἐν πέλει αὐτοῦ, ὡς ὁ Ῥουτίλιος Ῥοῦφος τῷ 105 ἔτει. Διὸ καὶ Κάτων ὁ πρεσβύτερος, δυσανασχετῶν ἐπὶ τῷ ἄκρω τούτῳ ξενισμῷ, συνέγραψε πρῶτος ἱστορίαν κατὰ τὴν πάτριον γλῶσσαν. Ἐν τούτοις οἱ ἄριστοι τῶν Ῥωμαίων ἦσαν εἰδήμονες τῆς ἑλληνικῆς, ὡς ὁ Φλαμίνιος, ὁ Παῦλος Αἰμίλιος, ὁ Τιβέριος Γράκχος, καὶ πρὸ πάντων Σκιπίων ὁ Αἰμιλιανός, ὅστις καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὡς ἐν Συλλόγῳ φιλολογικῷ, συνεκάλει τοὺς λογίους, διὰ ν' ἀναγινώσκωσιν Ἑλληνας ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, καὶ ν' ἀσχολῶνται οὕτω περὶ φιλολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἀντικείμενα.

Τὴν τοιαύτην πρὸς τὸν ἑλληνισμόν κλίσιν ἐπέτεινεν ἔτι μᾶλλον ὁ τῷ 166 πεμφθεὶς εἰς Ῥώμην ἱστορικός Πολύβιος, ὅστις διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς παιδείας κατέστη ἀγαπητὸς μὲν παρὰ τῷ Σκιπίωνι, σεβαστὸς δ' ἐν γένει παρὰ τοῖς λοιποῖς Ῥωμαίοις. Καὶ οἱ μετὰ τοῦ Πολυβίου δὲ συναποσταλέντες ὄμηροι ἐκ Πελοποννήσου, ὑπὲρ τοὺς χιλίους ἀριθμούμενοι καὶ ἐπὶ εἰκοσαετίαν περίπου ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν τοῖς περιχώροις διατρίψαντες, συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ· διότι ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων οἰκογενειῶν ληφθέντες, ἦσαν κατὰ τὸ εἶκος οἱ πλεῖστοι λόγιοι.

Τὴν ἐπιθυμίαν ὁμοῦς πρὸς τὴν φιλολογικὴν σπουδὴν τῆς γλώσσης πρῶτος διήγειρεν ὁ ἐκ Περγάμου γραμ-

ματικός Κράτης, σταλείς περί τούς αὐτοὺς χρόνους εἰς Ῥώμην ὡς πρεσβευτὴς Ἀττάλου Β', καὶ διατρίψας αὐτόθι ἐφ' ἱκανὸν χρόνον. Αἱ περὶ φιλολογίας διατριβαὶ τοῦ πολυμαθοῦς τῆς Περγάμου διδασκάλου ἐδίδαξαν τοὺς λογίους τῆς Ῥώμης νὰ σπουδάζωσι φιλολογικῶς τὴν ἑλληνικὴν, καὶ νὰ ἐφαρμόσωσι τὰς αὐτὰς θεωρίας εἰς τὴν ἑαυτῶν γλῶσσαν.

Ἄλλ' οἱ μᾶλλον ἐκπλήξαντες τοὺς Ῥωμαίους καὶ ἐνθουσιάσαντες τὴν νεολαίαν, ἦσαν οἱ φιλόσοφοι, οἱ σοφισταί, ὧν ἡ εὐγλωττία κατεγοήτευσεν τοὺς περὶ τὰ πολιτικὰ ἀσχολουμένους εὐπατρίδας τῆς βασιλευσούσης. Ὅτε μάλιστα ἡ περιθότης ἐκείνη τῶν Ἀθηναίων πρεσβεία, συγκειμένη ὑπὸ Καρνεάδου τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ, Κριτολάου τοῦ Περικατητικοῦ, Διογένοους τοῦ Στωϊκοῦ, ἀφίκετο εἰς Ῥώμην ἐν ἔτει 155, πάντες ἤκουσαν μετὰ θαυμασμοῦ τοὺς σοφοὺς τούτους ἀνδρας ἀγορεύοντας καὶ ἐν δημοσίαις ὁμηγύρεσι καὶ ἐν ἰδιαιτέροις συλλόγοις. «Ἐξοχοὶ καὶ περίβλεπτοι ἄνδρες τῆς Ῥώμης, λέγει που ὁ σοφὸς ἡμῶν διδάσκαλος Ἀσώπιος, ἤκουον, ἀνεγίνωσκον, ἐθαύμαζον καὶ μετέφραζον τοὺς λόγους αὐτῶν. Ἡ Ῥωμαϊκὴ νεότης, ἐνθουσιασθεῖσα διὰ τὰ γράμματα καὶ διὰ τὴν καλλιπέειαν, ἤσθάνθη ἐν τοῖς ἑαυτῆς στήθεσι νέον ἀντίζηλον πρὸς τὸν μέχρι τότε μοναδικὸν ἔρωτα τῆς στρατιωτικῆς δόξης.» Μόνος ὁ Κάτων ἀντέστη καὶ αὐθις εἰς τὸν χεῖμαρρόν, καὶ συμφώνως μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχαιοτρόπων πατριωτῶν, ἀπήτησε τὴν ταχεῖαν ἀποπεράτωσιν τῶν ὑποθέσεων τῆς πρεσβείας. Καὶ οἱ μὲν πρέσβεις, τυχόντες ὧν ἐβούλοντο, ἀπῆλθον μετ' ὀλίγον, ἀλλ' ἀφῆκαν ἐν Ῥώμῃ πολλὰ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν

παιδείαν κέντρα. Πάντες οί νέοι, ὀργῶντες πρὸς μάθησιν, προθύμως ἠσπάζαντο τοὺς νεωτερισμοὺς· ἂν δὲ οἱ πρεσβύτεροι, εἰς τὰ ἀρχαῖα προσηλωμένοι, ἀπέκρουον πᾶσαν καινοτομίαν, ἐπὶ ματαίῳ ἠγωνίζοντο· ὁ αὐστηρότατος ἐκεῖνος Κάτων ἐσπούδασεν ἐπὶ τέλος καὶ αὐτὸς τὴν ἑλληνικὴν. Ἡ νεολαία ἀπλήστως ἠκροᾶτο τῶν ἐν Ῥώμῃ συρρέόντων λογίων Ἑλλήνων· πολλοὶ δ' ἐκ τῶν πλουσίων καὶ μεγιστάνων προσεκάλουν ἐπίτηδες ἐξ Ἑλλάδος διδασκάλους τῶν τέκνων· οὕτως ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, προσέλαβε καὶ Μητροδωρον τὸν φιλόσοφον ἅμα καὶ καλλιτέχνην, Κάτων ὁ νεώτερος προσεκάλεσε τὸν Ἀθηνόδωρον, Κορνηλία, ἡ ἑνδοξὸς μήτηρ τῶν Γράκχων, ἀνέθηκε τὴν διδασκαλίαν τῶν τέκνων εἰς τοὺς Ἑλληνας Διοφάνην καὶ Μενέλαον καὶ Βλόσσιον, καὶ πάντες ἐν γένει οἱ δυνάμενοι, οὐδὲν παρημέλουν πρὸς ἀπόκτησιν ἑλληνικῆς παιδείας.

Αἱ τιμαί, ἃς ἀπελάμβανον ἐν Ῥώμῃ οἱ λόγιοι, καὶ τὰ χρηματικὰ κέρδη παρεκίνησαν πολλοὺς πεπαιδευμένους, ἀλλὰ μετ' αὐτῶν καὶ πλείστους ἄλλους ἀμφιβόλου παιδείας, νὰ ζητήσωσιν ἐν τῇ μεγαλοπόλει ἐκείνῃ τύχην, ἣν οὐκέτι παρεῖχεν ἡ πάσχουσα πατρίς. Ἐν δὲ τῇ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ῥώμης πάλῃ, διακοπτομένη καὶ ἐπαναλαμβανομένη ἐπὶ δύο αἰῶνας, πλῆθος αἰχμαλώτων, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ σοφοὶ ἄνδρες, μετεκομίζοντο εἰς Ῥώμην, ὥστε ὑπερεπλεόνασεν ὁ ἐν αὐτῇ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ καλλιτεχνῶν καὶ πάσης ἄλλης ἐπιστήμης καὶ τέχνης ἀνθρώπων, ὥστε οἱ νέοι τῆς Πρωτευούσης εὕρισκον εὐκόλως ἄφθονα τὰ μέσα τῆς σπουδῆς διὰ τῶν πεφωτισμένων τούτων ξένων.

Ἦθεν ἐν κοινοῖς σχολείοις ἢ ἐν φιλολογικοῖς συλλόγοις, ὡς παρὰ Σκιπίωνι καὶ βραδύτερον παρὰ Κικέρωνι καὶ ἀλλαχοῦ, ἢ καὶ ἰδιαιτέρως ἐν τῇ ἑαυτοῦ οἰκίᾳ πᾶς εὐπορῶν, πολλαχοῦ τέλος πάντων οἱ Ῥωμαῖοι ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ὅσαι ἤδη ἐν Ἑλλάδι εἶχον μορφωθῆ καὶ προοδεύσει.

Ἡ μετὰ τῶν Ἑλλήνων λοιπὸν σχέσις ἐν ἀρχῇ, καὶ ἐπὶ τέλους ἢ κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος, ἐπήγαγεν ἀναστάτωσιν γενικὴν παρὰ Ῥωμαίοις, οἵτινες ἕως τότε, ἐξωτερικῶς μὲν ἐν ταῖς μάχαις μόνον ἐζήτουν τὴν ἑαυτῶν δόξαν, ἐσωτερικῶς δὲ ἐν ταῖς πολιτικαῖς συζητήσεσι τῆς συγκλήτου περιώριζον πᾶσαν τὴν διανοητικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν. Ἦδη ὅμως διανοίγεται ἐνώπιον αὐτῶν ὁ ἀπέραντος ὀρίζων τῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ἐν αἷς εὐρίσκουσιν ἀπαράμιλλα μὲν παραδείγματα, ἱκανοὺς δὲ διδασκάλους, καὶ ἄφθονα τὰ μέσα τῆς προόδου.

Τὴν ἀνεπαρκῆ ἐν τῇ οἰκίᾳ διδασκαλίαν διαδέχονται ἤδη τὰ σχολεῖα, ἐν οἷς πολλοὶ καὶ σοφοὶ ἄνδρες διδάσκουσι τὴν Ῥωμαϊκὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἐν ἣ περιλαμβάνοντο αἱ λοιπαὶ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις. Ἐπὶ αὐτοκρατόρων μάλιστα ἐχορηγοῦντο καὶ χρηματικὰ μέσα ἄφθονα πρὸς διατήρησιν τῶν τοιοῦτων σχολείων. Ὁ αὐτοκράτωρ Αὔγουστος, συνέστησε πρῶτος δύο μεγάλας σχολάς, ἐξ ὧν ἡ ὑπὸ Βερρίου Φλάκκου διευθυνομένη ἐλάμβανεν ὡς ἐπιχορήγησιν ποσὸν χρηματικὸν ἰσοδυναμοῦν πρὸς 20,000 δραχμάς. Ἄλλ' ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἀνῆκεν εἰς τοὺς μεγαστάνας, εἰς τοὺς πλουσίους· ὁ πένης διετέλει καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ ἀμαθείᾳ τῶν ἀρχαίων

χρόνων. Ἐκπαίδευσίς δημοτικὴ τακτικῶς διωργανωμένη δὲν ὑπῆρχε· διότι αἱ σχολαὶ ἦσαν ἔτι καὶ νῦν ἰδιωτικαί, τοῦλάχιστον μέχρις αὐτοκρατόρων. Καὶ αἱ μὲν τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἦσαν ἀπρόσιτοι εἰς τοὺς πένητας, τὰ δὲ μικρὰ σχολεῖα, τὰ ἰδρυόμενα ὑπὸ τοῦ τυχόντος, ἐνίοτε δούλου ἢ ἀπελευθέρου, ἐνίοτε σοφιστοῦ τυχοδιώκτου, ἦσαν κατάλληλα μᾶλλον πρὸς διαστροφὴν τοῦ ἀγαθοῦ τῶν νέων χαρακτηρὸς ἢ πρὸς φωτισμὸν αὐτῶν.

Ἐκ τῆς συρροῆς δὲ ταύτης ἀνθρώπων ἡμιμαθῶν ἢ καὶ παντάπασιν ἀγυρτῶν λαβόντες ἀφορμὴν ἀρχαίζοντες τινες συγκλητικοί, οἱ μετὰ θλίψεως βλέποντες τὴν πρὸς τὸ ἑλληνίζειν ὁρμὴν τῶν νέων, καὶ τὴν πρὸς τὰ πάτρια ὀλιγωρίαν, κατεξανέστησαν, ὡς εἶδομεν, κατὰ τοῦ νεωτερισμοῦ, καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐκδοθῆ, τῷ 162 ἔτει, ὑπὸ τῆς Συγκλήτου δόγμα κατὰ τῶν σοφιστῶν, καὶ ἕτερον κατηγορητήριον μετὰ διειτιάν. Καὶ ἡ μὲν ἀποβολὴ τῶν πλημμυρησάντων τὴν Ῥώμην τυχοδιωκτῶν ἦτο καὶ ὠφέλιμος καὶ δικαία, ἢ τῶν νεωτέρων ὁμῶς ἀποτροπὴ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας οὔτε δικαία ἦτο οὔτε δυνατή. Καὶ τὸ βραδύτερον, ἐν ἔτει 92 πρ. Χρ., κατὰ σοφιστῶν ἐκδοθὲν δόγμα, περιλαμβάνον καὶ τοὺς Λατίνους ῥήτορας, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ δικτατορίας καὶ αὐτοκρατορίας, δὲν ἠλάττωσαν τὴν σπουδὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων· διότι ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἡμιμαθῶν ἐκείνων καὶ ἀναγώγων ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλλήνος σοφοῦ ἐκάλυπτον τὴν ἀγυρτείαν. Ὅτε ὁ ἀρχαιότροπος, ἢ μᾶλλον κατὰ τὴν τοῦ Πλουτάρχου περιγραφὴν δύστροπος Κάτων, ὑπὸ ἐθνικῆς φιλοτιμίας κινούμενος, ἠγανάκτει κατὰ τῶν

ξένων, ὁ ἑλληνισμὸς εἶχεν ἤδη τοσοῦτον διαδοθῆ ἐν Ῥώμῃ, ὥστε οἱ συγκλητικοὶ ἠδυνήθησαν ν' ἀκροασθῶσι τῶν ἐξ Ἀθηνῶν πρέσβεων, καὶ δὴ τοῦ Καρνεάδου λαλοῦντος ἑλληνιστὶ ἐν τῇ Γερουσίᾳ· διότι ἡ χρῆσις διερμηνέως ἐγένετο μᾶλλον ἕνεκα ἐθνικῆς ὑπερηφανείας ἢ δι' ἀγνοίαν τῆς γλώσσης. Καὶ αὐτὸς ὁ Κάτων πρὸς τὸ γῆρας ὑπέκυψεν εἰς τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων, ἡ δ' ἑλληνικὴ γλῶσσα κατέστη ἐν Ῥώμῃ κοινοτάτη. Οὕτω, ἐπὶ Κικέρωνος, ὁ τῆς ῥητορικῆς διδάσκαλος Ἀπολλώνιος, σταλείς ἐκ Ῥόδου πρεσβευτὴς εἰς Ῥώμην, ἐλάλησεν ἐν τῇ Γερουσίᾳ ἑλληνιστὶ ἄνευ διερμηνέως, καὶ ἑλληνιστὶ πάλιν, ὡς λέγεται, ἔλαβε τὴν ἀπόκρισιν. Πάντες δ' οἱ λόγιοι ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τὴν ἑλληνικὴν, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν καὶ συγγράμματα συνέταξαν ἑλληνιστὶ, ὡς ὁ Κικέρων τὰ περὶ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ, ὁ Πομπώνιος Ἀττικὸς, ὁ Ποστούμιος Ἀλβῖνος καὶ ἄλλοι.

Αἱ πολιτικαὶ μεταβολαὶ δὲν ἀνεχαίτισαν τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ μάλιστα καὶ ἐνίσχυσαν αὐτήν. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς προόδου, καὶ πολιτικὰ μάλιστα δικαιώματα ἐχορηγήθησαν εἰς Ἕλληνας λογίους, ὁ δ' αὐτοκράτωρ Αὐγουστος ἐγένετο προστάτης τῶν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολουμένων. Ἐσπούδαζον δὲ καὶ ἐγίνωσκον τὴν ἑλληνικὴν ὡς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν, τινὲς δὲ τῶν αὐτοκρατόρων ἐλάλουν καὶ ἔγραφον ἑλληνιστὶ ὀρθότερον ἢ λατινιστὶ, ὡς Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβὴς καὶ Μάρκος Αὐρήλιος, οἵτινες καὶ ἐπεζήτουν τὴν καθαρότητα καὶ τὴν καλλιπέειαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μᾶλλον ἢ ἐν τῇ ἰδίᾳ ἑαυτῶν γλώσσῃ. Τοσοῦτος μάλιστα ὑπῆρξεν ὁ πρὸς τὸ ἑλληνίζειν ἐνθου-

σιασμός, ὥστε, ὅπως ἄλλοτε οἱ περὶ Κάτωνα, οὕτω ἤδη πολλοὶ ποιηταί, καὶ δὴ οἱ σατυρικοί, δὲν ἠνεύχοντο τὴν ὑπεροχὴν ταύτην τῆς ξένης γλώσσης, ὥστε κατέκρινον καὶ ἐχλεύαζον καὶ Ἑλληνας καὶ ἐλληνίζοντας καὶ πᾶν εἴ τι ἐλληνικόν. Καὶ οὐ μόνον οἱ σατυρικοὶ ποιηταί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ συγγραφεῖς ἐπίσημοι, καίτοι ὀφείλοντες εἰς τὴν ἐλληνικὴν παιδεῖαν τὴν μόρφωσιν καὶ δόξαν αὐτῶν, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐκτοξεύσωσι πικρὰ βέλη σαρκασμοῦ κατὰ τοῦ ἀτυχοῦς ἤδη Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τοιοῦτος πρὸ πάντων ἐδείχθη ὁ Κικέρων, ὁ πλεῖον τῶν ἄλλων ὠφελθεῖς ἐκ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ εἴ περ τις καὶ ἄλλος ἐννοήσας καὶ θαυμάσας τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν καὶ τὸ κάλλος τῆς γλώσσης αὐτῶν. Καὶ ταῦτα μὲν οὐδὲν ἄλλο ἐλέγχουσιν ἢ ἐγωῖσμόν καὶ ὑπεροψίαν ῥωμαϊκὴν· διότι οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐλαττώματα τοῦ δεδουλωμένου ἔθνους, ἢ φιλολογία ὅμως αὐτοῦ, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι ἄς ἀνέπτυξεν, ὁ πολιτισμὸς ἐν γένει ὃν προήγαγεν, ἐγένετο διδάσκαλος καὶ ὁδηγὸς πρὸς τὸν φωτισμόν τῶν ἀμαθῶν ἐτι τῆς Ῥώμης κατοίκων.

Μὴ ἀρκούμενοι δὲ εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκπαίδευσιν, μετέβαινον εἰς ἐλληνικὴν τινα πόλιν, καὶ ἰδίως εἰς Ἀθῆνας, πρὸς τελειοποίησιν τῶν γνώσεων καὶ ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν αὐτῶν. Προσῆρχοντο δὲ καὶ εἰς τὴν γειτνιαζούσαν ἐλληνικὴν ἀποικίαν, τὴν ἐν Γαλατίᾳ Μασσαλίαν, καθὼς καὶ εἰς πολλὰς τῆς Ἑλλάδος πόλεις, εἰς τὴν ἐν Ἠπείρῳ Ἀπολλωνίαν, εἰς τὰς νήσους Μυτιλήνην καὶ Ῥόδον, εἰς τὴν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἐφεσον, καὶ ἄλλα-χοῦ, ἀλλὰ κυρίως ἢ τῆς Ἀθηνᾶς πόλις προσεῖλκε τοὺς πλείστους Ῥωμαίους· διότι ἐκεῖ ἐτι συνεκεντροῦτο ἡ

παιδεία, ἐδίδασκον δὲ οἱ ἐπισημότατοι τῶν σοφῶν, καὶ διέλαμπον ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τὰ ἀπαράμιλλα τῆς τέχνης μνημεῖα. Ἐκεῖ λοιπὸν διέτριψαν καὶ οἱ μεγάλοι τῆς Ῥώμης, ἐκεῖ καὶ ὁ μέγιστος αὐτῆς ῥήτωρ καὶ πολιτικός, ὁ Κικέρων, ὅστις ἔπειτὰ καὶ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς Ῥόδον μετέβη πρὸς ἀκρόασιν τῶν ἐκεῖ ἐπιστήμων τῆς ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας διδασκάλων, ἐλάβομεν δ' ἀφορμὴν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ν' ἀναμνησθῶμεν τοῦ περὶ προόδων αὐτοῦ ἐν Ῥόδῳ ἀνεκδότου. Εἰς Ἀθήνας ἔπεμψεν ἔπειτα καὶ τὸν υἱόν, ὅστις καὶ περιγράφει τὰ τῆς πόλεως ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων πόλεων ἡ Μασσαλία προσεῖλκυε τοὺς πλείστους Ῥωμαίους· διότι τὰ ἐν αὐτῇ σχολεῖα παρείχον τὴν ἀπαιτουμένην ἐκπαίδευσιν μετὰ τοσαύτης ἐντελείας, ὥστε ἡμιλλῶντο πρὸς τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς· διὸ καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀθηναίω Γαλατικαὶ συνεχῶς ἀναφέρεται ἡ πόλις αὕτη. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν παιδείαν ὀρμὴ αὕτη τῶν Ῥωμαίων ἤρξατο ἤδη νὰ μαραίνηται κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ νέα γενεὰ ἡ ἀνατραφεῖσα ἐν τῇ μέθῃ τῶν κατακτήσεων, τοῦ πλοῦτου, τῆς δυνάμεως, δὲν ἐδείχθη τοσοῦτον πρόθυμος εἰς τὴν λατρείαν τῶν εἰρηνικῶν καὶ σωφρόνων Μουσῶν. Ἐν τούτοις ἡ νέα κυβέρνησις ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τῶν σχολείων.

Ἐπὶ αὐτοκρατόρων, καὶ ἰδίως ἐπὶ Ἀντωνίνων, ὠργανώθησαν τακτικώτερον τὰ σχολεῖα καὶ ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, καὶ ὠρίσθησαν τακτικοὶ τῶν διδασκόντων μισθοὶ ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου καταβαλλόμενοι. Ἰδρύθησαν λοιπὸν τὰ τῶν γραμματικῶν σχολεῖα, ἐν οἷς

ἐδιδάσκοντο συγχρόνως αἱ δύο γλῶσσαι, ἢ τε ῥωμαϊκὴ καὶ ἢ ἑλληνικὴ· παρ' αὐτὰ δὲ ἦσαν καὶ αἱ μεγάλαι τῶν φιλοσόφων σχολαί, αἱ σχολαὶ δηλονότι ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο ἢ ῥητορικὴ καὶ ἢ φιλοσοφία περιλαμβάνουσα καὶ τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπιστήμας. Αὗται μάλιστα εὐδοκίμως ἐδιδάσκοντο ἐν Ῥώμῃ, καὶ πολλοὶ τῶν λογίων ἐνησχολοῦντο περὶ αὐτάς, εἰ καὶ μὴ ὄντες ἰδίως μαθηματικοί, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ ὁ καὶ τὸ ἡμερολόγιον μεταβαλὼν. Ἄλλ' ἢ σπουδὴ τῶν μαθηματικῶν περιωρίσθη εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐξέτασιν τῶν ὑπὸ Ἑλλήνων συγγεγραμμένων, αἱ αὐθύπαρκτοι τῶν Ῥωμαίων ἔρευνοι οὐδέποτε ὑψώθησαν μέχρι τῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς· οὕτω καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Καῖσαρ προσέφυγεν εἰς τὸν Ἀλεξανδρέα Σωσιγένην πρὸς διόρθωσιν τοῦ ἡμερολογίου. Ἐτέρα ἐπιστήμη, ἢ ἰατρικὴ, ἔμενεν ἄγνωστος σχεδὸν ἐν Ῥώμῃ ἕως οὗ Ἕλληνες ἰατροὶ ἤλθον εἰς τὴν βασιλεύουσαν· καὶ οἱ μὲν περὶ Κάτωνα ἐπετέθησαν καὶ κατὰ τούτων, ὡς προτιθεμένων δὴθεν τὴν ἐξόντωσιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν γένει ὁμως ἦσαν ἐν τιμῇ οἱ ἰατροὶ οὗτοι καὶ ἔτυχον πάντοτε τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας, παρὰ Καίσαρος δ' ἀπήλαυσαν καὶ πολιτικὰ δικαιώματα. Ἐπὶ Πομπηίου ἐγένοντό τινες ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ μεταφράσεις ἰατρικῶν βιβλίων κομισθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου. Ἐκτοτε ἤρξατο ἢ σπουδὴ τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἣτις καὶ προήχθη ὀπωσοῦν κατὰ τὸ χειρουργικὸν ἰδίως μέρος. Ἡ διδασκαλία ὁμως τῆς φιλοσοφίας βασιζομένη ἐπὶ τῶν ἀρχῶν, ἃς ἔθεντο οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι, οὐδέποτε ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς προόδου τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν. Ἄλλ' ἢ ἐπιστήμη, περὶ ἣν οἱ Ῥω-

μαῖοι ἐνησχολήθησαν σπουδαιότερον ἤτο ἀναμφιβόλως ἡ ῥητορική συμπεριλαμβάνουσα καὶ τὴν νομικὴν, ἣν καὶ ἐπραγματεύθησαν πρῶτοι αὐτοὶ συστηματικῶς. Τῷ ὄντι ἀπὸ τοῦ 51 πρ. Χρ. ἔτους ἐπὶ τῆς ὑπατείας Σουλπικίου Ῥούφου ἀναφαίνονται περὶ νόμων συγγράμματα ὑπ' αὐτοῦ τούτου καὶ ὑπ' ἄλλων νομομαθῶν συνταχθέντα, καὶ θεμελιῶνται ἕκτοτε ἡ τῶν νομικῶν, ὡς ἰδίας ἐπιστήμης, σπουδῆ. Αἱ πολιτικαὶ μεταβολαὶ ἐπήνεγκον φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ διαφορὰς καὶ σχίσματα εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠλάττωσε τὴν πρόοδον αὐτῆς, ὥστε καὶ αἱ γνῶμαι νομομαθῶν ἐπιστήμων ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων ὡς ἔχουσαι κῦρος ἐν τοῖς δικαστηρίοις. Ἡ δὲ σπουδὴ τῆς ῥητορικῆς συνεπήγαγε καὶ τὴν μετὰ πλείονος ἐπιστάσιος ἐνασχόλησιν περὶ τὸ γραμματικὸν μέρος τῆς γλώσσης. Ἀφ' οὗ περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Πομπηίου ἦλθεν εἰς Ῥώμην ὁ ἀξίος Ἀριστάρχου τοῦ Ἀλεξανδρέως μαθητῆς, Διονύσιος ὁ Θραξ, ὅστις ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν γραμματικῶς καὶ φιλολογικῶς, καὶ συνέταξε τὴν πρώτην γραμματικὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περὶ γλώσσης παρατηρήσεων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἕκτοτε οἱ Ῥωμαῖοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην, καὶ πολλοὶ κηδοκίμησαν περὶ αὐτήν, ὡς ὁ σύγχρονος τοῦ Κικέρωνος Βάρρων, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῆ ἐνάμιλλος τῶν ἐνδοξοτάτων Ἑλλήνων γραμματικῶν. Οὕτω καὶ ἡ διδασκαλία τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐγένετο ἐπιτυχῶς ἐν Ῥώμῃ, καὶ διότι πολλοὶ εὐδοκίμως ἐδίδασκον αὐτήν, πολλοὶ δὲ καὶ ὑπομνήματα γραμματικὰ σπουδαῖα συνέταξαν περὶ τῶν δοκίμων συγγραφεῶν.

Διανοητικὴν ἐνασχόλησιν, καὶ ἐπομένως ἐκπαιδευ-

σεως σπουδαῖον μέσον παρεῖχον καὶ αἱ δημόσιοι βιβλιοθήκαι. Πρῶτος ὁ Ἀσίνιος Πολλίων, κατὰ τὸ 38 πρὸ Χριστοῦ, συνεκρότησε βιβλιοθήκην ἱκανῶς πλουσίαν, εἰς ἣν προσήρχετο ὁ βουλόμενος καὶ μετεχειρίζετο τὰ βιβλία αὐτῆς. Ἰδιωτικαὶ δὲ βιβλιοθήκαι ὑπῆρχον ἤδη πολλάι. Ὁ Παῦλος Αἰμίλιος ἐσχημάτισεν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον συλλογὴν βιβλίων ἐξ ὧων ἀφῆρπασεν ἐξ Ἑλλάδος ἐν ἔτει 168 μετὰ τὸν μακεδονικὸν πόλεμον. Ὁ Σύλλας μετὰ τὴν ἀλωσιν τῶν Ἀθηνῶν μετεκόμισεν εἰς Ῥώμην τῷ 84 πρ. Χρ. τὴν τοῦ Ἀπελλικῶνος βιβλιοθήκην, ἐν ἣ ὑπῆρχον, ὡς προηγουμένως παρετηρήσαμεν, καὶ τὰ περιζήτητα τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα. Ὁ Λούκουλος ὡσαύτως συναθροίσας πολλὰ ἐν Ἀσίᾳ βιβλία, συνεκρότησε τῷ 66 πρ. Χρ. πλουσίαν βιβλιοθήκην, ἧς ἡ εἰσοδος ἀφέθη ἐλευθέρᾳ τοῖς πᾶσι, καὶ οὕτω, εἰ καὶ πρὸς ἐπίδειξιν γενομένη, ὠφέλησεν οὐδὲν ἧττον τοὺς φιλομαθεῖς. Ἐκτοτε πάντες οἱ δυνάμενοι, οἱ μὲν χάριν φιλομαθείας, οἱ δὲ χάριν φιλοδοξίας, ἐσχημάτιζον ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκας, καὶ πανταχοῦ ἐζήτουν τὰ βιβλία· ὅθεν καὶ συνέστησαν βιβλιοπωλεῖα περιέχοντα καὶ μέρος διὰ τοὺς ἀντιγραφεῖς καὶ τοὺς συγκολλῶντας τὰ φύλλα εἰς σχηματισμὸν τῶν γνωστῶν ἡμῖν κυλίνδρων, ὅπως τὰ νῦν τυπογραφεῖα καὶ βιβλιοδετεῖα. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀπόκτησις βιβλίων ἀπῆται μεγάλως δαπάνας, δὲν ἦτο πᾶσι τοῖς λογίοις δυνατὴ· διὸ καὶ ἰδρύθησαν δημόσιαι βιβλιοθήκαι, ὡς ἡ τοῦ Πολλίωνος, πρῶτον μὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μιμηθῶσι τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀλεξανδρείας

καὶ τῆς Περγᾶμου. Τούτου ἕνεκα καὶ ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις τῆς Ἰταλίας πόλεσιν ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ βιβλιοθήκαι· οὕτω ἐν Ἡρακλείῳ τῷ καλυφθέντι ὑπὸ τῆς κόνεως τοῦ Βεζουβίου κατὰ τὴν τρομερὰν τοῦ 79 μετὰ Χριστὸν ἐκρηξιν, ἀνευρέθη διὰ τῶν ὀλονέν γινομένων ἀνασκαφῶν βιβλιοθήκη ἰδιωτικὴ πλουσιωτάτη. Δεικνύονται ἔτι ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Νεαπόλεως οἱ ἀπηνθρακωμένοι κύλινδροι, ὧν τινὰς μετὰ πολλῆς τέχνης οἱ τῆς Ἰταλίας ἀρχαιολόγοι κατώρθωσαν νὰ ἐκτυλίξωσι, καὶ ν' ἀναγνώσωσι μάλιστα πολλὰ τῶν ἐν αὐτοῖς γεγραμμένων.

Ἀνακεφαλαιοῦντες ἤδη παρατηροῦμεν ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐν Ῥώμῃ σπουδαὶ ἤρξαντο κυρίως καὶ προήχθησαν διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Καὶ ἡ μὲν γλῶσσα τῶν Ῥωμαίων ἐρρυθμίσθη κατὰ τὴν ἑλληνικὴν, αἱ δὲ ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι ἐλήφθησαν ἀπὸ τῶν σχολῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ τῶν Ῥωμαίων ἐκπαίδευσις ἐβελτιώθη προσλαβοῦσα πολλὰ ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ διεφύλαξεν ἐν οὐκ ὀλίγοις τὸν ἴδιον αὐτῆς χαρακτήρα. Ἡ οἰκιακὴ παιδεία διετηρήθη ἐν πολλοῖς, ἡ δημοτικὴ ἤτοι προκαταρκτικὴ ἐκπαίδευσις οὐδέποτε κατωρθώθη, ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσικὴ δὲν ἔλαβον παιδαγωγικὸν χαρακτήρα, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀναφαίνεται οὐχὶ ἀγνός πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἔρωσ, ἀλλὰ ζωηρὰ τάσις πρὸς τὰς θετικὰς καὶ ἐπιδεικτικὰς γνώσεις. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐπικρατεῖ καὶ ἐν τῇ φιλολογίᾳ, περὶ ἧς ἐπιφέρομεν μικρὰ τινα πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ περὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ῥωμαϊκῆς κοινωνίας λόγου.

Ἡ ἀκράτητος ἐκείνη ὄρμη, μεθ' ἧς οἱ Ῥωμαῖοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, καὶ ἡ ὑπερβολικὴ φιλοτιμία τοῦ νὰ μὴ φανῶσι κατώτεροι τῶν ἠττωμένων πολεμίων, δὲν περιωρίσθη ὑπὸ τινων ἀρχαϊζόντων σφόδρα πατρικίων, ἀλλὰ προέβαιεν αὐξουσα καὶ διήρκεσεν ἕνα περίπου αἰῶνα. Ἐν γένει ὁμως οὔτε ἰδίον τι ἀγωγῆς καὶ παιδείας σύστημα ἐντελές διμορφώθη, οὔτε ἡ τῆς ἐλληνικῆς ἀπομίμησις ἐγένετο τελεία καὶ διαρκής. Ἡ δὲ ὁ Κικέρων ἀδημονεῖ διὰ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν συμπολιτῶν πρὸς ἀπόκτησιν βασίμου καὶ εὐρείας παιδείας, καὶ ἐλέγχει αὐτοὺς ὡς φροντίζοντας μόνον ἐπιπολαίως πως γ' ἀρπάσωσιν τινὰς γνώσεις, δι' ὧν νὰ καταστῶσιν ἱκανοὶ εἰς ἐπιτυχίαν θέσεως ἐπικερδοῦς ἢ τιμητικῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἄλλ' ὅσω βραχεῖα καὶ ἂν ἦτο ἡ περίοδος αὕτη, ἤρκεσεν ὁμως εἰς τὸ ν' ἀναδείξῃ ἐπισήμους ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἀνδρας.

Μέχρι τοῦ 3^{ου} αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ οἱ Ῥωμαῖοι οὐδεμίαν εἶχον φιλολογίαν πλὴν τινων ὕμνων θρησκευτικῶν καὶ πολεμικῶν. Εἶδομεν ὅτι, κατὰ τὸ 272 πρ. Χρ., αἰχμάλωτός τις Ἕλληνα, ὁ Ἀνδρόνικος, ἔδειξε πρῶτος διὰ μεταφράσεων, εἰ καὶ ἀμυδρῶς πως, τὰ κάλλη τῆς ἐπικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως· περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου καρρηδονικοῦ πολέμου ὁ Ἐννιος μετέφρασε καὶ αὐτὸς τινὰ ἐλληνικὰ δράματα, καὶ ἔγραψεν ἐμμέτρως τὰ χρονικὰ τῆς Ῥώμης. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα τῆς φιλολογίας βήματα γίνονται ἐν τῇ κωμῳδίᾳ διὰ τῶν περιωνύμων ποιητῶν Πλαύτου καὶ Τερεντίου, αἵτινες, περὶ

τὰς ἀρχὰς τῆς 2^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσαντες, ἀπεμιμήθησαν τὰ ἔργα τοῦ Μενάνδρου καὶ τὰ τῶν ποιητῶν τῆς νέας ἀττικῆς κωμωδίας. Ἄλλ' ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι συσχετισθέντες μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐβρίθμισαν, ὡς εἶδομεν, τὴν ἑαυτῶν ἐκπαίδευσιν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης, τότε ἤρξαντο νὰ προπαρασκευάζωσι τὸν χρυσοῦν τῆς φιλολογίας αὐτῶν αἰῶνα.

Ἰπὸ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων ἀναγκασθέντες ἢ καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου χαρακτήρος ὠθούμενοι εἰς τὸ νὰ ἐνασχολῶνται περὶ τὰ κυβερνητικὰ καὶ νομικὰ ζητήματα, οἱ Ῥωμαῖοι ἐμελλον ἐνταῦθα κατὰ πρῶτον ν' ἀναδειξῶσι μεγάλους συγγραφεῖς. Ὁ ἐξοχος αὐτῶν πολιτικός ἀνὴρ, ὁ Κικέρων, ἀκμάσας ἐν τῇ ἐποχῇ τῶν ἐμφυλίων τῆς Ῥώμης ταραχῶν, ὑπηρέτησε τὴν πατρίδα αὐτοῦ ὡς πολιτικός καὶ ὡς ῥήτωρ, ἐδόξασε δὲ καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν διὰ τῶν ῥητορικῶν αὐτοῦ λόγων καὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων καὶ τοσοῦτων ἄλλων φιλολογικῶν συγγραφεῶν, αἵτινες ἀποδεικνύουσι τὸ ἐξοχον πνεῦμα καὶ τὴν πολυμάθειαν τοῦ ἀπαθανάτισαντος τὸ βῆμα τῆς Ῥωμαϊκῆς βουλῆς.

Ῥήτωρ εὐγλωττος καὶ πολιτικός μέγας ὅσον καὶ στρατηγός ἐνδοξος ὁ σύγχρονος τοῦ Κικέρωνος Ἰούλιος Καῖσαρ, κατέχει θέσιν ἐπίσημον καὶ ἐν τῇ φιλολογικῇ τῆς Ῥώμης ἱστορίᾳ διὰ τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, καὶ ἰδίως τῶν ἀπομνημονευμάτων περὶ τοῦ Γαλατικοῦ καὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ἐν οἷς αὐτός καὶ ἐμάχετο καὶ συνέγραφε τὴν ἱστορίαν τῶν ἑαυτοῦ νικῶν. Ἄλλ' ἐν τῇ ἱστορικῇ τέχνῃ διέπρεψε καὶ ὁ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀκμάσας Σαλλούστιος, ὅστις ἐν ταῖς ἱστο-

ρίαις αὐτοῦ ἔθετο ὡς πρότυπον μιμήσεως τὸν Θουκυδίδη, καὶ ἀνεδείχθη τῷ ὄντι ὁ ἐπιστημώτατος τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορικός. Σύγχρονος αὐτοῦ εἶναι ὁ Κορνήλιος Νέπωσ, συγγραφεὺς πολλῶν ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων, καὶ τῶν ἔτι σωζομένων Βίων, βιογραφιῶν δηλαδὴ συντόμων τῶν ἐνδόξων τῆς ἀρχαιότητος ἀνδρῶν. Ἄλλ' ὁ μᾶλλον δοξάσας τὰ ῥωμαϊκὰ γράμματα ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐπιστήμῃ εἶναι ὁ Τίτος Λίβιος, ὅστις διήλθεν ὀλόκληρον τὸν βίον, μέχρι τοῦ 17 ἔτους μετὰ Χριστόν, συγγράφων τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν. Τοῦ πολυτίμου ὅμως καὶ διεξοδικοῦ τούτου συγγράμματος ἀπωλέσθησαν δυστυχῶς τὰ πλεῖστα βιβλία, τὰ δὲ περισωθέντα, τὸ τέταρτον μόλις τοῦ ὅλου πονήματος, μαρτυροῦσι καὶ αὐτὰ τὴν φιλολογικὴν ἀξίαν, ἂν οὐχὶ καὶ τὴν ἐντελῆ ἀμεροληψίαν, τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ.

Ἄλλ' ἂν αἱ πολιτικαὶ συζητήσεις καὶ αἱ ἐμφύλιοι ἔριδες ἐξήσκησαν τὴν ῥητορικὴν τοῦ Κικέρωνος, οἱ δὲ θρίαμβοι ἐν πολέμοις διήγειραν τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἱστορικῶν εἰς τὸ νὰ διαιωνίσωσι τὴν πολεμικὴν τῆς πόλεως δόξαν, τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ λαμπρότης τῆς Ῥώμης ἐπὶ Αὐγούστου ἔμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ ποιητὴν τινα ἔξοχον νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν εὐκλειαν τῆς βασιλείας τοῦ κόσμου. Τοιοῦτος δ' ἀνεφάνη ὁ Βιργίλιος, ὅστις ἐκ Μαντούης μεταβάς εἰς Ῥώμην, καὶ διὰ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ εἰσαχθεὶς εἰς τὰς μεγάλας τῆς πόλεως οἰκογενείας, συσταθεὶς δὲ καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Αὐγούστον, ἐκτίησατο μεγάλην φήμην καὶ πλοῦτον ἱκανόν, ὥστε διάγων βίον ἄνετον, ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῶν Ἑλληνῶν ποιητῶν. Ὁ Ὅμηρος καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος,

εὖς καὶ ἐμιμήθη κατὰ γράμμα πολλάκις, ἐνέπνευσαν αὐτῷ τὴν ἰδέαν ν' ἀποθεώσῃ τὴν καταγωγὴν τῆς Ῥώμης, ἢ μᾶλλον νὰ πλάσῃ τινὰ καταγωγὴν ἀξίαν τῆς κοσμοκράτορος πόλεως. Εὐρῶν δὲ τότε κυκλοφοροῦντα τὰ μυθεύματα περὶ τῆς εἰς Ἰταλίαν καταφυγῆς τοῦ Αἰνείου, ἐποίησεν, ὡς ἐθνικὴν ἐποποιίαν, τὴν Αἰνειάδα, ἣτις εἶναι ἐφάμιλλος τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως ὅσον ἀντίγραφον ἐντεχνον πλησιάζει πρὸς τὸ πρότυπον τῆς τέχνης. Φίλος καὶ κατ' ὀλίγα μόνον ἔτη νεώτερος τοῦ Βιργιλίου, μετ' αὐτοῦ δ' ἀπολαύσας τῆς εὐνοίας τῶν ἰσχυρῶν, εἶναι ὁ λυρικός ποιητὴς Ὁράτιος, ὅστις εὐστόχως ἀπεμιμήθη τὸν Ἀλκαῖον καὶ τοὺς ἄλλους τῆς ἀρχαιότητος λυρικούς. Καὶ τὸ μὲν πρὸς ἐξύμνησιν τῶν τῆς φύσεως καλλονῶν ἢ τῶν τέρψεων τῆς ζωῆς, τὸ δὲ ὡς ἐνδείξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς φίλους καὶ προστάτας, ἐποίησεν ὡδὰς χαριεστάτας. Ἀλλὰ καὶ αἱ σάτυραι αὐτοῦ χάριν μᾶλλον ἐκφράζουσιν ἢ πικρίαν. Ὁ δὲ πρὸς τὴν ποίησιν ἐν γένει ἔρωσ τοῦ ἀνδρός ἐκδηλοῦται ἐν τῇ περὶ ποιητικῆς τέχνης πραγματείᾳ, ἐν ἣ ἐξυμνεῖ καὶ θαυμάζει τοὺς τῶν Ἑλλήνων ποιητάς. Μεταξὺ τῶν ἐλεγειακῶν τῆς αὐτῆς περιόδου ποιητῶν ἀξιο μνήμης εἶναι καὶ ἄλλοι, μάλιστα δὲ ὁ Ὁβίδιος, ἐνθερμος θιασώτης τῶν Μουσῶν καὶ εὐφυστάτος ποιητῆς. Ἐν δὲ τῇ ποιήσει τῶν Μεταμορφώσεων καὶ ἔτι μᾶλλον τῶν Θλιβερῶν εὖρε παραμυθίαν κατὰ τὴν μακρὰν καὶ θλιβερωτάτην αὐτοῦ ἐξορίαν, εἰς ἣν ὑπὸ Αὐγούστου κατεδικάσθη ὡς συνωμότης.

Καὶ ἄλλοι δὲ ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος συνετέλεσαν μετὰ τῶν εἰρημένων εἰς τὴν ἀχμὴν τῆς

ρωμαϊκῆς φιλολογίας. Ἰδίως μάλιστα οἱ περὶ τὰ γραμματικὰ ἀσχοληθέντες, ὡς ὁ πρῶτος συστήσας βιβλιοθήκην δημοσίαν ῥήτωρ Πολλίων, ὁ συγγραφεὺς φιλολογικὰς ἐπιστάσεις Φλάκκος καὶ πρὸ πάντων ὁ πολυμαθὴς Βάρρων, συγγραφεὺς διεξοδικοῦ συγγράμματος περιλαμβάνοντος τὰς ἑπτὰ ἐλευθερίου τέχνας καὶ ἄλλας ἐγκυκλοπαιδικὰς γνώσεις, ἐξ οὗ προέκυψαν αἱ λεγόμεναι ἐγκυκλοπαιδεῖαι. Πάντες οὗτοι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκπαιδευθέντες καὶ τὰ πρότυπα τῆς φιλολογίας ὑπ' ὄψιν ἔχοντες ἐλάμπρυναν τὸν φιλολογικὸν αἰῶνα τῆς Ῥώμης ἤδη πρὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ μικρὸν μετ' αὐτόν.

Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Αὐγούστου ἡ φιλολογικὴ κίνησις διατηρεῖται μὲν μέχρι τινός, καὶ πῶς γίνεται ζωηροτέρα, ἀλλὰ δεσποτικὴ καὶ κτηνώδης κυβέρνησις ἀφ' ἑνός, διεφθαρμένη ἤδη καὶ παρακμάζουσα κοινωνία ἀφ' ἑτέρου, καὶ αὐτός, δὸς εἰπεῖν, ὁ ἥκιστα φιλολογικὸς τῶν Ῥωμαίων χαρακτήρ προετοιμάζουσι τὴν παρακμὴν τῶν γραμμάτων. Ἀπὸ τοῦ πρώτου μάλιστα αἰῶνος μετὰ Χριστὸν οὐκέτι φαίνονται προϊόντα τῆς φιλολογίας ἀξια τῶν τῆς παρερχομένης ἐποχῆς. Ἡ δὲ ἀνικανότης ἢ μὴ δυναμένη νὰ μιμηθῇ τὸ καλόν, συνήθως διαστρέφει αὐτὸ ζητοῦσα νὰ τὸ ὑπερβάλῃ. Τοῦτο συνέβη ἐν τοῖς οὐκ ὀλίγοις μετὰ ταῦτα ποιηταῖς καὶ πεζογράφοις, ὧν πολλοὶ δὲν στεροῦνται πνεύματος καὶ δυνάμεως. Ἐν τούτοις ὁμῶς πλεονάζουσι καὶ οἱ ξένοι μεταδίδοντες εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν τοὺς ἰδιωτισμοὺς τῆς ἰδίας ἑαυτῶν γλώσσης. Ἄλλ' ἡ μετάβασις αὕτη, ὡς πᾶσα μετάβασις, δὲν ἐγένετο ἀποτόμως. Ἐπίσημοὶ τινες συγγραφεῖς δοξάζουσι καὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ὁ προεξάρχων πάντων τῆς παρακμῆς τῶν συγγραφέων καὶ ἄξιος τῶν λαμπροτάτων τῆς Ῥώμης ἡμερῶν εἶναι ὁ ἱστορικός Τάκιτος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Μετὰ δραματικῆς χάριτος καὶ ἐλευθέρου φρονήματος συνέγραψε τὰ Χρονικά καὶ τὰς ἄλλας ἱστορίας, ἐν οἷς εὐφύεστατα ἐξηγεῖ τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων καὶ ἀναδεικνύεται ἐφάμιλλος τῶν ἐνδοξοτάτων συγγραφέων. Ἄλλ' ἤδη οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ ἀνάξιοι λόγου ἱστορικοί, Κόϊντος Κούρτιος, ὁ συγγραφεὺς βιογραφίαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, καὶ Σουετώνιος, ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τῶν 12 Καισάρων, ἐδείχθησαν πολὺ ὑποδεέστεροι τοῦ ἐμβριθοῦς τῶν Χρονικῶν συγγραφέως.

Ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπιστήμαις ἡ φιλολογία δὲν εἶναι εὐτυχεστέρα. Εἰς μόνος ἀναφαίνεται συγγραφεὺς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ὁ τοῦ Νέρωνος διδάσκαλος Σενέκας, καὶ αὐτὸς Ἴσπανός καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐλαχίστην παρουσιάζων πρωτοτυπίαν. Ἴσπανός ἐπίσης ἦτο καὶ ὁ κριτικὸς καὶ φιλολόγος Κυντιλιανός, διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς, καὶ συγγραφεὺς σπουδαίας περὶ ἀγωγῆς τοῦ ῥήτορος πραγματείας, ἀκμάσας δὲ ἐπὶ Τραϊανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, τῷ 100 μ. Χρ., καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τῆς ἐπιστήμης κλάδῳ ἤκμασε καὶ Πλίνιος ὁ νεώτερος, ὅστις ἔδειξε πολὺν πρὸς τὴν σπουδὴν ζήλον καὶ κατέστη ῥήτωρ ἐνδοξος. Συλλογὴ τις ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἐν αἷς ἀπεικονίζονται τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Τοῦ Πλινίου τούτου θεῖος ἦτο ὁ πρεσβύτερος λεγόμενος Πλίνιος, ἄξιος τοῦ θαυμασμοῦ τῶν μεταγενεστέρων διὰ τε τὸν μέγαν πρὸς τὴν ἐπιστήμην

ζήλον, καὶ τὸ πολύτομον αὐτοῦ σύγγραμμα τὸ ἐπιγράφομενον, Φυσικὴ ἱστορία, ἐν ᾧ συνέλεξε πάσας τὰς φυσιολογικὰς γνώσεις τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ ἀπετέλεσέ τινα ἐγκυκλοπαιδεϊάν. Ἄλλ' ἐν τούτῳ θαυμάζεται μᾶλλον ἢ ἐπιμέλεια περὶ τὴν συλλογὴν τοσούτων γνώσεων ἢ ἐξοχὸς τις ἐπιστημονικὴ ἰκανότης. Ὁ ἔνδοξος οὗτος φυσιολόγος ἐγένετο θῦμα τῆς φιλομαθείας αὐτοῦ κατὰ τὴν τρομερὰν ἐν ἔτει 79 μ. Χρ. ἐκρηξίν τοῦ Βεζουβίου.

Ἄλλ' ἡ παρακμὴ τῆς φιλολογίας δὲν καταφαίνεται τόσον ἐν ταῖς θετικαῖς ἐπιστήμαις, ὅσον ἐν τῇ ποιήσει, καὶ ταῖς ἄλλαις ἐλευθερίοις τέχναις. Ὁ Λουκανός, Ἰσπανὸς τὸ γένος καὶ ἀκμάσας ἐπὶ Νέρωνος, ἐξύμνησε τοὺς μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος ἀγῶνας διὰ ποιήματος ἐπικοῦ τῶν Φαρσάλων· ἀλλ' ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ διαλάμπει μᾶλλον ὁ ἔμπειρος ῥήτωρ ἢ ὁ εὐαίσθητος ποιητής. Ἐν τῇ σατυρικῇ ποιήσει ὁ Ἰουβενάλιος δὲν διετήρησε τὸ εὐχαρι καὶ εὐφυῶς δηκτικόν τῆς τέχνης, ἀλλ' εἶναι ὀρμητικὸς, καί, ἐν τῇ ἀγανακτῆσει διὰ τὴν διαφθορὰν τῶν ἡθῶν, προδίδει τὴν ἐν τῇ ῥητορικῇ παιδεϊάν αὐτοῦ. Ἦττον σφοδρὸς, ἀλλ' ἐπ' ἴσης μέτριος ποιητῆς εἶναι καὶ ὁ σατυρικὸς Πέρσιος, ὅστις φαίνεται ἐν ταῖς σατύραις αὐτοῦ φιλόσοφος μᾶλλον ἢ ποιητής. Τούτων δ' ἀντίθετος ἦτο ὁ Πετρώνιος, ὅστις ἐγένετο φίλος ἄξιός τοῦ Νέρωνος, καὶ ἐν ταῖς σατύραις αὐτοῦ, μίγμα πεζογραφίας καὶ στιχοιουργίας, παριστᾷ σκηνὰς τινὰς τοῦ ἐκλελυμένου βίου τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις ἡ φιλολογία βαίνει ταχέως πρὸς τὴν παρακμὴν, οὐδὲ παρουσιάζει τι θέληγτρον, ὥστε, κατὰ

τὸν δεῦτερον αἰῶνα μ. Χρ., καὶ οἱ ἄριστοι τῶν βασιλείων, οἱ Ἄντωνινοί, παραβλέπουσιν αὐτήν, προτιμῶντες νὰ ἐντρυφῶσι μᾶλλον ἐν τῷ ὅπωςδὴποτε εὐθαλεστέρω ἑλληνικῷ Παρνασσῷ. Ἡ προτίμησις αὕτη δὲν ἦτο κατάλληλος πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς παρακμαζούσης ῥωμαϊκῆς φιλολογίας, ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ γράμματα ἐν γένει τάσις τῶν φιλομούσων τούτων βασιλείων ἐνεψύχωσεν ὅπωςοῦν τοὺς θιασώτας τῶν γραμμάτων. Ὁ Ἀδριανὸς μάλιστα ὁ τοσοῦτον καλλωπίσας τὴν πόλιν διὰ λαμπροτάτων τῆς τέχνης ἔργων, ἰδρύσατο καὶ τὸ Ἀθήναιον οὐ μόνον ὡς σχολεῖον τῶν τεχνῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς σύλλογον τῶν σοφῶν καὶ πάντων ἐν γένει τῶν λογίων. Πολλοὶ τότε ἐν Ῥώμῃ ἠγωνίσθησαν νὰ μιμηθῶσι τοὺς ἐνδόξους συγγραφεῖς τοῦ μεγάλου αἰῶνος. Ὁ Ἀπούλλιος ἐπέτυχεν νὰ δεῖξῃ ἀφέλειαν διηγήσεως καὶ γλαφυρότητα γλώσσης ἐν τοῖς ῥητορικοῖς λόγοις καὶ ἐν τῷ μυθιστορικῷ αὐτοῦ δοκιμίῳ. Ὁ γραμματικὸς Αὐλὸς Γέλλιος ἀναζωπυρεῖ τὰς φιλολογικὰς ἐρεῦνας ἐν τῷ πονήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἀττικαὶ νύκτες· διότι ἐν Ἀθήναις συνεγράφη. Ὁ ἱστορικὸς Ἰουστίνος, οὗ τὸ σύγγραμμα εἶναι ἐπιτομὴ τις προγενεστέρου ἱστορικοῦ ἔργου, ἐν οἷς μὲν ἀπομιμεῖται ἢ ἀντιγράφει τὸ πρωτότυπον, ἔχει γλῶσσαν ἀκριβῆ καὶ καθαρεύουσαν, ἐν οἷς δ' αὐτὸς ἀκολουθεῖ τὴν ἰδίαν ἔμπνευσιν δεικνύει τὰ σημεῖα τῆς παρακμῆς.

Τοιαύτη ἐν συντόμῳ ὑπῆρξεν ἡ πορεία τῆς ῥωμαϊκῆς φιλολογίας μέχρις οὗ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα περιέπεσαν εἰς παντελεῆ παρακμὴν. Ἄλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς οἱ Ῥωμαῖοι ἔλαβον γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας μέχρι Κικέρωνος καὶ τῶν λοιπῶν μεγάλων συγγραφέων,

ἢ πρὸς τὰ γράμματα ὄρμη καὶ ἡ ἀμιλλα πρὸς τοὺς σοφοὺς τῆς Ἑλλάδος παρεσκεύασε τὴν φιλολογικὴν τῆς Ῥώμης ἀκμὴν. Καὶ τῷ ὄντι, ὡς περὶ ἐκπαιδεύσεως ἐλέγομεν, οἱ Ῥωμαῖοι ἐδειξαν προθυμίαν καὶ ἐπιμονὴν εἰς μίμησιν τῶν διδασκάλων, καὶ φιλοτιμίαν ἀξιέπαινον τοῦ ν' ἀναδειχθῶσιν ἐφ' ἀμιλλοῖ αὐτῶν. Καὶ κατώρθωσαν τῷ ὄντι νὰ παραγάγωσιν ἔργα ἀξία τῶν πρωτοτύπων, εἰ καὶ παρουσιάζοντα πάντοτε τὴν χροιάν, ἣν ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὰ ὁ χαρακτήρ τοῦ ἔθνους. Ὁ Ῥωμαῖος, ὅστις δὲν ἠδύνατο ν' ἀγαπήσῃ, ὡς ὁ Ἕλληνας, τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τοῦτο μόνον, ὅτι εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἀλλὰ διὰ τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν, ἔδειξε καὶ ἐν τῇ παιδείᾳ τὴν αὐτὴν τάσιν. Ἡ δοκιμήσεν ἰδίως ἐν ταῖς θετικαῖς ἐπιστήμασι, καὶ ἔτρεψε πρὸς τὸ ὠφέλιμον καὶ αὐτὰς τὰς ἐλευθερίους τέχνας. Ἡ μουσικὴ ἐχρησίμευσεν ὡς μέσον ἐνθουσιασμοῦ ἐν πολέμοις ἢ τέρψεως ἐν διασκεδάσεσιν, ἡ μαθηματικὴ ἐφηρμόσθη ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ μηχανικῇ, καὶ πᾶσα ἄλλη γνῶσις ὑπηρέτησε τὸ συμφέρον ἢ τὸ τερπνόν. Πάντα δὲ τὰ ἐλεύθερα τῆς διανοίας προϊόντα, τ' ἀποβλέποντα κυρίως πρὸς τὸ καλόν, παρήχθησαν ἐπιπόνως ὑπὸ φιλοτίμου μὲν, ἀλλ' ἀγόνου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μιμήσεως· διὸ εὐάριθμά τινα μόνον ἀριστουργήματα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς πεζογραφίας ἀνέδειξεν ὁ λαμπρὸς ἀλλὰ βραχὺς αἰὼν τῆς Ῥωμαϊκῆς φιλολογίας. Περὶ τὴν πολυμαθεῖαν ὁμῶς καὶ πολλοὶ καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀναφαίνονται ἐν Ῥώμῃ συγγραφεῖς· διότι, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ὅσαι διερρύθμισθησαν ἤδη ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιδοθῶσιν εὐθὺς καὶ συνά-

μα εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἐν τούτοις καὶ ἐν ταῖς θετικαῖς ἐπιστήμασι δὲν ὑπερέβησαν τοὺς Ἕλληνας σοφοὺς. Ἐν μόνῃ τῇ νομικῇ ἢ πολιτικῇ ἐπιστῆμῃ οἱ Ῥωμαῖοι ἔδειξαν τινα πρωτοτυπίαν, καὶ προήγαγον αὐτὴν εἰς ἰκανὴν τελειότητα, ἀναγκαζόμενοι ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων διὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ αἰῶνας συγκέντρωσιν τῆς κυβερνήσεως τοῦ Κράτους καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλ' ὅτι ἀπέβλεπε πρὸς μόνον τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἄνευ τινός ἀνάγκης ἢ συμφέροντος ὕλικου, τοῦτο ἢ παρημελήθη ἢ μικρὸν ἀνεπύχθη, ὡς αἱ πλεῖσταί τῶν ἐλευθερίων τεχνῶν, αἵτινες ἐν Ἑλλάδι συνεδέοντο τοσοῦτον μετὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ἄλλ' ἐπειδὴ, καὶ μὴ ἀποτελέσασαι ἀναπόσπαστον μέρος τῆς Ῥωμαϊκῆς παιδείας αἱ καλαὶ τέχναι, ἐγένοντο ὁμως γνωσταὶ ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐξήσκησαν ἀναμφιβόλως ἐπιρρόην τινα ἐν τῇ κοινωνίᾳ αὐτῆς, ἴδωμεν ἐν τίνι καταστάσει εὐρίσκετο ἡ καλλιτεχνία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς καὶ κατ' αὐτοὺς ἔτι τοὺς αἰῶνας τῆς παρακμῆς.

 ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ ΕΝ ΡΩΜΗΙ.

Μετὰ τῆς παιδείας διεδόθησαν ἐν Ῥώμῃ καὶ αἱ καλαὶ τέχναι. Καὶ εἶχον μὲν τινα ἰδέαν τῆς καλλιτεχνίας καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς Τυρρῆνοὺς ἢ Ἐτρούσκους, οἵτινες ἦσαν ὀπωσοῦν περὶ τὰς τέχνας προηγμένοι, ἀλλ' ἰδίως συνέλαβον τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ ἀπὸ τῆς εἰς Ἑλλάδα μεταβάσεως αὐτῶν, καὶ

διὰ τῆς εἰς Ῥώμην μετακομίσεως τοσοῦτων ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ καὶ οἱ Ἕλληνας καλλιτέχναι εἶχον ἤδη ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τοῦ καλοῦ τῶν προγόνων ρυθμοῦ, οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ ἀναμίξαντες μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ τυρρηνικὸν εἶδος, παρήγαγον νέον τινα ἰδιάζοντα ρυθμόν, εἰς ὃν ἀνήκουσιν ἰδίως αἱ θολωταὶ ἀψίδες καὶ τὰ θολωτὰ ἐπ' ἴσης ἐπιστεγάσματα. Κατ' αὐτὸν λοιπὸν κατεσκευάσθησαν ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομήματα, ἐν οἷς ὁμως τὸ ποικίλον, τὸ μέγα, τὸ ἐκπληκτικὸν ἐξηφάνιζε τὴν θελκτικὴν ἀπλότητα τοῦ καλοῦ. Τότε, πλὴν τῶν ναῶν καὶ ἀνακτόρων δι' ὧν κατεκοσμήθη ἡ πόλις, κατεσκευάσθησαν καὶ αἱ μέγιστα ἐκεῖναι στοαί, αἱ καλούμεναι Βασιλικαί, αἵτινες ἦσαν οἰκοδομήματα ἐπιμήκη, διαιρούμενα ἐσωτερικῶς διὰ σειρᾶς στηλῶν εἰς τρία συνήθως κύττη. Ἐχρησίμευον δὲ ὡς τόποι συνελύσεως τοῦ λαοῦ, ὡς δικαστήρια ἐνίοτε, καὶ τὸ πλεῖστον διὰ τὰς καθ' ἐκάστην γινομένας συναθροίσεις τοῦ λαοῦ πρὸς συναλλαγὴν. Ἐπι δὲ μεγαλύτερα καὶ πολυτελέστερα οἰκοδομήματα ἦσαν αἱ θέρμαι ἢ λουτρῶνες, ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τὰ ἐν Ἀθήναις Γυμνάσια, καὶ ἐν οἷς εὔρισκον οἱ πολῖται πᾶν ὃ τι ἀπῆτειτο διὰ τὴν σωματικὴν ἀνάπαυσιν ἢ τὴν πνευματικὴν ἐνασχόλησιν· διότι περίπατος, γυμνάσιον, βιβλιοθήκη, παντοῖα ἐν γένει μέσα πρὸς τέρψιν τῶν ἐνδιατριβόντων, ἀφθονα ὑπῆρχον ἐντὸς τῶν περικαλλεστάτων τούτων οἰκοδομῶν. Θέατρα καὶ ἀμφιθέατρα εἶχον ἤδη οἰκοδομηθῆ κατὰ μίμησιν τῶν ἑλληνικῶν, μετὰ τινος μὲν διαφορᾶς, ἣν ἀπῆτει αὐτὸ τὸ δρᾶμα, ἀλλ' εὐμεγέθη καὶ πολυτελῶς κεκοσμημένα. Τοιοῦτον εἶναι τὸ

μέγα ἀμφιθέατρον, τὸ Κολοσσαῖον, ὅπερ ἐθεμελιώθη μὲν ἐπὶ Βεσπασιανοῦ, τῷ 69 μ. Χρ., ἐπερατώθη δὲ ἐπὶ Τίτου, καὶ ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ 80,000 θεατῶν. Ἐπὶ Τραϊανοῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ Ἀδριανοῦ, περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ. Χρ., διὰ τοῦ διασήμου ἀρχιτέκτονος Ἀπολλοδώρου, ἡ τέχνη ἔλαβε μεγάλην ἐπίδοσιν. Τότε κατεσκευάσθησαν ἐν Ῥώμῃ μὲν ἡ περικαλλῆς Ἀγορὰ τοῦ Τραϊανοῦ, ὁ μέγιστος τῶν αὐτόθι ναῶν, καὶ ἄλλα πλεῖστα οἰκοδομήματα· ἐν δὲ τοῖς περιχώροις ἐπαύλεις πολυτελεῖς διὰ τῶν ἀδρότατων δαπανῶν τοῦ ματαιόφρονος μὲν, ἀλλ' ὀπωσδὴποτε προστάτου τῶν τεχνῶν αὐτοκράτορος. Εἰς τὰ μεγαλοπρεπῆ ταῦτα οἰκοδομήματα ὀφείλομεν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς διὰ στηλῶν καὶ ἀγαλμάτων κεκοσμημένας κρήνας, αἵτινες ἦσαν πολυάριθμοι· διότι μόνον ὑπὸ Ἀγρίππα κατεσκευάσθησαν 700 τοιαῦται. Ὑπὸ Ἀγρίππα ὡσαύτως ἀνηγέρθη καὶ τὸ ἔτι σωζόμενον κυκλωτερές οἰκοδόμημα τὸ καλούμενον Πάνθεον. Ἐν γένει δὲ ἡ πόλις ἦτο πλήρης μεγάλων καὶ λαμπρῶν οἰκοδομῶν, δι' ὧν ὁμως ἐφαίνετο, ὡς παρετηρήσαμεν ἡ τάσις πρὸς τὸ πολυτελεῖς καὶ τὸ ἐκπληκτικόν.

Ἐν τούτοις ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ὅσον καὶ ἂν ἀπέβαλε μέγα μέρος τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, ἐγένετο ὁμως ἀντικείμενον σπουδῆς διὰ τὸ χρήσιμον αὐτῆς· ἀλλ' ἡ γλυπτικὴ οὐδὲ ταύτης τῆς τύχης ἠξιώθη. Οἱ Ῥωμαῖοι ἀφῆρπασαν κατ' ἀρχὰς ὅσα ἠδύναντο ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀγάλματα, ἀλλὰ πρὸς ἐπίδειξιν μᾶλλον ἢ ἐκ φιλοκαλίας. Ἐπειτα ἠσθάνθησαν πολὺν πρὸς τὴν τέχνην θαυμασμόν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐγένοντο

καλλιτέχναι, οὐδ' ἐνόμιζον πολλοῦ ἀξίαν τὴν περὶ τὰς τέχνας ἐνασχόλησιν, ὥστε καὶ ὁ πάντων εὐφύεστατος Κικέρων, ὁμιλῶν ποτε περὶ καλλιτεχνίας, λέγεται ὅτι ἐφοβήθη μὴ φανῆ ἀκριβῆς τεχνογνώστης. Καὶ ἐν αὐτῷ δὲ τῷ πρώτῳ τῶν Ῥωμαίων ἐνθουσιασμῷ εἰς τὴν δι' ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων κόσμησιν τῆς πόλεως καὶ τῶν οἰκοδομῶν, δύο μόνον Ῥωμαῖοι γλύπται ἀναφέρονται μεταξὺ τοσούτων ἐν Ῥώμῃ καλλιτεχνῶν, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν Ἕλληνες προσκαλούμενοι ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Οἱ αὐτοκράτορες ἐπροστάτευσαν τὴν γλυπτικὴν, ἣτις ἀπεθανάτιζε καὶ ἀπεθέου αὐτούς· ὁ δὲ πάντων ὑπερέχων ἐπὶ φιλοτεχνίᾳ Ἀδριανὸς ἐπέθυμησε νὰ ἐπαναγάγῃ τὰς ἐνδόξους τοῦ Φειδίου καὶ Πραξιτέλους ἡμέρας. Αἱ δὲ προσπάθειαι αὗται παρήγαγόν τινα λόγου ἀξία ἔργα, τὰ παριστῶντα εἰκονικῶς καὶ ἐν ἀποθεώσει τοὺς αὐτοκράτορας, τὰς Τύχας πόλεων κατὰ τὸ ἤδη εἰσαχθὲν ἔθος, τὰς ἰδανικὰς διαπλάσεις ὡς τὴν τοῦ Ἀντινόου, οὗτινος σώζονται κάλλιστα προτομαί. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐφήμερον ταύτην ζωὴν, ἣν αἱ αὐτοκρατορικαὶ παρακινήσεις καὶ δαπάναι ἐνεφύσησαν εἰς τὴν γλυπτικὴν, ἡ τέχνη ἐπεσεν αὐθις εἰς τὸν μαρασμόν.

Τὴν αὐτὴν τύχην ἔλαβε καὶ ἡ γραφικὴ, ἣτις ἀποβαλοῦσα τὴν πρὸς τὸ ἰδανικὸν καλὸν τάσιν, κατήντησε ποικιλματογραφία καὶ σκηνογραφία. Ἐδειξαν δὲ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἐνταῦθα τὴν συνήθη ἀμιλλαν περὶ τὴν ἀπόκτησιν εἰκόνων, ἀφ' οὗ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Σικελίας εἶδον κατὰ πρῶτον γραφὰς ἑλληνικὰς, ὥστε αἱ εἰκόνες ἐγένοντο ἐν Ῥώμῃ περιζήτητοι. Ἀλλ' ὁ ζῆλος οὗτος οὐδένα ἀνέδειξε μέγαν καλλιτέχνην, οὐδ' ἔργον τι

ἐπίσημον καλλιτεχνικὸν παρήγαγε· μόνον ἢ ὁμοιογραφία ἐπέδωκεν ὁπωσοῦν, διότι ταύτην κυρίως ἐπεζήτησαν ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν εἰκόνων. Ἐπὶ δὲ αὐτοκρατόρων ἡ τρυφή καὶ ἡ πολυτέλεια κατέστησαν καὶ τὴν ζωγραφικὴν ὑπηρέτιδα τῆς φαντασιοκοπίας τῶν ἰσχυρῶν, ἀλλ' ἡ τοιχογραφία, δι' ἧς ἐκοσμοῦντο τὰ τῶν βασιλείων ἀνάκτορα καὶ τὰ μέγαρα τῶν πλουσίων, ἔλαβε μεγίστην ἐπίδοσιν, μάλιστα διὰ τοῦ ζωγράφου Λυδίου τοῦ ἀκμάσαντος ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος. Πολλὰ καὶ θαυμάσια τοιαῦτα τοιχογραφικὰ ἔργα φαίνονται ἐπὶ τινῶν ἑρειπίων ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἔτι πλείονα ἐν Πομπηίᾳ, ἧτις ἀπὸ τοῦ 79 μ. Χ. ἔμενε κεκαλυμμένη ὑπὸ τὴν τέφραν τοῦ Βεζουβίου, ἀπὸ δὲ τῶν μέσων τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀνασκάπτεται, καὶ ἤδη ὑπὲρ τὸ τρίτον μέρος τῆς πόλεως ἐκαθαρίσθη. Ἐν αὐτῇ πολλαχοῦ διατηρήθησαν ἐπίσημα τῆς τέχνης ἔργα, καὶ δὴ καὶ τινες τοιχογραφίαι. «Εἰς Πομπηίαν, λέγει ὁ Κ. Ῥαγκαβῆς ἐν τῷ σοφῷ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ ἀρχαίας καλλιτεχνίας, διατίθεται μετὰ πλείστης φιλοκαλίας τὸ ἐμβαδόν, ἐφ' οὗ εἰσιν αἱ γραφαὶ ἐξεργασμέναι, καὶ τινες μὲν ἐξ αὐτῶν παριστῶσι ποικίλματα, μετὰ πολλοῦ πλοῦτου, χάριτος καὶ φαντασίας συνηρμολογημένα· ἄλλα εἰσὶ σκηνογραφίαι ἐλαφραὶ καὶ παιδραί... Μετ' ἀμιμήτου δ' ὧς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀβρότητός εἰσιν ἀναγεγραμμέναι αἱ ἐπὶ βαθέος ἐμβαδοῦ αἰωρούμεναι καὶ εἰς τὸν ἀέρα χορεύουσαι ὀρχήστραι καὶ Βάκχαι, ἔχουσαι ζωηρὰ χρώματα, ἐντέχνως καὶ εὐρύθμως συνηρμωσμένα, καὶ εὐαρεστοτάτην ἀποτελοῦσαι ἐντύπωσιν.» Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι κάλλιστα δείγματα τοῦ βαθμοῦ εἰς ὃν ὑψώθη ἡ τέχνη τῆς τοιχο-

γραφίας ἐπὶ αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐξετελείτο ὑπὸ Ἑλλήνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καλλιτεχνῶν.

Εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους τῶν καλῶν τεχνῶν, τὴν ψηφοθετικὴν, τὴν ἐπὶ πολυχρόων λίθων γλυφὴν ἢ σφραγίδογλυφίαν, τὴν νομισματικὴν καὶ τὰ τοιαῦτα, οἱ Ῥωμαῖοι ἤρξαντο νὰ ἐργάζωνται καλλιτεχνικῶς ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου. Ἐπὶ δ' αὐτοκρατόρων κατεσκευάζον ἤδη μεθ' ἱκανῆς τελειότητος τὰ τεχνουργήματα ταῦτα, ὅτε καὶ ἡ ἐπὶ πολυχρόου ὑέλου ἐργασία ἤρξατο ἀσκουμένη· ἀλλ' ἔκτοτε καὶ ταῦτα ἐκπίπτουσι βαθμηδὸν τῆς πρώτης αὐτῶν τελειότητος. Ἐπὶ Ἀντωνίνων ἤδη τὰ νομίσματα δεικνύουσι φανερὰ τὰ σημεῖα τῆς παρακμῆς, καί, κατὰ τὴν ἐπομένην ἑκατονταετηρίδα, αἱ ἐπ' αὐτῶν προτομαὶ καὶ τὰ ἄλλα σημεῖα εἶναι ἀτελῶς κεχαραγμένα.

Οὕτω κατὰ τὴν τρίτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα πάντες οἱ κλάδοι τῶν καλῶν τεχνῶν πίπτουσι εἰς παρακμὴν, καὶ ἀποβαλόντες τὸν καλλιτεχνικὸν αὐτῶν χαρακτήρα, διατηροῦσι μόνον χειρωνακτικὴν τινὰ ἐπεξεργασίαν ἀκομψον καὶ αὐτὴν. Οὐδένα δὲ λόγον ἐποιήσαμεθα περὶ τῆς ἀρίστης τῶν τεχνῶν, τῆς Μουσικῆς, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ἐν τῷ περὶ παιδείας λόγῳ, γίνεται δῆλον ὅτι περὶ τὴν τέχνην ταύτην, ὡς παιδαγωγικὴν καὶ διαπλάττουσαν τὴν καρδίαν, οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐνησχολήθησαν. Ἄν δέ τινα ἐπήνεγκον ἐντέλειαν ἢ ἐν τοῖς μουσικοῖς ὀργάνοις ἢ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ᾄσματι, καὶ ταύτην μετεχειρίσθησαν πρὸς ἀπλὴν τέρψιν μᾶλλον ἢ πρὸς διέγερσιν αἰσθημάτων εὐγενῶν. Ὅθεν οὐδὲ μέρος ἀπετέλεσε τῆς ἀγωγῆς.

Ἐξ ὧτων λοιπῶν εἶδομεν ἐν γένει περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κοινωνίας, συνάγομεν ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι μετὰ τριῶν αἰῶνων ἐμφυλίουσ παραχᾶς ἰδρῦσαντες τὴν ἰδιοῤῥυθμον αὐτῶν δημοκρατίαν, καὶ ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς διαίτης, ἦν ἐπέβαλλον αἱ περιστάσεις, ἔστρεψαν τὰ ὄπλα κατὰ παντός μὴ ῥωμαίου· μετὰ τριῶν δ' ἐτέρων αἰῶνων μάχας ἐγένοντο κοσμοκράτορες. Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον παρελάμβανον καὶ τὸν πολιτισμὸν παρὰ τῶν ἠττωμένων, καὶ δὴ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ὧν τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι ἐγένοντο αἱ βάσεις τῆς φιλολογικῆς ἐν Ῥώμῃ ἀκμῆς. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἕκτατος ἐκείνη λάμψις εἶχε τι εὐγενές καὶ τέλειον, οὔτε ἐφ' ἱκανὸν χρόνον διήρκεσε. Κατὰ τοὺς ἐπομένους τρεῖς αἰῶνας, γράμματα καὶ τέχναι μαραίνονται, κυβέρνησις καὶ λαοὶ διαφθείρονται, ἡ κοινωνία ἡ ῥωμαϊκὴ παρακμάζει. Τοῦ κόπου δ' ἀντάξιον εἶναι νὰ ἴδωμεν ὁποῖα τις ἦτο καὶ πῶς ἐγένετο ἡ τοιαύτη παρακμῆ.

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

Σκιπίων ὁ Νασικᾶς, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἀκούσας τινὸς λέγοντος ὅτι τὰ Ῥωμαίων εὐρίσκονται ἤδη ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀφ' οὗ οἱ μὲν Καρχηδόνιοι κατεστράφησαν, οἱ δὲ Ἀχαιοὶ ὑπεδουλώθησαν· «Ἄλλὰ τόρα μάλιστα, εἶπεν, εὐρισκόμεθα ἐν ἐπισφαλεῖ καταστάσει, μὴ ἀφέντες νὰ ὑπάρχωσι μῆτ' ἐκείνοι οὓς θὰ ἐφοβούμεθα, μῆτ' ἐ-

κεῖνοι οὕς θά ἤσχυνόμεθα.» Καὶ αὕτη τῷ ὄντι, αὕτη μόνη ἡ ἐξωτερικὴ ἐπίδρασις ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν Ῥώμην· τὰ ἐσωτερικὰ μέσα ἦσαν ἀνίσχυρα. Αἱ ἀρχαῖαι ἐκεῖναι ὀρθοσκευτικαὶ δοξασαί ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ πρώτη κοινωνία, ἔμελλον θάπτον ἢ βράδιον νὰ καταπέσωσιν. Ὁ πατρικίος ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ ἐτυράννει τὸν πληθεῖον, τὸν δημοτικὸν δηλονότι ἐκεῖνον ὅστις οὐδὲ παρὰ τοῖς θεοῖς εὗρισκε χάριν. Ἔστωσαν δὲ καὶ εἰλικρινεῖς αἰτιαυταὶ ἰδέαι· ἀλλ' ὅτε ὁ πληθεῖος, μετὰ μακροῦς τεσσάρων αἰώνων ἀγῶνας καὶ μόχθους ἀνατρέψας ἐπὶ τέλους τὰς ἀποκλειστικὰς τῶν προνομιούχων προλήψεις, εἰσηλθεν εἰς τὴν βουλὴν, πῶς ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰλικρινὴς λάτρης τῆς ὀρθοσκείας, ἣν παρέλαβε παρὰ τῶν περιφρονησάντων αὐτόν; Ἐν τούτοις ἡ νέα δημοκρατικὴ κοινωνία διετήρησε τὰ αὐστηρὰ τῆς ἀρχαίας ἤθη, οὐχὶ ὅμως ὑπὸ πεποιθήσεων καὶ ἀρχῶν, ἀλλ' ἐξ ἔθους ἢ ἐκ προλήψεως ἢ ἐξ ἀνάγκης. Ἡ κατάκτησις τοῦ κόσμου ἀφῆρσεν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀνάγκην τῆς αὐστηρᾶς ἐκείνης καὶ ὅλως στρατιωτικῆς διαίτης, ὁ πολιτισμὸς διήνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ πρὸς πᾶσαν ὀρθοσκευτικὴν πρόληψιν· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ πίστις ἀληθῆς δὲν ὑπῆρχεν, οὐδ' ἐξηυγένιζε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀγνή τις ἀγάπη τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, παρεδόθη ἀχαλίνωτος εἰς τὴν ἡδυσθάθειαν, καὶ ἀπώλεσεν οὕτω καὶ τὴν ἐξ ἔθους σωφροσύνην. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν χεῖμαρρον τῆς διαφθορᾶς, καὶ οὕτω μετὰ τινος γενεᾶς ὁ δῆμος, ὁ κυρίαρχος ἐκεῖνος τῆς Ῥώμης δῆμος, ὁ δημοβασιλεύς, κλίνει τὸν ἀχένα ὑπὸ τοὺς ὑπάτους, καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας, ταπεινοῦ-

ται, διαφθείρεται, εξευτελίζεται. Μεταβολή εκπληκτική, ἦν δίκαιον νὰ ἰδωμεν λεπτομερέστερον.

Κατὰ τὴν ριζικὴν τοῦ 367 μεταρρύθμισιν, ὅτε οἱ πληθεῖοι ἀνεγνωρίσθησαν ὡς πολῖται ῥωμαῖοι, οἱ πλουσιώτατοι αὐτῶν ἀνεμίχθησαν δι' ἐπιγαμίας μετὰ τῶν πρώτων τῆς πόλεως οἰκογενειῶν, τῶν πατρικίων, ὧν παρέλαβον καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὰς ἐξεις. Ἐπειδὴ δὲ μόνοι οἱ συγχλητικοὶ ὠφελούντο ἀπὸ τῶν γαιῶν καὶ τῶν χρημάτων τῶν κατακτωμένων λαῶν, ἐν δὲ τῇ συγχλήτῳ κατώρθωσαν νὰ εἰσέρχωνται μόνοι οἱ εὐποροί, ὁ δὴλον ὅτι ὁ ἄπορος δῆμος ἔμενεν ἐνδεής. Οὕτω λοιπὸν οἱ οὐδὲν κεκτημένοι, οὐδὲ τέχνην τινὰ ἢ ἐμπόριον μετερχόμενοι, κατήντησαν εἰς δεινὴν οικονομικὴν θέσιν, ἀποζῶντες ἐκ μόνῃς τῆς διανομῆς τῶν ἐκ τοῦ πολέμου λαφύρων, ἢ διὰ τῶν χρηματικῶν προσφορῶν παρὰ τῶν εὐπορωτέρων, ἢ τὸ χερίστον διὰ τῆς πωλήσεως τῶν ψήφων αὐτῶν ἐν ταῖς γενικαῖς συνελεύσεσιν. Ἄλλ' αἱ μικραὶ αὐταὶ ἐπιχορηγήσεις εἰς τὸν λαόν ἐγίνοντο κατὰ μικρὸν σπανιώτεραι καὶ γλίσχροι· διότι ἡ σύγχλητος μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας, ἐν τῇ μέθῃ τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως, παρημέλησε πᾶσαν περίθαλψιν τοῦ λαοῦ. Οὐδὲν ἕτερον ἐσκέπτετο ἔκτοτε ἢ πῶς νὰ συγκεντρώσῃ ἐν ἑαυτῇ πᾶσαν ἐξουσίαν, καὶ νὰ συσσωρεύσῃ ἐν τοῖς ταμείοις τῶν συγχλητικῶν πάντα τὸν πλοῦτον τοῦ Κράτους.

Τί ἐγίνετο ἤδη ὁ ἀτυχὴς ἐκεῖνος ὄχλος ὁ ἀποτελῶν τὸ μέγιστον τοῦ στρατοῦ μέρος; Ὅσοι δὲν εἶχον τὴν εὐτυχίαν νὰ πέσωσιν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ἀλλὰ μόνον τραύματα ἐλάμβανον ὡς γέρας τῶν ἀγώνων ἀπέθνησκον ἔπειτα ἐγκαταλελειμμένοι ἐν τινὶ γωνίᾳ τῆς

μεγαλοπόλεως· ὅσοι δ' ἐπανάρχοντο ἐκ τῶν πολέμων ὑγιεῖς, ἐλίμωττον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πλούτου τῆς κοσμοκράτορος Ῥώμης. Πεφοβισμένοι καὶ τεταπεινωμένοι, οὐδὲ φωνὴν ἤκουον, ἐάν τις ἤθελε νὰ τοὺς ἐξεγεῖρη, ὡς συνέβη ἐπὶ Γράκχων. Τὰ ἀξία ταῦτα τέκνα τῆς θυγατρὸς τοῦ μεγάλου Σκιπίωνος ὑπὸ εἰλικρινοῦς ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἀγάπης ἐμπνεόμενα, ὕψωσαν τὴν φωνὴν ὑπὲρ τῶν ἐνδεῶν ἀδικουμένων· καὶ παρεξετράπησαν μὲν ἐνίοτε τῆς νομίμου ὁδοῦ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ, καὶ ἀπέτισαν βαρύτατα τὴν τόλμην αὐτῶν· ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι προεκινδύνευσαν ὑπὲρ τοῦ πάσχοντος δήμου, καὶ ὁμως προὔδότησαν ὑπὸ τοῦ κτηνώδους ἐκείνου δήμου. Ἄν δ' ἀφ' ἑαυτῶν οἱ ἐλεεινοὶ οὗτοι τοῦ ὄχλου ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνακύψωσιν, εὐκόλως ὁμως συνετάσσοντο μετὰ τῆς μερίδος ἰσχυροῦ τινος στρατηγοῦ, ὅστις ἐπαρουσίαζεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐλπίδα τῆς διανομῆς γαιῶν ἢ τῆς ἀρπαγῆς χρημάτων.

Ἐκτοτε ἡ Ῥώμη εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὀλισθηρὰν ἐκείνην ὁδὸν τῶν καταχρήσεων, τῶν παραβιάσεων, τῆς διαφθορᾶς. Ἡ ὀλιγαρχικὴ μερίς, καίτοι πλουτήσασα, διαμένει πάντοτε ἄπληστος χρημάτων, ἵνα κορέσῃ τὰς ὀρέξεις καὶ τὰ πάθη, εἰς ἃ παρέσυραν αὐτὴν ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ ἠδυπάθεια. Ἐξωτερικῶς διὰ τῶν στρατηγῶν αὐτῆς δημεύει τὰ κτήματα τῶν ὑποτασσομένων λαῶν, καὶ ἀφαρπάζει τὰ κειμήλια αὐτῶν· ἐσωτερικῶς δὲ καταπιέζει τοὺς ἀπόρους δημότας καὶ περιορίζει ἐπιτηδεῖως τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐπιβρόχην αὐτῶν. Οὗτοι πωλοῦσι τὰς ἐκυτῶν ψήφους ἐν ταῖς ἐκλογαῖς, ἢ κατατάσσονται ὑπὸ τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν πονηροῦ τινος δημοκόπου

ἡ φιλάργου στρατιωτικοῦ. Ὅθεν στάσεις διηνεκεῖς ταραττοῦσι τὴν πόλιν, τὸ δὲ οἰκτρὸν ἀποτέλεσμα εἶναι σφαγαὶ φρικώδεις, ὅποιαι διεπράχθησαν ἐπὶ τῶν ἐμφυλίων μεταξὺ Μαρίου καὶ Σύλλα πολέμων. Στρατηγὸς τις κατορθοῖ διὰ δωροδοκιῶν ἢ βραδουργίας ν' ἀποσταλῆ μετὰ στρατοῦ κατὰ τινος πολεμίου; Ἐκεῖ τρέπεται ἐπὶ ἀρπαγὰς καὶ δηώσεις, καὶ καταχρῶμενος τὴν ἐξουσίαν, συσσωρεύει ἀμύθητον πλοῦτον. Καὶ εἰς μὲν τοὺς στρατιώτας ἀναγκάζεται νὰ ἐπιτρέψῃ πᾶσαν ἀκολασίαν, ἵνα μὴ τις φωνὴ ἐγερθῆ κατὰ τῶν ἰδίων παρεκτροπῶν· ἐν Ῥώμῃ δέ, ἂν δὲν δύναται νὰ φοβήσῃ τοὺς πάντας διὰ τῶν ὀπλῶν, κατευνάζει αὐτοὺς διὰ πλουσίων δώρων καὶ πομπῶδων τελετῶν, ἐξαγοράζων τὴν εὐνοίαν τοῦ λαοῦ καὶ θεραπέυων τὴν πλεονεξίαν τῶν ἰσχυρῶν. Οὕτω στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται, εὐπατρίδαι καὶ δημόται, πολιτικοὶ καὶ ἰδιῶται, οἱ πάντες ἀλλήλους φοβούμενοι καὶ κολακεύοντες, συγχωροῦσιν ἀλλήλων τὰ παραπτώματα, ἂν δὲν δύνανται νὰ ἐξοντώσωσιν ἀλλήλους. Ἐντεῦθεν τοσαῦται στάσεις καὶ τοσοῦτοι ἐμφύλιοι πόλεμοι κατασπαράξαντες τὴν πόλιν ἐσωτερικῶς, τὴν πόλιν, ἣτις ἦτο ἐν τῷ ἐξωτερικῷ νικητρία τοῦ κόσμου.

Ἡ φρικώδης αὕτη πάλη τῶν ἐξηγηριωμένων ἀμα καὶ διεφθαρμένων στοιχείων τῆς κοινωνίας, τῆς ἀπλήστου καὶ δεσποτικῆς ὀλιγαρχίας ἀφ' ἑνός, τοῦ ἐνδεοῦς καὶ ἐξηυτελισμένου δήμου ἀφ' ἑτέρου, ἐβύθισε τὴν ἀγέρωχον πόλιν εἰς συμφορὰς ἀνηκούστους. Διὰ τῆς συγκρούσεως δὲ τῶν παθῶν ἀνθρώπων φιλοδόξων καὶ αἰσχροκερδῶν, οἵτινες ἀνερρίπιζον τὴν μεταξὺ πενήτων καὶ πλουσίων ἀπέχθεια, ἐπὶ αἰῶνα ὀλόκληρον παρετάθη φο-

θερά και καταστρεπτική. Ἀποτρόπαιος μάλιστα ἀπέβη ἐν καιρῷ τῶν προγραφῶν Μαρίου καὶ Σύλλα, τοῦ μὲν τὸ δημοκρατικόν, τοῦ δὲ τὸ ὀλιγαρχικόν στοιχεῖον προστατεύοντος, ἀμφοτέρων ὁμῶς ζητούντων διὰ τῶν ἀρπαγῶν καὶ καταστροφῶν καὶ φόνων νὰ κορέσῃσι τὰ πάθη τῆς αἰμοβόρου αὐτῶν ψυχῆς. Ἡ διηνεκὴς αὐτῆ καὶ ἀγρία πάλη προλεαίνουσα τὴν ὁδὸν ἐπὶ τὴν δικτατορίαν, παρέχει τὸ μέσον εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς πολιτείας. Ὁ Σύλλας κηρύττει ἑαυτὸν δικτάτορα διὰ βίου. Οἱ μετ' αὐτὸν τὴν ὑπεράτην ἀρχὴν ἐποφθαλμιῶντες στρατηγοί, ἐν οἷς διαπρέπουσιν ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Καῖσαρ, διαπράττουσι μὲν ἔργα ἐκπληκτικὰ ἐν ταῖς ἐκστρατείαις αὐτῶν κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ κατασπαράττονται ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους διαμάχαις, ἕως ὃ Ὀκταύιος, νικητὴς τοῦ συνάρχοντος Ἀντωνίου καὶ οὐδένα ἔχων ἀντίπαλον, ἀναγορεύεται, τῷ 30^ῳ ἔτει πρ. Χρ., αὐτοκράτωρ, ἀπόλυτος δηλονότι κύριος τοῦ Κράτους.

Ἐνταῦθα παύονται οἱ ἐσωτερικοὶ σπαραγμοί, ὃ δὲ λαὸς ἀφίεται νὰ δρέπῃ ἐν ἀνέσει τοὺς καρποὺς τῶν προηγουμένων νικῶν, ἢ νὰ θεραπεύῃ ἐν παραβύστῳ τὰς πληγὰς τῶν παρελθουσῶν στάσεων. Ἡ αὐτοκρατορία παρέχει μετὰ τῆς εἰρήνης καὶ πᾶν εἶδος τέρψεως διὰ θεαμάτων καὶ ἐορτῶν καὶ πανηγύρεων, κατακοσμεῖ δὲ καὶ λαμπρύνει τὴν πόλιν δι' ἀνακτόρων καὶ ναῶν καὶ ἀγορῶν, ὥστε ἡ βασιλεύουσα περιέχει πᾶν ὃ τι ἀξιοθέατον καὶ μεγαλοπρεπὲς δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Οὕτω ὁ Ῥωμαῖος, ὅστις εἶχεν ἤδη ἀποβάλλει τὰς ἰδιωτικὰς τῶν προπατόρων ἀρετάς, λησμονεῖ τὸρα καὶ τὴν πολεμικὴν δόξαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν ἀπολαύσεων, καὶ φέρεται

ἀκάθεκτος ἐπὶ τῆς ὀλισθηρᾶς ὁδοῦ τῆς μαλθακότητος καὶ τῆς διαφθορᾶς.

Ὁ σκληροδιάειτος ἐκεῖνος λαός, ἅμα γευσάμενος τῆς ἡδύτητος τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἐρρίφθη μετὰ μανίας εἰς τὴν ἡδυπάθειαν καὶ τὴν ἀκολασίαν. Οἱ πλούσιοι καὶ οἱ μεγιστᾶνες ἐδαπάνων μυθώδη ποσὰ εἰς κόρεσιν τῶν ὀρέξεων αὐτῶν, οἱ δὲ πένητες ἐπώλουν καὶ αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν ἀντὶ ἐκλεκτοῦ τινος ἐδέσματος. Τὰ πάντα ἐγένοντο δοῦλα τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν τέρψεων· αἱ εἰκαστικά τεχναι ἐζήτουν ὅ τι ἡδύνατο νὰ θέλξη τὴν δρασιν· ἡ μουσική, πῶς τρυφηλότερον νὰ διαθέσῃ τὴν ψυχὴν· ἡ ποίησις, διὰ τίνος ὕμνου νὰ κολακεύσῃ τὰς ἀδυναμίας τῶν ἰσχυρῶν. Αὐτὸ τὸ φιλάνθρωπον τοῦ διδασκάλου ἐπάγγελμα ἐχρησίμευσε πρὸς ἐπίδειξιν ματαιοφροσύνης. Ἐκαστος ἐφιλοτιμήθη νὰ ἔχῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ παιδαγωγούς καὶ διδασκάλους ἄνδρας ποταπούς, δούλους, τυχοδιώκτας, διὰ νὰ καθυποβάλλῃ εὐκολώτερον αὐτούς εἰς τὰς ἰδίας φαντασιοκοπίας· περὶ δὲ τῆς τῶν τέκνων ἀγωγῆς οὐδεμίᾳ φροντίς.

Ἡ γυνὴ δὲν κατεῖχεν ἤδη τὰς ἀρετὰς τῆς ἀρχαίας ἐκεῖνης σεβαστῆς δεσποίνης, ἥτις διηύθυνε μετὰ τσαύτης φρονήσεως τὰ τῆς οἰκίας, καὶ καθίστα αὐτὴν πηγὴν εὐδαιμονίας. Ἀφ' οὗ ἐπαύσατο τοῦ εὐγενεστάτου αὐτῆς καθήκοντος, τοῦ νὰ ᾔῃαι δηλαδὴ τροφὸς καὶ διδάσκαλος τῶν τέκνων, οὐδὲν ἔτι θέλγητρον εὑρισκεν ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ, οὗ τὴν μονοτονίαν ἀπεστρέφετο. Ἐζήτησε λοιπὸν τέρψιν καὶ ψυχαγωγίαν ἐν τῇ πολυτελείᾳ· ὅθεν καὶ ἡ πρὸς τοὺς στολισμοὺς μανία ἐκεῖνη τῶν Ῥωμαίων γυναικῶν ἐπὶ αὐτοκρατόρων κατήντησε παροιμια-

κή. Τὰ παίγνια εὐηρέστουν αὐτὴν καὶ αἱ διασκεδάσεις καὶ αἱ συναναστροφαί, ἐν αἷς, εἰ καὶ μὴ πεπαιδευμένη, διεκρίνετο ὁμως διὰ τῆς ἰδιαζούσης χάριτος καὶ τοῦ πνεύματος αὐτῆς. Ἐκ τούτου πολλαὶ ἀνεμίχθησαν καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς βραδιουργίας, καὶ τινες ἐγένοντο διὰ τοῦτο περιώνυμοι, ὡς ἡ τοῦ Σύλλα σύζυγος Μετέλλα, ἡ Κικέρωνος Τερεντία, ἡ Ἀντωνίου Φουλβία, ἡ Αὐγούστου Λιβία καὶ ἄλλαι. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ μήτηρ ἐγκατέλειπεν οὕτω τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς προσρισμόν, καὶ ἐν τῇ ζάλῃ τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν τέρψεων ἐπελάθετο πάσης σπουδαίας ἀσχολίας, ὁ δὲ πατὴρ περιεσπᾶτο ὑπὸ τῶν πολιτικῶν βραδιουργιῶν ἢ τῶν ὑλικῶν τοῦ βίου ἀπολαύσεων, ἢ ἀπλῆ ἐκείνη καὶ αὐστηρὰ τῶν νεωτέρων ἀγωγῇ καὶ διαίτα παρημελήθη, οὐδεὶς δ' ἔμενε σωτήριος τῆς κοινωνίας χαλινὸς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς παντελοῦς διαφθορᾶς.

Ἡ πολιτεία οὐδέποτε εἶχε φροντίσει διὰ τακτικῶν νόμων νὰ διοργανώσῃ τὰ τῆς δημοσίας ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ἡ δ' ἀρχὴ τῶν τιμητῶν ἰδρύθη μὲν διὰ τὴν τακτικὴν ἐπὶ τῶν ἡθῶν ἐποπτείαν, ἀλλ' ἡ ἐπαγρύπνησις αὐτῶν ἀπέβη ἀνεπαρκῆς καὶ ἀνίσχυρος. Ὁ Κικέρων αἰτιᾶται τοὺς Ἕλληνας ὡς μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ εἰσαγαγόντας καὶ τὴν διαφθορὰν εἰς τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ μέγας πολιτικός καὶ ῥήτωρ ἀπατάται ἢ ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ. Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἠνέωξε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν Ῥωμαίων, καὶ αὐτὸς ὁ Κικέρων ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων ἠρύσατο τὰς ὑψηλὰς αὐτοῦ περὶ πολιτείας ἀρχάς. Βραδύτερον δὲ ἡ ἑλληνικὴ αὐθις παιδεία παρεσκεύασε τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ ἀρχαίου δεσποτικοῦ τῶν Ῥωμαίων συστή-

ματος. Ὁ δ' αἰὼν τῶν Ἀντωνίνων εἰρηνικώτερος, ὡς ἄριστα παρατηρεῖ ὁ Κύριος De Julleville, καὶ πραότερος ἢ ὁ τῶν Σκιπιώνων, εἶναι ἔργον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. « Ἄλλ' ὁ Κικέρων, προστίθῃσιν ὁ μνημονευθεὶς συγγραφεὺς, ἔσχε τὴν δόξαν ν' ἀρυσθῆ, πρῶτος μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων, ταύτην τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς πηγῆς αὐτῆς, καὶ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν συμπολιτῶν στυλβούσας τὰς ζωηροτάτας ἀκτῖνας τούτου τοῦ φωτός. » Τί πταίει λοιπὸν τὸ φῶς, ἂν οἱ Ῥωμαῖοι δὲν διέκριναν αὐτό, ἂν δὲν παρέλαβον συνετῶς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας τῆς Ἑλλάδος; Μεταξὺ τῶν τεταπεινωμένων αἰχμαλώτων καὶ δούλων ἐξελέξαντο ἄνδρας διανοητικῶς μὲν ἴσως ἀνεπτυγμένους, ἀλλ' ἀπολέσαντας τὸ φρόνημα καὶ ἐξευτελισθέντας ὑπὸ τῆς δουλείας, καὶ αὐτοὺς κατέστησαν παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους τῶν τέκνων. Ἄν δ' ὑπὸ ὀλιγωρίας ἢ ἐξ ἀγνοίας ἔπραττον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγνοια αὕτη εἶναι ἀσύγγνωστος καὶ ἀποδεικνύει οὐχὶ ἀγνόν πρὸς τὴν παιδείαν ἔρωτα. Ναὶ μὲν, οἱ Ῥωμαῖοι ἀνεγνώρισαν καὶ ἐτίμησαν πολλάκις τοὺς σοφοὺς· διότι, καὶ τοὺς ἄλλους ἂν παρασιωπήσωμεν, ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ Πολυβίου, ὅστις τοσοῦτον ἐπὶ Δημοκρατίας ἐδοξάσθη ἐν Ῥώμῃ· καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ὃν τοσοῦτον ἐτίμησαν καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες. Τοιοῦτους ὁμως ἐνδόξους ἄνδρας οὔτε ἠδύνατο οὔτε ἤθελον πάντες νὰ προσκαλέσωσι. Μὴ ὑπαρχόντων δημοσίων σχολείων, ἀπὸ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν οἴκῳ γενομένης, δὲν ἠδύνατο ἕκαστος νὰ ἔχῃ παρ' ἑαυτῷ ἐπισήμους διδασκάλους. Ἡ πολιτεία εἶχε πάντα τὰ μέσα πρὸς διοργάνωσιν δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπὸ

τὴν ἐποπτεῖαν σοφῶν διακεκριμένων· ἀλλ' αὐτὴ ὠλιγώρησε τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν καθηκόντων, καὶ μόλις ἐπὶ αὐτοκρατόρων λίαν βραδέως καὶ λίαν ἀτελῶς ἰδρύθησαν κοινὰ σχολαί. Ἐπειτα καὶ οἱ πλείστοι τῶν πολιτῶν προετίμων, ὡς εἶπομεν, τὸν τεταπεινωμένον δοῦλον, ὅστις ἦτο πειθήνιος εἰς τὰ νεύματα τοῦ ἀπηνοῦς δεσπότη καὶ ἐκολάκευε τὰς ἀδυναμίας αὐτοῦ πρὸς ἀπόκτησιν ἀνεσείως τινος ἐν τῇ Οὐλιβερᾷ αὐτοῦ καταστάσει. Ἄλλ' ἐξευτελιζόντες οὕτω τοὺς ἠττωμένους, ἐφείλκουν ἐφ' ἑαυτοὺς τὰς δεινὰς συνεπείας ὡς ποινήν τρόπον τινὰ τῆς ἰδίας ματαιοφροσύνης, ἧς ἕνεκεν ἐν ὑστάτῳ ἔθεντο καὶ τὴν τῶν παιδῶν ἀγωγὴν. Ὁ Λουκιανὸς ἐν τινι τῶν ἀρίστων αὐτοῦ συγγραμμάτων, Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῶ συνόντων, μετὰ πολλῆς εὐφροσύνης καὶ χάριτος ἰκανῶς δηκτικῆς, περιγράφει τὴν τύχην τῶν ἡμιμαθῶν τούτων ἢ ἀμαθῶν αἰχμαλώτων ἢ τυχοδιωκτῶν, οἵτινες, ἐπαγγελλόμενοι τὸν σοφιστὴν, παρελαμβάνοντο δίκην σκεύους ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν πλουσίων, οἵτινες ἐνόμιζον ἀναπόφευκτον ἀντικείμενον πολυτελείας καὶ τινα φιλόσοφον. Ὁ ἔχων πώγωνα βαθὺν καὶ σοβαρὰν τὴν ὄψιν, φέρων δὲ καὶ κομψῶς τὸ ἑλληνικὸν ἔνδυμα καὶ λεγόμενος γραμματικὸς, ἦτο, καθ' ἃ λέγει ὁ συγγραφεὺς, κατάλληλος διὰ τὴν οἰκίαν Ῥωμαίου μεγιστάνου. Ἄλλ' ἂν οὐδεμίαν ἀξίαν εἶχε φιλοσόφου, οὐδὲν θαυμαστόν· μήπως ἐμισθοῦτο διὰ νὰ διδάξῃ; Ἦρκει νὰ ἔχη χάριν τινὰ περὶ τοὺς λόγους διὰ νὰ διασκεδάσῃ ἐν ὥρᾳ σχολῆς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ μάλιστα τὰς Δεσποίνας, αἵτινες, ἐν καιρῷ τοῦ δείπνου ἢ τοῦ στολισμοῦ, ἤρᾶσκοντο νὰ συζητῶσι περὶ φιλοσοφικῶν ἢ πολιτικῶν ἀντικειμένων, διὰ νὰ

γίνηται λόγος ἐν τῇ πόλει περὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς καλαιουθεσίας αὐτῶν. Ἄλλ' ἂν καὶ τὴν μόρφωσιν αὐτῆν τῶν τέκνων ἐθυσίαζον διὰ τὴν ἑαυτῶν ἀνάπαυσιν καὶ διὰ τὴν μανίαν τῆς ἐπιδειξεως, τί καὶ χρῆ προσδοκᾶν περὶ τῶν λοιπῶν; Ἐνταῦθα δὲ τίς ἐπταισεν; ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἢ ὁ ῥωμαϊκὸς χαρακτήρ; Ὅτε ὁ ἀμείλικτος Κάτων ἠγανάκτει κατὰ τοῦ Σκιπίωνος, ὅστις συνηγόρει ὑπὲρ τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἂν δὲν ἐννόει τὴν δύναμιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἔδειξεν ὁμως ὅτι ἀκριβέστατα ἐγνώριζε τὸ ἑαυτοῦ ἔθνος. Καὶ τῷ ὄντι τοσοῦτον ἐδόθησαν εἰς τὴν πολυτέλειαν καὶ τὰς ἡδονὰς οἱ Ῥωμαῖοι, ὥστε συνεχῶς ἔπειτα νόμοι αὐστηροὶ ἐξεδίδοντο κατὰ τῆς μάστιγος ταύτης τῆς κοινωνίας, καὶ ἐπὶ αὐτοκρατορίας ἔτι πολλάκις ἐσκέπτοντο περὶ ἀναχατίσεως τοῦ κακοῦ. « Διότι τότε ἀνεφάνη, λέγει συγγραφεὺς τις Γάλλος, ἡ ἀκατάσχετος αὐτῆ πρὸς τὰς ἡδονὰς παραφορά, ἣτις, διηνεκῶς ὑποθαλομένη ὑπὸ τῶν θησαυρῶν τῶν κατακτήσεων, παρήγαγε τὴν τεραστίαν ἐπιτήδευσιν περὶ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ἀσωτίαν, ὑφ' ὧν εἶναι πλήρης ἡ τῆς Ῥώμης ἱστορία. » Ἡ ῥοπὴ αὐτῆ τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς πᾶν ὃ τι διερεθίζει μόνον ἀνθρώπους ἐξημβλυμένους, δεικνύται καὶ ἐκ τῶν θεαμάτων, ἅτινα χρησιμεύουσιν ἰδίως εἰς ἀναψυχὴν καὶ εἰς ἐμπνευσιν αἰσθη-
ματος ἀγαθοῦ.

Τῷ ὄντι, εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἡθῶν συντείνουσιν ἀναντιρρήτως οὐ μόνον ἡ ἀγωγή καὶ ἡ παιδεία, ἡ δίαιτα καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος καὶ τὰ μέσα τῆς ἀναπαύσεως καὶ τέρψεως τοῦ νοῦς καὶ τῆς ψυχῆς. Εἶδομεν

ἐν τῇ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ τὴν φαιδρὰν ἐκείνην καὶ εὐχαριν τῶν νέων ἐνασχόλησιν ἐν γυμνασίοις, ἐν ἑορταῖς, ἐν ἀγῶσιν, ἐνθα, ὡς ἐν διαγωνισμῶ, ὑπῆρχεν εὐγενὴς ἀμιλλα, τέρπουσα ἅμα καὶ ἀναπτύσσουσα αὐτούς, ἐν ᾧ προσέτι διέπлатτε καὶ τὴν καρδίαν καὶ ἐβελτίου τὰ ἦθη. Τοιοῦτόν τι ὁμως δὲν φαίνεται ἐν Ῥώμῃ. Ἡ μονότονος καὶ κατηφὴς ἐξάσκησις στρατιωτικῶν τινων γυμνασμάτων ἐν τῷ Πεδίῳ τοῦ Ἄρεως ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ σκληρύνῃ μᾶλλον τὴν καρδίαν τοῦ πολίτου ἢ ν' ἀνυψώσῃ καὶ νὰ ἐξευγενίσῃ αὐτήν· οἱ δ' ἀγῶνες τῶν ἀθλητῶν ἢ μονομάχων ἀπετελείουν τὸ ἔργον τῶν πολεμικῶν ἀσκήσεων. Οἱ μονομάχοι οὗτοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δοῦλοι, οἵτινες ἐνοπλοὶ ἐμάχοντο πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου, καὶ προσεῖλκουν οὕτω πλῆθος θεατῶν ὡς εἰς ἑορτὴν καὶ πανήγυριν. Ἡ δ' αἵματηρὰ αὕτη σκηνὴ ἀνθρώπων θηριωδῶς μαχομένων, σκηνή, ἣτις ἐνομιζετο χρήσιμος πρὸς διατήρησιν τοῦ μαχίμου τῶν πολιτῶν ἦτους, καὶ ἀπέβη καὶ ἀντικείμενον τέρψεως ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, προητοίμαζε τὰς ψυχὰς εἰς ἕτερον οἰκτρότερον θέαμα. Ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις τούτοις προσετέθη βραδύτερον καὶ ἡ τῶν καταδίκων βορὰ ὑπὸ τῶν ἀγρίων θηρίων. Τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο θέαμα, ἐν ᾧ παρευρίσκοντο καὶ γυναῖκες, καὶ ὅπερ κατέστη τοσοῦτω προσφιλὲς εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἀποδεικνύει ἐναργέστατα τὸν ἐκφραλισμὸν τῆς διεφθαρμένης ἐκείνης κοινωνίας.

Ἄλλὰ μήπως τὸ θέατρον αὐτῶν ἔλαβέ ποτε τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ; ἂν καὶ τὸ ἐμιμήθη κατὰ γράμμα. Τὸ δραματικὸν μέρος τῶν τραγωδιῶν διὰ περιπετειῶν παθητικωτάτων, τὸ σατυρικὸν τῆς κωμωδίας διὰ σκηνῶν

ἀπλῶς ἐπιτερπῶν, ταῦτα ἰδίως παρέλαβον οἱ Ῥωμαῖοι. Ὁ πολιτικός καὶ κοινωνικός σκοπὸς τῶν ἑλληνικῶν πρωτοτύπων δὲν ἠδύνατο νὰ μετενεχθῆ εἰς τὰς ἀπομιμήσεις. Ἀποχωρισθὲν δὲ οὕτω τῆς εὐγενοῦς ταύτης βάσεως τὸ θέατρον καταβιβάζεται εἰς ἀπλοῦν πρὸς τέρψιν μηχανήμα, ὁποῖον κατέστη καὶ πάντοτε διέμεινεν ἐν Ῥώμῃ. Καὶ μὲν, καὶ ἐν Ἀθήναις περὶ τοὺς χρόνους τούτους τῆς παρακμῆς καὶ ὑποδουλώσεως τὸ θέατρον ἦτο τοιοῦτον, ἀλλ' ἐκεῖ ἐδιδάσκοντο καὶ τὰ ἀρχαῖα δράματα, ἅτινα διὰ τῶν ἀναμνήσεων ἐξήσκουν τινὰ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς κοινωνίας. Ἐπειτα τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθνος, ἐλεύθερον καὶ ἀκμαῖον, ὤφειλε νὰ παραλάβῃ τὸ καλὸν ἀπὸ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, καὶ οὐχὶ ν' ἀπομιμηταὶ τὴν κατάστασιν αὐτῆς ἐν τῇ παρακμῇ καὶ τῇ πτώσει. Διὰ τοῦτο οὐδὲ ἔμπνευσις φαίνεται παρὰ τοῖς δραματούργοις τῶν Ῥωμαίων. Ποιηταὶ μέτριοι ζητοῦσι διὰ τῆς ὑπερβολῆς καὶ ἐξάψεως νὰ συγκινήσωσι τοὺς ἀκροατὰς καὶ νὰ τέρψωσιν αὐτοὺς, καταστρέφοντες τὸ καλόν, οὗ ἄνευ τὸ θέατρον γίνεται ταπεινὴ καὶ ἐπικίνδυνος τέρψις. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ φοιτηταὶ τῶν ἀμφιθεάτρων πρὸς τὰς τοιαύτας θεατρικὰς ὑπερβολὰς ἠσθάνοντο κλίσιν καὶ εὐχαρίστησιν, οἱ ποιηταὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὴν βροπὴν αὐτὴν τοῦ πλήθους διὰ νὰ πλουτῶσιν.

Οὕτω οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτῶν βίου ἰσχύσαντες καὶ καθυποτάξαντες τὴν οἰκουμένην, μικρὸν ὠφελήθησαν ἀπὸ τῆς εὐτυχίας ταύτης, πρὸς μόρφωσιν κοινωνίας ἐντελῶς καὶ κατὰ πάντα πεφωτισμένης. Οὕτε τὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας ἐγκαίρως καὶ σωφρόνως διοργανώσαντες, οὕτε πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐλευ-

θερίους τέχνας ἔρωτα ἀγνόν αισθανθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μορφώσωσι πνευματικόν τινα βίον ἀνυψούμενον διὰ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῶν ὑλικῶν ἀπολαύσεων. Ὅθεν, ἀφ' οὗ αἱ παχυλαὶ ἐκείναι καὶ θρησκευτικαὶ αὐτῶν πεποιθήσεις ἐκραδάνθησαν διὰ τῆς φιλοσοφίας, οὐδὲν στήριγμα εὐρέθη πρὸς διάσωσιν τῶν αὐστηρῶν τῆς ἀρχαίας κοινωνίας ἠθῶν. Ἡ ἐλεεινὴ διαφθορὰ εἰς ἣν, ὡς εἶδομεν, περιέπεσον, ἐξηφάνισε καὶ τὸ μόνον αὐτῶν ἀγαθόν, τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν, καὶ παρέσυρεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἄβυσσον, ὅπου τοσοῦτους κατεκρήμνισαν λαοὺς.

Τοιαύτην ἐποίησαντο χρῆσιν τῶν περιστάσεων, ἃς ἐπαρουσίασεν αὐτοῖς ἡ τύχη! Ἡ ἀνθρωπότης θ' ἀπηλπίζετο περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς, ἀν δὲν ἀνεφαίνετο μικρὰ παραμυθητικὴ ἐλπίς ἐν τινι γωνίᾳ τῆς γῆς, ἐνθα ἄλλοτε διέλαμψεν ἐν ἀπάσῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ πρὸς ταύτην στρέφομεν καὶ ἡμεῖς τὸ βλέμμα. Ἀλλὰ πρὸ τούτου ἴσως θὰ ἠρώτα ὁ εὐαίσθητος ἀναγνώστης, ὅποια ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν ὑπὸ τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος ὑποπεσόντων ἐθνῶν; Ἡ Ῥώμη διήλθεν οὐχὶ ἄνευ πολλῶν ἐσωτερικῶν σπαραγμῶν τὰς διαφόρους πολιτικάς αὐτῆς περιόδους, καθ' ἃς συνεταίτινες μεταῤῥυθμίσεις ἀνύψωσαν τὴν πόλιν εἰς ἀκμὴν δόξης καὶ δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ φοβεροὶ κοινωνικοὶ κλονισμοὶ ἐπήγαγον τὴν δεινὴν αὐτῆς παρακμὴν καὶ πτώσιν. Ἀλλ' εἴτε εὐνομούμενη καὶ εὐτυχοῦσα, εἴτε σπαραττομένη ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων καὶ ἐσωτερικῶς πάσχουσα, ὕψωσε πάντοτε τὴν φοβερὰν μάχαιραν κατὰ τῶν ξένων καὶ ἐν καιρῷ μὲν τῆς ἀκμῆς ὑπεδούλωσεν αὐτοὺς, κατὰ δὲ τὰς ἐμφυλίους ταραχὰς συμπαρέσυρε καὶ τούτους εἰς τὰς

θλεθρίους ἐκείνας ἀλληλομαχίας. Περὶ τοῦ σπουδαίου λοιπὸν καὶ ἐνδιαφέροντος τούτου ἀντικειμένου ἐπιφέρομεν μικράς τινὰς παρατηρήσεις.

Η ΤΥΧΗ ΤΩΝ ΥΠΗΚΩΝ.

Τὰ ἔθνη τὰ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων ὑποπίπτοντα δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπολαύσωσι πολιτικά δικαιώματα· τὸ προνόμιον τοῦτο ἀνῆκε μόνον εἰς τοὺς πολίτας τῆς Ῥώμης. Ὁ Ῥωμαῖος δὲν παρεχώρει εἰς τοὺς ὑποδουλωθέντας λαοὺς τὸ τῆς πολιτογραφήσεως δικαίωμα, ὥστε τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθνος περιωρίζετο ἐντὸς τῆς Ῥώμης, εἰ καὶ τὸ κράτος αὐτῆς ἐξετάθη μέχρι περάτων τῆς γῆς. Καὶ ἠδύναντο μὲν ἰδιαιτέρως ξένοι τινές, ἐπὶ πολὺν χρόνον κατοικήσαντες ἐν Ῥώμῃ, νὰ λάβωσι τὸ τοῦ Ῥωμαίου πολίτου δικαίωμα, ἢ καὶ ὁ Ῥωμαῖος τινὸς δούλος, ἀπελευθερούμενος, ἀπελάμβανε τὰ πολιτικά δικαιώματα· ἀλλὰ πόλις ἢ ἔθνος κυριευόμενον, οὐδέποτε συνεχωνεύετο μετὰ τῆς Ῥώμης ἐν ἰσοπολιτείᾳ. Τί ἐγίνοντο λοιπὸν οἱ ἠττώμενοι λαοί; Ὅσοι ἐσυνθηκολόγουν πρὸ τῆς τελείας ἤττης, ὀνομαζόμενοι σύμμαχοι, διετήρουν τοὺς νόμους καὶ τὴν δημοτικὴν αὐτῶν κυβέρνησιν, καὶ ἀνεγνώριζον μόνον τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη αὐτονομία ἦτο σκιά ἐλευθερίας· διότι οὐδὲν ἐγίνετο σπουδαῖον κίνημα ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς Συγκλήτου, καὶ αὐταὶ μάλιστα τῶν ἰδιωτῶν αἱ διαφοραὶ διελύοντο ἐν Ῥώμῃ. Ἡ δημοτικὴ λοιπὸν διοίκησις περιω-

ρίζετο ἐν τῇ τυπικῇ ἐκτελέσει τῶν ἐθίμων. Ἡ δὲ ἠθικὴ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἀστυκῶν νόμων ἐπιβροή κατεστράφη, ἀφ' οὗ ἀπώλετο ἡ πραγματικὴ ἐλευθερία καὶ δύναμις αὐτῶν. Οἱ δὲ κατὰ κράτος ἡττηθέντες καθυπετάσσοντο ἐντελῶς, ἐκαλοῦντο ὑπήκοοι, ἀπήγγελλον τὸν τρομερὸν ἐκεῖνον τῆς ὑποταγῆς ὄρκον, δι' οὗ παρέδιδον εἰς τοὺς νικητάς, μετὰ τῆς ἑαυτῶν ἐλευθερίας, καὶ πᾶν ὅ τι κατεῖχον καὶ αὐτὴν τὴν λατρείαν τῶν θεῶν. Τοῦτο δ' ἐσήμαινεν ὅτι δὲν ἠδύναντο εἰς τὸ ἐξῆς νὰ σχηματίσωσι κοινωनीαν τακτικὴν· διότι οὔτε θρησκευτικοὺς οὔτε πολιτικοὺς νόμους εἶχον, τὸ δὲ ῥωμαϊκὸν δίκαιον δὲν ἴσχυεν ἐπ' αὐτῶν, ὡς μὴ Ῥωμαίων. Ἀπολέσαντες δὲ οὕτω τὴν δημοτικὴν καὶ διοικητικὴν αὐτῶν νομοθεσίαν, ἐστεροῦντο καὶ τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου· καὶ οὔτε ἰδιοκτησίαν ἠδύναντο νομίμως νὰ ἔχωσιν, οὔτε ἄλλο προσωπικὸν δικαίωμα οὐδέν, ἀλλ' εὐρίσκοντο πάντοτε ἐν τῇ ἐκτάκτῳ θέσει τῶν ἡττωμένων πρὸς τὸν νικητὴν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Τὰ οὕτω ὑποταθέντα ἔθνη ἐκαλοῦντο Ἐπαρχίαι καὶ διωκοῦντο κατὰ τὴν ἀπόλυτον θέλησιν τοῦ ὑπὸ τῆς Συγκλήτου κατ' ἀρχάς καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἀυτοκράτορος πεμπομένου Ἀνθυπάτου, ὅστις ἦτο ὁ νόμος τῶν δυστυχῶν ὑπηκόων. Τίς δὲ καὶ πρὸς τίνα νὰ διαμαρτυρηθῆ διὰ τὰς δεινάς τῶν ἀπολύτων τούτων δεσποτῶν καταπίσεις; Οὐδεμία σχέσις νομικὴ ὑπῆρχε μεταξὺ ὑπηκόου καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυβερνήσεως, πλὴν ἐὰν Ῥωμαῖός τις πολίτης ἀνελάμβανεν ἐπίσημως τὴν προστασίαν τοῦ ὑπηκόου τούτου. Ἐν τούτοις οἱ ὑποτεταγμένοι λαοὶ ἀφέθησαν νὰ ζῶσι κατὰ τὰς ἑαυτῶν συνηθείας,

ᾄσαι δὲν ἐβλαπτον τὴν κυρίαρχον πόλιν, ἣ δὲν παρηνώ-
χλουν τὸν διοικοῦντα τὴν ἐπαρχίαν Ἀνθύπατον.

Οὕτω ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, διαφόρων τὸ ἔθνος
καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν, ἔζων ἄνευ ἐλευθε-
ρίας, ἄνευ κοινωνικῆς τάξεως, ἄνευ νόμων, ἐξαρτώμενα
ἀπὸ τῆς ἰδιοτροπίας καὶ ἀπληστίας τῶν κατ' ἐπαρχίας
διοικητῶν, οὐδαμῶθι ἄλλοθι εὐρίσκοντες ἐλπίδα σωτη-
ρίας ἢ ἐν τῇ τούτων ἐπεικειά, ἀρετῇ σπανιωτάτῃ εἰς
ἄνδρας τραχεῖς, οἵτινες ὡς πειναλέοι λύκοι ἀνηλεῶς
ἐπέπιπτον κατὰ τῶν ἀσθενῶν καὶ ἀπροστατεῦτων ἐπαρ-
χιωτῶν. Πῶς νὰ ἐξέλθωσιν ἀπὸ τοῦ χάσματος λεόντων,
πῶς νὰ λυτρωθῶσιν ἀπὸ τῶν ὀνύχων αὐτῶν! Ἄν ἠδύ-
ναντο ν' ἀπολαύσωσι τὰ δικαιώματα Ῥωμαίου πολίτου,
εὐθὺς ἀπηλλάσσοντο τῶν δεινῶν. Ἡ ἰδιαιτέρα ξένου
τινὸς πολιτογράφησις δὲν ἦτο ἀδύνατος, καὶ πρὸς τοῦτο
ᾠρμησαν πάντες, μεταχειριζόμενοι πᾶν μέσον πρὸς ἐπι-
τυχίαν τοῦ σωτηρίου τούτου ἀγαθοῦ. Ἄλλ' ἂν, μετὰ
μόχθους πολλοὺς καὶ δαπάνας οὐ σμικρὰς καὶ τρόπους
ὑποκεκρυμμένους, κατωρθοῦτο ἢ πολιτογράφησις ὑπη-
κόου ἢ καὶ συμμαχοῦ, πόλεως ὁμοῦς ὀλοκλήρου ἢ μετὰ
τῆς Ῥώμης ἰσοπολιτεία ἦτο ἀδύνατος. Οὕτω, ἐν ἔτει
340 πρ. Χρ., λατινικαί τινες πόλεις ἐννοοῦσαι ὅτι ἢ μετὰ
τῆς Ῥώμης γενομένη συμμαχία αὐτῶν ἦτο ἐπικίνδυνος,
διότι διὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν χρημάτων αὐτῶν ὑπη-
ρέτουν τὰ συμφέροντα τῆς ἀγερώχου προστάτιδος, ἀπή-
τησαν τὰ ἀστυκὰ τοῦ Ῥωμαίου πολίτου δικαιώματα. Ἡ
Σύγκλητος ὁμοῦς τότε κατεξανέστη κατὰ τῆς ἀσεβοῦς
ταύτης ἀπαιτήσεως τῶν ξένων, καὶ ὁ πόλεμος διέλυσε
τὴν διαφοράν. Οἱ σύμμαχοι ἐγένοντο ὑπήκοοι, καὶ μό-

νον εἰς ὀλίγους πόλεων τινων κατοίκους ῥωμαϊκὴν ὑπηρεσίαν ἀναδεχθέντας ἢ ἄλλως πως ὠφελήσαντας τὴν Ῥώμην, παρεχωρήθη μᾶλλον ἢ ἤττον ἐντελὲς τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα, τὸ δικαίωμα δηλαδὴ τῆς σωτηρίας ἀπὸ ἀφεύκτου καταστροφῆς. Ὅθεν, ὅπερ εἶπομεν, ἀτομικὴ πολιτογράφησις μόνον κατέστη ἐν Ῥώμῃ δυνατὴ, καὶ αὕτη μετὰ πολλὰς δυσκολίας καὶ δι' ἐμμέσων συνήθως τρόπων.

Ἐν τούτοις πολλοὶ διὰ τοῦ χρόνου κατώρθωσαν ν' ἀποκτήσωσι τὸ προνόμιον τοῦτο, οἱ μὲν, ἐξαγοράζοντες τὴν προστασίαν Ῥωμαίου δεσπότη, ἵνα κηρυχθῶσιν ἔπειτα ἀπελεύθεροι· οἱ δέ, λάθρα διὰ δωροδοκίας ἐγγραφόμενοι ἐν τινι καταλόγῳ τῶν πολιτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Λατῖνοι εὐκολώτερον ἐλάμβανον τὸ πολύτιμον τοῦτο δικαίωμα, πλείστοι Ἴταλοὶ συνέρρεον εἰς Λάτιον καὶ ἐκεῖθεν μετὰ Λατίνων εἰς Ῥώμην, ὥστε οἱ κάτοικοι τῶν ἄλλων πόλεων ἠλαττοῦντο, ἐν ᾧ ὁ τῆς πρωτεύουσας πληθυσμὸς ὑπερήρξεσε. Κατὰ τὸ 126 πρ. Χρ. εὐρίσκοντο ἐν Ῥώμῃ περὶ τὰς 390 χιλιάδας μαχίμων πολιτῶν. Καὶ οὐ μόνον πολλῶν τὸν ἀριθμὸν κατοίκων ἐστεροῦντο αἱ ἐπαρχίαι, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐπορωτάτων, ὥστε ἐκινδύνευον νὰ περιπέσωσιν εἰς πενίαν καὶ ἐρήμωσιν. Διό, τὸ 177 πρ. Χρ., οἱ Σαβῖνοι κατήγγειλαν 400 οἰκογενεῖας ἀναχωρούσας εἰς Λάτιον, οἱ δὲ Λατῖνοι ἔτι πλείονας μεταβαινούσας εἰς Ῥώμην· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἢ μετανάστευσις ἐξηκολούθει. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἔμμενον οἱ πενέστατοι, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπιπτεν ὅλον τὸ βᾶρος τῶν ὑπερόγκων φόρων καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἡ θέσις αὐτῶν κατήνησεν ἀφόρητος, καὶ ἡ γενικὴ πολιτογράφησις

ἀπαιτεῖται πανταχόθεν ἡ Σύγκλητος καὶ αὖθις μετὰ περιφρονήσεως ἀπορρίπτει τὴν πρότασιν, οἱ δ' ἐπαρχιω-
ται προσφεύγουσιν εἰς τὰ ὄπλα, καὶ ὁ τρομερὸς ἐκεῖνος
ἰταλικὸς ἢ κοινωνικὸς πόλεμος ἐκρήγνυται. Κατὰ
τὸν ὀλέθριον τοῦτον πόλεμον, διαρκέσαντα ἀπὸ τοῦ 97
μέχρι τοῦ 88 πρ. Χρ., τριακόσαι χιλιάδες ἀνδρῶν ἐβα-
ψαν διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν τὸ ἔδαφος τῆς ἀτυχοῦς Ἰτα-
λίας. Οἱ Ῥωμαῖοι ὑπερεῖχον κατὰ τὴν στρατιωτικὴν δύ-
ναμιν, ὠφελήθησαν δὲ καὶ ἀπὸ τῆς συνήθους αὐτῶν πολι-
τικῆς, παραχωροῦντες δηλαδὴ πολιτικὰ δικαιώματα εἰς
τοὺς μὴ λαβόντας τὰ ὄπλα κατ' αὐτῶν, ἢ εἰς τοὺς παρα-
δίδοντας αὐτὰ ἐγκαίρως, ἀλλ' ἐν τούτοις περιῆλθον καὶ
αὐτοὶ εἰς μέγαν κίνδυνον. Οἱ ταλαίπωροι ὅμως Ἰταλιῶ-
ται ἀποκαμόντες ὑπετάσσοντο, καὶ δὲν ἔμεινε, λέγει ὁ
Ῥωμαῖος ἱστορικὸς Πατέρκουλος, εἰμὴ μόνον ἡ πόλις
Νῶρα, ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι, ἐξησθενημένοι καὶ αὐτοὶ, παρε-
χώρησαν εἰς τοὺς ἠττηθέντας καὶ τεταπεινωμένους τού-
τους λαοὺς τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα, ὅπερ εἶχον ἀρνηθῆ
πρὸ τῶν ἀμοιβαίων συμφορῶν ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ πάλῃ.
Εἰς τὴν ἀπόφασιν δὲ ταύτην παρεκινήθησαν καὶ ὑπὸ τῆς
φρικτῆς ὀλιγανθρωπίας, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ Ἰταλία ἕνεκα
τῶν καταστρεπτικῶν τῆς Ῥώμης πολέμων. Τῶ ὄντι αἱ 23
πόλεις τῶν Βόλσκων εἶχον κατασκαφῆ, αἱ τῶν Σαμνι-
τῶν μετεβλήθησαν εἰς σωρὸν ἐρειπίων, ἐκ δὲ τῶν 50
πόλεων, ἐνθα κατώκουν αἱ λατινικαὶ φυλαί, αἱ πλεῖσται
ἐξηφανίσθησαν, ὥστε δικαίως ἀνεβόησέ ποτέ τις συγ-
κλητικὸς, ὅτι ἡ Ῥώμη, φέρουσα μετὰ τῶν ὄπλων καὶ
τὴν καταστροφὴν, περιέβαλεν ἑαυτὴν ὑπὸ ἐρήμου ἐκ-
πληκτικῆς. Ἐν τούτοις καὶ αὖθις ἡ Σύγκλητος, πιστῇ

εις τὴν πάτριον πολιτικὴν, ἀπεπειράθη διὰ νομικῶν περιπλοκῶν ν' ἀποκλείσῃ τοὺς νέους πολίτας ἀπὸ τῆς ψηφοφορίας, ὅπερ ἐπήνεγκε καὶ ἄλλους ἐμφυλίους σπαραγμούς.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν Ἰταλίᾳ· ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέβαλον τὴν τε γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν, καὶ διωργάνωσάν τινα δημοτικὴν διοίκησιν, διὰ νὰ συνειθίσωσι τοὺς λαοὺς ἐκείνους εἰς κυβερνητικὸν σύστημα, ὅπερ συνέσφιγγε τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας. Εἰς δὲ τοὺς πιστῶς καὶ μετὰ ζήλου ὑπὲρ τῆς Ῥώμης πολιτευομένους ἢ μαχομένους παρεχώρουν κατὰ βαθμοὺς προνόμια πολιτικὰ μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ῥωμαίου πολίτου.

Ἐν Ἑλλάδι, καὶ μετὰ τὴν τελείαν ὑποταγὴν, ἐν μόνον μέρος ἐκυβερνήθη ὡς ἐπαρχία Ῥωμαϊκῆ, κληθεῖσα Ἀχαΐα· πολλαὶ δὲ πόλεις κατετάχθησαν μεταξὺ τῶν συμμάχων, καὶ τινες ἄλλαι, ὡς αἱ Ἀθῆναι, ἡ Ἐλάτεια, τὸ Ἄργος, ἡ Σπάρτη, ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἐλεύθεραι, διατηρήσασαι τὴν δημοτικὴν αὐτῶν διοίκησιν καὶ αὐτονομίαν, ἢ σκιάν, ὡς ἀνωτέρω ἐρῆθη, αὐτονομίας, ἥτις ὅπωςδὴποτε ἐπέτρεψέ τινα ζωὴν ἐθνικὴν. Ἄλλ' αἱ ὑποτελεῖς χῶραι ἐπασχον καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν ἀνθυπάτων καταπίσεις, ὡς καὶ ἐν Ἰταλίᾳ· ἐπομένως μόνη σωτηρία ἦτο ἡ ἀπόκτησις τῶν δικαιωμάτων Ῥωμαίου πολίτου. Καὶ ἐν Ἑλλάδι μὲν οὐδεμία πόλις ἐζήτησεν ἐπισήμως τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτογραφίαν, ἀλλ' ἀτομικῶς πολλοὶ τῶν κατοίκων ἐπέτυχον διὰ τῶν εἰρημένων ἤδη τρόπων τὸ δικαίωμα Ῥωμαίου πολίτου. Τὸ δικαίωμα τοῦτο, κυρίως εἰπεῖν, περιωρίζετο ἤδη ἐπὶ Αὐτοκρατόρων

εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἦτο σημαντικόν· διότι ἐξησφάλιζε καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἐξουσίαν τοῦ συναλλάττεσθαι.

Τί δ' ἐγένοντο οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι τῶν δῆμων θεσμοί, οἳ τε θρησκευτικοὶ καὶ οἳ πολιτικοί, ὑπὲρ ὧν ἄλλοτε τοσαῦται μάχαι συνεκροτήθησαν, τοσοῦτον ἔρβρευσε αἷμα! Ἄνισχυροὶ ἤδη ὡς τύποι ἄπλοῖ, παρημελοῦντο εὐκόλως ὑπὸ τῶν εὐρισκόντων καταφύγιον εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτογραφίαν· διότι, καταλυθείσης τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ δυνάμεως αὐτῶν ὑπὸ τῆς ῥομφαίας τοῦ νικητοῦ, ἀπώλεσαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπιβρῶσιν. Εἷς μόνος ἐδέσποζεν, ὁ Ῥωμαῖος ἀνθύπατος· εἷς μόνος ἐσώζετο, ὁ Ῥωμαῖος πολίτης· ὅθεν πάντες προσέφευγον εἰς τὸ μέσον τοῦτο τῆς σωτηρίας.

Κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας τοσοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν, καὶ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς καὶ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις, οἱ λαβόντες προνομία τινα καὶ δικαίωματα πολιτικά, ἢ καὶ πολιτογραφηθέντες ὡς Ῥωμαῖοι πολῖται, ὥστε παρῆλθε σχεδὸν ἀπαρατήρητον γεγονός τι σπουδαῖον, ὅπερ, ἂν ἐπῆρχετο πρὸ δύο ἢ τριῶν αἰῶνων, θὰ συνεχίνει τὴν οἰκουμένην. Ἐννοοῦμεν δὲ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἐκεῖνο δόγμα, δι' οὗ παρεχωρεῖτο τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα εἰς πάντα ὑπήκοον τῆς Ῥώμης. Τῷ ὄντι, ὁ ἱστορικὸς Δίων Κάσσιος λέγει ὅτι ὁ Καρακάλλας, χάριν οικονομικῶν λόγων, ἐξέδωκε τὸ περιβόητον διάταγμα, οὔτινος, ὡς εἰκάζεται, ἢ ἐφαρμογὴ οὔτε δυσκολίαν ἀπῆντησεν, οὔτε μεγάλην ἐπῆνεγκε μεταβολήν. Ὅπωςδῆποτε ὁμως ἡ διάκρισις μεταξὺ πολίτου Ῥωμαίου καὶ ὑπήκοου ἐξέλιπεν ἐπὶ τέλους, εἰ καὶ βραδέως, καὶ

παρέμεινε μόνον ἢ μεταξύ ἐλευθέρων καὶ δούλων διαφορά· πάντα δὲ τὰ παντοδαπὰ ἐκεῖνα ἔθνη ἀπετέλεσαν ἐν Κράτος ὑπαγόμενον ὑπὸ τὴν αὐτὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς αὐτοὺς νόμους, τὸ Κράτος τὸ Ῥωμαϊκόν, διὸ καὶ πάντες οἱ συναποτελοῦντες αὐτὸ ἐκλήθησαν Ῥωμαῖοι.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξεν ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάρτησις, εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῶν ἀρχαίων θεσμῶν καὶ παραδόσεων ἐκάστης πόλεως, καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν ἑνὸς Κράτους ἀπεράντου. Τοιαύτη ἀπέβη ἡ τύχη τῶν ὑπηκόων, ἡ ἀπώλεια παντὸς δεσμοῦ ἠθικοῦ συνάπτοντος μετὰ τῆς πατρίδος, καὶ ἡ χάριν ἀσφαλείας εἰσαγωγή αὐτῶν εἰς τὴν ἀχανῆ αὐτοκρατορίαν, πρὸς ἣν οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι συμπάθειαν. Ἡ ἔνωσις αὕτη ἐγένετο μετὰ δεινὰς πολλῶν αἰῶνων καταστροφάς, καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν καὶ αὕτη ἡ ἰδίως Ῥωμαϊκὴ κοινωνία εἶχε παρακμάσει καὶ διαφθαρῆ· ἔπειτα οὐχὶ μόνον ἐπὶ ἐθνικῆς ἐνότητος δὲν ἐστηρίχθη, ἀλλὰ τούναντίον ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοσοῦτων ἔθνων καὶ διὰ καταστροφῆς τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν ἐκάστου λαοῦ· ἡ τοιαύτη λοιπὸν ἔνωσις ὑπῆρξεν ὀλεθρία διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ναὶ μὲν ἐξήλειψε τὸ ἀποκλειστικὸν τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν σύστημα, ἀλλὰ συμπάρελυσεν καὶ τοὺς συγκρατοῦντας τὰ ἔθνη δεσμούς· κατῶρθωσε διοικητικὴν τινα τάξιν ἰσχυρὰν καὶ ὁμοίομορφον, ἀλλὰ κατέστρεψε τὰς βάσεις τῶν κοινοτήτων καὶ ἐξεφάλισεν τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν καταχρήσεων κυβερνήσεως διεφθαρμένης· διηυκόλυεν τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, ἀλλ' ἐπέβαλεν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν ἤδη νενοθευμένην καὶ πολὺ ἀπέχουσαν τῆς τελειότητος εἰς ἣν προήχθη κατὰ τὸν πέμπτον πρὸ Χριστοῦ

αἰῶνα. Αὕτη λοιπὸν ἢ εἰς ἓν Κράτος βιαία ἔνωσις το-
σούτων ἑτεροφύλων καὶ ἑτεροδόξων ἐθνῶν, ἔνωσις γενο-
μένη διὰ καταπατήσεως παντός ἱεροῦ αἰσθήματος καὶ
παντός φρονήματος εὐγενοῦς, ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ
καὶ τὴν ἠθικὴν τῆς κοινωνίας ἀλλοίωσιν, καὶ νὰ παρεμ-
βάλλῃ δυσχερῆ προσκόμματα εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρω-
πίου πνεύματος. Καὶ θὰ περιέπιπτε βεβαίως διὰ τοῦτο
εἰς ἀθυμίαν ὁ φιλόσοφος παρατηρητῆς, ἂν δὲν ὑπέφω-
σκεν ἐνώπιον αὐτοῦ μικρά τις ὑπαύγεια ἐν τῇ εὐκλειῇ ἄλ-
λοτε ἐστία τῶν φώτων, ὑπαύγεια παρέχουσα τὴν ἐλ-
πίδα ἀγαθωτέρου μέλλοντος. Διὸ ἐπαναφέρωμεν τὸν λό-
γον, ὡς καὶ προηγουμένως ὑπεσχόμεθα, εἰς τὴν ἑνδοξον
ἀλλ' ἀτυχῇ ἐκείνην χῶραν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Η ΕΛΛΑΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΡΩΜΑΪΚΗΝ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΝ.

ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ.

ΑΙ ἑλληνικαὶ χῶραι ἐστέναζον ἤδη ὑπὸ τὸν ῥωμαϊκὸν ζυγόν, καὶ αἱ ὀλίγαι ἐλεύθεραι πόλεις ὑπετάσσοντο εἰς τὰ νεύματα τῶν ἰσχυρῶν πρὸς διατήρησιν τοῦ ὀνόματος τῆς ἐλευθερίας. Μετὰ φρίκης εἶδον οἱ κάτοικοι τῆς δυστυχοῦς ταύτης χώρας τὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου ἐπὶ Μουμίου, μετ' ἀδημονίας ἐβλεπον τὰς ἀδιακόπους ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἀρπαγὰς, μετ' ἀθυμίας ἔφερον τὸ βᾶρος τῆς ταπεινωτικῆς αὐτῶν θέσεως ἀφ' οὗ κατὰ τὸ 145 πρ. Χρ. ἡ ἐλευθερία ἐτάφη ὑπὸ τὰ εἰρείπια τῆς Κορίνθου. Ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος, ἅμα ἀκουσθείσης τῆς φωνῆς τοῦ πολεμιστοῦ, ὅστις ἐφάνη ἀναχαιτίζων τὴν ὄρμην τοῦ ῥωμαϊκοῦ χειμάρρου, ἅμα δοθέντος τοῦ σημείου τῆς ἐξεγέρσεως ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ Μιθριδάτου, αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, καὶ μάλιστα αἱ Ἀθῆναι, λαμβάνουσι κατὰ τῶν Ῥωμαίων τὰ

ὄπλα. Ἡ πολιτορχία καὶ ἡ ἄλωσις τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Σύλλα, ἡ λεηλασία, αἱ ἄρπαγαί, αἱ σφαγαὶ αἱ διαπραχθεῖσαι ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν ἐξηγριωμένων νικητῶν, ἔδειξαν ὅποια ἐμελλε νὰ ᾔηται εἰς τὸ ἐξῆς ἡ Ὀλιβερά τῶν ἀσθενῶν τύχη.

Ἄλλ' αἱ Ἀθῆναι, ἡ Ἑλλάς, μετὰ τὰ δεινὰ ἐπὶ Μιθριδατικοῦ πολέμου παθήματα δὲν ἐμελλεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ν' ἀπολαύσῃ, οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ δουλείᾳ, μικρᾶς τιнос ἡσυχίας, ἵνα θεραπεύσῃ τὰ βαρῆα τραύματα αὐτῆς, καὶ ἐξακολουθήσῃ ἀνενοχλήτως τὴν περὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας ἐνασχόλησιν. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν μεγάλων τῆς Ῥώμης στρατηγῶν γίνονται ἐπὶ χωρῶν ἑλληνικῶν, αἵτινες πάσχουσι διὰ τοῦτο φρικτὰς δῆλώσεις καὶ καταστροφάς. Τὸ δὲ χειρίστον, ὅτι καὶ αἱ πόλεις ὑποχρεοῦνται νὰ συνεισφέρωσιν ἐφόδια καὶ στρατιώτας ὑπὲρ τῶν μὲν ἢ τῶν δὲ τῶν ἀλληλομαχοῦντων στρατηγῶν. Καὶ ὡς νὰ μὴ ἤρκει τοῦτο τὸ δεινόν, οἱ στρατηγοὶ μεθ' ὧν αἱ πλεῖστα τῶν πόλεων συνετάσσοντο, ἐκείνοι ἐκάστοτε ἐνικῶντο, ὥστε μόνον τὸ πρὸς αὐτάς, καὶ ἰδίως πρὸς τὰς Ἀθήνας, σέβας τῶν νικητῶν ἔσωζε τὰς πόλεις ἀπὸ τῆς ἐκδικήσεως. Οὕτω καὶ ὁ Καῖσαρ, ὁ νικήσας τὸν Πομπήϊον ἐν Φαρσάλιοις τῆς Θεσσαλίας τῷ 48 πρ. Χρ., καὶ ὁ Ἀντώνιος μετὰ τοῦ Ὀκταυρίου, οἱ περὶ Φιλίππους τῆς Μακεδονίας νικηταὶ τοῦ Βρούτου καὶ Κασσίου, καὶ ὁ Ὀκταύτιος μετὰ τὴν ἐν ἔτει 31 ἦτταν τοῦ Ἀντωνίου περὶ τῷ Ἄκτιον, πάντες οὗτοι ἐδέιχθησαν εὐμενεῖς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καίτοι πολεμηθέντες παρ' αὐτῶν, οὐχ ἦττον ὁμως ἐπαθεν ὁ τόπος δεινὴν λειψανδρίαν, καὶ περιέπεσεν εἰς ἔτι δεινοτέραν ἐνδειαν

καὶ ἐρήμωσιν, ὥστε καὶ ὁ γεωγράφος Στράβων οὐδ' ἄξιον νομίζει νὰ περιγράψῃ τὰς μικρὰς κόμας πολλῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου ἄλλοτε ἤχμαζον πολυάνθρωποι καὶ πλούσιαι πόλεις.

Ἐπὶ Αὐγούστου διετηρήθη τις ἡσυχία, καὶ μικρὰ ὑλικὴ θεραπεία ἐπῆλθε διὰ τοῦ ἐμπορίου. Οὕτω προήγετο ἡ πόλις τῆς Κορίνθου, ἡ ἀνεγερωθεῖσα ὑπὸ Ἰουλείου Καίσαρος, καὶ κατέστη ἡ ἑδρα τοῦ Ἀνθυπάτου Ἀχαΐας. Ἡῤῥαξαν δὲ καὶ ἡ Νικόπολις, ἣν περὶ Ἀκτιον μετὰ τὴν νίκην ἔκτισεν ὁ Ὀκταύτιος, καθὼς καὶ ἡ τῶν Πατρῶν πόλις, ἐν ἣ συνώκισεν αὐθις τοὺς ἕνεκα τῶν πολέμων διασπαρέντας κατοίκους. Ἀλλὰ τὰ εὐεργετήματα ταῦτα ἦσαν μηδαμινὰ ὡς πρὸς τὴν γενικὴν ἐρήμωσιν καὶ τὰς ὑπὸ τινῶν αὐτοκρατόρων διαπραχθείσας ἀρπαγὰς!

Ὁ τρίτος αὐτοκράτωρ Καλιγόλας οὐδὲν ἐσεβάσθη, ἀλλ' ἀφήρπαζε πᾶν ὃ τι ἤρεσκεν αὐτῷ ἢ πλούσιον κτῆμα ἢ πολύτιμον καλλιτέχνημα. Καὶ αὐτὸ τοῦ Φειδίου τὸ ἄριστον ἔργον, τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἄγαλμα τοῦ Διός, ἠβουλήθη νὰ μετακομίσῃ εἰς Ῥώμην καὶ νὰ μεταποιήσῃ εἰς ἴδιον ἀνδριάντα· ἀλλ' ἐπελθὼν ὁ θάνατος ἐματαιώσῃ τὸν ἀσεβῆ τοῦτον σκοπὸν. Πάντες δὲ γινώσκουσιν ὅποια ὑπῆρξεν ἡ βασιλεία τοῦ πέμπτου αὐτοκράτορος Νέρωνος, ὅστις ἐν τῇ μανίᾳ αὐτοῦ ἠθέλησε νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ δρέψῃ ἐκεῖ τοὺς στεφάνους τῶν ἀγώνων. Αἱ δρώσεις, οἱ φόνοι, τὰ αἰσχροῦργήματα, ὅσα διέπραξε τότε ὁ αἰμοβόρος οὗτος τύραννος καὶ οἱ ἀπειράριθμοι ἀκόλουθοι αὐτοῦ, ἐμποιοῦσι φρίκην καὶ τρόμον. Εἰς μόνην τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἰσῆλθεν, οὐχὶ βεβαίως φειδόμενος αὐτῆς, ἀλλ' ἵνα δείξῃ μᾶλλον περιφρόνησιν πρὸς τὴν πό-

λιν, ἦν πάντες ἐσέβοντο, ἢ αἰσχυρόμενος ἴσως νὰ διαπράξῃ τὰς αἰσχροουργίας αὐτοῦ ἐκεῖ ὅπου ἅπασα ἡ σοφὴ ἀρχαιότης ἴστατο, οὕτως εἰπεῖν φοβερὰ ἐνώπιον αὐτοῦ. Ἄλλὰ, λέγουσιν, ὁ Νέρων ἀνεκήρυξεν ἐλευθέραν τὴν Ἀχαίαν, οἱ δ' Ἕλληνας, προστίθησιν ὁ περιηγητὴς Παυσανίας, δὲν ὠφελήθησαν ἀπὸ τοῦ δώρου, ἀλλὰ περιπλέχθησαν εἰς ἐμφυλίους ταραχάς· ὥστε καὶ ὁ ἀμέσως ἐπειτα βασιλεύσας Βεσπασιανὸς ὑπέβαλεν αὐθις τὴν χώραν ταύτην ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἐπειπὼν ὅτι ἀπέμαθε τὴν ἐλευθερίαν τὸ ἑλληνικόν. Καὶ αὕτη μὲν ἡ σοφιστικὴ πρόφασις τοῦ ἀπολύτου ἄρχοντος εὐκόλως ἐξηγεῖται, ὁ δὲ μετ' ἐπιστάσις σπουδάζων τὴν ἱστορίαν ἐννοεῖ, ὅτι διὰ τοῦ νερωνείου δόγματος δὲν ἀπεδόθη ἐλευθερία, ἀλλ' ἀφέθη ὁ τόπος εἰς ἀναρχίαν. Ἐπαρχίαι, ἀπὸ δύο ἤδη αἰώνων ἐστερημέναι πολιτικῆς ζωῆς καὶ διοικητικῆς διοργανώσεως, καὶ ἐν αἷς τὸ μὲν φρόνημα τῶν πολιτῶν εἶχε καταβληθῆ ὑπὸ τῆς δουλείας, οἱ δὲ κόλακες τῶν ξένων δυναστῶν εἶχον πᾶσαν ἰσχύν, αἱ ἐπαρχίαι αὗται ἐλευθερούμεναι, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποφύγωσιν ἐσωτερικὴν τινα ταραχὴν. Ἐκ τούτου ἐρρίφθη πάλιν ὁ πένθιμος τῆς δουλείας πέπλος ἐπὶ τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων χωρῶν, αἵτινες ἐκυβερνῶντο ὑπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἀνθυπάτων, ἕως οὗ μικρά τις ἀνέλαμψεν ἐλπίς ἀνακουφίσεως τῶν δεινῶν ἐπὶ τῶν χρηστῶν λεγομένων βασιλέων. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι, οἱ Ἀντωνῖνοι δηλονότι, καὶ τὸ Κράτος ἐν γένει ἐκυβέρνησαν καλῶς, καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐδείχθησαν εὐμενεῖς ὡς θιασῶται ἐνθερμοὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Ἄλλ' ἴδωμεν ὅποια τις ἦτο ἡ παιδεία αὕτη κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ

καὶ τὸν πρῶτον μετὰ Χριστόν· πρὸ τούτου ὁμῶς ἐξετάσωμεν ὁποῖος ἦτο ὁ βίος τῶν σπουδαστῶν ἐν Ἀθήναις, τοῦ κυριωτάτου τούτου κέντρου τῆς ἐλληνικῆς παιδείας.

Ἡ ἐν ἀθηναῖς διατριβὴ τῶν σπουδαστῶν.

Ἄφ' οὗ ἡ δεινὴ ἐκείνη ἐπὶ Σύλλα καταγίς παρήλθεν, οἱ ἐρασταὶ τῶν Μουσῶν πανταχόθεν συνῆλθον αὖθις εἰς τὴν ἀτυχῆ πόλιν, ἣτις καὶ μετὰ τοσαύτας συμφορὰς διέμενε πάντοτε ἡ ἐστία τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐπανάλαβον τὴν εἰρηνικὴν ἐν τῇ σπουδῇ τῶν γραμμάτων ἐνασχόλησιν. Ἄν δ' ὑπῆρχέ τι δυνάμενον νὰ παραμυθήσῃ ὅπως οὖν τοὺς τοσαῦτα παθόντας καὶ τοσοῦτον ταπεινωθέντας κατοίκους τῆς πόλεως, ἡ συρροὴ αὕτη καὶ Ἑλλήνων καὶ ξένων καὶ αὐτῶν τῶν νικητῶν ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν Ἀθηνῶν ἦτο βεβαίως ἡ ἀσθενὴς αὕτη παρηγορία. Τότε μετέβη εἰς Ἀθήνας καὶ ὁ Κικέρων, εἰ καὶ κάτοχος ἤδη ἐντελῶς τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης, διδαχθεὶς ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τῶν αὐτόθι ἐγκαθισταμένων, ὡς εἶδομεν, Ἑλλήνων σοφῶν. Ἄλλ' ἐπεθύμει ν' ἀκροασθῆ καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις φιλοσόφων, ὁποῖος ὁ Ἀντίοχος, ὁ ἐνδοξότατος καὶ σοφώτατος, ὡς αὐτὸς ὁ Κικέρων μαρτυρεῖ, τῶν διδασκάλων τῆς ἀκαδημίας. Τοιοῦτος ἦτο καὶ Δημήτριος ὁ Σύρος, διδάσκων τὴν ῥητορικὴν μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας· ὁ δεινὸς περὶ τὴν φιλοσοφίαν Ζήνων ὁ ἐπικούρειος, καὶ ἄλλοι, παρ' οἷς ἐφοίτα ὁ περιώνυμος Ῥωμαῖος μέχρι τῆς μεταβάσεως

αὐτοῦ εἰς Ἀσίαν καὶ Ῥόδον πρὸς τοὺς ἐκεῖ ὀνομαστοὺς διδασκάλους τῆς ῥητορικῆς.

Περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, φεύγων τὰς ἐν Ῥώμῃ τραγικὰς σκηνὰς τῆς τοῦ Μαρίου καὶ Σύλλα ἐμφυλίου πάλης, ὁ Τίτος Πομπόνιος, εὐπατρίδης καὶ πλούσιος Ῥωμαῖος, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου διέτριψε περὶ τὰ 20 ἔτη, διὸ καὶ ἐκλήθη Ἀττικὸς. Ἐγένετο δὲ διὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πλοῦτου εὐεργετικὸς εἰς τοὺς νέους συμπολίτας, οἵτινες μόλις εἶχον ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς φοβερᾶς τοῦ Σύλλα ωμότητος. Πολλοὶ δ' ἐπὶ παιδείᾳ ἐπίσημοι Ῥωμαῖοι, ὡς ὁ Βάρρων, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Ὀράτιος, ὁ Βιργίλιος, καὶ πολιτικοί, ὡς Κράσσος ὁ ῥήτωρ, ὁ Βροῦτος, ὁ Ἀντώνιος προσήρχοντο εἰς Ἀθήνας πρὸς τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν, καὶ πολλάκις μετ' εὐγνωμοσύνης ἀνεμνήσθησαν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἣν ἔλαβον ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, καὶ εὐμενῶς προσηνέχθησαν πρὸς αὐτὴν ἐν δεινοῖς καιροῖς. Οὕτω ἢ ἐν τῇ παιδείᾳ ὑπεροχῇ ἀντικαθιστᾷ τὴν πολιτικὴν δόξαν, καὶ παρέχει μικρὰν διὰ τὰ παθήματα τοῦ τόπου παραμυθίαν, ὅπερ ὁ ἀγέρωχος Ῥωμαῖος ἀποκαλεῖ ἀδιαφορίαν.

Τῶνόντι, ὁ Κικέρων μετὰ τινος σαρκασμοῦ, ὅστις ἀμαυροῖ τὴν ἄλλως γενναίαν αὐτοῦ ψυχὴν, ἐλέγχει τὴν μεγάλην τῶν κατοίκων ἀδιαφορίαν, λέγων ὅτι τὰ ἐρείπια, τὰ μαρτυροῦντα τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς τοῦ τόπου συμφορὰς, οὐδεμίαν ἐνεποιοῦν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς λογίους, ἀρχουμένους ἐν τῷ θεωρητικῷ βίῳ τῶν σχολῶν διὰ τῶν ἐν αὐταῖς διατριβῶν καὶ συζητήσεων. «Ἐξεπλάγην, γράφει πού ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, βλέπων τοὺς Ἕλληνας ἤττον ἐμοῦ συγκινουμένους ἐκ τῆς θεᾶς τῶν τῆς

Κορίνθου ἐρειπίων.» Ἄλλ' ἐνώπιον τοσούτων παθημάτων καὶ καταστροφῶν, αἵτινες ἐσπάραττον τὴν καρδίαν τῶν ταλαιπώρων κατοίκων, ἢ συγκίνησις τοῦ συμπολίτου τῶν καταστροφῶν ἦτο πικρὰ εἰρωνεία. Ἐν τούτοις καὶ ὁ καταφρονητὴς οὗτος παντὸς ὃ τι μὴ ῥωμαϊκόν, διετήρησε τὴν ἀρίστην ἀνάμνησιν τῆς ἐν Ἀθήναις διατριβῆς, καὶ πρὸς τοὺς φίλους ἐπιστέλλων μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀναμιμνήσκειται τῶν θελγῆτρων τῆς μετὰ τῶν ἐκεῖ φιλοσόφων ζωῆς. Ὅτε δὲ μετὰ πολλὰ ἔτη μεταβαίνων αὐθις εἰς Ἀθήνας, ἐπανεῖδε τὴν περιηχημένην πόλιν, «Αἱ Ἀθηναί, ἔγραφε πρὸς τὸν Ἀττικόν, αἱ Ἀθηναί με καταγοητεύουσιν.» Καὶ ἐν τῇ ἐπανόδῳ ἐξ Ἀσίας, εἰ καὶ σπεύδων νὰ ἐπανάλθῃ εἰς τὸν Φόρον τῆς Ῥώμης, διέτριψεν ὑπὲρ τὰς τρεῖς ἐβδομάδας ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἔλεγεν ὅτι ἐπεθύμει νὰ διαμείνῃ, ἀν ὁ πολιτικὸς ἀγὼν δὲν ἀνεχάλει αὐτὸν εἰς τὸ βῆμα. Ἀλλὰ τὸν υἱὸν Μάρκον, ὃν ὑπερηγάπα καὶ ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ κεκοσμημένον ὑπὸ παιδείας καὶ ἀρετῆς, ἔπεμψεν ἀμέσως εἰς Ἀθήνας, ὅπου εἰσέτι διετηρεῖτο ἀμυδρὸν μὲν, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἄσβεστον τὸ ἱερόν τῆς παιδείας πῦρ. Καὶ φαίνεται ὅτι ἡ αὐτόθι διαμονὴ καὶ εὐηρέστησε καὶ ὠφέλησε τὸν ἐν Ῥώμῃ παρεκτραπέντα υἱὸν τοῦ μεγάλου ῥήτορος, ὡς αὐτὸς οὗτος διηγεῖται ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ αὐτοῦ. Οὕτω ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ εἰς τινὰ πατρικὸν φίλον, μετὰ τὴν διήγησιν τῶν συμβάντων τοῦ διάπλου, «Τέλος, προστίθουσιν, ἀνεμος οὐριος ὤθησεν ἡμᾶς πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς, εἰς ταύτην τὴν πόλιν τῆς Ἀθηναῶν, τὴν κατοικίαν τῆς ἡσυχίας. . . . Κατοικῶ ἐν τῇ ὁδῷ τῶν Τριπόδων, καὶ σπεύδω νὰ σοὶ ἐπιστείλω τὰς εἰδήσεις, ἃς ἀνυ-

πομόνως περιμένεις. Τὸ γνωρίζω, ἐπιθυμεις νὰ μάθης ὁποῖον βίον διάγω ἐνταῦθα . . . Θὰ ἤμην διπλασίως ἔνοχος, ἂν παρεδιδόμην εἰς τὴν διαφθορὰν ἐν πόλει, οἷα αἱ Ἄθηναι, ἐνθα τοσαῦτα ὑπάρχουσι μέσα πρὸς σπουδὴν, τοσαῦτα εὐγενῆ παραδείγματα μοὶ παρουσιάζονται πανταχόθεν. Εἶμαι τοσοῦτον τεθλιμμένος καὶ τεταπεινωμένος διὰ τὰς παρελθούσας μου ἀπάτας, ὥστε οὐ μόνον ἀποστροφὴν μοὶ διεγείρουσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάμνησις μόνῃ αὐτῶν μοὶ εἶναι ἀποτρόπαιος Θὰ μάθης ὅτι διατελῶ ἐν μεγάλῃ οἰκειότητι μετὰ τοῦ Κρατίππου, οὗ τὴν σχολὴν προτιμῶ. Ὁ ἀρχηγέτης οὗτος τῶν περιπατητικῶν, φιλόσοφος τοσοῦτω πολυμαθὴς ὅσῳ καὶ ὀνομαστός, ὡς λέγει ὁ πατήρ, μὲ μεταχειρίζεται οὐχὲ ὡς μαθητὴν, ἀλλ' ὡς υἱόν. Ἡ ἐκ τῶν μαθημάτων εὐχαρίστησις εἶναι τὸ ἐλάχιστον, ἡ χάρις καὶ ἡ πραότης τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ μ' ἐλκύουσι πλειότερον Ἐνίοτε ἄγει πάντας ἡμᾶς εἰς Κηφισσίαν.» Καὶ ἐνταῦθα περιγράφει διὰ μακρῶν τὸ σύσκιον ἐκεῖνο καὶ περιβόητον ἡσυχαστήριον τῶν βαρυνθέντων τὴν θορυβώδη ἐν τῇ πόλει διαμονήν, καὶ ὅπερ κατέστη βραδύτερον τερπνότατον ἐνδιαίτημα διὰ τῶν ἐπαύλεων καὶ κήπων Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. Ἐπειτα δ' ἐπανερχόμενος εἰς τὴν διήγησιν τῶν καθ' ἑαυτόν, «Ἐν τῷ ἀριθμῷ, γράφει, δὲν τολμῶ νὰ εἶπω τῶν συντρόφων, ἀλλὰ τῶν φίλων ἔχω τὴν εὐτυχίαν νὰ κατατάσσω τὸν Μάρκον Βροῦτον. Εἰς οὐδὲν ἕτερον φαίνεται ἀσχολούμενος ἢ εἰς τὴν σπουδὴν νομίζω ὅμως ὅτι ἀφιερῶται καὶ εἰς τὰς ὑψηλὰς ἰδέας. Ἡ οἰκία αὐτοῦ εἶναι ὁ τόπος τῆς συναθροίσεως πάντων τῶν εὐγενῶν Ῥωμαίων νεανίσκων, οἵτινες διαμένουσιν

ἐνταῦθα χάριν σπουδῆς. Προσελκύει παρ' ἑαυτῷ τὴν ἐπιφανῆ ταύτην νεολαίαν, ὡς τὴν μέλλουσαν ἐλπίδα τῆς δημοκρατίας Ἐρξάμην ν' ἀπαγγέλλω ἑλληνιστὶ μετὰ τοῦ Κασσίου, ἀλλ' ἐν τῇ λατινικῇ ἐξασκοῦμαι μετὰ τοῦ Βρουτίου Συναναστρέφομαι δὲ μετ' ἴσης οἰκειότητος τοὺς πεπαιδευμένους, οἵτινες ἤλθον ἐκ Μυτιλήνης μετὰ τοῦ Κρατίππου, καὶ ἐκτιμῶ πολὺ τὰς γνώσεις καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν. Ἐπικράτης, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Λεωνίδας καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῆς αὐτῆς τάξεως διέρχονται μετ' ἐμοῦ πολλὰς ὥρας. Ὡς πρὸς τὸν Γοργίαν, μοὶ ἐγένετο τῇ ἀληθείᾳ χρησιμώτατος εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἀπαγγελίας.» Ἐφεξῆς γράφει περὶ τῆς ἐν Ἀσίᾳ περιηγήσεως, καὶ λεπτομερείας τινὰς περὶ τοῦ καθ' ἑκάστην βίου καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς σπουδῆς. Οὕτω φέρ' εἰπεῖν παρακαλεῖ νὰ πέμψωσιν αὐτῷ δούλον τινα ἀντιγραφέα, ὁποῖους εἶδομεν ἐν Ῥώμῃ τοὺς βιβλιοπώλας, εἰδήμονα δὲ τῆς ἑλληνικῆς, ἵν' ἀπαλλάξῃ αὐτόν τῶν πολλῶν ἀντιγραφῶν. Καὶ ἄλλας δὲ πολλὰς εἰδήσεις μανθάνομεν περὶ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, παρὰ τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ἐξ ὧν γίνεται δῆλον ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐγένετο καταφύγιον καὶ ἄσυλον τῶν φίλων τῆς παιδείας, περὶ ἧς καὶ ἐπιφέρομεν βραχέα τινὰ πρὸς ἀκριβεστέραν ἐκτίμησιν τῆς διανοητικῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως.

Ὁ περὶ ἑλληνικῆς παιδείας λόγος ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ διατρίψωμεν ἔτι ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη αὐτῆς ἐστία. Αἱ Ἀθηναὶ εἶχόν τι γοητευτικόν διὰ τε τὰς ἀναμνήσεις καὶ διὰ τὰς ἐν αὐτῇ φιλοσοφικὰς σχολὰς· διέμενε δὲ πάντοτε πόλις λαμπρά, εἰ καὶ πολλὰ παθοῦσα καὶ εἰς δεινὴν περιελθοῦσα λειψανδρίαν. Ὅθεν κατέφευγεν ἤδη εἰς τὸ πάλαι ποτὲ καταπολεμηθὲν ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους ἔθος τῆς ἐπὶ ἀργυρίῳ παραχωρήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἀλλ' ἐπὶ Αὐγούστου ἐστερήθη τοῦ προνομίου τούτου, ἔλαβεν ὅμως ἄλλα δείγματα εὐνοίας παρ' αὐτοῦ, ἐν ᾧ ὑπὸ τῶν λοιπῶν αὐτοκρατόρων τοῦ πρώτου αἰῶνος παρημελήθη, ἢ καὶ ἐνίστε ἔπαθεν. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ δευτέρου αὐτοκράτορος Τιβερίου, ὁ ἀνδρεῖος καὶ ἀξιέραστος Γερμανικὸς, διερχόμενος δι' Ἀθηνῶν, ἀπέδειξε πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὃ δὲ λαὸς ἐνθουσιωδῶς ὑπεδέξατο τὸν ἀγαθὸν ἐκείνον τοῦ θρόνου διάδοχον, οὗ τὴν προστασίαν προσεδόκα. Ἀλλὰ μετ' αὐτὸν ἐλθὼν εἰς τὴν πόλιν ὁ ἑπαρχὸς τῆς Συρίας Πείσων, ὁ τοῦ Γερμανικοῦ δολοφόνος, ὠμίλησε πρὸς τὸν δῆμον ἀγερῶχος καὶ ἀπειλητικῶς, ὃ δ' αὐτοκράτωρ δὲν δυσηρεστήθη διὰ τὴν βάνανυσον ταύτην διαγωγὴν. Ἐν τούτοις ἡ πόλις αὕτη εἶναι τὸ κέντρον τῆς παιδείας, καὶ ἐν ταῖς σχολαῖς αὐτῆς διδάσκουσι πάντοτε φιλόσοφοι ὀνομαστοί.

Εἶδομεν ἤδη τὰ ὀνόματά τινων ἐπισήμων κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα διδασκάλων, τοῦ ἀκα-

δημαϊκοῦ Ἀντιόχου, τοῦ ἐπικουρείου Ζήνωνος, Κρατίππου τοῦ περιπατητικοῦ, τοῦ ῥήτορος Δημητρίου. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου χρόνους ἐδίδαξαν τὴν φιλοσοφίαν τῶν περιπατητικῶν Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος καὶ Μνήσαρχος, καὶ τὴν τῶν ἐπικουρείων Διογένης ὁ ἐκ Ταρσοῦ καὶ Ἀπολλόδωρος καὶ ἄλλοι. Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι καὶ πάντες οἱ λοιποὶ, οἱ μετ' αὐτῶν συναποτελοῦντες τὸν διδακτικὸν οὗτως εἰπεῖν σύλλογον τῆς πόλεως, ἦσαν οἱ ἐπισημότατοι τῶν πολιτῶν, καὶ ἡ πόλις ἐτίμα κατ' ἐξοχὴν τοὺς λογίους τούτους, ὧν ἕνεκα κατεῖχεν ὑψηλὴν μεταξὺ τῶν μεγαλοπόλεων θέσιν, καὶ ἐβλεπεν αὐξάνοντα τὰ μέσα τῆς ζωῆς διὰ τῆς συρροῆς τοσοῦτων ξένων σπουδαστῶν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, οὔτε τοσαύτη πληθὺς ξένων ἀναφέρεται ἐν Ἀθήναις, οὔτε ὀνόματα πολλῶν ἐνδόξων φιλοσόφων. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα αὐτῆς ἐπαναλαμβάνεται ἔτι μείζων ἡ συρροὴ τῶν σπουδαστῶν· διότι ἀναφαίνονται ἤδη ἐπίσημοι φιλόσοφοι, ὧν ἡ δόξα προσεῖλκυσε πολλοὺς φιλομαθεῖς. Τοιοῦτος πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ὁ φιλόσοφος Ἀμμώνιος, ὁ ἐφευρετὴς τῆς συγκρητικῆς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ μεθόδου, καὶ οὗ μαθητῆς ἐγένετο ὁ Πλούταρχος. Τοσαύτη δὲ ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ πληθὺς τῶν προσερχομένων εἰς Ἀθήνας καὶ Ἑλλήνων καὶ ἀλλοδαπῶν, ὥστε ἡ πόλις ἐφαίνετο ὡς κοινὸν πάντων τῶν ἐθνῶν διδασκαλεῖον.

Ἐν τούτοις ἡ ἑλληνικὴ παιδεία δὲν περιεκλείετο μόνον ἐντὸς τῆς Ἀττικῆς. Εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ τὸ περιβόητον τῆς Ἀλεξανδρείας Μουσεῖον, ἐν ᾧ ἐδίδασκον ἀν-

δρες λόγιοι ἀκολουθοῦντες τὰ ἔχνη τῶν προγενεστέρων φιλολόγων. Οἱ νεώτεροι οὗτοι γραμματικοὶ δὲν εἶναι μὲν ἴσοι πρὸς τοὺς δοξάσαντας τὴν ἀείμνηστον τῶν πρώτων Πτολεμαίων ἐποχὴν, ἀλλὰ μετὰ ζήλου καὶ οὗτοι ἀξιεπαίνου ἐνησχολήθησαν περὶ τὸ γραμματικὸν μέρος τῆς γλώσσης. Περιέπεσον μόνον εἰς τὸ ἄτοπον τῶν ἐπιτομῶν· διότι ἐπιτέμοντες τὰ διεξοδικὰ συγγράμματα παρεσκευάζον τὴν παραμέλησιν καὶ λήθην αὐτῶν. Ἐν τούτοις ἀνεφάνησάν τινες καὶ τότε διάσημοι κριτικοὶ φιλολόγοι, ὧν προεξάρχει ἀναντιρρήτως Δίδυμος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, περὶ τὸ 30 ἔτος πρ. Χρ. ἀκμάσας, ὁ διὰ τοὺς πολλοὺς μόχθους ἐν τῇ σπουδῇ ὀνομασθεὶς χαλκέντερος. Τότε ἤκμασαν καὶ οἱ γραμματικοί, οἵτινες συνέταξαν συναγωγὰς λέξεων, δηλαδὴ οἱ λεξικογράφοι, ὡς Ἀπολλώνιος ὁ σοφιστής, ὁ συντάξας ὀμηρικὸν λεξικόν. Μετὰ τῆς γραμματικῆς ἤκμασεν, ὡς ἄλλοτε εἶδομεν, καὶ ἡ τῶν μαθηματικῶν σχολή, ἰδίως δὲ ἡ ἀστρονομία, ἐν ἣ ἐπίσημος ἀνεδείχθη Ποσειδώνιος ὁ Ῥόδιος, κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ὁ κατασκευάσας τὴν ποσοῦτον θαυμασθεῖσαν κινητὴν σφαῖραν. Τότε ἤκμασε καὶ Σωσιγένης, ὅστις καὶ διώρθωσε κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος τὸ ἡμερολόγιον, τὸ καὶ σήμερον ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν καὶ καλούμενον ἰουλιανόν. Ἡ δὲ περὶ τὰ μαθηματικὰ ἐνασχόλησις ἐξετείνετο βεβαίως καὶ ἐπὶ τὰ πολεμικά· διότι σώζεται ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, περὶ τὸ 40 ἔτος μετὰ Χριστόν, πραγματεία ὑπὸ Ὀνησιάνδρου περὶ πολεμικῆς τέχνης. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἤκμασε καὶ Νικόμαχος ὁ μαθηματικός, ὅστις καὶ ἐδόξασε τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας. Οὕτω καὶ μετὰ τὴν πυρπό-

λῆσιν τοῦ αὐτόθι μουσείου καὶ τῆς Βιβλιοθήκης, καὶ ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Ῥωμαίων ἐξηκολούθουν αἱ σχολαί, ἂν οὐχὶ ἀκμάζουσαι, ἀλλὰ διατηροῦσαι τοῦλάχιστον τὸ φῶς τῆς παιδείας. Καὶ οὐ μόνον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέραις πόλεσιν ὑπῆρχον ἐπίσημοι σχολαί.

Ἐν Μυτιλήνῃ ὑπῆρχε σχολὴ περιβόητος τῆς ῥητορικῆς, ἐνθα ἐδίδασκε Τιμοκράτης καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Λισβώναξ· ἐν Ῥόδῳ ἤχμαζεν ἡ σχολὴ ἐνθα ἐδιδάχθη καὶ ὁ Αὐγουστος· ἐν Περγάμῳ κατέστη ὀνομαστός Θεόδωρος ὁ Γαδειρεύς· αἱ σχολαὶ τῆς Ταρσοῦ καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἤχμαζον ὡς αἱ τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ μακρὰν δὲ τῆς Ἑλλάδος ἐν Γαλατίᾳ, ἤχμαζον αἱ ἑλληνικαὶ σχολαὶ τῆς Μασσαλίας, ἣν Γαλατικῆς Ἀθήνας ὠνόμαζον, καὶ ἐνθα προσήρχοντο πολλοὶ ἀπὸ τῶν δυτικῶν τοῦ Κράτους ἐπαρχιῶν. Οἱ πλείστοι μάλιστα τῶν Ῥωμαίων μετέβαινον ἤδη κατὰ προτίμησιν εἰς Μασσαλίαν, ἧς οἱ φιλόσοφοι κατ' οὐδὲν ὑπελείποντο τῶν ἐν Ἀθήναις διδασκόντων. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἴσως ἐν αὐτῇ μάλιστα, διέτριβον πλείστοι σοφοὶ Ἕλληνες· καὶ εἶδομεν ἤδη ὅτι πολλοὶ φιλόσοφοι ἐγένοντο διδάσκαλοι ἐπιστήμων τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν, πολλοὶ δ' ἐδίδαξαν δημοσίως, καὶ ἄλλοι ἐπιδοθέντες εἰς συγγραφάς, συνετέλεσαν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ δεικνύουσιν ἀποχρώντως ὅποια ἦτο ἡ τότε κατάστασις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Τῶν συγγραφέων τούτων προεξάρχει ὁ ἱστορικός καὶ φιλόλογος Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς (30 πρ. Χρ.), οὗ ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία, καὶ αἱ περὶ γλώσσης καὶ συγγραφέων ἐπιστάσεις εἶναι τῆς ἱστορίας καὶ φιλολο-

γίας πολύτιμοι θησαυροί. Ὁ σύγχρονος Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ μακρὸν διατρίψας, συνέγραψε τὴν περίφημον Ἱστορικὴν Βιβλιοθήκην, ἱστορίαν παγκόσμιον, ἧς μέρος μόνον διεσώθη. Κατὰ μικρὸν νεώτερος, ἀλλὰ πάντοτε τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἦτο καὶ Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός, φιλόσοφος καὶ ἱστορικός ἔξοχος, φίλος τοῦ Αὐγούστου καὶ Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας. Ὁ τοῖς πᾶσι γνωστός διὰ τὸ πολύτιμον αὐτοῦ ἔργον, τὰ Γεωγραφικά, Στράβων, ἐκπαιδευθεὶς ἐν Νύσῃ τῆς Καρίας παρὰ τῷ γραμματικῷ Ἀριστοδήμῳ, καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ Ξενάρχῳ τῷ φιλοσόφῳ, μετέβη καὶ εἰς Ῥώμην, ἐνθα ἠκροάσατο Τυραννίωνος τοῦ γραμματικοῦ. Ἐν Ῥώμῃ διέπρεψεν ὡς διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας Ἐπίκτητος, ἔξοχος στωϊκὸς φιλόσοφος, ὅστις ὁμως ἀνεχώρησεν ἐκ Ῥώμης, ὅτε ἐπὶ Δομιτιανοῦ ἐδιώχθησαν οἱ φιλόσοφοι. Καὶ οὗτος μὲν οὐδὲν συνέγραψεν, ἀλλ' ὁ μαθητὴς Ἀρρίανός διὰ τῶν διατριβῶν αὐτοῦ μετέδωκεν ἡμῖν τὰ δόγματα τοῦ διδασκάλου. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ καὶ τὸν ιδιότροπον πυθαγορικὸν φιλόσοφον, Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, ὅστις διῆγε βίον ἀσκητικὸν καὶ ἐκτήσατο φήμην θαυματουργοῦ.

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία εἰσεχώρησε καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη, μάλιστα δὲ εἰς τὸ ἰουδαϊκόν· καὶ μνημονεύονται τῶν ὄντι πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἑλληνισταί. Γνωρίζομεν ἤδη τοὺς ἑβδομήκοντα λεγομένους μεταφραστὰς τῶν Γραφῶν, καθ' ἣν δ' ἐποχὴν εὐρισκόμεθα, ἤκμασαν Ἰουδαῖοι ἑλληνισταὶ ἐπίσημοι, ὁ φιλόσοφος Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁ ἐπὶ Καλιγόλα σταλεὶς εἰς Ῥώμην ὡς πρεσβευτής, καὶ ὁ

ἱστορικὸς Ἰώσηπος ἐξ Ἱερουσαλήμ, ὁ ἐπὶ Τίτου ἀκμάσας καὶ ἐξόχως ἐν Ῥώμῃ τιμηθεὶς.

Ἄλλ' ἐν ᾧ οὕτω διεδίδετο πανταχοῦ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, αἴφνης προσβάλλεται ἐν τῇ βασιλευσούσῃ αὐτῇ, ἔνθα σχεδὸν ἐδέσποζεν. Ἐπὶ Βεσπασιανοῦ διώκονται ἐκ Ῥώμης πάντες οἱ Ἕλληνες σοφισταί, καὶ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ ἄλλοι λόγιοι. Ὁ διωγμὸς οὗτος δὲν ὠμοίαζε τοῖς ἄλλοις ἐκείνοις ἐπὶ δημοκρατίας διωγμοῖς· διότι ἐκεῖνοι μὲν, ὡς γνωρίζομεν, προήλθον ἀπὸ τῆς ἰδιοτροπίας ἀρχαιζόντων τινῶν συγκλητικῶν· ἤδη δὲ οἱ ἐν Ῥώμῃ σοφισταί, διὰ τῆς ἀξιωμαμπτου αὐτῶν καὶ τῆς εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπεμβάσεως, προκαλοῦσι τὸν τοιοῦτον διωγμὸν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν τὴν εἰς Ῥώμην συβρόην πολλῶν ἡμιμαθῶν, καὶ ἀμαθῶν ἀνθρώπων, οἵτινες μικρὰν τινα ἔχοντες περὶ τὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης ἱκανότητα, ἀνελάμβανον τὸ ἔργον τοῦ γραμματικοῦ καὶ ἐδίδασκον ἐν ἰδιωτικαῖς οἰκίαις, ἢ ἐν σχολείοις ἰδιαίτεροις. Ἐπειτα ἐκ τῶν κατὰ χιλιάδας εἰς Ῥώμην ἀγομένων αἰχμαλώτων, πολλοί, ἀπελεύθεροι γινόμενοι, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ μετρίαν τιὰ περὶ τὸ λέγειν τέχνην κεκτημένοι, ἠσπάζοντο καὶ οὗτοι τὸ πρόχειρον ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστοῦ, ἵνα πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Οἱ εὐτελεῖς οὗτοι ἄνθρωποι ἀνemίχθησαν καὶ εἰς πολιτικὰς βραδιουργίας, ὥστε προὐκάλεσαν καθ' ἑαυτῶν τὸ διάταγμα τοῦ Βεσπασιανοῦ περὶ ἀποβολῆς τῶν ἐν Ῥώμῃ σοφιστῶν. Καὶ ἂν μὲν ἀπεβάλλετο μόνον τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν τυχοδιωκτῶν, τὸ ἔργον θὰ ἦτο σωτήριον· ἀλλὰ μετ' αὐτῶν κατεδιώχθησαν καὶ πολλοὶ πεπαιδευμένοι καὶ σοφοὶ ἄνδρες, αὐτοκράτορες δὲ ἀμαθεῖς καὶ

διεφθαρμένοι, ὡς ὁ Δομιτιανός, ἐλάμβανον ἐκ τούτου ἀφορμήν, ἵνα ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἀρίστων πολλάκις φιλοσόφων. Ἐν ἐποχῇ δὲ καθ' ἣν ἐν τῇ βασιλευσούσῃ ἐπεκράτει δεινὴ ἐκλυσις τῶν ἠθῶν, καὶ ὀλιγωρία πρὸς τὴν παιδείαν, ἡ ἀνεξέλεγκτος αὐτῇ καταδίωξις τῶν λογίων ἀντὶ τῆς συνετῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἀμαθῶν, ἔμελλε ν' αὐξήσῃ τὸν ἐν Ῥώμῃ μαρασμόν τῶν γραμμάτων, ἐκινδύνευε δὲ νὰ κατενέγκῃ τραῦμα καίριον εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν. Ἄλλ' οὐδ' ἡ περίστασις αὐτῇ ἠδυνήθη νὰ ἐλαττώσῃ τὴν δύναμιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὡς οὐδὲ τὰ λοιπὰ τοῦ δεδουλωμένου ἔθνους παθήματα ἐξηφάνισαν τὴν ἐθνικὴν παιδείαν, ἂν καὶ ἐξαθενίσαντα αὐτὴν ἐπαισθητῶς.

Οὕτω καὶ ἐν ταῖς δειναῖς ταύταις στιγμαῖς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἐπαύσατο παράγον προϊόντα τοῦ πνεύματος ἀξία ἡμερῶν ἐνδοξοτέρων, ἀνέδειξε δὲ καὶ ἓνα μέγαν σοφόν, ὅστις διὰ τῆς παιδείας καὶ ἀρετῆς παρεμύθησε μὲν τὴν πάσχουσαν πατρίδα, ἀνεζωπύρησε δὲ τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων. Οὗτος εἶναι ὁ ἐκ Χαιρωνείας Πλούταρχος, οὗ ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν ὡς μαθητοῦ τοῦ Ἀμμωνίου ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος.

Ὁ Πλούταρχος ἦτο Ἕλλην γνήσιος καὶ τῆς πατρίδος φίλος. Ἐκπαιδευθεὶς παρὰ τοῖς ἀρίστοις τότε σοφοῖς, καὶ βοηθούμενος ὑπὸ ἐκτάκτου αὐτοῦ φιλομαθείας καὶ μεγάλου νοός, ἐκτήσατο πολλὰς καὶ ποικίλας γνώσεις, καὶ κατέστησε τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐντελῆ ἐγκυκλοπαιδείαν. Τοσοῦτον δ' ἐτιμᾶτο καὶ παρὰ τοῖς ξένοις, ὥστε ἐν Ῥώμῃ, ἐνθα ἐπὶ πολὺ διέτριψε, πάντες αἱ

λόγιοι ἔσπευδον εἰς ἀκρόασιν αὐτοῦ, ὁ δ' αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς ἀπέδωκεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα ἀνθυπάτου, καὶ ὁ μετ' αὐτὸν βασιλεύσας Ἀδριανὸς, ὅστις καὶ ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ἐτίμησε πολλαχῶς τὸν περιφανῆ διδάσκαλον. Ἀλλὰ μακρὰν τῶν τιμῶν καὶ τῶν ἀπολύσεων, ἐντὸς τῆς μικρᾶς πατρίδος, ἵνα μὴ, ὡς ἀστείως ἔλεγε, μικροτέρα γένηται, ἐντὸς τῆς μικρᾶς γενεθλίου αὐτοῦ πόλεως ἀπεσύρθη ὁ μετρίοφρων σοφός, καὶ διήλθεν ἐν ἡσυχίᾳ τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς ἡμέρας. Ἐκεῖ ἐτελειοποίησεν, ὡς εἰκάζεται, καὶ τὸ ἄριστον αὐτοῦ ἔργον, τὸ ἀπαθανάτισαν τὴν μνήμην αὐτοῦ, τοὺς Παραλλήλους Βίους, δι' ὧν παρέδωκεν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς κειμήλιον πολύτιμον τῆς ἱστορίας τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Καὶ ἐν αὐτῷ δὲ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς συγγράμμασιν, ἅτινα Ἡοικὰ καλοῦνται, παρουσιάζει θελκτικὴν καὶ διδακτικωτάτην εἰκόνα τῆς σοφῆς ἀρχαιότητος, ἧς ἦτο λάτρης ἐνθερμος καὶ ἐγένετο πιστότατος ἑρμηνευτής. Οὕτω ἐκ τοῦ ἡσυχαστηρίου ἐκείνου τῆς ἀγαπητῆς πατρίδος, ἐνθα παρεδίδετο εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐξέπεμψεν ὁ σοφὸς καὶ φιλόπατρις Πλούταρχος, μίαν ἔτι ζωηρὰν ἀκτίνα, ὡς ἀντανάκλασιν τῆς ἀρχαίας σοφίας, ἀκτίνα φωτίσασαν τὸν νοῦν καὶ θερμάνασαν τὴν καρδίαν καὶ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων. «Καὶ ὅμως ἔγραφε διὰ τῶν σοφῶν αὐτοῦ ἔργων, λέγει τις τῶν νεωτέρων, ἔγραφε τὴν διαθέκην τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.» Ἀλλ' ἡ τελευταία ὥρα τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν εἶχεν ἔτι σημάνει. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καίτοι οὐκ ὀλίγον ταραχθὲν ἐκ τοσοῦτων κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, καίτοι καταπιεσθὲν ὑπὸ κυβερνήσεως

τυραννικῆς καὶ φαύλης, ἐδείκνυεν ὅτι ἡδύνατο καὶ αὖθις ν' ἀναλάμψη, ἂν αὖρα εὐνοϊκῆ ἔπνεεν ἐπὶ τοῦ λαμπυρίζοντος ἔτι τῆς παιδείας φωτός. Ἡ ἐλπίς αὕτη ἐν μέρει ἐπληρώθη ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν χρηστών λεγομένων βασιλέων κατὰ τὸν δεύτερον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙ ΑΝΤΩΝΙΝΩΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ.

Πραγματευόμενοι περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς φιλολογίας, εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Ἀντωνίνων ἐγένετο αὖθις φιλολογικὴ τις κίνησις, ἀλλ' ἡ φαινομένη αὕτη ἀναγέννησις δὲν παρήγαγε μεγάλους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ πρὸ τοῦ Αὐγούστου αἰὼν. «Εὐκολωτέρα, εἶπεν ὁ Τάκιτος περιγράφων τὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης, εὐκολωτέρα εἶναι ἢ ἀπονάρκωσις τοῦ πνεύματος ἢ ἡ ἐξέγερσις αὐτοῦ.» Τοῦτο συνέβη ἐν τῇ δεσποζούσῃ κοινωσίᾳ, τοῦτο φυσικῶ τῷ λόγῳ ἔπρεπε νὰ φανῆ ἔτι δεινότερον ἐν ταῖς ὑποδούλοις ἐλληνικαῖς πολιτεῖαις. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐδείχθη ἡ διαφορὰ τῶν δύο ἐθνῶν.

Ἀναψυχὴ τις καὶ παραμυθία, ἂν οὐχὶ ἀνακούφισις τῶν δεινῶν, ἀνεφάνη ἤδη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀγαθοῦ Νέρβα. Οἱ δυστυχεῖς, οἱ εἰθισμένοι νὰ πάσχωσι δηώσεις καὶ καταστροφάς, ἄσμενοι ἔβλεπον τὸν εὐγενῆ τοῦ βασιλέως χαρακτήρα. Ἰούλιος Ἀττικὸς, ὁ πατὴρ τοῦ περιβοήτου σοφιστοῦ Ἡρώδου, εὐρῶν μέγαν ὑπὸ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ θησαυρόν, οὗ μέρος ἀνῆκε κατὰ νόμον εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐρωτῶν πῶς νὰ διαθέσῃ

τὰ εὐρεθέντα χρήματα. « Χρῶ οἷς εὖρες. » ἀπεκρίνατο ὁ ἀγαθὸς Νέρβας. Ὁ δ' Ἀττικὸς, ἀσυνείηστος εἰς τοιαύτην γενναιότητα, ἔγραψεν αὐθις ὅτι ὁ Θησαυρὸς εἶναι παραπολύς. « Παραχρῶ οὖν τῷ ἔρμαίῳ. » ἀνταπήντησεν ὁ ἡγεμὼν, καὶ ὁ Ἀττικὸς ἐγένετο ὑπέρπλουτος. Τοσοῦτον ἀγαθὸς ἦτο ὁ Νέρβας ἐν τῇ διοικήσει.

Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Τραϊανὸς ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, ὅτε μετέβαινεν εἰς Ἀσίαν κατὰ τῶν Πάρθων, καὶ ἐτίμησεν ἐξόχως τὴν πόλιν ταύτην. Καὶ τὴν λοιπὴν δ' Ἑλλάδα μετ' εὐνοίας διώκησεν, αὐξήσας τὰς ἐλευθέρας πόλεις, καὶ παραχωρήσας νέα προνόμοια. Ὁ δ' ὑπουργὸς αὐτοῦ Πλίνιος ὁ νεώτερος, γράφων πρὸς τὸν φίλον Μάξιμον τὸν στελλόμενον εἰς Ἑλλάδα πρὸς ρύθμισιν τῶν δικαιωμάτων ἐκάστης πόλεως, δεικνύει συγκίνησιν ἥτις φθάνει μέχρις ἐνθουσιασμοῦ. « Εὐτυχῆ Μάξιμε, γράφει πρὸς αὐτόν, ὁ αὐτοκράτωρ σέ στέλλει εἰς τὴν Ἀχαϊάν, εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν πατρίδα τῆς εὐγενείας, τῶν γραμμάτων, τῆς γεωργίας. » Ἐπειτα ἐπενθυμούμενος ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς μακαρίας ἐκείνης γῆς φιλοτίμως ἠγωνίσαντο πάντοτε ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, τοῦ καλλίστου τούτου τῶν τοῦ ἀνθρώπου δικαιωμάτων, « Τίμησον, προστίθησι, τὸ ἀρχαῖον κλέος τοῦ ἔθνους τούτου ποιητῶν καὶ πολεμιστῶν, σεβάσθητι τὸ ἱερόν τῶν πόλεων γῆρας. Μὴ λησμονήσης ποτὲ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἡμεῖς παρὰ τῆς Ἀττικῆς παρελάβομεν τὸ δίκαιον ἡμῶν. » Παρακινεῖ ἔπειτα αὐτόν νά ἐνθυμηταὶ ὅποια ὑπῆρξαν αἱ πόλεις αὗται, καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι οἱ ἐπιβάλλοντες τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τὴν οἰκουμένην, παρὰ τῶν Ἑλλήνων αἰτοῦσι τοὺς κανόνας τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ δικαίου. Καὶ δὲν ἔμειναν ἀνευ

ἀποτελέσματος οἱ ἀγαθοὶ οὗτοι λόγοι. Ἐν Ἀθήναις δ' εὐρισκόμενος περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους Ἀδριανός, ὁ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου διάδοχος, ἀπέδειξεν ἕκτοτε τοσοῦτον σεβασμὸν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν πόλιν ταύτην, ὥστε καὶ πολίτης Ἀθηναῖος ἐνεγράφη καὶ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀξίωμα ἔλαβε. Καὶ ὡς αὐτοκράτωρ ἔπειτα μετὰ τὸν Τραϊανόν, δὲν ἐλησμονῆσε τὴν πόλιν, ἦν πάντοτε ἀπεθαύμαζεν, ἀλλὰ καὶ διὰ νόμων εὐεργετικῶν καὶ προνομίων καὶ δωρεῶν ἐδείκνυε τὴν πρὸς αὐτὴν εὖνοιαν. Τετράκις μετὰ ταῦτα ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, καὶ ἔχαιρε συνδιαλεγόμενος μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς σοφῶν, πρὸς οὓς μεγάλας ἀπένειμε τιμὰς καὶ ἀφειδῶς προσέφερε δῶρα. Ἦτο δὲ φιλόμουσος καὶ φιλόκαλος, ἂν οὐχὶ καὶ πάντοτε εἰδήμων τοῦ καλοῦ ἐν τῇ φιλολογίᾳ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ, ὡς εἶχε τὴν ἀπαίτησιν νὰ νομίζεται.

Ἦκμαζον τότε ἐν Ἀθήναις πολλοὶ σοφοί, ὧν ἐπισημότατοι ἦσαν Σεκοῦνδος ὁ Ἀθηναῖος, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, Φαβωρίνος ὁ ἐξ Ἀρελάτης, οἵτινες ἀπήλαυσον τῆς εὐνοίας αὐτοκράτορος τοσοῦτον φιλομούσου, οὗ ὅμως ἐφρόντιζον νὰ μὴ φανῶσιν ἀνώτεροι κατὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τέχνην. Καὶ ἦτο τῷ ὄντι κενόδοξος ὁ Ἀδριανὸς καὶ χαρακτηρὸς ἀστάτου, πονηροῦ ἅμα καὶ ἀγαθοῦ· ἀλλ' ὅπως δὴποτε ἀνεδείχθη προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης καὶ πρὸ πάντων τῆς ἑλληνικῆς, ἥτις καὶ ἀνέλαμψε μικρὸν ἐπ' αὐτοῦ.

Ἡ προστασία αὕτη ἦς ἀπήλαυσεν ὁ ἑλληνισμὸς ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ Ἀντωνίνων, προήγαγε τὰς ἑλληνικὰς πόλεις εἰς νέαν ἀκμὴν. Πόλεις πεπτωκυῖαι ἀνωρθώθησαν, πολλαὶ δ' ἐκηρύχθησαν ἐλεύθεραι, καὶ αἱ

λοιπαὶ μετὰ μεγάλης ἐπεικειᾶς ἐκυβερνήθησαν. Ἀντωνῖνος δ' ὁ πρεσβύτερος θέλων νὰ συνενώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν τὰ δύο φύλα, τὸ τε ῥωμαϊκὸν καὶ τὸ ἐλληνικόν, ἀνωκοδόμησε τὴν ἐν Ἀρκαδίᾳ κώμην Παλλάντιον, καὶ πόλιν ἀνέδειξε μεγάλην καὶ λαμπράν, ἵνα διὰ τούτου τιμῆσῃ τὴν μνήμην τοῦ Εὐάνδρου, ὃν εἶδομεν πρῶτον, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐγκατασταθέντα παρὰ τὸν Τίβεριν, καὶ ἐνισχύσῃ τὴν ιδέαν τῆς ἐλληνικῆς τῶν Ῥωμαίων καταγωγῆς. Ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Μάρκος Αὐρήλιος ἐξελληνίσθη, ὥστε καὶ τὸ σπουδαῖον αὐτοῦ φιλοσοφικὸν σύγγραμμα, τὰ εἰς ἑαυτόν, ἐλληνιστὶ συνέγραψεν. Ἄν δ' ὑπὲρ τῆς τέχνης δὲν κατέβαλε τὰ μυθώδη χρηματικὰ ποσά, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ δαπανηθέντα, ἀλλ' ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ ἄλλου ἀντικειμένου ἔτι σπουδαιότερου, τῆς διοργανώσεως τῶν σχολείων, περὶ ὧν ἔσται ἡμῖν ὁ λόγος, ἀφ' οὗ εἵπωμεν βραχέα τινὰ περὶ τῶν τεχνῶν.

Ἡ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ.

Ἡ τέχνη κυρίως εἰπεῖν ἐπαύσατο παράγουσα τ' ἀριστουργήματα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ τρίτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, καί, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν βραχυχρόνιον λάμψιν αὐτῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου, ἔκτοτε δὲν κατεσκευάσθησαν ἔργα ἄξια τῶν θαυμασίων τοῦ πέμπτου αἰῶνος καλλιτεχνημάτων.

Ἄλλ' ἢ ἐν Ἰταλίᾳ μορφωθεῖσα ἐλληνορωμαϊκὴ τέ-

χνη, ἤγουν ἡ ἑλληνικὴ νοθευθεῖσα καὶ ἀλλοιωθεῖσα, εἰσάγεται ἔπειτα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν οἰκοδομημάτων, ὅσα κατεσκευάσθησαν ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων. Περὶ τὰ μέσα τῆς τελευταίας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες δαπάναις Ἀριοβαζάνου τοῦ Καππαδοκίας βασιλέως, ἀνωκοδόμησαν τὸ ἐπὶ τῆς πολιορκίας τοῦ Σύλλα πυρποληθὲν Ὁδεῖον τοῦ Περικλέους. Περὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐκτίσθη καὶ τὸ ἔτι σωζόμενον Ὁρολόγιον τοῦ Κυβέρηστου, ὁ κοινῶς λεγόμενος ναὸς τοῦ Αἰόλου, ἐν ᾧ παρατηρεῖται ἡδὴ ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ τέχνη. Τότε, διὰ τῶν δωρεῶν τοῦ Καίσαρος καὶ ἔπειτα τοῦ Αὐγούστου, ἀνηγέρθη καὶ ἡ τῆς Ἀθηνᾶς στοά, ἧς σώζονται ἔτι στήλαι τινες ὑπὸ τὸ ὄνομα Πύλη ἀγορᾶς. Ἰδίως δὲ ὑπὸ Αὐγούστου ὠκοδομήθη ἡ μεγάλη ἀναβάθρα ἡ φέρουσα πρὸς τὰ προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Νέρβα οἱ πλεῖστοι τῶν αὐτοκρατόρων, ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς ἐπιδείξεως καὶ τῆς πολυτελείας κινούμενοι, ἀπεγύμνουσαν τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῶν λαμπροτάτων αὐτῶν καλλιτεχνημάτων, ἵνα κοσμήσωσι τὰ ἑαυτῶν ἀνάκτορα. Ἡ δὲ μανία αὐτῶν πρὸς τὸν ὑπερβολικὸν πλοῦτον τῶν κοσμημάτων καὶ ἡ πρὸς τὴν ποικιλίαν τάσις δὲν ἦσαν κατάλληλα πρὸς ἀνύψωσιν τῆς τέχνης. Ἐπὶ τῆς εἰρηνικῆς ὅμως βασιλείας τοῦ Τραϊανοῦ ἡ τέχνη ἐφάνη ἀναλαβοῦσα τὸν ἀρχαιοπρεπῆ αὐτῆς χαρακτήρα διὰ τοῦ περιφήμου ἀρχιτέκτονος Ἀπολλοδώρου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ δὲ Ἀδριανός, φιλότεχνος ὢν, ἐνεψύχωσε τὴν καλλιτεχνίαν διὰ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἔργων, ἅτινα δαπάναις αὐτοῦ

κατεσκευάσθησαν καὶ ἐν Ῥώμῃ, ὡς εἶδομεν, κυρίως ὁμῶς ἐν Ἀθήναις.

Ἐνταῦθα τῷ ὄντι ἐφιλοτιμήθη νὰ κατασκευάσῃ ἔργα ἐφάμιλλα τῶν ἐπὶ Περικλέους ἐγεροθέντων ἀριστοτεχνημάτων, ἅτινα ἴσταντο ἔτι ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ λαμπρότητι. Ὁκοδομήθη λοιπὸν κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ περικαλλῆς τῆς Ἦρας ναὸς καὶ λαμπρότατον γυμνάσιον καὶ μεγαλοπρεπὲς στοά, ἧς σώζονται ἔτι στήλαι τινες. Ἀπετελειώθη ὁ μέγας παρὰ τὸν Ἴλισσὸν ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, περὶ ὃν τοσαῦτα ἐγένοντο κατασκευάσματα, ὥστε ἐσχηματίσθη ἐκεῖ ὀλόκληρος πόλις. Ἡ δ' ἔτι παρὰ τὰς σωζόμενας στήλας τοῦ ναοῦ ὑπάρχουσα θριαμβικὴ ἀψίς, ἡ κοινῶς λεγομένη Πύλη Ἀδριανοῦ, ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπίτηδες ἐπὶ τῶν μεθορίων τῆς παλαιᾶς καὶ νέας ταύτης πόλεως. Οὐ μόνον δ' ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἐν Μεγάροις καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Μαντινεΐᾳ διέταξεν ὁ Ἀδριανὸς τὴν κατασκευὴν οἰκοδομημάτων μεγαλοπρεπῶν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὠκοδομήθη καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου ἔτι καὶ νῦν σωζόμενον, ἀλλ' ἡκρωτηριασμένον μνημεῖον τοῦ Φιλοπάππου, ὅστις ἦτο ἔγγονος Ἀντιόχου τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς ἐν Ἀσίᾳ Κομαγενῆς. Οὗτος φαίνεται ὅτι ἐγκαταστάθη ἐν Ἀθήναις ὡς τακτικὸς πολίτης, καὶ εὐηργέτησε τὸν δῆμον διὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πλοῦτου.

Μετὰ τὸν Ἀδριανὸν ἡ τέχνη ἐπιπτε πάλιν εἰς παρακμὴν καὶ ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀλλαγῶ, ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι ἐξηκολούθησε παράγουσα ἔργα μαρτυροῦντα ὅτι ἡ φιλοκαλία δὲν εἶχεν ἔτι ἐξαλειφθῆ. Οὕτω ἐπὶ τῶν πολυτελῶν οἰκο-

δομῶν, αἵτινες δφείλονται εἰς τὴν ἐλευθεριότητα πολίτου Ἀθηναίου, Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ἡ τέχνη διατηρεῖ ἔτι τὸν καλλιτεχνικὸν αὐτῆς χαρακτήρα.

Εἶναι ἤδη γνωστὸν πῶς ὁ Ἰούλιος Ἀττικὸς ἐγένετο αἰφνης πολυτάλαντος. Ἀποθανῶν δὲ κατέλιπε μὲν κολοσσιαίαν περιουσίαν εἰς τὸν υἱὸν Ἡρώδην, ἐπέβαλε δ' αὐτῷ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διανέμη ἑτησίως μέγα χρηματικὸν ποσὸν εἰς τοὺς συμπολίτας. Ὁ Ἡρώδης διὰ σοφιστικῶν ἐπεξηγήσεων κατώρθωσε ν' ἀποφύγη ἐν μέρει τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐδαπάνησεν ἄπειρα χρήματα εἰς δημόσια ἔργα, λέγων ὅτι τοιοῦτω τρόπῳ καὶ οἱ πολῖται ὠφελοῦνται καὶ ἡ πόλις κοσμεῖται. Τότε λοιπὸν ἀνωκοδόμησεν ἐκ λίθου πεντελικοῦ καὶ μετὰ πάσης λαμπρότητος τὸ ἐκεῖθεν τοῦ Ἰλισσοῦ παναθηναϊκὸν στάδιον, οὔτινος σώζονται τὰ ἐρείπια. Εἰς μνήμην δὲ τῆς συζύγου ἐδαπάνησε μυθῶδες ποσὸν, ἀνεγείρων θέατρον ὀλόκληρον ἐκ κέδρου κατεσκευασμένον καὶ μετὰ γλυφῶν κεκοσμημένον ποικίλων καὶ θαυμασίως ἐξεργασμένων. Ἐτέρας αὐτοῦ λαμπρᾶς οἰκοδομῆς, τοῦ ᾠδείου, ἐρείπια σώζονται παρὰ τὴν δυτικὴν τῆς Ἀκροπόλεως πλευράν. Χαρίεντα δὲ καὶ μεγαλοπρεπῆ μέγαρον κατεσκεύασεν ἐν Κηφισσίᾳ καὶ Μαραθῶνι, καὶ τερπνοτάτας ἐπαύλεις, ἃς ἐκθειάζει ὁ Ῥωμαῖος σοφὸς Ἀῦλος Γέλλιος, ὁ συνεχῶς μετ' ἄλλων σπουδαστῶν προσκαλούμενος ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ φιλόφρονος Ἀττικοῦ. Καὶ ἐν ἄλλαις δὲ πόλεσι τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας ἀνωκοδόμησεν ὁ φιλόκαλος Ἡρώδης ναοὺς καὶ θέατρα καὶ λουτρῶνας, εἰς ἃ ἐδαπάνησεν ἀμύθητα χρήματα. Ταῦτα δ' ἦσαν τὰ τελευταῖα ἄξια λόγου προϊόντα τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς τέχνης,

ἤτις, μεμακρυσμένη ἤδη τῆς ἀρχαίας ἀπλότητος καὶ χάριτος, ἀπέβαλε μετ' ὀλίγον καὶ ὄσσην διέσωζε φιλοκαλίαν, καὶ περιωρίσθη εἰς ἀκομψὸν καὶ φορτικὴν χρῆσιν κалωπισμῶν καὶ μεγέθους.

Εἰς παρακμὴν δεινότεραν ἐμελλε βεβαίως νὰ περιπέση ἡ γλυπτικὴ, ἣτις ὑποβληθεῖσα, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν εἰκονικὴν παράστασιν, καὶ ἀρκουμένη εἰς τὴν ἀπλὴν ὁμοιότητα τῶν εἰκονιζομένων, ἀπώλεσε τὴν εὐγένειαν αὐτῆς. Ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐμορφώθη ἐν Ἀθήναις τὸ τῶν μιμητῶν ἐργαστήριον, ἀναφαίνονται κατὰ καιροὺς πολλοὶ διάσημοι Ἑλληνας καλλιτέχναι, ἢ αὐτοὶ ἐργαζόμενοι ἢ εἰς Ῥώμην μεταβαίνοντες. Οὕτω ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου μέχρις αὐτοκρατόρων μνημονεύονται εἰκοσιοκτὼ γλυπτῶν ὀνόματα, ἅτινα πλὴν δύο, εἶναι ἑλληνικά. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἤρξαντο κατὰ μικρὸν ἐνδίδοντες εἰς τὸ πνεῦμα τῶν δι' οὓς εἰργάζοντο, καὶ ἡ τέχνη ἔλαβε τὸν λεγόμενον Ῥωμαϊκὸν χαρακτήρα. Μικρὸν πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων κατεσκευάσθησαν ἐν Ἀθήναις αἱ περὶ τὸν πύργον τοῦ Ἀνδρονίκου γλυφαί, κατὰ δὲ τὸν πρῶτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα μνημονεύονται τινες ἔξοχοι καλλιτέχναι, οἷος ὁ Ζηνόδωρος, ὁ κατασκευάσας τὸν περίφημον κολοσσαῖον τοῦ Νέρωνος ἀνδριάντα.

Περὶ δὲ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν γλυπτῶν λίθων ἐνησχολοῦντο ἔτι ἐπιτυχῶς πολλοὶ τεχνῖται, ἐν οἷς διέπρεψεν ἐπὶ Αὐγούστου ὁ Διοσκορίδης, ὁ κατασκευάσας καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ διάσημος οὗτος τεχνίτης εἰργάσθη καὶ ἐπὶ δακτυλιολίθων, ὧν πολλοὶ σώζονται καὶ σήμερον φέροντες τὸ ὄνομα τοῦ καλλιτέχνου.

Ἄλλ' ὡς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ οὕτω καὶ ἡ γλυπτικὴ

ἔλαβέ τινα νέαν ζωὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ, ἀσχοληθεῖσα εἰς ἰδανικὰς παραστάσεις, ὁποῖαν εἶδομεν τὴν τοῦ Ἀντινοῦ προτομὴν. Καλλιτέχναι ὁμως ἐπίσημοι ὀλίγοι μνημονεύονται, καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐργαστηρίων. Ἐν Ἀθήναις δὲ κατεσκευάσθησαν, ἐπὶ Ἡρώδου, πολλὰ ἀξια λόγου γλυπτικὰ ἔργα, ὧν τινα εὐρέθησαν ἐν Μαραθῶνι κατὰ τὴν θέσιν πιθανῶς τῆς ἐπαύλεως αὐτοῦ.

Τὴν αὐτὴν καὶ χείρονα μάλιστα τύχην ἔλαβε καὶ ἡ γραφικὴ, ἥτις, χρησιμεύουσα ἤδη εἰς κόσμησιν τῶν ἀνακτόρων δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὸ ἰδανικόν αὐτῆς ὕψος. Ἀνεπτύχθη ὁμως ἡ ποικιλιματογραφία, ὡς ἐρρέθη ἐν τῇ περὶ ῥωμαϊκῆς τέχνης παραγράφῳ, καὶ ἡ τοιχογραφία, καθ' ἣν ἀναφέρονται τινα ὀνόματα ζωγράφων ὡς Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀθηναίου, ἐπὶ τινων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἡρακλείου εὐρεθεισῶν εἰκόνων. Βραδύτερον οἱ τεχνῖται ἐνησχολοῦντο εἰς ζωγραφίαν ἀντικειμένων εὐτελῶν ἢ παιγνίων, περὶ ᾧ φαίνεται ὅτι ἐνησμενίζοντο καὶ ἄνδρες ἐπίσημοι, ἀλλ' ἅτινα περιεφρόνουν οἱ ἀληθεῖς τεχνογνώσται· ὅθεν ὁ διάσημος ἀρχιτέκτων Ἀπολλόδωρος ἀκούσας ποτὲ τοῦ Ἀδριανοῦ λαλοῦντος περὶ ζωγραφικῆς καὶ παραλογιζομένου, « Ἀπελθε, εἶπεν αὐτῷ ἀφόβως, ἀπελθε καὶ τὰς κολοκύνθας γράφε. » Ἐκ δὲ τῆς ῥωπογραφίας ταύτης ἡ τέχνη, κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα μετὰ Χριστόν, περιέπεσεν εἰς ἀπλὴν βαναυσουργίαν, εἰς ἀπλὴν δηλονότι ἀπομίμησιν ἢ ἀντιγραφὴν. Ἐν τούτοις ἀναφέρονται καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ καιροὺς καλλιτεχνῶν τινων ἔργα οὐχὶ ἀνάξια λόγου· ἀλλὰ τί ἠδύνατο ἢ προσπάθεια φιλοτίμων τινῶν τεχνιτῶν ἐν τῇ γενικῇ τῆς τέχνης παρακμῇ;

Οὕτω αἱ καλά τέχνη, αἱ ἀποτελοῦσαι πάλαι ποτὲ ἐν τῶν κυριωτάτων τῆς παιδείας μερῶν, αἱ διὰ τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος καὶ τῶν εὐγενῶν ἐμπνεύσεων ἀνυψωθείσαι εἰς τελειότητα θαυμασίαν, αἱ ἀναπτύσσουσαι τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ ἐν τῇ ὀργῶσιν εἰς πρόοδον κοινωνία, μαραίνονται ἤδη ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος, ὡς ἄνθος ἐστερημένον αὔρας καθαρᾶς καὶ ζωτικῆς. Ἰδῶμεν ὅποια ὑπῆρξεν ἡ τύχη τοῦ ἐτέρου τῆς παιδείας κλάδου, τοῦ ἀποτελοῦντος καὶ τὴν βάσιν αὐτῆς, δηλαδή τῶν γραμμάτων, ὑπὲρ ὧν οἱ Ἀντωνῖνοι εἰργάσθησαν μετὰ ζήλου.

Αἱ ΣΧΟΛΑΙ ΤῶΝ ΑἸΘΗΝΩΝ.

Ὅλιγα ἔτη εἰρήνης καὶ ἡσυχίας ἐπὶ Φλαυίων καὶ Ἀντωνίνων ἤρκεσαν, ὥστε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου μ. Χρ. αἰῶνος, μετὰ τῆς λοιπῆς εὐημερίας, ν' ἀναλάβωσι καὶ τὰ δημόσια ἐκπαιδευτήρια, ἡ δὲ τῆς κυβερνήσεως προστασία ἐμελλε νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἀναβίωσιν. Τοῦτο ἰδίως παρετηρήθη ἐν Ἀθήναις μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ ἢ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ βασιλευσίᾳ. Πανταχόθεν, ὡς ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων καὶ δὴ τῆς τελευταίας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, συνέρβρον οἱ νέοι ἐκεῖ, ἵνα ἐκπαιδευθῶσιν, ἵνα, ὡς ἔλεγεν ἄλλοτε ὁ Κικέρων, προσκτήσωνται τὴν χάριν τῶν τρόπων καὶ τὴν εὐγένειαν τῶν ἡθῶν. Ἡ συβρόῃ αὕτη ἐξωγόνησε τὰς Σχολὰς, ἀνεζωπύρησε τὸν ζήλον καὶ διδασκόντων καὶ διδασκομένων. Ἦχημαζον τότε σοφισταὶ καὶ

φιλόσοφοι ὀνομαστοί, ὅποιοι Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, Ἀδριανὸς ὁ Τύριος, Φαβωρίνος ὁ Γαλάτης, Πολέμων ὁ Λαοδικεύς, Φιλάγγελος ὁ Κίλιξ, Χρῆστος ὁ Βυζάντιος καὶ ἄλλοι σοφοί, ὧν ἠκροῶντο μετὰ θαυμασμοῦ οἱ προσερχόμενοι νέοι· καὶ οὕτω ἀνέλαμψαν αὖθις αἱ τῶν Ἀθηνῶν σχολαί, κατέστη δὲ καὶ ἡ πόλις τόπος διατριβῆς τῶν παιδείας ὀρεγομένων, καὶ παντός ἐν γένει λογίου προτιμῶντος τὴν εἰρηνικὴν περὶ τὰς Μούσας ἐνασχόλησιν ἀντὶ τοῦ ταραχώδους ἐν τῇ πολιτικῇ βίου. Ἡ ἐλευθερία, τὸ ἀνεπίφθονον τῆς διαίτης, ἡ ἡσυχία, τὰ πάντα ἐν Ἀθήναις ἦσαν σύμφωνα πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ζωὴν. «Ὁ αὐτόθι βίος, λέγει ἐν Νιγρίνῳ ὁ Λουκιανός, δύναται μόνος νὰ διαφυλάξῃ καθαρὸν τὸ ἦθος ἀνθρώπου σπουδαίου καὶ προαιρουμένου τὴν κατὰ φύσιν καλὴν ζωὴν». Ἄλλ' ὁ τὸν πλοῦτον μόνον ἐπιθυμῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ τεταβωμένος, καὶ τὴν πορφύραν καὶ δυναστείαν νομίζων ὡς εὐδαιμονίαν, μὴ γινώσκων δὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν παρρησίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ διατρίβων ἐν κολακείᾳ καὶ ἀγυρτεῖᾳ καὶ ἡβοναίς, ὁ τοιοῦτος ἄς δράμῃ, κατὰ τὸν Λουκιανόν, εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐνθα τὰ πάντα εἶναι πλήρη ἀκολασίας καὶ γοητείας καὶ ψευδολογίας. Ἐπὶ τέλους δ' ἐν Ῥώμῃ διατρίβων καὶ ἀναμιμνησκόμενος τῆς ἐν Ἀθήναις εὐδαιμονίας, ἀνακράζει μετ' ἄλλοις ψυχῆς, «Διὰ τί, ὦ δύστηνε, καταλιπὼν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν εὐτυχίαν ἐκείνην καὶ ἐλευθερίαν, ἦλθες ἐνταῦθα, ἵνα ἴδῃς θόρυβον καὶ συκοφάντας καὶ κόλακας καὶ ἐπιπλάστους φίλους καὶ πᾶσαν κακίαν;» Οὐδεμίαν δὲ ἄλλην παραμυθίαν εὐρίσκει ἢ τὴν ἐγκατάληψιν τοῦ τοιοῦτου χαμερποῦς βίου καὶ τὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ

περιορισμόν, ἔνθα εἶχε κἀν τὴν εὐτυχίαν νὰ συνδιατρίβῃ νοερῶς μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων καὶ συγχρόνων σοφῶν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη εὐφρόσυνος συναναστροφή ἦτο ἡ συνήθης ἐν Ἀθήναις ζωὴ· διὸ καὶ πάντες οἱ ἀνεξαρτήτου χαρακτήρος καὶ εὐαισθήτου καρδίας λόγιοι συνέρρεον πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην ἐστίαν τῶν φῶτων, καὶ τὸ μόνον τῶν χρόνων ἐκείνων ἄστυλον τῆς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ ναυαγίου περισωθείσης παιδείας.

Αὕτη ἡ περὶ τὴν σπουδὴν ἐνασχόλησις, καὶ ἡ γενικὴ πάντων εἰς Ἀθήνας συρροή, παρεκίνησεν ἴσως τὸν φιλόσοφον αὐτοκράτορα νὰ διοργανώσῃ τακτικώτερον τὰς ἐν Ἀθήναις σχολάς, αἵτινες, ἐλεύθεραι οὔσαι καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαιότητα, ἔλαβον τότε διοργάνωσιν ὡς ἡ τῶν σημερινῶν πανεπιστημίων ἢ ἐπιστημονικῶν σχολείων. Ἰδρῦθη λοιπὸν μεγάλη τις κεντρικὴ σχολὴ διαιρεθεῖσα εἰς δύο τμήματα, τὸ φιλοσοφικὸν καὶ τὸ σοφιστικόν, καὶ ἐν ἧ' ἐδίδασκον ἐξ τακτικοῦ καθηγηταὶ ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοῦς ἑτέρους ἐξ δευτερεύοντας, ἔπειτα δ' ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου προσετέθησαν καὶ ἕτεροι ἑννέα. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τμήμα περιελάμβανε τέσσαρας ἐδρας ἢ κατὰ τὴν τότε ἔκφρασιν θρόνους, διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν τεσσάρων κυριωτάτων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων, τῆς ἀκαδημαϊκῆς, τῆς τῶν περιπατητικῶν, τῆς στωϊκῆς, τῆς τῶν ἐπικουρείων· τὸ δ' ἕτερον δύο ἐδρας διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥητορικῆς, δηλαδὴ τῆς τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων, καὶ τὴν τῆς πολιτικῆς, τουτέστι τὴν διδασκαλίαν τῶν νομικῶν. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ φυσικὴ, τὰ μαθηματικά, ἡ ἱστορία, ἡ ἰατρικὴ καὶ αἱ ταύταις ὅμοιαι κατετάσσοντο, αἱ μὲν

ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι, αἱ δὲ ἐν τῷ δευτέρῳ. Ἐγένετο δὲ ἡ διδασκαλία ἐν ταῖς λαμπροτάταις αἰθούσαις τοῦ ὑπὸ Ἀδριανοῦ κατασκευασθέντος εὐρυχώρου μεγάρου, τοῦ Μουσείου, ἐν ᾧ καὶ στοαὶ καὶ γυμνάσιον καὶ βιβλιοθήκη προσετέθησαν ὑπὸ Ἀντωνίνου Πίου, καὶ ὅπερ ὑπὸ Μάρκου Αὐρηλίου διωργανώθη ὡς τὸ ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν τοῦ Κράτους καθιδρυμα.

Τοῦ πανδιδακτηρίου τούτου ἀρχῶν ἡ διευθυντὴς γενικὸς δὲν ὑπῆρχεν ὠρισμένος ἐπισήμως, ἐνομιζέτο δ' ἴσως τοιοῦτος ὁ προϊστάμενος τοῦ σοφιστικοῦ τμήματος, ὁ κατέχων δηλαδὴ τὴν ἐδραν, ἣτις συνετηρεῖτο δαπάναις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὠνομάζετο θρόνος βασιλικός. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ὑπῆρχε καὶ δευτέρα ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ἐδρα, ἡ καλουμένη θρόνος πολιτικός· διότι ὁ κατέχων αὐτὴν ἐμισθοῦτο ὑπὸ τῆς πόλεως. Ὅπως δὴποτε οἱ κατὰ καιροὺς προϊστάμενοι τοῦ τμήματος τούτου ἀνεγνωρίσθησαν ὡς οἱ ἐπισημότατοι τῆς σχολῆς καὶ ἐκαλοῦντο προεστῶτες τῆς νεότητος. Καὶ ἐνταῦθα γεννᾶται ἡ ἀπορία, πῶς οἱ σοφισταί, ὧν τὸ ὄνομα ὑπὸ Πλάτωνος στιγματισθὲν ἐνομίσθη ἔκτοτε συνώνυμον τῷ τοῦ ἀγύρτου, πῶς ἀνέλαβον ἤδη τοσαύτην δόξαν;

Καὶ πρῶτον ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς σοφιστικῆς· διότι μέχρι τινὸς ὁ σοφιστὴς συνεχέετο μετὰ τοῦ φιλοσόφου, ἢ μᾶλλον ἐκρύπτετο ὑπὸ τὸν μανδύαν αὐτοῦ, ἀφ' οὗ τὸ ὄνομα σοφιστῆς περιέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἡμιμαθοῦς ἀγύρτου. Τῷ ὄντι εἶδομεν ὅποιοι ἦσαν οἱ ἀρχαῖοι περὶ Γοργίαν σοφισταί, τίνος ἕνεκεν ὁ Πλάτων ἐπετέθη κατ' αὐτῶν,

πόσον ἢ τῶν μεταγενεστέρων σοφιστῶν διαγωγῇ ἐδικαίωσε τὴν ὑπερβολικὴν ἐνίοτε αὐστηρότητα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς περιόδου, καὶ ἰδίως ἐπὶ αὐτοκρατόρων, ὁ διδάσκων τὴν τέχνην τοῦ ὀρθῶς καὶ γλαφυρῶς λαλεῖν καὶ γράφειν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ διδάσκων τὴν ῥητορικὴν ὠνομάσθη κυρίως σοφιστής· τὸ δὲ ὄνομα τοῦτο ἐπεκράτησεν ἤδη διὰ πάντα ἐν γένει διδάσκοντα, καὶ ἐνομιζέτο ἐπ' ἴσης ἔντιμον ὡς τὸ τοῦ φιλοσόφου. Ἐνεκα τούτου καὶ διάσημός τις σοφιστής, Φιλόστρατος ὁ ἐπὶ Σεπτίμου Σεβήρου ἀκμάσας, δὲν ἀπηξίωσε νὰ συγγράψῃ βιογραφίαν τῶν σοφιστῶν. Κατ' αὐτὸν δὲ ὁ σοφιστής ἀναγκάζεται μὲν ἐνίοτε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νὰ λαμβάνῃ ὡς θέμα τοῦ λόγου φιλοσοφικόν τι ζήτημα, οὗ τὴν ἀρχὴν νομίζει γνωστὴν καὶ παραδεδεγμένην, ἀλλὰ δὲν ἐνασχολεῖται περὶ τὴν θεωρίαν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὄντων, ὅπερ εἶναι ἔργον τοῦ φιλοσόφου. Ὅθεν ὁ σοφιστής, ἤτοι ὁ διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς, εἶναι ἤδη ὄνομα ἔντιμον καὶ τοσοῦτον ἐπίσημον, ὥστε εἰς αὐτὸν ἀνατίθεται ἡ ἀνωτάτη τοῦ πανδιδακτηρίου ἐποπτεία, αὐτὸς καλεῖται προεστὼς τῆς νεότητος.

Τοῦ δ' ἐτέρου τμήματος, τοῦ φιλοσοφικοῦ, πρόστατο εἷς τῶν διδασκόντων, καλούμενος ἔφορος, ἴσος δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ πρὸς τοὺς τρεῖς ἄλλους συναδέλφους· διὸ καὶ οἱ τέσσαρες ὁμοῦ ὠνομάζοντο σχόλαρχοι, μισθούμενοι ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου. Πλὴν δὲ τῶν ἐξ τούτων κυριωτάτων τῆς σχολῆς καθηγητῶν, ὑπῆρχον, ὡς εἶδομεν, καὶ ἕτεροι ἢ διδάσκοντες τὰ λοιπὰ ἐπιστημονικὰ μαθήματα, ἢ ἀντικαθιστῶντές τινα τῶν ἀνωτέρων διδασκάλων.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ καταλλήλου εἰς τινὰ θρόνον τῆς σχολῆς διδασκάλου ἀνῆκεν ἤδη εἰς τὴν πολιτείαν. Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τούτῳ ὠρισμένη, καὶ ἀποτελουμένη ὑπὸ ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐδέχετο τὰς ἀναφορὰς τῶν ἐπιζητούντων θρόνον τινὰ χηρεύοντα τῆς σχολῆς, καὶ ἀπεφαίνετο περὶ τοῦ ἐκλεχθησομένου. Αἱ δὲ παρουσιαζόμεναι εἰς αὐτὴν ἐνδείξεις τῆς ἰκανότητος, ἢ ὁ διαγωνισμὸς καὶ ἡ ἐξέτασις εἰς ἃ καθυπεβάλλοντο οἱ ὑποψήφιοι ἦσαν ἐγγυήσεις ἀποχρῶσαι κατὰ τῶν καταχρήσεων. Ὁ δὲ Λουκιανός, οὗ τὴν ὀξυδέρκειαν οὐδὲν διέφυγε, παριστᾷ ἐπὶ τὸ κωμικώτερον εἰκόνα τινὰ τῶν διαμαχομένων πρὸς ἀπόκτησιν ἐδρας διδασκαλικῆς. Καὶ δὲν ἔλειπον τῷ ὄντι αἱ βραδιουργαὶ καὶ αἱ προσωπικότητες ἀναμιγνυόμεναι πολλάκις μετὰ τῆς δυσκολίας περὶ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀρίστου. Ἐν περιπτώσει τοιούτου δισταγμοῦ, ὁ αὐτοκράτωρ διώριζεν ὄντινα ἐνέκρινεν, ἂν δ' ἡ ἐκλογὴ ἦτο ὀριστικὴ, ἐπεκύρου αὐτὴν. Ἐνίοτε δὲ μόνον, καὶ τοῦτο σπανίως, δι' αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος ἀνέβαινέ τις τὰς βαθμίδας τῆς διδασκαλικῆς ἐδρας, ὡς λέγεται γενόμενον δι' Ἀδριανόν τὸν Τύριον· ἢ ἐλάμβανεν ἀξίωμα ἀνώτερον τῶν συναδέλφων, ὡς Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς ἐπὶ τῆς Αὐρηλίου βασιλείας.

Ἡ δ' ἐτησίᾳ ἀντιμισθία τῶν ἀνωτέρων καθηγητῶν ἦτο 10,000 ἀρχαῖαι δραχμαί, ἰσοδυναμοῦσαι πρὸς 50,000 τοῦ σημερινοῦ νομίσματος. Τῶν δευτερευόντων ὁμως διδασκάλων φαίνεται ὅτι περιωρίζετο εἰς ἓν τάλαντον, τουτέστιν εἰς 6,000 ἀρχαίας δραχμάς. Ἀναφέρεται ὁμως καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὡς λαμβάνων τάλαντον, καίτοι κατέχων μίαν τῶν ἐξ πρώτων ἐδρῶν, τὴν τῆς πολιτικῆς.

Κατεβάλλοντο δὲ οἱ μισθοί, οἱ μὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὰς ἐκ τούτου καλουμένας αὐτοκρατορικὰς ἑδρας, οἱ δὲ ὑπὸ τῆς πόλεως διὰ τὰς πολιτικὰς. Ἄλλ' ἡ χρηματικὴ ἀμοιβὴ τῶν διδασκόντων δὲν περιωρίζετο ἐν τῷ ἐτησίῳ τούτῳ μισθῷ· ἰδιαίτερα δίδαστρα καὶ δῶρα τῶν μαθητῶν ἤϋξανον αὐτὸν εἰς ποσὸν ὑπέρογκον πολλάκις· διότι ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰ ἐκτάκτως ποτὲ δοθέντα ποσά, ὡς τὰ 30 τάλαντα Ἰουλίου τοῦ Ἀττικοῦ διὰ τὴν τοῦ υἱοῦ διδασκαλίαν, καὶ αἱ 10,000 δραχμαὶ παρὰ πολλῶν δοθεισάι, ἀλλ' ὅμως ἑκατὸν δραχμαὶ ἀττικαὶ ἦσαν μετριώτατα δίδαστρα ἐφ' ὅλην τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν ἂν οἱ ὑπὸ τοῦ δημοσίου μισθούμενοι ἐλάμβανον μόνον ἐκούσια δῶρα, ἢ ἂν εἶχον τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσωσι τακτικὸν μισθὸν ὡς οἱ ἐλευθέρως διδάσκοντες. Περὶ τούτων δὲ γνωρίζομεν ὅτι Πρόκλος ὁ ἐκ Ναυπάκτου, ὁ περίφημος διὰ τὴν αὐστηρὰν διεύθυνσιν τῆς ἑαυτοῦ σχολῆς, ἐλάμβανε παρ' ἑκάστου τῶν μαθητῶν 100 δραχμὰς ἐφ' ἅπασαν τὴν περίοδον τῆς διδασκαλίας.

Δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν μετ' ἀκριβείας τὰ καθ' ἑκάστα περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ σπουδαίας τινὰς λεπτομερείας διέσωσεν ὁ Φιλόστρατος ἐν τοῖς Βίοις τῶν Σοφιστῶν, ἐνθα καὶ ὁμιλίας αὐτῶν παρένεβαλεν ἐνίοτε. Ἄξιον μάλιστα παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἡ τῶν ἀκροάσεων ἀρχὴ ἐγένετο ἀπὸ τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, μεθ' ἃ μετέβαινον εἰς τὴν ῥητορικὴν. Τῷ ὄντι ἡ ἰδέα ὅτι ὁ μαθητὴς ὀφείλει νὰ μάθῃ πρῶτον πῶς πρέπει νὰ σκέπτηται ὀρθῶς, καὶ ἔπειτα πῶς νὰ ἐκφράζεται γλαφυρῶς εἶναι τοσοῦτον ἀληθές, ὥστε κατὰ τὰς

ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος πολὺς ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς σωτηρίου ταύτης μεθόδου, πρὸ πάντων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν παιδῶν.

Μεγίστη δ' ἀπεδίδετο τιμὴ εἰς τοὺς διδάσκοντας. Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ γενναῖος προστάτης τῶν τεχνῶν, ὁ ἔξοχος διὰ τὴν εὐγλωττίαν σοφιστῆς ὠνομάσθη ἀρχῶν Ἀθηνῶν, ἔπειτα ὕπατος ἐν Ῥώμῃ, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐρηλίου ἐτιμᾶτο. Καὶ Ἀδριανὸς ὁ Τύριος, ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ Ἡρώδου μαθητῶν, ἀπήλαυσε τοσαύτην φήμην, ὥστε καὶ ἀνεβιβάσθη, ὡς εἶδομεν, ἀνευ ἐξετάσεως εἰς τὴν ἀνωτάτην εἰδραν τῆς σχολῆς. Ὅτε δ' ὁ Αὐρηλῖος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ, ἀπεθαύμασε τὴν ῥητορικὴν δεινότητα ἐν τινι αὐτοσχεδιάσματι, καὶ ἐπεδαψίλευσεν αὐτῷ τὰς βασιλικὰς χάριτας. Ὁ Ἀδριανὸς οὗτος συνησθάνετο τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ δυστυχῶς ἐπεδείκνυεν αὐτὴν. Προσῆρχετο εἰς τὴν σχολὴν μεγαλοπρεπῶς, φερόμενος ἐφ' ἀμάξης καὶ ἐνδεδυμένος πολυτελῶς. Ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτὴν τὴν ἀδυναμίαν ἠγαπᾶτο διὰ τὴν ἰκανότητα καὶ ἀγαθότητα αὐτοῦ. Τοιαύτης τιμῆς καὶ ἀγάπης ἠξιώθη καὶ ὁ περιώνυμος ἐκ τῆς ἐν Γαλατίᾳ Ἀρελάτης Φαβωρίνος, φιλόσοφος διακεκριμένος, εἰς ὃν καὶ ἀνδριάντα χαλκοῦν ἀνήγειραν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὀνομαστὸς διὰ τὴν ῥητορικὴν δεινότητα ἦτο Πολέμων ὁ ἐκ Λαοδικείας, εἰ καὶ οὐχὶ λίαν ἀγαπητὸς διὰ τὴν ὑψηλοφροσύνην. Πολλοὶ ἄλλοι σοφισταί, ὡς παρὰ Φιλοστράτῳ δεικνύεται, ἐδόξασαν τὴν περίοδον ταύτην, ἀλλὰ τούτων τὰ ὀνόματα παραλείπομεν διὰ νὰ μνημονεύσωμεν τινῶν ἐξ ἄλλων πόλεων σοφιστῶν.

Ἐκ Σελευκείας ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ διέτριψέ τινα χρόνον ὁ ἐν τῇ πατρίδι ἐνδοξος σοφιστῆς Ἀλέξανδρος, ὅστις καὶ ἐν Ἀθήναις ἠθέλησε νὰ διαγωνισθῇ μετὰ τοῦ ἀρίστου τῶν αὐτόθι ῥητόρων. Ὁ λαὸς συνέρρευσε ἴν' ἀκούσῃ τοὺς περιωνύμους σοφιστάς, ἡ δὲ ὑπεροχὴ τοῦ Ἡρώδου ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀντιπάλου. Ἐνδοξότερος δὲ τούτου ἀνεφάνη ὁ ἐν Σμύρνῃ διδάσκων Ἀριστείδης ὁ Αἴλιος. Πάντες ἐθαύμαζον τὴν εὐγλωττίαν αὐτοῦ, καὶ πολλαχοῦ τῷ ἀνήγειραν ἀνδριάντας ἢ ἐξέδωκαν ψηφίσματα εἰς τιμὴν αὐτοῦ.

Καὶ Ῥωμαῖοι δὲ λόγιοι διέτριψαν ἐν Ἀθήναις, αὐξάνοντες οὕτω τὴν φιλολογικὴν τῆς πόλεως κίνησιν, ὡς ὁ Αὐλὸς Γέλλιος, ὅστις καὶ συνέγραψεν αὐτόθι τὰς Ἀττικὰς Νύκτας, ἐν αἷς περιγράφει καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἐν Ἀθήναις σπουδαστῶν. Συνέρρειον δὲ καὶ ἐκ Ῥώμης καὶ ἐξ ἄλλων ἐθνῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἐπαρχιῶν εἰς Ἀθήνας οἱ σπουδασταί, ὥστε ὑπερέβησαν κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐγγχωρίων. Πολυτιμότεραι δὲ θὰ ἦσαν εἰδήσεις τινὲς ἀκριβεῖς περὶ τοῦ τρόπου τῶν σπουδῶν, περὶ ὧν ἀνεπαρκεῖς ἔχομεν πληροφορίας· διότι οὔτε περὶ τῆς δημοσίας ἐν τῷ πανδιδακτηρίῳ διδασκαλίας, οὔτε περὶ τῆς διοργανώσεως τῶν ἰδιωτικῶν σχολείων γνωρίζομέν τι σαφῶς. Φαίνεται μόνον πιθανόν ὅτι ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν τούτων ἐκπαιδευτηρίων μόνον τὸ τοῦ Πρόκλου ἐκτήσατο μεγάλην φήμην διὰ τὸν περιορισμὸν καὶ τὴν τάξιν τῶν ἐν αὐτῷ μαθητῶν.

Ἄλλ' ἐν ἐλλείψει ἄλλων περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας πληροφοριῶν ἀναφερόμεν τινὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ σωτηρίου ἐκείνου πρὸς μόρφωσιν τῶν νέων γυμνα-

σίου, τοῦ ἐφηβείου δηλονότι, ὅπερ εἶδομεν ἀκμάζον καὶ θάλλον ἐν ταῖς καλαῖς τῆς ἐλευθερίας καὶ δόξης ἡμέραις. «Ὡς ἀκτὶς τελευταία καὶ ἀσθενὴς δύνοντος ἡλίου, λέγει ὁ κύριος Ἀλθέρτος Δουμῶν, πραγματευόμενος περὶ πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς, διετηρεῖτο ἔτι ἐν Ἀθήναις τὸ ἔθος τοῦτο, ἀναμιμνήσκον ἡμῖν τὴν ἐξαίρετον ἐκείνην δημοσίαν ἀγωγὴν τῶν νέων ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ.» Ἡ εὐπρέπεια καὶ ἡ κοσμιότης τῶν ἐν τοῖς ἐφηβείοις νέων, ἡ βásiμος αὐτῶν σπουδὴ περὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, ἡ αὐστηρότης περὶ τὴν στρατιωτικὴν ἀσκήσιν καὶ δίαιταν κατεγοήτευσαν πάντοτε τοὺς ἐπισκεφθέντας τὸν περιώνυμον τοῦτον νεανικὸν οὖτως εἰπεῖν σύλλογον. Ὁθεν καὶ Ἡτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος πρὸς ἐνδειξιν τοῦ τε θαυμασμοῦ διὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τῆς ἐπιθυμίας διὰ τὴν πρόοδον τοῦ ἐφηβείου, ἔκτισε τὸ πολυτελὲς ἐκεῖνο καὶ εὐρύχωρον γυμνάσιον πρὸς διατριβὴν τῶν ἐφήβων· κατὰ δὲ τὸν 2^{ον} μ. Χρ. αἰῶνα ὁ Ἀδριανὸς ἀφιέρωσε καὶ ἕτερον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν περικαλλῆς οἰκοδόμημα. Καὶ διετηρεῖτο μὲν εἰσέτι ἐν τάξει καὶ ἐπιμελείᾳ τὸ ἐφηβεῖον, ἀλλ' ὁ διοργανισμὸς αὐτοῦ εἶχεν ἐπαισθητῶς ἀλλοιωθῆ ὡς πρὸς τὸ στρατιωτικὸν μέρος. Ἦδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου πλειοτέρα κατεβάλλετο προσοχὴ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἐφήβων, καὶ προσετέθησαν ἐπὶ τούτῳ ἱκανὰ μαθήματα· καθ' ἣν δ' ἐποχὴν εὐρισκόμεθα, αἱ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις ἔτι μᾶλλον περιωρίσθησαν, καὶ αἱ περιπολίαι σχεδὸν ἐπαύσαντο. Ἐπειτα καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτῷ ἐφήβων κατὰ πολὺ ἠλαττώθη· διότι ἐκ τῶν περιωριστῶν ἐπιγραφῶν μόλις περὶ τοὺς ἑκατὸν ἐφοίτων, ἐν ᾧ

πάλαι ποτέ ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως ἀναφέρονται μέχρι πεντακοσίων. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ ἐν γένει τῆς Ἀττικῆς. Τῶ ὄντι ἀπὸ τοῦ 6^{ου} μέχρι τοῦ 4^{ου} αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ ἠριθμοῦν περὶ τὰς 60,000 Ἀθηναίων πολιτῶν, ἐὰν δὲ κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἀρχαιολόγων προσθέσωμεν κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ὡς μετοίκους, καὶ πενταπλασίους δούλους, θὰ εὕρωμεν περὶ τὰς 600,000 κατοίκων ἐν Ἀττικῇ. Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἀναλογίαν κατόικον ἴσως ἐπὶ Ἀντωνίνων 120,000, ἐξ ὧν περὶ τὰς 14,000 Ἀθηναῖοι πολῖται, εἰ καὶ ἐν τούτοις εὕρισκοντο πολλοὶ καταχρηστικῶς ἐγγεγραμμένοι· ὥστε ἐκ τούτου γίνεται κατάδηλον, ὅτι πᾶσα ἡ προστασία τῶν αὐτοκρατόρων ἦτο μὴδὲν ἀπέναντι τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐνδόξων τῆς πόλεως ἡμερῶν. Ἄλλ' ἐν ἐποχῇ δουλείας, καὶ ἡ κατάστασις αὕτη τῶν Ἀθηνῶν φαίνεται εὐτυχῆς, τὸ δὲ σπουδαῖον πάντοτε τοῦ ἐφηβείου καθιδρυμα καὶ ἡ λοιπὴ περὶ τὴν παιδείαν ἐνασχόλησις, καὶ τὴν πόλιν καθίστα σεβαστὴν ἐνώπιον τῶν δυναστῶν, καὶ τὰς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος διετῆρει, καὶ ἐλπίδα τινὰ παρείχε περὶ εὐτυχεστέρου μέλλοντος. Τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐνίσχυε καὶ ἡ κατάστασις ἐν γένει τῆς φιλολογίας, ἥτις ὅπως-δήποτε ἐξηκολούθει παράγουσα προϊόντα οὐχὶ ἀνάξια λόγου.

τὴν σπουδὴν, παρήγαγεν ὄσους καρποὺς ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἔθνος στερούμενον αὐτονομίας ἐθνικῆς καὶ πρό μικροῦ παθὸν τοσαῦτα δεινά. Παραλείποντες δὲ τοὺς ἄλλους δευτερεύοντας συγγραφεῖς, ἀρκούμεθα ἀναφέροντες μόνον τοὺς ἐπισημοτάτους.

Καὶ ἐν μὲν τῇ ἱστορίᾳ διέπρεψεν Ἀππιανὸς ὁ Ἀλεξανδρεὺς, περὶ τὸ 160 Μ. Χ. ἀκμάσας καὶ συγγράφας ἐθνογραφικὴν τῆς Ῥώμης ἱστορίαν, ἧς σώζονται τὰ πλεῖστα μέρη. Σπουδαῖον ἱστορικὸν ἔργον εἶναι καὶ τὸ Δίωνος τοῦ Κασσίου ἐκ Νικαίας (220) συγγράψαντος Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἧς ὁμως ἀπωλέσθησαν πολλὰ βιβλία. Γνωστὸς διὰ τὴν ποικίλην αὐτοῦ ἱστορίαν καὶ τὴν περὶ ζῶων ιδιότητος πραγματείαν εἶναι ὁ Αἰλιανὸς (220) ὅστις ἠρανίσθη ἐκ διαφόρων συγγραμμάτων καὶ διέσωσε πολλὰς ἀξιολόγους παρατηρήσεις.

Νέον εἶδος φιλολογίας ἀπασχολεῖ τινες σοφιστὰς τῆς ἐποχῆς ταύτης, δηλαδὴ ἡ μυθιστορία, περὶ ἣν εἶδομεν ἀσχολουμένους καὶ τινες Ῥωμαίους συγγραφεῖς. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν Ῥωμαντικῶν συγγραφῶν ἀναφαίνεται κατὰ πρῶτον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ τοῖς βουκολικοῖς τοῦ 3^{ου} Π. Χ. αἰῶνος ποιηταῖς, οἵτινες παρενέβαλον καὶ ἐρωτικὰς σκηνὰς ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ποιμενικοῦ βίου. Κατὰ δὲ τὴν παρακμὴν τῆς φιλολογίας αἱ σκηναὶ αὗται ἐγένοντο κατάλληλον ἀντικείμενον τερπνῶν καὶ ἀφελῶν διηγήσεων ἐν τῷ εὐκολωτέρῳ πεζῷ λόγῳ, καὶ ἐντεῦθεν τὰ μυθιστορήματα. Καὶ τὰ μὲν ἄριστα τούτου τοῦ εἶδους ἔργα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον, εἰς ἣν δ' εὐρισκόμεθα ἐποχὴν ἀνάγονται τὰ Μιλησιακά, τὰ τοῦ Παρθενίου, τὰ τοῦ Ἰαμβλίχου, πάντα ἐν πεζογρα-

φία, ἔπος δὲ μυθιστορικὸν ἀναφαίνεται μόνον κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα.

Ἐν δὲ τῇ σοφιστικῇ ἤχμασε περὶ τὸ 90 Μ. Χ. ὁ ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας Δίων Χρυσόστομος, ὃν ἀποκαλεῖ ἀμαλθείας κέρασ ὁ συγγραψας τὸν βίον τῶν σοφιστῶν, καὶ οὗτινος οἱ ῥητορικοὶ καὶ φιλοσοφικοὶ λόγοι ἀποδεικνύουσι τὴν μεγάλην τοῦ ἀνδρός ἀξίαν. Τίς δ' ἀγνοεῖ τὸν χαριέστατον ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας Λουκιανὸν (180), ὅστις μετὰ τοσαύτης εὐφυΐας ἔσκωψε τὰς δεισιδαιμονίας τῶν ἀρχαίων. Ἐπὶ Ἀντωνίνων ἐδίδαξεν ἐν Ῥώμῃ τὴν ῥητορικὴν καὶ Πausανίας ὁ ἐκ Καισαρείας, μαθητὴς Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, καὶ ὅστις συνέγραψε τὴν πολύτιμον τῆς Ἑλλάδος Περιήγησιν περιωθειῶσαν εὐτυχῶς μέχρις ἡμῶν. Εἰς ἕτερον συγγραφεῖα ὀφείλομεν πολλὰς περὶ τῆς ἀρχαιότητος εἰδήσεις, τὸν ἐξ Αἰγύπτου Ἀθηναῖον, ὅστις ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ, Οἱ Δειπνοσοφισταί, συνέλεξε σπουδαίας περὶ τῶν ἀρχαίων ἡθῶν καὶ ἐθίμων γνώσεις. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους, 200 Μ. Χ., συνέγραψε τοὺς βίους τῶν σοφιστῶν ὁ Φιλόστρατος, ὁ μετ' ἐπιτυχίας διδάξας ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ῥώμῃ τὴν ῥητορικὴν. Ἀλλὰ τὸ θαῦμα τοῦ αἰῶνος τούτου ὑπῆρξεν Ἑρμογένης ὁ Ταρσεύς, ὅστις ἔδειξε τὴν ἐκπληκτικὴν ἐκείνην πρωιμότητα τοῦ πνεύματος. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἦλθεν εἰς Ῥώμην δεκαπενταέτης μόλις ὢν, καὶ λέγεται ὅτι παρουσιασθεὶς εἰς τὸν Μάρκον Αὐρήλιον. «Ἰδοῦ, εἶπεν, ἦκω σοι, βασιλεῦ, ῥήτωρ παιδαγωγοῦ δεόμενος, ῥήτωρ ἡλικίαν περιμένων.» Ἐδίδαξε δὲ τὴν ῥητορικὴν, καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐξέδωκε τὸ πρῶτον σύγγραμμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ

κατὰ τὸ 22^{ον} τῆς ἡλικίας ἔτος ὑπέπεσεν εἰς νόσον βαρῆαν, ἐξ ἧς ἀπώλεσε τὸ μνημονικὸν καὶ ἔπεσεν ἔπειτα εἰς ἡλιθιότητα. Βραδύτερον, ἀλλ' ὅπωςδήποτε εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνήκων, ἀναφαίνεται, ἕτερος περιώνυμος ῥήτωρ καὶ κριτικὸς φιλολόγος, ὁ σοφιστὴς Λογγίνος, οὗ μεταξὺ ἄλλων σώζεται τὸ Περὶ Ὑψους σύγγραμμα. Ὁ Λογγίνος ἐδίδαξε τὴν ῥητορικὴν ἐν Ἀθήναις, ἀπέβη δὲ ἐπίσημος καὶ ὡς ὑπουργὸς Ζηνοβίας βασιλίσσης τῆς Παλμύρας, ὅτε καὶ ὑπέστη μεγαλοφύχως καὶ καρτερικῶς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐρηλιανοῦ τοῦ νικητοῦ τῆς μεγαλεπηβόλου βασιλίσσης.

Ἐὰν δὲ μετὰ τοὺς διδασκάλους τῆς ῥητορικῆς στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τοὺς διδάσκοντας τὸ γραμματικὸν ἰδίως μέρος τῆς γλώσσης, θ' ἀπαντήσωμεν ἐν πρώτοις ἐπὶ Ἀδριανοῦ τὸν ἐπισημότατον πάντων τῶν γραμματικῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἀπολλώνιον τὸν καλούμενον Δύσκολον, ὅστις πρῶτος συνέταξε συστηματικὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης γραμματικὴν. Ἡρωδιανὸς δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Αὐρηλίου ἀποκατασταθεὶς, συνέγραψεν ἐκεῖ γραμματικὴν ἀνθολογίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν λεξικογράφων εὐρίσκομεν Πολυδεύκην, τὸν ἐκ Ναυκράτιδος τῆς Αἰγύπτου, ἐπιστήσαντα ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν συναγωγὴν Συνωνύμων, καὶ διδάξαντα τὴν ῥητορικὴν ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Ἀντωνίνων. Μικρὸν δ' ἔπειτα, ἐν ἔτει 300, ὁ Ἡσύχιος ἔγραψε γενικώτερόν τι λεξικὸν δυσκόλων λέξεων, καὶ οὕτω βαθμηδὸν ἐτελειοῦτο ἡ φιλολογικὴ τῆς γλώσσης σπουδὴ.

Αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι δὲν ἔμειναν στεῖραι, οὐδ' αὐταί. Ἐν τοῖς μαθηματικοῖς διεκρίθησαν κατὰ τὸν

2^{ου} αἰῶνα οἱ περὶ τοὺς ἀριθμητικοὺς ἰδίως ὑπολογισμοὺς ἀσχοληθέντες Διόφαντος καὶ Θέων ὁ Σμυρναῖος, περὶ περὶ δὲ τὴν ἀστρονομίαν διέπρεψεν ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, οὗ τὸ ἀστρονομικὸν σύστημα ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις τῶν σπουδῶν μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐν τῇ ἰατρικῇ οἱ Ἀλεξανδρινοὶ παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὰς θεωρητικὰς περὶ αὐτῆς μελέτας, ἐν ᾧ ἀλλαχοῦ μετετρέπη ἢ ἐπιστήμη εἰς ἐμπειρικὴν ὄλως τέχνην. Ἐν Ῥώμῃ ἰδίως, ἐνθα ἐσχηματίσθησαν πολλὰ πρακτικὰ σχολαὶ τῆς ἰατρικῆς, ἰδρῦθη καὶ ἡ μεθοδικὴ αἵρεσις ὑπὸ Ἀσκληπιάδου τοῦ ἐκ Προύσης καὶ Σορανοῦ τοῦ Ἐφεσίου περὶ τὸ 100 Μ. Χ. ἔτος. Ἄλλ' ὁ φρονίμως συνενώσας τὴν θεωρίαν μετὰ τῆς πείρας εἶναι ὁ ἐκ Περγᾶμου Γαληνός, ὅστις ἐπεσκέφη τὰς πλείστας τῶν τότε ἐπισήμων ἰατρικῶν σχολῶν, καὶ ἐπὶ τέλος ἀποκατέστη ἐν Ῥώμῃ. Συνέγραψε δὲ περὶ ἰατρικῆς, ἢ τὰ τοῦ Ἴπποκράτους σχολιάζων, ἢ ἰδίας συντάττων πραγματείας.

Ἄλλ' ἡ ἐπιστήμη ἣτις ἔμελλε νὰ λάβῃ τοσαύτας τύχας, νὰ περιπέσῃ εἰς ἀδιεξόδους περιπλοκάς, ὅτε ἔβαινε πρὸς τὴν λύσιν σπουδαίων ζητημάτων, καὶ ὅμως νὰ συνεργήσῃ εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἦτο βεβαίως ἡ φιλοσοφία. Εἶδομεν ἤδη τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Ἐπίκτητον διδάσκοντας, τὸν μὲν ἐκλεκτικὴν τινα φιλοσοφίαν, τὸν δὲ τὴν καθαρὰν στωικὴν. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας πρὸς συνένωσιν τῶν συστημάτων, ὁ Ἀμμώνιος περὶ τὰ τέλη τοῦ 2^{ου} αἰῶνος ἰδρύει τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἐν ἣ ἐπαιδεύθησαν οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι Πλωτῖνος καὶ Ὀριγένης. Περὶ τὴν φιλοσοφίαν δ' ἐνησχολήθησαν καὶ ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ αὐ-

τοκράτωρ Αὐρήλιος καὶ ὁ Λογγίνος καὶ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ τὸν 2^{ον} καὶ 3^{ον} αἰῶνα. Οὗτοι πάντες ἠγωνίζοντο, οἱ μὲν νὰ στηρίξωσι τὰ καθαρὰ δόγματα τῶν τεσσάρων μεγάλων σχολῶν, ὡς ἐδιδάσκοντο ἐν τῷ πανδιδακτηρίῳ Ἀθηνῶν καὶ ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ νὰ ἐμφυχώσωσι τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ Ἀμμωνίου ἰδρυθέντα καὶ ἔπειτα ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ Πλωτίνου ἐνισχυθέντα νεοπλατωνισμόν· καὶ ἄλλοι νὰ κατορθώσωσι τι κρᾶμα τῶν πυθαγορικῶν δογμάτων μετὰ τοῦ μυστικισμοῦ τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν καὶ τινος θρησκευτικῆς φιλοσοφίας. Τὰς δὲ φιλοσοφικὰς ταύτας ἐρεῦνας διηκόλυνεν ὁ Διογένης ὁ ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ Λαέρτης ὀρμώμενος, διὸ καὶ Λαέρτιος πάντοτε λεγόμενος. Ὁ σπουδαῖος οὗτος συγγραφεὺς μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας συνέταξε συντόμους βιογραφίας τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων, καὶ οὕτως ἀπετέλεσεν ἐπίτομόν τινα τῆς φιλοσοφίας ἱστορίαν, ἣτις συνήργησε τὰ μάλιστα πρὸς διευκρίνισιν τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων.

Ἡ περὶ τὴν φιλοσοφίαν διηνεκῆς αὕτη τῶν λογίων ἐνασχόλησις ἐμελλε νὰ ἐξασκήσῃ ἀπροσδόκητον ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐπιβρόχην, καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Καὶ οὐ μόνον ἡ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἐν γένει ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἔμενε πάντοτε ὡς φῶς ἀνέσπερον ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, διασῶζον μὲν ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τῆς παντελοῦς ἀποκτηνώσεως, ἐγγυώμενον δὲ μέλλον εὐκλείεστερον, ὅταν ποτὲ δύναμις ἀνωτέρα θὰ ἐξῆγε τὰ ἔθνη ἀπὸ τῆς συγχύσεως, εἰς ἣν ἐνέβαλεν αὐτὰ ἡ πολιτικὴ κατάστασις.

Ἄλλ' ὅποια τις ἦτο αὕτη ἡ κοινωνία καθ' ἣν ἐπο-
χὴν εὐρισκόμεθα, κατὰ τὸν 3^{ον} δηλονότι Μ. Χ. αἰῶνα·
πῶς μετὰ τόσας εὐτυχεῖς ἡμέρας δόξης περιέπεσεν εἰς
δεινὴν παρακμὴν; Ὅποια περιεῖχεν ἔτι ζωτικά στοιχεῖα;
Τίς διέσωσεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰς ὃ ἐκινδύνευε
νὰ κατακρημνισθῆ; Ὁ ἐπιεικὴς ἀναγνώστης θὰ παρα-
κολουθήσῃ ἡμᾶς καὶ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην μελέτην

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

I.

ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΠΑΡΑΚΜΗ.

Επι τῶν ἐρειπίων τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν ἐπανεπαύετο ἤδη ἀγερώχως ὁ κυρίαρχος τῆς Ῥώμης λαός· ἐπὶ δὲ τοῦ κοσμοκράτορος δήμου, ταπεινωθέντος καὶ αὐτοῦ, ἐπικάθηται βαρὺς ὁ αὐτοκρατορικός ὄγκος. Εἰρήνη ἐπὶ Αὐγούστου προκηρύττεται παγκόσμιος, ἵνα ἐν μὲν τῇ πρωτεύουσῃ, διὰ τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς πολυτελείας, διὰ τῶν θεαμάτων καὶ τῶν τέρψεων, ἐντροφῶσιν οἱ κατακτηταὶ καὶ ἐκφραυλίζηται ὁ ὄγκος, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις στενάζωσιν ἀνέτως οἱ τὰ πάντα ἀπολέσαντες, ἂν μὴ ἔχωσιν ἄλλο μέσον παραμυθίας. Ἄλλ' ἔμελλον καὶ αὐτοὶ οἱ κατακτηταὶ διὰ τοῦ ἰδίου ὀλέθρου ν' ἀποτίσωσι τὰ δεινὰ ὄσων ἐγένοντο αἴτιοι εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐπὶ αἰῶνα ὄλοκληρον ἀνέβησαν ἐπὶ τοῦ θρόνου οἱ ἐξωλέστατοι τῶν τυράννων, οἵτινες οὐδενός ἐφείσαντο μέσου πρὸς κόρεσιν τῶν παθῶν ἢ τῆς ἀγριότητος αὐτῶν, καὶ συμπάρευσ-

ραν εἰς πᾶσαν μοχθηρίαν καὶ τὸν ἤδη ἐπὶ τὴν ὀλισθηρὰν ὁδὸν τῆς διαφθορᾶς ἐξοκείλαντα ῥωμαϊκὸν δῆμον. Ὁ εἰρηνικὸς τῶν Ἀντωνίνων αἰὼν δὲν κατώρθωσε ν' ἀνεγείρῃ ἐκ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς πτώσεως τὸν ἀπεγνωσμένον ἐκεῖνον λαόν· οἱ δὲ τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀνάξιοι καὶ φαῦλοι δυνάσται, ὑπὸ σατανικῶν οἰστροηλατούμενοι παθῶν, ἀπετελείωσαν τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, καὶ ἐξώθησαν τὴν κοινωνίαν κατὰ κρημνῶν. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπιλαθόμενοι οὕτω τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἀρετῆς καὶ τῆς αὐστηρᾶς διαίτης, ἀπώλεσαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην ἀνδρίαν, δι' ἣν ἐγένοντο τὸ φόβητρον τοῦ κόσμου. Οἱ αὐτοκράτορες, μὴ εὐρίσκοντες ἱκανὴν ἐν Ῥώμῃ δύναμιν, ἐζήτουν ἀνδρας ἐμπειροπολέμους ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, πρὸς σχηματισμὸν τοῦ στρατοῦ, ἐφ' οὗ καὶ μόνου ἐστηρίζοντο. Ἄλλ' ὁ τύραννος εἶναι δύσπιστος, ὑποπτος, δειλός. Ἡ δεσποτεία ἐπερείδετο ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, τὴν ἐθνικὴν ὅμως δύναμιν ὑπέβλεπε, καὶ διὰ τοῦτο πανταχοῦ διέτασσε τὴν καθαίρεσιν τειχῶν καὶ φρουρίων, τὸν γενικὸν τοῦ λαοῦ ἀφοπλισμὸν. Τοῦτο ἄλλοτε ἐπεζήτηε καὶ ἡ δημοκρατουμένη Ῥώμη· ἀλλ' ἐκείνη τότε εἶχε τὰς ἀτρομήτους αὐτῆς λεγεῶνας, ἥδη ὅμως αἱ τῶν αὐτοκρατόρων σχηματίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἀθροισμάτων ἐκ πασῶν τοῦ κράτους τῶν ἐπαρχιῶν. Ἐπειτα καὶ αὐτὴ τῆς Ῥώμης ἡ κοινωνία ἠλλοιωθῆ· διότι πλεῖστοι μὲν ξένοι κατώκουν ἐν αὐτῇ ὡς πολῖται, παρηλλάγησαν δὲ τὰ ἦθη τῶν ἰδίως πολιτῶν Ῥωμαίων, ὧν οἱ μὲν μεγιστᾶνες ἐκολάχευον δουλικῶς τὸν αὐτοκράτορα, οἱ δὲ πένητες οὐδὲν ἕτερον ἐζήτουν ἢ τὸ παροικιακὸν γενόμενον, ἄρτον καὶ θεάματα.

Ἡ ἀμοιβαία αὐτῆ ἐξασθένησις καὶ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῆς Ῥώμης ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ συνετοὺς κυβερνήτας εἰς σπουδαίας περὶ τοῦ Κράτους ἀνησυχίας· ἀλλ' οὐδεὶς ἐμερίμνα περὶ τοῦ εἰσέτι ἀδήλου μέλλοντος. Καὶ ὅτε, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰῶνος, ὁ ἀθλιὸς Καρακάλλας ἐξέδωκε τὸ γνωστὸν ἡμῖν δόγμα, δι' οὗ ἀπενέμοντο δικαιώματα Ῥωμαίου πολίτου εἰς πάντα ὑπήκοον τῆς Ῥώμης, ὁ πεπωρωμένος οὗτος αὐτοκράτωρ οὐδαμῶς ἐσχέπτετο περὶ συνενώσεως τῶν ὑπήκων πάντων εἰς ἔθνος ἐν συμπαγῆς καὶ ἰσχυρόν. Ὁ κυριώτατος τοῦ δόγματος τούτου σκοπὸς ἦτο ἡ τῶν οἰκονομικῶν βελτίωσις. Ἀλλ' ἂν ἡ ἀσύνητος ἐκείνη κυβέρνησις δὲν ἐσχέφθη περὶ τῆς ἀνορθώσεως τοῦ Κράτους, ὅπερ βεβαίως ἐνόμιζε κραταιότατον, διὰ τοῦ δόγματος ὅμως ἐκείνου συντέλεσεν ἀκουσίως εἰς μείζονα ἐξασθένησιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στοιχείου.

Αἱ ἐπαρχίαι, ὑπὸ τὴν φοβερὰν τῆς Ῥώμης μάχαιραν διατελοῦσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγα φρόνημα τῆς πατρίδος τῶν Κατῶνων θαυμάζουσαι, ἐπεζήτουν παντὶ σθένει, ὡς γνωστὸν, τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτογραφίαν πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς ὑπὸ τῶν νόμων ὑπερασπίσεως, δὸς δ' εἶπεῖν, καὶ τοῦ περιφανοῦς ὀνόματος Ῥωμαίου πολίτου. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ πτώσις τῆς Ῥωμαϊκῆς κοινωνίας καὶ κυβερνήσεως ἐξήλειψε τὸν ἀρχαῖον ἐκείνον σεβασμὸν πρὸς τὴν κοσμοκράτορα πόλιν· αἱ ἐπαρχίαι παρεδέξαντο ἤδη ἀσμένως τὸ Ῥωμαϊκὸν ὄνομα πρὸς ἀποφυγὴν τῶν καταπίεσεων, ἀλλ' ἔστρεψαν μᾶλλον τὴν προσοχὴν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐθνικοῦ στοιχείου. Ὅθεν οὐδεμίαν προσπάθειαν κατέβαλλον, οὐδεμίαν θυσίαν ἔπραττον πρὸς δια-

τήρησιν τῆς κοινῆς ἐκείνης καὶ ἀχανοῦς πατρίδος, ἥτις ὁμῶς δὲν ἦτο ἡ ἰδία ἐκάστου πατρίς. Ἐμάχοντο ἐξ ἀνάγκης, οὐχὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ· ἐδείκνυον ἀνδρίαν, οὐχὶ ἥρωϊσμόν· καὶ ἐν γένει ἀκουσίως ἐλάμβανον τὰ ὄπλα, ὁσάκις δὲν προέκειτο νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ τοῦ ἰδίου ἑαυτῶν ἔθνους. Ἐκ τούτου ἡ πολιτικὴ αὕτη ἔνωσις ἔθνῶν διαφόρων συνεκρότησε μὲν ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα Κράτος ἐν ἀπέραντον, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε καὶ τὴν στερέωσιν αὐτοῦ. Ὀφέλησε μᾶλλον τοὺς ἰδιώτας καὶ τὰ συνιστῶντα τὸ Κράτος ἔθνη, καί, ἂν δὲν ὑπῆρχε γενικὴ ἀτονία καὶ ἀθυμία, ἂν δὲν διετηρεῖτο ὁ γενικὸς ἀφοπλισμός, καὶ τὸ δεινότατον, ἂν δὲν ἐπήρχοντο αἱ βαρβαρικαὶ τοῦ 3^{ου} αἰῶνος ἐπιδρομαί, τὸ ἔργον τῶν ἔθνῶν θὰ προήγετο ταχύτερον. Ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἐλευθερία καὶ ἡ αὔξησις τῆς εὐημερίας θὰ διηυκόλυνον τὴν διάδοσιν τῆς ἐνιαχοῦ ἔτι διαλαμπούσης παιδείας, καὶ δι' αὐτῆς θὰ συνεπήγοντο τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἀναγέννησιν. Ἀλλ' ὁ μαρασμὸς ἦτο γενικὸς, αἱ δ' ἐπιδρομαὶ τοσοῦτον φοβεραί, ὥστε ἀνεχαίτισαν τὸ βῆμα τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὴν ἑαυτῆς ἀνέγερσιν. Εἰς ἀπόκρουσιν τῶν βαρβάρων, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Δουναβέως καὶ τοῦ Ῥήνου ἤτοιμάζοντο νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὑπῆρχον λεγεῶνές τινες, καὶ αὐταὶ ἀνανεούμεναι οὐχὶ ὑπὸ συμπολιτῶν τοῦ Σκιπίωνος, ἀλλ' ὑπὸ ἐτέρων περὶ τὰς ἡμέρας ἐκείνας βαρβάρων, οἵτινες ἀποτελοῦσιν οὕτω τὸν προμαχῶνα τοῦ Κράτους. «Ὅπισθεν τῆς ταινίας ταύτης τῶν λεγεῶνων, λέγει ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ συγγράμματι ὁ Κύριος Ἰουλθέλλης, οὐδὲν πλέον ὑφίσταται. Διάσχισον τὴν λεπτὴν ταύτην γραμμὴν, καὶ

ἅπανα ἢ αὐτοκρατορία γίνεται λάφυρον. Τῇ ἀληθείᾳ, παράδοξον εἶναι πῶς ἡ Ῥώμη δὲν ἐκυριεύθη πρὸ τοῦ 410 ἔτους.» Ὁ παμμιγῆς ἐκεῖνος ῥωμαϊκὸς στρατός, ἂν δὲν διέσωζε τὰς ἀρχαίας ἀρετάς, ὑπερεῖχεν ὁμως πάντοτε τοῦ βαρβαρικοῦ κατὰ τε τὸν ὄπλισμόν καὶ τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν πολεμικὴν τέχνην, ὥστε κατῶρθωσε πολλάκις ν' ἀποκρούσῃ τοὺς ἐπιδραμόντας· ἀλλὰ καὶ κατετροπώθη ὁμως πολλάκις, τὸ δὲ Κράτος ὑπεβλήθη εἰς φόρους, καὶ αἱ ἐπαρχίαι δεινῶς ἐληλατήθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Αἱ γαλατικαὶ ἐπαρχίαι καὶ αἱ βόρειοι τῆς Ἰταλίας ἐδουλοῦντο ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν, αἱ δ' ἀνατολικαὶ τοῦ Κράτους χῶραι ἔπασχον τὰ πάνδεινα ὑπὸ τῶν Γότθων, οἵτινες, τῷ 267 ἔτει, ἐκυρίευσαν καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐνθα αἱ σφαγαὶ καὶ ἡ λεηλασία ἀναμιμνήσκουσι τὴν πάλαι ἐπὶ Σύλλα καταστροφήν. Καὶ τούτους μὲν ἀπέκρουσαν μετὰ μικρὸν οἱ κάτοικοι ἐνθαῤῥυόμενοι ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Δεξίππου τοῦ Ἀθηναίου, ἀλλ' αἱ ἐπιδρομαὶ ἐξηκολούθησαν ἐπαναλαμβανόμεναι.

Τίς ἐμελλε νὰ σώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τοιαύτης τρομερᾶς καταιγίδος; Ἐν τῇ ἀλώσει τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Γότθων διηγοῦνται ὅτι, μετὰ τὴν λοιπὴν λεηλασίαν, οἱ βάρβαροι γαυριῶντες ἐπὶ τῷ κατορθώματι, παρεσκευάζοντο νὰ παραδώσωσιν εἰς τὰς φλόγας καὶ αὐτὰς τῆς πόλεως τὰς βιβλιοθήκας. Καὶ θὰ κατεστρέφοντο τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα κειμήλια, ἂν τις τῶν ἀρχηγῶν δὲν ἀπέτρεπεν ἀπὸ τοῦ ἔργου, λέγων ὅτι καλὸν νὰ μένωσι τὰ βιβλία· διότι οἱ Ἕλληνες περὶ ταῦτα ἀσχολούμενοι παραμελοῦσι τὴν πολεμικὴν ἀσκήσιν καὶ εὐκολώτερον νικῶνται. « Ἄν τοῦτο πραγματικῶς ἐβρέθη ὑπὸ

Γότθου ἀνδρός, λέγει ὁ Κύριος Κ. Παπαρρήγόπουλος, μετ' ὀλίγον ἔλαβον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πείραν ἀσφαλῆ τοῦ ὅτι ἡ παιδεία, ἡ ἀληθοῦς παιδεία παράγει αἰσθήματα καὶ φρονήματα ἱκανὰ νὰ κατισχύσωσι τῶν φοβερωτέρων πολεμίων.» Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο παρέχει ἡμῖν καὶ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τοῦ βαράθρου, εἰς ὃ κατεκρήμνισεν αὐτὰ ἡ ἔλλειψις τῆς ἐλευθερίου ἀγωγῆς καὶ παιδείας, ἀπὸ τοῦ κινδύνου, ὃς ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν.

Καὶ τῷ ὄντι, ἂν ἡ Ἑλλάς, καίτοι μεγαλουργήσασα ἐν τῇ ἐθνικῇ ἀμύνη, ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἐν τῇ διαδόσει τοῦ πολιτισμοῦ, ἔπεσεν ὁμως ὑπὸ τὸν ξενικὸν ζυγόν· ἂν ἡ Ῥώμη, εἰ καὶ ἐξέπληξε τὸν κόσμον, ἀπὸ ἀσῆμου χωρίου γενομένη πόλις κραταιά, παντοδύναμος, κοσμοκράτωρ, κύπτει ὁμως καὶ αὕτη τὸν αὐχένα ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν αὐτοκρατόρων καὶ σπεύδει μοιραίως πρὸς τὸν ὄλεθρον· τοῦτο συνέβη διὰ τὴν ὀλιγωρίαν περὶ τὴν χρηστὴν ἀγωγὴν, τὴν αὐστηρὰν δίαιταν, τὴν ὑγιᾶ παιδείουσι, ἅτινα προήγαγον ἐκάστοτε τὴν κοινωνίαν εἰς τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ἀκμὴν.

Εἶδομεν ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις τὴν θρησκείαν θεμελιούσαν τὴν οἰκίαν, συνιστώσαν τὴν οἰκογένειαν, ιδρύουσαν τὴν πόλιν, τέλος πάντων ἐνισχύουσαν τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ ἐμπνέουσαν τὸ εὐγενὲς αἰσθημα τῆς φιλοπατρίας. Ἄλλ' ἡ θρησκεία ἐκείνη ἦτο παχυλὴ τις δεισιδαιμονία. Ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, ἡ ἀνάπτυξις δηλονότι καὶ πρόοδος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀπῆλλαξε τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας ἀπὸ πολλῶν προλήψεων, ἃς ἡ ἀμάθεια εἶχεν ἀποδώσει εἰς αὐτάς· καὶ

τότε ὁ κόσμος εἶδε μετὰ θαυμασμοῦ ἐν Ἑλλάδι τὰ γαθὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας ἀποτελέσματα κατὰ τὸν ἑσσεὶ ἀξιομνημόνευτον πέμπτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα. Ἡ διανοητικὴ αὕτη πρόοδος ἐμελλε νὰ δείξῃ καθαρὰν τὴν ιδέαν τῆς θεότητος, καὶ νὰ ἰδρῦσῃ κοινωνίαν ἐπὶ τῶν ἐδραίων βάσεων τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ καλοῦ, ὡς ἐπεθύμει ὁ Σωκράτης, ὡς ἐφαντάσθη ὁ Πλάτων, ὡς ἐζήτησαν οἱ Στωϊκοί. Ἀπροσδόκητα γεγονότα διεκώλησαν, ὡς εἶδομεν, τὴν τακτικὴν ταύτην ἀνάπτυξιν καὶ ἡ ἄκαιρος καὶ οὐχὶ εἰλικρινὴς ζήτησις τῆς ἀληθείας ἐπήνεγκε τὴν ἀποψύχρανσιν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ δισταγμὸν τινα περὶ τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως τῶν αἰδίων νόμων τοῦ δικαίου, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐκτοτε ἡ κοινωνία ἐκραδάνθη καὶ τὰ πάθη ἔμειναν ἀχαλίνωτα, οἱ δὲ πόλεμοι καὶ αἱ κατακτήσεις ὤθησαν ἔτι μᾶλλον τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν διαφθοράν. Εἰς μάτην ἡ φιλοσοφία ἠγωνίσθη ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων· ὁ χεῖμαρρος ἔπρεπε νὰ ρεύσῃ ἕως οὗ νέαι περιστάσεις μεταβάλωσι τὸν ῥοδὸν αὐτοῦ. Ἐν τούτοις τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν μένει ἀργόν· ἡ ἐπιστήμη ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς ἀνθρώπους νέα δείγματα τῆς ὑπερτάτης ἀληθείας, καὶ ὁ Κλεάνθης δοξολογεῖ τὸ ὑπέρτατον ὄν, τὸν πάνσοφον δημιουργὸν τοῦ κόσμου. Ἄλλ' οἱ πολιτικοὶ περισπασμοὶ ἀποπνίγουσι τὴν φωνὴν τοῦ σοφοῦ. Ἡ ῥωμαϊκὴ κατάκτησις, ἀφαιροῦσα τὴν ἐλευθερίαν, καταβάλλει καὶ τὸ φρόνημα τοῦ ἔθνους, ὅπερ ἀνῆψε τὴν λαμπάδα τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπερ ἠδύνατο εἰσέτι νὰ φωτίσῃ τὸν κόσμον. Εἰς τὸ εὐγενὲς ὅμως ἔργον τοῦ φω-

τισμοῦ οἱ κατακτηταὶ δὲν ἀντικαθιστῶσιν ἐντελῶς τοὺς ὑποδουλωθέντας. Διαδίδουσι μὲν ἐν ταῖς δυτικάῃς ἐπαρχίαις τὸν πολιτισμὸν ὃν παρέλαβον, ἀλλ' οὔτε προάγουσιν, οὔτε ἀκραιφνή διατηροῦσιν αὐτόν. Περιπεσόντες δ' αὐτοὶ εἰς τὴν ἐσχάτην διαφθορὰν τῶν ιδιωτικῶν ἠθῶν καὶ εἰς ἀνεπανόρθωτον κυβερνητικὴν παραλυσίαν, συνεργοῦσιν εἰς τὴν χαλάρωσιν τῶν δεσμῶν τῆς κοινωνίας. Ναὶ μὲν, καθυποβάλλοντες τοὺς πάντας ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν ἐξουσίαν, διαρρήγνυουσὶ τοὺς ἀποκλειστικούς τῆς ἀρχαίας κοινωνίας θρησκευτικούς δεσμούς, καὶ ἐξαλείφουσι τὰ διαχωρίζοντα τὰς ἐθνότητας ὄρια, ἀλλὰ συγκαταστρέφουσι μετ' αὐτῶν καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν πατριδα, τὰς δύο ταύτας σωτηρίους βάσεις τῆς κοινωνίας.

Ἐν τῷ κυκεῶνι τούτῳ εὐρίσκετο ὁ πεπολιτισμένος κόσμος τοῦ 3^{ου} αἰῶνος. Πολιτικῶς, τυραννεῖται ὑπὸ κυβερνήσεως μοχθηρᾶς, ἡ κατασπαράσσεται ὑπὸ ἐμφυλίων στάσεων, ἐν ᾧ στίφη βαρβάρων λυμαίνονται τὴν χώραν· ιδιωτικῶς ἡ ἔλλειψις ἐθνικῆς ἐλευθερίας ταπεινοὶ τὸ φρόνημα, καὶ ἡ ψυχρότης τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος φέρει εἰς ἀπόγνωσιν τοὺς ἀνθρώπους, ἡ δὲ τῶν ἠθῶν διαφθορὰ καθιστᾷ αὐτοὺς ἔρμαιον τῶν παθῶν. Ἡ κοινωνία, ὡς θὰ ἔλεγεν αὐθις ἀρχαῖός τις ποιητής, ὁμοιάζει πρὸς πλοῖον ἄνευ πηδαλίου διατρέχον, ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, πέλαγος ἐξηγριωμένον, καὶ καταπατούμενον ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἐν ᾧ οἱ μὲν ναῦται δὲν ἀντλοῦσιν, ὁ δὲ κακὸς κυβερνᾷ ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ πλοῖον τοῦτο κινδυνεύει νὰ καταποντισθῇ.

Ἄλλ' ἡ παρακμὴ καὶ ἀσθένεια τοῦ δεσπύζοντος Κράτους θὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἡττηθέντος

τὸ θάρρος τῆς ἀνεγέρσεως, καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ῥωμαϊκοῦ θὰ ἰδρυθῶσι νέα Κράτη συντηρούμενα διὰ τῆς ταυτότητος γλώσσης καὶ καταγωγῆς· καὶ ἰδοὺ ἡ πατρίς. Ἡ ἔτι σωζομένη παιδεία, ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀρχαίας ἀγωγῆς, ἡ φυσικὴ τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, θὰ μορφώσῃ ἐθνικὴν τινα ἐκπαίδευσιν. Ἀλλὰ τίς θὰ εὔρῃ τὴν ἀκράδαντον ἐκείνην τῆς κοινω- νίας βάσιν, ἧς ἄνευ κοινωνία δὲν εὐδαιμονεῖ, τὴν θρη- σκευτικὴν δηλονότι πίστιν; Ἡ ἔλλειψις αὐτῆς κατέ- στρεψε τὰς ἀρχαίας πολιτείας, ἡ ἔλλειψις αὐτῆς θὰ ἐματαίου καὶ τὴν κραταίωσιν τῶν νέων ἐθνῶν. Οὐδεὶς θὰ τολμήσῃ νὰ προτείνῃ τὴν ὑφισταμένην ἔτι ἀρχαίαν τῆς πολυθείας θρησκείαν· διότι αὕτη περιωρίζετο ἤδη εἰς ἀπλᾶς διατυπώσεις, ἃς ὁ δεισιδαίμων μόνον ἢ ὁ ἀγύρ- της ἠσπάζοντο, ἀλλ' οἱ σοφοὶ ἀπεστρέφοντο, οἱ δ' εὐ- φυέστεροι καὶ ἐνέπαιζαν. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφία, θὰ ἐλεγέ- ται, δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ διδάξῃ τὸν ἄνθρωπον τὰ θρησκευ- τικά αὐτοῦ καθήκοντα; Καὶ τῷ ὄντι, φιλόσοφοί τινες ἀνε- μιμνήσκοντο τῶν ὑψηλῶν τοῦ Πλάτωνος θεωριῶν, καὶ ἀνεζήτησαν ἐν αὐταῖς τὴν ἐξήγησιν τοῦ αἰνίγματος τῆς ζωῆς, ἄλλοι δ' ἐν ἑτέροις δόγμασιν ἢ δι' αὐθαιρέτων ὑποθέσεων ἐνόμιζον ὅτι ἀνεκάλυπτον τὴν ἀλήθειαν, πραγ- ματικῶς ὅμως ἡ φιλοσοφία μόνη δὲν ἴσχυε ν' ἀντικατα- στήσῃ τὴν θρησκείαν. Ἐπειτα θὰ ἦτο καὶ τὸ προνόμιον ὀλίγων σοφῶν, οἱ δὲ λοιποὶ θὰ ἐκυλινδοῦντο ἐν ἠλιθεῖᾳ δεισιδαιμονίᾳ, ἢ θὰ περιέπιπτον εἰς κτηνώδη ἀδιαφορίαν. Ὅθεν ἡ κοινωνία ἀπολέσασα τὰ πλεῖστα τῶν συστατι- κῶν, δι' ὧν ἐξέλαμψεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, κατήνησεν ἤδη εἰς δεινὴν παρακμὴν, ἀφ' ἧς μόνον ἡ ἀνάπτυξις τινος

σπουδαίου ἠθικοῦ στοιχείου ἠδύνατο εἰσέτι νὰ ἐξαγάγῃ αὐτήν. Ἐπειδὴ δ' εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ ἄλλη παιδεία, καὶ δὴ ἡ φιλοσοφία, ἰδῶμεν ὁποῖαν ἐπιβρόχῃν ἐξήσκησεν ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐπὶ τῆς κοινωνίας καθ' ἣν εὐρισκόμεθα ἐποχὴν.

II.

Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

Η διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ ἡ ἰδρυσις τοσοῦτων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ἐπήνεγκεν ἐξ ἀνάγκης τὴν ἀνάμιξιν πολλῶν ἰδεῶν ἀσιατικῶν μετὰ τῶν ἑλληνικῶν, καὶ τοῦτο παρατηρεῖται ἰδίως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ξένοι ἑλληνισταὶ Αἰγύπτιοι καὶ Ἀσσύριοι καὶ Ἰουδαῖοι, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Πτολεμαίων, μετέφρασαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολλὰ τῆς ἑαυτῶν φιλολογίας ἔργα, καὶ δὴ τὰ ἱερατικὰ τῶν Ἑβραίων βιβλία. Ἡ δὲ φιλολογικὴ αὕτη σχέσις μετωχέτευσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας τῶν Μήδων καὶ Περσῶν καὶ Ἰνδῶν, καὶ πρὸ πάντων τὰς περὶ μαγικῆς θεωρυγίας δοξασίας. Κατ' αὐτάς, ὅστις διὰ μεγάλης πρὸς τὸ θεῖον ἀφοσιώσεως, αὐστηρᾶς ἐγκρατείας, ἀσκητικοῦ τινος ἐν γένει βίου, κατῴρθου νὰ ὑπερνήκησῃ τὰς ἑαυτοῦ ἐπιθυμίας, ὁ τοιοῦτος ἐνομίζετο ὅτι καὶ πᾶσαν τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν ἠδύνατο νὰ ὑποτάξῃ εἰς τὴν ἑαυτοῦ θέλησιν, νὰ θαυματουργῇ, νὰ ἐκτελῇ μαγείας·

πρὸς δὲ τούτοις καὶ νὰ προφητεύῃ δι' ἀστρολογικῶν παρατηρήσεων. Ἡ γοητεία αὕτη συνεβιβάζετο μετὰ τῆς ἀρχαίας μαντικῆς καὶ μετὰ τῶν ἰατρικῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις θαυμάτων, δι' ὧν οἱ ἱερεῖς ἐπηγγέλλοντο νὰ θεραπεύσωσι πᾶσαν νόσον.

Λόγιοί τινες ἄνδρες μὴ στερούμενοι πνεύματος, ἀλλ' ὑπὸ ζωηρᾶς παρασυρόμενοι φαντασίας, ἐνόμισαν ὅτι ἀνεύθρον σχέσιν τινὰ τῶν τοιούτων μαγικῶν ἰδεῶν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πυθαγόρου. Ἐπόμενοι δὲ εἰς τὰς περὶ ἀρετῆς ἀρχὰς τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, καὶ ἀναμιγνύοντες μετὰ τῆς πυθαγορικῆς περὶ θεότητος διδασκαλίας καὶ τὰς θαυματουργικὰς ἐξ Ἀσίας ἰδέας, ἔπλασαν νέον σύστημα φιλοσοφίας τὸ νεοπυθαγορικὸν καλούμενον. Ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν τοιαύτην φιλοσοφικὴν αἵρεσιν εἶναι Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, οὗ ἡ μὲν παιδεία καὶ ὁ ἀσκητικὸς βίος διήγειρε τὸν θαυμασμόν τοῦ κόσμου, αἱ δὲ θρυλούμεναι θαυματουργίαι καὶ προφητεῖαι ἐξέπληξαν τοὺς ἀπλουστέρους. Οὐδὲν ὅμως ἀκριβὲς ὑπάρχει περὶ τοῦ ὅλως μυθώδους βίου αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἀσιανοῦ φανατικοῦ καὶ θρησκομανοῦς φιλοσόφου.

Ἡ ἀνάμιξις αὕτη τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν παρήγαγεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἕτερον ἀποτέλεσμα. Πρὸ Χριστοῦ ἤδη ἀπεπειράθησάν τινες Ἰουδαῖοι ν' ἀποδείξωσι τὴν ταυτότητα τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν πρὸς τὸν μωσαϊκὸν νόμον· περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας, Φίλων ὁ Ἰουδαῖος συνέγραψε μετὰ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος, συμβιβάζων τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τῶν θρησκευτικῶν ἐν Ἰουδαίᾳ ἀρχῶν. Ἡλ-

λοιώσεν ὁμως ἀμφοτέρας· διότι τὴν μὲν φιλοσοφίαν πολλάκις παρεξήγει, εἰς δὲ τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις ἀπέδιδεν αὐθαίρετόν τινα ἀλληγορικὸν χαρακτήρα. Βραδύτερον ἐπεχείρησε καὶ ὁ Πλούταρχος τοιοῦτόν τινα συμβιβασμὸν τῶν ὑπαρχουσῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν μετὰ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' αὕτη ἢ προσπάθεια δεικνύει ὅτι ἠγωνίζετο νὰ ἐπεξηγήσῃ ὅ τι δὲν ἐπίστευεν. Ἡ τελικὴ ὁμως συνένωσις τῶν ἰουδαϊκῶν παραδόσεων μετὰ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐγένετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 3^{ης} ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Ἀμμωνίου, ὅστις, ὑπὸ καθαρὰν ψυχολογικὴν ἐποψίν ἐξετάζων καὶ συγκρίνων τὰ διάφορα συστήματα ὡς ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος, ἰδρύσατο οὕτω τὴν λεγομένην νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ὁ ἐνδοξότατος τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Πλωτῖνος, ὁ ἐπιλεγόμενος μέγας, ἐδίδασκεν ἐν Ῥώμῃ, ἐνθα τοσαύτην ἐκτίσατο φήμην καὶ ὑπόληψιν, ὥστε ἐνομιζέτο ἔχων θείαν τινὰ σοφίαν καὶ ὑπεράνθρωπον δύναμιν. Ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο ἠθικώτατος, ἐν δὲ τῇ διδασκαλίᾳ, καίτοι ἀκολουθῶν τὸ σύστημα τοῦ διδασκάλου, ἀγωνίζεται ἐν τούτοις νὰ ἐκλέξῃ ὅ τι ἀριστον ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, καὶ ἐκλίνειν ἰδίως πρὸς τὰς ὑπερφυσικὰς θεωρίας. Πορφύριος δὲ ὁ τούτου μαθητὴς παρεδέχετο καὶ τινὰς μυστηριώδεις θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ βεβιασμένην ἀλληγορικὴν ἐξήγησιν τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἣν ὁμως εἰλικρινῶς δὲν ἀνεγνώριζεν. Ἡ τοιαύτη παρεκτροπὴ κατέστη φανερωτέρα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐτέρου μεταγενεστέρου φιλοσόφου, τοῦ Ἰαμβλίχου, ὅστις πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐκπνεούσης εἰδωλολατρείας, περιέπεσεν εἰς τὸν μυστικισμόν καὶ κατέ-

φυγεν εἰς γοητείας, ἵνα ἀρέσῃ εἰς τοὺς τελευταίους τῆς πολυθείας ὁπαδούς.

Ὁ ἕτερος μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου, ὁ περίφημος σοφιστὴς Λογγίνος, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς καθαρᾶς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἀπηλλαγμένης τῶν ὑπερφυσικῶν θεωριῶν, δι' ὧν περιέβαλλεν αὐτὴν ὁ ἀσιατικὸς μυστικισμὸς. Ἄλλ' ἐκέκλητο, ὡς εἶδομεν, ν' ἀναλάμψῃ ἀλλαχοῦ ὁ Λογγίνος, ὡς φιλόλογος μᾶλλον ἢ ὡς φιλόσοφος, ὡς ἔλεγον περὶ αὐτοῦ οἱ ἴδιοι μαθηταί.

Ἄλλὰ τὰς θεωρίας ταύτας παραιτήσαντες, καὶ πρὸς τὸν πρακτικὸν ἀποβλέποντες βίον, ἐν ᾧ ἐπόθουν νὰ ἐφαρμόσωσι τὸ καλὸν καὶ τὸ δίκαιον, οἱ στωϊκοὶ φιλόσοφοι ἐπέμειναν ἐν τῇ σπουδῇ τῶν καθηκόντων, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν Ἐπικτήτου, ὃν εἶδομεν εὐδοκίμως ἐν Ῥώμῃ διδάσκοντα. Ὁ Ἐπίκτητος, ὡς παρέστησεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀρρίανός, ἐπιζητῶν τὰ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου διδόμενα καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐπικυρούμενα, ἐδίδαξε τὰ καθήκοντα τοῦ βουλομένου νὰ ζήσῃ συμφώνως πρὸς τὴν ἠθικὴν. Τὸ ἐγχειρίδιον, τὸ περιέχον τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν πασῶν τῶν φιλοσοφικῶν αἱρέσεων. Ἐρησκείαν δὲ παρεδέχετο ὁ Ἐπίκτητος τὸν ἐπικρατοῦντα εἰσέτι ἔθνισμόν· διότι διὰ τῶν ἐξωτερικῶν τύπων εἰς μόνην τὴν παρισταμένην θεῖαν ἰδέαν ἀπέβλεπε. Τὰς ἀρχὰς ταύτας τῶν στωϊκῶν παραδεχθεὶς καὶ ὁ φιλόσοφος βασιλεὺς Μάρκος Αὐρήλιος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, ἐφήρμοσε καὶ ἐν τῷ βίῳ· ἀλλ' ὑπὸ φόβου ἴσως περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ πολεμουμένου Κράτους, περιέπεσεν

εἰς φανατικὴν τινα ὑπεράσπισιν τῆς πατρίου θρησκείας, ἣν μόνην ἐνόμιζεν ἀποτελοῦσαν τὴν ἐνότητα καὶ δύναμιν αὐτοῦ. Διὸ καὶ ἀπηνῶς κατεδίωξε τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, εἰ καὶ ἐνδομύχως ἀναγνωρίζων ἴσως τὸ ἀνυπόστατον τοῦ θρησκευματος, ὑπὲρ οὗ ἠγωνίζετο. Οἱ δὲ νεώτεροι στωϊκοὶ ἀπεμακρύνθησαν καὶ οὗτοι τοῦ Ἐπικτήτου, ἀλλ' ἀντιθέτως πως· διότι οὐδεμίαν ἀξίαν ἀποδίδοντες εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, οὔτε τῶν ἐθνικῶν τὰς θυσίας ἀνεγνώριζον, οὔτε ἄλλων θρησκευμάτων τὰς τελετὰς ἀπεδέχοντο.

Ἐκ τούτων βλέπομεν πόσον ἀνίσχυρος ἦτο ἡ φιλοσοφία πρὸς τὴν κατάθεσιν ἐδραίων θρησκευτικῶν βάσεων ἐν τῇ κοινωσίᾳ. Ἐκαστος τῶν ἀνωτέρω φιλοσόφων ἠκολούθησεν ἰδίαν ὁδόν, οἱ δὲ νεώτεροι στωϊκοὶ περιέπεσον καὶ εἰς ἐντελῆ πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ἀδιαφορίαν. Ἀλλοίαν ὁμως ὁδὸν ἐβάδισάν τινες τῶν ἐπισήμων σοφιστῶν, καὶ δὴ ὁ πάντων εὐφυέστατος Λουκιανός, ὅστις δὲν ἠδιαφόρησεν· ἀλλὰ, βλέπων τὸ ἀνυπόστατον τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν τοῦ καιροῦ ἐκείνου θεωριῶν κατέκρινε καὶ ἐχλεύασε πάσας, ἵνα δείξῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀληθείας.

Ὁ Λουκιανὸς ἠσχολήθη περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Αὐρηλίῳ· ζωηρῶς ὁμως συναισθανόμενος τὸ γελοῖον τοῦ μυστικισμοῦ τῶν φιλοσόφων, καὶ τῆς δεισιδαιμονίας τοῦ ὄχλου, ὠθούμενος δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ εὐθύμου καὶ σκεπτικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος δὲν ἔμεινεν ἀργός, ἀλλ' ἐξετόξευσε τὰ πικρὰ τῆς σατύρας αὐτοῦ βέλη κατὰ τῆς γοητείας. Ἐχλεύασε καὶ ἐνέπαιξε πάσας τῶν ἐθνικῶν τὰς θρησκευτικὰς πλάνας, καὶ τὰς θαυματουργικὰς

τῶν Ἀσιανῶν δεισιδαιμονίας· διὸ καὶ ὑπέλαβόν τινες αὐτὸν ὡς ἐπιτιθέμενον κατὰ πάσης ἀνεξαιρέτως θρησκείας. Καὶ τοῦτο μὲν οὐδαμοῦ ἀποδεικνύεται· « Ἄλλ' ἡ ἀπαράμιλλος τοῦ Λουκιανοῦ εὐτραπελία, λέγει ὁ Δοναλδσῶν, τὰ μέγιστα συνετέλεσεν εἰς τὸ ἐκκαθαρίσαι τὸν χῶρον ἀπὸ τῶν θεμελίων τοῦ καταπεπτωκότος ναοῦ τῆς πλάνης, καὶ παρασκευάσαι τὸ γήπεδον πρὸς τὴν μόνιμον θεμελίωσιν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας. »

Οὕτω ἡ φιλοσοφία αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς θρησκεισμα, ἀλλὰ διὰ τῶν συζητήσεων καὶ ἐρευνῶν αὐτῆς παρεσκευάζε τὰ πνεύματα εἰς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Λουκιανὸς διὰ τῆς πικρᾶς σατύρας, εἰ καὶ οὐδὲν ἐσκόπει νὰ ἰδρῦσῃ, ἀλλὰ μόνον νὰ καταδείξῃ ὅτι ἔβλεπε γελοῖον, συνήργησεν οὐδὲν ἥττον, εἰ πέρ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν παραδοχὴν αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ἣν ἐπεζήτησαν πᾶσαι αἱ φιλοσοφίαι καὶ ἧς ἐχρησίμευσαν ὡς προπαρασκευή.

Τίς δὲ ἦτο ἡ ἀλήθεια αὕτη, ἣτις μόνη ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἐθνῶν, δι' ἧς ἔμελλε ν' ἀναμορφωθῇ καὶ ἡ ἀρχαία κοινωνία; Εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμὴν ἐμφανίζεται πλήρης δυνάμειος καὶ ζωῆς, πλήρης θάρρους καὶ δραστηριότητος ὁ Χριστιανισμὸς. Ἡ θεία αὕτη διδασκαλία, ἐπὶ τρεῖς ὄλους αἰῶνας σκληρῶς δοκιμασθεῖσα καὶ διωγμοὺς φρικώδεις ὑποστᾶσα, τὰ πάντα ὑπέμεινε, τὰ πάντα ὑπερενίκησε, καὶ ἐν θριάμβῳ διέσωσε τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας, διὰ νὰ ἀνεγείρῃ δι' αὐτῶν τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν διδασκαλίαν παρεσκευάσαν τὰ πνεύματα ἧ τε πλατωνικὴ καὶ ἡ τῶν στωϊκῶν φιλοσοφία. « Καί, ὡς λέ-

γει ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ ὁ σοφὸς καθηγητὴς Κ. Κοντογόνης, αἱ φιλοσοφίαι αὗται, παραβαλλόμεναι πρὸς τὸν μετ' ὀλίγον ὕστερον εἰς φῶς φανέντα χριστιανισμόν, ἦτο οἷον προπαιδευτικὴ τις σχολή, ἣτις κατέδειξεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνάγκας, μόνον ὑπ' ἐκείνου δυναμένας νὰ ἐκπληρωθῶσι.»

Καὶ ἤδη τελευτῶντες ἐπιφέρομεν μικρά τινα περὶ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας.

[Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page]

III.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.

ΕΙΧΕΝ ἤδη αἰσθανθῆ ἡ κοινωμία τὰ δεινὰ τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς, μετὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, μετὰ φρίκης δ' ἀνεπόλει τὴν ἀποτρόπαιον τυραννίαν Τιβερίου καὶ Καλιγόλα, καὶ μετ' ἀθυμίας προέβλεπε μέλλον σκοτεινὸν καὶ τρικυμιῶδες, ὅτε ἐπὶ Κλαυδίου, περὶ τὸ 45^{ον} ἔτος τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας, ἀπὸ τῆς παρημελημένης ἐπαρχίας τῆς Ἰουδαίας δώδεκα ταπεινόφρονες ἄνδρες ἐξέρχονται, καὶ ἀποχωρισθέντες, διασπείρονται ἐπὶ πᾶσαν τὴν γνωστὴν οἰκουμένην, διὰ νὰ προσκαλέσωσι τὰ ἔθνη εἰς τὴν σωτηρίαν. Ἐνισχυόμενοι ὑπὸ τῆς θείας χάριτος, σπεύδουσι νὰ κηρύξωσι τὰς μεγάλας ἀληθείας τῆς ἱεραῆς πίστεως, ἣν παρέλαβον παρ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος· διότι οὗτοι εἶναι οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι.

Ἐν ταῖς μεγάλαις τῆς Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου πόλεσι, ταῖς ἑλληνικαῖς ἢ ἐξελληνισθείσαις, ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ἐφέσῳ, ἐν Καισαρείᾳ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ νέον

θρήσκευμα εὔρεν ὁπαδούς. Πολλοὶ τῶν λογίων ἐμάνθανον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅσα διὰ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας μετὰ κόπου μόλις ἠδύναντο νὰ ἐννοήσωσι, πολλοὶ δὲ τῶν στωϊκῶν ὁπαδοὶ ἀνεγνώριζον τὴν ἠθικὴν τοῦ εὐαγγελίου καὶ εὐγενεστέραν καὶ τελειοτέραν. Οἱ δὲ πένητες, οἵτινες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐλαχίστην ἔχουσιν ἀνάπαυσιν, εὕρισκον παραμυθίαν ἐν τῇ νέᾳ διδασκαλίᾳ, ἣτις ἐπλήρου ἐλπίδος τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Οἱ ἀπόστολοι ὁμῶς δὲν περιωρίσθησαν ἐν ἀνατολῇ· ὁ μὲν Πέτρος μετέβη εἰς Ῥώμην, ὁ δὲ Παῦλος εἰς Ἑλλάδα, καὶ ἄλλοι ἀλλαχόσε. Καὶ κατέπειθον μὲν τινὰς πάντοτε, ἀλλὰ καὶ κατεδιώκοντο πολλάκις, προδιδόμενοι ὑπὸ τῶν πανταχοῦ εὕρισκομένων Ἰουδαίων, ἢ κατ' εὐθείαν ὑπὸ τῶν ἀρχῶν ἐνοχοποιούμενοι ὡς ἐχθροὶ δῆθεν ἐπικίνδυνοι τῆς πολιτείας. Ἄλλ' οἱ ἀπόστολοι ἦσαν ἀτρόμητοι. Ὁ Παῦλος ἐν Βεροίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκατήχησε πολλοὺς καὶ συνέστησεν ἐκκλησίαν· καὶ ἐν Ἀθήναις, ἔνθα, ὡς ἦν ἐπόμενον, πλείονα ἀπήντησε δυσκολίαν, κατῴρθωσε νὰ κηρύξῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ παρελθόν, οὗ ἡ δόξα διετῆρει αὐτοὺς ἐν τιμῇ καὶ παρὰ τοῖς νικηταῖς, δὲν θὰ κατέλειπον εὐκόλως τὴν ἑαυτῶν ὀρησκείαν, τὴν τοσοῦτον συνδεδεμένην μεθ' ὄλου αὐτῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τούτοις ὅτε ὁ Ἀπόστολος προσῆλθεν εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον, καὶ διὰ τῆς εὐφυοῦς αὐτοῦ ὑπομνήσεως τοῦ πρὸς τὸν ἄγνωστον θεὸν βωμοῦ καθήσυχασε τὰ πνεύματα τῶν φανατικῶν, ἐξῆρθη μετὰ σπαγίας εὐγλωττίας εἰς τοσοῦτον ὕψος φιλοσοφίας, ὥστε ἐξέπληξε πάντας τοὺς ἀχροατάς. Λαλῶν δὲ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους,

δὲν ἠμέλησε νὰ μνημονεύσῃ καὶ τινῶν ἀρχαίων ἐν Ἀθήναις ποιητῶν καὶ φιλοσόφων, συνιδόντων καὶ αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ ἀπόστολος δὲν δειλιᾷ ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν τῶν σοφῶν, καὶ συμπληροῖ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν. Ἐν ἔτι βῆμα, εἰς ἔτι ἐνθουσιαστικὸς λόγος, καὶ θὰ προσεῖλκε τὴν συμπάθειαν τῶν φιλοσόφων. Ἄλλ' ὁ θεόκλητος ἀπόστολος δὲν ἠνέχθη νὰ καθυποβάλῃ τὴν θειότητα τῆς θρησκείας εἰς τὴν δύναμιν τῆς εὐγλωττίας, καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἀντικείμενον φιλοσοφικῆς συζητήσεως. Ὡμίλησε περὶ ἀναστάσεως, οἱ δὲ φιλόσοφοι καὶ ὁ ὄχλος ἐνέπαιξαν τὸν κήρυκα τῆς ἀληθείας. Πολλοὶ ὅμως συνείδον τὴν σπουδαιότητα τῶν λόγων τοῦ Παύλου καὶ ἐπίστευσαν εἰς Χριστόν, ὡς τοιοῦτος δ' ὄνομαστί ἀναφέρεται Διονύσιος ὁ Ἀρειοπαγίτης, ὁ καὶ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν ὀνομασθεῖς. Ἐν Κορίνθῳ ὁ ἀπόστολος ἐδίδαξε πλείονας καὶ συνέστησεν ἐκκλησίαν μεγάλην· μετὰ πολλὰς δὲ περιηγήσεις, καθ' ἃς καὶ ἐκκλησίας ἰδρύσατο καὶ πρὸς ἐδραίωσιν τῆς πίστεως ἐλάλησε καὶ ἔγραψεν ἱκανά, εὐρισκόμενος ἐν Ῥώμῃ, ὑπέστη ἐκεῖ μετὰ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου τὸν μαρτυρικὸν θάνατον.

Τοιοῦτω τρόπῳ καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν προσεκάλουν τοὺς λαοὺς εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐνίσχουν τοὺς εἰς αὐτὴν πιστεύοντας. Καὶ ἔπασχον μὲν πολλοὺς καὶ δεινοὺς διωγμοὺς, ἀλλ' ἡ ἀκράδαντος αὐτῶν πίστις τοὺς ἐνεθάρρυνεν εἰς τὸ σωτήριον ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ δ' ἀλήθεια τοῦ κηρύγματος καὶ ἡ ἀγιότης τοῦ βίου τῶν πρώτων τούτων τῆς πίστεως στηρικτῶν προσεῖλ-

κυσε καὶ πολλοὺς τῶν λογίων, οἵτινες μετὰ ζήλου, ὡς εἶδομεν, ἐπεζήτησαν τὴν ἀλήθειαν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς αὐτῶν ἐρευναῖς. Τοιοῦτος ὁ προμνημονευθεὶς Διονύσιος, ὁ ἐν Ῥώμῃ συγκλητικὸς Κλήμης, ὁ καὶ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ὀνομασθεὶς· ὁ αὐτόθι διαμένων Ἑρμᾶς, Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν καὶ συγγραφεὺς διακεκριμένους· ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, ὁ Ἱεραπόλεως Παπίας, ὁ Σμύρνης Πολύκαρπος, καὶ ἄλλοι λόγοιοι, οἵτινες καὶ διδάσκοντες καὶ ἐπιστέλλοντες καὶ συγγράφοντες ἐστήριξαν τὰ τῆς νέας πίστεως δόγματα. Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν τῆς κοινωρίας τάξεων, ἄρχοντες μὲν καὶ μεγιστᾶνες ὀλίγοι προσεῖχον εἰς τοὺς διδάσκοντας τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ταπεινοφροσύνην, πλεῖστοι ὁμῶς ἐπίστευσαν εἰς Χριστὸν ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων, ὧν τὰ ἥθη ἦσαν χρηστότερα, καὶ οὐχὶ δυσκόλως συμβιβαζόμενα μετὰ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς.

Οὕτως εἰρηνικῶς καὶ ἀθορύβως διεδίδετο ἡ νέα θρησκεία· ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ δεισιδαίμονος ὄχλου ἢ τὴν ὑπόνοιαν τῆς σκιοφόβου τυραννίας· ὅθεν φοβεροὶ ἐγένοντο διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἄλλ' αἱ καταδιώξεις, οἱ φυλακισμοί, αἱ σφαγαί, δὲν κατέστρεψαν τὴν πίστιν. Κατὰ τὸν 2^{ον} αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν, καὶ ἱκανοὶ πεπειθευμένοι ἄνδρες ἀνεφάνησαν ἐν αὐτοῖς, τοῦθ' ὅπερ διήγειρε κατ' αὐτῶν οὐ μόνον τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ τοὺς φιλοσόφους, οἵτινες ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν πολυθεΐαν. Φοβερώτεροι λοιπὸν καὶ σφοδρότεροι ἐπαναλαμβάνονται οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων, μὴ ἐξαιρουμένου οὐδ' αὐτοῦ τοῦ φιλοσόφου βασι-

λέως, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι τὸ μόνον στήριγμα τοῦ Κράτους ἦτο ἡ ἀρχαία αὐτοῦ θρησκεία. Ἦρξατο δὲ καὶ ἕτερος διανοητικὸς διωγμὸς, οὐχ ἤττον ἐπίφοβος, καθὼ ἐπαπειλῶν νὰ διασειῇ τὰ θεμέλια τοῦ νέου θρησκευματος, ὁ διωγμὸς τῶν φιλοσόφων, οἵτινες διὰ τῆς ἐπιστήμης ἠγωνίζοντο ν' ἀποδείξωσιν ἀνυπόστατον τὴν τοῦ Χριστοῦ θρησκείαν.

Ἀμφότεροι οἱ διωγμοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν δεινοί, ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν θεὸν πίστις ἐνίσχυσε τοὺς χριστιανούς, ὥστε καὶ τὰς σκληροτάτας βασάνους νὰ ὑπομείνωσι μᾶλλον ἢ ν' ἀρνηθῶσι τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν· οὕτω ὁ γέρον Συμεὼν ἐν Ἱερουσαλήμ, ὁ Θεοφόρος Ἰγνάτιος καὶ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς ἐν Ῥώμῃ, ὁ ἐπίσκοπος Πολύκαρπος ἐν Σμύρνῃ, ὁ ἐν Λουγδούνῳ τῆς Γαλατίας ἐπίσκοπος Ποθρινός, καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν Ἀποστόλων, διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτῶν αἵματος στηρίζαντες καὶ καθαγιάσαντες τὴν νέαν θρησκείαν. Ἀλλ' ἡ πίστις δὲν παρέχει μόνον ἀνδρίαν ψυχῆς καὶ καρτερίαν· ἀνυψοῖ καὶ τὸν νοῦν καὶ ἐμπνέει καὶ καθιστᾷ ἱκανὸν ν' ἀπολογηθῇ ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ πεποιθήσεων. Διὸ καὶ κατὰ τῶν φιλοσόφων ἀντετάχθησαν ἐπίσημοι ἀπολογηταὶ χριστιανοί, ὅποιοι ὁ ἐπίσκοπος Κοδράτος καὶ οἱ φιλόσοφοι Ἀριστείδης καὶ Ἀθηναγόρας, ἐν Ἀθήναις διαμένοντες καὶ γράψαντες ἀπολογίας, οἱ μὲν δύο πρῶτοι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀδριανόν, ὁ δ' Ἀθηναγόρας πρὸς τὸν Αὐρήλιον. Τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, ὁ καὶ φιλόσοφος χριστιανὸς ἐπικληθεὶς, ὁ γράψας ἀπολογίας πρὸς τοὺς Ἀντωνίνους· τοιοῦτος καὶ ὁ διὰ τὴν εὐφράδειαν αὐτοῦ περιδότης

ἐπίσκοπος Σάρδεων Μελίτων, ὁ ὑπὲρ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων συγγράψας, ὡς καὶ ὁ Ἀντιοχείας Θεόφιλος, ὁ Ἱεραπόλεως Ἀπολινάριος, ὁ Κορίνθου Διονύσιος, ὁ Λουγδούνου Εἰρηναῖος, οἵτινες πάντες ἐμόχθησαν ὑπὲρ τοῦ εὐαγγελίου. Ἰδίως δὲ κατὰ τῶν φιλοσόφων ἔγραψαν ὁ Ἑρμείας καὶ Μιλτιάδης ὁ καλούμενος σοφιστῆς τῶν ἐκκλησιῶν.

Καὶ κατὰ τὴν ἐπομένῃν δὲ περίοδον, τὴν τοῦ 3^{ου} αἰ-
ῶνος, ἔνδοξοι πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἀξιοὶ διάδοχοι
τῶν προγενεστέρων ὑπερήσπισαν τὰ τῆς πίστεως δόγ-
ματα. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ σο-
φὸς Ἰππόλυτος, ὁ ἐνθερμὸς ἀπολογητὴς Τερτυλιανός,
ὁ μέγας διδάσκαλος Ὠριγένης, ὁ θαυματουργὸς Γρη-
γόριος ὁ Καισαρεύς, ὁ εὐγλωττος τῆς ἐκκλησίας προ-
στάτης Κυπριανὸς ἐκ Καρθαγένης, ὁ ποιητὴς καὶ συγ-
γραφεὺς Μεθόδιος ὁ Τύρου ἐπίσκοπος, καὶ τοσοῦτοι ἄλ-
λοι, ὑποστηρίζαντες τὰ θεῖα τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα
μετὰ μεγίστης δυνάμεως λόγου, ἣν παρεῖχεν αὐτοῖς ἡ
ἀκράδαντος πρὸς τὴν θρησκείαν πίστις. Τοιοῦτοι ἱεροὶ
ἄνδρες τοὺς τε πιστοὺς ἐνίσχυσον, καὶ πολλοὺς εἰς τὴν
πίστιν προσεῖλκυον, ὥστε μαινόμενοι κατεξανέστησαν
κατὰ τῶν χριστιανῶν καὶ ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι ἐπὶ
Σεπτιμίου Σεβήρου. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς διωγμοῖς τούτοις
οἱ εἰς Χριστὸν ἀναθέμενοι τὰς ἐλπίδας ἐδειξαν πρὸς τὰς
ἀρχὰς αὐτῶν ἀφοσίωσιν οὐχὶ ἐλάσσονα τῆς τῶν προγε-
νεστέρων μαρτύρων πάντες δ' ὑπέμειναν θαρρᾶλῶς τὰ
δεινὰ τῶν καταδιώξεων, καὶ οἱ πλεῖστοι ὑπέστησαν καὶ
αὐτὸν τοῦ μαρτυρίου τὸν θάνατον. Καὶ ἵνα μὴ τὸ γυναι-
κεῖον φύλον μείνῃ οὐδ' αὐτὸ ἀμέτοχον τῆς δάφνης τοῦ

μάρτυρος, πολλαὶ γυναῖκες ἐξέπληξαν τοὺς δημίους διὰ τῆς γενναιοψυχίας αὐτῶν, ἰδίως δὲ ἡ ἁγία Βαρβάρρα καὶ ἡ ἐκ βασιλικοῦ καταγομένη γένους ἁγία Αἰκατερίνη. Ἡ πεπαιδευμένη αὐτὴ καὶ ἐξαισίου καλλονῆς νεᾶνις ἐκίνησε μὲν εἰς θαυμασμόν διὰ τῆς εὐφραδεΐας τὸν προσελθόντα εἰς τὴν φυλακὴν ἡγεμόνα, ἵνα μεταπέισῃ αὐτήν· ἐξέπληξε δὲ διὰ τοῦ ἡρωϊσμοῦ αὐτῆς τοὺς θεατάς, οἵτινες μετὰ πόνου ψυχῆς ἔβλεπον τὴν χαριεστάτην ἐκείνην κόρην γενναίως ὑπομένουσαν τὰς βασάνους, καὶ ἀγογγύστως προτείνουσαν τὴν περικαλλῆ αὐτῆς κεφαλὴν ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ δημίου.

Τὸν τοιοῦτον τῶν μαρτύρων ἡρωϊσμόν καὶ τὴν ἀκαταμάχητον τῶν ἀπολογητῶν δύναμιν μόνη ἡ ἀκράδαντος εἰς τὰ δόγματα πεποίθησις ἐμπνέει, τὴν δὲ πεποίθησιν ταύτην ἡ ἀλήθεια μόνη παρέχει. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια οὐκ ἀπόλλυται, καὶ πύλαι ἄβου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· διὸ οὔτε διωγμοὶ παρὰ τῶν δυναστῶν, οὔτε προσβολαὶ παρὰ τῶν φιλοσόφων ἐκώλυσαν τὸν θρίαμβον τοῦ θείου λόγου. Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία ηὔξηθη, καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰῶνος ἀπετέλει ἤδη μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς μεγαλοπόλεσιν. Ἄλλ' ἡ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀναμορφωθείσα αὐτὴ κοινωνία, περιέχει ἄρα γε τὰ ζωτικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, ὧν ἡ ἔλλειψις ἐμάρανε τὸν ἀρχαῖον κόσμον, καὶ ἐπήνεγκε τὴν παρακμὴν αὐτοῦ; Ἡ ἀπὸ τηλικούτων κινδύνων ὡς ἐκ θαύματος σωτηρία, ἡ γιγαντιαία μετὰ ταῦτα ἐπέκτασις, ἡ ἐντελής συμφωνία μετὰ τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος μαρτυροῦσιν ὑπὲρ αὐτῆς.

Τῷ ὄντι, ἐν μέσῳ τοῦ ἐκλελυμένου ἐκείνου ῥωμαϊκοῦ

κράτους ιδρύεται καὶ ἀναπτύσσεται νέα καὶ χρηστὴ κοινωνία. Στηρίζεται μὲν ἐπὶ τῶν αἰδίων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχῶν, ἃς ἀποκαλύπτει ἡ τοῦ θεοῦ γνῶσις· συγχροτεῖται δ' ἐξ ἀνθρώπων ἐμπνεομένων ὑπὸ αἰσθημάτων ἀγαθῶν καὶ κατεχόντων ἀρετάς, ἃς ἠγνῶσι ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Οἱ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀνατραφέντες εἶναι χρηστότατοι τὰ ἦθη, σεμνοὶ περὶ τοὺς τρόπους, ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς φίλους, συμπαθητικοὶ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Ἐν μὲν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ διάγουσι σωφρόνως καὶ εἰρηνικῶς, τὰ δὲ πρὸς τὴν πολιτείαν καθήκοντα ἐκπληροῦσιν ἀνελλιπῶς καὶ ἀδιστακτικῶς ὡς στρατιῶται, διακρίνονται διὰ τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς ἀνδρίας, ἐν δὲ ταῖς δημοσίαις ὑπηρεσίαις διὰ τῆς εὐσυνειδησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ χαρακτήρος. "Ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἶναι πένητες, ὑποφέρουσιν ἀγογγύστως τὰς ταιπωρίας καὶ τὰς στερήσεις, παρηγορούμενοι ὑπὸ τῆς ἐλπίδος μέλλοντος εὐτυχοῦς· ὅσοι εἶναι πλούσιοι, δὲν παρασύρονται ὑπὸ τῶν θεληγῆτρων τῆς εὐζωίας, ἀλλ' ἑαυτοὺς μὲν καθυποβάλλουσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς ἐγκρατείας, πρὸς δὲ τοὺς δυστυχεῖς ἀδελφοὺς τείνουσι χεῖρα ἀρωγὸν καὶ ἀνακουφίζουσι τὰ δεινὰ αὐτῶν. Πανταχοῦ καταδιωκόμενοι, καὶ ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κυβέρνησιν ὑποβιβλημένοι, δὲν δύνανται νὰ διοργανώσωσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς ἑαυτῶν κοινωνίας, οὐδὲ νὰ ἰδρῶσωσιν ἰδίαν τινὰ δημοσίαν ἐκπαίδευσιν· ἀλλ' ἡ κατὰ θεὸν ἐπιτήρησις τῶν τέκνων, «Τὰ τέκνα ὑμῶν ἐκτρέφετε ἐν παιδείᾳ καὶ νοθεσίᾳ Κυρίου» καὶ ἡ αὐστηρὰ οἰκιακὴ ἀνατροφή ἀναμνήσκει ἡμῖν τὴν σπουδαίαν ἐκείνην ἀγωγὴν τῶν καλῶν τῆς ἀρχαίας κοινωνίας ἡμερῶν. Ὑπερεῖχε δὲ μάλιστα

αὐτῆς, διότι στηρίζεται ἐπὶ ἀρχῶν καὶ βάσεων θρησκευτικῶν ἐδραίων, ἀληθῶν, ἀκραδάντων· διότι κατέχει τὸ πολύτιμον ἀγαθόν, οὗ ἡ ἔλλειψις κατέστρεψε τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν, τὰ θεῖα δηλαδή τῆς ἀληθοῦς θρησκείας δόγματα.

Ἡ νέα κοινωνία δὲν ἐδεσμεύετο ὑπὸ τῶν παχυλῶν ἐκείνων τῆς εἰδωλολατρικῆς δεισιδαιμονίας προλήψεων, οὐδ' ἐκλυδωνίζετο ἐν τῷ πολυκυμάντῳ πελάγει τῶν ἀμφιβόλων καὶ εὐμεταβλήτων φιλοσοφικῶν δοξασιῶν, ἀλλ' ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν αἰδίων ἀρχῶν, ἅς αὐτὴ ἡ θεία πρόνοια ἠδύδοκῆσε ν' ἀποκαλύψῃ τοῖς ἀνθρώποις. Δὲν παρίστατο ἤδη ὁ θεὸς ὡς εὐαρεστούμενος εἰς τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις, καὶ ὡς ἀπαιτῶν μάλιστα τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδείξεις τῆς λατρείας· «Πνεῦμα ὁ θεός, ἐπρέσβευον οἱ χριστιανοί, πνεῦμα ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.» Ἡ θρησκεία αὐτῶν δὲν ἦτο ἀποκλειστικὴ μιᾶς οἰκίας ἢ πόλεως ἢ ἔθνους, ἀλλὰ θρησκεία οἰκουμενικὴ, ἀνακηρύττουσα τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα πάντων, καὶ διαρρήγνυουσα οὕτω τὰς ἀλύσεις δι' ὧν ἐδεσμεύετο ἡ ἀρχαία κοινωνία· «Οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ, οὐδὲ Ἑλλην, ἐδίδασκεν ὁ ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ, οὐκ ἐνὶ δούλῳ, οὐδὲ ἐλεύθερο· οὐκ ἐνὶ ἄρσεν οὐδὲ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.» Δὲν κατεβιβάζετο ἤδη ἡ ἐκκλησία εἰς τὴν τύρβην τῶν κοσμικῶν συμφερόντων, οὐδ' ἀνemiγνύετο εἰς τοὺς περισπασμοὺς τῶν πολιτικῶν, ἀλλ' ἐπέτρεπεν εἰς τὸν λαόν, διὰ τῶν ἀντιπροσώπων ἢ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, νὰ ρυθμίζῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ τῆς πολιτείας. «Ἀπόδος, λέγει, τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ

Θεοῦ τῷ Θεῷ.» Ἡ μεταβολὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ γλυκυτάτη παρηγορία τοῦ κόσμου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις τῶν δακρύων, ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς διασώσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀβύσσου τῶν δεινῶν, ὑπῆρξε τὸ εὐτυχὲς ἄστρον τῆς ἀνατολῆς νέας ἐποχῆς, νέας διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος δόξης.

Ἐνταῦθα τελευτᾷ ἡ ἱστορία τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς προόδου καὶ καταστάσεως τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, ἐνταῦθα καὶ ἡ ἡμετέρα περὶ αὐτῆς πραγματεία. Πῶς δὲ διωργανώθη ἡ νέα κοινωνία, πῶς συνεβιάσθησαν αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις μετὰ τῶν νέων ιδεῶν, πῶς συνεταυτίσθη ἡ ἀρχαία παιδεία μετὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας πρὸς μόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας, ἡ κατὰ πόσον ἡ διάστασις αὐτῶν ἀνεχαίτισε τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ταῦτα ἔσονται τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας πραγματείας ἐν τῇ ἱστορικῇ περὶ τῆς κοινωνίας τῶν μέσων χρόνων διατριβῇ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΤΩ Α' ΤΟΜΩ

ΤΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

	Σελ.
1. Ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας	5
2. Ἡ βίασις τῆς κοινωνίας	6
3. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου διαγωγή	8
4. Ὁ Πλάτων περὶ δικαίου	12
5. Ἀρίστη καὶ εὐδαίμων πόλις εἶναι ἡ δικαία	14
6. Ἡ ἄδικος πόλις εἶναι δυστυχής	17
7. Σύγκρισις ἀνθρώπου καὶ πόλεως	19
8. Αἱ τοῦ ἀνθρώπου ψυχικαὶ δυνάμεις	21
9. Ἡ ἄρμονία τῶν ψυχικῶν δυνάμεων εἶναι ἡ δικαιοσύνη. 23	
10. Ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις	25
11. Ἡ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ γνῶσις. 29	
12. Ἡ εἰκὼν τῆς ζωῆς	31
13. Ὁ δίκαιος	34
14. Ὁ ἄδικος	35
15. Αἱ τοῦ δικαίου καὶ αἱ τοῦ ἀδίκου τέρψεις	38
16. Ὁ δίκαιος μόνος εἶναι εὐτυχής	40
17. Ἡ δικαιοσύνη ἀποκτᾶται διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παι- δείας	44
18. Ἀγωγή καὶ παιδεία τοῦ ἐργάτου	48
19. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν σπουδαίων βιβλίων	51

	σελ.
20. Τὸ καθήκον τῶν γονέων	54
24. Πρὸς τὰς μητέρας	58

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ

ΕΘΝΩΝ	63
-----------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Η ΕΛΛΑΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.

1. Ἀρχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ	71
2. Οἰκία καὶ πόλις	73
3. Ἀγωγή καὶ παιδεία	82
4. Κοινωνικὴ κατάστασις	90

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ.

1. Αἱ πρῶται πολιτικαὶ μεταρρυθμίσεις	97
2. Τὸ σπαρτιατικὸν πολίτευμα	100
3. Ἡ οἰκιακὴ ἀνατροφή	102

	Σελ.
4. Οἱ ἔφηβοι	113
5. Αἱ νεάνιδες	119
6. Οἱ ἄνδρες	123
7. Κρίσεις περὶ τῆς σπαρτιατικῆς ἀγωγῆς.	128

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΑΙ.

1. Ἀνάπτυξις τῆς κοινωνίας	135
2. Ποίησις καὶ μουσική.	136
3. Ἐπιστήμαι καὶ τέχναι.	144
4. Πυθαγόρας.	145
5. Γενικὴ ἐποψὶς τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀποικίων.	153

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΑΘΗΝΑΙ.

1. Πολιτικὴ ἐν Ἀθήναις μεταρρυθμίσεις	157
2. Ἡ ἀθηναϊκὴ κοινωνία	160
3. Ἀγωγή καὶ παιδεία.	164
4. Γράμματα.	167
5. Μουσική.	172
6. Γυμναστική.	175
7. Ἡ δίαιτα τῶν ἐφήβων.	179
8. Ἡ τῶν κορασίων ἀνατροφή	183
9. Ἀγαθὰ τῆς ἀθηναϊκῆς ἀγωγῆς ἀποτελέσματα	188

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.

	Σελ.
1. Οί ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνες	191
2. Ἀκμὴ Ἀθηνῶν	197
3. Γλυπτικὴ	199
4. Ἀρχιτεκτονικὴ	205
5. Γραφικὴ	211
6. Ποίσεις καὶ μουσικὴ	214
7. Ἐπιστῆμαι	219
8. Προμηνύματα κοινωνικῆς κρίσεως	225
9. Σωκράτης	228

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΜΕΤΑΡΤΩΜΙΣΕΙΣ.

1. Ἡ περὶ ἐθνικῆς ἐνότητος πάλη	244
2. Ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐπιρροὴ τῆς φιλοσοφίας	246
3. Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης περὶ ἀγωγῆς	252
4. Φιλολογία	260
5. Καλλιτεχνία	264
6. Μακεδονικὴ κυριαρχία	271

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.

1. Τὰ ἐν Ἀνατολῇ ἑλληνικὰ Κράτη	275
---	-----

	σελ.
2. Τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Μουσεῖον	279
3. Βιβλιοθήκη	282
4. Ἀγωγή καὶ παιδεία	286
5. Φιλολογία	290
6. Ἡ σχολὴ τῆς Περγᾶμου	292
7. Περὶ χάρτου	295
8. Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἰατρικῆς	300
9. Μαθηματικά	304
10. Ἀρχιτεκτονική	307
11. Γραφικὴ	310
12. Γλυπτικὴ	313
13. Μουσικὴ καὶ ποίησις	319
14. Ἱστορία	322
15. Ῥητορικὴ	325
16. Φιλοσοφία	308
17. Συνέπεια τῶν νέων φιλοσοφικῶν ἀρχῶν	338
18. Ἡ Ἑλλάς ἐπὶ τῶν διαδόχων	344
19. Ῥωμαϊκὴ κατάρτησις	353

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

ῬΩΜΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.

1. Πρώτη κοινωνικὴ κατάστασις τῆς Ῥώμης	357
2. Θρησκευτικαὶ πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους σχέσεις	362
3. Πολιτικαὶ μεταρρυθμίσεις	364
4. Ἡ παρὰ Ῥωμαίοις ἀγωγή	369
5. Αὐξήσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους	379
6. Ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκπαίδευσις	386
7. Ῥωμαϊκὴ φιλολογία	400
8. Καλλιτεχνία ἐν Ῥώμῃ	409

	Σελ.
9. Παρακμή τῆς Ῥωμαϊκῆς κοινωνίας	415
10. Ἡ τύχη τῶν ὑπηκόων	429

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Ἡ Ἑλλάς ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν Δυναστείαν.

1. Περιπέτεια τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν	439
2. Ἡ ἐν Ἀθήναις διατριβὴ τῶν σπουδαστῶν	443
3. Ἡ παιδεία κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας	448
4. Πολιτικὴ ἐπὶ Ἀντωνίνων κατάστασις	456
5. Ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ τέχνη	459
6. Αἱ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν	465
7. Ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία	475

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

I.

ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΠΑΡΑΚΜΗ	483
-------------------------------------	-----

II.

Ἡ ἐν τῆς κοινωνίας ἐπιρροὴ τῆς φιλοσοφίας	493
---	-----

III.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	500
--------------------------------	-----

ΑΓΓΕΛΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΑΙ

ΤΗΣ

ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ.

ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, «Ἱστορικαὶ Μελέται περὶ Ἀγωγῆς καὶ Παιδείας,» ἐκδίδονται τινες τῶν ἐν τῷ Συλλόγῳ τῆς Μασσαλίας διατριβῶν, συμπληρωθεῖσαι οὕτω, ὥστε ν' ἀποτελέσωσιν ἐπίτομον ἱστορίαν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις. Καὶ ἡ μὲν σειρά τῶν Μελετῶν τούτων θὰ παραταθῆ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὃ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκδιδόμενος τόμος περιλαμβάνει τὰ περὶ Ἀρχαίας Κοινωνίας.

Οἱ νομίζοντες ὅτι ἡ δημοσίευσις τοιοῦτου βιβλίου δὲν θὰ ᾖναι ἀνωφελὴς εἰς τὴν ἡμετέραν κοινωνίαν, καὶ ἐπομένως ἐπιθυμοῦντες ν' ἀναγνώσωσιν αὐτό, παρακαλοῦνται νὰ ἐγγραφῶσιν ἐν τῇ παρουσίᾳ ἀγγελίᾳ, ἢν' ἀποσταλῆ αὐτοῖς ἐγκαίρως τὸ βιβλίον, οὗ ἡ τιμὴ ὀρίζεται εἰς δέκα δραχμάς.

Ἐν Μασσαλίᾳ, τῇ 4 Μαΐου 1876.

Ὁ συγγραφεὺς

M. Δ. Β.

Ἐν τῇ ἀγγελίᾳ ταύτῃ εὐηρεστήθησαν νὰ ἐγγραφῶσιν οἱ ἐν
Μασσαλίᾳ Κύριοι

	ἀντίτυπα
Σ. Ζαφειρόπουλος	450
Ἄνδρέας Βαλλιάνος	400
Κ. Δ. Ζαφειρόπουλος	50
Σ. Μεταξᾶς	30
Θε. Ἐμ. Ῥοδοκανάκης	50
Φερ. Βαλιέρης	50
Μιχαὴλ Στεφ. Ῥοδοκανάκης	25
Ἄγ. Δημητρακόπουλος	15
Ἄνδρέας Ἀργέντης	30
Στέφανος Ι. Ῥάλλης	45
Ἰωάννης Εὐ. Σκαραμαγκᾶς	45
Ἐμ. Πρασακάκης	45
Ο. Κοντόσταυλος	45
Ἰωάννης Π. Σκαραμαγκᾶς	45
Π. Ῥοδοκανάκης	45
Π. Ζαρίφης	45
Λ. Π. Ἀργέντης	45
Αὐγουστος Σ. Ῥάλλης	40
Δ. Γ. Ῥετσίνας	40
Δ. Νικολόπουλος	45
Ν. Ψωμάδης	20
Γ. Ν. Ἀμπανόπουλος	45
Φ. Ι. Καρχαμάνος	45
Π. Λασκαρίδης	5
Δ. Ν. Πετροκόκκινος	25
Ζωρζῆς Πετροκόκκινος	40
Μιχαὴλ Π. Ἀγέλαστος	40
Θ. Ι. Νεγρεπόντης	40
Μ. Α. Ῥάλλης	20
Ν. Μητρέλιας	40

	ἀντίτυπα
Α. Α. Κούρος	5
Μ. Ι. Σέρμπος	5
Α. Κοργιαλένιος	5
Κ. Μελάς	5
Ἄμβρόσιος Θ. Ῥάλλης	15
Στεφ. Α. Βλαστός	40
Θεόδωρος Α. Βλαστός	40
Π. Α. Βλαστός	40
Σ. Γρουπάρης	5
Α. Σγούτα	40
Δ. Ἀγέλαστος	5
Μ. Κ. Σαλθάγος	20
Θ. Βουτσινᾶς	4
Δ. Σιδερικουίδης	2
Χρ. Ἡσαΐας	5
Μ. Σεβαστόπουλος	2
Κουτουμάς	4
Καλουτᾶς	4
Μιχαλινουίδης	4
Σ. Βασιλειάδης	4
Ι. Καρακούσης	4
Ἐμ. Λουκᾶς	4
Ἄλ. Πίτης	4
Ἐμ. Πάϊκος	4
Γ. Φραγκίδης	4
Γ. Ἰωαννίδης	4
Θ. Βακαλόπουλος	4
Α. Κασσιμάτης	4
Α. Καμπάνης	4
Ἄνωνύμως	175

Εἰς τὴν ἔνδειξιν ταύτην τῆς πρὸς τὸν συγγραφέα εὐνοίας καὶ ὑπολήψεως, οἱ φιλόμουσοι συνδρομηταὶ προσέθηκαν τὴν δωρεάν τῶν πλείστων ἀντιτύπων, οἱ μὲν εἰς Συλλόγους, οἱ δὲ εἰς αὐτὸν τὸν συγγραφέα, σιωπηρῶς ἀνατιθέμενοι εἰς αὐτὸν τὴν κατὰ τὸ δοκοῦν διανομὴν. Ὅσοι λοιπὸν ἀναγνώσῃσι τὸ βιβλίον, καὶ εὐρωσὶ τινα ἐν αὐτῷ τέρψιν καὶ ὠφέλειαν, δρῶντες χάριτας εἰς τοὺς γενναίως συνδραμόντας εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ.

Λαμβάνομεν δ' ἐκ τούτου ἀφορμὴν νὰ ἐκφράσωμεν τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν καὶ πρὸς τοὺς ἐκτὸς τῆς Μασσαλίας φίλους καὶ πρὸς τοὺς ἡμετέρους συμπολίτας, οἵτινες μετὰ πολλῆς ἀεροφοροσύνης ἐδήλωσαν ἡμῖν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἐγγραφῶσιν ὡς συνδρομηταὶ ἐν τῷ ἐκδιδομένῳ βιβλίῳ. Ἄλλ' ὑποσχόμενοι νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν ἐλευθεριότητα αὐτῶν ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἐπομένων τόμων, περιοριζόμεθα σήμερον κατὰ καθῆκον ἐν τῇ ἐνταῦθα γενομένῃ συνδρομῇ, ἵνα ἡ παρούσα ἔκδοσις μὲν ἰδίως μασσαλιωτικὴ.

Ἐν Μασσαλίᾳ, τῆ 4 Ἰουλίου 1877.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

ΕΝ ΤΩ Α΄ ΤΟΜΩ.

Τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ παρόντος βιβλίου γενομένης ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Συγγραφέως, παρεισέφερσάν τινα παροράματα, ὧν σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτατα, ἐπικαλούμενοι διὰ τὰ λοιπὰ τὴν ἐπιείκιαν τοῦ εὐμενοῦς ἀναγνώστου.

Ἐν σελίδι 5	στίχῳ 2	ἀνάγνωθι	περιστάσεις' καὶ . . .
» » 9	» 7	»	δικίτης αὐτοκραί . . .
» » 9	» 13	»	ἀποτινάξῃ . . .
» » 14	» 21	»	θεμελιώδης . . .
» » 22	» 6	»	ὀπλισσα
» » 37	» 14	»	ἀληθέρως
» » 38	» 5	»	ἐπιζητοῦσι.
» » 38	» 13	»	τῇ ἀπολαύσει.
» » 58	» 6	»	τὰ τέκνα ὁμῶν
» » 60	» 19	»	ἐν αὐτῷ τινα
» » 64	» 12	»	Ἄλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι . . .
» » 68	» 29	»	δίταττε.
» » 72	» 5	»	ἀπαθανατισθεῖσαν
» » 103	» 16	»	εἰς τὴν τελείαν
» » 103	» 13	»	ἐκείνη δὲ τεθρονημένη
» » 106	» 27	»	ἀφωσιωμένη
» » 108	» 15	»	ἐκλαυθμύριζεν, . . .
» » 110	» 29	»	καθίστων αὐτὸν . . .
» » 111	» 1	»	ἐννοοῦντα . . .
» » 118	» 13	»	παρ' αὐτοῖς . . .
» » 120	» 15	»	νικηφόρος
» » 129	» 5	»	ἀλύσειων
» » 133	» 1	»	περιορισθῆ

Ἐν σελ. 139	στίχῳ 5	ἀνάγνωθι	ἐρχηστικὴν.
• • 152	• 21	•	διήλθε
• • 154	• 6	•	Παρμενίδης
• • 161	• 28	•	ἀφροίωσις
• • 192	• 16	•	μεγαλεπήβολον
• • 205	• 14	•	πρωϊμωτέραν
• • 235	• 4	•	λεληθέτως
• • 272	• 14	•	μεγαλεπήβολον
• • 313	• 26	•	ἐγένοντο
• • 315	• 2	•	Τύχαι.
• • 321	• 9	•	Ναυσις
• • 322	• 12	•	θα ἔλεγί τις, ἡδύνατο
• • 335	• 24	•	τοῦ συνέχοντος τὸ πᾶν, τοῦ Θεοῦ.
• • 353	• 20	•	κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα
• • 362	• 27	•	εἰ Σαμνίται

Μετὰ τὰ σπουδαῖα ὀπωσοῦν ταῦτα παροράματα, ὁ ἀγαθὸς ἀναγνώστης θὰ ἐννοήσῃ εὐκόλως παραδρομὰς τινὰς τόνων ἢ στιγμῶν ἢ ἄλλων γραφῶν, ὧν τὴν διόρθωσιν ἐκρίναμεν διὰ τοῦτο περιττήν.

